ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, Tomul XIV, 2003

Nr. 1-2
ianuarie - aprilie

A C A D E M I A   R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“

„REVISTA ISTORICĂ“ apare de 6 ori pe an.

La revue „REVISTA ISTORICĂ“ paraît 6 fois l'an.

„REVISTA ISTORICĂ“ is published in six issues per year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa redacţiei revistei:

„REVISTA ISTORICĂ“,
B-dul Aviatorilor, nr. 1, 011851 - Bucureşti,
Tel. 212.88.90

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL XIV, NR. 1 – 2

Ianuarie – Aprilie 2003

SUMAR

CONFLICTE ÎN SISTEMUL TOTALITAR – ROMÂNIA ŞI CRIZA DIN 1968

DIPLOMAŢIE ŞI COLABORARE – EUROPA INTERBELICĂ

CULTURĂ, IDEOLOGIE ŞI POLITICĂ

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 1 - 303, 2003

SOCIETATE: INTELECTUALII – STUDII DOCUMENTARE

SOCIETATE: INTELECTUALII – STUDII DOCUMENTARE

OPINII

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

NOTE ŞI RECENZII

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME XIV, NOS 1 – 2

January – April 2003

SUMMARY

CONFLICTS IN THE TOTALITARIAN SYSTEM – ROMANIA AND THE 1968 CRISIS

DIPLOMACY AND COLLABORATION – INTERWAR ROMANIA

CULTURE, IDEOLOGY AND POLITCS

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 1 - 303, 2003

SOCIETY: THE INTELECTUALS – DOCUMENTARY STUDIES

OPINIONS

SCIENTIFIC LIFE

NOTES AND REVIEWS

CONFLICTE ÎN SISTEMUL TOTALITAR – ROMÂNIA ŞI CRIZA DIN 1968

PRELIMINARII ALE INTERVENŢIEI MILITARE A TRATATULUI DE LA VARŞOVIA ÎN CEHOSLOVACIA

ADRIAN POP

Mutaţii ideologice şi politice. Iniţial, proiectul cehoslovac de reformare a sistemului comunist a urmat modelul hruşciovist. Iniţiativa a venit din partea intelectualilor, nemulţumiţi de noua constituţie socialistă, adoptată în 1960. Reîntors de la Moscova, unde participase la cel de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S. (17-31 octombrie 1961) şi asistase la adoptarea unui nou program şi a unui nou statut al partidului, prim-secretarul Partidului Comunist din Cehoslovacia, Antonín Novotný, a susţinut că adevăraţii stalinişti fuseseră „Slánský şi clica sa". Cu toate acestea, după lansarea de către Congresul P.C.U.S. a celei de „a doua" destalinizări, dezbaterile pe marginea necesităţii reformelor au cuprins treptat şi cercurile intelectuale din sânul P.C. din Cehoslovacia.

Iniţiate de ramura slovacă a partidului, începând din 1963, reformele au cuprins atât sfera politicului, cât şi cea a economicului. În urma deciziilor Congresului al XII-lea al P.C. din Cehoslovacia (4-8 decembrie 1962), Comitetul Central a acceptat, cu o întârziere de 4 luni, încheierea revizuirii proceselor din perioada 1950–1954. O comisie compusă din 25 de membri, ce îl includea şi pe Alexander Dubček, a studiat arhivele Comitetului Central, ministerelor şi tribunalelor implicate, a audiat martori. Supus evaluării C.C. al partidului, raportul a fost calificat drept „provocator", iar prezentarea sa catalogată drept „inacceptabilă". Chiar şi versiunea „revizuită" a acestuia, prezentată de Antonín Novotný în faţa C.C. al P.C. din Cehoslovacia (3-4 aprilie 1963), dezvăluia înaltului for de partid orori abominabile. La 14 mai 1963 Curtea Supremă anunţa că în cazul a 8 dintre cei 12 condamnaţi în lotul Slánský (1952) „legea a fost violată"[1]. Pentru ca, la scurtă vreme, regimul să recunoască public că mai mult de 400 de foşti demnitari comunişti au fost „persecutaţi pe nedrept". Reabilitările rămâneau însă parţiale. Comisia specială de partid statuată pentru investigarea proceselor politice nu a dat publicităţii lista celor care au avut de suferit de pe urma lor şi nici nu a inclus în această listă zecile de mii de necomunişti condamnaţi politic. În plan economic, programul de reformă elaborat de o echipă de economişti, condusă de profesorul Ota Šik, propunea un compromis între principiile economiei centralizate şi de comandă şi cele ale economiei de piaţă.

Anul 1967 a debutat sub semnul ofensivei ideologice a regimului. La 1 ianuarie o nouă lege a presei instaura oficial cenzura (sub forma Administraţiei

[1] Christian Duplan-Vincent Giret, *La vie en rouge. 1. Les pionniers Varsovie, Prague, Budapest, Bucarest 1944–1968*, Paris, 1994, p. 406-408.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1- 2, p. 5 - 28, 2003

centrale a supravegherii publicaţiilor), erau interzise anumite filme, libertatea de a călători în străinătate (acordată în 1964) era restrânsă drastic, iar redactorul-şef al revistei Uniunii Scriitorilor, „Literarni Noviny" – fierul de lance al liberalizării ideologice –, era înlocuit. Cu toate acestea, o vagă dispoziţie constructiv-reformistă plutea în aer chiar şi în acel moment la nivelul diriguitorilor partidului. O demonstrează raportul lui Jiří Hendrych – secretar al partidului, membru al Prezidiului C.C. al P.C. din Cehoslovacia şi al doilea cel mai influent personaj în Biroul Politic, după Novotný – la Plenara din 8-9 februarie 1967. Bine ancorat în concepţia marxist-leninistă şi aliniindu-se deplin poziţiilor şi opţiunilor Kremlinului în politica externă, documentul opera totuşi deschideri timide atât în plan economic, cât şi politico-ideologic. În plan economic, raportul definea „întregul complex al noilor măsuri" drept „noul sistem economic" şi, în cadrul acestora, „înlăturarea nivelării drept o sarcină de cea mai mare importanţă a actualei etape socialiste". În plan politico-ideologic, documentul stipula că „trebuie să înţelegem unitatea ca o unitate dinamică diversificată intern... este necesar să se ţină seama de realitatea diferitelor vederi ideologice" şi anunţa faptul că „la conducerea politicii culturale în organul de stat vor lua parte şi uniunile de creaţie care îşi vor avea reprezentanţi în Comitetul pentru cultură al cărui preşedinte va fi ministrul culturii şi informaţiilor", respectiv crearea Institutului de Ştiinţe Politice de pe lângă C.C. al P.C. din Cehoslovacia, „ca o verigă de legătură între cercetările sociale şi hotărârile politice"[2].

O împrejurare-cheie care a pregătit terenul pentru declanşarea *crizei* din care se va naşte „primăvara de la Praga" a constituit-o cel de al patrulea Congres al Uniunii Scriitorilor (27-29 iunie 1967). Derulat în contextul înfrângerii statelor arabe în Războiul de Şase Zile arabo-israelian (interpretată ca o înfrângere indirectă a blocului sovietic), Congresul a prilejuit unor personalităţi, precum Milan Kundera, Václav Havel, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík, Ivan Klíma şi Antonín Liehm, exprimarea unui val de critici la adresa politicii interne şi internaţionale a regimului, ce vizau îndeosebi cenzura, poziţia Cehoslovaciei în conflictul din Orientul Mijlociu (Pavel Kohout) şi „realizările" ultimilor două decenii de istorie socialistă (Ludvík Vaculík). La acestea s-a adăugat citirea traducerii scrisorii de condamnare a cenzurii pe care Alekasandr Soljeniţîn o adresase celui de al patrulea Congres al Uniunii Scriitorilor din Uniunea Sovietică, acţiune care, în condiţiile în care menţionarea şi diseminarea scrisorii fuseseră interzise de către autorităţile sovietice, risca să provoace un conflict diplomatic în relaţiile bilaterale sovieto-cehoslovace. Manifestul "adresat opiniei publice mondiale" adoptat cu acest prilej şi semnat de 183 de scriitori, 69 de artişti, 21 de cineaşti şi 56 de oameni de ştiinţă şi publicişti făcea apel la "marile spirite" (între care Arthur Miller, John Steinbeck, Jean-Paul Sartre, Jacques Prevert, Bertrand Russell, John Osborne, Heinrich Böll, Günter Grass, Peter Weiss, Alberto Moravia, Ilya Ehrenburg, Alexander Soljeniţîn, Evgheni Evtuşenko, Alexander Voznesenski) pentru a fi solidare cu lupta comunităţii scriitoriceşti cehoslovace împotriva cenzurii, a antisemitismului şi rasismului, a suprimării demnităţii umane şi

---

[2] Ion Pătroiu (coord.), Alexandru Oşca, Vasile Popa, *Îngheţ în plină vară. Praga – august 1968*, Bucureşti, 1998, p. 30-31, 39-41.

drepturilor cetăţeneşti şi persecuţiilor de tot soiul. Câteva dintre frazele acestui document rămân de-a dreptul memorabile: "Noi credem, o dată cu Emerson, că numai un nonconformist are dreptul să se considere o fiinţă omenească; credem, cu Sartre, că un scriitor poartă răspunderea pentru evoluţia epocii sale. Noi credem, o dată cu cel mai mare critic al nostru, F.X. Salda, că inima unui poet adevărat nu poate fi cumpărată de nici o societate şi de nici o clasă şi că un poet începe numai acolo unde se termină un membru de partid animat de ură. Credem o dată cu el că sarcina politică a unui scriitor constă în opoziţia sa faţă de orice doctrină politică unilaterală, că el apără atitudinile umanitare împotriva politicienilor de profesie şi universalitatea spiritului uman împotriva spiritului politic partizan; că îşi apără patria împotriva partidelor şi umanităţii, împotriva patriotismului şovin"[3].

Nemulţumit de „prezentarea unor opinii care contravin statului, socialismului şi chiar intereselor naţionale ale poporului nostru", Jiří Hendrych arăta, în răspunsul său, că „există tendinţe periculoase în sânul Uniunii Scriitorilor care... în sfera ideologică subminează şi abandonează poziţiile marxist-leniniste". Ca urmare, rezoluţia Plenarei C.C. al P.C. din Cehoslovacia din septembrie 1967 consemna excluderea din partid a scriitorilor Ivan Klíma, Antonín Liehm şi Ludvík Vaculík, aplicarea unei mustrări cu avertisment lui Pavel Kohout şi iniţierea procedurilor disciplinare împotriva lui Milan Kundera[4]. Trecerea revistei „Literarni Noviny" sub autoritatea directă a ministrului Culturii şi Informaţiei a determinat demisia în bloc a personalului redacţional, armata văzându-se nevoită să asigure încadrarea şi conducerea ei. În general, după discursul lui Novotný din 1 septembrie 1967, regimul şi-a augumentat trăsăturile militariste, plasând armata în avangarda luptei politico-ideologice împotriva reformismului. Cu toate acestea, apelul scriitorimii cehoslovace nu a rămas fără urmări. La 8 septembrie 1967 prestigiosul săptămânal vest-german „Die Zeit" publica o scrisoare deschisă adresată de către scriitorul Günter Grass preşedintelui Novotný. Reacţia scriitorului vest-german la apelul celor 329 de semnatari, publicată în „The Sunday Times", rămâne remarcabilă prin spiritul umanist şi progresist care o infuza şi care anticipa, *avant la lettre*, ideea "puterii celor fără de putere" pe care o va propune, mult mai târziu, Václav Havel. De pe poziţii critice de stânga, social-democrate, Günter Grass scria: "Dv., domnule preşedinte, deţineţi puterea în momentul de faţă. Puterea mea se limitează la cuvânt, ceea ce nu înseamnă că puterea dv. este mai mare... Ce vă împiedică să căutaţi în cuvântul liber, un aliat, un aliat incomod?... Numai din teama faţă de cuvântul liber vreţi oare să provocaţi ţării dv. o pagubă care ne va atinge şi pe noi şi, de asemenea, întreaga lume?... Nu există nici un motiv să se vorbească cu aroganţă despre libertatea Occidentului. Nu este loc pentru înfumurare în această privinţă. Din aceasta cauză, refuz să scriu acest mesaj de pe poziţia anticomunismului, adoptată cu predilecţie. Criza democraţiei are proporţii mondiale. Dacă ţările comuniste încremenesc sub dictatura birocraţiei de partid, democraţiile occidentale stagnează pentru că parlamentele lor sunt corupte prin respectarea exclusivă a unor interese. Împotriva acestui formalism al statului

---

[3] *Ibidem*, p. 53.

[4] *The Prague Spring 1968*. A National Security Archive Documents Reader compiled and edited by Jaromír Navrátil, chief editor, with Antonín Benčík, Václav Kural, Marie Milchálková, Jitka Vondrová, Budapest, 1998, p. 11-12.

din Est şi din Vest se aliază, trecând peste toate ideologiile rigide, o opoziţie fără aparat şi, aşa cum puteţi deduce, fără putere”[5].

Abuzurile lui Novotný, refuzul său de a continua aplicarea reformelor economice, strategia confrontaţională adoptată faţă de încercările slovacilor de a-şi asigura o mai mare autonomie, şi, ulterior, faţă de demonstraţiile studenţilor (Strahov, noiembrie 1967), dar, mai ales, concentrarea totală a puterii în mâinile sale (prim-secretar al partidului, preşedinte al republicii din 1957, comandant suprem al forţelor armate, precum şi al „miliţiei poporului” – un soi de armată privată a partidului –, preşedinte al C.C. al Frontului Naţional[6] al R.S.C.) au determinat, în cele din urmă, coagularea unui curent anti-Novotný la nivelul conducerii superioare de partid. Manifestat pentru întâia oară la Plenara C.C. al P.C. din Cehoslovacia din 30-31 octombrie 1967, când Novotný a fost aspru criticat de către Alexander Dubček, el ralia deja, la începutul lui decembrie, jumătate dintre membrii Prezidiului. Într-o încercare disperată de a păstra puterea cu sprijinul Kremlinului, Novotný l-a invitat pe Brejnev să facă o scurtă vizită neoficială la Praga la începutul lunii decembrie. Procedând cu prudenţă diplomatică, Brejnev a purtat discuţii cu aproape toţi membrii Prezidiului, a realizat impopularitatea lui Novotný şi, invitat să ia parte la reuniunea înaltului for de partid, a declarat (9 decembrie): „Nu am venit să iau parte la soluţia problemelor voastre... le veţi rezolva cu siguranţă voi înşivă”. Mai mult decât atât, atunci când i s-a cerut, în particular, să intervină în disputa din sânul conducerii de partid cehoslovace, ar fi replicat: „Aceasta este chestiunea voastră”[7].

Eşuând în tentativa de consolidare a puterii cu sprijin extern, Novotný a plănuit o lovitură de forţă, încercând să exploateze sentimentele de nelinişte pe care reformele cu caracter economic de până atunci le stârniseră în rândurile muncitorimii. Câteva unităţi blindate au fost puse în stare de alertă. Dar cum o bună parte a conducerii politice îi era defavorabilă lui Novotný şi nici forţele de securitate cehoslovace (Securitatea de Stat – St.B.), aflate atunci mai mult la ordinele Moscovei decât ale Pragăi, nu s-au implicat în materializarea acestui plan, şi această tentativă a eşuat. Kremlinul, deşi iniţial favorabil lui Novotný, n-ar fi dorit să apară că se amestecă pe faţă într-o dispută internă din sânul unui partid comunist care se bucurase până atunci de încrederea sa, optând pentru “neutralitatea” afişată, dublată însă tacit de retragerea sprijinului politic acordat lui Novotný.

În acel moment (decembrie 1967), reformele din Cehoslovacia ajunseseră deja la un punct de răscruce. Două erau posibilităţile ce se deschideau în faţa conducerii de partid cehoslovace: promovarea în continuare, mai viguroasă, a reformelor, dacă se dorea dobândirea efectului lor salutar, sau, dimpotrivă, stoparea lor. Cum Novotný se identifica cu cea de a doua opţiune, forţe diverse din sânul P.C. din Cehoslovacia erau interesate, din varii motive, în înlocuirea sa: centriştii, fiindcă doreau prezervarea rolului conducător al partidului, dar într-o manieră mai puţin rigidă; tehnocraţii, fiindcă doreau o diminuare a intruziunii partidului în conducerea economiei; slovacii, fiindcă erau interesaţi în diminuarea centralismului praghez; iar intelectualii reformişti – o minoritate – întrucât erau interesaţi în schimbări de esenţă

[5] Ion Pătroiu (coord.), Alexandru Oşca, Vasile Popa, *op. cit.*, p. 55-56.
[6] Frontul Naţional era o organizaţie de masă destinată activităţilor politice ale nemembrilor de partid.
[7] *Eto vashe delo*, în limba rusă. Cf. *The Prague Spring 1968*, p. 18-19.

în structura şi distribuţia la vârf a puterii, prin separarea funcţiilor pe linie de partid de cele pe linie de stat. Drept urmare, pe parcursul a numai trei luni, Antonín Novotný a pierdut, rând pe rând, majoritatea funcţiilor-cheie pe care le deţinuse până atunci pe linie de partid şi de stat. Mai întâi, la 5 ianuarie, în cadrul Plenarei C.C. al P.C. din Cehoslovacia pe cea de prim-secretar, în favoarea *aparatchik*-ului slovac de formaţie sovietică, dar reformist, Alexander Dubček (46 de ani); apoi, în ultima decadă a lui martie, pe cea de preşedinte al republicii, în favoarea generalului în retragere de 73 de ani Ludvík Svoboda, fost ministru de Război în perioada răsturnării lui Masaryk şi instalării comuniştilor la putere, ca şi pe cea ocupată în Prezidiul P.C. din Cehoslovacia, în favoarea lui Josef Smrkovský, o victimă a proceselor din anii '50 şi colaborator apropiat al lui Dubček, ce avea sa devină unul dintre principalii arhitecţi ai „primăverii de la Praga"[8].

Iniţial, alegerea lui Dubček ca prim-secretar a fost departe de a provoca nelinişte la Kremlin: o bună parte din anii formativi Dubček şi-o petrecuse în Uniunea Sovietică, absolvind cu onoruri înalta şcoală moscovită de partid, iar în cercurile K.G.B. era cunoscut ca „Saşa al nostru". Nu acelaşi lucru se poate spune despre Polonia şi R.D.G., care nutreau temerea că Cehoslovacia ar putea să-şi schimbe cursul politicii externe şi să se apropie de R.F.G., în căutare de parteneri în blocul sovietic pentru politica răsăriteană (*Ostpolitk*) a cancelarului Willy Brandt. Informat asupra acestei temeri cu prilejul unei vizite neoficiale pe care, însoţit de Podgornîi şi Kosîghin, a efectuat-o către mijlocul lunii ianuarie în Polonia şi R.D.G., Brejnev l-a convocat de urgenţă pe Dubček la Moscova. În încercarea de a-şi face aliaţi şi a găsi sprijinitori pentru politica sa, Dubček s-a întâlnit în prealabil cu János Kádár (20 ianuarie), după care s-a deplasat la Kremlin, reuşind, prin asigurările de consolidare a sistemului socialist în Cehoslovacia şi a legăturilor „de prietenie frăţească" şi cooperare multilaterală sovieto-cehoslovace, să spulbere temerea amintită[9]. După o nouă întâlnire cu Kádár la Komarno (4 februarie), Dubček l-a întâlnit pe Władisław Gomułka la Ostrava (7 februarie), prilej cu care, potrivit mărturisirilor din august 1990 ale acestuia din urmă, i-ar fi solicitat liderului polonez acordul pentru alcătuirea unui bloc reformist în sânul Tratatului de la Varşovia compus din Ungaria, Cehoslovacia, Polonia şi România, care ar fi urmat să se bucure şi de sprijinul Iugoslaviei. Cum însă Gomułka din 1968 nu mai era cel din 1956, propunerea lui Dubček a fost primită cu refuz. Singurele partide comuniste est-europene care au manifestat de la început receptivitate faţă de noul curs al politicii cehoslovace, în care au văzut un sprijin pentru propria politică în cadrul mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, au fost cel iugoslav şi cel român. Manifestări programatice, precum manifestul reformist publicat de oficiosul partidului „Rudé Právo" la 9 februarie sub semnătura autorizată a lui Josef Smrkovský, ce sublinia necesitatea forjării unei legături mai strânse între intelectuali şi muncitori, încurajării diversităţii opiniilor la nivelele median şi inferior ale partidului, precum şi intenţia C.C. al partidului de a nu mai fi un organism formal erau urmărite cu viu interes la Belgrad şi Bucureşti[10].

---

[8] Joseph Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe Since World War II*, New York,Oxford, 1989, p. 168-169.

[9] *The Prague Spring 1968*, p. 42-44.

[10] *Ibidem*, p. 29, 45-50.

La 19 februarie, o primă versiune a *Programului de Acţiune*, a cărui elaborare fusese decisă la Plenara C.C. al partidului din ianuarie 1968, a fost dezbătută de către Prezidiul partidului. Documentul, subliniind necesitatea dezvoltării democraţiei şi a unor schimbări în sistemul politic, capabile să confere socialismului o faţă umană, condiţiona asigurarea rolului conducător al partidului de renunţarea de către acesta la monopolul administrării societăţii. Moscova şi-a manifestat primele rezerve şi nemulţumiri faţă de acest experiment cu prilejul aniversării la Praga a două decenii de la „revoluţia din februarie" ce a marcat crearea statului cehoslovac socialist. Atunci Brejnev i-a cerut personal lui Dubček să-şi reformuleze cuvântarea-cadru, socotită excesiv de critică faţă de predecesorii săi.

Mass-media a profitat între primele de pe urma relaxării cenzurii. Aşa au putut fi aduse la cunoştinţa publicului defecţiunea generalului Jan Šejna în Occident (25 februarie 1968), precum şi o serie de cazuri de corupţie la vârful piramidei sociale. Şi tot aşa au putut fi abordate o serie de subiecte socotite până atunci *tabu*, precum rolul lui T.G. Masaryk în istoria statului cehoslovac, moartea ciudată a lui Jan Masaryk, posibilitatea existenţei partidelor de opoziţie şi relaţiile dintre cehi şi slovaci.

La rândul său, sub impulsul mass-mediei, societatea cehoslovacă a cunoscut o rapidă radicalizare. Uniunea Scriitorilor s-a plasat în avangarda forţelor ce cereau reabilitarea celor ce fuseseră condamnaţi şi încarceraţi pe nedrept, au apărut grupuri alternative la organizaţia oficială de tineret patronată de comunişti şi au fost puse bazele unei opoziţii incipiente prin extinderea activităţii partidelor necomuniste (Partidul Socialist Cehoslovac, Partidul Cehoslovac al Poporului, alte două mici partide slovace), constituirea unui grup de acţiune pentru restaurarea Partidului Social Democrat (22 martie) şi înfiinţarea organizaţiei K-231, reunindu-i pe foştii deţinuţi politici (27 martie)[11].

În toată această perioadă, urmând liniile directoare ale discursului ocazionat de celebrarea a douăzeci de ani de istorie socialistă (22 februarie), care se pronunţa pentru întărirea rolului conducător al partidului, dar repudia, totodată, „centralizarea excesivă" şi metodele „bazate pe directive" în administrarea economiei, şi răspunzând parţial presiunilor incipientei societăţi civile, acţiunea politică a lui Dubček s-a concentrat pe câteva direcţii fundamentale: renovarea partidului şi revitalizarea economiei; instituţionalizarea reformelor, inclusiv prin emanciparea instituţiilor de stat de îngrădirile impuse de cenzura şi controlul de partid; reabilitarea victimelor epurărilor din partid din perioada 1949–1954.

Presiunile externe în creştere exercitate asupra lui Dubček, pentru a ţine sub control evoluţiile socio-politice din Cehoslovacia, au generat, spontan, o mişcare de susţinere a direcţiei reformiste din partea intelectualităţii cehe. La 25 martie, 134 de personalităţi culturale, artişti şi scriitori, între care Jaroslav Seifert (viitor laureat al premiului Nobel), au adresat conducerii de partid o scrisoare deschisă cu îndemnul de a continua reformele începute odată cu Plenara din ianuarie, „a rezista presiunii motivate de îndoieli asupra naturii şi obiectivelor noastre interne" şi a nu uita „că responsabilitatea voastră pentru această ţară este mai presus de toate pentru poporul acesteia"[12].

[11] Organizaţia şi-a luat denumirea după numărul articolului din codul de procedură criminală invocat pentru condamnarea celor ce desfăşuraseră activităţi politice ilegale.
[12] *The Prague Spring 1968*, p. 76-77.

Un moment însemnat care a jalonat gândirea asupra „căii cehoslovace spre socialism" l-a reprezentat adoptarea oficială, la Plenara din 1-5 aprilie a P.C. din Cehoslovacia, a noului *Program de Acţiune*. Documentul cuprindea multe din tezele puse deja în discuţie: asigurarea rolului conducător al partidului nu prin dictat şi „concentrarea monopolistă a puterii", ci prin activitate politică exemplară, capabilă să „inspire iniţiativa socialistă" şi să „justifice deplin" acest rol; elevarea formaţiunilor politice necomuniste, reunite în Frontul Naţional, de la statutul de simple curele de transmisie ale partidului, la cel de parteneri reali ai acestuia; asigurarea drepturilor civile şi a libertăţilor personale; statut constituţional egal pentru cehi şi slovaci; restructurarea economiei printr-o mai mare autonomie acordată întreprinderilor, revitalizarea parţială a întreprinderilor private, mutarea accentului de pe industria grea pe producţia destinată consumului şi liberalizarea comerţului extern. Secţiunea de politică externă, deşi reconfirma, prudent, centralitatea „alianţei şi cooperarii cu U.R.S.S. şi celelalte ţări socialiste", adăuga, pe de o parte, că „R.S.C. îşi va formula propria poziţie faţă de problemele fundamentale ale politicii mondiale", iar, pe de altă parte, declara intenţia statului cehoslovac „de a urma o politică europeană mai activă"[13].

Ulterior, la 13 mai, clubul nemembrilor de partid KAN (*klub angažovaných nestraníků*, format în aprilie 1968), a emis o declaraţie politică semnată de 144 personalităţi proeminente ale lumii culturale, ştiinţifice şi sportive, între care Václav Havel. Manifestul proclama ataşamentul faţă de drepturile omului, libertatea şi egalitatea civică şi chema la revigorarea, într-o „formă modernă", a idealurilor care au prezidat întemeierea statului cehoslovac (1918) şi au animat „tradiţia umanistă a culturii cehoslovace", în sensul de „a combina socialismul democratic cu nobilul program al libertăţii individuale"[14].

La 29 mai se deschideau lucrările Plenarei C.C. al P.C. din Cehoslovacia, menită, la solicitarea sovieticilor, să ofere probe palpabile ale hotărârii lui Dubček de a răspunde la ceea ce Kremlinul numea ameninţările dreptei. Discursul lui Dubček la Plenară s-a plasat pe o poziţie mediană, care reflecta compromisul dintre cedarea parţială la presiunile sovietice pentru însuşirea punctului lor de vedere privitor la evoluţiile din Cehoslovacia şi continuarea apărării principiale a procesului reformist. Astfel, vorbind despre faptul că „tendinţele anticomuniste au devenit mai puternice şi anumite elemente încearcă să se angajeze în forme mai intense de activitate", Dubček adăuga imediat că „marea majoritate a partidului a realizat acest pericol" şi atacurile „forţelor extremiste" vor fi contracarate prin „mijloace democratice", ce excludeau represiunea. Demersul său nu a putut împiedica însă adâncirea sciziunii la vârf în interiorul partidului. Expresia poate cea mai elocventă a acesteia a constituit-o discursul lui Vasil Bilak. Plasându-se integral pe poziţia Kremlinului, Bilak arăta că „afacerea cehoslovacă nu e numai a noastră", ci a întregii „comunităţi socialiste", că inamicul se află în partidul însuşi şi chiar în „centrul conducător" al acestuia şi că, împotriva dreptei, se cer a fi luate măsuri represive drastice[15].

[13] *Ibidem*, p. 95.
[14] *Ibidem*, p. 156-157.
[15] *Ibidem*, p. 152-155.

Plenara C.C. al partidului (29 mai-1 iunie) a statuat însă desfăşurarea în septembrie, cu doi ani mai devreme, a Congresului al XIV-lea al partidului. Cum exista temerea îndreptăţită potrivit căreia Congresul extraordinar al partidului ar fi putut face ireversibile transformările socio-politice ale „primăverii de la Praga", data desfăşurării sale a devenit, implicit, o bornă cronologică de referinţă pentru adepţii liniei antireformiste şi ai invaziei trupelor Tratatului de la Varşovia.

Pentru a sprijini activ aripa Dubček din cadrul partidului, forţe pro-reformiste din Academia Cehoslovacă de Ştinţe l-au însărcinat pe scriitorul Ludvík Vaculík cu redactarea unui manifest. Semnat de 70 de personalităţi ale vieţii publice culturale, ştiinţifice şi sportive, el exprima temerea intelectualităţii că, datorită opoziţiei forţelor conservatoare din partid, Cehoslovacia s-ar putea întoarce la situaţia de dinaintea Plenarei din ianuarie 1968. Demn de remarcat este faptul că, deşi emanaţie a cercurilor intelectuale necomuniste, documentul nu propunea părăsirea de către partidul comunist a poziţiilor cheie pe care le deţinea în societate ci, dimpotrivă, consolidarea celor deţinute de aripa reformatoare a acestuia: „Înainte de toate, vom trebui să ne opunem punctului de vedere, invocat uneori, că o renaştere democratică poate fi realizată fără comunişti, sau chiar împotriva lor. Aceasta ar fi atât injust, cât şi iraţional. Comuniştii au deja constituite organizaţiile lor şi în acestea trebuie noi să sprijinim aripa progresistă. Ei au oficialitaţi experimentate şi, până la urmă, ei au în mâinile lor încă pârghiile şi comenzile hotărâtoare. Pe de altă parte, ei au prezentat un *Program de Acţiune* publicului. Acest program va începe să corecteze cele mai flagrante inegalităţi, iar nimeni altcineva nu are un program atât de detaliat. Trebuie să cerem ca ei (comuniştii – *n. A.P.*) să elaboreze Programe de Acţiune locale care să fie supuse publicului în fiecare raion şi comunitate. Atunci problema se va roti dintr-o dată în jurul cetăţeanului de rând şi a mult aşteptatelor acte de dreptate". Manifestul îndemna cetăţenii la alegerea unor directori de întreprinderi care să-i reprezinte, formarea de comitete şi comisii civice, precum şi desfăşurarea de acţiuni (critici publice, rezoluţii, demonstraţii, greve, pichetări) menite să-i determine pe cei ce se opuneau reformelor, la nivelele inferioare ale administraţiei publice, să se retragă din arena publică. Documentul, cunoscut ca "manifestul celor două mii de cuvinte", avea o încheiere aproape premonitorie: „În această primăvară o mare şansă ne-a fost dată încă o dată, aşa cum a fost la sfârşitul războiului... Primăvara s-a sfârşit şi nu se va mai reîntoarce. La iarnă vom şti totul[16]". Publicat, la 27 iunie, concomitent în săptămânalul „Literární Listy" şi trei cotidiene („Práce", „Mládá Fronta", „Zémědělské Noviny"), manifestul „celor două mii de cuvinte" a avut un ecou încă mai important în societatea cehoslovacă decât *Programul de Acţiune*, devenind unul dintre cele mai importante documente programatice şi un autentic simbol al „primăverii de la Praga".

Reacţii externe. Iniţial, Kremlinul a preferat să adopte o atitudine de expectativă faţă de evoluţiile reformiste de după ianuarie 1968. La consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varşovia de la Sofia (6 martie) şi

[16] *Ibidem*, p. 177-181.

cea a celor şase partide comuniste de la Dresda (23 martie), singurele critici acerbe şi pe faţă la adresa experimentului cehoslovac, socotit a încuraja „forţele contrarevoluţionare” şi „revizioniste”, au venit din partea delegaţiilor Poloniei şi R.D.G. Totuşi, semne ale înăspririi atitudinii blocului sovietic, în ansamblul său (mai puţin ceilalţi doi „rebeli”), faţă de „primăvara de la Praga” au putut fi decelate încă de la consfătuirea de la Dresda. Atunci Brejnev a cerut lămuriri asupra sensului sintagmei „liberalizarea societăţii”, iar Kádár, de obicei mult mai moderat în aprecierea evenimentelor din Cehoslovacia, a asemuit situaţia creată cu „prologul contrarevoluţiei maghiare”. Internaţionalizarea „chestiunii cehoslovace” a coincis cu o slăbire a marjei de manevră a regimului Dubček în cadrul blocului sovietic. Acceptând să discute, alături de ceilalţi aliaţi ai sovieticilor, probleme care priveau România, fără participare românească, Dubček a creat, fără să vrea, un precedent care se va întoarce, ca un bumerang, împotriva sa: coaliţia iniţială antiromânească de şase state se va transforma, la scurtă vreme, într-una anticehoslovacă de cinci. Totodată, cedând presiunilor de a discuta problemele interne ale Cehoslovaciei la o reuniune a celor cinci naţiuni coalizate împotriva sa, Cehoslovacia s-a plasat, în mod inevitabil, pe poziţia părţii acuzate, judecate şi condamnate[17].

Strategia de bază a Kremlinului faţă de noile evoluţii de la Praga a fost trasată la şedinţa C.C. al P.C.U.S. din 9-10 aprilie. Ea prevedea încurajarea „forţelor sănătoase” din cadrul P.C. din Cehoslovacia de a prelua controlul partidului şi a preveni un eventual derapaj politic al Cehoslovaciei care să conducă la ieşirea ţării din „comunitatea socialistă”. Mesage ferme despre hotărârea Moscovei de a nu îngădui ca acest lucru să se întâmple au fost trimise de către Brejnev atât direct, prin intermediul unei scrisori adresate lui Dubček (11 aprilie), cât şi indirect, prin intermediul „Pravdei” care, în numărul din 12 aprilie, a criticat elementele „antisocialiste” manifestate la recent încheiata Plenara a C.C., făcând aluzie la noul program al partidului, ce instituia pluralismul în cadru monopartid[18]. Era începutul războiului mediatic iniţiat de sovietici în primăvara lui 1968 şi continuat pe tot parcursul verii, prin care conducerea pragheză era acuzată de paralizie în faţa încercărilor de a implanta „contrarevoluţia” în Cehoslovacia.

Prin contrast, referindu-se la un articol din „Rudé Právo” (19 aprilie), care afirma că este „un drept indiscutabil al fiecărei ţări socialiste de a-şi alege calea spre socialism”, agenţia U.P.I. comenta: „Articolul, semnat de ideologul partidului, Ivan Synek, plasează Cehoslovacia, în curs de liberalizare, în mod făţiş alături de România, în hotărârea sa de a-şi făuri singură viitorul, şi nu ca un satelit al Uniunii Sovietice”[19].

În aceeaşi zi (17 februarie) în care ambasadorul ceh la Moscova, Oldřich Pavlovský, raporta asupra faptului că în întrevederea avută cu ministrul sovietic adjunct al Afacerilor Externe, Leonid F. Ilicev, acesta susţinuse că în Cehoslovacia „există forţe interne care nu vor să respecte eforturile şi ţelurile partidului şi că arsenalul lor personal include chiar şi antisovietism”, ambasadorul sovietic la

[17] *Ibidem*, p. 33, 63-75, 78-81.

[18] Acest hibrid teoretic va cunoaşte resurecţia în 1987, în Ungaria, în cadrul „comunismului constituţional” propus de „Contractul Social” al opoziţiei maghiare; George Schöpflin, *Politics in Eastern Europe 1945–1992*, Oxford UK and Cambridge USA, 1993, p. 153-155.

[19] Ion Pătroiu (coord.), Alexandru Oşca, Vasile Popa, *op.cit.*, p. 57.

Varşovia, Averki B. Aristov, în urma unei întrevederi avute cu Gomułka, raporta, la rândul său, că se ajunsese deja la un consens „între cei cinci" privitor la strategia de urmat față de Cehoslovacia. Potrivit lui Aristov, Gomułlka „a exprimat necesitatea ca noi să intervenim imediat, argumentând că nu poți fi un observator indiferent când planuri contrarevoluționare încep să fie aplicate în Cehoslovacia". Referindu-se la conversația telefonică pe care Gomułlka a avut-o cu Brejnev în timpul întâlnirii, ambasadorul sovietic consemna: „A fost evident că tovarăşul Gomułka a fost foarte mulțumit cu ceea ce a auzit de la tovarăşul Brejnev"[20].

Imediat, au fost trimise noi semnale de avertizare. La 23 aprilie 1968, în cadrul unei Plenare a C.C. al P.C.U.S., Leonid I. Brejnev s-a referit la Dubček ca la o victimă a „elementelor antipartinice", arătând că evenimentele pragheze amenințau „cuceririle socialismului nu numai în Cehoslovacia, ci şi în alte țări de democrație populară". În ziua următoare, Comandantul Suprem al Comandamentului Unificat al forțelor armate ale Tratatului de la Varşovia, mareşalul Ivan I. Iakubovschi, a sosit în capitala Cehoslovaciei, pentru a purta convorbiri cu Dubček, preşedintele Ludvík Svoboda, primul-ministru Oldřých Černýk şi ministrul Apărării Naționale, Martin Dzúr, în vederea obținerii acordului autorităților cehoslovace pentru devansarea derulării exercițiilor militare ale trupelor Tratatului, programate a se desfaşura pe teritoriul Cehoslovaciei în perioada mai-septembrie (operațiunea „Šumava"). Poziția concertată a acestora din urmă, conform căreia luna mai, ca termen de începere a manevrelor militare, era unul nerealist (Martin Dzúr solicitând chiar amânarea lor până în 1969), i-a nemulțumit pe decidenții politico-militari sovietici, sporind suspiciunile lor privitoare la loialitatea Cehoslovaciei față de Tratatul de la Varşovia.

În acel moment, în „lagărul" socialist se cristalizaseră deja, ad-hoc, două grupări distincte: pe de o parte „durii" acestuia (U.R.S.S., Germania Răsăriteană, Polonia, Bulgaria), adepți ai unei intervenții militare hotărâte şi neîntârziate pentru soluționarea crizei cehoslovace, iar, pe de altă parte, statele aflate în proces de liberalizare (Cehoslovacia), sau manifestând tendințe autonomiste (România) ori chiar de independență (Iugoslavia). Plasarea Cehoslovaciei alături de România, în tabăra „rebelilor", constituia chiar percepția comună a liderilor sovietici. O demonstrează elocvent, între altele, şedința Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S. din 6 mai 1968, în cadrul căreia ministrul de Externe al U.R.S.S., Andrei A. Gromîko, afirma, referindu-se la situația de la Praga: „Se dezlănțuie contrarevoluția, în cel mai bun caz este o a doua Românie, iar aceasta înseamnă deja destrămarea completă a Tratatului de la Varşovia"[21].

Între cele două grupări se plasa Ungaria, cu o poziție inițial mai moderată decât cea a „durilor", dar care treptat, începând din martie, va ceda presiunilor venite dinspre tabăra celor din urmă.

Au contribuit la această polarizare intrasistemică a pozițiilor politice mai mulți factori, între care roluri mai însemnate le-au avut atitudinea de frondă a României (rezistența la tendințele de integrare supranațională manifestate de Kremlin în plan militar şi economic, cultivarea Chinei, refuzul de a participa la

[20] *The Prague Spring 1968*, p. 101, 103-104.

[21] *Apud* Cosmin Popa, *Piotr Şelest, Moscova şi antireformiştii*, în "Dosarele Istoriei", an II, nr. 8 (24), 1998, p. 8.

reuniuni ale Tratatului de la Varşovia la care nu erau reprezentate toate ţările membre – cazul consfătuirii de la Dresda (23 martie) – extinderea contactelor cu Vestul etc.) şi surmontarea de către Dubček, în căutare de aliaţi, a reticenţelor sale iniţiale în a se orienta către ceilalţi doi „rebeli", Iugoslavia şi România[22].

La scurtă vreme după plecarea mareşalului Iakubovschi, Dubček a primit o invitaţie din partea lui Brejnev de a vizita Moscova[23]. A urmat un adevărat carusel de consultări politice desfăşurate de către liderii sovietici la Moscova mai întâi cu cei cehoslovaci (4-5 mai), apoi cu cei polonezi, maghiari, bulgari şi est-germani (8 mai). În cadrul celor dintâi, sovieticii au obţinut acceptul conducerii pragheze de a permite desfăşurarea unor manevre militare aliate pe teritoriul Cehoslovaciei înainte de jumătatea anului 1968 – deşi aceasta solicitase să fie amânate – şi însuşirea de către cehoslovaci a punctului de vedere sovietic privitor la avansul forţelor antisocialiste în Cehoslovacia (după cum o atestă sesiunea Prezidiului C.C. al P.C. din Cehoslovacia din 7-8 mai). Iar în cadrul celor din urmă, Kremlinul a urmărit să tatoneze atitudinea celor patru state-satelit privind eventualitatea declanşării unei acţiuni în forţă împotriva statului cehoslovac. Cu excepţia parţială a lui Kádár, care a îndemnat la moderaţie, toţi aliaţii Kremlinului şi-au declarat acordul cu soluţia propusă. Cu toate acestea, Brejnev încă mai spera că manevrele militare pe teritoriul Cehoslovaciei, concepute ca element de presiune care să permită forţelor antireformatoare din P.C. din Cehoslovacia să câştige preeeminenţa în partid, „ar putea să se dovedească a fi unul din factorii decisivi care să ne permită să întoarcem evenimentele"[24].

În acel moment Cehoslovacia se găsea în bună măsură izolată. În ansamblul lumii comuniste ea nu putea conta decât pe sprijinul declarat al lui Ceauşescu, Tito şi Luigi Longo, secretarul general al Partidului Comunist Italian. Sprijinul rămânea însă, în mare parte, inoperant în condiţiile în care Tito şi Longo îşi manifestau încrederea în Dubček şi procesul reformist iniţiat de către acesta din afara Tratatului de la Varşovia, iar România, membră a acestuia, nu fusese invitată la consultările de la Moscova. Iar speranţa pe care unele dintre elementele reformiste din conducere şi-o puseseră în sprijinul S.U.A. fusese spulberată de către ambasadorul american la Praga, Jacob Beam, în întrevederea pe care, la solicitarea sa, a avut-o cu ministrul de Externe, Jiří Hájek, la 28 mai.

Foarte prompt au reacţionat sovieticii după publicarea manifestului „celor două mii de cuvinte" (27 iunie). Brejnev i-a telefonat lui Dubček, cerându-i explicaţii despre cum a putut fi publicat un asemenea text. Iar presa sovietică a declanşat o campanie concertată de atacuri la adresa conţinutului manifestului. În paralel, Brejnev a purtat discuţii confidenţiale cu Kádár la Moscova (27 iunie - 4 iulie), pentru a-l convinge să consimtă la desfăşurarea unei întâlniri a „celor cinci",

[22] Mihai Retegan, *1968 din primăvară până în toamnă*, Bucureşti, 1998, p. 125.

[23] Liderul cehoslovac i-a dat curs, mai ales că ea venea în întâmpinarea propunerii pe care ministrul cehoslovac de Externe, Jiří Hájek, convins că suspiciunile sovietice proveneau din necunoaşterea realităţilor cehoslovace, o făcuse încă de la 17 aprilie 1968 conducerii de partid şi de stat, în sensul desfăşurării de convorbiri bilaterale care să contribuie la disiparea lor; *The Prague Spring 1968*, p. 105-107.

[24] *Ibidem*, p. 114-125, 132-143; Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 144-145, cu menţiunea că datele avansate de autor pentru cele două serii de consultări sunt eronate: 3-5 şi 9 mai, în loc de 4-5 şi 8 mai.

care să discute evoluţia situaţiei din Cehoslovacia. Mânată de perspectiva unei recolte proaste, delegaţia de partid şi de stat maghiară a fost nevoită să ceară ajutorul sovietic şi să accepte în schimb poziţia Moscovei[25]. Mitingul prieteniei sovieto-maghiare, desfăşurat cu acest prilej, a consemnat apropierea poziţiilor Budapestei de cele ale Kremlinului. În discursurile lor, ambii lideri, sovietic şi maghiar, au strecurat o ameninţare puţin voalată la adresa Pragăi. Astfel, în spiritul tezei „suveranităţii limitate", codificată formal, ulterior, în doctrina care-i va purta numele, Brejnev a declarat ca „noi nu putem rămâne indiferenţi faţă de soarta socialismului în altă ţară". Iar Kádár a apreciat că în ţara vecină sunt atacate bazele societăţii socialiste şi, „dacă va fi necesar, trebuie să fim gata să le apărăm prin forţă".

Într-o altă formă, ideea a fost reiterată de Kádár la întâlnirea „celor cinci" din capitala Poloniei (14-15 iulie). Deşi a declarat că nu crede că toate evoluţiile de la Praga "pot fi privite în chip uniform drept contrarevoluţionare", el a adăugat că „este deopotrivă dreptul şi datoria ţărilor socialiste de a decide în mod colectiv" cum să se procedeze în cazul Cehoslovaciei[26]. Prin conţinutul său, scrisoarea deschisă pe care „cei cinci" au adoptat-o la Varşovia şi au adresat-o, la 16 iulie, C.C. al P.C. din Cehoslovacia, poate fi considerată o nouă anticipare a doctrinei „suveranităţii limitate". În cuprinsul său, între altele, cele cinci membre ale Tratatului de la Varşovia declarau că: „noi nu putem accepta ca forţe ostile să facă să devieze ţara dumneavoastră de pe calea socialismului şi să ameninţe să smulgă Cehoslovacia din comunitatea socialistă... De aceea noi considerăm că nu este doar sarcina voastră, ci şi a noastră, de a respinge energic forţele anticomuniste şi a lupta viguros pentru menţinerea regimului socialist în Cehoslovacia"[27].

Momentul inaugurează o nouă etapă a escaladării spiralei tensiunilor intrasistemice dintre „cei cinci", pe de o parte, şi Cehoslovacia, susţinută de România, pe de altă parte. „Declaraţia" de răspuns la scrisoarea celor „celor cinci", adoptată de C.C. al P.C. din Cehoslovacia la 19 iulie, apăra acţiunile conducerii cehoslovace, respingând acuzaţia potrivit căreia ar fi existat o legătură între acestea din urmă şi politica promovată de cercurile „revanşiste" vest-germane. Iar la 16 iulie, Nicolae Ceauşescu, deşi cu doar patru zile înainte primise prin intermediul ambasadorului sovietic la Bucureşti din partea C.C. al P.C.U.S o informare extrem de sumbră privitoare la situaţia din Cehoslovacia[28], se detaşa ferm de „opinia celor care, alarmaţi de ceea ce se pretinde că se întâmplă în Cehoslovacia, vor să intervină pentru a conduce ţara pe o cale socialistă anume... Suntem convinşi ca această ţară, sub conducerea Partidului Comunist, va şti să edifice socialismul conform speranţelor şi aspiraţiilor poporului său". Ulterior, Valter Roman i-a făcut o vizită la Praga lui František Kriegel, co-etnic evreu şi vechi prieten din perioada războiului civil din Spania, devenit membru al Biroul Politic şi preşedinte al Frontului Naţional care i-a transmis, prin intermediul său, un mesaj personal şi urgent lui Ceauşescu[29].

---

[25] Rudolf L. Tökés, *Hungary's negotiated revolution: Economic reform, social change, and political succession, 1957–1990*, New York, 1996, p. 51.

[26] *The Prague Spring 1968*, p. 212-333.

[27] *Est/Ouest 1945/1990*. Textes réunis et présentés par Dominique David, Paris, 1992, p. 107, 110.

[28] Alexandru Oşca, Teofil Oroian, Gheorghe Nicolescu, Vasile Popa, *Tentaţia libertăţii. "Operaţia Sumava" – un simplu pretext*, Bucureşti, 1999, p. 64-72.

[29] Christian Duplan-Vincent Giret, *op. cit.*, p. 445-447.

Prin faptul că partidele comuniste occidentale au refuzat semnarea scrisorii de la Varşovia, momentul marchează, totodată, şi o îndepărtare a poziţiei acestora de Kremlin şi aliaţii săi est-europeni. Cei mai aprigi apărători ai conducerii reformiste a P.C.C. s-au dovedit a fi liderii partidelor comuniste din Franţa, Italia şi Spania, liderul celui francez, Waldeck Rochet, după consultări prealabile cu colegii italieni, propunând chiar desfăşurarea unei reuniuni a partidelor comuniste şi muncitoreşti care să discute situaţia creată la Praga.

Ca parte a pregătirilor pentru negocierile bilaterale sovieto-cehoslovace programate a se desfăşura la Čierná nad Tisou, la frontiera slovaco-ucrainiană (29 iulie-1 august), raportul „asupra situaţiei securităţii curente", prezentat de premier la sesiunea Prezidiului C.C. al P.C. din Cehoslovacia din 27 iulie, nu făcea decât să confirme izolarea din acel moment a Cehoslovaciei, precizând faptul că Cehoslovacia nu se poate bizui pe sprijinul Occidentului în cazul unei invazii sovietice. Raportul arăta că „a existat o reţinere generală mai mare din partea guvernelor şi cercurilor politice occidentale ca rezultat al ultimelor evoluţii, mai ales în legătură cu scrisoarea de la Varşovia a celor cinci partide comuniste. ... Departamentul de Stat al S.U.A. a instruit în mod explicit diplomaţii săi din străinătate să nu adopte nici o poziţie în evoluţiile din Cehoslovacia, nici măcar la cererea cercurilor oficiale din ţările gazdă. Reţinerea este motivată în primul rând de necesitatea menţinerii nivelului actual al relaţiilor cu U.R.S.S. Radio Europa Liberă are ordine stricte din partea Statelor Unite să nu atace U.R.S.S. ... Indiciile arată că în actuala situaţie ţările capitaliste nu vor o schimbare radicală a situaţiei în R.S.C. O astfel de dezvoltare ar putea avea consecinţe internaţionale adverse. Ele au în vedere circumscrierea acţiunilor lor unei prudente poziţii oficiale neutre. Ele sunt pregătite să ajute economic R.S.C., dar nu la iniţiativa lor.

Aceste ţări, în primul rând Statele Unite, privesc R.S.C. ca fiind în „sfera de influenţă" sovietică şi consideră ca ea trebuie respectată la momentul actual. Acest respect este aşa de bine înrădăcinat încât Statele Unite, după cum au lăsat din plin să se înţeleagă şi după cum reiese şi din evaluarea ministerului francez de Externe, refuză orice angajare concretă, chiar şi în cazul unei intervenţii sovietice în R.S.C. ... Acest scenariu, potrivit Departamentului de Stat al Statelor Unite şi ministerului francez de Externe, este foarte improbabil şi efectiv scos din discuţie. Cauza este, în primul rând, că el va avea un impact extrem de negativ asupra prestigiului U.R.S.S. în mişcarea comunistă internaţională şi în întreaga lume şi, în al doilea rând, că poziţia actualei conduceri a P.C.C. s-a consolidat substanţial"[30].

În realitate, în momentul enunţării acestor aprecieri poziţia P.C.C. era departe de a fi consolidată. Termenul de retragere a trupelor sovietice de pe teritoriul Cehoslovaciei fusese prelungit, iar pregătirile pentru declanşarea unei intervenţii armate, în cazul în care convorbirile sovieto-cehoslovace eşuau, se aflau deja în plină desfăşurare[31]. Convorbirile bilaterale desfăşurate în gara Čierná nad Tisou, care i-a adus la aceeaşi masă pe membrii Prezidiului P.C. din Cehoslovacia şi preşedintele Ludvík Svoboda, pe de o parte, şi cei ai Biroului Politic al P.C.U.S., pe de altă parte, s-au derulat în maniera unui dialog al surzilor. Ele au confirmat

---

[30] *The Prague Spring 1968*, p. 281-283.

[31] Alexandru Oşca, Teofil Oroian, Gheorghe Nicolescu, Vasile Popa, *op. cit.*, p. 78-80.

caracterul ireconciliabil şi ireductibil al poziţiei Kremlinului, pentru care evoluţiile din Cehoslovacia nu constituiau altceva decât o lovitură contrarevoluţionară. Singurul rezultat al negocierilor a fost o înţelegere privitoare la desfăşurarea pe teritoriul cehoslovac a unei noi reuniuni a „celor şase". Cuvintele pe care Brejnev le-a rostit înainte de îmbarcarea în trenul care avea să-l ducă spre casă erau însă departe de a fi liniştitoare: „suntem pregătiţi să vă dăm sprijin nelimitat... dacă planul nostru e împiedicat, va fi foarte greu să convocăm o nouă reuniune... Atunci vom veni în ajutorul vostru".

La 3 august, când trupele sovietice participante la exerciţiile „Šumava" părăseau în cele din urmă Cehoslovacia, se deschideau lucrările summitului de la Bratislava al Tratatului de la Varşovia. Bazată pe un proiect sovietic, declaraţia comună a „celor şase" vorbea despre unitate socialistă, lupta comună împotriva imperialismului, fidelitate faţă de principiile marxism-leninismului şi necesitatea de „a lua în considerare caracteristicile şi condiţiile naţionale specifice" în edificarea socialismului, dar prevedea şi responsabilitatea comună faţă de apărarea socialismului, precum şi angajamentul statelor semnatare de a consolida „capacităţile de apărare ale fiecărui stat socialist" şi „cooperarea politică şi militară în cadrul Tratatului de la Varşovia", formulări care vor fi în curând invocate pentru a justifica dreptul la intervenţie al „celor cinci"[32].

Aşa după cum reiese din declaraţia Prezidiului C.C. al P.C. din Cehoslovacia din 6 august, liderii cehoslovaci păreau în general satisfăcuţi de rezultatele întâlnirilor de la Čierná nad Tisou şi Bratislava şi încrederea manifestată de comuniştii şi cetăţenii ţării în conducerea de partid şi de stat pe parcursul desfăşurării lor. La rândul său, în cuvântarea la Plenara C.C. al partidului din 7 august, Kádár se grăbea să anunţe că cele două reuniuni „au dat un imbold soluţionării problemei cehoslovace... conflictul ce a apărut între cele şase partide ale noastre după 8 iulie a încetat să existe şi unitatea a fost restaurată pentru partidele noastre". Iar dacă „chestiunea dezvoltărilor interne în Cehoslovacia rămâne încă să fie rezolvată... condiţiile interne şi internaţionale pentru o soluţionare a acestor probleme sunt mult mai propice decât atunci când cele cinci partide ale noastre erau coalizate împotriva părţii cehoslovace".

Aceasta era însă doar parţial şi percepţia sovietică. Raportul către Kremlin din 7 august al ambasadorului sovietic la Praga, Stepan Cervonenko, consemnând faptul că „forţele sănătoase ale Prezidiului P.C. din Cehoslovacia au căpătat curaj şi s-au consolidat şi şi-au strâns rândurile astfel încât acum sunt o majoritate", trăgea în acelaşi timp un serios semnal de alarmă, concluzionând că „Dubček pare să nu vadă complexitatea situaţiei politice, sau cel puţin... o abordează într-un mod foarte diferit faţă de abordarea forţelor sănătoase din conducerea P.C. din Cehoslovacia ... pentru moment el nu este pregătit încă să se angajeze într-o luptă consistentă şi decisivă împotriva forţelor de dreapta", împrejurare ce impune exercitarea de noi presiuni asupra sa din partea P.C.U.S. şi a celorlalte partide „frăţeşti".

Presiunile vor fi exercitate nemijlocit de către însuşi Brejnev, prin intermediul a două succesive conversaţii telefonice cu Dubček (9 şi 13 august). În ambele, Brejnev a insistat în repetate rânduri ca Dubček să se bizuie pe „activul"

[32] *The Prague Spring 1968*, p. 326-329.

de partid şi „forţele sănătoase" din conducerea acestuia, să efectueze schimbări de personal la vârful partidului şi să separe Securitatea de Stat (St.B.) de Ministerul de Interne, numind un colaborator notoriu al K.G.B., ministrul adjunct de Interne, Viliam Šalgovič, în fruntea serviciilor secrete cehoslovace. Răspunsurile lui Dubček, care a argumentat că soluţionarea problemelor menţionate necesită timp, ele nu pot fi rezolvate în „două sau trei zile", pentru schimbări la vârf este nevoie de o rezoluţie a Plenarei C.C. al partidului (hotărârile în acest domeniu neputând fi luate de Prezidiul C.C.), iar divizarea actualului Minister de Interne în două structuri separate, Internele şi St.B.-ul, nu poate fi făcută în actualul „proces de federalizare" până ce Slovacia şi Republica Cehă nu au luat deciziile corespunzătoare în mod separat, au fost departe de a-l mulţumi pe liderul sovietic. Nemulţumirea era cu atât mai mare cu cât, în scurtul răstimp de patru zile scurs între prima şi a doua convorbire, o serie de organe de presă cehe („Literární Listy", „Reportér", „Mládá Fronta", „Práce") îşi intensificaseră campania antisovietică, iar la 10 august fusese publicat proiectul noului statut al partidului, care, pe lângă alegerea prin vot secret a liderilor săi, îngăduia existenţa facţionalismului – o adevărată apostazie din unghiul de vedere al comunismului leninist „ortodox". Aceste împrejurări explică lipsa de pacienţă şi modul imperativ în care liderul sovietic a solicitat luarea de „măsuri concrete" capabile să readucă mass-media sub controlul C.C. al partidului şi guvernului, precum şi înăsprirea considerabilă a tonului şi nota de nervozitate ce a caracterizat schimbul de replici dintre cei doi lideri pe parcursul celei de a doua convorbiri telefonice. În câteva rânduri Brejnev l-a acuzat pe Dubček de „înşelătorie", „violare" şi „sabotare" a înţelegerilor convenite la Čierná nad Tisou, iar Prezidiul C.C. al P.C. din Cehoslovacia de pierderea totală a puterii. Iritat la culme de aceste acuze, Dubček l-a invitat pe Brejnev să ia măsurile pe care le crede de cuviinţă. Şiret, Brejnev i-a replicat că „măsurile ar fi mai uşor de adoptat de către noi dacă tu şi tovarăşii tăi aţi spune mai deschis că acestea sunt măsurile pe care le aşteptaţi din partea noastră". În aceeaşi manieră de „vulpe" şireată, atunci când Dubček şi-a exprimat disponibilitatea de a renunţa la poziţia de prim-secretar al partidului, argumentând că „nu pot să lucrez fără a avea sprijin şi într-o situaţie de atacuri constante", Brejnev i-a spus că „tu însuţi ai creat toate dificultăţile la care te referi... şi regret foarte mult că priveşti conversaţia noastră ca un atac la adresa ta mai degrabă decât un gest de sprijin. Căci tocmai ca un gest de sprijin ar trebui să priveşti tot ceea ce am vorbit cu tine acum"[33].

Între timp, la 9 august sosea în Cehoslovacia, pentru o vizită oficială, Iosip Broz Tito (9-11 august), urmat, la scurtă vreme, de Nicolae Ceauşescu (15-17 august). Se reînnoiau zvonurile persistente din ultimele luni despre o posibilă nouă „Mică Antantă" – de această dată socialistă – sau, cum plastic se exprima Brejnev, „o cârdăşie dunăreană"[34].

Acţiunea K.G.B. Un complex de cauze a făcut ca dezvoltările ce au însoţit „primăvara de la Praga" să provoace o profundă preocupare în sânul K.G.B. După declanşarea valului reformist, o vreme sovieticii şi aliaţii lor au crezut că Dubček

[33] *Ibidem*, p. 332, 335, 352-353.
[34] *Apud* Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997, p. 507.

era manipulat de „elemente burgheze" din sânul P.C. din Cehoslovacia. Când a devenit clar însă că Dubček însuşi era una dintre forţele motrice ale „socialismului cu faţă umană", K.G.B. a interpretat şi resimţit aceasta ca pe o trădare personală: cel care până atunci fusese numit, cu alint, „Saşa al nostru", devenise un al treilea „rebel", alături de Tito şi Ceauşescu. Încă de la începutul anului 1968, influenţa sovietică asupra structurilor informative cehoslovace se diminuase simţitor. Mulţi ofiţeri de informaţii şi contrainformaţii fideli Moscovei, în frunte cu şeful St.B., generalul Josef Houska, fuseseră înlocuiţi cu elemente devotate „primăverii" pragheze. Mai mult decât atât, noul ministru de Interne, Josef Pavel, anunţase la finele lui aprilie intenţia punerii Ministerului de Interne, precum şi a St.B., sub control guvernamental şi nu al partidului şi dezvăluise public existenţa a şase ofiţeri de legătură ai K.G.B. în cadrul ministerului pe care-l conducea, precum şi intenţia fermă de a-i înlocui. Ulterior, tot el va fi cel care va caracteriza corect, drept provocare kaghebistă, descoperirea unei ascunzători de arme, de fabricaţie occidentală, în Boemia occidentală. Odată cu apariţia articolelor lui Karel Kaplan (iulie 1968), şeful comisiei Piller, înfiinţată pentru a investiga procesele din anii '50, perspectiva unor dezvăluiri incomode, încă mai şocante, privitoare la activitatea K.G.B. în Cehoslovacia, se conturase pregnant. Încă înainte de conferinţa de la Čierná nad Tisou, comisia Piller recomandase desfiinţarea poliţiei secrete, recomandare pe care liderii de partid cehi o acceptaseră în principiu, mai ales că ea venea pe fondul unei realităţi: după Plenara din ianuarie 1968, sarcinile acesteia fuseseră deja „preluate şi rezolvate de către armată"[35]. Aceste evoluţii interdependente, coroborate cu schimbările de personal operate deja, ameninţau să submineze întreaga reţea informativă sovietică din Cehoslovacia. În plus, existau temeri privitoare la posibilitatea răspândirii „microbului" reformist în Ucraina, în special în regiunea sa subcarpatică şi, respectiv, al apariţiei unor dezvăluiri a căror ţintă urma să fie K.G.B., de această dată însă chiar pe teritoriul Uniunii Sovietice[36].

În acest context nu este de mirare faptul că serviciile secrete sovietice s-au implicat din plin în pregătirea, declanşarea şi desfăşurarea invaziei. După „scrisoarea celor 134" (25 martie), K.G.B. şi-a focalizat eforturile pe prezentarea, în tonuri alarmiste, a situaţiei din Cehoslovacia. Unul dintre rapoartele K.G.B. s-a aflat la originea telegramei confidenţiale pe care ministrul sovietic de Externe, Andrei Gromîko, a transmis-o, în aprilie, lui Jivkov, Kádár, Ulbricht şi Gomułlka. Telegrama vorbea despre existenţa unui „grup ilegal, anti-statal" condus de Václav Černý, profesor la Universitatea Carol, şi Jan Procházka, vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor şi fost membru supleant al C.C. al P.C. din Cehoslovacia care, datorită rolului jucat în timpul Congresului Uniunii Scriitorilor din iunie 1967, fusese exclus din C.C. al partidului. Între membrii grupului erau enumeraţi fostul şef al Statului Major al armatei, Krejčí, redactorul ziarului Partidului Socialist Cehoslovac, „Svobodné Slovo" (Cuvântul Liber), I. Černý, scriitorii Kohout, Vaculík, Beneš,Kundera, Liehm, Havel şi Hamšík, profesorul Řehák, precum şi un cercetător al Academiei de Ştiinţe, pe nume Konupek. Pe seama grupului era pusă

[35] AMR, fond Direcţia Operaţii, dosar nr. 6/1968, f. 306-319.

[36] Mark Kramer, *The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretations*, în „Cold War International History Project Bulletin", t. 3, 1993, p. 6-7.

elaborarea unui plan subversiv în două etape care, într-o primă etapă, viza susţinerea procesului de democratizare şi criticare a greşelilor trecutului iniţiat de partid iar, într-o a doua etapă, când partidul şi-ar fi pierdut rolul conducător şi ar fi devenit incapabil să controleze evenimentele, transformarea grupului într-un partid politic care să preia conducerea tuturor forţelor care se opuneau socialismului[37]. Grupul era denunţat că ar fi întreţinut legături cu oficiali ai ambasadelor occidentale din Praga şi emigraţia cehoslovacă, în special cu cea grupată în jurul ziaristului de origine cehă Pavel Tigrid, ce edita, la Paris, revista „Svĕdectví" şi întreţinea contacte cu serviciile speciale occidentale.

Un alt raport K.G.B., redactat la 13 octombrie, denunţa, retroactiv, activitatea unui alt nucleu al „forţelor contrarevoluţionare", localizat de această dată chiar în interiorul conducerii partidului comunist. Condus de František Kriegel, el s-ar fi constituit într-un „al doilea centru" în sânul C.C., paralel şi adesea în opoziţie cu Prezidiul C.C. al partidului. Membrii acestui grup (Ota Šik, Čestmír Císar, Zdenĕk Mlynář, Václav Slavík, Josef Pavel, Václav Kolář, Bohumil Šimon, Eduard Goldstücker, Jiří Pelikán) şi-ar fi asumat şi împărţit între ei sarcini legate de organizarea activitaţii mass-mediei, preluarea unor posturi cheie în aparatul de stat, Interne, Externe şi alte ministere şi agenţii guvernamentale, menţinerea contactului şi coordonarea activităţii noilor organizaţii şi cluburi politice. Astfel, lui Kriegel îi revenea sarcina coordonării activităţii de ansamblu a „elementelor de dreapta" din P.C. din Cehoslovacia, Císar şi Goldstücker se ocupau de organizarea activităţii mass-media, a tineretului şi intelectualităţii, Mlynář se ocupa de aspectele politico-ideologice ale „modelului cehoslovac de socialism", Šik de cele economice, Pavel de epurarea indezirabililor din ministerul de Interne, Slavík şi Pelikán menţineau legătura cu partidele necomuniste din ţară, iar Mlynář şi Pavel controlau activitatea clubului K-231 şi a altor organizaţii şi cluburile antisocialiste. Ţelul final al acestui grup ar fi fost preluarea şefiei partidului şi guvernului de catre Císar şi, respectiv, Šik[38].

În lunile premergătoare invaziei, rapoartele alarmiste care zugrăveau schimbările politice din Cehoslovacia drept dovezi ale unei activităţi „subversive" în cadrul P.C.C. sau ale unei implicări a C.I.A. în derularea acestora au devenit predominante în fluxul informativ trimis de K.G.B. către Kremlin. Prin contrast, rapoartele care tindeau să prezinte situaţia reală erau supuse unui regim de embargo informativ ad-hoc şi chiar distruse (cazul rapoartelor fostului rezident K.G.B. în Washington, D.C., Oleg Kalugin). În plus, încă de la începutul anului 1968, cu concursul nemijlocit al unor înalte oficialităţi ale partidului şi Ministerului de Interne, după ridicarea interdicţiei decretată după momentul 1956 de a se desfăşura activităţi de spionaj în democraţiile populare, o pletoră de agenţi sovietici a monitorizat scrupulos activitatea liderilor P.C.C. şi St.B. Ambasada Uniunii Sovietice la Praga a fost întărită cu ofiţeri de informaţii, însuşi ambasadorul Stepan Vasilievici Cervonenko fiind cunoscut a fi desfăşurat o bogată activitate în domeniu[39]. Astfel, pe lângă rezidenţa oficială a K.G.B., condusă de M. G. Kotov –

[37] *The Prague Spring 1968*, p. 96-97, 515.
[38] *Ibidem*, p. 516-517.
[39] ASRI, fond "D", dosar nr. 9602, f. 3-14.

ce operase pe parcursul ultimelor două decenii în sediul St.B.-ului –, începând cu 26 aprilie a fost înfiinţată, în secret, o rezidenţă K.G.B. paralelă şi neoficială, în clădirea ambasadei sovietice, sub îndrumarea lui V.V. Surzhaninov. Misiunea principală a ambelor rezidenţe a constituit-o identificarea unor elemente prosovietice capabile să formeze un guvern de tip quisling în Cehoslovacia. În acest sens au fost contactaţi principalii lideri ai aripei conservatoare din sânul P.C.C. – Alois Indra, Oldřich Pavlovský, Jozef Lenárt, Drahomír Kolder, Vasil Bilak –, precum şi fostul ministru de Interne, Rudolf Barák[40]. În plus, ofiţeri K.G.B. au fost trimişi din vreme, fie sub acoperirea de vizitatori occidentali[41] – turişti (circa 30, potrivit lui Oleg Gordievski), ziarişti, oameni de afaceri şi studenţi –, fie sub aceea de membri ai unor delegaţii sovietice oficiale – între care cea condusă de generalul N. Skripo, care a vizitat Cehoslovacia în mai şi iunie, sub pretextul întâlnirii cu vechi camarazi de război – pentru strângerea de informaţii şi pregătirea ocupării obiectivelor vitale ale capitalei cehe. Misiunea principală a agenţilor acoperiţi ai K.G.B. în Cehoslovacia a fost penetrarea aşa-ziselor grupuri contrarevoluţionare ce activau pe teritoriul său şi iniţierea unor măsuri menite să contribuie la discreditarea lor în ochii opiniei publice. Organele K.G.B. considerau adevărate focare de răspândire a ideilor subversive îndeosebi Uniunea Scriitorilor (în special preşedintele Eduard Goldstücker şi vicepreşedintele Jan Procházka, scriitorii Pavel Kokout şi Milan Kundera), publicaţiile „Literárny Listy" (a Uniunii Scriitorilor), „Svobodné Slovo" (a partidului socialist) şi „Rudé Právo" (cotidianul partidului comunist), jurnaliştii reformişti din sfera audio-vizualului (îndeosebi Jiři Pelikán, directorul general al televiziunii cehoslovace), Universitatea pragheză Carol (în special facultatea de filosofie, dar şi fruntaşi ai activismului studenţesc precum Lubomir Holeček şi Jiři Müler), clubul foştilor prizonieri politici K-231, clubul nemembrilor de partid KAN, precum şi partidele socialist şi al poporului (ce se străduiau să-şi recapete existenţa autonomă, pierdută în urma loviturii de stat comuniste din 1948). În cazuri izolate, pentru reducerea la tăcere a elementelor reformiste cele mai vocale s-a recurs chiar la tentative de răpire[42].

În cadrul acţiunii de dezinformare şi intoxicare informativă a populaţiei, agenţii serviciilor de informaţii şi contrainformaţii sovietice infiltraţi pe teritoriul cehoslovac, pozând ca simpatizanţi occidentali ai „primăverii de la Praga", au fost instruiţi să declanşeze o serie întreagă de provocări şi instigări: afişarea de postere şi lozinci incendiare pentru desfiinţarea miliţiei populare, răsturnarea regimului comunist şi retragerea din Tratatul de la Varşovia; persuadarea unor jurnalişti cehi

[40] Demis şi încarcerat în 1962 – oficial pentru deturnare de fonduri ale partidului, în realitate pentru alcătuirea unui dosar incriminant la adresa lui Novotný –, fostul ministru de Interne fusese eliberat din închisoare la începutul lunii mai. Pentru contactarea sa discretă, K.G.B. s-a folosit de serviciile agentei Galina Leonidovna Linitskaya (nume de cod: Alla) care îl cunoscuse pe Barák încă din 1961.

[41] O parte din poreclele, numele reale şi misiunile acestor falşi occidentali, la Cristopher Andrew, Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West*, London, 2000, p. 328-333, 825-828.

[42] Într-adevăr, doi dintre „ilegalii" K.G.B. au încercat în mai 1968, fără succes, să-i atragă într-o cursă, în vederea răpirii, pe profesorul universitar de literatură Václav Černý, membru fondator al KAN şi avocat al libertăţii academice şi pe scriitorul Jan Procházka, ce se remarcase cu prilejul Congresului Uniunii Scriitorilor din iunie 1967, prin denunţarea cenzurii oficiale şi apelul la libertatea creaţiei.

de a publica atacuri şi alte articole provocatoare la adresa Uniunii Sovietice; plasarea de armament de provenienţă americană în ascunzători din Boemia, lângă frontiera germană, ca „dovezi" ale pregătirii unei insurecţii armate, cu sprijinul nemijlocit al C.I.A., de către naţionaliştii sudeţi revanşarzi. În aceste activităţi au fost integraţi şi agenţi ai serviciilor secrete din ţările „frăţeşti". Ofiţeri ai organelor de informaţii est-germane deghizaţi în turişti vest-germani aflaţi în vizită în Cehoslovacia au provocat discuţii publice aprinse, menite a instiga populaţia împotriva P.C.C. Mai mult decât atât, revista est-germană „Neues Deutschland" a publicat fotografii cu trupe şi tancuri americane staţionând .pe teritoriul Cehoslovaciei, preluate dintr-un film de război american turnat în Boemia cu concursul unor soldaţi cehi, îmbrăcaţi în uniforme americane din 1945, şi cu tancuri cehoslovace pe care fuseseră inscripţionate însemnele „U.S. Army"[43].

Preparative militare. În decizia de a se interveni armat pe teritoriul Cehoslovaciei o pondere însemnată au avut-o mobilurile de ordin militar-strategic. Primul dintre acestea se referă la dorinţa Moscovei de a beneficia de o prezenţă militară permanentă pe teritoriul Cehoslovaciei, similară celei din alte ţări est-europene aflate sub hegemonia sa (Polonia, Ungaria, R.D.G.). Se ştie că în mai multe rânduri, în anii '50-'60 şi încă de câteva ori pe parcursul derulării crizei din primăvara lui '68, sovieticii solicitaseră în van guvernului cehoslovac să accepte staţionarea unor forţe sovietice în Cehoslovacia. De abia după invazia din august şi ca o consecinţă directă a acesteia, în Cehoslovacia va fi înfiinţat un „Grup Central al Forţelor Sovietice", ce va continua să fiinţeze pe teritoriul ceh până în iulie 1991. Al doilea mobil de sorginte militar-strategică al intervenţiei vizează faptul că „primăvara de la Praga", prin consecinţele sale, ameninţa să pună sub semnul întrebării seria de aranjamente bilaterale încheiate în secret de sovietici cu guvernul ceh în prima jumătate a anilor '60 privitoare la desfăşurarea de arme nucleare sovietice pe teritoriul Cehoslovaciei. În august 1961 şi februarie 1962 fuseseră semnate două înţelegeri bilaterale în virtutea cărora U.R.S.S. fusese îndrituită să livreze Cehoslovaciei ogive nucleare. Înţelegerile au fost urmate, în decembrie 1965, de un tratat semnat de miniştrii sovietic şi ceh ai Apărării, care prevedea staţionarea, în trei locuri din vestul Cehoslovaciei, sub un control sovietic strict, a ogivelor nucleare. Buncărele blindate menite depozitării acestora din urmă, precum şi cazarea unităţilor K.G.B. de elită destinate pazei lor revenea părţii cehe. Programată iniţial pentru finele anului 1967, finalizarea construcţiei acestor facilităţi fusese ulterior amânată pentru 1969. Oficialii sovietici nutreau temerea că noile tendinţe reformiste din armată vor împiedica terminarea lucrărilor, fapt ce ar fi avut consecinţe negative directe asupra programului nuclear sovietic în Cehoslovacia. Dacă înainte de 1968 conducerea militară sovietică nu avea motive să se îndoiască de loialitatea „armatei populare cehoslovace", odată cu „primăvara de la Praga" mare parte din elementele prosovietice din cadrul acesteia fuseseră înlocuite. Intenţiile unor schimbări profunde operate la nivelul politicii de apărare a Cehoslovaciei şi a raportării sale la Tratatul de la Varşovia, făcute publice în

[43] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Bucureşti, 1994, p. 337-340.

documente precum *Memorandumul Gottwald* sau în conferința de presă de la mijlocul lunii iulie a generalului Václav Prchlík, trebuie să fi condus Înaltul Comandament Sovietic către concluzia că numai o prezență militară sovietică masivă ar fi putut asigura securitatea fizică a armamentului nuclear aflat pe teritoriul ceh[44]. Astfel, generalul Prchlík s-a referit critic la aspecte esențiale ale politicii de securitate ale statului cehoslovac, ale participării sale la Tratatul de la Varşovia şi modului de funcționare a coaliției politico-militare de sub egida Moscovei: necesitatea elaborării unei noi doctrine militare; revizuirea statutului Cehoslovaciei şi al forțelor sale armate în Tratatul de la Varşovia; rolul Comitetului Politic Consultativ; necesitatea ca relațiile dintre membrii coaliției să fie de aşa natură încât să ofere garanții atât împotriva producerii facționalismului în sânul său, cât şi împotriva violării clauzelor fundamentale ale Tratatului[45]. Remarcile lui Prchlík privitoare la Tratatul de la Varşovia au fost repudiate oficial de Ministerul cehoslovac al Apărării abia la o lună după enunțarea lor şi numai după ce mesajul Biroului Politic al P.C.U.S. către Dubček din 13 august 1968, în contextul denunțării campaniei propagandistice antisovietice din presa cehoslovacă, solicita în mod expres confirmarea unei ştiri publicate de cotidianul „Mladá Fronta" conform căreia „Prchlík se bucura încă de întreaga încredere a Prezidiului C.C. al P.C.C."[46].

Un mijloc uzitat din plin de Kremlin pentru exercitarea de presiuni asupra conducerii de partid cehoslovace, pentru intimidarea forțelor reformiste, cunoaşterea nemijlocită a capacității de apărare a Cehoslovaciei, precum şi pentru sondarea reacțiilor interne şi internaționale față de o posibilă acțiune în forță pe teritoriul acesteia, l-au constituit manevrele şi exercițiile militare pe care forțe armate ale Tratatului le-au desfăşurat în lunile mai – august 1968.

Începând din 10 mai au fost inițiate manevre militare la granița cehoslovacă: mai întâi sovieto-polone, în sudul Poloniei, urmate, la scurtă vreme, de exerciții similare sovieto-est-germane, în sudul R.D.G. Ulterior, în perioada 20-30 iunie 1968, a avut loc aplicația comună de comandament şi stat-major „Šumava" (planificată inițial a se desfăşura în luna aprilie), la care au participat state majore şi trupe din armatele R.S. Cehoslovace, R.D. Germane, R.P. Polone, R.P. Ungare şi U.R.S.S. Demn de remarcat este faptul că ea „nu s-a desfăşurat după un plan dinainte stabilit de comun acord şi cunoscut de către cei care lucrau în conducerea aplicației şi aveau acest drept", respectiv „locțiitorii conducătorului aplicației". Mai mult decât atât, activitățile „se stabileau de la o zi la alta" şi „se anunțau cu foarte puțin timp înainte de a începe", acest comportament lipsit de deferență fiind practicat de către sovietici chiar şi față de preşedintele Cehoslovaciei, Ludvík Svoboda, care a fost invitat telefonic de către mareşalul Iakubovski la una dintre activități „numai cu o oră şi jumătate înainte de începerea ei", aşa precum „se anunță un soldat". În şedința de bilanț a aplicației mareşalul Iakubovski nu a pierdut prilejul de a face aluzii la situația socio-politică din Cehoslovacia, subliniind faptul că „imperialiştii caută acum prin diferite metode să rupă unele țări din lagărul socialist"[47]. După încheierea exercițiilor militare, retragerea

---

[44] Mark Kramer, *op. cit.*, p. 8-10.
[45] *The Prague Spring 1968*, p. 239-242.
[46] *Ibidem*, p. 343-344.
[47] Alexandru Oşca, Teofil Oroian, Gheorghe Nicolescu, Vasile Popa, *op. cit.*, p. 50-62.

trupelor sovietice ce participaseră la ele pe teritoriul Cehoslovaciei a fost tărăgănată[48]. Mai mult decât atât, sub pretextul reparării tehnicii de luptă şi al „ameninţării flancului de vest al Tratatului de la Varşovia", prezenţa militară sovietică a fost suplimentată. Pentru a da credibilitate şi autoritate acestui pretext, concomitent cu intrarea, la 20 iulie, în „alertă de luptă" a armatelor „celor cinci", sovieticii înmânau guvernului ceh o notă care exprima preocuparea Kremlinului faţă de pretinsa descoperire a unor depozite de arme în zona Sokolov şi capacitatea armatei cehoslovace de a apăra frontierele occidentale. În zilele următoare (21-24 iulie) maşina de război a Kremlinului şi a celor patru aliaţi ai săi s-a pus în mişcare pentru pregătirea „operaţiei Dunărea" – numele de cod al intervenţiei militare. În paralel au avut loc exerciţii militare în vestul Ucrainei, către graniţa polono-cehoslovacă (23 iulie), iar sistemul de apărare antiaeriană „Scut ceresc" a iniţiat un exerciţiu în triunghiul Marea Baltică – Moscova – Marea Neagră (25 iulie)[49]. Totodată, aşa după cum reiese dintr-o informare a organelor informative şi contrainformative române, către sfârşitul lunii iulie şi începutul lunii august s-a înregistrat "o intensificare a activităţilor militare sovietice la graniţele cu România". Ea a căpătat forme diverse de manifestare, între care: masări de tancuri, tunuri şi diverse vehicule militare (în zona Ungheni); concentrări de unităţi militare sovietice (în localităţile Bălţi, Chişinău, Tiraspol, Hust, Rahov, Debreţin şi Hirbator); sporirea numărului garniturilor de trenuri de marfă sovietice ce tranzitau România (în zona Oradea); instalarea de garnizoane militare (inclusiv unitaţi de rachete) "de-a lungul frontierei Uniunii Sovietice cu România", cu precadere "în localităţile populate de români"; culegerea de informaţii (prin intermediul ataşatului militar sovietic la Bucureşti sau a unor agenţi sub acoperire de turişti) privitoare la potenţialul militar al României, situaţia din ţară şi atitudinea populaţiei faţă de Uniunea Sovietică[50].

După summitul de la Bratislava, U.R.S.S. a masat trupe la graniţele Poloniei, Ungariei şi Germaniei de Est cu Cehoslovacia. În scop diversionist, în ţările baltice au fost organizate manevre militare. La 11 august, la o zi după încheierea manevrelor logistice „Nemen", au fost declanşate exerciţiile comune „Orizont", conduse de noul şef de stat-major al Comandamentului Unit, generalul Serghei Ştemenko, la care au participat unităţi militare sovietice, est-germane şi poloneze. În completarea acestora, la 15 august a început şi desfăşurarea manevrelor bilaterale ale forţelor militare maghiare şi ale grupului sudic de forţe sovietice – fiind prima dată de la începerea crizei cehoslovace când exerciţii comune maghiaro-sovietice aveau loc pe teritoriul Ungariei. Cele două seturi de manevre, ce au continuat până la declanşarea invaziei, au permis punerea la punct a sistemului de comandă, control şi comunicaţii (C 3) pe care-l necesita desfăşurarea „operaţiei Dunărea". În ultimele zece zile de dinaintea invaziei, manevrele au fost dublate de o serie de contacte militare la nivel înalt între sovietici şi aliaţii lor. Ministrul sovietic al Apărării, mareşalul Andrei A. Greciko, a vizitat în a doua săptămână a lunii august toate punctele cruciale coordonării

[48] *Ibidem*, p.78-80.

[49] *The Prague Spring 1968*, p. 187, 265-267, 277-278.

[50] Pe lângă aspectele strict militare, Consiliul Securităţii de Stat menţiona şi alte acţiuni ostile la adresa României, între care: provocări ai căror subiecţi erau aspiranţii români care studiau la Moscova şi militarii români aflaţi pe teritoriul U.R.S.S; acuzaţii aduse României în cadrul şedinţelor de partid şi adunărilor obşteşti; şicanări ale turiştilor români aflaţi pe teritoriul sovietic; discriminări ale cetăţenilor sovietici de naţionalitate română ; ANIC, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 129/1968, f. 155-161.

operației militare, localizate în Bielorusia, R.D.G. și Polonia, atenționând comandanții militari că „în viitorul foarte apropiat putem să ne așteptăm să ne trimitem forțele în R.S.C." și că „nu putem exclude posibilitatea ca trupele NATO să invadeze R.S.C. dinspre vest". Prezent începând din 16 august la ședința Biroului Politic (15-17 august) ce a luat decizia invaziei[51], mareșalul Greciko a sugerat și transferarea tuturor responsabilităților legate de desfășurarea intervenției din mâinile mareșalului Iakubovski și ale Comandamentului Unit al Tratatului de la Varșovia, direct în cele ale Înaltului Comandament Sovietic. Biroul Politic și-a însușit această sugestie, astfel încât generalul de armată Ivan G. Pavlovski, comandant-șef al forțelor terestre sovietice și ministru adjunct al Apărării, a fost numit comandant suprem al întregii operații, răspunzând direct în fața lui Kiril Trofimovici Mazurov, membru al Biroului Politic și prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (cunoscut și sub numele de „generalul Trofimov"), despre modul desfășurării sale. Totodată, a fost aprobat textul unei ultime „scrisori de avertizare" adresate Prezidiului C.C. al partidului, iar liderii celor patru țări satelite ce vor participa la invazie au fost convocați de urgență la Moscova, în dimineața zilei de 18 august, pentru o ultimă consultare înaintea declanșării acțiunii[52].

Acțiunea „forțelor sănătoase". În fazele ultime ale crizei cehoslovace, un mic grup de lideri ai P.C. din Cehoslovacia, în frunte cu Vasil Bilak, liderul comuniștilor slovaci, s-a străduit din răsputeri să provoace și să ofere o oarecare legitimitate intervenției militare sovietice. Bilak și principalii săi colaboratori, Alois Indra si Drahomír Kolder, au transmis în secret lui Leonid Brejnev și altor membri ai Biroului Politic sovietic diverse informații alarmiste privitoare la situația din Cehoslovacia. În dubla calitate de secretar al P.C. din Cehoslovacia și organizator al reuniunii, Alois Indra a avut grijă ca la conferința națională a „miliției poporului" (19 iunie) să fie adoptată, pe lângă rezoluția aferentă, și o „scrisoare către poporul sovietic", al cărei conținut, reafirmând „loialitatea față de idealurile marxist-leniniste și lagărul socialist", fusese discutat în prealabil cu sovieticii și pe care, prompt, „Pravda" a publicat-o în numărul său din 21 iunie. Orchestrarea „răspunsului muncitorilor sovietici" a fost atât de reușită încât în decurs de numai o zi 16.000 de rezoluții ale unor colective de muncă din U.R.S.S.

[51] Potrivit lui A. Dobrînin un prim apel oficial la intervenție militară a fost lansat încă din 21 martie, în cadrul ședinței Biroului Politic sovietic, de către secretarul Partidului Comunist Ucrainian, Piotr Iefimovici Șelest, demersul acestuia fiind viguros sprijinit de șeful K.G.B., Iuri Andropov (pe atunci doar membru supleant al înaltului organ de partid). Reținerile lui Brejnev și ale primului ministru Alexei Kosîghin față de oportunitatea folosirii forței au amânat însă luarea deciziei de a se trece la materializarea sa. Potrivit mărturiei lui Janos Kádár, Brejnev însuși ar fi menționat pentru întâia oară posibilitatea intervenției militare la 8 mai, la conferința secretă a „celor 5" de la Moscova. În cele din urmă, hotărârea formală de a se interveni militar în Cehoslovacia a fost luată de Brejnev și omologii săi din Bulgaria, R.D.G., Ungaria și Polonia la summitul de la Moscova al Tratatului de la Varșovia de la jumătatea lunii august; Anatoly Dobrynin, *In Confidence*, New York, 1995, p. 179; *The Prague Spring 1968*, p. 427.

[52] *The Prague Spring 1968*, p. 363-364, 373-378, 384-387. Este interesant de observat, din perspectiva formalismului gestului Biroului Politic sovietic de a trimite o ultimă „scrisoare de avertisment" Prezidiului C.C. al P.C.C., faptul că deși aceasta ar fi trebuit remisă conducerii cehoslovace de către ambasadorul sovietic în Cehoslovacia, Stepan Cervonenko, în dimineața zilei de 18 august, în fapt ea a fost înmânată în seara zilei de 19 august.

asigurau muncitorii cehoslovaci de ajutorul sovietic „în apărarea comună a socialismului". Similar, în timpul întâlnirii de la Čierná nad Tisou, Antonín Kapek, unul din asociaţii lui Bilak, i-a scris o scrisoare lui Brejnev prin care solicita „ajutorul frăţesc" al Uniunii Sovietice împotriva „forţelor antisocialiste şi antisovietice" din sânul P.C. din Cehoslovacia, care ar fi ameninţat însăşi soarta socialismului în Cehoslovacia. O altă scrisoare i-a fost trimisă lui Brejnev de grupul Bilak în timpul conferinţei de la Bratislava. Semnată de Bilak, Indra, Kolder, Kapek şi un alt oficial de partid, Oldich Svestka, scrisoarea reitera teza avansată, cu câteva zile în urmă, în nume propriu, de Kapek şi solicita folosirea tuturor mijloacelor, inclusiv a celor militare, pentru „a preveni ameninţarea iminentă a contrarevoluţiei". Scrisoarea i-a parvenit lui Brejnev prin intermediul unuia dintre membrii marcanţi ai Biroului Politic sovietic, Piotr I. Şelest – unul dintre principalii promotori ai ideii intervenţiei în forţă – cu care Bilak a avut o întâlnire de taină, mediată de rezidentul K.G.B. din Bratislava, în timpul unei pauze a conferinţei din capitala slovacă. Aşteptându-se ca la următorul Congres al Partidului Comunist Slovac, programat pentru data de 26 august, să fie înlocuit de la conducerea acestuia, după summitul de la Bratislava Bilak şi-a intensificat eforturile pentru a determina o invazie sovietică. Perioada optimă pentru o atare invazie era considerată a fi, pe bună dreptate, una din cele trei sesiuni ale Prezidiului P.C. din Cehoslovacia (6, 13 sau 20 august) de dinaintea Congresului partidului. Atunci toţi liderii partidului ar fi fost strânşi în acelaşi loc, putând fi astfel arestaţi cu uşurinţă, în cazul unei tentative de rezistenţă, şi tot atunci Bilak ar fi putut încerca obţinerea unui vot de neîncredere la adresa lui Dubček, care să dea o aparenţă de legalitate unui viitor nou guvern cehoslovac, prosovietic. După ce, la 10 august, într-o convorbire telefonică cu Brejnev, Bilak l-a acuzat pe Dubček de a nu fi întreprins nimic pentru redresarea situaţiei interne, doi membri ai grupului său, Alois Indra şi Oldřich Pavlovský, s-au întâlnit în secret cu ambasadorul sovietic în Cehoslovacia, Cervonenko, asigurându-l că, de îndată ce trupele sovietice vor trece la acţiune, „forţele sănătoase" ale partidului îl vor răsturna pe Dubček, instaurând „un guvern revoluţionar provizoriu al muncitorilor şi ţăranilor". În cele din urmă, la 17 august, în chiar ziua în care la Kremlin membrii Biroului Politic sovietic îşi încheiau deliberările privitoare la invazie, după o ultimă întrevedere a reprezentanţilor săi, Alois Indra şi Oldřich Pavlovský, cu ambasadorul Cervonenko la ambasada sovietică, grupul conservator din P.C. din Cehoslovacia trimitea un nou mesaj lui Brejnev în care reitera necesitatea unei acţiuni urgente, cerând autorităţilor sovietice să răspundă „scrisorii de invitaţie" colective până la 19 august şi afirma că 6 din cei 11 membri ai Prezidiului partidului şi alţi 50 de membri ai Comitetului Central se situau pe aceleaşi poziţii, situaţie ce i-ar fi îngăduit să preia frâiele puterii (cu Drahomir Kolder ca nou prim-secretar) până la sosirea trupelor sovietice. Planurile facţiunii prosovietice, având un caracter improvizat şi contingent evoluţiilor politico-militare din timpul invaziei, includeau, pe lângă preluarea puterii cu sprijin militar sovietic, păstrarea pe post a ministrului Apărării, generalul-colonel Martin Dzúr, arestarea şi judecarea, de către un tribunal special, a comuniştilor reformatori din rândurile oficialităţilor şi membrilor Comitetului Central al partidului, cărora le era rezervată pedeapsa cu moartea, precum şi difuzarea, prin intermediul radioului şi a

cotidianului „Rudé Právo", a unei declarații de susținere a invaziei. Toate aceste planuri s-au năruit de îndată ce doi dintre aliații prezumtivi ai grupării Bilak-Indra, membri ai Prezidiului C.C. al partidului, Jan Piller și František Barbírek, s-au decis să voteze în Prezidiu în favoarea declarației care condamna invazia, iar difuzarea declarației de sprijinire a invaziei a fost stopată grație autorității lui Josef Smrkovský, în calitate de președinte al Adunării Naționale[53]. Împrejurarea a făcut ca gruparea antireformistă să nu-și poată ține promisiunile, iar Uniunea Sovietică să fie nevoită să reinstaureze guvernul Dubček după invazie, preț de câteva luni.

Dacă impactul celei dintâi scrisori a fost cu totul insignifiant, nici cea de-a doua nu a avut un rol major în luarea deciziei privitoare la declanșarea invaziei. Cu toate acestea, cele două „scrisori de invitație" au contribuit la conturarea, la Kremlin, a falsei impresii că facțiunea „durilor" din P.C. din Cehoslovacia ar fi fost o alternativă pe cât de reală, pe atât de viabilă la regimul Dubček. Mai mult decât atât, ambele scrisori au oferit autorităților sovietice argumente plauzibile pentru pretenția acestora de a acționa în numele unui guvern alternativ legitim. Într-adevăr, „apelul" la „ajutor frățesc" publicat în presa sovietică din 22 august 1968, prezentat ca emanând de la niște oficialități de partid și de stat anonime, s-a bazat, în bună măsură, pe idei avansate în cele două „scrisori de invitație"[54].

În noaptea de 20/21 august 1968, pe teritoriul Cehoslovaciei pătrundeau, din mai multe direcții, trupe terestre sovietice, poloneze, maghiare, est-germane și bulgare. Însumând circa 300.000 de oameni și sprijinite de circa 7.500 de tancuri și transportoare blindate și 1.500 de avioane de transport, vânătoare și elicoptere, ele au pus rapid stăpânire asupra obiectivelor militare cele mai importante. Momentul marca începutul sfârșitului experimentului comunist reformist al „primăverii de la Praga" și trecerea la așa-zisa perioadă a „normalizării".

PRELIMINARIES TO THE MILITARY INTERVENTION OF THE WARSAW TREATY IN CZECHOSLOVAKIA

Abstract

A description is made of political-ideological, diplomatic, military and intelligence evolutions preceding the invasion of Czechoslovakia by the troops of the Warsaw Treaty in August 1968. New information is provided on reformist action within the Writers' Union of Czechoslovakia, the struggle for power among reformist and conservative branches in the CP of Czechoslovakia, polarization of stands and reactions of countries in the Eastern Bloc to the evolution of the "Spring in Prague," the political and diplomatic attempts of the Kremlin and of its allies to check off the reformist trend in Czechoslovakia, as well as the busy intelligence and military preparations made concurrently by the KGB and the Warsaw Treaty armies with the aim to stifle the Czechoslovakian experiment of the "socialism with a human face."

[53] *The Prague Spring 1968*, p. 414-415.
[54] Mark Kramer, *op.cit.*, p. 2-4.

OCUPAREA CEHOSLOVACIEI (AUGUST 1968) REFLECTATĂ DE RADIODIFUZIUNEA ROMÂNĂ

EUGEN DENIZE

Politica de desprindere față de Moscova, inițiată de Gheorghe Gheorghiu-Dej prin *Declarația* din aprilie 1964, a fost continuată cu hotărâre, cel puțin în primii ani de la preluarea puterii, de către Nicolae Ceaușescu, fapt care a provocat simpatia și interesul lumii libere pentru România. Occidentul, în frunte cu Statele Unite ale Americii, vedea în politica lui Ceaușescu un posibil exemplu și pentru alte țări din blocul sovietic, un factor de tensiune și chiar de disoluție a acestui bloc. Din această cauză, până în 1985, atunci când Mihail Gorbaciov a preluat puterea în Uniunea Sovietică, Ceaușescu a fost agreat și acceptat de Occident, trecându-i-se cu vederea toate păcatele și toate greșelile, mai ales frecventele încălcări ale drepturilor omului la care erau supuși cetățenii României comuniste.

Deschiderea politică a lui Ceaușescu spre Occident a avut o mare amploare și a fost rezultatul direct al politicii sale de îndepărtare față de Uniunea Sovietică. Temându-se de eventuale presiuni din partea Moscovei, el nu putea spera la sprijin, mai ales diplomatic și economic, decât din partea Chinei comuniste și a Occidentului capitalist. Astfel, Ceaușescu nu a ezitat să accepte, la 5 ianuarie 1967, semnarea unui acord româno-spaniol privind înființarea reciprocă de reprezentanțe consulare și comerciale. Apoi, la 31 ianuarie același an, România a stabilit relații diplomatice cu Republica Federală a Germaniei, fiind primul stat din blocul sovietic, cu excepția Uniunii Sovietice, care a avut curajul să facă acest lucru fără aprobarea explicită a Moscovei. De asemenea, România a refuzat să rupă relațiile diplomatice cu Israelul din cauza "războiului de 6 zile", așa cum făcuseră, la îndemnul liderilor de la Kremlin, toți partenerii ei din cadrul Tratatului de la Varșovia, ceea ce i-a creat posibilitatea să joace rolul unui canal de comunicații între Israel și blocul sovietic, între acesta și țările arabe. Un rol important în deschiderea politică a României spre lumea liberă l-a jucat, în afară de Nicolae Ceaușescu, primul ministru Ion Gheorghe Maurer, care prin vizitele făcute între 1965 și 1968 în Austria, Danemarca, Grecia, Olanda, Italia, Finlanda și Suedia a deschis porțile Occidentului pentru liderul comunist de la București.

Politica de independență față de Moscova dusă de Ceaușescu în primii ani ai puterii sale nu a rămas fără ecou și fără răsplată din partea Occidentului. Astfel, între 10 și 14 iulie 1967, România a fost vizitată de cancelarul federal al Austriei, Josef Klaus, între 3 și 7 august același an a avut loc vizita ministrului federal al afacerilor externe și vicecancelarului Republicii Federale a Germaniei, Willy Brandt, la 19 septembrie ministrul afacerilor externe al României, Corneliu Mănescu, a fost ales președinte al celei de-a XXII-a sesiuni a Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite, între 14 și 18 mai 1968 s-a aflat în România președintele Franței, Charles de Gaulle, iar în zilele de 2 și 3 august 1969 a avut loc vizita primului președinte american în țara noastră, Richard Nixon.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 29 - 40, 2003

Momentul culminant al acestei linii politice, cel care i-a conferit lui Ceauşescu cea mai mare încredere a poporului român şi cea mai mare strălucire în planul relaţiilor internaţionale, a fost, indiscutabil, atitudinea sa faţă de ocuparea Cehoslovaciei de către sovietici în noaptea de 20 spre 21 august 1968. Relaţiile româno-sovietice, încordate încă de la începutul anilor '60, datorită aşa-numitului "plan Valev", au cunoscut o nouă deteriorare în primii ani de putere ai lui Nicolae Ceauşescu. Un singur exemplu ni se pare semnificativ în acest sens. În timpul vizitei pe care a făcut-o la Moscova în zilele de 17 şi 18 martie 1967, Ceauşescu nu a ezitat ca, în discuţiile purtate cu Leonid Brejnev, să ridice problema Basarabiei şi a nordului Bucovinei, teritorii smulse de Uniunea Sovietică din trupul României în 1940 şi apoi în 1944. Dacă la aceasta adăugăm şi problema tezaurului românesc confiscat de sovietici ne putem uşor imagina că relaţiile româno-sovietice nu erau tocmai dintre cele mai bune.

Aceste relaţii, dar şi întreaga politică externă promovată de Ceauşescu au fost supuse la o grea încercare în timpul crizei cehoslovace din anul 1968. Situaţia din Cehoslovacia, ţară cu o solidă tradiţie democratică până la lovitura de stat comunistă din februarie 1948, a început să evolueze din ce în ce mai periculos pentru interesele de mare putere ale Uniunii Sovietice încă de la începutul anului 1968 când, la 5 ianuarie, aripa reformatoare din cadrul Partidului Comunist din Cehoslovacia a impus retragerea lui Antonin Novotny şi înlocuirea lui cu Alexander Dubcek în fruntea partidului. Noua echipă de conducere, din care mai făceau parte Ludvik Svoboda, preşedintele ţării, Oldrich Cernik, prim-ministru, Josef Smirkovski, preşedintele Adunării Naţionale, şi alţii, a început să desfăşoare o politică îndrăzneaţă de reforme care, invitabil, ar fi dus la dispariţia comunismului din Cehoslovacia şi la desprinderea ţării din blocul sovietic, ceea ce liderii de la Kremlin nu puteau accepta.

Evoluţia evenimentelor din Cehoslovacia a fost urmărită cu mult interes la Bucureşti, Nicolae Ceauşescu fiind interesat mai ales de dimensiunea lor internaţională, de felul în care mica Cehoslovacie îndrăznea să sfideze colosul sovietic. Fără să declare în mod deschis acest lucru, dar profitând de evenimentele şi evoluţiile din Cehoslovacia, Ceauşescu a încercat, cu destulă energie, să readucă la viaţă una din principalele orientări de politică externă ale României interbelice, şi anume aceea care avea în vedere alianţa cu Cehoslovacia şi Iugoslavia în cadrul Micii Înţelegeri. Era vorba, bineînţeles, de o Mică Înţelegere comunistă, al cărui principal obiectiv era acela de a se opune politicii de forţă şi dictat practicată de Uniunea Sovietică. Astfel, Ceauşescu a vizitat în acest an de două ori Iugoslavia, la 3 şi 4 ianuarie, împreună cu Ion Gheorghe Maurer, şi între 27 mai şi 1 iunie, şi tot de două ori şi Cehoslovacia, între 21 şi 23 februarie şi între 15 şi 17 august. La 16 august, cu nici o săptămână înainte de ocuparea Cehoslovaciei de către sovietici, Ceauşescu a semnat, la Praga, *Tratatul de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală româno-cehoslovac*, sfidând, astfel, încă o dată marele vecin de la Răsărit.

Între timp, presiunile politice, diplomatice, economice şi militare exercitate de sovietici asupra Cehoslovaciei s-au intensificat. În vara anului 1968 Cehoslovacia a fost nevoită să accepte desfăşurarea pe teritoriul ei a unor manevre

militare neanunţate ale trupelor statelor participante la Tratatul de la Varşovia, cu excepţia României. Manevrele, conduse de mareşalul Uniunii Sovietice I.I. Iacubovski, comandantul suprem al forţelor armate unite ale statelor participante la Tratatul de la Varşovia, au implicat trei armate sovietice (Dresda, Lwow şi una de aviaţie), câte una din Polonia, Bulgaria şi Republica Democrată Germană şi două din Cehoslovacia[1]. Analiza situaţiei militare din Cehoslovacia întreprinsă de Ministerul Apărării Naţionale de la Bucureşti, la 12 iulie 1968, pe baza unui raport prezentat de general colonelul Ion Gheorghe, prim-adjunct al ministrului forţelor armate şi şef al Marelui Stat Major, arăta că, deşi manevrele se încheiaseră, pe teritoriul cehoslovac mai rămăseseră încă 40 000 de soldaţi sovietici, ceea ce provoca nemulţumirea populaţiei[2]. De asemenea, trupele de desant sovietice şi poloneze se aflau în stare de alarmă[3], ceea ce nu prevestea nimic bun. Deşi în zilele următoare aceste trupe vor părăsi Cehoslovacia într-un ritm foarte lent, ele vor fi staţionate la graniţele ei, astfel încât, atunci când vor primi ordinul de ocupare a ţării vor acţiona cu multă promptitudine. Criza cehoslovacă, aşa-numita "primăvară de la Praga", care a dat atâtea bătăi de cap conducerii de la Kremlin, dar şi atâtea speranţe popoarelor captive din blocul sovietic, a fost rezolvată, în cele din urmă, prin forţă, trupele sovietice ocupând Cehoslovacia în noaptea de 20 spre 21 august 1968, impunând o nouă conducere şi o nouă politică în conformitate cu interesele de mare putere ale Uniunii Sovietice[4].

Radiodifuziunea Română a urmărit cu interes şi obiectivitate evenimentele din Cehoslovacia, plasându-se, pentru că nici nu putea să facă altfel, pe poziţiile adoptate de conducerea de partid a ţării, în frunte cu Nicolae Ceauşescu. Acesta, chiar dacă nu agrea reformele democratice de la Praga, fapt sigur datorită perspectivei istorice pe care ne-o oferă timpul, nu putea fi de acord, sub nici o formă, cu ocuparea Cehoslovaciei de către armatele sovietice, însoţite pentru decor de cele din RDG, Polonia, Ungaria şi Bulgaria, deoarece se temea că şi lui i s-ar putea întâmpla acelaşi lucru. Din această cauză, România, membră fondatoare a tratatului de la Varşovia, nici măcar nu a fost invitată să participe la ocuparea Cehoslovaciei, Brejnev, Kosîghin şi Podgornîi ştiind, probabil, că ar fi fost refuzaţi. Tot din această cauză, Ceauşescu a condamnat cu fermitate acţiunea armatei sovietice şi a armatelor aliate, a permis Radiodifuziunii să transmită, cu

---

[1]*Raport* prezentat de general colonelul Ion Gheorghe în cadrul şedinţei Consiliului de conducere al Ministerului Forţelor Armate din 12 iulie 1968, în vol. *Rumania and the Warsaw Pact. 1955-1989*, I, Document Reader compiled by Mircea Munteanu, Bucureşti, 2002, p. 411.

[2]*Ibidem*, p. 412.

[3]*Ibidem*.

[4]Pentru criza cehoslovacă şi politica externă a României legată de ea a se vedea Mihai Retegan, *1968 din primăvară până în toamnă. Schiţă de politică externă românească*, Bucureşti, 1998. Pentru evenimentele în sine, din bogata bibliografie, amintim următoarele lucrări: Gordon Skilling, *Czechoslovakia's interrupted Revolution*, Princeton University Press, 1976; Jiri Hayek, *Dix ans après Prague. 1968-1978*, Paris, 1978; Jiri Valenta, *The Soviet Invasion of Czechoslovakia. 1968. Anatomy of a Decision*, Baltimore, 1979; Zdenek Mlynar, *Nightfrost in Prague. The End of Humane Socialism*, New York, 1980; Karen Dawisha, *The Kremlin and the Prague Spring*, Berkeley, 1984; Condoleezza Rice, *The Soviet Union and the czechoslovak Anny (1948-1983). Uncertain Allegiance*, 1984.

promptitudine şi exactitate, cele ce se întâmplau în Cehoslovacia, dar nici nu s-a gândit să părăsească Tratatul de la Varşovia, deoarece era convins că adevăratul socialism şi comunism se construieşte în ţările blocului sovietic. În acest context, Radiodifuziunea Română, profitând de libertatea căpătată, şi-a informat ascultătorii cu multă exactitate şi fără nici o întârziere despre cele ce se petreceau în Cehoslovacia.

La 21 august 1968 *Buletinul de ştiri* de la ora 11, preluând informaţiile transmise de agenţia de presă cehoslovacă CTK, anunţa că la 20 august, în jurul orei 23, trupele Uniunii Sovietice, Poloniei, RDG, Ungariei şi Bulgariei au trecut frontiera de stat a Cehoslovaciei[5]. Acest lucru, se spunea, a avut loc fără ştirea preşedintelui republicii, preşedintelui Adunării Naţionale, preşedintelui guvernului şi primului secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia şi a acestor organe şi instituţii[6]. În continuare se arăta că Partidul Comunist chema pe toţi cetăţenii ţării să păstreze calmul şi să nu opună rezistenţă trupelor care pătrund în ţară, armata, securitatea şi miliţia primind şi ele ordin în acest sens[7]. Se menţiona că prezidiul Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia considera acţiunile trupelor aliate un act care contravine nu numai tuturor principiilor privind relaţiile dintre statele socialiste, dar şi o încălcare a normelor fundamentale ale dreptului internaţional. Se sublinia că toţi conducătorii statului, partidului şi Frontului Naţional rămâneau în posturile în care fuseseră aleşi ca reprezentanţi ai poporului şi membri ai organizaţiilor lor potrivit legilor şi celorlalte norme în vigoare în Cehoslovacia[8]. Se spunea, de asemenea, că reprezentanţii constituţionali au convocat neîntârziat o şedinţă a Adunării Naţionale şi a guvernului republicii, iar prezidiul Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia a convocat o plenară pentru discutarea situaţiei care s-a creat în ţară[9]. Era transmisă şi declaraţia pe care preşedintele republicii, Ludvik Svoboda, o dăduse prin telefon televiziunii cehoslovace, în care acesta spunea că în ţară se crease o situaţie "complexă" pe care nu putea să o explice, dar îi îndemna pe toţi cetăţenii să-şi păstreze calmul şi să evite "acţiunile nechibzuite"[10]. În încheierea declaraţiei Ludvik Svoboda preciza următoarele: "Cu demnitatea şi disciplina de care aţi dat dovadă în zilele precedente, aşteptaţi următorii paşi ai organelor constituţionale ale Republicii"[11]. Era, de asemenea, prezentată ascultătorilor din ţara noastră şi declaraţia adresată de prezidiul Adunării Naţionale din Cehoslovacia preşedinţilor guvernelor şi parlamentelor din Ungaria, RDG, Polonia, Bulgaria şi Uniunea Sovietică. Aici se exprima dezacordul "profund şi principial" al prezidiului cehoslovac faţă de acţiunile trupelor aliate care "...au început astăzi, în mod neîntemeiat, să ocupe teritoriul republicii noastre. În acest fel, s-a produs

[5] *Buletinul de ştiri* din 21 august 1968, ora 11, în Arhivele Societăţii Române de Radiodifuziune (ASRR), fond Redacţia Emisiunilor Politice Interne, dosar radiojurnale, 20-21 august 1968, f. 1.
[6] Ibidem.
[7] Ibidem, f. 1-3.
[8] Ibidem, f. 3.
[9] Ibidem, f. 4.
[10] Ibidem, f. 5-6.
[11] Ibidem, f. 6.

încălcarea suveranităţii statului nostru, acţiune inadmisibilă în cadrul relaţiilor noastre reciproce viitoare"[12] Prin urmare, prezidiul Adunării Naţionale cehoslovace cerea celorlalte parlamente "în momentul când pe străzile oraşului Praga se aud împuşcături" să ordone imediat retragerea trupelor din ţară[13].

A urmat o avalanşă de declaraţii de protest similare, menţionate în acelaşi *Buletin de ştiri*, care încercau să-i convingă pe ocupanţi de buna credinţă socialistă a conducerii şi poporului cehoslovac. De exemplu, colectivul redacţional al organului de presă al partidului comunist "Rude Pravo" considera, în declaraţia sa, că "...Ţara şi poporul nostru nu vor ca treburile lor interne să fie soluţionate prin mijloace de opresiune. În tradiţiile idealurilor sale socialiste, el nu va suporta ocuparea nici de către duşmani, nici de către prieteni. Noi suntem profund convinşi că ciocnirea de idei, care a devenit mai acută în aceste zile, nu poate şi nu trebuie să constituie motivul unor represiuni... Suntem convinşi că acţiunile armatelor aliate sunt un rezultat al informării imperfecte a celorlalte state socialiste cu privire la adevărata situaţie internă de la noi. De aceea, presupunem că este vorba de acţiuni care vor fi schimbate în câteva zile. De aceea noi exprimăm deplina încredere faţă de organele noastre guvernamentale şi de partid, faţă de preşedintele republicii şi faţă de Adunarea Naţională în sensul că după stabilirea contactelor directe cu guvernele statelor socialiste ei vor obţine schimbări radicale în poziţia politică şi că vor fi lichidate cauzele gravelor neînţelegeri şi ale apariţiei sentimentului de nedreptate"[14]. În încheierea declaraţiei lor, ziariştii de la "Rude Pravo" îşi exprimau convingerea că: "Ideile socialismului sunt atât de puternice că în condiţiile noastre democratice ele vor obţine victoria fără a fi susţinute prin mijloace pornind de pe poziţii de forţă. Unitatea socialistă a poporului nostru este de neînvins"[15]. La rândul lor, aşa cum transmitea agenţia de presă CTK, preluată de Radiodifuziunea Română, comitetul principal de partid din Ministerul Apărării Naţionale al Cehoslovaciei şi direcţia politică principală din minister au protestat împotriva ocupării ţării şi şi-au exprimat fidelitatea faţă de organele legale, constituţionale ale Republicii Socialiste Cehoslovacia[16]. Toate acestea erau doar vorbe goale, care nu puteau, sub nici o formă, să-i întoarcă pe sovietici din drum. Era sfera lor de influenţă, blocul politic şi militar pe care-l conduceau şi, prin urmare, ei considerau că au tot dreptul să-şi facă ordine în propria ogradă. În ciuda protestelor oficiale, democraţiile occidentale au fost de acord, în mod tacit, cu acest punct de vedere.

Înspăimântat de evoluţia evenimentelor din Cehoslovacia, de invadarea ţării pe care o vizitase numai cu câteva zile în urmă, Ceauşescu a hotărât să răspundă în forţă, *Buletinul de ştiri* din aceeaşi zi de 21 august, de la ora 15, prezentând pe larg acest răspuns. Aici se arăta că: "Zecilor de mii de oameni prezenţi azi dimineaţă în faţa sediului Comitetului Central, li s-au adăugat – prin intermediul posturilor

[12] Ibidem, f. 7.
[13] Ibidem, f. 7-8.
[14] Ibidem, f. 10-12.
[15] Ibidem, f. 12-13.
[16] Ibidem, f. 14 bis.

noastre de radio şi televiziune – alte sute de mii, milioane, care au ascultat cu maximum de interes, cu deplină satisfacţie cuvântarea tovarăşului Nicolae Ceauşescu după încheierea şedinţei comune a Comitetului Central al partidului, Consiliului de Stat şi guvernului în legătură cu situaţia din Cehoslovacia"[17]. În continuare se spunea că: «Încă de dimineaţă s-au îndreptat spre sediul Comitetului Central zeci de mii de oameni. Pe foi de carton, pe pânză au fost scrise de mână cuvinte de sprijin deplin faţă de politica internă şi externă a partidului şi statului: "Trăiască Partidul Comunist Român", "Trăiască unitatea dintre clasa muncitoare, ţărănime şi intelectualitate", "Pentru unitatea ţărilor socialiste şi a mişcării comuniste internaţionale", "Susţinem poziţia Partidului Comunist Român", "Suntem alături de poporul cehoslovac" era scris pe aceste pancarte. Mulţimea – al cărui număr creştea neîncetat, scanda cuvinte de adeziune la politica partidului şi statului, intona cântece patriotice, "Internaţionala"»[18]. Apoi ascultătorii posturilor noastre de radio erau informaţi că în jurul orei 11 la balconul CC al PCR a apărut Nicolae Ceauşescu şi ceilalţi conducători de partid şi de stat "...întâmpinaţi cu ovaţii îndelungate de cei prezenţi"[19]. Luând cuvântul, Ceauşescu i-a asigurat pe cei prezenţi că la şedinţa care urma să aibă loc "...se vor adopta hotărâri care vor exprima interesele supreme ale naţiunii noastre socialiste, interesele unităţii ţărilor socialiste, ale mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale"[20]. El se considera deja o personalitate de seamă a comunismului mondial, capabilă să-i adune în jurul său pe comuniştii cu vederi diametral opuse.

Buletinul de ştiri arăta în continuare că în timpul şedinţei comune "...mulţimea aflată în faţa sediului a continuat să ovaţioneze pentru partid şi patria noastră socialistă, să scandeze lozinci în care se exprima încrederea nestrămutată în partid, sprijinul faţă de poziţia partidului, hotărârea de a milita pentru întărirea prieteniei cu popoarele tuturor ţărilor socialiste, pentru unitatea mişcării comuniste"[21]. După încheierea şedinţei comune a CC al PCR, Consiliului de Stat şi guvernului, la ora 13, Ceauşescu a reapărut în balcon, unde a ţinut un discurs violent împotriva ocupării Cehoslovaciei, discurs într-adevăr memorabil, transmis în direct de radiodifuziune şi televiziune. *Buletinul de ştiri* de la ora 15 adăuga că discursul lui Ceauşescu şi comunicatul privind şedinţa care a avut loc "...au fost ascultate cu un profund interes, poziţia clară, fermă, marxist-leninistă a partidului de reafirmare a solidarităţii cu poporul frate cehoslovac, cu Partidul Comunist din Cehoslovacia, de apărare a independenţei şi suveranităţii patriei socialiste, a principiilor relaţiilor dintre ţările socialiste, a fost aprobată unanim cu mare satisfacţie"[22], şi se încheia apreciind că: "Manifestaţia spontană de azi din faţa sediului Comitetului Central al partidului a constituit o nouă şi puternică expresie a ataşamentului neţărmurit al poporului faţă de politica partidului şi a statului nostru"[23].

[17] *Buletinul de ştiri* din 21 august 1968, ora 15, în ibidem, f. A.
[18] Ibidem, f. A-B.
[19] Ibidem, f. B.
[20] Ibidem, f. C.
[21] Ibidem, f. D.
[22] Ibidem, f. E.
[23] Ibidem, f. F.

A doua zi *Buletinul de ştiri* de la ora 0,55 anunţa că: "Pe adresa CC al PCR, a tovarăşului Nicolae Ceauşescu, sosesc numeroase telegrame prin care oamenii muncii din întreprinderi şi instituţii, din cooperativele agricole de producţie şi institute îşi manifestă deplina adeziune faţă de politica PCR de edificare a socialismului în ţara noastră, de întărire continuă a unităţii ţărilor socialiste, a mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale"[24].

Era, poate, pentru prima şi ultima dată în istoria comunismului românesc, când între partid şi popor părea să se fi creat o adevărată comuniune de idealuri. După două decenii şi mai bine de rusificare şi sovietizare forţată, poporul român era foarte dornic să audă un discurs oficial în care marele vecin de la Răsărit să fie pus la zid. Ceauşescu a înţeles prea bine acest lucru şi, pentru a avea cu adevărat opinia publică de partea sa, nu a ezitat să atace dur Uniunea Sovietică, ocuparea Cehoslovaciei de către Armata Roşie. El a ştiut, în august 1968, ce vor să audă românii şi le-a spus exact cuvintele la care se aşteptau. Şi-a câştigat, astfel, o popularitate reală în rândurile maselor, dar a folosit acest capital politic nu spre binele ţării, ci numai pentru atingerea scopurilor sale de consolidare permanentă a puterii personale. După entuziasmul zilelor din august 1968 se va crea şi adânci, treptat, o prăpastie de netrecut între poporul român şi Ceauşescu, ceea ce, până la urmă, va duce la prăbuşirea acestuia şi a regimului comunist din ţara noastră în zilele mai fierbinţi şi mai entuziaste ale lui decembrie 1989.

Până atunci însă, Radiodifuziunea Română a continuat să-şi informeze ascultătorii cu exactitate şi promptitudine despre cele ce se petreceau în Cehoslovacia. La 21 august *Radiojurnalul* de la ora 17, preluând din nou agenţia CTK, anunţa că preşedintele Ludvik Svoboda se afla în Hradul din Praga, înconjurat de trupele armatelor de ocupaţie[25]. Palatul în care se găsea reşedinţa Ministerului de Externe cehoslovac fusese şi el blocat de tancurile sovietice, astfel încât orice activitate fusese paralizată[26]. Clădirea Ministerului de Interne fusese, de asemenea, încercuită de trupele de ocupaţie, care nu permiteau nimănui să intre sau să iasă[27]. Legăturile aeriene ale oraşului Praga încetaseră, deoarece aeroportul Ruzine fusese şi el ocupat[28]. Guvernul cehoslovac, se anunţa în continuare, înaintase un protest guvernelor ţărilor ocupante în care se cerea încetarea imediată a ocupării ilegale a Cehoslovaciei şi retragerea tuturor trupelor. Se exprima, în acelaşi timp, speranţa că aceste guverne vor înţelege gravitatea situaţiei create în urma acestui act "...care nu poate fi cu nimic explicat şi cu atât mai mult argumentat"[29] şi vor da imediat posibilitatea poporului cehoslovac şi reprezentanţilor săi legali să-şi continue activitatea normală[30]. Simultan cu acţiunea guvernului cehoslovac, prezidiul Adunării Naţionale căuta să stabilească legătura

[24] *Buletinul de ştiri* din 22 august 1968, ora 0,55, în ibidem, f. A.
[25] *Radiojurnalul* din 21 august 1968, ora 17, în ibidem, f. 1.
[26] Ibidem.
[27] Ibidem.
[28] Ibidem.
[29] Ibidem, f. 2-3.
[30] Ibidem, f. 3.

cu ambasadorul sovietic de la Praga, precum şi cu comandantul forţelor de ocupaţie, cerând, în acelaşi timp, cetăţenilor să respecte legile ţării şi să evite acţiunile care puteau fi considerate ca provocări, pentru ca prin aceasta să se evite vărsarea de sânge inutilă[31]. *Radiojurnalul* de la ora 20 arăta că, pe lângă legăturile aeriene, şi legăturile feroviare ale oraşului Praga au încetat, gările principale din oraş nemaiprimind trenuri[32]. Se mai anunţa că trupele celor cinci ţări membre ale Tratatului de la Varşovia ocupaseră redacţia regională din Brno a agenţiei CTK şi interziseseră lucrătorilor acestei filiale să-şi continue activitatea[33]. De asemenea, fusese întreruptă legătura telex cu redacţiile regionale din Ostrava, Brno, Hradek şi Kralove[34]. Radiodifuziunea din Praga nu-şi mai putea transmite emisiunile de la sediul ei, însă emisiunile continuau să fie transmise neîncetat din altă parte, dintr-un loc neprecizat[35]. Emisiunile transmise astfel cuprindeau ştiri şi informaţii despre situaţia din Cehoslovacia, informau despre manifestările de protest ale populaţiei, care cerea retragerea imediată a trupelor străine[36]. Aici trebuie să arătăm că şi Radiodifuziunea Română îşi avea trimişii săi speciali în Cehoslovacia, printre care îl amintim pe Cristian Popişteanu, care erau obligaţi să transmită, la fel ca şi colegii lor cehoslovaci, în condiţii de clandestinitate.

Tot în ziua de 21 august *Radiojurnalul* de la ora 23 îşi informa ascultătorii în legătură cu nota de protest a Ministerului de Externe al Cehoslovaciei adresată Uniunii Sovietice, RDG, Poloniei, Ungariei şi Bulgariei. În aceasta se arăta că în noaptea de 20 spre 21 august a fost înfăptuită invazia comună concentrată a forţelor aeriene şi terestre a celor cinci state membre ale Tratatului de la Varşovia asupra teritoriului Cehoslovaciei[37]. Trupele au pătruns pe teritoriul ţării concomitent din mai multe direcţii, au ocupat localităţile importante şi, în scurt timp, au ocupat întreg teritoriul Cehoslovaciei[38]. Cu scopul de a preveni urmări catastrofale iremediabile pentru relaţiile dintre Cehoslovacia şi Uniunea Sovietică şi pentru păstrarea păcii şi securităţii generale, se arăta în continuare în notă: "...reprezentanţii constituţionali ai Republicii Socialiste Cehoslovacia, ai Prezidiului Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia au chemat pe cetăţenii Republicii să păstreze calmul şi să nu opună rezistenţă soldaţilor care înaintează. Armata, securitatea şi miliţia populară, din acelaşi motiv, nu au primit ordin de apărare a ţării. Această poziţie a guvernului Cehoslovaciei, în faţa ocupării cu forţa a ţării, va fi apreciată de istorie ca aportul unei ţări mici la cauza apărării păcii internaţionale"[39]. Deoarece sovieticii invocau drept cauză a intervenţiei lor în Cehoslovacia chemarea ce le-a fost adresată de un grup de "comunişti adevăraţi", îngrijoraţi în legătură cu destinul socialist al ţării lor, guvernul cehoslovac arăta în

[31] Ibidem, f. 7-9.
[32] *Radiojurnalul* din 21 august 1968, ora 20, în ibidem, f. 12.
[33] Ibidem.
[34] Ibidem.
[35] Ibidem, f. 13.
[36] Ibidem.
[37] *Radiojurnalul* din 21 august 1968, ora 23, în ibidem, f. 10.
[38] Ibidem, f. 10-11.
[39] Ibidem, f. 11-12.

notă că: "...niciodată el şi nici un alt organ constituţional al acestei ţări nu şi-a dat acordul la invadarea şi ocuparea Cehoslovaciei. Ocuparea cu forţa a Cehoslovaciei contravine Cartei Organizaţiei Naţiunilor Unite, Tratatului de la Varşovia şi principiilor fundamentale ale dreptului internaţional"[40]. Prin acţiunile colective ale celor cinci state, continua nota, a fost comis un atentat la independenţa Cehoslovaciei şi a fost încălcată integritatea ei teritorială. Guvernul cehoslovac protesta cu hotărâre împotriva acestui act şi, în numele poporului cehoslovac, în numele păcii generale şi al colaborării, se adresa guvernului Uniunii Sovietice cu cererea de a înceta imediat ocuparea ilegală a ţării şi de a-şi retrage toate trupele[41]. Guvernul cehoslovac nu uita să-şi exprime speranţa că guvernul şi poporul Uniunii Sovietice vor înţelege gravitatea situaţiei create ca urmare a acţiunilor armate, care nu puteau fi explicate prin nimic şi cu atât mai puţin justificate, şi că vor da posibilitatea reprezentanţilor legali ai poporului cehoslovac să-şi continue activitatea normală[42]. În acelaşi timp, guvernul cehoslovac încerca să ridice puţin tonul precizând că: "...îşi rezervă dreptul de a adopta toate măsurile necesare în cazul în care cererea lui cu privire la încetarea imediată a ocupării Cehoslovaciei nu va fi satisfăcută"[43]. Era însă vorba de o ameninţare mai mult pentru istorie, decât pentru Uniunea Sovietică, guvernul cehoslovac ştiind, probabil, că nu se putea bizui pe nici un fel de ajutor concret din afară şi că sovieticii îşi vor duce misiunea până la capăt, ceea ce însemna sfârşitul său.

Deşi democraţiile occidentale nu aveau nici o intenţie să ajute Cehoslovacia mai mult decât cu vorbe, încurajări şi proteste, totuşi, ocuparea acestei ţări a generat o problemă politică şi diplomatică internaţională, un început, este adevărat timid, de încordare în relaţiile sovieto-americane şi a fost luată în discuţie de Consiliul de Securitate al Organizaţiei Naţiunilor Unite. Astfel, *Radiojurnalul* din 22 august de la ora 15 îşi anunţa ascultătorii că în seara zilei anterioare Consiliul de Securitate şi-a început dezbaterile asupra situaţiei din Cehoslovacia[44]. Consiliul fusese convocat ca urmare a cererii formulate de Canada, Danemarca, Statele Unite ale Americii, Franţa, Paraguay şi Marea Britanie[45]. Înaintea adoptării ordinei de zi, ambasadorul Uniunii Sovietice la ONU, Iakov Malik, a anunţat că a adresat o scrisoare preşedintelui Consiliului de Securitate prin care guvernul sovietic se declara împotriva discutării în Consiliu a situaţiei din Cehoslovacia, deoarece aceasta era considerată ca fiind o problemă internă a Cehoslovaciei[46]. Propunerea sovietică a fost însă respinsă cu 13 voturi la 2[47]. Însărcinatul cu afaceri al Cehoslovaciei la ONU, Jan Mucik, a fost invitat să ia parte la discuţii. Acesta, după ce a declarat că acţioneză din ordinul expres al ministrului afacerilor externe al ţării sale, a dat citire unei declaraţii a guvernului cehoslovac în care se protesta

[40] Ibidem, f. 12.
[41] Ibidem, f. 13.
[42] Ibidem, f. 13-14.
[43] Ibidem, f. 14.
[44] *Radiojurnalul* din 22 august 1968, ora 15, în ibidem, f. 7.
[45] Ibidem.
[46] Ibidem.
[47] Ibidem, f. 7-8.

împotriva ocupării teritoriului ţării şi a subliniat că reformele efectuate în ultimele luni în Cehoslovacia n-au urmărit decât perfecţionarea socialismului şi înfăptuirea obiectivelor dorite de societate[48]. În continuare *Radiojurnalul* arăta că în intervenţia sa reprezentantul Statelor Unite ale Americii, George Ball, a cerut Consiliului de Securitate să adreseze Uniunii Sovietice un apel urgent de a-şi retrage trupele din Cehoslovacia[49]. Intervenţii similare au avut reprezentantul Canadei, George Ignatief[50], cel al Franţei, Armand Berard[51], şi cel al Danemarcei[52]. Reprezentantul Ungariei, Karoly Csatoday, în schimb, a declarat că guvernul Statelor Unite încearcă să agraveze criza din Cehoslovacia aducând această problemă în faţa Consiliului de Securitate[53]. La rândul său, reprezentantul sovietic, Iakov Malik, a protestat din nou împotriva discutării problemei cehoslovace în cadrul Consiliului de Securitate[54]. Şedinţa s-a încheiat, bineînţeles, fără nici un rezultat, pe de o parte deoarece statele occidentale nu doreau să forţeze nota, iar pe de altă parte deoarece Uniunea Sovietică dispunea de dreptul de *veto*, în calitate de membru permanent al Consiliului de Securitate, şi putea, prin urmare, să blocheze orice proiect de rezoluţie care nu-i convenea.

Adevărul este că democraţiile occidentale nu aveau nici o dorinţă să treacă dincolo de simplele critici aduse Uniunii Sovietice, considerând că, în ultimă instanţă, relaţiile postbelice stabilite între marile puteri învingătoare în cel de-al doilea război mondial continuă să rămână în vigoare.

Atunci când afirmăm acest lucru ne bazăm pe ceea ce a urmat în politica internaţională în privinţa relaţiilor est-vest. Timp de mai bine de un deceniu, până la ocuparea Afganistanului de către sovietici şi până la instalarea rachetelor nucleare cu rază medie de acţiune în partea europeană a teritoriului sovietic, la sfârşitul anilor '70, aceste relaţii au cunoscut perioada celei mai mari destinderi postbelice. În 1969 au început la Viena tratativele sovieto-americane pentru limitarea înarmărilor nucleare, finalizate prin două acorduri importante, *SALT I* (1972) şi *SALT II* (1979), au început, de asemenea, tratativele est-vest, incluzând 35 de state, în vederea garantării securităţii şi cooperării pe continentul nostru, încheiate la 1 august 1975, prin semnarea istoricelor acorduri de la Helsinki, şi tot în 1969 a fost ales cancelar al Republicii Federale a Germaniei Willy Brand, care va duce o intensă politică de deschidere spre est, aşa-numita "ostpolitik". Ocuparea Cehoslovaciei de către sovietici nu a împiedicat absolut cu nimic această destindere, la fel cum s-a întâmplat şi cu aşa-zisa "doctrină Brejnev" sau "doctrină a suveranităţii limitate"[55], prin care Uniunea Sovietică îşi aroga dreptul de a interveni, oricând i-ar fi dictat interesele, în politica internă a statelor din sfera sa de influenţă.

---

[48] Ibidem, f. 8.
[49] Ibidem, f. 8-9.
[50] Ibidem, f. 9.
[51] Ibidem.
[52] Ibidem, f. 9-10.
[53] Ibidem, f. 10.
[54] Ibidem, f. 10-11.
[55] L. S. Stavrianos, *The Epic of Man*, Englewood Cliffs, 1971, p. 465-466.

În aceste condiții, România a fost obligată și ea să-și tempereze, treptat, criticile la adresa Uniunii Sovietice, mai ales că și conducerea comunistă cehoslovacă încerca să ajungă la o înțelegere cu Moscova, pentru a salva, cu ajutorul diplomației, ceea ce se mai putea salva și, mai ales, dacă mai era ceva de salvat. Momentul de cotitură în acest sens s-a produs în ziua de 23 august și el poate fi observat cu ușurință din relatările Radiodifuziunii Române referitoare la problema cehoslovacă.

Astfel, *Buletinul de știri* de la ora 20 din ziua de 23 august îi informa pe ascultătorii români că, timp de o oră, între orele 12 și 13, avusese loc o grevă generală în întreaga Cehoslovacie[56]. Circulația pe străzile Pragăi a fost total întreruptă. Colectivele întreprinderilor și-au încetat activitatea, dar nu și-au părăsit locurile de muncă. În cursul grevei, se spunea, au sunat sirenele și claxoanele automobilelor, au bătut clopotele catedralelor. La Praga, Brno, Gottwaldov, Ostrava greva generală a decurs în deplină ordine[57]. Se mai arăta că această grevă națională de protest împotriva ocupării Cehoslovaciei de armatele Tratatului de la Varșovia a fost declanșată la apelul Congresului al XIV-lea extraordinar al Partidului Comunist din Cehoslovacia, care avusese loc pe 22 august, la Praga[58]. Congresul, în apelul său către populație, ceruse începerea, în decurs de 24 de ore, a convorbirilor cu privire la retragerea trupelor străine, convorbiri la care să participe reprezentanții de partid și de stat legali ai Cehoslovaciei[59].

Această cerință a fost îndeplinită cu promptitudine de sovietici, *Radiojurnalul* de la ora 21,30 din aceeași zi anunțând că la Moscova sosise deja, într-o vizită oficială, pentru a discuta probleme de interes reciproc, președintele cehoslovac, Ludvik Svoboda[60]. Împreună cu acesta veniseră în Uniunea Sovietică Gustav Husak, general colonelul Martin Dzur, Boyuslav Kucera, Jan Piller, Vasil Bilak și Alois Indra[61]. Pe aeroportul de la Moscova delegația cehoslovacă fusese întâmpinată de Leonid Brejnev, Nikolai Podgornîi, Alexei Kosîghin, Mihail Suslov, Alexander Șelepin, Andrei Greciko, Andrei Gromîko și alți lideri sovietici[62]. Președintele Svoboda a fost întâmpinat cu toate onorurile rezervate șefilor de stat[63] și, în acest fel, începea procesul de "normalizare" a situației din Cehoslovacia, adică de înăbușire a așa-zisului "socialism cu față umană" și a oricăror veleități de dezvoltare independentă ale acestei țări. Deși comuniștii reformatori îi dezavuaseră pe autorii scrisorii adresate Uniunii Sovietice cu cererea de a interveni în Cehoslovacia, Drahomir Kolder, Alois Indra și Vasil Bilak[64] fiind printre cei mai importanți, ei nu mai puteau face nimic pentru țara lor.

---

[56] *Buletinul de știri* din 23 august 1968, ora 20, în ASRR, fond Redacția Emisiunilor Politice Interne, dosar radiojurnale, 23-24 august 1968, f. 5.

[57] Ibidem.

[58] Ibidem, f. 5-6.

[59] Ibidem, f. 6.

[60] *Radiojurnalul* din 23 august 1968, ora 21,30, în ibidem, f. 3.

[61] Ibidem.

[62] Ibidem.

[63] Ibidem, f. 3-4.

[64] *Radiojurnalul* din 24 august 1968, ora 17, în ibidem, f. A.

Semnificaţia ocupării Cehoslovaciei de către trupele celor cinci state membre ale Tratatului de la Varşovia depăşeşte însă cadrul politic, ideologic şi militar, fiind mult mai amplă. Comuniştii cehoslovaci, trăind într-o ţară mai dezvoltată şi cu o spiritualitate mai apropiată de valorile fundamentale ale lumii occidentale decât Uniunea Sovietică, şi-au dat seama printre primii din blocul sovietic că transformările ce începuseră să aibă loc în lume, mai ales incipienta revoluţie informaţională, impuneau schimbări urgente şi de structură şi în cadrul sistemului comunist, dacă acesta dorea să supravieţuiască provocărilor istoriei. Semnalul de alarmă tras de ei prin aşa-numita "primăvară de la Praga" nu a fost înţeles însă de sovietici decât abia peste două decenii, atunci când Mihail Gorbaciov va încerca, fără succes, să salveze ce se mai putea din Imperiul roşu.

Din punctul de vedere al Radiodifuziunii Române, evenimentele din Cehoslovacia anului 1968 au fost printre acelea, foarte puţine, care au putut fi prezentate rapid, exact şi nepărtinitor ascultătorilor din ţara noastră. Emisiunile informative, comentariile şi transmisiunile în direct realizate de posturile noastre de radio au rămas întipărite pentru totdeauna în amintirea celor care le-au ascultat în acel august fierbinte al anului 1968. Radioul românesc a dat dovadă că, atunci când i se permitea, nu era cu nimic mai prejos decât posturile străine de radio care emiteau şi în limba română.

THE OCCUPATION OF CZECHOSLOVAKIA (AUGUST 1968) REFLECTED BY THE RUMANIAN BROADCASTING COMPANY

Abstract

In this study, the author intends to have in view the way in which the public opinion in our country was informed, through the Romanian Broadcasting Company, on the occupation of Czechoslovakia, the night between 20 and 21 of August 1968, by the soviet army together with the armies of other four membering countries of the Warsaw Treaty. It was one of the fewest occasions in which the Romanian radio stations could inform their listeners exactly and with promptitude, as they entirely respected the truth of the facts that were taking place at that time in Czechoslovakia. This possibility appeared as a consequence of the policy of detachment from Moscow and of the firm reproval of Czechoslovakia's occupation led by Nicolae Ceauşescu. As general secretary of the party he allowed the Romanian Broadcasting Company to fulfil its real mission, the one of proving that it was not at all inferior to the foreign radio stations that were also broadcasting in Romanian.

FRANȚA – ROMÂNIA 1964–1968: SPRE UN PARTENERIAT STRATEGIC ?

OVIDIU BOZGAN

Frecvența și spectaculozitatea raporturilor Franței cu Europa de Est după 1964 au putut crea impresia unei politici specifice în această zonă inspirată de generalul De Gaulle. În realitate proiectul european al președintelui francez, care se fundamenta pe o susținută colaborare dintre Franța și URSS, proiectată pe tripticul destindere – înțelegere – cooperare, nu putea susține o politică coerentă și temerară în Europa de Est, pentru simplu motiv al menajării susceptibilităților supraputerii din răsărit.

Pentru URSS fundamentală era relația cu Statele Unite ale Americii, cu care devenea posibil un dialog după depășirea crizei rachetelor din 1962. Semnarea tratatului pentru interzicerea experiențelor nucleare la 21 iulie 1963, dar și consumarea rupturii cu China, demonstrau că liderii sovietici acordau prioritate raporturilor sovieto-americane[1]. Într-o perioadă în care teoria convergenței sistemelor politice din care ar fi fost evacuate sau moderate criteriile ideologice devenise o vogă universitară, președintele Kennedy opta pentru o cogestiune a afacerilor mondiale cu URSS, pornind de la problema germană și de la reglementarea armamentelor strategice. Încrederea într-o evoluție în sens liberal a blocului sovietic a fost o convingere persistentă sau cel puțin occidentalii disimulau o asemenea convingere care funcționa ca alibi pentru menținerea cursului destinderii. Obiectivele sovietice justificate ideologic nu au fost niciodată abandonate, congresul PCUS din 1966 o demonstra cu prisosință, iar raporturile cu SUA nu au exclus competiția și tentativele de a obține avantaje semnificative în raport cu rivalul american.

URSS a căutat să excludă SUA din problemele europene în care sovieticii și-ar fi arogat rolul decisiv, iar instrumentul privilegiat al acestei politici a fost lansarea ideii unui sistem de securitate europeană, avansat de Molotov încă din 1954. Prin intermediul Poloniei proiectul este relansat în decembrie 1964, apoi la reuniunea Organizației Tratatului de la Varșovia de la București din iulie 1966, apoi la Karlovy Vary în aprilie 1967 și în fine la reuniunea OTV de la Budapesta din martie 1969. În esență proiectul sovietic urmărea recunoașterea frontierelor trasate după 1945, menținerea divizării Germaniei, crearea unui sistem de securitate european fără participarea americană și legitimarea regimurilor politice din estul Europei. În forma sa inițială, proiectul urmărea distrugerea solidarității occidentale și crearea condițiilor pentru o hegemonie sovietică asupra vechiului continent.

Există mai multe motivații care au dus la politica estică, cu accent pe relațiile franco-sovietice, imaginată de generalul De Gaulle. În primul rând dispariția ipotecii algeriene în 1962 permitea Franței o mare libertate de mișcare în politica internațională. Dispariția crizelor europene, ruptura sovieto-chineză care a dus la prăbușirea monolitismului sistemului comunist mondial, eșecul alianței franco-

---

[1] Georges-Henri Soutou, *La guerre de cinquante ans. Les relations Est-Ouest 1943-1990*, Paris, 2001, p. 425-426.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 41 - 74, 2003

germane din 1963 care ar fi trebuit în concepţia franceză să ducă la edificarea unei Europe independente faţă de SUA, antiamericanismul francez şi desigur sentimentele personale ale generalului faţă de americani au condus la o apropiere dintre Franţa şi URSS. Obiectivele franceze în cadrul acestei politici se pot rezuma la refuzul logicii de bloc născute în timpul războiului rece, la rezolvarea problemelor europene de către europenii înşişi, proces de la care URSS ca putere europeană nu putea fi absentă (celebra formulă gaullistă a Europei de la Atlantic la Urali reflecta, pe de o parte, construcţia unei solidarităţi europene care să nu fie limitată la cele 6 state din CEE, dar şi refuzul de a recunoaşte Uniunii Sovietice calitatea de putere euroasiatică), consolidarea cursului destinderii, condiţie indispensabilă unui tratat de pace european şi, de ce nu, depăşirea ideologiilor. Pentru acceptarea acestei politici preşedintele francez a creat o imagine flatantă a Europei de Est în care s-ar derula evoluţii politice promiţătoare, unde sateliţii URSS ar fi în plin proces de emancipare, iar concepţiile privind viaţa economică şi socială în Estul şi Vestul continentului s-ar caracteriza printr-o dinamică a convergenţei[2].

Destinderea în raporturile franco-sovietice a fost prefaţată de cooperarea economică, comercială şi tehnică tot mai intensă. La 30 octombrie 1964 a fost semnat un tratat de comerţ iar Franţa, contrar politicii sale de până atunci, a consimţit să acorde URSS credite pe termen lung. La rândul lor, sovieticii dădeau semnale că apreciază raporturile cu Franţa, fapt care explică numirea în 1965 ca ambasador la Paris a lui Valerian Zorin, personalitate importantă a ministerului de externe sovietic. Mai mult, în cursul vizitei ministrului de externe sovietic Andrei Gromâko între 26-30 aprilie 1965 la Paris, demnitarul de la Moscova propune părţii franceze studierea posibilităţii semnării unui tratat franco-sovietic, idee respinsă însă de preşedintele De Gaulle. Aceasta nu l-a împiedicat pe general să elogieze în cursul conferinţei sale de presă din 9 septembrie 1965 noul curs al relaţiilor ţării sale cu URSS, România şi Polonia.

Deloc surprinzător că în aceste condiţii generalul va afectua o vizită oficială în URSS între 20 iunie – 1 iulie 1966. Între timp Franţa devenise un partener extrem de interesant pentru realizarea scopurilor sovietice. În martie 1966 Parisul a anunţat retragerea din organismele integrate ale NATO, solicitând evacuarea trupelor americane din Franţa[3]. Iniţiativa franceză a fost imediată receptată cu saticfacţie în URSS, politica de independenţă franceză fiind explicit apreciată la congresul al XXIII-lea al PCUS din martie 1966. La 29 aprilie 1966, în cursul audienţei acordate de general ambasadorului Zorin, sovieticul revine asupra ideii unui tratat franco-sovietic, dar constată reacţia evazivă a ilustrului său interlocutor.

---

[2] Maurice Vaisse, *La grandeur. La politique étrangère du Général de Gaulle 1958-1969*, Paris, 1998, p. 418.

[3] Pentru această problemă, analiza excelentă a lui Frederic Bozo, *Deux stratégies pour l'Europe. De Gaulle, les Etats-Unis et l'Alliance Atlantique 1958–1969*, Paris, 1996; Ovidiu Bozgan, *Disidenţa atlantică a Franţei*, în „Dosarele istoriei", an IV (1999), nr. 4, p. 28-33. Proiectul lui De Gaulle de a crea o nouă ordine europeană, care să depăşească solidarităţile războiului rece, era incompatibil cu NATO, alianţă militară integrată, şi presupunea regândirea relaţiilor transatlantice. Prin retragerea din comandamentul integrat Franţa spera să determine transformarea NATO într-o alianţă clasică iar SUA să devină un „garant periferic al securităţii europene" după expresia lui Georges-Henri Soutou, *op. cit.*, p. 471.

Totuşi vizita lui De Gaulle era justificată de existenţa unor preocupări comune şi de poziţii foarte apropiate. Preşedintele francez era în favoarea unui sistem de securitate european, dar la care trebuiau să fie asociate şi SUA. În problema germană, preşedintele De Gaulle susţinea, fără convingere, reunificarea Germaniei şi menţinerea acesteia într-un statut discriminatoriu, în primul rând interzicerea accesului la arma nucleară, garantat de Franţa şi URSS. De altfel şi URSS era îngrijorată de perspectiva ca RFG să acceadă la armamentul nuclear, perspectivă considerată inadmisibilă la Moscova. Potrivit concepţiei franceze, la axa franco-sovietică pe care s-ar structura noua ordine europeană ar fi trebuit asociate statele CEE, care ar forma împreună un ansamblu strategic.

În discuţiile cu Brejnev în problemele internaţionale s-au constatat poziţii comune, dar şi divergenţe ireconciliabile. Ambii au criticat politica americană în Vietnam. În chestiunea conferinţei europene s-au manifestat unele nuanţe care au particularizat poziţiile celor doi lideri. De Gaulle nu respingea ideea conferinţei europene, dar dorea aprofundarea destinderii şi pleda pentru participarea SUA la acest proiect. De fapt rezervele lui De Gaulle faţă de conferinţa europeană erau alimentate de teama că astfel s-ar consacra divizarea Europei. În problema germană au apărut dezacorduri importante care au împiedicat menţionarea ei în comunicatul comun din 30 iunie. La propunerea lui De Gaulle de retragere a trupelor americane din Europa şi a trupelor sovietice din RDG, care ar fi permis reunificarea celor două state germane, partea sovietică s-a plasat pe poziţii de respingere. URSS dorea staţionarea în continuare a trupelor americane în RFG care interzicea renaşterea tendinţelor revanşarde germane de care erau obsedaţi liderii de la Moscova. Oricum vizita lui De Gaulle în URSS s-a soldat cu rezultate majore în planul relaţiilor bilaterale. Comunicatul din 30 iunie arăta voinţa celor două părţi de a avea consultări politice regulate, iar cooperarea economică devenea foarte importantă prin crearea unei „mari comisii mixte de cooperare"[4]. Importante par să fie rezultatele şi pe plan internaţional, înţelegerea franco-sovietică devenind un model al diplomaţiei destinderii care a făcut emuli. Adminstraţia Johnson s-ar fi convertit la mentalitatea destinderii[5] iar RFG a fost încurajată în declanşarea propriei sale politici estice. Teoretic, vizita lui De Gaulle în URSS şi cooperarea susţinută care prindea contur între cele două state permiteau Franţei şi unele iniţiative în Europa de Est.

Vizita lui Ion Gheorghe Maurer în Franţa. Raporturile României cu Franţa gaullistă nu au debutat sub auspicii favorabile[6], revenirea la putere a generalului De Gaulle în primăvara anului 1958 fiind întâmpinată cu un val de critici şi de aprecieri alarmiste în întregul bloc sovietic. Ulterior, rezolvarea problemei algeriene, luările de poziţie în favoarea destinderii, recunoaşterea Chinei comuniste la 27 ianuarie 1964 şi ameliorarea raporturilor cu URSS şi cu alte state comuniste din Europa de Est au făcut din Franţa un partener occidental ideal de care regimul de la Bucureşti avea o nevoie urgentă.

[4] În cursul vizitei primului ministru sovietic A. Kosâghin în Franţa între 1–9 decembrie 1966 sovieticii au insistat pentru încheierea unui acord de cooperare în domeniul armamentului. De asemenea, sovieticii erau foarte interesaţi de semnarea unui acord în domeniul aeronauticii.

[5] Maurice Vaisse, *op. cit.*, p. 429.

[6] Ovidiu Bozgan, *Generalul De Gaulle faţă cu diplomaţia comunistă*, în „Magazin istoric", an XXXIII (1999), nr. 4, p. 40-43.

Unul dintre motivele care l-au decis pe generalul De Gaulle să conceapă o politică estică au fost evoluţiile reale sau imaginare care se petreceau dincolo de cortina de fier. Or România în anii 1963–1964 era percepută tot mai mult de analiştii occidentali şi de opinia publică occidentală ca un stat care încerca să recapete autonomie în politica internaţională în funcţie de interesul naţional care acum era declamat tot mai intens la Bucureşti. Acesta în condiţiile în care diplomaţii occidentali rămâneau lucizi în aprecierile lor privind natura regimului politic şi raţiunile şi limitele reale ale dizidenţei româneşti în raport cu blocul sovietic. Comentând faimoasa „declaraţie din aprilie 1964" ambasadorul francez la Bucureşti sublinia numeroasele puncte comune dintre români şi sovietici în problemele internaţionale sau în conflictul sino-sovietic, considera că partea română nu este interesată atât în soluţionarea disputei, cât în instrumentalizarea acesteia în funcţie de interesele conducerii de la Bucureşti, punea sub semnul întrebării originalitatea ideilor afişate în declaraţie punându-le pe seama inspiraţiei din poziţiile iugoslave, poloneze şi italiene, dar admitea că documentul contratriază hegemonia sovietică şi încurajează evoluţia spre policentrism[7] . La Paris impactul declaraţiei din aprilie 1964 a fost semnificativ, deşi poate exagerat de diplomaţii români din capitala franceză. Jacques de Beaumarchais, directorul afacerilor politice în ministerul de externe francez, declara ambasadorului român că poziţia românească exprimă triumful „tezelor naţionale" şi că „acest fenomen reprezintă o evoluţie normală care se observă nu numai în România ci şi în alte ţări şi aceasta este una din cauzele care au dus la aşa-numitul policentrism atât în est cât şi în vest"[8]. O personalitate politică de anvergură, Maurice Schuman, preşedintele comisiei de politică externă din Adunarea Naţională, considera că tezele expuse în declaraţie sunt „profund populare" şi că spre deosebire de poziţiile Partidului Comunist Italian, care i se par oportuniste, ocazionale, poziţia PMR este rezultatul „unui proces de durată bine chibzuit". Schuman promitea ambasadorului român că în discursul pe care îl va pronunţa în parlament „va menţiona poziţia României ca fiind o tendinţă de independenţă în cadrul alianţelor actuale şi a principialităţii socialiste"[9]. Francois Puaux, director politic pentru Europa în ministerul francez de externe, se hazarda susţinând că „poziţia adoptată de PMR a întărit mai mult părerea părţii franceze asupra totalei independenţe politice şi economice (sic) a României" şi că „a devenit un interlocutor valabil pentru Franţa"[10]. Şeful diplomaţiei franceze, Maurice Couve de Murville, pleda pentru dezvoltarea schimburilor economice dintre cele două ţări „deoarece în momentul de faţă se constată o stagnare" şi aprecia poziţia politică a României „chibzuită şi plină de demnitate, ceea ce face să fie astăzi în centrul atenţiei mondiale"[11]. Mult mai promiţătoare sunt informaţiile aflate în urma unei convorbiri între ambasadorul român şi generalul Billotte, unul dintre apropiaţii lui Charles de Gaulle, care aflase

[7] Archives du Ministère des Affaires Etrangères (în continuare AMAEF), serie Z. Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1836, Télégramme, Bucarest, le 27 avril 1964.

[8] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAER), Telegrame intrate Paris, vol. II, aprilie–iunie 1964, f. 82, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 28 aprilie 1964.

[9] Ibidem, f. 73, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 28 aprilie 1964.

[10] Ibidem, f. 95-96, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 4 mai 1964. În aceeaşi telegramă se sugerează că PCF nu agreează poziţia adoptată de partidul „frăţesc" din România.

[11] Ibidem, f. 113-114, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 8 mai 1964.

că la 13 mai avusese loc o dezbatere la Elysée asupra poziției României în urma publicării declarației din aprilie iar concluziile acestei dezbateri ar fi fost favorabile Bucureştilor, optându-se pentru intensificarea relaţiilor bilaterale. Acelaşi Billotte arăta în fața interlocutorului său că cercurile oficiale franceze intuiesc potențialul României de a deveni o mediatoare între Est şi Vest în următorii ani şi ca o remarcă personală constată asemănarea dintre politica externă a Franței şi cea a României[12].

Dacă dispozițiile oficialităților franceze față de România deveneau tot mai amabile, liderii români multiplicau, la rândul lor, gesturile de curtoazie față de Franța, ajungându-se la declarații, este drept nu pentru uz public, incredibile. La 13 mai 1964 ambasadorul francez la Bucureşti, Pierre Bouffanais, era primit în vizită de rămas bun la încheierea misiunii de şeful statului, Gheorghiu-Dej. Acesta aprecia realizările franceze în fostele colonii – Maroc, Algeria, Vietnam – şi stabilirea de relații diplomatice cu Republica Populară Chineză. Apoi, elogiind independența politicii franceze, declara că „pe bună dreptate se zice că România este Franța din Europa de Est". Dej insistă asupra dezvoltării relațiilor bilaterale, cere să fie transmise generalului De Gaulle sentimentele sale de admirație şi dă impresia diplomatului francez că ar dori să fie primit de preşedintele Franței[13]. Nu ştim dacă aluziile lui Dej privind un contact la nivel înalt reflectau decizia regimului de la Bucureşti de a solicita părții franceze o invitație pentru o vizită oficială în Franța, fapt este că această cerere a survenit câteva zile mai târziu, în fața succesorului lui Bouffanais. Într-adevăr, la 21 mai 1964 Jean-Louis Noiville este convocat de Alexandru Bârlădeanu, vice prim-ministru, care, în prezența lui Corneliu Mănescu, declara că relațiile bilaterale ar trebui dezvoltate şi că dacă guvernul francez ar invita o delegație guvernamentală condusă de Maurer, care ar curpinde un vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi pe ministrul de externe, această invitație ar fi acceptată de partea română. Discuțiile nu s-ar limita doar la chestiunile economice şi propune perioada de 10-15 iunie 1964[14]. Caracterul aproape intempestiv al cererii liderilor români de a primi o invitație în Franța era determinat de disputa româno-sovietică şi de presiunile la care era supus regimul de la Bucureşti din partea Uniunii Sovietice[15]. Cererea prezenta mai multe avantaje

[12] Ibidem, f. 140, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 15 mai 1964. De Gaulle, cu ocazia recepției noului an 1964, cerea ambasadorului român să transmită felicitările sale oficialilor români, apreciind că relațiile bilaterale sunt bune, că există posibilități ca ele să se dezvolte şi, cel mai important, că păstrează „anumite sentimente de prietenie pentru România"; AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. I, ianuarie-martie 1964, f. 1, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 2 ianuarie 1964.

[13] AMAEF, série Z. Europe 161-1965, sous-série Roumanie, carton 1936, Télégramme Pierre Bouffanais, Bucarest, le 14 mai 1964.

[14] Ibidem, Roumanie, carton 1844, Telegramme Jean-Louis Noiville, Bucarest, le 22 mai 1964. Diplomatul aprecia că demersul părții române are caracter de urgență iar discuțiile ar urma să cuprindă şi chestiuni politice. „În contextul politic actual, mai ales în condițiile derulării unei campanii la dimensiune națională în care atacurile împotriva URSS şi afirmarea independenței naționale constituie temele esențiale, cererea pe care ne-au adresat-o românii dobândeşte în mod evident o foarte mare importanță politică".

[15] Diplomații francezi de la Bucureşti au trimis în primăvara anului 1964 mai multe telegrame şi rapoarte care descriu conflictul cu Moscova şi presiunile acesteia asupra liderilor români. De exemplu Noiville aflase de o reuniune, desfăşurată cu uşile închise, la care Gheorghe Apostol a expus contenciosul româno-sovietic, dezvăluind între altele că sovieticii au încercat să-l demită pe Gheorghiu-Dej, considerat principalul responsabil pentru disputa cu URSS; AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1841, Télégramme Jean-Louis Noiville, Bucarest, le 23 mai 1964.

pentru regimul comunist din România. În primul rând dizidenţa românească primea un sprijin moral semnificativ din partea unei puteri europene. Prudenţi însă, românii ştiau că Franţa era singura putere occidentală care putea intra în relaţii susţinute cu un satelit sovietic fără să trezească reacţia violentă a sovieticilor. Desigur sovieticii puteau fi iritaţi, dar puteau tolera o asemenea relaţie. Regimul de la Bucureşti putea spera la o asistenţă tehnică şi financiară mai importantă din partea Franţei, care dorea să revină în Europa de Est, în condiţiile în care recunoştea interesele speciale ale URSS în această zonă. În plus, sovieticii şi cu atât mai mult francezii nu puteau ignora faptul că a existat o relaţie privilegiată între România şi Franţa, iar cultura şi limba franceză ocupau încă o poziţie hegemonică în societatea românească. Astfel că România era foarte bine plasată pentru a stabili relaţii solide cu Franţa (totuşi pentru autorităţile franceze şi pentru opinia publică din Hexagon Polonia ocupa prima poziţie a preferinţelor). Liderii români considerau că o invitaţie oficială în Franţa ar fi consecinţa logică, dar şi o legitimare a noului curs politic inaugurat pe malurile Dâmboviţei, care ar putea stimula şi celelalte state din blocul sovietic să imite modelul românesc. Există şi raţiuni interne ale demersului românesc, regimul dorind să ofere o satisfacţie în plus societăţii româneşti căreia i se ceruse manifestarea solidarităţii cu proprii conducători în momentele disputei cu URSS. De fapt era încă un motiv pentru ca populaţia să accepte conducerea politică a statului care făcea tot mai mult apel la patriotism. Pentru Franţa vizita putea fi utilă în măsura în care se putea degaja o paradigmă a politicii franceze în Europa de Est.

La 28 mai 1964 François Puaux comunica lui Noiville că guvernul francez este gata să lanseze invitaţia solicitată, dar că se preferă fie intervalul 25-29 iulie, fie a doua jumătate a lunii octombrie 1964. Diplomatul francez de la Bucureşti comunică la 2 iunie lui Alexandru Bârlădeanu acordul guvernului francez pentru o vizită în Franţa iar câteva zile mai târziu acelaşi demnitar român transmite dorinţa primului ministru Maurer de a sosi în Franţa în iulie. Autorităţile franceze erau dispuse să admită orice agendă propusă de partea română, dar ar fi dorit ca această vizită să se soldeze şi cu rezultate concrete. Beaumarchais arăta lui Cornel Burtică, consilier la ambasada română de la Paris, că guvernul francez doreşte semnarea unor acorduri în domeniile economic şi cultural. Diplomatul francez aprecia în acest context semnarea acordului cultural cu Iugoslavia, care a acceptat „să ofere condiţii privilegiate limbii şi culturii franceze, lucruri la care oficialităţile franceze sunt foarte sensibile”[16]. Partea franceză aborda, fie şi aluziv, un aspect delicat al relaţiilor franco-române, exercitarea acţiunii culturale franceze în România în condiţii de libertate, chestiune faţă de care partea română îşi va manifesta suspect de mult timp reticenţa.

Odată admisă vizita delegaţiei guvernamentale române în Franţa, regimul de la Bucureşti a căutat să explice limitele pe care nu le putea depăşi România, aducând astfel o dezminţire directă aprecierilor euforice privind independenţa României. O notă elaborată de serviciile ministerului francez de externe sintetiza discuţiile cu un diplomat român de la Paris în legătură cu propunerea sovietică de creare a unui complex economic multinaţional la Dunărea de Jos: „Le diplomate roumain m’a dit

[16] AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. II, aprilie–iunie 1964, f. 261, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 18 iunie 1964.

que son pays désirait que les officiels français soient informés de cette situation. En revanche il redoute que la presse ne fasse beaucoup de bruit à ce sujet, ce qui serait préjudiciable à son pays. Il faut tenir compte de ce que l'attitude roumaine est extrêmement préjudiciable au COMECOM, auquel elle interdit notamment de disposer du Danube. Elle rencontre donc l'hostilité de l'URSS, de la Hongrie et de la Bulgarie... Celle-ci est donc obligée d'agir avec prudence. Avec rapidité aussi. D'ou l'ouverture vers le Tiers Monde, le rapprochement avec la Yougoslavie et l'appel du pied à la France"[17]. Ambasadorul francez în Belgia constata aceleaşi precauţii, expuse de ambasadorul român la Bruxelles, Ioan Oancea, în cursul unei întrevederi. Diplomatul român, făcând o paralelă între politicile internaţionale ale Franţei şi României, arăta că „cette tendance à l'autonomie a été clairement manifesté depuis quelques mois par le gouvernement de Bucarest, aussi bien en ce qui concerne son attitude dans le différend russo-chinois qu'à l'intérieur même du COMECOM". În spirit constructiv, România doreşte ameliorarea şi dezvoltarea raporturilor cu Occidentul dar „sans que l'on doive y voir volonté de se détacher de Moscou"[18]. Mesajul transmis de diplomaţii români a fost preceput corect de partea franceză, aşa cum rezultă din declaraţiile ambasadorului Austriei la Paris, care ştia că autorităţile franceze vor organiza vizita de aşa manieră „încât să nu-i provoace României reacţii inutile sau dăunătoare din partea unor terţe puteri care nu văd cu ochi buni această vizită, aşa încât rezultatele acesteia să fie cu totul pozitive"[19].

Procedura ministerului de externe francez în ajunul unei vizite guvernamentale la nivel înalt era de a redacta diverse note care analizau principalele probleme interne şi externe ale statului cu care urmau să se poarte convorbiri, note care erau puse la dispoziţia personalităţilor franceze implicate în dialog, începând cu preşedintele republicii. De aici rezultă o veritabilă radiografie a statului în cauză, desigur în funcţie de percepţia franceză şi de interesele statului francez. Pentru România există asemenea dosare redactate în anii 1964, 1966 şi 1968, ani care corespund momentelor celor mai însemnate ale dialogului franco-român.

Nota care caracterizează evoluţia internă a României începe deloc măgulitor pentru regimul de la Bucureşti: „Venue tardivement à une tendence à la libéralisation ou l'ont devancé la Pologne, la Hongrie et même la Tchécoslovaquie, la Roumanie ne progresse que lentement dans cette voie". Se constată totuşi măsurile care vizau eliberarea deţinuţilor politici, deschiderea către turismul occidental şi acordarea unui anumit număr de vize pentru părăsirea definitivă a ţării. Dar „il est toutefois difficile de parler de déstalinisation: l'équipe dirigeante et les cadres du parti demeurent inchangés, ni dans le parti, ni dans le gouvernement roumain n'ont été opérés de grands changements de personnalités politiques" în raport cu celelalte democraţii populare. Echipa conducătoare are o coeziune fără reproş şi „il y a quelque chose de curieux , et qui ne peut encore être entièrement expliqué, à voir l'unanimité apparente avec laquelle cette équipe dirigeante est passé d'une politique totalement répressive à une attitude

[17] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1839, Note, Paris, le 30 juin 1964.

[18] Ibidem, carton 1841, Télégramme Spitzmuller, Bruxelles, le 2 juillet 1964.

[19] AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. III, iulie–septembrie 1964, f. 34, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 10 iulie 1964.

plus nuancé aujourd'hui". Probabil, credea diplomaţia franceză, manifestările antisovietice ale liderilor români au dus la legitimarea regimului în ochii populaţiei, care i-a asigurat soliditatea şi în consecinţă a putut abandona parţial politicile represive. Oricum, asigura autorul notei, măsurile de relaxare luate nu sunt rezultatul vreunei presiuni polulare în condiţiile în care „oricare ar fi sentimentele intime ale marii majorităţi ale românilor, nu pare să se fi dezvoltat în partid, în guvern sau în ţară, o grupare deschis liberală; nu există în mediile intelectuale nici o agitaţie comparabilă cu cea care a fost remarcată în Polonia, în Ungaria şi chiar în Cehoslovacia... Ar fi de dorit ca guvernul român să fie conştient că, departe de a pierde din putere, el s-ar consolida dacă ar avansa pe o cale mai liberală". Propoziţia-cheie, care va influenţa mentalitatea cancelariilor occidentale în politica lor estică, încheie zisa nota: „Il n'est pas interdit de penser que le sentiment d'un intérêt occidental à l'égard de ses problèmes, intérêt prenant soin de ménager des susceptibilités très vives et d'éviter toute ingérence dans ses affaires intérieures, peut contribuer à l'orienter dans la bonne voie"[20]. Numeroşi analişti politici, dar şi politicieni occidentali, aveau naivitatea să creadă că prin contacte susţinute ale puterilor occidentale cu statele din Est, inclusiv cu URSS, acestea din urmă s-ar contamina de spirit democratic şi de ideile economiei capitaliste. Ca atare, singura politică imaginabilă era menţinerea la cote ridicate a colaborării Occidentului cu blocul sovietic, chiar sacrificând drepturile omului sau complăcându-se în miopii vinovate. Acum diplomaţia franceză nu a neglijat chestiunea drepturilor omului, care era şi va fi permanent în mare suferinţă în regimurile comuniste din Europa de Est. O notă aparte este consacrată cererilor de viză de părăsire a României şi intervenţiilor guvernului francez în favoarea unor deţinuţi politici. Aceste aspecte au fost discutate serios în noiembrie 1963 cu ocazia primirii în audienţă a lui Corneliu Mănescu la Couve de Murville. Ulterior diplomaţii români au promis în mai multe rânduri că vor fi rezolvate cazurile semnalate de autorităţile franceze iar ambasada română de la Paris se angaja rituos la 22 iunie 1964 că toate cazurile vor fi rezolvate înainte de vizita lui Maurer. Chiar Gheorghiu-Dej se implicase personal pentru a fi rezolvată conform doleanţelor franceze această spinoasă problemă. Totuşi se constata că „serviciile de poliţie româneşti caută să limiteze amploarea măsurilor anunţate"[21].

Acceptarea de către guvernul francez a vizitei delegaţiei române se datora imaginii pe care şi-o făcuse regimul de la Bucureşti de dizident în cadrul blocului sovietic în numele valorilor naţionale subit descoperite. Nimic surprinzător prin urmare că experţii ministerului de externe francez au redactat în iunie–iulie 1964 două note privitoare la „trezirea şi manifestările naţionalismului românesc". Dacă România „put longtemps être considérée comme l'un des satellites les plus inconditionnels et la servilité de ses dirigeants à l'égard de Moscou leur valait même un certain mépris de la part d'autres fidèles alliés de l'URSS", din 1961 diplomaţii occidentali au putut înregistra diverse semnale ale apariţiei şi afirmării naţionalismului român care

---

[20] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1843, Note (La Roumanie: evolution interieure), juillet 1964.

[21] Ibidem, Note, Paris, le 27 juillet 1964. Ambasadorul franez la Bucureşti manifesta neîncrederea sa în sinceritatea autorităţilor române în ce priveşte eliberarea deţinuţilor politici când transmitea la 22 iulie 1964 că „în ce priveşte mai ales pe deţinuţi, măsurile de graţiere anunţate pot fi în orice moment amânate dacă situaţia politică este defavorabilă la întoarcerea delegaţiei de la Paris. De aceea aş prefera ca ele să intervină înainte de plecare a delegaţiei spre Paris".

desemnase Uniunea Sovietică drept principala țintă. Terenul pe care s-a manifestat mai întâi naționalismul românesc a fost istoria recentă a României și originea regimului comunist, din care au fost evacuate contribuțiile sovietice în favoarea forțelor naționale. Apoi în 1963 regimul a luat o serie de măsuri, calificate drept de „derusificare", cum ar fi desființarea librăriei Cartea Rusă sau înlocuirea Institutului Maxim Gorki cu un institut de limbi străine care avea în componență și o facultate de limbi slave. Notele descriu campania de informare a populației din mai 1964 referitoare la contenciosul româno-sovietic și poziția particulară a României în cadrul CAER. Opoziția României la planurile de integrare avansate de CAER (inițiativa a aparținut lui Hrusciov) debutează în 1962 și se transformă în conflict deschis în 1964 cu ocazia lansării planului „Valev". Textul notei din 16 iunie 1964 concluzionează că regimul de la București va utiliza naționalismul său în raporturile cu Occidentul care „treptat modelează atitudinea țărilor occidentale față de el"[22]. România devenise interesantă pentru puterile occidentale și datorită comportării sale față de disputa sino-sovietică, inspirată de „ceea ce pare să fi devenit resortul esențial al politicii externe românești: voința de a recăpăta o anumită independență, fără să renege principiile socialiste la care această țară continuă să se raporteze". Deși regimul de la București a susținut majoritatea tezelor sovietice în acest conflict, distanța pe care a păstrat-o față de cei doi protagoniști „i-a oferit ocazia de a juca un rol disproporționat cu importanța reală a României în sânul comunității socialiste". Deși liderii români nu par să fie atașați idealului unității mișcării comuniste internaționale, ei se tem că o eventuală sciziune în interiorul mișcării ar oferi sovieticilor ocazia de a-și reafirma autoritatea asupra partidelor comuniste, inclusiv asupra celor aflate la putere în Europa de Est. Diplomații francezi intuiesc faptul că tentativele de conciliere întreprinse, fără succes de altfel, de regimul de la București în primăvara anului 1964 reflectă dorința acestuia de a câștiga prestigiu internațional[23], o tactică prezentă aproape pe toată durata regimului comunist în România.

Dosarul despre România curpinde, în mod firesc, și materiale privind stadiul relațiilor franco-române. Din punct de vedere economic în 1962 România era al doilea partener al Franței în Europa de Est, dar subzistau o serie de dificultăți care puneau sub semnul întrebării evoluția ascendentă a schimburilor comerciale. Partenerii români criticau prețurile mai mari ale produselor franceze în comparație cu produse similare ale celorlalte puteri occidentale și politica franceză de credite care erau acordate pe maximum 5 ani. Structura comerțului dintre cele două țări arată pe de o parte o relație inegală, iar pe de altă parte stadiul economiei românești, apropiat de cel al țărilor în curs de dezvoltare. Dacă Franța exporta în România în special echipamente industriale, țara noastră propunea la export porumb, produse petroliere, lemn și celuloză.

O atenție particulară este acordată relațiilor culturale și atitudinii autorităților de la București față de acțiunea culturală franceză, Parisul fiind interesat să mențină supremația culturii și limbii franeze în această țară și să valorifice capitalul de simpatie existent în rândurile intelectualității românești de mai veche sau mai

[22] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1841, Note, Paris, le 16 juin 1964.
[23] Ibidem, Note (La Roumanie et le conflit sino-soviétique), Paris, juillet 1964.

nouă formaţie. Experţii francezi recunoşteau că politica educaţională şi culturală dusă de Bucureşti favorizează cultura şi tehnica franceză, dar descifrau şi explicaţii la ezitările puterii comuniste de a permite influenţei franceze să se exercite fără obstacole, pe cât de ingenioase pe cât de puţin plauzibile. Odată cu eliminarea fostelor elite politice, aproape exclusiv de cultură franceză, aceasta ar fi fost discreditată politic. Orientarea naţionalistă a regimului, care încurajează descoperirea unei culturii originale, epurată de valori străine, ar crea pentru cultura franceză o poziţie incorfortabilă datorită seducţiei pe care o exercită asupra elitelor culturale româneşti, combaterea cosmopolitismului acestora echivalând cu combaterea influenţei culturale franceze. În realitate calculele autorităţilor româneşti erau mult mai simple. Interesate de obţinerea de stagii de specializare în domeniile ştiinţific şi tehnic, ele opuneau o rezistenţă obstinată oricăror încercări de a li se eroda monopolul ideologic şi cultural. De aici rezulta refuzul de a lua în discuţie redeschiderea Institutului Francez de la Bucureşti, de a permite difuzarea cărţilor şi ziarelor franceze, diplomaţii constatând cu surpriză că nici măcar „L' Humanité" nu este difuzat liber în România, spre deosebire de alte democraţii populare. Există însă şi motive de a persista în acţiunea culturală franceză în România, între care „la fidélité avec laquelle les élites continuent d'employer notre langue est telle que ce pays demeure un point d'appui important non seulement en Europe orientale mais aussi dans le monde ou les Roumains, qui prennent presque toujours la parole en français dans les congrès ou colloques, participent ainsi à nos efforts pour garder au français son rôle de langue internationale". Pentru convorbirile care urmau să se desfăşoare la Paris partea franceză pregătise un contraproiect de cooperare ştiinţifică şi tehnică în care era prevăzută crearea unui centru de documentare ştiinţifică şi tehnică în localurile Institutului Francez. Ar fi fost preferabil, susţineau diplomaţii francezi, ca acest acord să fie integrat într-un acord cultural mai cuprinzător în care, în contrapartida avantajelor ştiinţifice şi tehnice consimţite României, să se fi cerut concesii în planul libertăţii de expresie. Nota sugerează să se ceară lui Maurer, eventual printr-un schimb de scrisori, ca activitatea centrului de documentare să se extindă pentru a deveni un adevărat centru cultural dar „il reste à savoir si le gouvernement roumain désire et peut... nous consentir des facilités de cette nature dans un domaine qui, selon les théories marxistes, touche celui de l'idéologie"[24].

La 24 iulie 1964 Maurer îl primeşte pe ambasadorul francez Jean-Louis Pons pentru a fixa cadrul general în care urmau să se desfăşoare convorbirile franco-române. În privinţa audienţei la preşedintele republicii, Maurer era dispus să discute orice subiect, de preferat raporturile bilaterale şi politica internaţională. În privinţa relaţiilor culturale, cum era de aşteptat, premierul român invita la prudenţă şi introducea o serie de restricţii, în special problema Institutului Francez, pe care nu vroia să o abordeze. Politicianul român se prevala de aşa-zisul pericol al precedentelor, cu alte cuvinte dacă România ar fi făcut concesii Franţei în această privinţă, atunci alte puteri ar fi pretins un tratament similar (aluzia la sovietici care îşi pierduseră dispozitivul lor cultural). Un loc important urmau să-l ocupe discuţiile privitoare la raporturile economice. Profitând de ocazie, amabasadorul

[24] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1838, Note, Paris, le 11 juillet 1964.

francez a solicitat lui Maurer să evoce recenta sa vizită în URSS. După ce decretează că relațiile româno-sovietice erau bune, Maurer afirmă că „toute la politique roumaine était liée au souci de maintenir les meilleurs rapports avec l'état soviétique tout en développant ses ouvertures sur le monde extérieur”[25].

În prezența acestor intenții și reprezentări începe vizita delegației guvernamentale româneşti în Franța la 27 iulie 1964. Delegația era formată din Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu, Mihai Petri (adjunct al ministrului comerțului exterior), Mauriciu Novac (vicepreşedinte al Consiliului de Stat al Planificării), Corneliu Bogdan (director politic în MAE), Nicolae Ghenea (directorul direcției culturale din MAE), Francisc Păcurariu (directorul direcției presă din MAE), Victor Dimitriu (ambasadorul României la Paris) şi câțiva ziarişti între care George Ivaşcu şi Tudor Vornicu[26].

Momentul cel mai important al vizitei delegației româneşti în Franța a fost convorbirea dintre generalul De Gaulle şi Maurer la 28 iulie[27], care poate fi reconstituită în baza unui rezumat redactat chiar în aceeaşi zi, probabil la dictarea preşedintelui, deoarece la întrevedere nu au participat interpreți. Pentru început Maurer face un expozeu al politicii şi poziției României, repetând lucrurile deja cunoscute, privind o politică externă mai independentă, fără a se sustrage solidarității blocului sovietic. România doreşte relații economice şi culturale intense cu Franța pentru a contrabalansa schimburile cu statele comuniste. Relațiile culturale trebuie să excludă ideea redeschiderii Institutului Francez deoarece „les autorités soviétiques en prendraient argument pour réclamer l'ouverture d'un institut russe”. În accepția liderului român relațiile culturale trebuiau orientate spre formarea în Franța a unui număr tot mai mare de tehnicieni şi ingineri români. Prin

---

[25] Ibidem, carton 1841, Telegramme, Jean-Louis Pons, Bucarest, le 24 juillet 1964.

[26] Pentru cei mai importanți membri ai delegației serviciile ministerului de externe francez au redactat fişe biografice. Maurer, amator de festinuri şi împătimit vânător, este inteligent, cunoaşte bine problemele pe care le discută şi nu ezită să intre în detalii. Nu este considerat un „dur” din punct de vedere politic, face parte din categoria personalităților de origine burgheză care au făcut o strălucită carieră în regimul comunist, are influență asupra lui Dej şi este protectorul lui Corneliu Mănescu. Bârlădeanu este dotat cu o inteligență vie, este mai accesibil decât alți lideri ai regimului şi pare să manifeste dispoziții favorabile față de Franța, unde de altfel mai fusese în 1959, 1961, 1962 şi în februarie 1964. Personalitatea lui Corneliu Mănescu părea să deconcerteze iar biografia se preta la interpretări dintre cele mai diferite. După studii militare în URSS, face parte parte din Direcția politică a armatei, trece pe la ministerul de interne de unde pleacă în urma unui diferend cu Alexandru Drăghici, devine ministru adjunct al apărării naționale, apoi ocupă funcții subalterne în mişcarea sportivă. Avansat general-locotenent în 1958, începe în 1960 cariera sa în diplomație ca ambasador în Ungaria, pentru a deveni ministru de externe în 1961. „On l'a cru longtemps un protégé des Soviétiques par suite à sa première formation” dar „il semble au contraire faire partie de l'équipe de Maurer”. Caracterizarea lui Corneliu Bogdan este desigur mai succintă: „Très fin, parlant bien le français, M.Bogdan a toujours entretenu de bonnes relations avec notre mission à Bucarest, et ne s'est jamais montré déplaisant comme cela a été le cas pour d'autres hauts fonctionnaires roumains. Il est originaire de Bessarabie, probablement israélite”; AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1843.

[27] Programul vizitei a fost următorul: 27 iulie – o întâlnire preliminară cu Maurice Couve de Murville; 28 iulie – întrevedere De Gaulle cu primul ministru român, întrevedere Bârlădeanu cu Gaston Palewski; 29 iulie – vizită la Comisariatul pentru Energie Atomică de la Saclay, primire la UNESCO; 30 iulie – vizita lui Bârlădeanu la Comisariatul pentru Plan; 31 iulie – convorbiri dintre delegație cu primul ministru francez Georges Pompidou şi cu Maurice Couve de Murville; 1-2 august – vizitarea castelelor de pe valea Loarei; 2 august – vizitarea centralei nucleare de la Chinon. Bârlădeanu a mai avut întrevederi cu Valéry Giscard d'Estaing şi Maurice Bokanowski.

amplificarea cooperării economice şi culturale se pot construi pe baze noi relaţii politice dintre Franţa şi România. De Gaulle declară că diferenţele ideologice nu sunt un obstacol în calea acestui tip de relaţii. Generalul nu şi-a putut reprima tentaţia de a face unele consideraţii de ordin istoric referitoare la instaurarea comunismului în Rusia şi includerea României în sfera de influenţă sovietică şi repetă una dintre ideile sale forţă privind perpetuarea valorilor naţionale, indiferent de ideologiile afişate. Spre sfârşitul convorbirii generalul îl întreabă pe Maurer dacă în trecutul apropiat ar fi fost posibil să ţină un astfel de discurs. Onest, Maurer recunoaşte că nu ar fi fost posibil, în schimb astăzi, datorită evoluţiilor din URSS, afirmarea independenţei naţionale a devenit posibilă. Chestionat de general asupra voiajului său la Moscova înainte de a veni la Paris, Maurer se explică: „certains milieux soviétiques lui avaient prété l'intention de tenir à Paris un langage hostile à la Russie. Il s'était donc rendu à Moscou pour dissiper ces soupçons. Il avait eu quelque peine à y parvenir. Il croyait néanmoins avoir réussi..., à désarmer la méfiance de ces interlocuteurs qui avaient paru s'accommoder finalement de son voyage en France: c'était là pour la Roumanie une grande victoire". Revelatoare pentru autentica amplitudine a independenţei româneşti sunt declaraţiile finale ale lui Maurer despre relaţiile României cu SUA, comentate de francezi: „Pour elle (America – *n.O.B.*) tout rapprochement avec la Roumanie, comme d'ailleurs avec la Pologne ou la Yougoslavie, tendait, en dernière analyse, à détacher ces pays du camp socialiste. Avec la France les choses étaient différentes, c'est pourquoi nulle part M.Maurer n'avait pu tenir le même langage qu'à Paris"[28].

Dincolo de efectul de prestigiu pe care îl producea primirea în Franţa a liderilor români, principalul interes al vizitei delegaţiei româneşti era revitalizarea raporturilor economice. Însărcinat cu discutarea dosarelor economice a fost Alexandru Bârlădeanu, dar în pofida abilităţii sale de a promova interesele economice româneşti, interlocutorii săi francezi nu şi-au făcut iluzii privind o abandonare a principiilor economice staliniste. Potrivit unui raport privind discuţiile lui Bârlădeanu la Comisariatul Planului, liderii români nu au nici o intenţie de a introduce reforme economice, dispreţuind chiar experienţele sovietice, care fuseseră introduse şi în Bulgaria, doar, remarca maliţios Bârlădeanu, pentru că este „o regiune a URSS". Rezervele conducerii româneşti privind utilizarea unor instrumente mai elaborate de planificare şi gestiune trădează o stare de spirit care poate fi calificată drept dogmatică şi care contrastează flagrant cu politica sa externă[29] . Bârlădeanu a fost totuşi interesat de organizarea cercetării ştiinţifice în Franţa, coordonată de CNRS, şi probabil datorită aparentei centralizări a acestei activităţi modelul a fost imitat de români în 1965. Vizita a avut şi o componentă nucleară, liderii români fiind de câţiva ani interesaţi de energia nucleară şi de posibilităţile de a se construi în România o centrală atomo-electrică, pornind şi de la existenţa zăcămintelor de uraniu în ţară. Pe lânga vizitarea Comisaratului pentru Energie Atomică de la Saclay, creat de De Gaulle în 1945, delegaţia a vizitat şi centrala de la Chinon, dar nu a fost abordată problema cooperării în acest domeniu, în care Franţa ar fi avut un interes comercial evident.

---

[28] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1843, Compte-rendu du 28 juillet 1964.

[29] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1843, Note du 7 aout 1964.

În perioada perfectării detaliilor vizitei delegației româneşti în Franța, partea franceză a insistat pentru obținerea de rezultate palpabile. Ca atare la 9 iulie 1964 amabasada României la Paris depusese la Quai d'Orsay un proiect de acord de colaborare ştiințifică şi tehnică. La 31 iulie 1964 a fost semnat un aranjament de cooperare ştiințifică şi tehnică, axat pe cooperarea tehnică, misiuni reciproce de specialişti, burse, schimb de documentație, difuzare de cărți şi periodice ştiințifice şi tehnice. Negociatorii români nu au acceptat propunerea franceză privind crearea unui centru francez de documentație tehnică şi ştiințifică, pe bază de reciprocitate, acceptând totuşi la articolul 4 prevederea după care fiecare guvern va putea crea, în cadrul instituțiilor naționale de documentare, un fond de cărți tehnice şi ştiințifice. Aranjamentul, încheiat pe 2 ani, urma să fie inclus în protocolul de schimburi culturale, ştiințifice şi tehnice, ale cărui negocieri erau programate pentru toamna aceluiaşi an.

La 31 iulie 1964 ministerul de externe francez a expediat o telegramă circulară către oficiile diplomatice franceze din Europa, SUA şi Japonia, sintetizând această vizită organizată la inițiativa românească. Atitudinea delegaților români a fost una prudentă, Maurer insistând asupra voinței țării sale „de ne rien sacrifier de son attachement aux structures qu'elles s'étaient données, même si elle estimait devoir prendre certaines distances vis à vis de l'Union Soviétique, avec laquelle elle entendait conserver de bonnes relations". Insistența părții române a fost pe raporturile economice şi cooperarea tehnică. România este interesată în achiziționarea echipamentelor industriale franceze dar sub rezerva sporirii exporturilor româneşti, în special produse petroliere, în Franța. Aceste chestiuni urmau să fie abordate în decembrie 1964 cu ocazia renegocierii acordului comercial. Efectele cele mai importante ale vizitei puteau fi incidențele sale asupra politicii internaționale, datorită interesului cu care a fost urmărită atât în Est cât şi în Vest. În Est, în Iugoslavia şi Polonia, care considerau, pe bună dreptate, că au mai multe drepturi la prietenia franceză, se manifesta chiar „un certain sentiment de jalousie". Telegrama se încheia pe un ton optimist, chiar excesiv, considerând că este neîndoios că vizita „aura marqué de manière spectaculaire le début des rapports nouveaux entre pays européens appartenant aux deux camps et, à ce titre, ouvert des perspectives intéressantes de dégel d'une situation figée depuis vingt ans"[30].

Rezultatele vizitei delegației conduse de Maurer păreau să fie mediocre pentru relațiile bilaterale, dar ecoul internațional al vizitei confirma într-o oarecare

---

[30] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1843, Télégramme circulaire du 31 juillet 1964. Tot la 31 iulie ministerul de externe informează ambasada franceză de la Bucureşti asupra filozofiei cu care partea franceză a abordat vizita: „entrer dans le raisonnement roumain, rassurer les Roumains lors du premier contact réel avec nous, leur montrer à un moment ou ils sont en butte aux pressions soviétiques, que le contact français ne comporte que des avantages et aucun inconvénient, ménager pour l'avenir les possibilités d'évolution qui ne peuvent être que très lentes sans vouloir les presser dans l'instant présent, et pour cela accepter de renoncer dans l'immédiat à un certain nombre de revendications auxquelles nous sommes attachés parce qu'elles viendront d'elles-mêmes, toutes seules, plus tard, à leur heure. En un mot, inspirer confiance au gouvernement roumain, ranimer ainsi ce qu'il peut y avoir de sentimental dans leur politique à notre égard, même si la part du sentiment est relativement mince, et utiliser plus tard... cette part de sentiment, une fois que la délégation sera de retour à Bucarest et qu'elle aura pu communiquer ses impressions aux autres membres de la hiérarchie et faire accepter un éventuel infléchissement en notre faveur sur le plan culturel". La 4 august Noiville observa că vizita era prezentată în România ca o legitimare a regimului şi a politicii sale, efectele psihologice fiind mari dar rezultatele concrete mai curând decepționau.

măsură optimismul de la Quai d'Orsay. Cercurile politice şi opinia publică din RFG au urmărit cu atenţie vizita delegaţiei româneşti în Franţa şi impactul pe care l-ar putea avea asupra Ostpolitik. Evident, extrem de interesate de această vizită au fost statele comuniste din Europa de Est. Diplomatul Emmanuel de Margerie declara ambasadorului român la Paris că „în ultimile zile a fost asaltat de diplomaţi ai ţărilor socialiste acreditaţi la Paris pentru a cunoaşte rezultatele vizitei delegaţiei noastre"[31]. Ambasadorul Israelului ştia, din conversaţii cu diplomaţi polonezi, că guvernul de la Varşovia le-a cerut să tatoneze terenul în vederea organizării vizitei la Paris a unei delegaţii similare cu cea românească[32]. De asemenea ambasada cehoslovacă se agita pentru aranjarea unei întrevederi la Paris dintre Vaclav David, ministrul de externe al Cehoslovaciei, şi Couve de Murville. La Budapesta liderii regimului erau interesaţi de stabilirea de relaţii importante cu Franţa, dar, preocupaţi să nu afecteze fidelitatea lor faţă de URSS, ezitau asupra luării unor iniţiative. În plus exista problema minorităţii maghiare din Transilvania, asupra căreia vizita lui Maurer în Franţa putea avea implicaţii, după cum transmitea ambasadorul francez în Ungaria, Pierre Francfort, fost ministru în România: „en raison de l'acuité du problème des Hongrois de Transylvanie, les dirigeants hongrois peuvent redouter que les Roumains ne se sentent indirectement autorisés par le renforcement de leur position internationale, à aggraver leurs entreprises de démagyarisation. Tout naturellement, Budapest ne pourrait alors que rechercher un appui, même s'il n'était que moral, auprès de Moscou pour assurer les droits de la minorité hongroise"[33].

Într-adevăr, vizita lui Maurer în Franţa a creat condiţiile pentru punerea în practică a politicii estice a Franţei[34]. La sfârşitul anului 1964 au loc primele contacte majore între ţările din Est şi Franţa. În noiembrie vine la Paris ministrul de externe al Bulgariei, Ivan Başev. Între 25-26 noiembrie 1964 ministrul cehoslovac de externe Vaclav David se află în capitala franceză pentru convorbiri cu omologul său[35]. La începutul lui decembrie soseşte la Paris Kocea Popovici, ministrul de externe al Iugoslaviei. Ministrul de externe al Ungariei, Janos Peter (fost episcop reformat), vine la Paris la 12 ianuarie 1965. În fine primul ministru al Poloniei, Jozef Cyrankiewcz, va face o vizită în Franţa în septembrie 1965[36]. La 9 decembrie 1964, Charles Lucet, directorul politic al Quai d'Orsay, expediază o telegramă circulară principalelor oficii diplomatice franceze interesate, sintetizând contactele

[31] AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. III, iulie–septembrie 1964, f. 144, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 5 august 1964.

[32] AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. III, iulie–septembrie 1964, f. 109, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 6 august 1964.

[33] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1844, Pierre Francfort à Couve de Murville, Budapest, le 5 aout 1964.

[34] Maurice Vaisse, *op. cit.*, p. 419.

[35] Antoine Mares, *Notre objectif fondamental demeure la détente. France–Tchécoslovaquie 19611--1968*, în *Le printemps tchécoslovaque 1968* (sous la direction de Francois Fejto et Jacques Rupnik), Paris, 1999, p. 250-251. Autorul consideră că tensiunile franco-germane succesive tratatului din 1963, intensificarea raporturilor dintre Franţa şi URSS, nevoia de a reduce arierarea tehnologică faţă de Occident au condus la ameliorarea raporturilor dintre Franţa şi Cehoslovacia.

[36] Pentru o imagine de ansamblu a relaţiilor franco-est-europene, Thomas Schreiber, *Les actions de la France à l' Est ou les absences de Marianne*, Paris, 2000.

cu șefii diplomațiilor din țările din Est. În opinia diplomatului, aceste contacte au putut avea loc datorită evoluțiilor interne din URSS, conflictului sino-sovietic, diminuării dependenței statelor comuniste față de Moscova și tendințelor independentiste, mai marcate în România. Toate țările din Est doresc relații economice mai intense, cu condiția unei politici franceze de credit mai suple. Prestigiul cultural al Franței în aceste țări este excepțional, dar natura regimurilor politice impiedică relații culturale normale. Cât privește relațiile politice „les raisons d'entente ne sont pas toujours les mêmes mais le dialogue est possible". Principala problemă internațională care interesează aceste țări este chestiunea germană, care susțin punctele de vedere sovietice, de unde dezacordurile cu Franța. Lucet constată că aceste țări rămân comuniste, evoluția internă a acestora este incertă și raporturile lor cu URSS au „o importanță esențială", chiar dacă România și Iugoslavia au o libertate de acțiune mai mare. Interesul Franței în relațiile sale cu statele din Est este de a nu provoca reacții ostile Unuinii Sovietice, activând însă ferm în sensul destinderii europene[37].

Couve de Murville în România. Politica franceză în Europa de Est relevă contradicții care ar fi putut să o anihileze. Pe de o parte, proiectul noii ordini europene conceput de Charles de Gaulle era o reacție la existența blocurile antagonice care scindau continentul. Frecvent generalul denunța cele două alianțe și propria sa politică față de NATO, demonstrează consistența acestei poziții. Dar, pe de altă parte, Franța, impunându-și prudență în politica sa estică, îndeosebi reacțiile sale moderate față de cursul reformator care se afirma tot mai mult în politica internă a Cehoslovaciei, recunoștea existența intereselor speciale ale URSS în Europa de Est. Soluția, așa cum s-a văzut, nu putea fi decât încurajarea destinderii în raporturile intereuropene.

Este dificil să avansăm acum ideea că Franța a practicat față de țările din Est o politică de diferențiere, comparabilă cu cea americană. Oricum există state est-europene care se bucurau de favoarea Franței mai mult decât altele, în primul rând Polonia, dar și România.

Voiajul lui Maurer în Franța, dacă nu s-a soldat imediat cu rezultate spectaculoase, a generat o dinamică a negocierilor care a evoluat în avantajul regimului de la București. La 11 ianuarie 1965 Corneliu Mănescu semnează la Paris primul acord cultural franco-român, care stipula între altele crearea unei comisii mixte cu competențe în domeniile cultural, științific și tehnic. La 8 februarie 1965, de data aceasta la București, se semnează un acord comercial pe 5 ani care prevedea creșteri considerabile ale schimburilor. Cel puțin la fel de importantă este multiplicarea vizitelor personalităților politice franceze în România, cum ar fi Valéry Giscard d'Estaing, ministru de finanțe, Edgar Pisani ministru al agriculturii sau Maurice Schuman. Fapt semnificativ pentru importanța acordată de Franța raporturilor cu România, un ministru francez a fost trimis să participe la funeraliile lui Gheorghiu-Dej, singurul reprezentant occidental de asemenea rang. Între 3-7 iulie 1965 vizitează România o delegație parlamentară

[37] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1844, Télégrame Charles Lucet, Paris, le 9 decembre 1964.

condusă de Schuman[38], dar această vizită face parte dintr-un turneu, care a mai cuprins vizite în Polonia şi Cehoslovacia. Totuşi, în pofida diverselor înţelegeri şi acorduri semnate în anii 1964–1965, în pofida extremei amabilităţi cu care erau primiţi reprezentanţii Franţei, problemele în care partea franceză era interesată, în primul rând acţiunea culturală în condiţii de libertate, întârziau să progreseze.

Oricât de prestigioase ar fi fost aceste vizite, autorităţile de la Bucureşti au făcut eforturi pentru a-l convinge pe Maurice Couve de Murville să vină în România. La 23 iunie 1965 Corneliu Mănescu îl convoacă pe Jean-Louis Pons pentru a transmite lui Couve de Murville invitaţia de a veni în România. Ambasadorul era însă ostil acestei vizite[39]. Ministerul de externe transmite ambasadorului că ministrul are o agendă încărcată, dar va fi gata să vină în România la începutul anului viitor: „pour votre information personnelle... si les choses demeurent en l'état, M.Couve de Murville se propose au printemps prochain, de commencer par la Roumanie les visites qu'il ferait dans les différentes capitales des pays de l'Est"[40]. Este evident dezacordul dintre ministerul de externe francez, care dorea să menţină la nivel ridicat raporturile cu România, şi diplomaţii francezi de la Bucureşti, care în contact zilnic cu oficialii regimului aveau o viziune mult mai realistă şi ostilă politicii concesive care părea să caracterizeze centrala, mult mai politizată. Dar poziţia ministerului de externe francez trebuie desigur analizată în contextul politicii estice a generalului de Gaulle. Or anul 1966 este cel al vizitei generalului în URSS. Opţiunea se impunea de la sine de vreme ce Franţa conecta relaţiile sale cu statele din Est de raporturile franco-sovietice, ameliorarea acestora producând, teoretic, o mai mare libertate de acţiune a politicii franceze în Europa de Est.

Conform habitudinilor ministerului de externe francez, în primăvara anului 1966 este elaborat un dosar despre România, care servea ca documentaţie şefului diplomaţiei franceze şi însoţitorilor săi. Situaţia internă este tratată în două note, a doua fiind o versiune simplificată a primei. România, care se singularizează printre celelalte state comuniste prin politica sa de desatelizare „conserve en revanche, un système intérieur encore fortement marqué de l'autoritarisme qui a caractérisé

[38] Delegaţia parlamentară franceză a fost primită de Maurer, care a prezentat concepţia României despre coexistenţa paşnică, înfierând intervenţia americană în Vietnam, care ar fi provocat refacerea solidarităţii statelor comuniste. Chiar dacă Franţa, la rândul ei, fusese critică la adresa politicii americane în Asia de Sud-Est, există diferenţe faţă de poziţia românească. În problemele europene Maurer nu este de acord cu participarea americană la procesul securităţii continentului. Prezent la discuţia dintre Maurer şi Schuman, ambasadorul francez la Bucureşti constata că Franţa, în raporturile cu România trebuie să ţină cont că „son indépendance est fragile, toujours menacée, et qu'elle peut être remise en question à n'importe quel moment soit par la force, soit par des voies plus subtiles s'il paraît pencher trop visiblement en faveur de pays comme le notre dont l'Union Soviétique n'a jamais cessé de se méfier" ; AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1844, Jean-Louis Pons à Couve de Murville, Bucarest, le 7 juillet 1964.

[39] Ibidem, Jean-Louis Pons à Jacques de Beaumarchais, Bucarest, le 24 juin 1965. Pons considera că nu există nici un motiv pentru o vizită a lui Couve de Murville în România, cu atât mai mult cu cât în septembrie se aştepta venirea lui Edgar Pisani: „Les rapports franco-roumains sont bons mais pourraient être meilleurs et nous ne devons pas donner l'impression de nous précipiter chez les Roumains chaque fois qu'on nous tend la perche. Le voyage de M. Couve de Murville en Roumanie servirait uniquement les intérêts de ce pays et je ne vois pas du tout ce que nous aurions à gagner".

[40] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1844, Jacques de Beaumarchais à Jean Louis Pons, Paris, le 5 juillet 1965.

l'action du parti à l'époque du stalinisme", impresie care se confirmă prin comparație cu Polonia, Ungaria și Cehoslovacia. Transformarea internă cea mai frapantă este contaminarea doctrinei oficiale cu valorile naționale, dar această „românizare" a regimului se operează „în detrimentul unei liberalizări veritabile către care regimul se angajează foarte lent". Din punct de vedere politic, partidul conservă monopolul puterii, principiul colegialității tinde să decadă și autoritatea lui Ceaușescu nu este de nimic concurată în condițiile în care Marea Adunare Națională „continuă să fie o parodie de regim parlamentar". Amuzantă este afirmația, având în vedere evoluția ulterioară, că noul secretar general al partidului „pare să se opună oricărei manifestări a cultului personalității". Economic, prioritatea absolută este acordată industrializării, fără concesii în direcția consumului iar agricultura, în pofida unor eforturi, are rezultate modeste. Cultural, deși realismul socialist a dispărut ca referință obligatorie „le principe d'un art engagé et réaliste demeure toujours en vigueur". Spre deosebire de predecesorul său, Ceaușescu a reabilitat cibernetica, genetica și sociologia. Aprecieri dure sunt făcute la adresa intelectualității românești : „le mouvement vers une libéralisation de la vie culturelle demeure lent. Le pouvoir continue d'en régler souverainment aussi bien les étapes que les directions, maintenant sa tutelle, plus souple seulement en apparence , sur les intellectuels qui se montrent d'ailleurs dociles. D'une manière générale, les milieux intelectuels roumains, contrairement à ce qui se passe en Pologne, en Tchécoslovaquie et en Hongrie, semblent n'exercer aucune pression sérieuse sur le pouvoir dans le sens d'un assouplissement des contraintes et ne jouent ainsi aucun rôle sensible dans l'évolution intérieure de la Roumanie". În concluzie, regimul din România este refractar evoluțiilor liberale, pe care încearcă să le compenseze prin naționalism virulent, iar liderul său, care dispune de o mare autoritate, a impus țării „un control vigilent"[41].

România, cu siguranță, nu era apreciată pentru politica sa internă alergică la reforme și liberalizare, ci pentru politica externă relativ autonomă în raport cu blocul sovietic. O notă redactată de subdirecția Europa Orientală din ministerul de extrene francez trasa sintetic motivele și etapele atitudinii românești față de hegemonia sovietică. Prima cauză a disidenței românești era de ordin economic, regimul de la București reacționând la tentativele de integrare economică lansate de Hrusciov la reuniunea CAER de la Moscova din 1962, care ar fi compromis planul cincinal aflat în plină derulare în România și care era focalizat pe industrializarea țării după cea mai pură rețetă stalinistă. La acest conflict se adaugă impactul crizei rachetelor asupra politicii românești când „les dirigeants roumains n'avaient pas dissimulé dans certaines conversations qu'ils ne s'associeraient d'aucune manière à une action dirigée contre les Etats Unis". Deși în 1964 s-a ajuns aproape la o campanie publică de denunțare a contenciosului româno-sovietic, liderii români au acționat cu prudență, nedorind să compromită raporturile lor cu marele vecin de la răsărit, fapt care explică, de exemplu, vizita lui Maurer în URSS în ajunul plecării spre Paris. Revendicările românești, afirmarea prioritară a valorilor naționale și o poziție particulară în politica internațională par să fi fost acceptate de URSS în

[41] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Situation intérieure roumaine, le 24 mars 1966; Note (situation intérieure), le 15 avril 1966.

cursul vizitei lui Ceauşescu din septembrie 1965, satisfăcută, în compensaţie, de intensificarea relaţiilor bilaterale şi de o cooperare economică ascendentă[42].

Rolul conflictului sino-sovietic în politica de desatelizare dusă de România este realist surprins de diplomaţia franceză. Ideologic, regimul a selectat acele idei care serveau cel mai bine politicii sale: de la chinezi insistenţa privind independenţa fiecărui partid comunist şi libertatea fiecăruia de a decide asupra celei mai adecvate strategii, de la sovieticii coexistenţa paşnică. Ostili escaladării polemicilor dintre partidele comuniste, comuniştii de la Bucureşti se pronunţă contra unei reuniuni a partidelor comuniste de la care să absenteze Partidul Comunist Chinez, poziţie care explica, la rândul ei, absenţa românilor de la conferinţa preparatorie a partidelor comuniste de la Moscova din martie 1965. Această poziţie, de aparentă neutralitate şi principialitate, asigură României posibilitatea de a media în conflictele din interiorul mişcării comuniste internaţionale[43].

Couve de Murville venea în România nu doar pentru evocarea problemelor internaţionale, dar şi pentru impulsionarea rezolvării dosarelor franco-române. Relaţiile franco-române intraseră într-o nouă etapă odată cu vizita lui Maurer din iulie 1964, care, conform analiştilor francezi, avea două obiective: „assurer l'autorité du régime à l'intérieur, en jouant du capital de sympathie que la France conserve aujourd'hui en Roumanie" (obiectiv secundar apreciem noi) şi „affirmer la personnalité roumaine de la manière la moins compromettante aux yeux des Soviétiques, mais la plus habile puisque ceux-ci se montraient eux-mêmes sensibles à la politique d'indépendance du Général de Gaulle, dans laquelle à son tour Bucarest trouvait des encouragements à ses aspirations politiques". După această dată raporturile bilaterale s-au dezvoltat, dar acum pare să fi atins un palier pe care liderii de la Bucureşti nu vor să-l depăşească. Echipa conducătoare din România manifestă o preocupare vădită de a limita schimburile cu Occidentul la domeniile economic şi tehnic. De unde concluzia, cumva descurajantă, dar inexactă, a diplomaţilor francezi că „en dépit des affinités de culture évoquées dans les conversations privées, et de la sympathie discrète que rencontre la position particulière prise par la France vis-à-vis des grands problèmes internationaux, les dirigeants roumains paraissent actuellement désireux d'éviter toute manifestation qui tendrait à faire bénéficier les rapports avec notre pays d'un traitement particulier"[44].

Relaţiile culturale, în optica franceză, prezintă numeroase umbre care se explică prin „le désir du gouvernement roumain de tenir à l'écart des influences occidentales le plus grand nombre possible de ses intellectuels et de ses étudiants". Vigilenţa ideologică împiedică acţiunea culturală franceză, care în celelalte democraţii populare dispune de mai multe facilităţi, în special în Polonia. Probleme există în atribuirea burselor, al căror număr a fost sporit de partea franceză, deoarece regimul nu admite implicarea ataşatului cultural sau a celui comercial în procesul de desemnare a bursierilor. Dar aspectele defavorabile sunt compensate de

---

[42] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2533, Note (relations de la Roumanie avec l'URSS), Paris, le 15 avril 1966.

[43] ibidem, carton 2533, Note (La Roumanie et le conflit sino-soviétique), Paris, le 15 avril 1966.

[44] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Note (Relations politiques franco-roumaines depuis fin 1963. Situation présente), Paris, le 5 avril 1966.

supremația limbii franceze în sistemul școlar românesc, prezența a 5 lectori francezi în universitățile din România, de relații susținute în domeniul medical sau tehnic. În fond, dezvoltarea relațiilor culturale depinde de evoluția regimului de la București[45]. Este regretabil că diplomații francezi n-au văzut mai just soluția în presiunea constantă și atitudinea fermă a guvernului de la Paris.

Potrivit angajamentelor luate în anul anterior, Couve de Murville face prima vizită în Europa de Est la București[46], unde sosește la 25 aprilie 1966[47]. Convorbirile dintre Couve de Murville și Mănescu, la care au participat ambasadorii celor două țări, s-au axat pe relațiile bilaterale în diferitele domenii de interes comun. Deși aspectele economice fuseseră dezbătute de Couve de Murville în compania lui Alexandru Bârlădeanu, au fost evocate cooperarea pe terțe piețe, proiectul întreprinderii Sud-Aviation de a fabrica în România subansamble pentru elicoptere, problema centralei nucleare. Relațiile culturale au fost expuse idilic de Mănescu, este drept, pornind de la progresele realizate, deloc neglijabile. În privința importului de carte, Franța este pe locul doi după URSS. Filmele franceze sunt achiziționate în număr tot mai mare și s-au realizat și se vor realiza coproducții cinematografice. Este bizar că ministrul francez nu a ridicat problema spinoasă a redeschiderii Institutului Francez, dar oficialitățile franceze luaseră decizia de a menaja, nejustificat, regimul de la București, care își arătase în repetate rânduri indispoziția de a trata acest subiect. Probabil cel mai notabil rezultat a fost acordul lui Couve de Murville ca reprezentanțele celor două țări pe lângă organizațiile internaționale, ONU și UNESCO, să se consulte reciproc[48] (astfel la 27 decembrie 1966 ministerul de externe francez transmitea ambasadei României la Paris că Franța va sprijini candidatura lui Mănescu la președinția celei de a XXIII-a sesiuni a ONU). În aceeași zi, 27 aprilie 1966, Couve de Murville este primit de Maurer. Convorbirea dintre cei doi oameni politici s-a concentrat pe problemele internaționale, chestiunea războiului din Vietnam ocupând un rol disproporționat de mare. Couve de Murville, conform tezelor franceze, se pronunță pentru independența reală a Vietnamului de Sud, chiar dacă nu ar dori ca la Saigon să se instaleze un guvern comunist. Propunerea franceză era de a se convoca o conferință internațională după modelul celor de la Geneva din 1954 privitoare la Indochina sau din 1962 relativă la neutralitatea Laosului. Franța considera că propunerile nord-vietameze și cele ale Frontului Național de Eliberare pentru începerea de negocieri erau destul de rezonabile (de altfel această poziție a dus la ruperea relațiilor diplomatice dintre Franța și Vietmanul de Sud chiar în acel an). Principalul obstacol, în viziunea franceză, ar fi China, care promovează o atitudine extremistă ce împiedică demararea negocierilor de pace. Este de remarcat rolul esențial pe care îl acorda diplomația franceză Chinei în acest conflict, în condițiile

[45] Ibidem, carton 2526, Note (Relations culturelles franco-roumaines), Paris, le 15 avril 1966.

[46] Maurice Couve de Murville va vizita în cursul anului 1966 și celelalte state comuniste europene: între 28-30 aprilie este în Bulgaria, între 18-21 mai în Polonia, între 25-27 iulie în Cehoslovacia, între 28-30 iulie în Ungaria și între 11-14 septembrie în Iugoslavia. Evident în noiembrie 1965 vizitase URSS.

[47] Programul vizitei era următorul: 25 aprilie – primire la Corneliu Mănescu; 26 aprilie – convorbiri cu Bârlădeanu; 27 aprilie – primire la Maurer; 28 aprilie – discuții cu Ceaușescu.

[48] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Entretien du 27 avril 1966.

în care ajutorul furnizat de chinezi era neglijabil pe lângă cel expediat de URSS. Maurer îl corectează exprimându-şi convingerea că R.P. Chineză nu doreşte prelungirea cu orice preţ a războiului. Oricum ambii interlocutori sunt de acord că primirea Chinei în ONU, care ar ieşi astfel din izolare, ar fi benefică pentru soluţionarea paşnică a conflictului. La finalul discuţiei a fost pe scurt evocată securitatea europeană şi chestiunea blocurilor militare, subiect arzător pentru Bucureşti, unde urma să aibă loc reuniunea comitetului politic consultativ al OTV în iulie. La menţionarea de către ministrul francez a retragerii Franţei din organismele integrate ale NATO, Maurer constată că „votre décision nous donne une raison supplémentaire de nous affirmer dans nos rapports avec les autres pays du camp socialiste et de souligner notre attachement à la conclusion d'arrangements internationaux et notre opposition à la constitution ou au maintien des blocs"[49].

Convorbirea pe care o are Couve de Murville, la 28 aprilie, cu Ceauşescu, la care a asistat şi Maurer, a fost de asemenea consacrată politicii internaţionale şi din nou războiului din Vietnam. Ceauşescu recunoaşte că „nici o divergenţă nu separă politica românească de politica generalului de Gaulle". Secretarul general al partidului era îngrijorat de evoluţia imprevizibilă a războiului din Vietnam şi are aprecieri severe la adresa SUA. Avertizează, probabil cu scopul ca americanii să fie informaţi, că „o extindere a războiului va antrena inevitabil o creştere a ajutorului acordat de ţările socialiste şi dacă vreodată China va fi obiectul unei agresiuni, aceste ţări vor reacţiona imediat". Ceauşescu cere Franţei să se implice în soluţionarea paşnică a conflictului, asigurând că, la rândul ei, România va face demersuri în acest sens cu ocazia vizitei pe care o va face Ciu En Lai, care este aşteptat în ţară în mai, şi a vizitei pe care o va face o delegaţie românească la Hanoi. Sunt abordate şi problemele europene, în primul rând cea germană, context în care Ceauşescu salută politica Franţei faţă de NATO şi se pronunţă pentru dizolvarea blocurilor militare[50]. De fapt insistenţa românească asupra războiului din Vietnam şi soluţionarea sa paşnică avea explicaţii care ţineau chiar de noul curs politic de la Bucureşti. Prelungirea conflictului şi extinderea sa duceau în mod necesar la reafirmarea solidarităţii statelor comuniste, desigur sub egida URSS, care putea pretinde României să-şi asume responsabilităţi mult mai mari în cadrul Organizaţiei Tratatului de la Varşovia şi să se plieze mecanic la exigenţele politicii externe sovietice. Or tocmai această situaţie, care anula autonomia românească, trebuia preîntâmpinată prin eforturi diplomatice susţinute în vederea degajării unor soluţii paşnice.

Tonul cordial al discuţiilor, absenţa de pe agenda convorbirilor a unor probleme litigioase, micile nuanţe care diferenţiază în anumite probleme internaţionale poziţia celor două ţări, conduc spre un bilanţ pozitiv al vizitei lui Couve de Murville în România. Diplomaţii francezi recunoşteau totuşi că există şi eşecuri, în special în domeniul relaţiilor bilaterale. România era mult mai refractară decât alte state comuniste est-europene la acţiunea culturală franceză deoarece „les risques que pourrait comporter pour le régime, encore très autoritaire, un retour trop brusqué de

---

[49] Ibidem, Entretien de M. Couve de Murville avec M. Ion Gheorghe Maurer, le 27 avril 1966.

[50] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Compte-rendu de l'entretien de M. Couve de Murville avec le Secrétaire Général du Parti Communiste Roumain, M. Ceauşescu, le 28 avril 1966.

la culture et des idées occidentales, françaises en particulier, dans un milieu intellectuel qui ne demande qu'à les recevoir, marquent les limites que le gouvernement roumain entend assigner au développement de nos rapports dans ce domaine". Regimul de la Bucureşti apreciază politica generalului de Gaulle faţă de NATO şi în favoarea destinderii europene, pe care o consideră ca o sursă de inspiraţie pentru propriile opţiuni politice (Maurer îşi anunţase interlocutorul francez că vor avea loc discuţii vii cu prilejul reuniunii OTV de la Bucureşti). Impresia diplomaţilor francezi era că dintre puterile occidentale România dorea să întreţină relaţiile cele mai strânse cu Franţa, privilegiind domeniile economic, ştiinţific şi tehnic. „Il est clair – stabileau diplomatii francezi – que ce sont là les bases sur lesquelles doit s'appuyer notre action, qui sans critiquer les régimes (era vorba de regimurile de la Bucuresti si Sofia – *n.O.B.*) ni leurs liens avec la Russie, vise au retour d'une certaine présence française dans l'Europe danubienne et balkanique"[51]. Indirect, este o mărturisire a absenţei, în acest stadiu, a unor obiective clare ale politicii franceze în Europa de Est.

Relaţiile economice franco-române înainte de vizita generalului De Gaulle în România. Orientarea spre Occident a României a fost impusă de imperativele economice ale regimului de la Bucureşti, presat să aibă acces la tehnologie performantă şi la credite. Desigur relaţiile economice au un impact direct asupra relaţiilor politice, putând determina anumite atitudini şi concesii. România comunistă era extrem de interesată în cooperarea economică franco-română în sine, în vreme ce Franţa dădea, în această problemă, prioritate calculelor politice.

Fapt este că schimburile comerciale franco-române s-au dezvoltat pe baza unei politici concesive acceptată de partea franceză. La începutul anilor 1960, 60-70% din exporturile României în Franţa erau reprezentate de produse petroliere, în condiţiile în care aceasta din urmă s-ar fi putut debarasa de ele. Totuşi şi în cazul francez există calcule pragmatice, sporirea exporturilor româneşti în Franţa oferind posibilitatea regimului de la Bucureşti să-şi achite importurile franceze. Oricum, în acestă perioadă schimburile comerciale sunt modeste. În 1962 Franţa absorbea 3,4% din totalul exporturilor româneşti, dar care nu reprezentau decât 0,3% din importul total al acesteia. Tot în 1962 Franţa a fost al 9-lea furnizor al României, cu 2,2% din importurile româneşti dar care nu reprezentau decât 0,3% din exporturile franceze[52]. Tendinţa era însă de creştere a comenzilor pentru echipamente industriale, care trebuiau să susţină efortul de industrializare întreprins de Bucureşti. În anii 1960–1962 autorităţile române au făcut comenzi destul de numeroase, cea mai importantă fiind instalarea de către grupul Schneider-Delattre et Frouard a unui laminor la combinatul siderurgic de la Galaţi[53]. Partea echipamentelor industriale în exportul francez în România avea de altfel tendinţa

---

[51] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Télégramme, Paris, le 17 mai 1966.

[52] Partea ţărilor din Est în comerţul Franţei a evoluat de la 2% în 1964, la 4% în 1966 şi 5% în 1968; Maurice Vaisse, *op. cit.*, p. 451.

[53] AMAEF, série Europe 1961–1965, sous-série Roumanie, carton 1839, Note pour le ministre (relations commerciales et financières franco-roumaines), Paris, le 23 octobre 1963.

de creştere, în anii 1964–1965 ele ocupând 56% din acesta[54]. Deşi prin acordul comercial din 8 februarie 1965 Franţa a consimţit să acorde credite pe termene putând ajunge la 10 ani, ambasadorul francez la Bucureşti avertiza Parisul că, datorită comenzilor masive contractate de România, acesta ar putea să intre în criză de plăţi, moment în care, „répondant à des préoccupations politiques”, guvernul francez va trebui să găsească soluţii care sunt echivalate cu sacrificii[55].

Pentru guvernul francez raţiunile politice erau mai importante decât profiturile pe care Franţa le-ar fi putut obţine din afacerile sale cu regimul de la Bucureşti. 1966 este anul celui mai important contract din relaţiile economice franco-române, instalarea de către regia Renault a unei uzine de automobile la Piteşti, în valoare de 350 milioane de franci. Cum tratativele cu regia trenau, guvernul francez îşi manifesta disponibilitatea de a interveni în favoarea părţii române[56]. Contribuţia franceză la industrializarea României se concentrase până acum în industria siderurgică prin participarea consorţiului franco-britanic pentru construirea unui laminor la Galaţi, în industria aluminiului prin implicarea societăţii Pechiney, după 1962, în construcţia unei uzine la Slatina şi în industria construcţiilor de automobile prin implicarea regiei Renault în construirea unei uzine la Piteşti, care va lansa primele autoturisme în 1968. Dar implicarea Franţei în industrializarea României era mult mai diversă: în industria electrică şi electrotehnică[57], în producţia de energie electrică, în echiparea radiodifiziunii, în industria chimică[58]. Un pas important în cooperarea economică franco-română a fost făcut la 2 februarie 1967, când a fost încheiat un acord care prevedea cooperarea în producţie şi comerţ. Ca o consecinţă, la Paris a fost creată o societate mixtă, DECOFRA, care urma să comercializeze produsele chimice româneşti.

În urma comenzilor masive făcute de partea română industriei franceze, Franţa devenise al treilea furnizor din rândul puterilor occidentale şi al patrulea partener comercial al României. Frenezia cu care autorităţile de la Bucureşti lansau comenzi industriei franceze a dus la dezechilibrarea soldului comercial dintre cele două ţări. Constant deficitar pentru România după 1964, în 1967 deficitul comercial se ridica la 210 milioane franci. Soluţia era sporirea exporturilor româneşti şi ca atare la începutul anului 1968 Franţa accepatase creşterea contingentelor importurilor sale din România cu 20%. Dar exporturile româneşti în

[54] În 1965 a fost comandată unui consorţiu franco-german o centrală termică ce urma să se instaleze la Craiova, în valoare de 208 milioane de franci, cea mai valoroasă comandă de până atunci.

[55] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2539, Jean-Louis Pons à Couve de Murville, Bucarest, le 14 mars 1966.

[56] Directorul general politic al ministerului de externe francez, Jacques de Beaumarchais, declara lui Victor Dimitriu că oficialităţile franceze urmăreasc cu interes posibilitatea finalizării afacerii şi „guvernul francez roagă să fie sesizat în cazul în care societatea Renault nu oferă condiţii comerciale avantajoase, în aşa fel încât, prin intermediul autorităţilor guvernamentale, să se poată aduce, din timp, rectificările necesare”, AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. II, aprilie–iunie 1966, f. 398; Victor Dimitriu către MAE, Paris, 29 iunie 1966.

[57] În 1967 societatea Thompson-Houston a fost însărcinată cu construirea unei fabrici de frigidere la Găeşti.

[58] În special în echiparea combinatelor chimice de la Craiova şi Turnu Măgurele.

Franța continuau să fie dominate de produse petroliere (60%), lemn și derivatele sale (15%) și produse agro-alimentare (10%). La rândul său, exportul francez în România era dominat de echipamente industriale (65%), produse siderurgice (13%) și produse chimice (8%)[59]. Pe lângă comenzile ferme lansate de partea română se aflau în diverse faze de prospectare și negociere cooperări în domeniul informatic[60], în domeniul televiziunii[61], în domeniul aeronautic[62] și în cel nuclear.

În domeniul nuclear relațiile franco-române datau din 1964, când s-au stabilit contacte între Comitetul de stat pentru energie nucleară și Comisariatul pentru energie atomică. La 13 decembrie 1966 s-a semnat chiar un acord între cele două instituții[63] și diverși reprezentanți ai regimului de la București tatonau terenul în vederea unei cooperări comerciale. Oricum, autoritățile de la București optaseră pentru o soluție care avea în vedere folosirea uraniului natural și nu a uraniului îmbogățit, care ar fi creat o dependență a României față de URSS. La 25 martie 1968 Emil Drăgănescu, ministrul industriei electrice, vine la Paris pentru a discuta această problemă. Pentru a răspunde apelului românesc în vederea construirii unei centrale nucleare se constituise un consorțiu franco-germano-suedez care a depus o ofertă preliminară asupra căreia regimul de la București urma să se pronunțe. Pe lângă unele dificultăți de ordin tehnic și financiar, existau probleme politice care făceau chestiunea delicată: „L'Union Soviétique ne verra vraisemblablement pas d'un très bon œil la pénétration occidentale dans le secteur nucléaire et la présence allemande renforcerait certainement ses réticences... Du côté occidental, la vente d'une centrale impliquerait l'approbation de la transaction par la procédure COCOM. Ceci ne devrait pas faire trop de difficultés... En effet une exportation de centrale à eau lourde, bonne productrice de plutonium, pose le problème du contrôle. Lors des divers contacts qu'ils ont eus avec les Américains ou avec le C.E.A. (Comisariatul pentru Energie Atomică), les Roumains avaient admis la nécessité de soumettre leurs installations aux garanties de l'A.I.E.A. (Agenția Internațională pentru Energia Atomică)"[64].

[59] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2541, Part française dans l'industrialisation de la Roumanie, avril 1968; ibidem, carton 2540, Note (Relations économiques franco-roumaines), Paris, le 1er avril 1968.

[60] Domeniul informatic a devenit obiect de cooperare prin acordul semnat la Paris la 2 februarie 1967 de către Charles de Chambrun și Gheorghe Cioară. La 4 decembrie 1968 se va semna un acord consacrat exclusiv domeniului informatic.

[61] Inițial România s-a arătat favorabilă sistemului francez de televiziune în culori SECAM. URSS și restul blocului sovietic optaseră pentru acest sistem, iar sovieticii ar fi făcut presiuni asupra românilor pentru a opta pentru același sistem, presiuni care ar fi indispus Bucureștii. În 1967 în România a avut loc o demnonstrație reușită a sistemului vest-german PAL. Ca atare, românii anunțau partenerii francezi în iunie 1969 că vor analiza cele două sisteme concurente. Procesul de decizie a fost laborios, România a optat în cele din urmă pentru sistemul PAL, televiunea în culori fiind lansată abia în 1983.

[62] Problema cooperării în domeniul aeronautic și în special în cel al aviației militare, Ovidiu Bozgan, *Din istoria unui miraj politico-militar: Mirage*, în „Dosarele Istoriei", an VII (2002), nr. 5, p. 54-58.

[63] În 1965 se încheiase un acord nuclear franco-sovietic în domeniul civil.

[64] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Note pour le ministre (Projets nucléaires de la Roumanie), Paris, le 21 mars 1968 (în cadrul ministerului de externe francez funcționa un serviciu al afacerilor atomice); ibidem, carton 2529, Note (Relations franco-roumaines dans le domaine de l'énergie nucléaire), Paris, le 7 mai 1968. Perspectivele cooperării în acest domeniu erau foarte interesante pentru partea franceză care totuși nu era dispusă să acorde un credit guvernamental . Paralel cu negocierile cu partenerii francezi autoritățile de la București duceau tratative cu un grup canadian care va avea în cele din urmă câștig de cauză.

Din acest tablou al raporturilor economice franco-române rezultă, chiar şi în condiţiile în care unele proiecte nu s-au realizat dar intenţiile iniţiale sunt revelatoare, că regimul de la Bucureşti dorea schimburi intense şi o cooperare susţinută, care în condiţiile unei politici de credit mai flexibile a guvernului de la Paris ar fi transformat Franţa în cel puţin al doilea partener economic al României după URSS (prin livrările sale de materii prime şi energie, de fapt, primatul Uniunii Sovietice nu putea fi ameninţat).

Vizita generalului Charles de Gaulle în România. Cu tot cursul ascendent al relaţiilor franco-române, De Gaulle, după obligatoria sa vizită în URSS, va vizita în 1967 Polonia, urmând ca după aceea să vină în România. Trecutul comun major, tradiţiile culturale importante, existenţa unei emigraţii poloneze în Franţa încă de la începutul secolului al XIX-lea menţineau Polonia în preferinţele opiniei publice şi a politicienilor din Hexagon[65]. Vizita lui De Gaulle în Polonia are loc între 6-12 septembrie şi a curpins principalele oraşe poloneze: Varşovia, Cracovia, Gdansk, Katowice. Simbolic, preşedintele francez a omagiat suferinţa umană la Auschwitz[66]. Discursurile ţinute de De Gaulle pe parcursul acestei vizite reflectau „l'appel à suivre la politique d'indépendance de la France et à prendre ses distances par rapport à Moscou"[67]. Interlocutorii săi polonezi însă l-au dezamăgit pe general, mai ales în cursul întrevederii cu Wladislaw Gomulka din 11 iulie 1967, care a declarat solemn că baza politicii externe poloneze este reprezentată de OTV şi alianţa cu URSS. În aceste condiţii, se poate susţine că importanţa voiajului lui De Gaulle în Polonia, pentru politica sa europeană, a fost nulă[68].

Preşedintele Franţei a fost invitat în România în mai multe rânduri, în 1964 de către Maurer, în timpul vizitei lui Couve de Murville, cu ocazia deplasării miniştrilor români sau francezi. Diplomaţiile ţărilor din Est se angajaseră într-o adevărată competiţie pentru a-l convinge pe De Gaulle să vină în această zonă. La începutul anului 1967 preşedintele Cehoslovaciei, Antonin Novotny, adresase o invitaţie oficială lui De Gaulle. Or ministrul de externe român, Corneliu Mănescu,

---

[65] Erau vehiculate şi alte raţiuni ale priorităţii acordate Poloniei. Comentând apropiata vizită a ministrului de externe polonez Adam Rapacki în Franţa, ambasadorul român Victor Dimitriu transmitea următoarele: „în ultima vreme diplomaţi ai ambasadei poloneze difuzează ştiri că vizita lui Rapacki va face ca Franţa să acorde prioritate relaţiilor cu Polonia în detrimentul relaţiilor cu România. Explicaţia acestei preferinţe va fi aceea că Polonia are o politică fidelă, de strânsă alianţă cu URSS şi guvernul francez va prefera o asemenea ţară, decât una care are o politică prea independentă faţă de URSS. Actualele relaţii strânse franco-sovietice ar necesita o atitudine de menajare a susceptibilităţilor sovietice. Aceasta va fi logica expunerii lui Rapacki atunci când va veni la Paris şi pe aceasta se va baza propunerea ca De Gaulle să vină în acest an în Polonia, fără să se mai prelungească vizita şi în alte ţări europene"; AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. I, ianuarie–aprilie 1967, f. 51, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 15 ianuarie 1967.

[66] Guvernul polonez a insistat ca generalul să nu-l întâlnească pe cardinalul Wyszynski, primatul Poloniei, principalul oponent al regimului de la Varşovia, lucru acceptat de partea franceză.

[67] Maurice Vaisse, *op. cit.*, p. 439.

[68] Explicaţia eşecului vizitei lui De Gaulle în Polonia rezidă în relaţiile tensionate polono-vest-germane. Franţa a manifestat în mai multe rânduri acordul ei pentru linia Oder–Neisse, a pledat pentru ameliorarea relaţiilor dintre Polonia şi RFG, dar a refuzat să recunoască RDG.

aprecia că România are drept de anterioritate față de Cehoslovacia[69]. La rândul său, ambasadorul Bulgariei primise instrucțiuni de la guvernul său pentru a depune „toate eforturile pentru ca invitația adresată lui De Gaulle de a vizita țara sa să aibă loc numaidecât în cursul anului viitor... fie în continuarea vizitei acestuia în România, fie în continuarea vizitei în Iugoslavia"[70].

La 2 martie 1967, în cursul audienței acordate lui Victor Dimitriu, De Gaulle își exprimă dorința de a veni în România la începutul toamnei[71]. Mai târziu s-a decis ca vizita în România să înceapă la 5 octombrie 1967. Dar criza din Orientul Mijlociu, declanșată de războiului de 6 zile, a perturbat agenda generalului. Astfel vizita în Polonia, prevăzută pentru începutul lunii iunie, a fost amânată pentru 6 septembrie, iar vizita în România a fost reportată pentru primăvara viitoare[72]. Fixarea definitivă a datei vizitei în România a fost rapid făcută în toamna anului 1967. La 31 octombrie 1967 Dimitriu trransmitea la București că partea franceză propune intrevalul 14-18 mai 1968, iar același arăta la 7 noiembrie ministerului de externe francez că guvernul român își dăduse acordul. Încurajator pentru regimul de la București era faptul că nu mai era nimic prevăzut pentru De Gaulle în Europa de Est în cursul anului 1968.

Este extrem de util, pentru a vedea adevăratele motivații ale politicii franceze în Est, care era reprezentarea franceză despre natura regimului, despre politica sa externă și despre dosarul relațiilor bilaterale. Desigur prima sursă pentru documentarea primei probleme era ambasada Franței la București, dar la analizele făcute de aceasta se adăugau judecățile influente din presa franceză sau impresiile recoltate pe teren de diferitele delegații și personalități franceze aflate în vizită în

[69] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2539, Jean-Louis Pons à Couve de Murville, Bucarest, le 14 janvier 1967. În toamna anului 1967 primul ministru al Cehoslovaciei Jozef Lenart a venit în Franța, dar vizita sa a produs impresii dezamăgitoare. Discutând acest eveniment cu Maurice Couve de Murville, Dimitriu transmitea la București: „În discuția politică de fond, Lenart s-a comportat printr-un conformism total. Couve de Murville a adăugat că pentru cercurile oficiale franceze acest fapt a apărut cu atât mai de neînțeles cu cât după știrile sale, în Cehoslovacia există astăzi importante frământări și curente în opinia publică care cer o adaptare rapidă la evoluția actuală a politicii europene"; AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. IV, octombrie 1967, f. 205, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 29 octombrie 1967. Cu toate acestea De Gaulle se angajase în fața premierului cehoslovac că va vizia țara sa după vizita din România. În fond, evoluțiile din Cehoslovacia, schimbarea echipei conducătoare, liberalizarea progresivă a societății au determinat Franța să manifeste multă prudență față de această țară pentru a nu-i provoca pe sovietici.

[70] Ibidem, f. 42-43, Victor Dimitriu către MAE, Paris, 9 octombrie 1967.

[71] Stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și RFG la 31 ianuarie 1967 l-ar fi convins de De Gaulle să întreprindă o vizită la București pentru a contracara influența germană. Cel puțin aceasta este opinia lui Thomas Schreiber, *op. cit.*, p. 110.

[72] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2541,Le Ministère des Affaires Etrangères à L'Ambassade de France à Bucarest, Paris, le 10 juillet 1967. Ambasadorul francez la București, făcea o analiză a impactului amânării vizitei în România care privează această țară „d'un des principaux ressorts de sa politique étrangère en 1967". România părea tot mai mult izolată. mai ales după amânarea surprinzătoare a vizitei lui Ceaușescu în Iugoslavia, pusă pe seama răcirii relațiilor bilaterale în urma pozițiilor divergente adoptate de cele două state în conflictul arabo-israelian. Ca atare, România caută cu obstinație compensarea poziției sale internaționale prin intensificarea contactelor cu Occidentul, de unde și insistența părții române ca Willy Brandt să-și devanseze vizita în România. În orice caz, amânarea vizitei lui De Gaulle „este o profundă decepție pentru politica românească în contextul actual"; AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2530, Télégramme Jean-Louis Pons au Ministère des Affaires Etrangères, Bucarest, le 19 juillet 1967.

România. La 24 martie 1967 ambasadorul francez la Bucureşti considera fără rezerve că „liberalismul românesc nu este decât un articol pentru export". Alegaţia era demonstrată de analizarea vieţii culturale, de reacţiile puritane la unele expresii artistice nonconformiste sau care erau judecate de criticii regimului ca atare, de accentuarea supravegherii exercitate de Securitate asupra cetăţenilor străini şi români, de neîncrederea care domneşte între românii înşişi care se datorează „omniprezenţei poliţiei"[73]. După mai bine de un an, acelaşi ambasador revine cu o analiză mai sistematică asupra „liberalismului" regimului de la Bucureşti. De la bun început diplomatul realizează contradicţia dintre „o politică externă relativ independentă faţă de Moscova" şi menţinerea simultan în politica internă a unei „încruntate ortodoxii marxist-leniniste". Evoluţiile din Cehoslovacia permit cu mai multă acribie aprecierea amplorii liberalizării din România, proclamată intens de propaganda regimului. Partidul Comunist Român conduce fără rival societatea românească, prin dispariţia tuturor partidelor, în prezenţa unui parlament, Marea Adunare Naţională, care se distinge doar prin servilism. Bisericile nu constituie un potenţial pol de opoziţie în condiţiile în care „l'orthodoxie roumaine n'a ni le goût ni les moyens de faire front à l'imitation des églises catholiques polonaise, tchécoslovaque ou hongroise" iar „l'église catholique de Roumanie... a le désavantage de se présenter surtout comme l'église des minoritaires hongrois". Intelectualitatea românească, departe de dinamismul intelectualilor polonezi sau cehoslovaci şi de diversitatea experimentelor artistice din Polonia şi Cehoslovacia, oferă un peisaj dezolant, care nu poate rezerva nici o surpriză puterii de la Bucureşti. Drepturile şi libertăţile civile, deşi formal prevăzute, nu au nici o relevanţă pentru societate. Drepturile minoritarilor, în particular cele ale maghiarilor, deşi teoretic existente, au fost diminuate de politica regimului recent, prin reforma administrativ teritorială, care a pus capăt Regiunii Mureş Autonomă Maghiară. Un aspect pozitiv îl prezintă reabilitările din primăvara anului 1968, dar care se limitează doar la militanţii partidului: „Patrascanu est un Slansky, pas un Masaryk. La réhabilitation d'un Maniu n'est pas pour demain". Comentând reabilitările şi înlăturarea lui Alexandru Drăghici din instanţele puterii, Pons concluzionează: „Episode de la lutte pour le pouvoir ou étape décisive vers la libéralisation du régime? Force est de constater, en l'état actuel des éléments d'appréciation, qu'il s'agit d'un pari sur l'avenir. A chacun de le tenir dans un sens ou dans l'autre... Pour ma part je ne m'y risquerai pas"[74].

Într-o solidă democraţie cum este cea franceză, presa poate influenţa demersurile politice sau poate să-i confirme opţiunile. Este cazul lui Hubert Beuve-Méry, directorul influentului ziar „Le Monde", care face o vizită în România între 10-17 aprilie 1968 (mai fusese în România în 1939). Abili în manipularea vizitatorilor străini printr-un turism dirijat care înfăţişa falsificat realitatea, liderii de la Bucureşti i-au produs acestuia impresii favorabile, transformându-l într-un susţinător de talie al regimului. Beuve-Méry respinge un articol despre România al unui anume Pierre

[73] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2521, Jean Louis Pons à Maurice Couve de Murville.

[74] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2533, Jean-Louis Pons à Maurice Couve de Murville.

Tilleman-Prunkul, fără discuție critic la adresa regimului lui Ceaușescu, afirmând că „tout en me gardant bien de préjuger de l'avenir et en admettant comme vous qu'il est beaucoup trop tôt pour tresser des couronnes aux dirigeants actuels, j'ai tendance à croire que le développement des relations franco-roumaines et le voyage du Général devraient aussi jouer dans le bon sens et que mieux vaut, tout au moins pour l'instant, *ne pas mettre trop violemment l'accent sur des critiques si justifiées soient-elles* (sublinierea noastră – *O.B.*)"[75]. Informațiile furnizate de ambasadă și alte influențe se regăsesc în nota elaborată de subdirecția Europa Orientală, care pregătea documentar vizita lui De Gaulle în România. Politica Bucureștilor de desatelizare a dus la naționalizarea politicii interne, care a permis liderilor „de rendre plus supportable à la population un système intérieur dont ils n'ont en revanche guère assoupli la rigueur". Partidul deține monopolul absolut al puterii și înlăturarea unor personalități legate de anii stalinismului reprezintă etape ale cuceririi totale a puterii de către Ceaușescu. Înlăturarea membrilor vechii gărzi, reabilitările și criticile adresate predecesorului său demonstrează că Nicolae Ceaușescu caută „à se faire la réputation de l'unique et authenthique champion du nationalisme roumain". Reorganizările care au avut loc recent arată revenirea militanților partidului la toate nivelele adminstrației și economiei și nu este deloc de natură să favorizeze „democratizarea". Unele măsuri luate în ultimii ani în sensul relaxării nu rezultă din inițiativa vreunei grupări liberale din partid sau datorită presiunilor populației sau intelectualilor extrem de docili, puterea continuând să controleze etapele unei „simple destinderi" a cărei lentoare este compensată de exaltarea naționalismului destinat să-i „asigure indispensabilul sprijin popular". „Destalinizarea" tardivă la care s-a dedat grupul lui Ceaușescu nu este ilustrarea vreunei tendințe liberale. Este așadar o luptă pentru putere, dar în același timp este modalitatea de a pretinde că regimul de la București nu se situează în afara aspirațiilor din Europa de Est și astfel poate contracara reproșul că rămâne atașat stalinismului. Dar „en décidant brusquement de déstaliniser l'appareil du parti pour assurer son pouvoir et sauver sa politique, M.Ceausescu a donc pris le risque d'entamer un processus de remise en question qui pourrait servir de précédent à d'autres contestations (sărmană iluzie – *n.O.B.*)". În concluzie, „la politique d'indépendance vis-à-vis de l'URSS, les succès remportés par l'économie nationale, le prestige retiré d'un rapprochement avec l'Occident et l'exaltation patriotique à laquelle se livre le pouvoir, ont incontestablement apporté aux populations des satisfactions d'amour-propre et de fierté. En retour, le peuple roumain apporte à la politique de ses dirigeants une adhésion qui, renforçant l'autorité du régime, a rendu possible une certaine détente de l'atmosphère intérieure. Aujourd'hui, c'est pourtant l'impression d'un contrôle vigilant qui domine"[76].

[75] Archives de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, fonds Beuve-Mery. boîte 130, Hubert Beuve-Mery à Pierre Tilleman-Prunkul, Paris, le 30 avril 1968.

[76] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2541, Note (La Roumanie: situation intérieure), Paris, le 24 avril 1968. În general aceleași aprecieri au fost avansate și la reuniunea Comitetului politic NATO din 9 ianuarie 1968 în care a fost evocată situația României. Majoritatea participanților la dezbatere au subliniat existența unui regim autoritar în România și și-au manifestat scepticismul privind evoluția ei spre liberalism. Delegatul american a făcut constatarea, calificată de reprezentantul francez drept naivă, că Ceaușescu se îndreaptă spre o sinteză între marxism și fascism; ibidem, carton 2530, Roger Seydoux à Couve de Murville, Bruxelles, le 10 janvier 1968. Foreign Office consideră evenimentele de politică internă din România ca o destalinizare destinată să consolideze puterea personală a lui Ceaușescu, nicidecum o evoluție spre

Excursul despre politica externă a României reia tezele deja cunoscute despre originile economice ale politicii de desatelizare, care a putut fi afirmată sistematic în contextul conflictului sino-sovietic. Politica României faţă de blocurile politico-militare este reliefată din simplu motiv că reprezenta un punct de convergenţă cu ideile franceze despre noua ordine europeană, cu amendamentul că Bucureştiu nu ai imitat gestul spectacular al Franţei din martie 1966. Deşi nu sunt cunoscute detaliile, se presupune că România s-a opus consolidării OTV şi ar fi pledat pentru retragerea trupelor sovietice din Ungaria şi Polonia. România este statul care, în raport cu celelalte democraţii populare, pledează cel mai insistent pentru relaţii cu Occidentul, atât pentru a accentua cursul destinderii, condiţie a menţinerii politicii Bucureştilor, cât şi pentru a-şi asigura un sprijin internaţional. România este interesată de relaţii majore cu SUA, acest fapt explicând „marea moderaţie a presei româneşti faţă de Washington, inclusiv în ceea ce priveşte Vietnamul". Ataşat ideii creşterii rolului statelor mici în politica internaţională, guvernul de la Bucureşti acordă o mare importanţă ONU. Diplomaţii francezi se opresc mai mult asupra raporturilor româno-sovietice, care de fapt ar trebui să ofere răspunsul la dilemele privind independenţa politicii externe româneşti. Or în cursul anului 1967 au fost evidente tentativele sovietice de a-şi reafirma autoritatea asupra Europei de Est, pornind de la obligativitatea ţărilor est-europene de a încheia tratate cu RDG (România abţinându-se încă) până la conferinţele organizate în vederea dezbaterii situaţiei din Orientul Mijlociu sau a tratatului de neproliferare nucleară. Conducerea sovietică a luat iniţiative de la care regimul de la Bucureşti a fost exclus, cum ar fi reuniunea de la Dresda privind situaţia Partidului Comunist Cehoslovac. În aceste condiţii „on peut s'attendre à ce que les Roumains adoptent dans la période à venir une attitude plus intransigeante que jamais vis-à-vis de Moscou". Pe agenda raporturilor româno-sovietice se afla în acel moment problema reînnoirii tratatului bilateral din 1948 prin negocierea altui text, care ar putea fi semnat înainte de vizita lui De Gaulle şi ar putea prilejui vizita lui Brejnev şi Kosâghin în România, care ar demonstra public limitele independenţei româneşti (tratatul nu a fost semnat decât în 1970). Dar convingerea diplomaţiei franceze că la Bucureşti se duce o politică independentă (în folosul cui?) este confirmată de fraza finală: „Mais la signature avec les Soviétiques d'un nouveau document ne signifierait nullement l'abandon par les Roumains d'une politique à laquelle est attaché le sort politique de M.Ceausescu et de ses amis"[77].

Vizita şefului statului francez în România nu putea să se limitizeze doar la evocarea politicii internaţionale şi a depistării punctelor de convergenţă ale poziţiilor celor două ţări, ci trebuia să impulsioneze şi relaţiile bilaterale. Dacă

„democratizare", după model cehoslovac; ibidem, Ambassade de France à Londres au Ministère des Affaires Etrangères, Londres, le 16 mai 1968. O depeşă trimisă de Pierre Francfort, referitoare la întâlnirea de la Belgrad dintre conducătorii Iugoslaviei şi României, pare să conţină recunoaşterea formală a lipsei de intenţie a regimului de la Bucureşti de a angaja societatea pe calea liberalizării: „Les roumains reconnaissent qu'ils ne peuvent suivre la voie de libéralisation de la Tchécoslovaquie qui possède une longue tradition démocratique, sur le plan ni politique ni économique" ; ibidem, carton 2533, Pierre Francfort au Ministère des Affaires Etrangères, Belgrade, 31 mai 1968.

[77] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2530, Note (Politique extérieure de la Roumanie), Paris, le 26 avril 1968.

relațiile economice erau excelente iar cele politice promițătoare, relațiile culturale erau mai curând definite prin lumini și umbre. Opoziția părții române la propunerile franceze de creare a unui centru pedagogic pentru învățarea limbii franceze, detașarea profesorilor francezi în licee și universități din România, în contrapartida celor 9 lectori de română care funcționau în învățământul superior din Franța, rămâne vivace, avansându-se mereu pretextul că s-ar putea crea precedente periculoase de care s-ar prevala în primul rând sovieticii. Aceeași obstinație este manifestată de regim și față de problema bibliotecii franceze (în realitate Institutul francez) care devenise un subiect predilect al diplomației de la Paris[78]. În perspectiva avansului irezistibil al limbii engleze în România, se considera că deschiderea unui centru cultural este indispensabilă: „peut-être conviendrait –il, sans attendre davantage la conclusion d'un accord, d'ouvrir tout grand l'immeuble du boulevard Dacia (sediul fostului Institut Francez – *n.O.B.*)"[79]. Iritatea părții franceze față de rezistența autorităților de la București în problema bibliotecii era alimentată și de faptul că alte state comuniste, care nu-și exhibau atât de strident independența, Polonia și Cehoslovacia, acceptaseră deschiderea unor biblioteci franceze[80]. În sinteză, generalul De Gaulle urma să viziteze un stat al cărui regim este mult mai dogmatic din punct de vedere politic decât celelalte state ale blocului sovietic, dar compensat de o politică externă ce poate fi calificată drept relativ independentă, bazată pe principii asemănătoare celor franceze, o țară care întreține intense relații economice cu Franța, dar ale cărei relații culturale cu Parisul sunt marcate de insomniile provocate de posibila pierdere a monopolului ideologic.

Vizita lui De Gaulle în România survine într-o perioadă dramatică pentru regimul gaullist datorită amplelor mișcări contestatare studențești de la Paris și manevrelor opoziției de stânga de a provoca o schimbare politică. Au existat colaboratori ai generalului care s-au pronunțat contra vizitei în România în aceste circumstanțe, dar asigurările date de premierul Georges Pompidou că va dezamorsa criza l-au decis pe De Gaulle să-și respecte angajamentele. Probabil că, în aceste momente critice, de virulentă contestare, generalul dorea să găsească o confirmare a politicii sale într-o țară estică, tradițional francofilă, unde nu putea beneficia decât de o primire triumfală.

---

[78] Ovidiu Bozgan, *Biblioteca Franceză din București: preliminarii diplomatice, creare, primii ani de funcționare*, în vol. *Istorie și ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu*, București, 2002, p. 277-295.

[79] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Note pour le secrétaire général (Relations culturelles franco-roumaines), Paris, le 10 avril 1968. Dacă în această notă se propunea politica faptului împlinit, propunere care nu a fost reținută, într-o altă notă din 29 februarie 1968 despre relațiile culturale franco-române se manifesta mai multă înțelegere pentru tezele regimului de la București: „Si nos relations culturelles, régies par l'accord du 11 janvier 1965, sont dans l'ensemble bonnes, nous devons, sur certains points, faire preuve de prudence et tenir compte de la réticence visible des autorités roumaines à relâcher leur tutelle idéologique étroite sur tous les milieux intellectuels (lesquels, en dépit du conformisme qu'ils n'ont jamais cessé d'afficher, paraissent encore au parti trop perméables aux influences bourgeoises et occidentales)".

[80] În aprilie 1967 s-a deschis biblioteca Institutului francez de la Praga, este adevărat, evenimentul fiind întâmpinat cu discreție de partea cehoslovacă; Antoine Mares, *op. cit.*, p. 255.

Charles de Gaulle soseşte în România la 14 mai 1968 şi are o primă convorbire cu liderul regimului de la Bucureşti, Ceauşescu[81]. În ziua următoare discuţiile dintre cei doi lideri se concentrează exclusiv pe problemele cooperării economice[82]. În preambul De Gaule repetă tezele sale fundamentale privind valoarea naţiunii în epoca actuală şi libertatea pe care fiecare naţiune o are pentru a decide asupra politicii economice şi culturale, dezvoltarea cooperării şi apropierea dintre popoare. Recunoaşte că „il est certain encore une fois qu'il existe des conditions particulières entre la Roumanie et la France qui empêchent dans une certaine mesure que cette coopération soit totale ou très étendue". Ceauşescu îşi asigură oaspetele că nu există obstacole în cooperarea culturală, tehnică şi ştiinţifică şi doreşte ca Franţa să devină primul partener occidental al României. Este adevărat că există unele dificultăţi în schimburile comerciale, fie datorită lipsei de competitivitate a produselor româneşti, fie din cauza preţurilor mari ale produselor franceze. Domeniile în care România este interesată în cooperarea cu Franţa, după secretarul general al partidului, sunt electronica, informatica şi energia nucleară. Ceauşescu propune înfiinţarea unei comisii mixte guvernamentale care să organizeze cooperarea ştiinţifică şi tehnică (după modelul celei create după vizita lui De Gaulle în URSS în 1966), creşterea numărului de studenţi şi cercetători trimişi la specializări în Franţa, mereu în domeniile ştiinţific şi tehnic, intensificarea cooperării dintre institutele celor ţări. Răspunzând aluziilor generalului privind crearea unui centru francez de documentare ştiinţifică şi tehnică[83], Ceauşescu se arată de acord cu acesta şi adaugă, semnificativ, că problema Bibliotecii franceze este pe cale de a se rezolva (centrul nu s-a mai creat iar problema bibliotecii s-a reglat abia în 1969). Depăşind cadrul relaţiilor bilaterale, Ceauşescu solicită sprijinul Franţei în obţinerea de facilităţi pentru exportul românesc în Piaţa Comună (în 1967 se inaugurase politica agricolă comună) şi în cererea României de aderare la GATT şi BIRD. De Gaulle este de acord ca Franţa să sprijine revendicările româneşti pe lângă organismele internaţionale şi europene şi să liberalizeze anumite produse care interesau exportul românesc (Franţa practica în schimburile comerciale contingentarea), încurajează cooperarea nucleară dintre cele două state, dar se interoghează asupra intenţiilor româneşti în cooperarea informatică. În cursul convorbirii Ceauşescu lansează

[81] În cercetările întreprinse în arhivele diplomatice franceze nu am găsit o serie de piese relative la voiajul generalului în România. Există puţine informaţii privind ecoul acestei vizite în alte state, fie din Est fie din Vest. Spre comparaţie, despre vizita lui Richard Nixon în România din 2-3 august 1969 am găsit un mare număr de depeşe diplomatice despre receptarea acestei vizite în alte capitale europene. De asemenea, nu am găsit darea de seamă privind convorbirea De Gaulle – Ceauşescu din 14 mai, consacrată problemelor internaţionale şi poziţiei celor două ţări. Figurează darea de seamă privind întâlnirea din 15 mai, în 2 variante, cu deosebiri între ele (într-una, o intervenţie consistentă a lui Couve de Murville este atribuită lui De Gaulle). Cu toate aceste lacune, credem că se poate reconstitui conţinutul discuţiilor dintre Charles de Gaulle şi Nicolae Ceauşescu. Vizita lui De Gaulle în România este tratată pe baza reconstituirii realizate de Sanda Stolojan, translatoarea generalului, în Thierry Wolton, *La France sous influence. Paris-Moscou: 30 ans de relations secrètes*, Paris, 1997, p. 443-446.

[82] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Entretien franco-roumain du 15 mai 1968.

[83] În 1968 la Sofia se inaugurează un astfel de centru.

ideea cooperării în domeniul aviaţiei militare[84], în vreme ce De Gaulle se interesează asupra intenţiilor româneşti privitoare la procedeul SECAM[85].

Ultima convorbire dintre cei doi lideri are loc la 18 mai 1968 şi este consacrată problemelor internaţionale. Generalul De Gaulle apreciază sinceritatea care a caracterizat discuţiile dintre cele două părţi şi este impresionat de evoluţia industrializării României. Preşedintele francez consideră că există un acord asupra cooperării în Europa care nu este o provocare „car chacun de nous a une situation particulière qui tient à son histoire, à la géographie, et à de nombreux autres facteurs". Pentru a-şi linişti interlocutorul, De Gaulle se refer• la URSS „à laquelle l'on pense nécessairement lorsque l'on fait de la politique européenne, nous n'avons que de cordiales intentions et nous n'avons avec elle que de bonnes relations". În privinţa Americii, liderul francez recunoaşte că există o veche prietenie franco-americană, dar că SUA nu sunt un element de unitate europeană. Cu toate acestea Franţa înţelege să conserve bune relaţii cu SUA, în interesul general. De Gaulle îşi dezvoltă mai mult concepţiile privind rolul Germaniei în noua ordine europeană la care reflecta de un deceniu. Noua ordine europeană nu se poate edifica fără Germania, dar cu realizarea a două condiţii: recunoaşterea frontierelor de după război şi interzicerea accesului ei la arma atomică. Cât priveşte unitatea germană, „il convient de créer une situation où le peuple allemand trouve un moyen de se retrouver, quels que soient les moyens de ces trouvailles". Politica franceză a încurajat constant politica germană în Europa de Est, Franţa sprijinind stabilirea relaţiilor diplomatice dintre România şi RFG şi pledând în favoarea unor bune raporturi sovieto-vest-germane. Ceauşescu se pronunţa în favoarea normalizării relaţiilor intereuropene şi a securităţii continentului, subliniind importanţa pentru România a relaţiilor cu Uniunea Sovietică: „Noi întreţinem cu ea relaţii bune pe care căutăm să le dezvoltăm. Aş adăuga la acest aspect că faptul că avem sisteme sociale similare constituie o bună bază pentru intensificarea acestor relaţii". Pentru conducătorul de la Bucureşti securitatea europeană nu se poate edifica fără participarea URSS şi se bucură de bunele relaţii franco-sovietice, care sunt o garanţie a păcii în Europa. România doreşte să întreţină relaţii bune cu SUA, dar împărtăşeşte opinia franceză despre rolul lor în Europa. Spre deosebire de general, Ceauşescu apreciază că cele două state germane vor mai exista pentru o lungă perioadă de timp şi, ca urmare, ele trebuie să participe ca atare la procesul securităţii europene. La final, Ceauşescu, făcându-se avocatul Republicii Populare Chineze, pledează în favoarea admiterii ei la ONU[86]. Atât în convorbirile cu liderul de la Bucureşti, cât şi în discursurile sale publice, De Gaulle expune ideile sale despre aspiraţiile naţiunilor europene spre independenţă, respinge divizarea lumii în sfere de influenţă ale celor două superputeri, condamnă hegemoniile şi ideologiile, dar recunoaşte alianţa României cu URSS. De Gaulle nu critică

[84] Solicitarea lui Ceauşescu nu este atât de insolită pe cât pare la prima vedere. În cursul vizitei sale în Franţa între 1-9 decembrie 1966 premierul sovietic Alexei Kosâghin solicită lui De Gaulle o cooperare sovieto-franceză în domeniul armamentului. De asemenea, sovieticii încercau să convingă guvernul de la Paris să accepte o cooperare în domeniul aeronauticii; Maurice Vaisse, *op. cit.*, p. 432-433.

[85] Ceauşescu declară că televiziunea în culori va fi introdusă în România în 1970, dar este gata să negocieze asupra procedeului francez.

[86] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2540, Compte-rendu de l'entretien élargi du samedi 18 mai.

sistemul comunist, pe care dimpotrivă îl consideră util pentru România[87]. Thomas Schreiber, specialist recunoscut al Europei de Est, surprinde sintetic limitele în care s-a situat inițiativa generalului de a vizita România: „Il ressort de ses discours prononcés à Bucarest et en province que la politique de rapprochement avec les états d'Europe Centrale et Orientale et, au premier rang de ceux-ci la Roumanie, traduit sa volonté d'aller au-delà de la division du monde en blocs rivaux, sans pour autant porter atteinte aux bonnes relations entretenues avec l'Union Soviétique. Pas de renversement des alliances, mais seulement la volonté de dépasser la politique des blocs en tenant compte de la situation. Ce qui se traduit ainsi: il faut plaire aux peuples en quête d'indépendance mais sans déplaire aux dirigeants communistes qui préfèrent le statu-quo"[88]. Cu alte cuvinte, „demersul gaullist se caracterizează printr-un amestec de îndrăzneală și prudență"[89]. Telegrama circulară trimisă oficiilor diplomatice franceze[90], redactată de secretarul general al ministerului de externe francez Hervé Alphand, după ce preciza că „jamais la Roumanie n'avait réservé une telle réception à une personnalité étrangère" estima că s-a degajat o comuniune de vederi în problemele fundamentale ale politicii internaționale. Ambele părți au susținut participarea URSS la construcția europeană iar Ceaușescu „a clairement rappelé l'appartenance de son pays à l'alliance des pays socialistes". Relațiile bilaterale au avansat semnificativ prin crearea unei comisii mixte guvernamentale care urma să stimuleze cooperarea în domeniile științific și tehnic. Fapt semnificativ, în comunicatul comun sunt menționate centrul de documentare și bibliotecile (regimul insistase pe principiul reciprocității în problema bibliotecii franceze), un proiect care întâmpinase de mai mult timp dificultăți din partea Bucureștilor. Telegrama se încheie optimist cu speranța că „de la multiplication de ces liens, résultera une plus grande ouverture du pays sur le monde extérieur" care deși privită cu prudență „paraît bien accepté par un régime auquel la visite du président de la République française a pu donner un regain de popularité"[91].

Evident, s-ar putea critica pertinența atribuirii formulei de parteneriat strategic relațiilor franco-române din a doua parte a deceniului șapte. Desigur nu s-a ajuns la inițiative spectaculoase, cum ar fi retragerea României din OTV sau semnarea unui tratat franco-român. Totuși, în favoarea acestei formule pledează atât realitățile cât și intențiile care descriau relațiile dintre Franța și România. În domeniul economic realizările, dar mai cu seamă proiectele, erau cele mai revelatoare. Pe lângă implicarea majoră a Franței în industrializarea României, văzută la București drept baza independenței țării, existau negocieri în domeniul nuclear și informatic. Deopotrivă economic și militar a fost proiectul avansat de România în domeniul cooperării aeronautice, regimul de la București fiind impresionat

[87] În audiența acordată de general la 6 mai 1968 ambasadorului român la Paris, Constantin Flitan, De Gaulle dădea asigurări „că este de la sine înțeles că în luările de cuvânt și în convorbiri nu se va amesteca în nici un fel în treburile noastre interne"; AMAER, Telegrame intrate Paris, vol. II, aprilie–mai 1968, f. 193-195, Constantin Flitan către MAE, Paris, 7 mai 1968.

[88] Thomas Schreiber, *op. cit.*, p. 118.

[89] Maurice Vaisse, *op. cit.* , p. 442.

[90] Depeșa a fost trimisă la Roma, Bruxelles, Haga, Viena, New York, Moscova, Budapesta, Belgrad, Praga, Varșovia, Berlin, Bonn, Washington, Londra și Beijing.

[91] AMAEF, série Europe 1966–1970, sous-série Roumanie, carton 2539, Télégramme, Paris, le 27 mai 1968.

de performanța avioanelor Mirage, care au surclasat avioanele sovietice în timpul războiului de 6 zile. Componenta culturală nu era deloc neglijabilă. Pentru moment limba franceză şi în general cultura franceză îşi mențineau supremația în România iar schimburile culturale nu aveau rival. Acest fapt era extrem de apreciat de autoritățile franceze, conştiente că în lume limba franceză ducea o luptă de ariergardă fără nici o şansă de reuşită. Politic, relațiile bilaterale prezentau perspective de dezvoltare, pornind de la faptul că Nicolae Ceauşescu părea să fie un partizan al ideilor gaulliste. Franța admisese principiul consultărilor politice periodice dintre cele două părți, (acceptase deja acest lucru în 1966 pentru relațiile franco-sovietice), o primă ilustrare a acestei practici având loc la 26 - 29 noiembrie 1967, când primul adjunct al ministrului de externe, George Macovescu, avusese un schimb de opinii cu o delegație franceză la Bucureşti. Franța considera dialogul cu România respectabil şi interesant în măsura în care politica externă a acestei țări irita URSS şi în care naționalismul românesc părea să detroneze hegemonia ideologiei comuniste, cu scopul de a consolida evoluția spre policentrism în blocul sovietic şi spre multipolaritate în relațiile internaționale. De fapt aici se afla unul dintre punctele nevralgice ale concepției lui De Gaulle, neglijarea rolului ideologiei în structurarea şi funcționarea blocului sovietic.

Invazia Cehoslovaciei în 1968, justificată ideologic, a demonstrat brutal existența unui bloc sovietic şi a dezavuat politica europeană a lui De Gaulle. Desigur, Franța a condamnat la 21 august 1968 invazia, iar trei zile mai târziu ambasadorul sovietic a fost convocat la ministerul de externe, unde s-a cerut retragerea trupelor sovietice şi aliate din Cehoslovacia. Mai mult, în conferința sa de presă din 9 septembrie 1968 De Gaulle condamnă viguros totalitarismul şi consideră că nici o ideologie nu va putea anihila sentimentul național şi nu va putea perpetua divizarea Europei. Cu toate acestea, politica lui De Gaulle a suferit un eşec răsunător, dar la Paris acest eşec nu a fost recunoscut. Intervenția în Cehoslovacia a fost considerată un incident în limitele blocului sovietic iar opțiunea către destindere nu trebuia abandonată, pentru că URSS ar fi acceptat în cele din urmă regulile acesteia[92].

Politica estică a lui De Gaulle, componentă a politicii sale europene, nu a putut evita negocierile sovieto-americane care consacrau o recunoaştere formală a blocurilor. Or preeminența dialogului americano-sovietic, bagatelizând libertatea de manevră a Europei, convingerea Franței că raporturile cu URSS trebuiau intensificate pentru a mai salva ceva din concepțiile gaulliste nu puteau favoriza dezvoltarea parteneriatului franco-român, pe care chiar şi regimul de la Bucureşti l-a privit cu suspiciunea dictaturii ideologizate față de o societate democratică.

[92] Maurice Vaisse, *op. cit.*, p. 447-448. Mult mai sever este Antoine Mares când comentează reacția Franței la invazia şi ocuparea Cehoslovaciei: „Les Français pensent à l'après-De Gaulle et à exporter les Renault, les Caravelles et le procédé SECAM", *op. cit.*, p. 262.

FRANCE – ROMANIA, 1964–1968 : TOWARDS A STRATEGIC PARTNERSHIP?

Abstract

Based on diplomatic archive research in Bucharest, and most of all in Paris, an analysis is made of French-Romanian relations between Premier Ion Gheorghe Maurer's visit of to France in July-August 1964 and President Charles de Gaulle's visit to Romania in May 1968. The 1964 visit was made at the initiative of the communist regime in Bucharest, engaged at the time in an argument with the USSR, and seeking to strengthen its position by gaining acceptance as an interlocutor for the West. France was far from a random choice in Romania's prudent approach. In agreement with de Gaulle's principles, France was leading a policy aiming to play down the solidarity and alliances characteristic of the Cold War, bring about the establishment of a new European Order, and resume her position among the great powers. Owing to her international policy, France had considerably improved her relations with the USSR, which she considered her main partner in the project of building a Europeans' Europe. Under these circumstances, the USSR could not raise serious objections to the initiative of Romania, a country on the verge of breaking off from the Soviet Bloc, to establish meaningful relations with France.

This first high-level French-Romanian contact had major consequences on bilateral relations. Firstly, France became an important economic partner of Romania. Cultural relations also took an ascendant trend, although the Romanian party was trying to check off the French cultural projects in Romania, in the name of ideological monopoly. As a consequence, the issue of the French Institute, shut down after denunciation of the French-Romanian cultural convention by the government in Bucharest in 1948, was only solved in 1969, after long efforts put in by the French Government.

On the political level, the French party accepted periodical consultations with the Romanian Foreign Minister to begin with 1967. Several other directions of cooperation were sketched out in the nuclear, computer software, color television, and even military fields. Thus, Romania probed for a license to manufacture Mirage airplanes but the project fell through, as France was still a member of the Atlantic Alliance. Cooperation in all the above-mentioned fields conveyed the impression that French-Romanian relations had evolved into a strategic partnership. In reality, priorities in French policy and the fact that the two countries belonged to ensembles with radically different economic, political, cultural, and ideological backgrounds did not allow such an evolution.

SECURITATEA ŞI SERVICIILE SECRETE SOVIETICE (1965–1989)

CRISTIAN TRONCOTĂ

De la fondarea lor, după model sovietic, şi până în anul 1968 serviciile de securitate din ţările blocului est-european au fost controlate periodic de serviciile secrete sovietice în cadrul aşa-numitelor operaţiuni „Baikal". S-a folosit, de regulă, metoda acoperirii sub steag străin, adică agenţi ai KGB ori GRU – sub identitatea unor cetăţeni occidentali, care vizitau România, Bulgaria, Polonia, Germania de Răsărit, Cehoslovacia, Ungaria – cu o dublă misiune: identificarea şi racolarea unor potenţiale surse umane de informaţii; verificarea loialităţii şi eficienţei serviciilor de securitate din aceste ţări[1].

Dintre celelalte state membre ale Tratatului de la Varşovia, România „se bucura" la începutul anilor '60 de o atenţie sporită din partea serviciilor secrete sovietice. Guvernul de la Bucureşti iniţiase deja un program de măsuri ce viza naţionalizarea structurilor de informaţii şi securitate, ceea ce a însemnat, printre altele, înlăturarea din funcţiile importante de conducere a ofiţerilor cu studii la Moscova, a celor căsătoriţi cu rusoaice, precum şi menţinerea pe o poziţie fermă în problema retragerii consilierilor sovietici[2]. O dată cu instalarea la putere a lui Nicolae Ceauşescu, politica de autonomie a Securităţii româneşti faţă de serviciile secrete sovietice s-a manifestat şi în alte forme. De exemplu, în primăvara anului 1965 au fost „demascaţi" câţiva ofiţeri din rândurile armatei române cu activitate în slujba serviciilor de spionaj sovietice, punându-li-se în vedere să întrerupă orice legătură[3]. De asemenea, în iulie 1967, cu ocazia întâlnirii de la Budapesta a ofiţerilor superiori ai direcţiilor de spionaj din serviciile de securitate est-europene, delegaţia română s-a opus propunerilor reprezentanţilor KGB de a se intensifica activitatea specifică „împotriva Vaticanului în strânsă legătură cu cea desfăşurată contra inamicului principal [SUA – *n.C.T.*]"[4]. Momentele de încordare, chiar de adversitate, între Securitatea română şi instituţiile similare sovietice s-au intensificat în contextul evenimentelor de la Praga, din 1968.

Şeful KGB, Iuri Andropov, a iniţiat, începând cu luna martie 1968, operaţiunile „Progres", prin care agenţi experimentaţi ai serviciilor secrete sovietice au fost trimişi mai întâi în Cehoslovacia, ulterior şi în celelalte ţări „frăţeşti", tot sub acoperire de cetăţeni ai statelor occidentale, numai că misiunea lor era alta, anume de a ţine sub control situaţia opiniei publice, de a pătrunde în

---

[1] Cristopher Andrew, Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Arcive. The KGB in Europe and the West*, London, Allen Lowe, 1999, p. 341.

[2] Pe larg Cristian Troncotă, *Politica de cadre în instituţia Securităţii regimului comunist din România (1848–1964), II*, în "Revista istorică", t. X, 1999, nr. 5-6, p. 444-457.

[3] Gheorghe Manea, *Labirintul Vieţii prin sârmă ghimpată (biografii – memorii – amintiri)*, Bucureşti 1998, p. 87.

[4] „Magazin istoric", s.n., februarie 2001, p. 81.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 75 - 98, 2003

grupările subversive şi a detecta indiciile „sabotajului ideologic" întreprins de serviciile de informaţii ale membrilor NATO. Prin astfel de acţiuni, care s-au bucurat de un real succes – evident, din punctul de vedere al Kremlinului – ni se dezvăluie că sovieticii au avut serioase rezerve asupra loialităţii serviciilor de securitate din ţările Tratatului de la Varşovia[5]. Documentele diplomatice publicate în ultimii ani, împreună cu memorialişti ai Armatei şi fostelor organe de securitate, inclusiv KGB, atestă că nimeni nu şi-a permis să asiste impasibil la acţiunile sovieticilor.

Un procedeu clasic în materie de operaţiuni speciale

Pe măsură ce în primăvara anului 1968 în Cehoslovacia se derula procesul reformator iniţiat de Alexandr Dubcek şi echipa sa de colaboratori, în România factorii de decizie primeau pe căi diplomatice informaţii despre „iritarea" Moscovei şi chiar iniţierea, prin serviciile secrete sovietice, a unor acţiuni de diversiune ca preludiu la o eventuală intervenţie armată[6].

Pentru conducerea de la Bucureşti mai îngrijorătoare se dovedeau informaţiile obţinute de Direcţia de Informaţii Externe (DIE – serviciul de spionaj al Securităţii). Generalul (r) Neagu Cosma, fost şef al Direcţiei de Contraspionaj, împreună cu Ion Stănescu, preşedintele de atunci al Consiliului Securităţii Statului, dezvăluie că cele mai bune informaţii fuseseră obţinute de la un ofiţer polonez. Aflat în contact operativ cu colonelul Ion Bichel din DIE[7], ofiţerul polonez a solicitat la 20 iulie 1968 o întâlnire urgentă la Varşovia, în cadrul căreia a transmis că Brejnev personal, împreună cu Andropov – şeful KGB – şi comandanţi ai Armatei Roşii au pregătit o invazie în Cehoslovacia, România şi Iugoslavia. O astfel de acţiune se datora nemulţumirii Kremlinului faţă de politica lui Dubcek, Ceauşescu şi Tito. Un colectiv restrâns din Statul Major al Comandamentului Tratatului de la Varşovia lucra la elaborarea planului de detaliu. Din acel colectiv făcea parte şi ofiţerul polonez, ceea ce înseamnă că era bine informat. Invazia urma să se desfăşoare în etape, mai întâi Cehoslovacia, după care, la intervale de două-trei săptămâni, urmau România şi Iugoslavia[8].

---

[5] Miruna Munteanu, *Agenţii KGB deplin conspiraţi în interiorul lagărului socialist. Operaţiunile „Progres"*, în „Dosare ultrasecrete", an 3, nr. 87, 18 decembrie 1999, p. 2-3.

[6] Geoffray D' Aumale, Jean-Pierre Faure, *Guide de l'espionage et du contre-espionage. Histoire et technique*, Paris, 1998, p. 9, 29.

[7] Dacă acest Ion Bichel este una şi aceeaşi persoană cu colonelul Ivan Bikel, la care face referire Nota DSS din 5 decembrie 1980, publicată de Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc. DIE 1955–1980* (doc. 1, p. 283-285) înseamnă că cei doi memorialişti se înşeală, în sensul că în 1968, Ion (Ivan) Bichel (Bikel) nu mai făcea parte din DIE. El fusese trecut în rezervă pentru unele abateri : „neglijarea sarcinilor specifice", pentru care fusese trimis la post „în favoarea unor interese personale", adică sustragerea de valori din fondul destinat necesităţilor informativ-operative şi trafic de bunuri prin „eliminarea legii vamale". De asemenea, asupra colonelului Ivan Bikel pluteau suspiciuni, privind recrutarea sa în calitate de agent de către serviciile de informaţii vest-germane. În perioada 1966–1968, Bikel a îndeplinit oficial funcţia de şef al protocolului la întreprinderea „Romtrans", ceea ce nu exclude însă posibilitatea să-şi fi păstrat legătura cu foste surse, inclusiv de pe spaţiul polonez. Esenţial este faptul că informaţia privind intenţiile sovieticilor de a invada Cehoslovacia şi România, obţinută de la ofiţerul polonez, nu poate fi contestată.

[8] Neagu Cosma, Ion Stănescu, *În anul 1968 a fost programată şi invadarea României. Informaţii inedite din interiorul Serviciilor Speciale ale României*, Bucureşti, 1999, p. 56.

Ofiţerul polonez considera România ca „a doua sa patrie", unde, copil fiind, se refugiase cu familia în 1939, după ocuparea Poloniei de către armatele germane şi sovietice; învăţase bine limba română, cunoştea obiceiurile şi păstra amintiri plăcute despre români şi ţara lor. Povestea lui poate explica confesiunea făcută colonelului Bichel, dar şi informaţiile de interes pentru Polonia primite de la ofiţerul român. A existat, deci, la baza acestei legături, un interes reciproc. Informaţiile erau furnizate la 9 zile după ce „Pravda" comparase ameninţător situaţia din Cehoslovacia cu cea din Ungaria anului 1956 şi la cinci zile după ce statele membre ale Tratatului de la Varşovia (cu excepţia României) ceruseră ca în Cehoslovacia să se reinstaureze cenzura, să fie potoliţi intelectualii, iar liberalizarea instituţională să se facă de jos în sus. Mai mult, în ziua de 19 iulie acelaşi cotidian sovietic publicase extrase dintr-un aşa-zis plan al CIA de sabotaj al ţărilor socialiste, ca preludiu al eliberării R.D.Germane şi R.S.Cehoslovacia[9]. În realitate, astăzi ştim că „planul" fusese elaborat nu de americani, ci de Serviciul A (Dezinformare) din PGU (Direcţia Întâi – Informaţii Externe) a KGB în scop diversionist[10]. Chiar în ziua de 20 iulie 1968, când a avut loc întâlnirea dintre Bichel şi ofiţerul polonez, începeau manevrele trupelor Tratatului de la Varşovia sub indicativul Operaţia „Sumava" pe teritorilul Cehoslovaciei. Manevrele au durat 10 zile, după care Moscova a refuzat să-şi retragă trupele, motivând că peste 10 zile fuseseră deja planificate alte manevre în cadrul Tratatului de la Varşovia[11]. La început Nicolae Ceauşescu a avut îndoieli în legătură cu veridicitatea informaţiilor obţinute de DIE, considerând că Securitatea română a căzut în capcana unei acţiuni de dezinformare din partea serviciilor secrete sovietice. Ion Stănescu susţine că ar fi auzit textual de la Ceauşescu: „Informaţiile pot fi adevărate numai dacă Brejnev e nebun! Numai un nebun, un descreierat ar face aşa ceva; mai trimiteţi-l pe omul vostru să adâncească informaţia"[12].După două săptămâni colonelul Ion Bichel s-a întors de la o nouă întâlnire cu ofiţerul polonez, care, îngrozit, i-ar fi raportat verbal: „...Toate pregătirile sunt făcute, iar data invaziei este stabilită pentru sfârşitul lunii august"[13]. Ofiţerul polonez i-a prezentat apoi detaliile pe care le cunoştea despre planul de ocupaţie a Cehoslovaciei. Agenţi bine pregătiţi urmau să fie lansaţi din timp pe teritoriul cehoslovac, sub acoperiri variate, în special ca turişti, unii cu misiuni de provocare (lansarea unor lozinci antisovietice), alţii cu misiunea de a lua sub control clădirile şi instituţiile importante, printre care Parlamentul, Guvernul, Poşta, Telegraful, Radioul, Televiziunea, Aeroportul din Praga etc. Coordonarea operaţiilor revenea unui stat major operativ, ai cărui membri trebuia să se afle la Praga înaintea invaziei propriu-zise.

---

[9] Joseph Rotschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale şi de Est după al Doilea Război Mondial*, ed. a II-a, 1997, p. 247-248.

[10] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Bucureşti, 1994, p. 486-495.

[11] Alexandru Oşca, Teofil Oroianu, Gheorghe Nicolescu, Vasile Popa, *Tentaţia libertăţii. Operaţiunea „Sumava" – 1968*, Bucureşti, 1999.

[12] Neagu Cosma, Ion Stănescu, *op. cit.*, p. 57.

[13] *Ibidem*, p. 58.

La 5 august 1968 Securitatea a întocmit Nota-sinteză cu nr. 148, „privind unele acţiuni ostile întreprinse de autorităţile sovietice împotriva R.S.România"[14]. Documentul a fost redactat pe baza informaţiilor obţinute de la o serie de cetăţeni români care se înapoiaseră din URSS şi de la cetăţeni sovietici care vizitaseră România. Din analiza informaţiilor obţinute de la astfel de surse, precum şi din interceptarea reţelelor de radio militare sovietice, s-a conturat concluzia că URSS îşi întărea dispozitivul militar la graniţa cu România.

Despre acţiunile întreprinse în perioada imediat premergătoare invaziei în Cehoslovacia de serviciile secrete sovietice, având ca ţintă spaţiul şi interesele României, fostul general de securitate Nicolae Pleşiţă susţine că „ruşii ne atacau în toate domeniile: armată, servicii secrete, racolări de persoane" şi că „informativ, ei se amestecau practic peste tot"[15]. Documentul Securităţii din 5 august 1968 atestă doar că serviciile secrete sovietice erau preocupate să cunoscă în primul rând potenţialul militar al României pregătit pentru o eventuală luptă de rezistenţă pe propriul teritoriu, în ipoteza unui atac din exterior. Organele de securitate obţinuseră informaţii conform cărora ataşatul militar sovietic la Bucureşti, colonelul Vorenin, pregătea un material asupra situaţiei militare din România. Pentru documentare ofiţerul sovietic luase legătura cu reprezentanţi ai Comandamentului Forţelor Armate Unite din Bucureşti, „interesându-se îndeosebi de înzestrarea armatei române, precum şi de unele aspecte negative în instruirea acesteia". Vorenin folosea în obţinerea informaţiilor şi pe „ataşaţii militari ai celorlalte state socialiste"[16]. De asemenea, serviciile secrete sovietice trimiseseră pe teritoriul României şi dirijaseră spre ambasadele româneşti din ţările socialiste, sub diverse acoperiri, îndeosebi ca turişti, agenţi bine instruiţi şi cu sarcini operative precise atât în culegerea de informaţii, cât mai ales pentru acţiuni de diversiune şi provocare. Documentul Securităţii menţionat anterior oferă suficiente exemple în acest sens.

Fostul general de securitate Ion Mihai Pacepa, care în iulie 1978 a cerut azil politic în SUA, îşi aminteşte că în ziua de 20 august 1968, când era ofiţer de serviciu pe Ministerul Afacerilor Interne, a primit un telefon pe linia specială. Din dialogul purtat în limba germană, Pacepa a înţeles că de partea cealaltă a firului se afla un funcţionar de la cabinetul lui Dubcek. Cu o voce care-i trăda înspăimântarea, interlocutorul cehoslovac a ţinut să informeze Bucureştiul că „avioane militare de transport sovietice, care nu fuseseră anunţate în prealabil, aterizau acum, unul după altul, pe aeroportul din Praga"[17]. Nicolae Ceauşescu a fost informat imediat, iar generalul Nicolae Doicaru, şeful DIE la acea dată, i-a prezentat o notă cu problemele de interes operativ rezultate din interceptarea transmisiunilor radio ale unităţilor militare sovietice care invadau Cehoslovacia. Informaţiile atestau fără dubii că avioane ale Diviziei 24 din Forţele Aeriene Strategice ale URSS ocupaseră aeroportul din Praga, încărcate cu soldaţi şi tancuri.

---

[14] Daniel Grigorescu, Constantin Moraru, *Trupe în apropierea frontierei şi „turişti" în interior*, în „Magazin istoric", s.n., iulie 1998, p. 28-29, 32.

[15] *Ochii şi urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolae Pleşiţă*, Bucureşti, 2001, p. 79.

[16] Daniel Grigorescu, Constantin Mocanu, *op. cit.*, p. 21. Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii*, vol. 3, Bucureşti, 1999, p. 114.

[17] Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii*, vol. 3, p. 114.

Prin urmare, informaţiile primite de DIE de la ofiţerul polonez la 20 iulie şi 4 august 1968 despre iminenta invazie a trupelor sovietice în Cehoslovacia fuseseră veridice şi nicidecum o diversiune a KGB, după cum crezuse iniţial Ceauşescu. Dar ceea ce trebuie subliniat este că o astfel de operaţiune specială realizată de agenţii serviciilor secrete sovietice în Cehoslovacia în 1968 reprezintă suficiente similitudini cu ceea ce avea să se întâmple, aproape 10 ani mai târziu, în Afganistan[18] şi apoi în timpul evenimentelor din 1989, care au dus la prăbuşirea blocului estic european.

În terminologia sovietică, agenţii care se infiltrează în spaţiul ţintă pentru a desfăşura acţiuni de diversiune se numeau „*vîsautniki*" şi erau în realitate ofiţeri „spetznaz" din trupele speciale care acţionau, de regulă, în civil. Dacă e să avem în vedere dezvăluirile făcute de fostul preşetintele al Cehiei, eminentul om de cultură Vaclav Havel, despre rolul agenţilor sovietici în montarea şi coordonarea perfectă a „revoluţiei de catifea" de la Praga[19], noiembrie 1989 ori atestările documentare indubitabile privind provocarea manifestaţiilor protestatare din R.D.Germană – în vara şi toamna anului 1989 –, care au dus la prăbuşirea zidului Berlinului[20], precum şi numărul neobişnuit de mare al turiştilor sovietici din România în toamna aceluiaşi an[21], ca să nu mai punem la socoteală fenomenul terorist-diversionist din

[18] În decembrie 1979, agenţi GRU acţionaseră la fel de rapid, printr-o operaţiune bine pregătită şi premergătoare invaziei propriu-zise a Armatei Roşii, pentru îndepărtarea autoproclamatului Hafizullah Amin (de orientare prochineză) şi înlocuirea lui cu Babrak Karmal (prosovietic), element format în URSS,chiar de către KGB (Vladimir Alexe, *Decembrie 1979: 100 de „turişti" sovietici aterizează la Kabul cu „Aeroflot". Pregătirea invaziei sovietice în Afganistan*, în „Dosare ultrasecrete", an 3, nr. 87, 8 ianuarie 2000, p. 1).

[19] Vladimir Alexe, *„Revoluţiile" KGB din estul Europei*, în „Ziua", 15 decembrie 1999, p. 5; idem, *„Revoluţia de catifea" de la Praga a fost opera KGB-ului*, în „Dosare ultrasecrete", 18 aprilie 1999, p. 1, 4. Mark Almond concluziona, în *Gorbacev and the Est-European Revolution*, Londra, 1990, că „revoluţia de catifea" din Cehoslovacia a fost declaşată de un complot al KGB-ului dirijat la faţa locului de generalul Viktor Gruşko, sosit special în acest scop de la Moscova la Praga împreună cu rezidentul din Cehoslovacia la acea vreme, generalul Teslenko, precum şi de şeful StB-ului (*Statni Bezpecnost* – Securitatea Statului din Cehoslovacia), Alois Lorenc. La rândul său, Jacques Baud, în *Encyclopédie du renseignement et des services secrets*, Paris, 1998, se referă la „rolul determinant" jucat de StB în evenimentele din 17 noiembrie 1989, care au dus la prăbuşirea regimului comunist. Operaţiunea „Keil" a avut drept obiectiv „provocarea de violenţe de tipul celor care ţineau de competenţa Poliţiei, pentru a discredita guvernul comunist.

[20] Cunoscutul disident sovietic Vladimir Bukovski, în ziarul parizian „Libre Journal" din septembrie-octombrie 1990, făcea referire la o „antenă" ultra secretă a KGB, codificată „Lici" (Fulgerul), care acţiona în R.D. Germană independent de sediul KGB de la Karlkorst şi fără să aibe contacte cu STASI. „Lici" era un grup de diversiune şi manipulare a maselor şi aparţinea Diviziei a IV-a KGB, aflată sub comanda generalului Anatoli Novicov. Sarcina grupului consta în „restructurarea peisajului politic est-german, conform strategiei Kremlinului în vederea reunificării". Grupul „Lici" a organizat ample manifestaţii de stradă însumând câte 100 000 de oameni, cu caracter anticomunist şi chiar antisovietic, a iniţiat demolarea Zidului Berlinului ori a acţionat pentru compromiterea unor lideri est-germani, printre care Hans Modrow. Toate acestea au avut rolul de a netezi drumul negocierilor dintre Helmut Kohl şi Mihail Gorbaciov. Relatările lui Bukovski sunt confirmate şi de istoricii germani Ralf Georg Reuth şi Andreas Bonte, *Das Komplot*, München, 1993.

[21] Din analiza situaţiei intrări–ieşiri la graniţa României, premergătoare acţiunilor revoluţionare din decembrie 1989, s-au constatat creşteri faţă de 1988, de la 30 879 la 67 500. Grănicerii români au confirmat că în acea perioadă au trecut pe la punctele forntierei de stat cu Uniunea Sovietică multe autoturisme Lada şi Dacia cu câte două-trei persoane, în general bărbaţi tineri, atletici. Unii s-au cazat în hoteluri, uzând de legitimaţii false pe nume româneşti, alţii prin cimitire sau la anumite adrese. „Trei dintre «musafiri», negăsindu-şi adăpost au recurs chiar la

timpul revoluţiei române[22], atunci nu greşim cu nimic dacă afirmăm că ne aflăm în faţa unui procedeu clasic în materie de operaţiuni speciale sovietice. Astfel de fapte şi evenimente au început să fie mai bine cunoscute în istoriografie, dar nerecunoscute încă suficient de cei implicaţi. Şi e normal să fie aşa, având în vedere că secretele serviciilor secrete nu sunt aduse la lumină decât în conjuncturi politice favorabile şi pentru a crea imagine. Dacă nu se respectă aceste două condiţii, riscul este ca secretele să nu fie dezvăluite sau recunoscute niciodată. Este o regulă nescrisă a frontului secret.

Măsuri de apărare

Revenind la episodul crizei cehoslovace din august 1968, să menţionăm că autorităţile de la Bucureşti au reacţionat, de data aceasta, fără ezitare. După cum se ştie, Ceauşescu a convocat în ziua de 21 august „o mare adunare populară" în faţa sediului CC al PCR, la care a rostit o cuvântare prin care a „demascat" şi „înfierat" actul de agresiune asupra „unui stat socialist liber şi independent"[23]. Faţă de această reacţie, memorialistul Victor Dimitriu, fost ambasador al României la Paris, a lansat o stupefiantă ipoteză, potrivit căreia Nicolae Ceauşescu ar fi fost în realitate „omul de confidenţă al serviciilor securităţii militare sovietice" şi practic nu ar fi făcut altceva decât să-şi intre în rol şi să joace după un diabolic scenariu plămădit la Moscova. Acelaşi memorialist consideră că „în acele zile, Bucureştiul era împânzit de zvonuri, privind ocuparea iminentă a României de către ruşi şi pe care membrii Securităţii le răspândeau cu aere confidenţiale"[24]. Nu există până în prezent o bază documentară care să susţină o astfel de explicaţie, ceea ce desigur nu înseamnă că trebuie exclusă până la proba contrarie. Ea se bazează pe deducţii

---

sechestrarea, începând cu 17 decembrie, timp de trei zile, a unei familii în apartamentul său. (Deci, un mod de acţiune tipic teroriştilor – *n.C.T.*). După depoziţiile soţiei titularului locuinţei, unul dintre ei dispărea zilnic, ca apoi să transmită telegrafic comunicate la un aparat aflat într-o geantă. Pe 19 decembrie au părăsit apartamentul şi l-au somat pe şoferul unei Dacii să-i ducă la Bucureşti. N-a mai fost nevoie să folosească acest autoturism, deoarece a sosit o Dacie Break care i-a luat şi au pornit împreună cu şoferul spre destinaţie". (Fragment citat dintr-un document publicat de Constantin Sava, Constantin Monac, *Adevăr despre Decembrie 1989. Conspiraţie. Diversiune. Revoluţie... Documente din Arhivele Armatei*, Bucureşti, 1999, p. 22-23).

[22] Ofiţerul de securitate, pe atunci căpitan, Ovidiu Soare, care se afla în misiune în zona MApN raporta: „În prima noapte (22-23 decebrie 1989, teroriştii) au desfăşurat un atac concentrat din Complexul «Orizont» şi dintre blocurile situate în faţa ministerului, astfel: trăgeau cu arme cu lunetă (...) efectul ucigător fiind extrem de eficace (toate victimele au fost lovite în cap); în cursul nopţii strângeau cadavrele (din rândurile lor) pentru a nu putea fi găsite la ivirea zorilor; acţionau cu un fanatism extrem, până la sinucidere (...) unul dintre ei încercând să penetreze în unitate, înarmat fiind doar cu un cuţit (a sărit gardul cu agilitate deosebită, s-a ghemuit, dar a fost reperat şi împuşcat. (...) Nu avea documente asupra sa; printre blocuri erau grupuri de câte 2-3, în prima noapte civili, iar în a doua noapte, în uniforme militare; de a doua zi au ocupat poziţii de tragere în apartamente situate în blocurile din faţa ministerului. Unul dintre apartamente l-au ocupat ucigând o fată de 19 ani care locuia acolo" (*ibidem*, p. 159).

[23] Pe larg Petre Outu, *Ceauşescu, rebelul din Tratatul de la Varşovia*, în „Dosarele istoriei", nr. 10 (15), 1997, p. 34-40; idem, *O altfel de plenară*, în „Document – Buletinul Arhivelor Militare", an 1, 1998, nr. 1, p. 42-44.

[24] *Apud* Ioan Scurtu, *Ceauşescu către Tito: „Suntem hotărâţi să apărăm independenţa ţării"*, în „Magazin istoric", s.n., februarie 1998, p. 9-14.

logice şi pe trecutul lui Nicolae Ceauşescu, de absolvent, la începutul anilor '50, a două cursuri la şcolile academice militare sovietice. Pe aceleaşi coordonate se poate înscrie şi un alt argument ce ţine tot de domeniul serviciilor secrete şi anume că „Reţeaua Caraman" – condusă de ofiţeri ai Securităţii – care funcţionase pe teritoriul francez contra NATO, dar principalul beneficiar fiind Kremlinul, încă nu fusese demantelată la acea dată, ceea ce presupune că sovieticii nu puteau risca în mod real o deteriorare brutală a relaţiilor cu regimul de la Bucureşti[25].

În schimb, majoritatea istoricilor şi politologilor care s-au ocupat de analiza crizei cehoslovace din 1968 apreciază, şi nu fără temei, că denunţarea invaziei de către Nicolae Ceauşescu la mitingul din 21 august a fost un act de curaj care îi face cinste atât lui, cât şi ţării sale, ceea ce la vremea respectivă şi în anii imediat următori s-a bucurat de respectul întregii lumi[26]. Dar în primul rând s-a bucurat de sprijinul unanim al românilor. Generalul de corp de armată (r) Vasile Bărboi îşi amintea că „era o stare generală de însufleţire, de unitate naţională şi solidaritate, de comunicare sufletescă, fiindcă fiecare cetăţean simţea că ţara este în pericol"[27].

Seriozitatea cu care liderul de la Bucureşti a receptat pericolul unei invazii din partea armatelor Tratatului de la Varşovia l-a determinat să fixeze măsuri precise pentru Ministerul Apărării Naţionale şi Ministerul Afacerilor Interne. În ceea ce priveşte organele de securitate, acestea au fost puse în stare de alarmă, iar blindatele şi trupele de securitate au întărit dispozitivele de apărare în jurul clădirilor principalelor instituţii. În clădirile direcţiilor centrale de securitate s-au ridicat baricade din saci de nisip la ferestrele şi uşile de acces, prevăzute cu puncte de foc şi rezerve de muniţie. În concepţia lui Ceauşescu, în caz de atac neprovocat asupra teritoriului ţării Securitatea trebuia să organizeze, prin aparatul informativ, un război de partizani.

Un alt fost general de securitate, Grigore Răduică, îşi amintea că: „Ceauşescu a cerut imediat şi o serie de măsuri pentru protecţia lui personală. El devenise conştient că în cazul repetării scenariului din Cehoslovacia ar pierde cu siguranţă poziţia sa de conducător al partidului şi statului. Iată de ce se temea foarte tare să nu fie răpit sau omorât prin otrăvire, iradiere ori prin alte mijloace"[28]. După cum atestă alte documente publicate după '90, Ceauşescu rămăsese convins că moartea predecesorului său, Gheorghiu-Dej, fusese provocată prin iradiere de către serviciile secrete sovietice[29]. Pentru a nu împărtăşi aceeaşi soartă, a dat dispoziţie Institutului de fizică atomică din Bucureşti să realizeze un dozimetru de forma unui

---

[25] Pierre Accoce, Daniel Pouget, *Reţeaua Caraman. Cei treisprezece români care au zguduit NATO*, Bucureşti, 1999.

[26] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 1998, p. 537; Ioan Scurtu, *loc. cit.*; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997, p. 506-510.

[27] Vasile Bărboi, *Amintirile unui veteran de război. Vara lui 1968. Un moment de demnitate*, în „Dosarele istoriei", an V, 2000, nr. 1 (41), p. 56-57.

[28] Grigore Răduică, *Celălalt Ceauşescu. Mărturii din umbra deciziilor politice*, în „Magazin istoric", s.n., februarie 1998, p. 15-17.

[29] Vladimir Alexe, *Anatomia unei crime politice: asasinarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Dosare ultrasecrete", an 1, nr. 17, 15 august 1998, p. 1; Ion Mihai Pacepa, *Moştenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare*, p. 256.

stilou pe care să-l poarte permanent şi să se pună astfel la adăpost de o eventuală iradiere. Aparatul era construit în aşa fel încât emitea un semnal caracteristic atunci când înregistra doze de radioactivitate mai mari decât cele normal admise. Stiloul dozimetric conţinea o substanţă reactivă, care trebuia completată periodic[30]. Din destăinuirile generalului Nicolae Pleşiţă aflăm că, prin intermediul structurilor de spionaj tehnico-ştiinţific din DIE, Securitatea a folosit şi aparatură mai sofisticată adusă din Occident pentru controlul radioactiv asupra încăperilor şi locurilor în care era prezent şeful statului[31].

Alte dispoziţii date de Ceauşescu şefilor Securităţii şi Armatei făceau referire la studierea căilor rutiere de la sud de Carpaţii Meridionali, care puteau fi folosite pentru o deplasare sigură şi rapidă în caz de necesitate. În ipoteza că evenimentele evoluau de aşa natură încât securitatea comandantului suprem nu mai putea fi asigurată în ţară, trebuia scos şi transportat într-un stat prieten, respectiv în China. Generalul Pleşiţă îşi aminteşte şi el că în toamna lui 1968, când situaţia „era pe muchie de cuţit" întrucât „sovieticii se pregăteau să ne atace", Securitatea a întocmit un plan de retragere în munţi, unde a depozitat alimente şi arme. Dar ceea ce este extrem de interesant, Pleşiţă vorbeşte despre pregătirea de către direcţiile operative ale Securităţii a unor „colaboratori cu rol dublu pentru spatele frontului"[32], iar Pacepa aminteşte despre „crearea unei reţele de case conspirative în oraşele şi centrele rurale importante ale ţării şi amenajarea lor ca puncte de comandă pentru organele centrale şi regionale de Securitate în vederea organizării şi conducerii unui război de partizani" (sau mişcare naţională de rezistenţă)[33].

În scopul unei mai bune adaptări la noua conjunctură politică internaţională, Consiliul Securităţii Statului a propus, iar conducerea superioară de partid şi de stat a aprobat, începând cu 27 septembrie 1968, să se înfiinţeze în structura trupelor de securitate alte cinci batalioane, care împreună cu cele deja existente ridica numărul lor la 13. Doar două batalioane mai aveau în responsabilitate câte patru judeţe, nouă aveau în subordine câte trei judeţe, iar două batalioane răspundeau de două judeţe[34].

În toamna anului 1968, în contextul în care se prefigura – după Cehoslovacia – o invazie a armatelor sovietice în România, conducerea Securităţii, cu aprobarea lui Ceauşescu, a luat iniţiativa de a se fotocopia întreaga Arhivă operativă. Operaţiunea a durat câţiva ani, iar copiile pe microfilme au fost depozitate într-un loc sigur. De la această dată şi până în decembrie '89 toate dosarele Securităţii care se clasau în Arhivă la fondurile operative au fost microfilmate în dublu exemplar: unul pentru exploatare, iar al doilea pentru depozitul de rezervă. Doar dosarele de la fondul penal sau ceea ce istoricii studiază la fondul "Y" (penal) au fost microfilmate selectiv, respectiv probele stabilite de instanţele judecătoreşti militare, sentinţele şi alte documente importante ori cu valoare istorică. De asemenea,

[30] Grigore Răduică, *loc.cit.*

[31] *Ochii şi urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolea Pleşiţă*, p. 72.

[32] *Ibidem*, p. 143.

[33] Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii*, vol. 3, p. 113.

[34] Clara Cosminescu, *Trupele de securitate în 1968. Organizare, structură şi zone de responsabilitate*, în *Totalitarism şi rezistenţă, teroare şi represiune în România comunistă*, I, Bucureşti, 2001, p. 97-100.

valoarea deosebită a informaţiilor conţinute de documentele din Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, fondul M.St.M. – Secţia 2-a Informaţii, a impus protejarea lor şi crearea unui fond de asigurare prin microfilmare selectivă a dosarelor, operaţiune executată până în anul 1973[35]. Măsuri de protecţie s-au luat şi pentru fondurile speciale de la Arhivele Statului, Arhiva Ministerului de Externe, Arhiva CC al PCR şi Secţia de manuscrise a Academiei. S-a dorit, probabil, să se evite situaţia din 1944–1945, când trupele sovietice prezente pe teritoriul României fuseseră însoţite de echipe specializate în trierea arhivelor secrete.

Toate aceste măsuri, la care s-au adăugat şi alte ordine şi hotărâri ale Consiliului Securităţii Statului specifice profilului de activitate pentru fiecare Direcţie centrală şi teritorială, au fost adunate, sistematizate şi sintetizate punctual, în aşa numitul Plan de Mobilizare, care până în 1989 a fost actualizat permanent în funcţie de evoluţia raporturilor dintre România şi URSS[36].

Până în ultimii ani ai regimului comunist din România, Planul de Mobilizare a fost masiv actualizat, primind denumirea codificată „IS – Rovine – 70". Acest plan se referea la o acţiune integrată concepţiei politice şi militare a României, cunoscută ca „război al întregului popor". Planul specifica punctual măsurile pe care Ministerul Apărării Naţionale, Secţia Specială a CC al PCR, Ministerul de Interne (inclusiv Departamentul Securităţii Statului) şi Gărzile Patriotice urmau să le adopte în cazul unui război neprovocat, soldat cu ocuparea temporară a teritoriului României de către trupe inamice. În esenţă măsurile vizau ex-filtrarea rapidă a conducerii de partid şi de stat, dar şi evacuarea principalelor ministere. Inamicul nu era numit, dar măsurile lăsau să se înţeleagă faptul că direcţia posibilă de atac venea dinspre graniţa de est. Deci ipoteza unei agresiuni făcea referire la o posibilă invazie a armatelor sovietice ca în situaţia din 1968 de la Praga.

Evacuarea lui Nicolae Ceauşescu şi a principalilor săi colaboratori urma să se facă prin tunelul care lega clădirea Comitetului Central de clădirea Palatului Regal. În continuare, prin intermediul reţelei de canalizare a Bucureştiului, se preconiza ieşirea la suprafaţă în diferite puncte ale oraşului. În acele zone organele DSS pregătiseră din timp case conspirative pentru adăpostirea provizorie a conducerii statului, care ulterior putea să folosească rutele de salvare „Luceafărul", „Venus", „Saturn", „Soarele" pentru părăsirea Capitalei şi ajungerea la amplasamentele strategice ale Marelui Stat Major, de unde ar fi urmat să conducă lupta de rezistenţă. În plan se prevăzuseră şase maşini şi două elicoptere pentru deplasarea comandantului suprem şi a celorlalţi lideri ai partidului, la care se adăugau aproximativ 15 maşini şi patru elicoptere de luptă pentru protecţia personalităţilor respective. Pentru derutarea şi dezinformarea iamicului planul prevedea o serie de detalii care ar fi permis îndreptarea atenţiei virtualului inamic spre rute de deplasare false şi spre convoaie-momeală de limuzine[37].

[35] Lenuţa Nicolescu, *Secţia 2-a Informaţii a Marelui Stat Major*, în „Document – Buletinul Arhivelor Militare", an 1, 1998, nr. 1, p. 63.

[36] Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, p. 113-114.

[37] *Apud* „Alerta", 5 octombrie 2000, p. 7.

Îngrijorarea autorităţilor de partid şi de stat de la Bucureşti privind pericolul unei invazii sovietice în România a fost îndreptăţită, aspect dovedit recent şi de documentele Oficiului Arhivelor Publice din Marea Britanie, care au cunoscut lumina tiparului în paginile cotidianului londonez „The Observer" din 8 ianuarie 2000. Documentele dezvăluie că la începutul lunii septembrie 1968 serviciile secrete britanice şi olandeze reuşiseră să afle detalii ale planului de invadare a României pregătit la Moscova. Potrivit acestui plan, trupele sovietice, ungare şi poloneze urmau să invadeze România la 22 noiembrie, ora 4 dimineaţa. Ministrul de Externe britanic Michael Stewart a transmis la Bucureşti în ziua de 21 noiembrie un telex cu următorul conţinut: „Am analizat informaţiile de ultimă oră şi am ajuns la concluzia că ruşii pregătesc *în cel mai scurt timp* [*subl. C.T.*] o acţiune militară împotriva României". Totalul efectivelor trupelor de invazie se putea ridica la 150 000 de militari[38].

Totuşi, documentele secrete britanice declasificate lasă să se înţeleagă faptul că nu situaţia României îngrijora cel mai mult autorităţile de la Londra. Teama acestora era că trupele sovietice îşi puteau continua marşul victorios până la Belgrad, ceea ce Marea Britanie şi partenerii din Alianţa Nord-Atlantică nu puteau admite, întrucât ţara lui Tito era considerată „inima strategică a Europei". Londra îşi planificase deja să înarmeze formaţiunile de lupă iugoslave şi să expedieze în zonă unităţi de elită, aşa cum procedase şi Churchill în al doilea război mondial, când i-a ajutat pe partizanii sârbi. În stadiul actual al cercetărilor, istoriografia nu dispune de documente care să explice motivul pentru care URSS a renunţat să pună în aplicare planul de invazie a României şi Iugoslaviei, câmpul ipotezelor rămânând în continuare deschis.

Contrainformaţiile militare neutralizează agenţi sovietici

În armată, activităţile informative ale agenturii GRU (Serviciul de informaţii al Armatei Roşii) au presupus din partea Direcţiei a IV-a (contrainformaţiile militare) din Securitatea română o ripostă concretizată în special prin trecerea în rezervă a ofiţerilor căsătoriţi cu rusoaice şi deschiderea unor mape de verificare pentru ofiţerii care studiaseră în URSS. Măsurile operative au dus la rezultate notabile, concretizate în finalizarea unor cazuri de notorietate.

Astfel, în 1967, în urma unui complex de măsuri specifice, contrainformaţiile militare l-au documentat pe colonelul Petrescu, de la Brigada de grăniceri Turnu-Severin, ca fiind agent GRU. La percheziţia domiciliară s-a găsit o staţie de emisie-recepţie. Ofiţerul nu a fost deferit Justiţiei militare, luându-se doar măsura trecerii sale în rezervă.

Un alt caz a fost rezolvat tot în 1967, avându-l de data aceasta ca obiectiv pe colonelul Iulian Ungureanu. Acesta făcea parte din categoria ofiţerilor superiori cu studii în URSS, era căsătorit cu o rusoaică, iar până în 1956 îndeplinise funcţia de comandant al Şcolii de Ofiţeri pentru Ministerul de Interne din Oradea. După

[38] D. Constantin, R. Căplescu, *Documente senzaţionale despre implicaţiile cotropirii Cehoslovaciei, în 1968*, în „Adevărul", 10 ianuarie 2000, p. 1, 9; Miruna Munteanu, *Invazia sovietică în România era planificată pentru 22 noiembrie 1968*, în „Dosare ultrasecrete", an 3, nr. 89, 15 ianuarie 2000, p. 1.

această dată ofiţerul fusese promovat într-o direcţie operativă din aparatul central al Consiliului Securităţii Statului. Contrainformaţiile l-au surprins pe colonelul Ungureanu în timp ce transmitea informaţii secrete unui agent din rezidenţa GRU din România. Şi de data aceasta singura măsură preventivă care s-a luat a fost trecerea ofiţerului în rezervă.

După vara fierbinte a anului 1968, la propunerea Direcţiei a IV-a o serie de ofiţeri superiori au fost schimbaţi din funcţii pe motiv că în timpul evenimentelor de la Praga „săvârşiseră abateri" sau „nu executaseră ordinele M.St.M. al artamei române privind dislocarea unor trupe, ocuparea unor aliniamente pe căile eventuale de acces ale armatei sovietice"[39]. În realitate, organele de contrainformaţii militare izbutiseră să identifice o mare parte din agentura secretă folosită de serviciile de informaţii sovietice, precum şi o serie de colaboratori recrutaţi sau reactivaţi din rândul ofiţerilor armatei române. Printre cazurile mai importante de acest gen se numără cele în care au fost implicaţi generalii Ioan Şerb, Floca Arhip şi Vasile Petruţ.

Cazul generalului Ioan Şerb reprezintă pentru contrainformaţiile militare o spectaculoasă lovitură dată agenturii GRU din România. Cu studii militare făcute în URSS, Ioan Şerb a promovat rapid în ierarhia militară, ajungând şeful trupelor de grăniceri. Pe vremea când se afla în URSS Ioan Şerb a avut o „întâmplătoare aventură intimă" cu o rusoaică, în urma căreia a rezultat un copil. În ţară Ioan Şerb era căsătorit şi avea doi copii, ceea ce îl făcea vulnerabil în plan contrainformativ, în sensul că putea fi uşor şantajabil pentru a fi atras la colaborare. Conform datelor publicate până acum de istoriografie, Ioan Şerb ar fi fost recrutat de GRU încă din perioada studiilor în URSS, având misiunea de a informa despre comportamentul celorlalţi cursanţi români. Fără a rupe legăturile cu sovieticii după revenirea sa în ţară, Ioan Şerb a fost ţinut o perioadă în conservare, reuşind să promoveze până la funcţia de ministru adjunct în Ministerul de Interne. Ulterior a fost transferat în Ministerul Apărării Naţionale, luând parte la acţiuni pe linia Tratatului de la Varşovia, ceea ce îi permitea să aibă contacte oficiale cu ofiţeri superiori sovietici. Ca urmare, Ioan Şerb ar fi fost reactivat de către agenţii GRU în 1964, deci într-un moment în care realţiile URSS cu România intraseră într-o fază de criză.

În vara anului 1968 generalul Ion Şerb ocupa funcţia de comnandant al Armatei a 2-a Bucureşti. În zilele imediat următoare ocupării Cehoslovaciei, când situaţia României era critică, generalul Şerb a fost surprins de agenţii structurilor de contrasinformaţii comentând şi neexecutând ordinele ministrului Apărării Naţionale. Mai mult, generalul Şerb se pare că ar fi oferit unor agenţi sovietici o serie de date şi informaţii de interes, printre care: dislocarea forţelor militare româneşti din Moldova în scopul respingerii unei posibile ofensive a armatelor sovietice; diferite tematici ale aplicaţiilor militare; documentare asupra colaborării Ministerului Apărării Naţionale cu Gărzile Patriotice; tipurile de armament (altele decât cele din Tratatul de la Varşovia) procurate de armata română; relaţiile militare dintre România şi Iugoslavia. Simţind că este supravegheat, generalul Şerb a cerut ministrului Apărării să i se asigure o protecţie specială, prin gardă militară,

[39] Pe larg în „Alerta", 5 octombrie 2000, p. 7.

atât la serviciu cât şi la domiciliu. La sugestia organelor de contrainformaţii, generalul Şerb a fost schimbat de la conducerea Armatei a 2-a şi numit adjunct la Comandamentul trupelor de infanterie şi tancuri, organism ce exercita comanda doar la nivel logistic şi nu la trupe reale. Chiar şi în noua funcţie, simţind că e în continuare supravegheat de contrainformaţii, generalul Şerb a ales soluţia, mai puţin inspirată, de a lua legătura cu Ambasada URSS din Bucureşti. Din datele pe care contrainformaţiile militare le deţinea despre generalul Şerb rezultă că acesta era sigur de intrarea trupelor sovietice pe teritoriul României, situaţie în care i se promisese funcţia de ministru al Apărării. Probabil că, bazat pe această convingere, a acţionat imprudent, intrând cu un taxi în curtea oficiului diplomatic respectiv.

În 1971 ofiţerii de contrainformaţii care se ocupau de acest caz au pus la punct un plan de arestare a generalului Şerb, într-un mod conspirativ şi cu avizul ministrului Apărării. În anchetă generalul Şerb a recunoscut că a trădat în favoarea sovieticilor. Conform opticii lui Ceauşescu, s-a interzis să fie judecat petru spionaj, fiind doar condamnat pentru „neglijenţă în serviciu" şi retogradat la gradul de soldat[40].

În toamna anului 1968, după evenimentele din Cehoslovacia, s-a desfăşurat pe teritoriul României, la Bacău, o aplicaţie specială pentru apărarea antiaeriană, fără trupe, la care sovieticii au prezentat o expoziţie cu variante de rachete sol-sol şi aer-aer, pe care conducerea Armatei Roşii dorea ca partea română să le achiziţioneze. Rachetele urmau să intre în dotarea Comandamentului Apărării Antiaeriene[41]. Până la urmă nu s-a realizat acest lucru, întrucât partea română a sesizat că rachetele sovietice erau depăşite din punct de vedere tehnic şi operativ.

La aplicaţia de la Bacău şeful grupei de ofiţeri români era generalul Floca Arhip, adjunct al ministrului Apărării Naţionale, iar din partea conducerii armatei sovietice delegaţia a fost condusă de mareşalul Andrei Greciko. Din datele obţinute de organele de contrainformaţii militare româneşti, pe timpul aplicaţiei a rezultat că generalul Floca Arhip, într-o evidentă contradicţie cu ceilalţi ofiţeri români din delegaţie, susţinea ca partea română să cumpere rachetele şi focoasele aviatice de la sovietici, ceea ce a tras un serios semnal de alarmă. Analizându-se apoi anumite date şi informaţii despre cariera şi relaţiile generalului Arhip s-a stabilit un plan de supraveghere foarte strictă a acestuia, inclusiv folosirea tehnicii operative, insistându-se mai ales asupra persoanelor pe care le contacta din rândul sovieticilor. În acest fel contrainformaţiile au reuşit să înregistreze dialogul purtat de mareşalul Greciko cu generalul Arhip în cadrul unei întâlniri conspirative. Pe fond, subiectul discuţiei a fost o raportare de către generalul român a îndeplinirii sarcinilor pe care le primise de la spionajul sovietic cu ocazia unei şedinţe pe linie de comandă militară a Tratatului de la Varşovia. Generalului Arhip i s-a trasat ca sarcină de către mareşalul Greciko „stabilirea nominală a potenţialilor colaboratori din rândul conducerii armatei, partidului şi statului"[42]. Erau preferaţi ofiţeri şi activişti români cu vederi prosovietice. Generalul român i-a prezentat interlocutorului său şi un tabel nominal cu relaţiile

---

[40] Vezi şi Grigore Răduică, *loc.cit.* După revoluţia din decembrie 1989 Ioan Şerb a fost ales primar în comuna sa natală, Malul cu Flori, din judeţul Dâmboviţa („Alerta", 31 august 2000, p. 7)
[41] „Alerta", 5 octombrie 2000, p. 7.
[42] Idem, 12 octombrie 2000, p. 7.

apropiate ale acestora. Prin urmare, din analiza convorbirii înregistrate a rezultat că generalul Arhip era rezident cu vechi state de serviciu în slujba GRU şi avea în legătură operativă alţi agenţi din rândul ofiţerilor armatei române. Ca măsuri de neutralizare conducerea Ministerului Apărării Naţionale, cu avizul lui Ceauşescu, a hotărât pensionarea forţată a generalului Floca Arhip şi scoaterea din rândul armatei a tuturor ofiţerilor care rămăseseră fideli URSS.

Un alt caz interesant rezolvat de contrainformaţiile militare se referă la generalul Vasile Petruţ. Acesta fusese comandant al trupelor de grăniceri, ulterior fiind promovat în Direcţia Propagandă din Secţia Politică Superioară a Armatei, datorită prieteniei sale cu generalul Ilie Ceauşescu, şeful Consiliului Superior Politic. În calitate de comandant al Trupelor de grăniceri, generalul Petruţ avea întinse legături oficiale cu omologii săi sovietici din Tratatul de la Varşovia, fapt pentru care a şi intrat în vizorul organelor de contrainformaţii, fiind suspectat că la anumite întâlniri şi-ar fi depăşit competenţele prevăzute de cadrul strict oficial. Din urmărirea informativă s-a constatat că generalul Petruţ îl protejase pe colonelul Dumitru Cociuban din Direcţia de Informaţii a Marelui Stat Major, despre care organele de contrainformaţii militare deţineau date că întreţinea legături neoficiale cu agenţi ai rezidenturii GRU din România. Colonelul Cociuban fusese surprins când, în loc să ofere structurilor specializate româneşti date asupra unui vas al SUA acostat la Constanţa, în echipajul căruia s-ar fi aflat agenţi acoperiţi ai CIA, le-a transmis mai întâi sovieticilor. În momentul în care a fost informat despre fapta colonelului Cociuban, generalul Petruţ a luat asupra acestuia măsura de trecere în rezervă „conform normelor care prevedeau că agenţii sovietici nu pot fi deferiţi justiţiei”[43]. În final, colonelul Cociuban a fost luat sub protecţia directă a lui Iosif Uglar, membru supleant al CC al PCR şi preşedinte al Comitetului pentru Consiliile Populare.

Din alte surse memorialistice se confirmă că liderii de la Kremlin nu renunţaseră la aducerea sub ascultare a regimului de la Bucureşti, iar pentru a-şi atige scopurile Brejnev a pus mai mult accentul pe acţiunile serviciilor secrete sovietice. Ion Mihai Pacepa susţine că în iulie 1969 serviciile secrete sovietice definitivaseră deja operaţiunea „Nistru” (Dnestr) care viza aducerea la conducerea României a unui membru PCR loial URSS[44]. Încadrată istoric, decizia Moscovei ar fi fost luată în contextul primei mari defecţiuni de răsunet, respectiv a căpinatului Ion Iacobescu din DIE, care a dus la demantelarea „Reţelei Caraman”.

Coroborarea datelor de interes istoric dezvăluite de principalii memorialişti ai fostei Securităţi – Pacepa, Neagu, Stănescu, Pleşiță şi Răduică – conturează concluzia că operaţiunea planificată de sovietici viza mai multe direcţii: 1) atragerea la colaborare şi reactivarea unor generali din Armată şi Securitate, precum şi a unor activişti PCR, cu studii la Moscova, care să formeze împreună nucleul de bază pentru răsturnarea lui Ceauşescu; 2) acţiuni diversioniste pentru compromiterea lui Ceauşescu, atât în ţară cât şi în Occident; 3) provocarea unor stări de spirit nefavorabile regimului de la Bucureşti în rândul minorităţilor etnice din România, care să ducă la reacţii represive din partea organelor de securitate şi a Armatei, ceea ce putea fi folosit ca pretext pentru o eventuală intervenţie militară sovietică cu rol „pacifist”.

[43] Idem, 31 august 2000, p. 7.

[44] Ion Mihai Pacepa, *op.cit.*, p. 117-121.

La Bucureşti şeful statului a continuat să ia măsuri contrainformative „pe linia Uniunii Sovietice" şi a ţărilor vecine din Tratatul de la Varşovia. Structura Securităţii specializată în acest domeniu – UM 0920/A, devenită ulterior UM 110 – a fost încadrată cu noi ofiţeri aduşi din celelalte direcţii centrale, numărul acestora ajungând la aproximativ 1000. Despre existenta acestei unităţi speciale a Securităţii aveau cunoştinţă şi serviciile secrete occidentale. Iată ce dezvăluie în acest sens Tjeerd Sleeswijk Visser, fostul director al Serviciului Olandez de Informaţii Militare: „Monitorizările noastre ale celor din Vest care am gestionat în timpul «războiului rece», activitatea generală de contrainformaţii la nivel naţional dar şi în ceea ce priveşte protecţia informaţiilor clasificate ale Alianţei Euro-Atlantice, au evidenţiat de la începutul anilor '70, după «Primăvara de la Praga», că organele române de securitate îşi creaseră departamente interne şi externe specializate în contra-spionaj anti-KGB care au funcţionat până la căderea regimului Ceauşescu"[45].

Tot din ordinul comandantului suprem, la începutul anilor '70 s-a făcut o a doua epurare mascată a întregului aparat de securitate, ofiţerii cu studii la Moscova, dar mai ales cei proveniţi din rândul minorităţilor etnice, au fost transferaţi sub diverse motive în sectoare administrative sau folosiţi în activităţi funcţionăreşti de rutină din Ministerul de Interne, noile locuri de muncă nepermiţându-le divulgarea secretelor de interes pentru sovietici.

O soartă asemănătoare au avut-o şi ofiţerii cu funcţii înalte din MApN, unii dintre ei suspectaţi de legături neoficiale cu sovieticii. Generalul de divizie (r) Marin Pancea, fost şef al Direcţiei de Informaţii a Armatei, îşi aminteşte că s-a luat hotărârea „înlăturării din funcţiile superioare de conducere din armată a ofiţerilor şi generalilor care aveau studii în URSS şi care nu prezentau suficiente garanţii şi încredere pentru funcţiile respective". O altă măsură a vizat situaţia ofiţerilot români cu soţii de origine sovietică. Acestea au fost sfătuite să-şi ia cetăţenie română. Doar unele au acceptat. „Ca urmare – menţionează acelaşi memorialist – ofiţerii respectivi au fost scoşi din armată. Unii dintre ei au părăsit ţara, mergând după soţii în Uniunea Sovietică, unde au fost imediat încadraţi pe funcţii similare în Armata Roşie. Acestora li s-a promis că, într-un viitor apropiat, conducătorii politici naţionalişti de la Bucureşti vor fi înlăturaţi, iar ei vor fi din nou înrolaţi în armata română şi vor primi cele mai înalte funcţii în organismul militar"[46].

Imprudenţe, duplicitate şi eşecuri

Stilul foarte agresiv prin care au acţionat serviciile secrete sovietice pe teritoriul României a fost favorizat în special de megalomania lui Ceauşescu şi de sfidătoarea promovare pe linie de partid şi de stat a soţiei sale, Elena Ceauşescu. De asemenea, trecerea pe linie moartă a lui Virgil Trofin, Cornel Burtică, Ion Iliescu, Vasile Patilineţ, Ion Ioniţă ş.a. a contribuit la apariţia în rândul membrilor de frunte ai PCR a unei surde opoziţii faţă de măsurile luate de Ceauşescu, ca şi faţă de exacerbarea cultului personalităţii. Toţi cei bănuiţi de „relaţii dubioase cu Moscova" au fost puşi imediat sub urmărirea organelor de securitate specializate.

---

[45] Radu Tudor, *Fostul director al Serviciului Olandez de Informaţii Militare dezvăluie pentru ZIUA*, în „Dosare ultrasecrete", 8 iunie 2002, p. IV.

[46] Marin Pancea, *Armata. Securitatea. Populaţia. Revoluţie sau lovitură de stat*, Bucureşti, 1999, p. 40.

Acest lucru este confirmat şi de fostul general de securitate Ion Mihai Pacepa, care, într-un interviu acordat postului de televiziune maghiar „Dunai TV", a recunoscut că Ion Iliescu „a fost interceptat ani de zile cu microfoanele tip «UM 0920/A», încă din anul 1972"[47].

Greu de aflat cine l-a sfătuit, dar cert rămâne faptul că Nicolae Ceauşescu a considerat că – pentru a-i contracara pe sovietici – e bine să treacă la ofensivă. Cunoscând că Brejnev fusese în timpul carierei sale prim-secretar al Partidului Comunist din Republica Sovietică Moldova, liderul de la Bucureşti a ordonat Securităţii să-i întocmească un dosar amănunţit asupra acelei perioade. La finalizare, lucrarea proba faptul că Brejnev condusese în Moldova Sovietică procesul de represiune şi exterminare a populaţiei româneşti după 1945. Cu ocazia întâlnirii cu Brejnev, Ceauşescu i-a înmânat dosarul respectiv, ceea ce a stârnit şi mai mult mânia conducerii de la Moscova[48].

Confruntarea dintre Securitatea română şi serviciile secrete sovietice a fost, încă de la început, inegală. Chiar şi prin concepţie ori felul cum a fost gândită şi structurată, activitatea informativă contra sovieticilor a lăsat prea puţine şanse de reală eficienţă pentru organele de securitate româneşti. Generalul (r) Nicolae Pleşiţă susţine că a întocmit un studiu comparat între potenţialul informativ al Securităţii contra Estului cu dispozitivul similar contra Vestului, iar concluzia a fost că sectorul estic era „mult mai subţire încadrat" şi aceasta într-un moment în care „Estul era atunci mai puternic decât Vestul"[49]. De aici şi evaluarea justă că România se afla într-o situaţie extrem de periculoasă, ceea ce lasă să deducem că pentru regimul de la Bucureşti, în mod paradoxal, principalul factor de risc nu mai erau „uneltirile imperialismului occidental", ci acţiunile oculte ale URSS. Este o concluzie formulată tranşant şi de generalul (r) Marin Pancea: „clar că ameninţările pentru România nu veneau dinspre NATO, ci dinspre răsărit"[50].

De asemenea, serviciile de informaţii militare sovietice au reuşit să afle rapid despre aranjamentele dintre România şi Franţa în ceea ce priveşte livrarea de tehnică militară performantă – mai precis cumpărarea de către guvernul român a unor avioane Mirage şi aparatură de transmisiuni –, motiv pentru care, după căderea guvernului De Gaulle, URSS a recurs la noi şi puternice presiuni asupra regimului de la Bucureşti[51]. De aici şi obsesia lui Ceauşescu că pe frontul secret totul trebuia făcut cu maximă prudenţă pentru evitarea oricăror provocări sau acţiuni diversioniste care ar fi putut oferi Kremlinului pretexte pentru a interveni în România.

În fapt, sovieticii au continuat să practice pe teritoriul României „spionajul total", principiu aplicat de regulă doar pentru ţările considerate inamice. Elocvent este cazul instrumentat de UM 0920/A, între anii 1969–1970, referitor la felul în care KGB-ul a acţionat pentru sustragerea unor documente secrete. Ofiţerii şi agenţii serviciilor secrete sovietice specializate pe domeniul economic acţionau la

[47] „Ziua", 24 martie 2001, p. 7.
[48] Pe larg în „Alerta", 24 august 2000, p. 7.
[49] *Ochii şi urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolae Pleşiţă*, p. 141.
[50] Marin Pancea, *op.cit.*, p. 38.
[51] *Ibidem*, p. 39.

Bucureşti sub acoperirea de specialişti ai GKS – Comitetul de Stat pentru relaţii economice – care era subordonat direct Consiliului de Miniştri al URSS. Din 1969 GKS-ul era interesat să vândă părţii române un dispozitiv complex de acţionare a ecluzei de la Hidrocentrala Porţile de Fier, asigurând instalarea şi service-ul agregatelor. Specialiştii români au constatat în urma unor probe că dispozitivul de fabricaţie sovietică este prea puţin performant, fapt pentru care au apelat la firma austriaçă „Mobey" pentru achiziţionarea unei instalaţii similare, dar mult mai competitivă. Contractul semnat între partea română şi cea austriacă prevedea o clauză separată privind păstrarea secretă a datelor tehnice de fabricaţie. În atari condiţii au intrat imediat pe fir agenţii serviciului secret sovietic. Principalii protagonişti au fost Mihail Vlasov – adjunctul directorului GKS – şi inginerul sovietic Alexandru Vorobiov, despre care contraspionajul românesc deţinea date că erau ofiţeri KGB sub acoperire. Aceştia colaborau şi cu un inginer român, reprezentant al părţii române, ce fusese recrutat de serviciul secret sovietic încă din timpul facultăţii pe care o absolvise la Moscova, dar lăsat în „adormire" şi apoi reactivat ca agent. Din supravegherea informativă efectuată de organele de securitate româneşti asupra celor trei rezultă fără dubii că întâlnirile dintre cei doi „specialişti" sovietici şi inginerul român respectau regulile conspirativităţii, iar scopul lor era ca documentaţia tehnică a instalaţiei de ecluzare aparţinând firmei austriece să fie fotocopiată. Documentaţia secretă era păstrată în biroul de documente secrete, unde, prin atribuţiile de serviciu, inginerul român avea acces. Pentru protecţia contrainformativă a documentaţiei organele de securitate instalaseră în încăpere microfoane şi aparate de fotografiat cu declanşare automată. Aşa s-a reuşit flagrantul. În toamna anului 1970 inginerul român însoţit de Vorobiov au pătruns în biroul unde se afla documentaţia tehnică, pe care au fotocopiat-o, numai că întreaga acţiune a fost înregistrată de aparatele de fotografiat instalate pentru protecţie. Ofiţerii români de contraspionaj care au lucrat la acest caz au fost în cele din urmă dezamăgiţi, întrucât conducerea Securităţii a dispus să nu se ia nici un fel de măsuri penale, sub motivul că „se puteau deteriora şi mai mult relaţiile României cu URSS"[52].

Această lipsă de ripostă în faţa cazurilor de spionaj iniţiate de KGB intrase deja în practica obişnuită atât a conducerii Securităţii, cât şi a Comitetului Central al PCR. Agenţii sovietici nu erau deranjaţi decât în cazuri excepţionale, dar şi atunci cu menajamente. În general se recurgea la măsura „intoxicării" sau, dacă acest lucru nu era posibil, agenţii care lucrau pentru sovietici erau îndepărtaţi şi puşi sub observaţie. Aşa s-a întâmplat şi în cazul privind sustragerea documentaţiei tehnice a instalaţiei de ecluzare de la Porţile de Fier. Sovieticii nu au putut fotocopia decât o parte din planurile tehnice reale, restul fiind contrafăcute de specialiştii români. Pentru eşecul acţiunii, întrucât sustrăseseră o documentaţie incompletă şi care nu putea fi folosită, cei doi "specialişti" sovietici (în realitate ofiţeri KGB sub acoperire) au fost retraşi de la post, iar inginerul român abandonat ca agent şi „marginalizat" de regimul de la Bucureşti.

---

[52] Pe larg acest caz, prezentat cu toate detaliile tehnice pentru activitatea de informaţii, la George Dora, *KGB în România*, XXIII, în „Alerta", 7 septembrie 2000, p. 7.

Prudenţa excesivă şi frica endemică faţă de sovietici a dus în alte cazuri la eşecuri ireparabile din partea instituţiei Securităţii regimului comunist din România. Generalii Răduică şi Pleşiţă şi-au amintit şi un caz concret din 1971, când Ceauşescu l-a chemat pe Ion Stănescu – atunci şeful CSS – şi i-a cerut să-i expedieze şefului KGB, Iuri Andropov, „un material”. Era vorba despre scrisoarea unui cetăţean din RSS Moldovenească, Alexandru Usatiuc Bulgăr. Acesta se prezentase la Comitetul Central al PCR şi solicitase o audienţă de urgenţă la secretarul general al partidului dar, nereuşind acest lucru, lăsase scrisoarea la cabinet, iar Securitatea a intrat imediat pe fir. În scrisoare Usatiuc insista ca autorităţile de la Bucureşti să pretindă URSS restituirea imediată a Basarabiei, motivând că în acel moment existau condiţii favorabile din punct de vedere politic, iar opinia publică era dispusă să sprijine o astfel de acţiune[53]. Ulterior, când Securitatea l-a informat pe Ceauşescu despre scrisoarea lui Usatiuc, acesta a interpretat-o ca pe o provocare a KGB-ului. Nu e mai puţin adevărat că ofiţerii Securităţii au dat dovadă de „superficialiate profesională”, pe care au recunoscut-o ulterior, ceea ce nu-i scuză în nici un fel. Eroarea a constat în lipsa de verificări, chiar şi de rutină, înainte de a i se raporta şefului statului, pentru a stabili dacă Usatiuc şi grupul său de patrioţi unionişti basarabeni – din care mai făceau parte Valeriu Graur, Gheorghe Ghimpu şi Alexandru Şoltoianu – acţiona cu sinceritate şi din proprie iniţiativă.

Consecinţele au fost dezastruoase pentru românii din Basarabia. KGB-ul a declanşat o anchetă teribilă printre grupurile de români „diversionişti” din Basarabia. Cei patru au fost anchetaţi, excluşi din partid, daţi afară din servicii şi apoi deportaţi în Siberia. Explicaţia oferită de generalul Nicolae Pleşiţă este că Securitatea nu a avut, din lipsă de potenţial informativ, posibilitatea să facă verificări serioase despre starea de spirit din Basarabia, ori să verifice grupurile de patrioţi basarabeni care puteau fi folosite în interesul României. Şi toate acestea din cauza lui Ceauşescu care „se temea de ruşi”. „Acceptase – precizează Pleşiţă – să ne ocupăm contrainformativ de ei, dar ne-a interzis să dezvoltăm munca de informaţii în Uniunea Sovietică şi să ne mulţumim numai la nivelul ambasadelor”[54].

Naţionaliştii de la Bucureşti în pericol

Probabil că Nicolae Ceauşescu a realizat marea eroare pe care a făcut-o – interzicând activitatea informativă pe teritoriul URSS – şi a încercat să mai repare ceva, dar datorită viziunilor sale megalomanice şi-a atras adversari şi mai puternici. Aşa se explică iniţierea acţiunii „Brânduşa”, de competenţa UM 0920/A, prin care se urmărea pregătirea condiţiilor pentru ca, într-un moment de conjunctură favorabil, România să-şi poată reîntregi frontierele cu Basarabia, Bucovina de Nord, Ţinutul Herţa şi Insula Şerpilor. Deşi a fost ţinută într-o deplină conspirativitate, KGB-ul a aflat imediat de acţiunea „Brânduşa”, ceea ce dovedeşte că dispunea de agenţi foarte bine plasaţi în sfera puterii de la Bucureşti, şi a luat măsuri în consecinţă. Sovieticii şi-au înfiinţat şi ei o unitate specială care să urmărească demersurile românilor, iar CC al PCUS a destinat o secţie specială pe lângă Secretariatul său General cu sarcina de a supraveghea politica României faţă

[53] Grigore Răduică, *op.cit.*, p. 16.

[54] *Ochii şi urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolae Pleşiţă*, p. 75-77.

de teritoriile revendicate. Şi tot în replică, serviciile se informaţii şi securitate sovietice au început să sprijine din umbră organizaţiile revizioniste şi naţionaliste maghiare din exil, care, printr-o propagandă stridentă, revendicau Transilvania. Mai mult, au fost puşi în mişcare, tot la ordinul Kremlinului, şi comuniştii de la Sofia, prin ale căror acţiuni de propagandă se revendica sudul Dobrogei, considerat de ei „pământ bulgăresc"[55].

Insuccesele care se ţineau lanţ în activitatea aşa-zisei unităţi anti-KGB pot fi acum explicate şi susţinute documentar. Cel mai elocvent exemplu ni-l oferă cazul generalului Iosif Constantin, cel care din 1962 şi până în 1986 a condus mai întâi biroul, ulterior Serviciul special transformat în unitate de sine stătătoare (UM 0921/A, respectiv UM 0110 din 1978) cu sarcini de contracarare a acţiunilor serviciilor de informaţii ale ţărilor socialiste, dintre care spionajul sovietic ocupa un loc aparte.

O fişă de cadre întocmită la 22 iunie 1979 pentru informarea conducerii DSS atestă că între anii 1951–1958 colonelul Iosif Constantin fusese încadrat ca ofiţer operativ la Regiunea de Securitate Constanţa. În această calitate activase în grupul de ofiţeri care a „descoperit" acţiunile de sabotaj de la Canalul Dunăre – Marea Neagră. Pentru astfel de „merite deosebite", ofiţerul fusese avansat în grad şi funcţie, ulterior transferat din ordinul generalului Nicolae Doicaru în DIE. Din 1969, când colonelul Iosif Constatntin a devenit şeful Serviciului independent pentru ţările socialiste, a manifestat interes pentru deplasările în capitala URSS, „unde s-a întâlnit cu fostul şef al consilierilor sovietici care lucraseră în cadrul DIE", nimeni altul decât Alexandr Mihailovici Saharovski, devenit şeful spionajului din KGB. În întreaga activitate profesională colonelul Iosif Constantin nu arătase calităţi deosebite şi nu se remarcase prin competenţă, ba dimpotrivă, dovedise că era o fire slugarnică şi total aservită faţă de şefii săi ierarhici, generalii Nicolae Doicaru şi Ion Mihai Pacepa. Interesant este că după trecerea unităţii pe care o conducea în subordinea generalului Nicolae Pleşiţă – la acea dată, secretar de stat în conducerea Ministerului de Interne –, documentul sus citat menţiona despre Iosif Constantin că: „...încălcând flagrant şi sistematic regulile de muncă cu privire la compartimentare şi conspirativitate, el a continuat să se prezinte la aceştia [adică la Doicaru şi Pacepa – *n.C.T.*], prilej cu care le raporta despre misiunile pe care le primea şi problemele de muncă specifice unităţii pe care o conducea"[56].

Abia după dezertarea generalului Ion Mihai Pacepa, la 24 iulie 1978, s-a dezvăluit că generalul Nicolae Doicaru îl folosise pe colonelul Iosif Constantin „cât se putea de discret, ca ofiţer de legătură cu serviciile de informaţii sovietice". Din această postură, şeful unităţii anti-KGB a minimalizat „pe orice cale pericolul pe care-l reprezenta activitatea serviciilor de informaţii din ţările socialiste pentru cadrele noastre"[57]. Iată deci, bine documentat, un alt crud adevăr ce ţine de resortul organelor de securitate ale regimului comunist din România. Un ofiţer, comandant al unităţii ce era destinată să apere interesele româneşti faţă de acţiunile spionajului sovietic, avea în realitate simpatii prosovietice şi era folosit ca agent de legătură între înalţi resposabili din conducerea Securităţii de la Bucureşti cu serviciile similare sovietice.

[55] *Dicţionar pentru buzunarul agenţilor secreţi*, în „Alerta", 3 august 2000, p. 16.
[56] Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc. DIE 1955–1980*, Bucureşti, 1997, p. 278-279.
[57] *Ibidem*, p. 207.

Aşadar, marile eşecuri ale UM 0920/A, devenită din 1978 UM 0110, nu pot fi puse în exclusivitate pe seama „fricii" sau a „prudenţei" lui Ceauşescu de a nu deranja prea mult Kremlinul. Ele pot fi trecute la fel de bine şi în contul celor aflaţi în fruntea acelei unităţi specializate, care, în loc să-şi facă datoria, pactizaseră cu diavolul, dacă nu cumva erau chiar oştenii lui.

Un alt eveniment, important pentru fundamentarea concepţiei şi chiar a atitudinii lui Nicolae Ceauşescu faţă de agresivitatea spionajului sovietic, l-a constituit vizita sa în China, în iunie 1971. Conform dezvăluirilor lui Pacepa, Ceauşescu ar fi aflat cu acel prilej că organele de securitate chineze – Gonganbu – dejucaseră o încercare de asasinare a preşedintelui Mao Tze Dung. Atentatul fusese pregătit de mareşalul Lin Biao, comandantul armatei chineze. În momentul în care acesta a încercat să fugă în URSS, avionul care-l transporta s-a prăbuşit în Mongolia. De aici şi concluzia că atentatul fusese planificat de serviciile secrete sovietice (PGU) în complicitate cu înalţi demnitari de la Pekin, în intenţia de a se instala în China un guvern prosovietic. Mao şi Ciu En Lai i-ar fi povestit lui Ceauşescu că toţi cei implicaţi în tentativa de „lovitură de stat" erau cetăţeni chinezi care studiaseră în URSS[58]. Informaţiile furnizate de chinezi l-au pus serios în gardă pe Ceauşescu.

Aceeaşi agresivitate din partea agenţilor sovietici se constata şi pe teritoriul României, unde fusese demascat şi apoi neutralizat generalul Grigore Naum, şeful Direcţiei de contrainformaţii militare a Securităţii, pe care sovieticii îl considerau ca pe unul dintre cei mai importanţi agenţi, cu un rol cheie într-o acţiune de înlăturare a lui Ceauşescu. Acesta se afla în bune relaţii cu Constantin Pârvulescu, un vechi activist de partid, devotat sovieticilor şi reactivat de KGB. Tentativa celor doi, Pârvulescu şi Naum, de a organiza o structură aniceauşistă a fost rapid descoperită şi descurajată prin îndepărtarea celor doi din orice funcţii de decizie, precum şi prin atenţionarea colaboratorilor oficiali[59]. Oricum, serviciile secrete sovietice puseseră serios lupa pe regimul de la Bucureşti. Concludend în acest sens este raportul KGB dezvăluit de „Arhiva Mitrokhin":

„Exploatând linia antisovietică din interiorul Partidului Comunist Chinez şi din Guvernul Chinez, conducerea română a deschis drumul către aşa-numita autonomie şi independenţă faţă de Uniunea Sovietică. Naţionalismul înfloreşte în România. Autorii şi avocaţii acestui naţionalism sunt chiar conducătorii Partidului şi statului.

Conducerea Partidului Comunist nu avansează deschis pretenţia teritorială. Face tot posibilul pentru a demonstra că, istoric şi etnic, şi din alte puncte de vedere, Moldova şi Ţinutul Cernăuţi aparţin României. Declaraţia făcută de Mao în discuţia sa cu socialiştii japonezi despre anexarea ilegală a Basarabiei de către URSS îşi are originea în România. Ziarul francez «Le Monde» a publicat în două rânduri articole care aruncă dubii asupra legalităţii includerii Basarabiei în Uniunea Sovietică. Nu este imposibil ca iniţiativa publicării acestor articole să fi venit din România"[60].

[58] Ion Mihai Pacepa, *op.cit.*, p. 115.
[59] Pe larg în „Alerta", 24 august 2000, p. 7.
[60] Cristopher Andrew, Vasili Mitrokhin, *op. cit.*, p. 352.

Agenții KGB deplin conspirați trimiși în România la începutul anilor '70 primiseră instrucțiuni să culeagă informații despre relațiile României cu Statele Unite și cu China și eventualele revendicări teritoriale referitoare la Basarabia și Bucovina de Nord. Ei aveau, însă, și misiunea de a raporta regulat despre: grupările de orientare antisovietică; poziția minorităților maghiare și germane; cultul personalității practicat de Ceaușescu; starea de spirit generală în rândurile PCR. Potrivit documentelor „Arhivei Mitrokhin", principalele surse de informații ale celor 13 agenți sovietici care activau atunci pe teritoriul României urmau să fie infiltrate în anturajul ziarului „Scînteia" și al publicației de limbă germană „Volk und Kultur"[61].

Alte detalii despre felul în care au acționat agenții serviciilor secrete sovietice pe teritoriul României au fost dezvăluite de ofițerul KGB defector, Oleg Kalughin. Deși legăturile oficiale ale Securității cu KGB-ul, după 1968, fuseseră extrem de reduse, Oleg Kalughin mărturisește că a venit în România în vara anului 1972 în fruntea unei delegații de 10 ofițeri împreună cu soțiile. Au petrecut o vacanță reușită într-o vilă din Mangalia, unde au fost salutați de șeful Securității, apoi la București, fiind primiți chiar de ministrul de Interne. Kalughin povestește că la București ar fi avut o întâlnire cu colonelul Victor Dorobanțu, pe care îl cunoscuse pe vremea când lucraseră împreună la Washington. Surpriza a fost că ofițerul român din Securitate, care la acea dată ocupa funcția de adjunct al șefului DIE, s-ar fi lansat într-o diatribă contra lui Ceaușescu, pe care l-a făcut „trădător". Despre Elena Ceaușescu, Dorobanțu i-a dat de înțeles interlocutorului că aceasta împreună cu anturajul ei nu urmăreau decât puterea. „Noi cei din Securitate – s-ar fi exprimat Dorobanțu – începem să realizăm că Ceaușescu va trebui dat jos". Kalughin mai precizează și un alt amănunt interesant, și anume că nu reușise să înțeleagă dacă era vorba de un strigăt de ajutor sau de o provocare. Firește, când s-a întors la Moscova Kalughin a informat conducerea KGB și departamentul care se ocupa de Europa de Est că trebuia să stabilească imediat o cale de comunicare cu Dorobanțu, dar nu mai știe ce a urmat[62].

Pe fondul tensionării relațiilor dintre București și Moscova, precum și a semnalării unor nemulțumiri venite din interiorul României cu privire la direcția în care se îndrepta politica lui Ceaușescu, sovieticii se pare că au reluat ideea unei intervenții în forță. O astfel de interpretare este sugerată de un document al BND (serviciul de informații al R.F. Germania) emis în 1973. Documentul informa factorii de decizie de la Bonn că ministrul sovietic al Apărării, mareșalul Andrei Greciko, ar fi avut o întrevedere cu secretarul general al Partidului Socialist Unit din R.D. Germania, Erik Honeker, ocazie cu care mareșalul sovietic a afirmat că „într-o perspectivă mai lungă, lucrurile nu mai pot continua astfel cu România". În același context s-ar mai fi afirmat că mareșalul Greciko discutase și cu secretarul general al PCUS, Leonid Brejnev, inclusiv despre „o soluție militară, respectiv ocuparea României prin forța armată"[63]. Pe acest fond extrem de tensionat avem acum și

[61] *Ibidem.*

[62] Fen Montaigne, Oleg Kalughin, *Spymaster. My 32 Years in Intelligence and Espionage against the West,* London, 1994, p. 341.

[63] „Alerta", 5 octombrie 2000, p. 7.

explicaţia refuzului guvernului român de a trimite o delegaţie de ofiţeri la consfătuirea serviciilor de securitate est-europene, care s-a desfăşurat în februarie 1975[64].

Dezvăluirile făcute de un alt memorialist al fostei Securităţi confirmă că la jumătatea anilor '70 serviciile secrete sovietice monitorizau îndeaproape evoluţia românilor care trecuseră prin universităţile din URSS. „Indiferent de natura şi gradul acestora – mărturiseşte Vasile Moraru, fost ofiţer în DIE – toţi cei care studiaseră la Moscova sau în alte centre universitare aveau fişe biografice în cartotecile speciale ale serviciilor de informaţii, în fruntea cărora se afla, desigur, vestitul şi temutul KGB"[65]. Memorialistul face referire la o vizită a sa în Kuweit în vara anului 1976, când, însoţindu-l pe şeful DIE, Nicolae Doicaru, a aflat că un agent sovietic sub acoperire – profesor la o catedră de limbi orientale – a încercat să-l activeze ca agent pe un fost student de-al său, devenit între timp ambasador al României în Kuweit. Din acest caz, Doicaru a tras concluzia că sovieticii îşi racolează mai uşor agenţii pe teritoriul unei terţe ţări întrucât scapă mai uşor de supravegherea organelor de contrainformaţii.

După „defecţiunea Pacepa" s-a aşternut un adevărat „îngheţ" în relaţiile dintre Securitatea română şi KGB. Aspecte interesante în acest sens au fost dezvăluite de generalul (r) Traian Ciceo, care timp de 18 ani a desfăşurat activitate în cadrul DIE/CIE pe spaţiul ţărilor occidentale (Franţa, Italia, Austria, Germania, Belgia, SUA, Canada). Iată ce mărturiseşte fostul spion: „Aveam interdicţie totală să mă întâlnesc sau să răspund invitaţiilor ambasadei sovietice. Spionilor sovietici, adică. În Franţa ştiam 180 de spioni KGB. De fapt erau mult mai mulţi. Ăştia erau oficiali sau semioficiali. N-am avut dreptul şi nici plăcerea, să particip la nici o misiune a lor"[66]. Au existat momente tensionate şi chiar acuzaţii potrivit cărora românii ar cocheta cu occidentalii. „Chiar există un episod – spune acelaşi memorialist –, în urma căruia m-am ales cu acuze din partea ruşilor, după ce am scăpat o femeie-maior a americanilor din mâinile lor..."[67]

La începutul anilor '80 serviciile secrete sovietice şi-au intensificat supravegherea asupra regimului de la Bucureşti. De exemplu, Oleg Gordievski, un alt memorialist de excepţie din rândul foştilor ofiţeri KGB, îşi amintea că în anul 1983 Direcţia a XI-a a PGU (compartiment de spionaj specializat pe relaţia cu Europa de Est) întocmise un amplu studiu în care se releva că România „era în pragul falimentului şi că un colaps economic avea să intervină în următoarele luni". Moscova se arăta îngrijorată de consecinţele unei asemenea situaţii care ar fi putut determina orientarea guvernului de la Bucureşti spre Occident. Mai mult, în ultimii doi ani petrecuţi la Londra (1984–1985), în calitate de rezident adjunct şi apoi de rezident KGB, acelaşi Gordievski mărturiseşte că a primit în repetate rânduri solicitări de la Centru pentru „obţinerea de informaţii asupra atitudinii occidentale faţă de România"[68].

---

[64] „Magazin istoric", s.n., februarie 2001, p. 81.

[65] Vasile Moraru, *Cu Doicaru în Kuweit*, în „Alerta", an II, nr. 44, 19 martie 2001, p. 5.

[66] „Evenimentul zilei", nr. 3268, 29 ianuarie 2003, p. 5.

[67] Ibidem.

[68] Cristopher Andrew, Oleg Gordievski, *op.cit.*, p. 462.

Dezvăluirile lui Kalughin în legătură cu setea de putere a Elenei Ceauşescu sunt confirmate şi de alţi doi memorialişti ai fostei Securităţi, care aduc şi alte detalii de interes istoric. Bunăoară, colonelul (r) Gheorghe Raţiu susţine că soţia secretarului general devenise în ultimii ani „conducătorul ocult al ţării", îşi crease o „reţea informativă proprie, de prim rang, recrutată la cabinetele secretarilor Comitetului Central şi în rândul unor activişti din nomenclatura superioară de partid"[69]. La rândul lui, generalul (r) Nicolae Pleşiţă susţine că Elena Ceauşescu „superviza sectorul de cadre al CC, pe care l-a transformat într-un fel de reţea, pentru a concura Securitatea". În anii 1986–1987 ar fi pus la cale răsturnarea de la putere a propriului soţ, iar pentru a-şi atinge scopul ar fi pregătit „un guvern fantomă" cu Nicu Ceauşescu secretar general al PCR, Nicolae Ceauşescu „preşedinte de onoare", Elena Ceauşescu „preşedinte executiv", iar Constantin Olteanu „prim-ministru". Unul dintre conspiratori s-ar fi dus cu lista noului guvern la Moscova, acolo unde Mihail Gorbaciov s-ar fi exprimat că nu are nimic împotrivă dacă Ceauşescu va fi răsturnat, numai că ei, adică sovieticii, nu se amestecă. Un răspuns, desigur, formal, întrucât serviciile secrete sovietice „îl lucrau pe Ceauşescu, conform celor stabilite la Malta". Securitatea a aflat despre acest complot cu totul întâmplător. Un obscur ofiţer de securitate, care instalase tehnică operativă într-o încăpere, dar în cu totul alt scop, a reuşit să-i înregistreze pe complotişti, după care l-a contactat pe Nicu Ceauşescu, punându-l în gardă că „se ştie despre ce se pune la cale pentru ianuarie 1990". Pleşiţă îşi încheie amintirile despre acest caz cu precizarea că „nici un ofiţer de securitate nu a fost de partea Leanei" şi că „revolta populară le-a dejucat planurile complotiştilor"[70].

Parcă în completarea tuturor, Ion Mihai Pacepa îşi plasează dezvăluirile în legătură cu modul concret în care au acţionat agenţii sovietici pe teritoriul României pentru răsturnarea lui Ceauşescu. Evident că memorialistul nu dezvăluie de unde cunoştea toate amănuntele, întrucât la acea dată se afla în SUA. Doar într-un singur caz devine plauzibil, şi anume, dacă i se rezervase şi lui un anumit rol, aspect asupra căruia ne-am referit pe larg, pe bază de atestări documentare, într-un studiu publicat despre problema defectorilor-transfugi[71]. Agenţii PGU şi GRU nu au luat în calcul iniţiativele aventuriste ale unor grupuri dizidente ori protestatare din România, ci au avut misiunea precisă de a crea ei o structură de rezervă formată din cadre aflate în eşaloanele doi şi trei ale ierarhiei de partid şi de stat şi care să fie pregătită ca la momentul oportun să-l poată înlocui pe Ceauşescu pentru a salva sistemul. Pe aceleaşi coordonate istorice, abia la zece ani după evenimentele din decembrie '89, Silviu Brucan, unul din principalii protagonişti ai grupului care a preluat puterea în România după fuga lui Ceauşescu, referindu-se la discuţia pe care a avut-o în vara anului 1988 cu Mihail Gorbaciov, a precizat: „Evenimentele au decurs după planul întocmit din timp..., provocând fenomene de isterie naţională". „Atunci n-a fost revoluţie, ci o «lovitură de palat» înfăptuită prin manipularea şi folosirea capitalului de nemulţumire a românilor. Că n-a fost o revoluţie au demonstrat-o şi evenimentele care au urmat"[72].

[69] Gheorghe Raţiu, *Raze de lumină pe cărări întunecate*, Bucureşti, 1996, p. 350.

[70] *Ochii şi urechile poporului. Convorbiri cu generalul Nicolae Pleşiţă*, p. 105.

[71] Vezi Cristian Troncotă, *Istoria instituţiei Securităţii externe a regimului comunist din România, 1965–1989*, în „Revista istorică", serie nouă, t. XI, 2000, nr. 3-4, p. 216-219.

[72] „Naţional", an III, nr. 757, 30 noiembrie 1999, p. 12.

Că în decembrie 1989 a avut loc şi o lovitură de stat iniţiată de sovietici, în paralel cu revolta poporului român, rămâne încă o problemă de rezolvat pentru istoriografie, având în vedere accesul extrem de limitat la documentele de primă mână. Totuşi, e greu de crezut că serviciile secrete sovietice, care dovediseră pragmatism şi multă răbdare faţă de regimul lui Ceauşescu, şi-ar fi permis să rateze o asemenea conjunctură în decembrie 1989, când liderul de la Bucureşti a fost contestat de imensa majoritate a poporului român.

Ceea ce se cunoaşte deja este că în ultimii ani ai regimului comunist din România rezidenţele spionajului sovietic au primit misiunea de a obţine date şi informaţii cât mai amănunţite despre: posibilii succesori ai lui Ceauşescu; disidenţii din rândul PCR; viaţa de familie a cuplului prezidenţial. S-au accentuat preocupările pentru contactarea unor vechi activişti de frunte ai partidului care se situau pe o poziţie critică faţă de Ceauşescu, dar au fost studiate şi alte categorii de cetăţeni nemulţumiţi. Structurile româneşti de contraspionaj, în special UM 0110 – la comanda căreia în 1986 generalul Iosif Constantin a fost înlocuit cu generalul Victor Niculcioiu –, au constatat că „serviciile de informaţii sovietice au trecut la marşutizarea agenturii, respectiv la aducerea la Bucureşti, sub diferite acoperiri (ataşaţi de presă, secretari de ambasadă, consilieri etc.), a unor cadre de informaţii KGB şi GRU de origine basarabeană”[73]. Printre aceştia, cei care au avut o activitate mai pronunţată până în decembrie 1989, se numără Victor Volodin – corespondent de presă la „Izvestia” –, Vladimir Vidraşcu de la „Pravda” şi Popov, consilier la Ambasada URSS de la Bucureşti. De regulă, Directoratul I al KGB condus de Evgheni Primakov folosea metoda acoperirii ofiţerilor de informaţii sub calitatea de ziarişti de la marile cotidiene sau agenţiile de ştiri sovietice.

Toţi memorialiştii cu funcţii importante în fosta Securitate susţin că organele de contraspionaj au reuşit să-i identifice pe cei vizaţi de sovietici să fie atraşi în complot. Dar nu acest lucru este important, ci faptul că nici unul dintre complotişti nu a fost trimis în faţa justiţiei pentru a fi judecat şi condamnat sub acuzaţia de „trădare” sau ”complicitate la acţiuni contra intereselor statului român”. La fel ca şi predecesorul său, Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu a manifestat aceeaşi teamă de a nu irita Kremlinul. Ca urmare, Ceauşescu a interzis până şi interogarea celor dovediţi că urmau instrucţiunile agenţilor sovietici ori se aflau în contact operativ cu diplomaţii şi ataşaţii militari sovietici. Ordinul său categoric a fost ca fiecare agent al Moscovei, real sau presupus, să fie ”neutralizat individual” fără a stârni contrareacţii dure din partea URSS[74]. Alţii au fost îndepărtaţi din funcţii şi apoi „rotiţi” în mod repetat, atât pentru „a nu prinde rădăcini”, cât mai ales pentru a îngreuna contactatrea lor de către ofiţerii de informaţii sovietici. Este greu de evaluat câtă eficienţă au avut astfel de măsuri, nu pentru regimul şi soarta lui Ceauşescu, ci în primul rând pentru securitatea naţională, dacă e să nu pierdem totuşi din vedere evenimentele sângeroase de la sfârşitul lui decembrie 1989.

Desigur că astfel de erori au grăbit prăbuşirea lui Ceauşescu, dar fără ca ele singure să poată juca un rol determinant. Decisivă s-a dovedit situaţia internă din România, în egală măsură cu jocul de interese al celor două superputeri, SUA şi URSS. La sfârşitul anilor ’80 România era cuprinsă de un val crescând de nemulţumiri şi o

[73] Pe larg în „Alerta”, 12 octombrie 2000, p. 7.
[74] Grigore Răduică, *loc. cit.*

destabilizare generală ce anunţau parcă revolta populară. O asftel de situaţie era percepută la Washington ca având un posibil „efect de domino", în sensul că putea să perturbe echilibrul din întreaga regiune balcanică, ceea ce SUA dorea să evite în acel moment. Aşa se face că în cadrul convorbirilor sovieto-americane de la Moscova din decembrie 1989 reprezentanţii Casei Albe i-au propus lui Mihail Gorbaciov să trimită un contingent limitat de menţinere a păcii în România". Liderul de la Kremlin nu a mai dorit să-şi asume rolul fratelui mai mare în relaţiile cu celelalte ţări din blocul estic, rămânând consecvent declaraţiei făcute în acest sens încă din 1985. Prin urmare, Moscova a transmis Washingtonului un refuz categoric, grăbind astfel deznodământul regimului de la Bucureşti. Un deznodământ pe care l-a prevăzut, l-a premeditat şi l-a monitorizat prin agenţii serviciilor secrete infiltraţi în sfera puterii, în mass-media, în cercurile intelectualităţii româneşti influente – atât din ţară cât şi din străinătate –, şi nu în ultimul rând, printre acei defectori-transfugi ai blocului estic din Occident. Cu un asemenea dispozitiv, era evident că prezenţa pe teritoriul României, fie şi a unui mic contingent al Armatei Roşii[75], era inutilă dar şi extrem de riscantă, întrucât ura generalizată şi de nestăpânit a românilor contra clanului ceauşist se putea transforma rapid într-un ultranaţionalism feroce contra ocupantului sovietic nepoftit.

THE *SECURITATE* AND THE SOVIET SECRET SERVICES (1965–1989)

Abstract

In the early sixties, the Government in Bucharest had already initiated measures meant to nationalize the secret services by ousting officers educated in Moscow and/or married to Russian women, as well as Soviet counselors.

During and after the events of Czechoslovakia, occurred in the summer of 1968, the Soviet Secret Services acted in Romania as if in hostile territory. In the Note-Synthesis no 149 of 5 August 1968, the organs of the Romanian Secret Services referred to "some hostile actions undertaken by the Soviet authorities against the Socialist Republic of Romania". Through diplomatic channels, the Foreign Secretary Michael Stewart notified Nicolae Ceauşescu of a possible Soviet military action in Romania. In the years to follow, the military counter-information services and M.U. 0110 – a unit set up to check off the espionage carried out by (friendly) countries in the Eastern Bloc –, gathered evidence against various officers, generals and prominent figures in the RPC leadership who were in contact with Soviet spies.

To cope with the situation, the authorities in Bucharest drew up a Plan of Mobilization, subsequently coded "IS Rovine 70," which until 1989 was constantly brought up to day, in accordance with the evolution of relations between Romania and the USSR. Thus is confirmed the thesis put forward by the French specialist in politics, Jean Francois Deniau, along which "the Soviets left because they really meant to stay."

[75] Comandantul trupelor sovietice aflate în ziua de 22-23 decembrie 1989 pe Podul de la Ungheni avea ordin de la Moscova să sprijine noile autorităţi de la Bucureşti, care abia preluaseră puterea. Generalul Ştefan Guşe l-a mandatat, din partea conducerii MApN, pe colonelul Ion Cioară – aflat pe Podul de la Ungheni – să transmită trupelor sovietice ordinul clar „de a nu pătrunde nici un metru pe pământul românesc" (Doru Dragomir, *Generalul Ion Cioară este cel care a respins trupele sovietice în decembrie 1989, pe Podul de la Ungheni*, în „Ziua", 31 iulie 2001, p. 7).

DIPLOMAȚIE ȘI COLABORARE – EUROPA INTERBELICĂ

ATITUDINEA MICII ÎNȚELEGERI FAȚĂ DE AGRESIUNEA ITALIEI ÎMPOTRIVA ETIOPIEI

NICOLETA EPURE

Antecedentele istorice ale agresiunii Italiei contra Etiopiei se înscriu într-o mai lungă perioadă, începând cu penultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi până în anii '20 ai secolului XX. Este perioada în care apare prima colonie italiană în zonă (1882), este semnat tratatul italo-etiopian de la Ucciali (2 mai 1889), are loc dezastrul italian în bătălia de la Adua (1 martie 1896) – şi, în consecinţă, este semnat tratatul de la Addis-Abeba (26 octombrie 1896), prin care Italia recunoştea independenţa Etiopiei –, este încheiat tratatul de la Londra între Italia, Marea Britanie şi Franţa (1906), prevăzând delimitarea zonelor lor de influenţă în Etiopia[1].

Umilinţa de la Adua, dar şi nemulţumiri legate de limitele influenţei italiene în Etiopia vor constitui răni uşor de redeschis, însă după primul război mondial, inclusiv în deceniul prim al regimului fascist, Etiopia nu s-a înscris între priorităţile politicii externe promovate de Benito Mussolini. Dimpotrivă, la 28 septembrie 1923 Etiopia devenea membru al Societăţii Naţiunilor în baza unui raport întocmit de o comisie din care a făcut parte şi Italia, iar la 2 august 1928 Italia şi Etiopia semnau la Addis-Abeba, un tratat de prietenie, conciliere şi arbitraj pe douăzeci de ani şi o convenţie rutieră[2].

Dar încă din anii '20, Mussolini proiecta ca Italia să evolueze astfel încât, la o dată între anii 1935–1940, să fie în poziţia ca "să ne facem simţită voinţa noastră şi să vedem drepturile noastre recunoscute"[3]. După 1930 se cristalizează intenţiile unei politici mai agresive faţă de Etiopia[4].

În opinia unui autor, Mussolini dorea colonii, între altele, pentru că, dacă Italia ar fi avut un imperiu colonial mare, ea putea să se afirme mai mult ca mare putere, iar Etiopia era ţinta ideală pentru ambiţiile liderului fascist[5]. Desigur,

---

[1] N.Z. Lupu, *Mari crize ale vieţii internaţionale interbelice. Războiul italo-etiopian (1935–1936)*, Bucureşti, 1981, p. 11-29, 285-286.

[2] Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Buşe, Gheorghe Bădescu, *Relaţii internaţionale în acte şi documente*, vol. I (*1917–1939*), [Bucureşti] [1974], doc. 37, p. 132 (extrase din tratate); N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 37-39; Giorgio Rochat, *Il colonialismo italiano*, Torino, 1974, p. 137.

[3] René Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Viena*, New York ş,a., 1973, p. 484.

[4] În acest sens, este frecvent citat proiectul de pregătire secretă a unei agresiuni contra Etiopiei, semnat de Ministrul Coloniilor, Emilio De Bono, la 29 noiembrie 1932; Giorgio Rochat, *op. cit.*, p. 137 şi doc. 3, p. 152-153 (extras din memoriile lui E. De Bono); N.Z. Lupu, *op. cit.*, p.40-41.

[5] Mark Robson, *Italia: liberalism şi fascism, 1870–1945*, Bucureşti, 1997, p. 148-149.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 99 - 128, 2003

controlul deplin asupra Etiopiei, un imperiu colonial extins nu erau motivate doar de o politică de prestigiu, ci aveau şi alte justificări pentru liderii fascişti şi urmau să producă şi avantaje economice, politice şi strategice[6].

Fără a se întreprinde nimic concret în perioada imediat următoare, amintitele intenţii se maturizează şi se concretizează într-un program articulat la sfârşitul anului 1934, în împrejurările incidentului – binevenit ca pretext – italo-etiopian din 5 decembrie 1934 de la Ual-Ual[7] şi al unei conjuncturi internaţionale care era apreciată ca favorabilă pentru succesul unei acţiuni în forţă a Italiei contra Etiopiei. După incidentul de la Ual-Ual Etiopia a cerut arbitraj, conform tratatului din 1928. Italia a refuzat şi a solicitat mari despăgubiri şi scuze. În consecinţă, guvernul etiopian a făcut apel la efectuarea unei anchete a Societăţii Naţiunilor, ceea ce a atras internaţionalizarea incidentului[8].

De fapt incidentul a fost utilizat de Mussolini ca pretext pentru agresiunea contra Etiopiei.

Încă de la 30 decembrie 1934, Mussolini a formulat directivele pentru agresiunea contra Etiopiei[9], asupra cărora vom stărui pentru că ele schiţează şi coordonate ale politicii italiene care privesc direct tema abordată. În document, structurat pe 14 puncte, Mussolini preciza că problema raporturilor italo-etiopiene nu mai putea fi rezolvată decât "*prin folosirea armelor*", că timpul "*lucrează contra noastră*" şi, deci, "*problema trebuie rezolvată cât mai repede posibil*"; obiectivul urmărit de Italia prin război "*nu putea fi decât distrugerea totală a forţelor armate abisiniene şi cucerirea totală a Etiopiei*" (subl. în doc.)[10]. Mussolini aprecia că o condiţie esenţială "pentru acţiunea noastră este aceea de a avea în spate o Europă liniştită cel puţin pentru perioada de doi ani 1935–1936 şi 1936–1937 care va trebui să fie perioada decisivă"[11].

În opinia Ducelui, analiza situaţiei internaţionale la începutul anului 1935 permitea concluzia că în următorii ani războiul în Europa va fi evitat şi că: "Elementele de stabilizare sunt: acordurile Italiei cu Franţa. Astfel de acorduri îndepărtează pericolul unui nou atac al Germaniei contra Austriei. Pe de altă parte, consecinţa inevitabilă a acordurilor italo-franceze este ameliorarea relaţiilor italo-iugoslave. Criza politică iugoslavă va dura mult. Aceasta va preocupa pentru mult timp Belgradul, care va trebui să se dedice problemelor politice de ordin intern!"[12]. Liderul regimului fascist aprecia – şi sublinia aceasta – că nu vor apare dificultăţi în Europa dacă operaţiile militare vor determina rapid un fapt împlinit şi că va fi

---

[6] Angelo del Boca, *La guerra d'Abissinia, 1935–1941*, Milano, 1978, p. 208; Piero Pieri, Giorgio Rochat, *Pietro Badoglio*, Torino, 1974, p. 650.

[7] Incidentul din oaza Ual-Ual (urmat şi de altele, în provincia Ogaden) a izbucnit între militarii etiopieni şi italieni şi s-a soldat cu numeroşi morţi şi răniţi; N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 48 şi urm; Renato Mori, *Mussolini e la conquesta dell Etiopia*, Firenze, 1978, p.1-4; G. Rochat, *op. cit.*, p. 139.

[8] René Albrecht-Carrié, *op. cit.*, p. 485; Mark Robinson, *op. cit.*, p. 149.

[9] G. Rochat, *op. cit.*., doc. 5, p. 156-159. *Le direttive per l'aggresione all Etiopia ne promemoria di Mussolini del 30 decembre 1934.*

[10] *Ibidem*, p. 157.

[11] *Ibidem*, p. 158.

[12] *Ibidem*.

suficient să se declare Angliei şi Franţei "că interesele lor vor fi recunoscute. Din punct de vedere diplomatic sunt singurele naţiuni care au acorduri cu noi referitoare la Etiopia. Neplăceri din partea Societăţii Naţiunilor nu ne vor veni sau vor fi astfel că nu vor împiedica ducerea până la capăt a acţiunii"[13].

După cum se observă, încă de la sfârşitul anului 1934, în perspectiva declanşării, dar şi a desfăşurării agresiunii contra Etiopiei, un rol central în succesul acţiunii şi, în acest sens, în politica europeană a Italiei urma să fie jucat de relaţiile cu Franţa şi, în consecinţă şi în subsidiar, de relaţiile cu Iugoslavia. Din această dublă perspectivă, statele Micii Înţelegeri şi însăşi alianţa regională în ansamblul ei trebuiau să fie influenţate de Italia.

Acordurile de la Roma din 7 ianuarie 1935 (sau acordul Laval–Mussolini, după numele semnatarilor) au însemnat concretizarea acestei politici italiene faţă de Franţa şi un mijloc de promovare a intereselor italiene în Africa şi în Europa, în special în Europa dunăreană, inclusiv prin proiectarea unui pact danubian.

În acelaşi timp, acordurile din 7 ianuarie 1935 marcau concesii franceze care facilitau agresiunea Italiei în Africa, în schimbul, în principal, a menţinerii angajamentului italian în protejarea independenţei Austriei[14].

Proiectul unui pact danubian a antrenat preocupările Micii Înţelegeri – interesată în consolidarea stabilităţii în Europa Centrală şi împiedicarea restaurării Habsburgilor şi a revizionismului teritorial, dar şi în protejarea solidarităţii sale – ca şi a celorlalte state din zonă vizate de această iniţiativă. El a făcut obiectul unor frecvente şi chiar intense consultări diplomatice până spre sfârşitul verii anului 1935, dar şansele, de altfel îndoielnice, de realizare au fost risipite – ca şi în cazul proiectului pactului mediteranean[15] – de evoluţia conflictului italo-etiopian şi de declanşarea agresiunii italiene, la 3 octombrie 1935.

Mica Înţelegere, care se pronunţase încă din toamna anului 1934 pentru o înţelegere franco-italiană[16], a analizat cu atenţie în sesiunea Consiliului Permanent de la Liubljana din 11 ianuarie 1935 acordurile de la Roma, stabilind preferinţele sale în privinţa ordinii de realizare a proiectelor internaţionale în acel moment şi luând decizia de a veghea ca interesele şi solidaritatea lor să fie protejate[17].

Foarte curând după acordurile Laval–Mussolini, la 11 ianuarie 1935 s-au deschis lucrările celei de-a 84-a sesiuni a Consiliului Societăţii Naţiunilor, care trebuia să dezbată şi problema incidentelor de la Ual-Ual. Delegatul etiopian a fost

---

[13] *Ibidem*, p. 158-159.

[14] Acordurile de la Roma au cuprins un tratat şi un protocol privind reglementarea unor interese bilaterale colonialiste în Africa şi o declaraţie comună a guvernelor italian şi francez privind colaborarea în privinţa menţinerii păcii. Cu acelaşi prilej au avut loc convorbiri italo-franceze privind Austria şi situaţia Europei de la Dunărea de Mijloc; *Nicolae Titulescu. Documente diplomatice* (în continuare *NTDD*), Bucureşti, 1967, p. 55-56; G. Rochat, *op. cit.*, p. 139.

[15] *NTDD*, p. 52-53.

[16] Ibidem, doc. 330,p. 577.

[17] Ibidem, doc. 344,p. 595-596. Cu privire la atitudinea României şi a Micii Înţelegeri faţă de acordurile de la Roma şi de proiectul de pact danubian, E. Campus, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, 1968, p. 165-167; N. Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Geneve, 1977, p. 229-232; M. Vanku, *Mica Înţelegere şi politica externă a Iugoslaviei, 1920–1938*, Bucureşti, 1979, p. 134-135.

convins de P. Laval şi A. Eden să-şi retragă plângerea şi cele două părţi aflate în conflict au solicitat amânarea dezbaterii problemei în cadrul forumului genevez[18].

După două luni, neajungându-se la nici un acord între părţile aflate în conflict, guvernul etiopian a solicitat secretarului general al Societăţii Naţiunilor, la 17 martie 1935, aplicarea prevederilor articolului 15 al Pactului Societăţii[19]. Noul demers etiopian a propulsat problema relaţiilor italo-etiopiene în dezbaterea Societăţii Naţiunilor şi, deşi cu o întârziere apreciabilă, determinată de diferite tentative de tergiversare sau căutare a unor soluţii alternative, la 6 septembrie 1935 Consiliul Societăţii Naţiunilor a desemnat un Comitet de cinci (compus din reprezentanţi ai Marii Britanii, Franţei, Spaniei, Poloniei şi Turciei, sub preşedinţia spaniolului S. Madariaga) pentru găsirea unei modalităţi de soluţionare paşnică a conflictului[20].

Acest demers etiopian se producea la o zi după ce Germania, printr-un act unilateral, introducea serviciul militar obligatoriu, repudiind clauzele militare ale tratatului de la Versailles. Anunţarea deciziei lui Hitler, la 16 martie 1935, a fost favorizată de tensiunile internaţionale, în primul rând de evoluţia conflictului italo-etiopian, după cum atitudinea marilor puteri occidentale europene, dar şi a altor state faţă de acest conflict şi, apoi, de agresiunea Italiei contra Etiopiei a fost considerabil influenţată de actul de forţă german de la 16 martie 1935 şi de evoluţia politicii Germaniei. Soluţiile concesive şi pragmatice, în termenii de "Realpolitik", adoptate de guvernele de la Londra şi Paris fie veneau în contradicţie cu principiile proclamate de Pactul Societăţii Naţiunilor, fie reliefau interese contradictorii între principalii protagonişti care se aflau sau ar fi trebuit să se afle de aceeaşi parte a baricadei în bătălia pentru protejarea păcii, pentru stabilitate şi securitate în Europa.

Gestul german de la 16 martie 1935 a generat nevoia reafirmării unei solidarizări a foştilor mari aliaţi europeni – Marea Britanie, Franţa şi Italia –, cristalizată în conferinţa de la Stresa (11-14 aprilie 1935) şi în geneza iluzoriului şi efemerului "front de la Stresa"[21]. O conjunctură internaţională care, evident, nu era favorabilă în primăvara şi vara anului 1935 unei soluţii imediate principiale şi tranşante în cazul conflictului italo-etiopian. Situaţia, oricum confuză de la început în relaţiile italo-franco-engleze în cadrul "frontului de la Stresa", s-a complicat după schimbarea de guvern din Marea Britanie[22] şi semnarea acordului naval anglo-german din 18 iunie 1935, "prea puţin compatibil cu respectarea tratatelor, principiu pe care tocmai Puterile de la Stresa îl proclamaseră"[23].

În acele împrejurări, Italia a reuşit să împiedice o decizie a Consiliului Societăţii Naţiunilor în sesiunea sa din mai 1935 şi a vizat, apoi, la sesiunea extraordinară a

[18] P. Bărbulescu, *România la Societatea Naţiunilor (1929–1939). Momente şi semnificaţii*, Bucureşti, 1975, p. 273-276; N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 65-66.

[19] René Albrecht-Carrié, *op. cit.*, p. 485; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 275.

[20] N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 72.

[21] E. Campus, *op. cit.*, p. 161-162; Maurice Baumont, *La faillite de la paix 1918–1939*, vol I, ed. a IV-a, Paris, 1951, p. 527-529.

[22] La 7 iunie 1935 guvernul R. MacDonald, cu Sir John Simon la Foreign Office – considerat prea conciliant –, a fost înlocuit de generalul Stanley Baldwin, având la Externe pe Samuel Hoare; A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, [Iaşi], 1999, p. 79.

[23] *Ibidem*, p. 77.

Consiliului de la sfârşitul lunii iulie – începutul lunii august 1935 să evite discutarea fondului problemei, în timp ce pregătirile sale pentru declanşarea agresiunii continuau febril[24]. În baza unor rezoluţii adoptate de Consiliul Societăţii Naţiunilor la 3 august, au început la Paris la 16 august 1935 negocieri anglo-franco-italiene, în cursul cărora cele două mari puteri occidentale au făcut sugestii, dar şi concesii Italiei – fără succes însă – pentru găsirea unei baze de rezolvare paşnică a conflictului[25].

După eşecul negocierilor de la Paris guvernul britanic a decis, la 22 august, să menţină un strâns contact cu guvernul francez în problema conflictului italo-etiopian[26]. În realitate, în scopurile urmărite şi metodele utilizate în legătură cu politica Italiei faţă de Etiopia existau deosebiri tot mai evidente între cele două mari puteri occidentale. După cum remarca un istoric, atât Marea Britanie cât şi Franţa erau interesate în negocierile cu Italia pentru formarea unui front antigerman şi ambele erau confruntate la Geneva cu faptul că Italia va ajunge să fie acuzată de agresiune. Dar interesele Marii Britanii în Africa de Est erau mult mai puternice decât cele ale Franţei, astfel încât "afacerea abisiniană" va deveni sursa mai multor resentimente şi antagonisme între cele două mari puteri. În aceste împrejurări Marea Britanie, care în anii precedenţi nu dorise extinderea acţiunilor sub patronajul Societăţii Naţiunilor, "descoperă acum virtuţile Ligii", în timp ce Franţa, care urmărise ca Societatea Naţiunilor să fie mai efectivă, va deveni mai rezervată[27].

Deosebirea de interese, metode şi fermitate între Marea Britanie şi Franţa în problema conflictului italo-etiopian devenise evidentă pentru diplomaţia română[28] şi, desigur, pentru ţările Micii Înţelegeri. În acest context Consiliul Permanent al Micii Înţelegeri, întrunit în sesiune la Bled la 30 august 1935, a analizat conflictul şi a adoptat decizii care urmau să călăuzească atitudinea solidară a membrilor alianţei în demersul lor diplomatic în perioada următoare. Dată fiind importanţa acestei sesiuni pentru atitudinea Micii Înţelegeri, considerăm necesară reproducerea integrală a paragrafului corespunzător din procesul-verbal al sesiunii: „[...] După un schimb de informaţii privind conflictul italo-etiopian care ameninţă să se transforme într-un veritabil război între cele două ţări, cei trei miniştri stabilesc pentru conduita lor următoarele linii generale:

I. În prezent să rămână complet neutri şi rezervaţi.

II. Dacă problema se va pune în faţa Societăţii Naţiunilor să se declare pentru menţinerea păcii şi să considere Societatea Naţiunilor ca singurul instrument al acestei politici de pace.

III. Dacă e cazul, să-şi exprime fidelitatea faţă de Pactul Societăţii Naţiunilor.

IV. În măsura în care Anglia şi Franţa vor avea o atitudine comună în conflictul italo-etiopian, să se situeze de partea lor. În cazul de dezacord între aceste două puteri să se consulte dinainte asupra măsurilor de luat [...] "[29].

---

[24] N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 65-68; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 276-279.

[25] P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 282-284; N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 68-69.

[26] P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 284.

[27] R. Albrecht-Carrié, *op. cit.*, p. 486-487.

[28] *NTDD*, doc. 380, p. 650-651; doc. 385, p. 655-658; doc. 386, 387, 388, p. 658-666 (telegrame transmise de N. Titulescu din Geneva la 25 mai, din Paris la 27 iunie şi din Londra la 2, 3 şi 4 iulie 1935).

[29] *Ibidem*, doc. 395, p. 673.

Sesiunea Consiliului Permanent al Micii Înţelegeri de la Bled – care a analizat mai multe probleme de interes deosebit pentru ţările membre[30] – a reţinut în mod inegal atenţia istoricilor care s-au ocupat de Mica Înţelegere şi de atitudinea acesteia faţă de conflictul italo-etiopian [31].

Comunicatul dat publicităţii privind cea de-a IX-a sesiune a Consiliului Permanent al Micii Înţelegeri de la Bled reafirma "solemn unitatea de vedere şi solidaritatea deplină şi perfectă în toate problemele de politică externă" ale ţărilor aliate, în legătură cu "pericolul momentului actual, al probabilităţii diverselor conflicte într-un viitor apropiat"[32]. Era evident avută în vedere, în primul rând, posibilitatea unui război italo-etiopian, care, în comunicat, spre deosebire de procesul-verbal al sesiunii, nici nu era menţionat.

Dar nici "unitatea de vederi" în "toate problemele" nu mai avea o deplină acoperire în realitate. Milan Stojadinović, primul ministru şi ministrul de Externe al Iugoslaviei, avea să consemneze în memoriile sale: "Astfel, pentru mine era clar, încă din prima zi a întâlnirii de la Bled, că între mine, Beneš şi Titulescu nu se va putea ajunge niciodată la o colaborare cordială. De ei m-a legat o singură idee – aceea de a împiedica revenirea defunctei Austro-Ungarii şi de a putea interzice restaurarea dinastiei habsburgice în Austria şi Ungaria. De altfel, scopul Micii Înţelegeri consta numai în aceasta şi nimic mai mult. Eu am vrut să se reducă numai la aceasta şi să nu se facă nici un fel de extindere a activităţii alianţei care ar duce Iugoslavia în vârtejul certurilor marilor puteri, cu ale căror interese deosebite poporul nostru nu are nici o legătură. În conflictul marilor puteri, care era întotdeauna de aşteptat, eu am dorit ca Iugoslavia să rămână neutră " [33].

De fapt, dacă încă de la începutul anului 1935 apăreau unele semne ale unei detensionări şi apropieri în relaţiile italo-iugoslave – care nu intrau în contradicţie cu obiectivele, principiile şi unitatea Micii Înţelegeri – guvernul M. Stojadinović, constituit în iunie 1935, şi prinţul regent Paul vor promova, treptat, o politică externă care nu mai era pusă de acord – cum ar fi trebuit conform prevederilor Pactului de organizare al Micii Înţelegeri din februarie 1933 – cu ceilalţi doi parteneri ai alianţei. Această politică s-a concretizat, între altele, în vizite şi acorduri secrete iugoslavo-germane încă din toamna anului 1935 şi într-o evoluţie a relaţiilor italo-iugoslave care a permis semnarea tratatului dintre cele două ţări în martie 1937, fără ca România şi Cehoslovacia să fi fost consultate [34].

Desigur, "noua orientare" nu a însemnat o modificare bruscă şi spectaculoasă a politicii externe iugoslave, ci un efort de ameliorare a relaţiilor cu marile puteri central-europene, Germania şi Italia, menţinerea unor raporturi bune

---

[30] La Bled au făcut obiectul dezbaterilor următoarele probleme politice: 1) politica generală; 2) problema Habsburgilor; 3) intervenţia militară în caz de restaurare; 4) Pactul danubian; 5) conflictul italo-etiopian; 6) Intrarea Albaniei în Pactul balcanic; 7) tribunale arbitrale mixte. Mai multe dintre aceste probleme (punctele 2, 3 şi 4) se interferau strâns cu relaţiile Micii Înţelegeri cu Italia; *NTDD*, doc. 395, p. 671-673).

[31] Eliza Campus, *op. cit.*, p. 166; M. Vanku, *op. cit.*, p. 123-124: N. Iordache, *op. cit.*, p. 254.

[32] *NTDD*, doc. 398, p. 674.

[33] *Apud* M. Vanku, *op. cit.*, p. 124.

[34] Pe larg, M. Vanku, *op. cit.*, p. 129-135 (subcapitolul *Noua orientare a politicii externe iugoslave*).

cu marile puteri occidentale şi o neimplicare în marile probleme continentale. Această politică s-a răsfrânt însă negativ în anii următori asupra coeziunii şi acţiunii Micii Înţelegeri şi, în cele din urmă, nu a protejat nici Iugoslavia.

Marile puteri au fost, desigur, interesate să afle ceva mai mult decât se arăta în comunicatul dat publicităţii despre deciziile adoptate la Bled de Mica Înţelegere. Fostul ministru al Italiei la Belgrad, Alessandrini, aflat la Bled în acele zile, a transmis un raport la 8 septembrie cu privire la convorbirile avute, în care sublinia că: "a) Guvernul iugoslav este gata să dea dovadă concretă a viei sale dorinţe de a accelera acel proces de destindere în relaţiile italo-iugoslave care, iniţiat în ianuarie trecut, a suferit apoi opriri şi amânări din cauză de cunoscute raţiuni de politică internă şi a demisiei guvernului Jeftić". Nu trebuia să existe îndoială în privinţa intenţiei sau cel puţin a speranţei guvernului iugoslav de a ajunge la "acorduri directe" între cele două ţări "independent, în realitate şi chiar şi în formă, de legăturile şi conexiunile cu Mica Înţelegere şi cu Înţelegerea Balcanică şi în afară, de asemenea, dacă era necesar, de egida franceză"[35]. La Londra parveneau informaţii, în parte, distorsionate cu privire la deciziile de la Bled[36], în timp ce guvernul francez primea *via* Praga o relatare amplă şi fidelă privind sesiunea de la Bled[37].

Ministrul Franţei în Cehoslovacia, Emile Naggiar, nota că, în cursul convorbirii cu E. Beneš, acesta a subliniat în legătură cu poziţia Micii Înţelegeri adoptată la Bled şi cu posibilitatea unei agravări a relaţiilor franco-anglo-italiene, determinată de conflictul italo-etiopian, că poziţia Marii Britanii, deşi exprimă şi marile interese imperiale britanice, "întăreşte teza juridică pe care noi avem interesul să o susţinem la Geneva" şi că, indiferent de inconvenientele care ar decurge din partea Italiei şi care trebuiau evitate pe cât posibil, era greu de justificat o acţiune de cucerire pe calea armelor a teritoriului unui membru al Societăţii Naţiunilor, "fără să încurajăm alte agresiuni, bazate, de asemenea, pe nevoia de expansiune şi fără a zdruncina, până la temeliile sale, organismul al cărui spirit animă mereu politica noastră [...] "[38]. Naggiar consemna în încheierea telegramei sale din 4 septembrie 1935 că "un grup care ar cuprinde Franţa, Rusia, Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică şi care ar avea asigurat, din cauza afacerii etiopiene, dezaprobarea cea mai energică a Marii Britanii [a agresiunii – *n. N.E.*] şi poate chiar participarea sa, ar fi, potrivit domnului Beneš, destul de puternic pentru a menţine liniştea în Europa, orice s-ar întâmpla în Marea Roşie şi în

[35] *I documenti diplomatici italiani* (în continuare *DDI*), seria a VIII-a, vol 2, Roma, 1991, doc. 69, p. 60-61.

[36] *Documents of British Foreign Policy* (în continuare *DBFP*), seria a II-a, vol. 14, Londra, 1976, p. 583. Telegrama ambasadorului britanic la Roma, Sir E. Drummond, din 6 septembrie 1935 relata că I. Lugoşianu, ministrul României, declarase că la Bled se decisese ca la şedinţa Consiliului şi la Adunarea Generală a Societăţii Naţiunilor Mica Înţelegere să se călăuzească după Franţa în problema conflictului italo-abisinian, dar dacă Franţa ar avea de decis între Italia, pe de o parte, şi Marea Britanie şi Societatea Naţiunilor, pe de altă parte, Mica Înţelegere urma să-l informeze pe premierul Laval că ea va favoriza al doilea termen al alternativei.

[37] *Documents diplomatique français* (în continuare *DDF*), seria I, vol 12, Paris, 1984, doc. 109, p. 149-151.

[38] *Ibidem*, p. 150.

Mediterana"[39]. Opiniile ministrului cehoslovac de Externe sunt de reținut nu doar pentru faptul că aparțineau unuia dintre marii artizani ai politicii externe a Micii Înțelegeri, ci și pentru că Eduard Beneš va fi, în septembrie 1935, președintele sesiunii Adunării Generale a Societății Națiunilor.

Guvernul francez a fost privilegiat în privința informațiilor referitoare la deciziile luate de Mica Înțelegere la Bled și prin faptul că Milan Stojadinović s-a aflat, imediat după Bled, între 1și 6 septembrie 1935, la Paris, unde a avut ocazia să prezinte nu doar poziția Iugoslaviei, ci și a Micii Înțelegeri – el era, în acel moment, președintele în exercițiu al Consiliului Permanent al alianței – în problemele de politică internațională [40]. În cursul convorbirilor de la Paris Pierre Laval a subliniat interlocutorului iugoslav pericolul german și l-a îndemnat să ajungă la un acord cu Italia[41]. Conform celor notate în memoriile sale, M. Stojadinović a răspuns că opinia lui Laval "constituie un indiciu pentru mine, mai ales în cazul în care și Anglia dorește acordul cu Italia" și că "noi, cei din Mica Înțelegere, considerăm că întotdeauna trebuie să fim de aceeași părere cu Franța și Anglia, atunci când aceste două state sunt unanime în părerea adoptată într-o anumită problemă. Atunci noi nu riscăm nimic – a adăugat zâmbind"[42].

Marea Britanie și Franța au avut în cursul lunii septembrie 1935 frecvente și intense consultări, inclusiv la nivelul miniștrilor de externe, în tentativa de a menține o atitudine comună în problema conflictului italo-etiopian[43]. Dar, în pofida unor demersuri comune, interesele deosebite ale celor două guverne, care determinau și abordări tactice diferite, deveneau tot mai evidente. Franța era predispusă spre concesii față de Italia pentru a menține cooperarea acesteia în Europa Centrală – inclusiv în privința unui pact danubian, al cărui proiect a făcut obiectul, în continuare, al unor contacte și precizări de poziții la Roma, Paris, țările Micii Înțelegeri, Budapesta, Viena[44] –, încercând totodată să mențină o relație apropiată cu Marea Britanie, inclusiv din dorința de a împiedica o radicalizare a poziției acesteia față de Italia. Marea Britanie, ale cărei interese în Mediterana și Africa de est erau mult mai afectate de politica italiană, se manifesta ca un promotor energic al respectării Pactului Societății Națiunilor și, în acest sens, al aplicării unor măsuri – sancțiuni economice, demonstrații de forță – pentru a determina însă, în fond, o limită convenabilă, din punct de vedere englez, expansiunii coloniale italiene. Deosebirile de opinii și atitudini între Paris și Londra nu puteau, evident, stimula fermitate și coeziune în atitudinea Micii Înțelegeri față de conflictul italo-etiopian.

[39] *Ibidem*, p. 151.

[40] *Ibidem*, doc. 122, p. 165 (Declarațiile lui M. Stojadinović la revenirea la Belgrad după vizita la Paris)

[41] M. Vanku, *op. cit.*, p. 135.

[42] *Apud ibidem*, p. 135.

[43] Vezi stenogramele convorbirilor franco-engleze de la Geneva, din 10-11 septembrie 1935, *DDF*, I, 12, doc. 149-150, p. 199-213; doc. 559, p. 218-227; *DBFP*, II, 14, doc. 553-554, p. 595-607; doc. 564, p. 615-620. Cu privire la relațiile dintre Franța și Marea Britanie și activitatea delegaților la Societatea Națiunilor în septembrie 1935, P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 288-294.

[44] Diplomațiile italiană și franceză și-au manifestat constant interesul pentru reacția țărilor vizate de proiectul de pact danubian, s-au informat reciproc și au acționat coordonat în capitalele statelor amintite; *DDI*, VIII, 2, doc. 43, 63, 64, 66, 70, 71, 98, 198; *DDF*, I, 13, doc. 106, 118, 142, 163, 200.

Analizată în detalii, prin prisma demersurilor şefilor diplomaţiilor celor trei ţări membre, atitudinea Micii Înţelegeri nu apare unitară în septembrie 1935, cel puţin la nivelul mijloacelor şi metodelor utilizate în privinţa conflictului italo-etiopian.

Eduard Beneš – ales la 9 septembrie preşedinte al Adunării Generale a Societăţii Naţiunilor – îşi exprima la 12 septembrie deplinul acord cu poziţia Marii Britanii la Geneva şi preciza că transmisese în mod formal lui P. Laval că Mica Înţelegere sprijină poziţia britanică şi speră că şi Franţa, de asemenea, o va sprijini. Întrebat de delegatul britanic la Societatea Naţiunilor dacă Iugoslavia – vecină cu Italia şi care avea un comerţ amplu cu această ţară – "va coopera la orice măsuri colective de presiune economică", Beneš a apreciat că, deşi nu se consultase la Bled cu prinţul regent Paul în această privinţă, "el însuşi era convins că Iugoslavia lua parte deplină la acţiunea colectivă"[45].

Pe de altă parte, M. Stojadinović a ţinut să transmită, la 19 septembrie 1935, pe cale diplomatică lui Mussolini decizia guvernului iugoslav "de a menţine absolută neutralitate, oricare ar fi evoluţia ulterioară a conflictului italo-etiopian, ca şi dorinţa sa de a ajunge cât mai repede la normalizarea relaţiilor italo-iugoslave" şi să atragă atenţia că reprezentantul iugoslav la Societatea Naţiunilor, B. Purič, supus presiunilor britanice pentru a include în discursul său – pe care urma să-l ţină şi în numele Micii Înţelegeri – referiri la sancţiuni, s-a sustras şi s-a limitat la o declaraţie de principiu privind fidelitatea Micii Înţelegeri faţă de Societatea Naţiunilor, evitând chiar şi să pronunţe cuvântul sancţiuni, care ar fi putut semnifica, în caz contrar, o luare de poziţie împotriva Italiei [46]. Mussolini nu a întârziat să răspundă (20 septembrie 1935), transmiţând la Belgrad că luase cunoştinţă cu satisfacţie de atitudinea "obiectivă" a Iugoslaviei şi era dispus să examineze, în scopul îmbunătăţirii, ansamblul relaţiilor italo-iugoslave"[47].

În acelaşi timp, N. Titulescu, într-o lungă convorbire cu P. Aloisi – şeful de cabinet al ministrului italian de Externe şi delegat al guvernului italian în Consiliul Societăţii Naţiunilor – la Geneva, la 18 septembrie 1935, a căutat să anticipeze discuţiile din Comitetul de cinci, ce urmau să dezbată aspectele procedurale din diferite unghiuri de vedere şi să facă sugestii – pe care Aloisi le considera demne de analizat, iar Laval le cunoştea şi dorea să pledeze pentru ele în faţa lui A. Eden, delegatul Marii Britanii în Consiliul Societăţii Naţiunilor –, care vizau, în esenţă, printr-un complicat mecanism de formulare şi redactare, evitarea împrejurărilor în care s-ar impune problema aplicării unor sancţiuni Italiei[48]. Titulescu, care transmisese încă la începutul lunii septembrie că delegaţia română la Geneva va menţine "un contact permanent" cu delegaţia italiană, încercase şi înainte de 18 septembrie să sugereze soluţii delegaţiei italiene, să influenţeze politica franceză sau britanică[49]. Impresia lăsată de aceste demersuri şi sugestii ale ministrului român

[45] *DBFP*, II, 14, doc. 565, p. 620-621.

[46] *DDI*, VIII, 2, doc. 187, p. 127.

[47] *Ibidem*, doc. 151, p. 139.

[48] *Ibidem*, doc. 134, p. 123-124.

[49] *Ibidem*, doc. 137, p. 113-114. Aloisi către Mussolini, Geneva, 17 septembrie 1935, despre convorbirea cu Titulescu.

de Externe este că N. Titulescu dorea să menţină contacte, ba chiar să fie sau cel puţin să pară util delegaţiei italiene, dar în fond, să evite a se ajunge la situaţia în care urma să se pună frontal problema sancţiunilor. Altfel spus, căuta să găsească soluţii care să evite proba adevărului cu privire la capacităţile Societăţii Naţiunilor şi la fidelitatea membrilor faţă de principiile înscrise în Pactul forumului genevez.

Propunerile Comitetului de cinci făcute Italiei, la 18 septembrie 1935, privind conflictul cu Etiopia[50] au fost taxate în şedinţa guvernului italian din 21 septembrie ca fiind "mai mult decât insuficiente, derizorii şi respinse"[51]. Un răspuns care fusese, de altfel, anticipat de presa italiană[52].

Mussolini a explicat în aceeaşi zi misiunilor diplomatice italiene motivele de respingere[53] şi a solicitat diplomaţiei italiene să pregătească "mediile locale" în legătură cu respingerea italiană şi să mobilizeze "elementele favorabile"[54]. Legaţia Italiei în România răspundea peste 4 zile că a acţionat în presa română şi toate ziarele de luni, 23 septembrie, publicau o relatare privind atitudinea guvernului italian, pe care legaţia "o făcuse să ajungă la redacţiile ziarelor sub forma unei corespondenţe din Roma", şi comenta reacţiile critice ale "mediilor democratice şi progeneveze" şi admiraţia "mediilor naţionaliste" din România[55].

La 26 septembrie 1935, deoarece Comitetul de cinci nu-şi putuse realiza obiectivul, a fost constituit Comitetul de treisprezece – alcătuit, de fapt, din reprezentanţii tuturor statelor membre ale Consiliului Societăţii Naţiunilor, mai puţin Italia, pentru că aceasta era parte în conflict –, care trebuia să elaboreze un raport privind aplicarea paragrafului 4 al articolului 15 din Pactul Societăţii[56]. Două zile mai târziu P. Aloisi adresa un mesaj lui Mussolini în care sublinia că, în opinia sa, în faţa Italiei se ridicau două probleme în acele împrejurări: atitudinea faţă de recomandările pe care noul organism le va face în baza art. 15 şi următoarele; cum să se evite sau, cel puţin, să se încerce să se evite, să se diminueze sau să se neutralizeze sancţiunile[57]. În legătură cu problema sancţiunilor, Aloisi se întreba dacă Italia avea "cărţi de joc" şi aprecia că "din comportamentul delegaţiilor tuturor statelor reprezentate în Ligă, urmărit oră de oră în cursul acestor trei săptămâni, am dobândit convingerea că speranţe n-am putea avea decât doar în legătură cu delegaţia iugoslavă care a rămas unica care nu s-a unit vreodată, la corul unanim antiitalian"[58]. Se putea pune o anumită bază şi pe Laval şi "din considerente strict momentane de intrigă şi de interese economice, unele lucruri cred că pot fi încercate cu Titulescu". Aloisi sublinia însă că "era necesar să se înceapă a se acţiona asupra Iugoslaviei. În aceste momente, un

---

50 Pe larg, P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 291-292.

51 *DDI*, VIII, 2, doc. 154, p. 142.

52 Presa italiană scria încă cu două zile înainte că oricare ar fi fost propunerea celor cinci, răspunsul italian urma să fie un refuz net şi categoric; Arhiva Ministerului de Externe (în continuare AMAE), fond Geneva (Societatea Naţiunilor), dos. 23, f. 141.

53 *DDI*, VIII, 2, doc. 156, p. 143.

54 *Ibidem*, doc. 154, p. 142.

55 *Ibidem*, doc. 179, p. 158-159.

56 P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 296; *DDF*, I, 12, doc. 240, p. 339-340.

57 *DDI*, VIII, 2, doc. 195, p. 175-177.

58 *Ibidem*, p. 176.

eventual acord italo-iugoslav va avea în mod necesar influenţă asupra Franţei şi asupra statelor Micii Înţelegeri şi, prin acestea, asupra celor ale Uniunii Balcanice, sau cel puţin asupra Turciei"[59].

Desigur, Mussolini dorea să exploateze interesele particulare ale ţărilor Micii Înţelegeri, dar şi dilema în care se afla alianţa: absenţa condamnării ferme a unei agresiuni italiene atrăgea slăbirea Societăţii Naţiunilor şi semnifica o primă dată politicii de agresiune şi revizuire, care putea stimula atitudini similare din partea altor state; fermitatea faţă de expansiunea agresivă italiană elimina posibilitatea cooperării cu Italia în bazinul Dunării de Mijloc, ba chiar putea să conducă Italia la o apropiere de Germania. Era o alternativă pe care Italia încerca să o exploateze în primul rând în relaţia cu Franţa[60]. Devenise însă limpede în cursul lunii septembrie, chiar şi pentru presa din îndepărtata Brazilie, că Italia "nu mai poate schimba direcţia apucată" şi că "Mica Antantă se teme că prin slăbirea Italiei, în urma războiului din Africa, statele revizioniste îşi vor ridica glasul "[61].

De fapt, Mussolini nici nu dorea să schimbe "direcţia apucată". Până la 1 octombrie 1935 în Eritreea şi în Somalia au fost concentrate sute de mii de militari italieni şi trupe auxiliare indigene, un mare număr de tancuri, tunuri, avioane, mijloace auto şi hipo[62]. Concentrarea forţelor armate italiene pentru agresiune s-a desfăşurat pe fondul masării majorităţii forţelor navale engleze în Mediterana, în particular în faţa Alexandriei (144 nave, cu 800.000 t, cu peste 300.000 t mai mult decât capacitatea marinei militare italiene[63]).

Spre sfârşitul după amiezii de 2 octombrie 1935, Mussolini s-a adresat printr-un discurs radiodifuzat, din balconul Palatului Veneţia din Roma, "cămăşilor negre" şi tuturor italienilor din lume, demers care a precedat declanşarea agresiunii contra Etiopiei, a doua zi dimineaţa, 3 octombrie 1935[64]. Ducele a precizat că "sancţiunilor economice le vom opune disciplina noastră, sobrietatea noastră, spiritul nostru de sacrificiu. Sancţiunilor militare le vom răspunde cu măsuri militare. Actelor de război le vom răspunde cu acte de război"[65].

Consiliul Societăţii Naţiunilor a luat în dezbatere, începând din 5 octombrie, agresiunea italiană. A fost constituit un comitet al celor şase (compus din reprezentanţii statelor: Chile, Danemarca, Franţa, Marea Britanie, Portugalia şi România), care avea ca scop să studieze situaţia şi să facă sugestii şi, totodată, Comitetul celor 13 a redactat un raport în care se constata că Italia recursese la

---

[59] *Ibidem.*

[60] Într-o convorbire cu ambasadorul francez la Roma, Chambrun, subsecretarul de stat la MAE italian, Suvich, explica la 16 septembrie 1935 că un conflict între Italia şi Marea Britanie din cauza Etiopiei ar fi adus beneficii Germaniei, pentru că Italia nu putea susţine trei fronturi: abisinian, mediteranean şi danubian şi, în consecinţă, Germania urma să domine tot bazinul danubian şi Peninsula Balcanică; *DDI*, VIII, 2, doc. 124, p. 110.

[61] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa externă, dosar 663/1935, f. 9.

[62] Pe larg, G. Rochat, *op. cit.*, p. 139.

[63] P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 294.

[64] G. Rochat, *op. cit.*, doc. 8, p. 163-164.

[65] *Ibidem*, p. 164.

război fără respectarea prevederilor Pactului SN (art. 12). La 11 octombrie Beneš anunţa că 50 din cei 54 membri ai Societăţii Naţiunilor, prezenţi la Adunare, au aprobat raportul Consiliului. Totodată, la 10 octombrie 1935 a fost constituit un Comitet de coordonare a sancţiunilor, cuprinzând câte un delegat al fiecărui stat reprezentat, care, la rândul său, a ales la 11 octombrie un Comitet restrâns, denumit Comitetul celor optsprezece[66], având sarcina de a pregăti programul de sancţiuni[67].

Tensiunea din relaţiile internaţionale provocată de conflictul italo-etiopian s-a transformat, astfel, după declanşarea agresiunii Italiei, într-o criză care se va dezvolta – reluăm şi completăm ceea ce remarcau, în acest sens, editorii volumului al doilea din seria a VIII-a *DDI*, în introducere – pe două mari linii paralele: a) la Societatea Naţiunilor, determinată de procedura de constatare a agresiunii şi, mai ales, în consecinţă, de dezbaterile privind natura, mărimea şi rigoarea aplicării unor sancţiuni; b) acţiunea pe plan diplomatic vizând realizarea unui compromis, care să salveze independenţa Etiopiei sau a celei mai mari părţi din "nucleul ei istoric, Abissinia" şi, totodată, să dea satisfacţii principalelor revendicări ale Italiei. Franţa, mai implicată în această privinţă, va atrage ulterior şi Marea Britanie, acţiunea concretizându-se în acordul Laval–Hoare din 7 decembrie 1935. Deconspirarea acordului şi reacţia la acesta, ca şi posibila extindere a sancţiunilor la petrol au modificat, din decembrie 1935, coordonatele crizei.

Desigur, statele Micii Înţelegeri au fost preocupate şi afectate direct de criza internaţională sub multiplele ei aspecte: integritatea principiilor şi eficacitatea Societăţii Naţiunilor, dar şi relaţiile dintre Paris şi Londra, care au provocat îngrijorări şi dileme nedorite celor trei ţări aliate; raporturile lor cu Italia, eficienţa sancţiunilor, dar şi consecinţele pentru propriile interese ale României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei; implicaţiile crizei internaţionale pentru comportamentul statelor revizioniste etc.

La rândul ei, Italia a încercat să influenţeze atitudinea şi forţa Micii Înţelegeri prin demersuri care vizau temperarea şi temporizarea acesteia – fiindu-i convenabilă, evident, o poziţie a ţărilor Micii Înţelegeri apropiată de Franţa şi nu de politica Marii Britanii –, exploatarea intereselor economice ale ţărilor membre, slăbirea coeziunii alianţei, în primul rând printr-o politică specială faţă de Iugoslavia etc. În primele zile după declanşarea agresiunii Italiei contra Etiopiei, la Roma parveneau informaţii că Beneš sau Titulescu apreciau că doar o încheiere rapidă a ostilităţilor în Africa ar fi permis o soluţie de compromis[68] sau că potrivit lui Rustu Aras, şeful diplomaţiei turce, Titulescu urma probabil să facă o declaraţie unică în numele Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice[69].

---

[66] Iniţial, Comitetul a fost compus din 16 membri (Africa de Sud, Argentina, Belgia, Canada, Elveţia, Franţa, Grecia, Iugoslavia, Marea Britanie, Olanda, Polonia, România, Spania, Suedia, Turcia şi URSS) cărora li s-au adăugat, apoi, preşedintele Comitetului de coordonare, delegatul Portugaliei, Augusto de Vasconcellos – devenit Comitetul de Şaptesprezece –, şi la 13 octombrie 1935 delegatul Mexicului; *DDF*, I, 12, doc. 419, p. 601, n. 5.

[67] În legătură cu toate aceste activităţi de la Societatea Naţiunilor, din primele două săptămâni ale lunii octombrie 1935, N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 107-112; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 296-302; numeroase documente, nevalorificate în aceste lucrări, în *DDI, DBFP, DDF,* seriile şi volumele mai sus citate.

[68] *DDI*, VIII, 2, doc. 299, p. 281-282, Aloisi către Mussolini, Geneva, 9 octombrie 1935.

[69] *Ibidem*, doc. 287, p. 274, Carlo Galli către Mussolini, Ankara, 8 octombrie 1935.

După cum am menţionat, Mussolini a acţionat pentru a influenţa atitudinea Iugoslaviei şi, prin aceasta, evident, putea, în caz de reuşită, fie să influenţeze comportamentul întregii Micii Înţelegeri şi chiar a marilor puteri occidentale, fie să provoace fisuri, cu importante implicaţii, în unitatea Micii Înţelegeri. Iată de ce vom releva câteva aspecte ale acestor demersuri italiene la Belgrad. În continuarea unui dialog italo-iugoslav început în vara–toamna 1935[70], la 11 octombrie Stojadinović a transmis lui Mussolini, cu titlu strict confidenţial, că în pofida bunei sale voinţe, Iugoslavia "era constrânsă de sistemul politic de care-i legată" să declare la Geneva ataşamentul ei faţă de Pactul Societăţii Naţiunilor, dar că declaraţia lui Purić va fi "limonadă" şi că atitudinea Iugoslaviei "nu va avea în nici un caz efecte practice pentru Italia", care putea conta că va primi produse alimentare şi combustibili[71]. Chiar a doua zi, la 12 octombrie 1935, Mussolini l-a însărcinat pe Guido Viola, ministrul Italiei la Belgrad, să se prezinte la Stojadinović şi să-i comunice "în numele meu că atitudinea amicală a Iugoslaviei în aplicarea practică a «sancţiunilor» *poate avea consecinţe politice* – subliniez politice – *de mare importanţă* pentru viitorul celor două ţări "[72] (*subl. N.I.*). Un mesaj cum nu se poate mai clar, la primirea căruia, la 15 octombrie, şeful guvernului şi diplomaţiei iugoslave a răspuns prin reafirmarea deciziei de a adopta o atitudine amicală în aplicarea sancţiunilor, ca expresie a voinţei guvernului iugoslav "de a veni în întâmpinarea guvernului italian pe calea unei strânse înţelegeri economice şi politice"[73]. În timp ce Ducele, într-un mesaj către şeful guvernului iugoslav, la 19 octombrie, intra în detaliile relaţiilor economice reciproce[74], subsecretarul de stat la Externe, Fulvio Suvich, l-a însărcinat pe Viola, la 23 octombrie, să-i comunice lui Stojadinović că era "viul nostru interes" ca la Geneva reprezentanţii diferitelor state să provoace interpelări sau să întârzie răspunsul sau să formuleze rezerve, neomiţând să sublinieze "marea importanţă a problemei" care, în cazul Iugoslaviei, se încadra " în noua atmosferă deja instaurată între cele două ţări"[75]. Stojadinović a avut o convorbire detaliată cu Viola privind sancţiunile financiare şi economice şi atitudinea guvernului iugoslav, amintind lui Mussolini promisiunea acestuia cu privire la "consecinţele politice de mare importanţă în conexiune cu atitudinea iugoslavă în momentul actual". Viola sublinia că declaraţiile lui Stojadinović reflectau "bunele sale intenţii reale", dar că acţiunea engleză pentru a provoca "adeziunea iugoslavă" a atins, în acele zile "caracterul unei adevărate şi directe presiuni"[76].

Eforturile diplomaţiei italiene pentru influenţarea poziţiei guvernului iugoslav şi "bunăvoinţa" guvernului iugoslav – atât cât aceasta era reală şi nu expresia unor formule diplomatice – au fost limitate de sistemul de angajamente şi

[70] Vezi mai sus, p. 107; *DDI*, VIII, 2, doc. 198, p. 178-179.
[71] *DDI*, VIII, 2, doc. 311, p. 290.
[72] *Ibidem*, doc. 323, p. 301.
[73] *Ibidem*, doc. 353, p. 329.
[74] *Ibidem*, doc. 422, p. 389 - 399.
[75] *Ibidem*, doc. 462, p. 436 - 437.
[76] *Ibidem*, doc. 513, p. 482 - 483. Viola către Mussolini, Belgrad, 29 octombrie 1935.

relaţii ale Iugoslaviei, pe care guvernul Stojadinović nu putea, dar nici nu dorea, credem, în acel moment, să-l abandoneze şi, de asemenea, nu dorea să slăbească relaţiile cu aliaţii săi. Stojadinović sublinia, la 4 noiembrie, ambasadorului italian în China, cu care se întâlnea la Belgrad, "dificultatea întâmpinată la Geneva de delegaţia iugoslavă" şi se justifica pentru că nu a putut obţine mai mult, fie în privinţa întârzierii aplicării sancţiunilor economice, fie în privinţa rezervelor şi că primise, cel puţin în momentul oportun, sprijinul lui Titulescu, cu care a fost dusă o acţiune comună, până la un anumit punct, pentru a fi acceptate unele rezerve cu privire la sancţiuni şi, totodată, a lăsat să se înţeleagă creşterea presiunilor engleze asupra Iugoslaviei[77]. Câteva zile mai târziu, la 12 noiembrie, premierul iugoslav sublinia – în contextul convorbirii cu Viola despre o notă verbală italiană, adresată statelor "sancţioniste"[78] – că situaţia actuală trebuie considerată ca o paranteză în relaţiile italo-iugoslave, care nu putea tulbura calea spre "înţelegerea majoră" vizată în comun [79].

Mussolini nu s-a lăsat influenţat de "paranteza" care marca, în esenţă, cel puţin o nereuşită parţială a politicii italiene şi, într-o convorbire din 21 noiembrie cu Viola, chemat la Roma, i-a dat acestuia instrucţiuni "să aducă la cunoştinţa guvernului iugoslav că el (Mussolini) era dispus să ajungă cu Iugoslavia la acorduri care privesc mult înainte. Este necesar însă ca Iugoslavia să dea dovadă de amiciţie faţă de Italia în momentul actual de aplicare a sancţiunilor". Ducele sugera şi pasul concret pe care ar fi trebuit să-l facă guvernul din Belgrad: răspunsul iugoslav la nota italiană din 11 noiembrie putea fi ocazia pentru a formula rezerve de substanţă, care ar fi permis menţinerea comerţului dintre cele două ţări chiar şi în condiţiile sancţiunilor. Mussolini i-a precizat lui Viola, doar pentru ştiinţa acestuia, că " dacă mâine s-ar realiza condiţiile pentru un acord de fond cu Iugoslavia, ar putea chiar schimba politica proprie în bazinul danubian", dar că la aceasta nu se putea ajunge decât după clarificarea atitudinii iugoslave în problema sancţiunilor şi lichidarea procesului de la Aix-en-Provence (privind asasinatele de la Marsilia, din 9 octombrie 1934). Mussolini intenţiona, dacă erau reunite aceste condiţii, să lichideze "definitiv emigraţia croată"[80].

Guvernul iugoslav a răspuns la nota verbală italiană abia la 26 noiembrie, repetând formulele privind sentimentele sale amicale faţă de Italia, precizând că nu era direct interesat de conflict şi acţiona doar ca membru al Societăţii Naţiunilor, motivând întârzierea răspunsului prin necesarul "schimb de vederi cu puterile Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice". Cu titlu "personal", directorul general al Afacerilor Politice – care a prezentat răspunsul iugoslav în numele premierului Stojadinović – s-a referit la dificultăţile avute cu Titulescu şi Beneš pentru a da răspunsului iugoslav "un accent mai marcant amical"[81].

În ceea ce priveşte atitudinea României, a lui N. Titulescu faţă de conflictul italo-etiopian – inclusiv în faza de după declanşarea agresiunii – şi faţă de

---

[77] *Ibidem*, doc. 561, p. 537-538.
[78] *Ibidem*, doc. 602 (şi n. 2), p. 583.
[79] *Ibidem*, doc. 617, p. 597.
[80] *Ibidem*, doc. 679, p. 650.
[81] *Ibidem*, doc. 724, p. 696-697.

sancțiuni, acestea au făcut obiectul cercetărilor efectuate de I.M. Oprea, E. Campus, P. Bărbulescu, N. Iordache, N.Z. Lupu în lucrările citate mai sus. Autorii amintiți relevă diferite aspecte ale demersului diplomatic românesc, în primul rând – dacă nu chiar doar – la Geneva, în dezbaterile Societății Națiunilor și ale organismelor sale – unele special constituite după cum am observat – și în cadrul unor contacte în alte capitale aliate, cu gândul la marile interese ale României și alianțelor sale și, în esență, la respectarea principiilor și protejarea credibilității și eficacității Societății Națiunilor, ca pilon al păcii și al ordinii internaționale. Ca urmare, credem că nu trebuie să reluăm aceste aspecte, devenite aproape lucruri comune în istoriografia românească. Problema "precedentului" domină în cea mai mare măsură efortul diplomatic românesc. Societatea Națiunilor era supusă unei probe decisive; de modul de rezolvare a crizei depindea dacă și alte puteri ar fi îndrăznit sau nu să imite politica italiană, depindea pacea[82].

Credem însă că acțiunea diplomației românește în timpul crizei internaționale generate de conflictul italo-etiopian apare rectilinie, nu surprinde nuanțe sau chiar evoluții în privința metodelor, mijloacelor tactice și chiar și în privința accentelor demersului diplomatic. În lucrarea sa, cu caracter memorialistic, redactată încă din 1937, dar care a fost editată abia în urmă cu aproape un deceniu, N. Titulescu sublinia că afirmația lui Victor Antonescu din decembrie 1936, că: "Cu tot trecutul dureros al chestiunii abisiniene, România revendică pentru dânsa de a fi susținut în sânul Comitetului de șase al Societății Națiunilor că Italia nu trebuie desemnată ca stat agresor"[83], era o afirmație care-l privea personal – pentru că el era șeful diplomației românești în acel moment – și explică cauzele și mecanismul prin care s-ar fi putut realiza atingerea acestui obiectiv. Documentele italiene confirmă sugestiile și demersurile lui N. Titulescu, ce au eșuat pentru că Italia a refuzat să-și prezinte cazul și a contestat că Societatea Națiunilor poate interveni în conflictul ei cu Etiopia[84].

Desigur, soluția propusă de Titulescu nu rezolva conflictul italo-etiopian și nici chiar problema agresiunii, după comiterea ei, dar nu punea Societatea Națiunilor în situația de a declara Italia ca agresor, deci nu declanșa întregul mecanism al problemei sancțiunilor, adică evita să fie testată eficiența forumului genevez. N. Titulescu aprecia, ca urmare, că în situația dată Italia s-a făcut vinovată de încălcarea articolelor 12, 13 și 15 ale Pactului[85]. Fostul ministru român de Externe amintea că sancțiunile economice fuseseră de fapt acceptate dinainte de Italia, dar că ele au avut un efect mai mare decât cel prevăzut la Roma și, de aici, atitudinea ulterioară a Italiei față de cei care le-au aplicat. Titulescu sublinia că a

[82] Esența întregii probleme, dar și poziția inconfortabilă pentru România – dat fiind că era vorba de Italia – erau exprimate extraordinar de concis de Nicolae Titulescu într-o convorbire cu C. Argentoianu, la 3 decembrie 1935: "Îmi pare rău de italieni, dar să știi că, dacă Societatea Națiunilor câștigă partida, avem pace timp de o generație" (*apud* Ioan Chiper, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice, ianuarie 1933 – martie 1938*, București, 2000, p. 118).

[83] N. Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, București, 1994, p. 178.

[84] *Ibidem*, p. 178-180.

[85] Pe larg explicațiile furnizate chiar de Titulescu pentru demersurile sale, în *ibidem*, p. 177-183.

încercat, cu fiecare prilej, să nu cauzeze „prea multe prejudicii Italiei"[86], că în problema compensaţiilor – care desigur influenţa mecanismul sancţiunilor, dar nu într-un sens antiitalian – el nu făcuse decât să invoce chestiunea "ca un drept sacru al României, ce decurge din articolul 16, paragraful 3, pentru a apăra interesele noastre naţionale"[87] şi că, în context, la Geneva s-a crezut că România încerca să torpileze politica de sancţiuni contra Italiei. N. Titulescu a contestat, încă la începutul lunii noiembrie 1935, o asemenea interpretare, subliniind că el, care lucrase în Comitetul creat la Geneva, "timp de 16 zile, pentru a pune la punct mecanismul sancţiunilor nu viza, în fond, decât protejarea drepturilor României [88].

În fapt, încă din şedinţa din 12 octombrie 1935 a Comitetului celor optsprezece, Nicolae Titulescu a arătat că România era decisă "să aplice sancţiunile cu o fidelitate absolută", dar – atrăgând atenţia asupra beneficiilor unor ţări, ca Ungaria şi Austria, care nu vor aplica sancţiunile şi, respectiv, asupra pierderilor României şi ale altor ţări – ministrul român de Externe a subliniat că "România se va asocia măsurilor care vor fi propuse, însă cu condiţia ca paragraful 3 al articolului 16 [...] să fie aplicat integral"[89]. Aceasta însemna, după cum preciza, trei zile mai târziu, Titulescu, într-o telegramă pentru Carol al II-lea şi primul ministru, ca României să i se acorde "sprijin mutual, financiar şi economic, pentru ca pierderile şi inconvenientele să fie reduse la minimum posibil"[90]. Reprezentantul României a fost susţinut de delegaţii iugoslav şi turc[91]. Delegaţiei italiene Titulescu i-a menţionat că cererea sa era şi în avantajul Italiei, pentru că provoca amânări[92].

Guido Rocco, şeful adjunct al delegaţiei Italiei la Geneva, sublinia în telegrama sa din 20 octombrie către Mussolini – în care făcea un bilanţ al comportamentului diferitelor puteri până în acel moment – că Mica Înţelegere, la fel ca şi Franţa şi URSS, care se gândeau la Germania, avea în minte Ungaria[93]. De fapt, Italia încerca să influenţeze comportamentul României prin sublinierea impactului sancţiunilor asupra intereselor comerciale ale acestei ţări. În urma instrucţiunilor primite la 12 octombrie, ministrul italian la Bucureşti, Ugo Sola, răspundea în aceeaşi zi că luase deja legătura cu guvernul român şi mediile comerciale, atrăgând atenţia asupra "pagubelor ireparabile" pe care le va suporta România dacă se lăsa antrenată în angrenajul sancţiunilor economice în condiţiile în care Italia devenise – după cum subliniau chiar ziarele româneşti – principala piaţă pentru produsele româneşti[94]. Dar Ugo Sola considera necesar să-i amintească lui Mussolini că Italia ar fi avut, de fapt, de suferit şi solicita măsuri extraordinare –

[86] *Ibidem*, p. 180.
[87] *Ibidem*, p. 181.
[88] *Ibidem*, p. 182.
[89] *NTDD*, doc. 402, p. 681.
[90] *Ibidem*, doc. 404, p. 683. În legătură cu poziţia României privind necesarele compensaţii, N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 115-116; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 203-305; Gheorghe Paşcalău, *România şi Marea Britanie, Relaţii politico-diplomatice 1933–1939*, Bucureşti, 2001, p. 63-64.
[91] *DDI*, VIII, 2, doc. 329, p. 305.
[92] *Ibidem*, doc. 438, p. 413.
[93] *Ibidem*.
[94] *Ibidem*, doc. 320, p. 298.

pe care le propusese cu cca 10 zile mai înainte – pentru stimularea exporturilor românești în Italia și, aceasta, în interesul Italiei. În acel moment, atrăgea atenția Ugo Sola, România era creditoarea Italiei cu cca 100 milioane lire. "Grație clearing-ului noi nu plăteam un ban în devize pentru colosalul export român contra lire care în august și septembrie au depășit 35 milioane lire pe lună" și continua să crească – preciza Sola. "România – arăta același diplomat – este principala noastră piață de aprovizionare cu petrol care de un an intră în Italia fără să ne coste o singură liră-aur. Dacă noi dorim ca această situație privilegiată pentru noi să dureze trebuie să susținem cu mijloace extraordinare exportul nostru spre această piață, altfel, în câteva săptămâni, această țară se va afla în imposibilitatea de a continua să finanțeze exportul ei spre Italia și o vom găsi, în acest caz, mult mai puțin rezistentă și ostilă față de problema sancțiunilor"[95].

Poziția României în materie de sancțiuni economice nu era călăuzită însă în primul rând de pierderile pe care le-ar fi antrenat, ci de considerente politice. Titulescu declara la 16 octombrie, în subcomitetul pentru organizarea ajutorului mutual între țările care au votat sancțiunile economice contra Italiei, că: "Nu de pierderi se teme România, ci de nedreptate"[96]. Dar, în esență, atitudinea adoptată de N. Titulescu viza atât evitarea unui conflict generalizat – inclusiv, prin sancțiunile graduale, care trebuia să asigure și numitorul comun între Marea Britanie și Franța, și găsirea unui compromis –, cât și succesul sancțiunilor. "Trăim timpuri foarte grele, într-o tensiune continuă și cu teama că, dacă sancțiunile economice nu ar aduce rezultatul dorit, Anglia să nu procedeze la blocarea Mării Roșii, ceea ce ar împiedica orice debarcare italiană în Eritreea, fapt care ar putea deveni punctul de plecare al unor evenimente din cele mai grave" – transmitea N. Titulescu, la 15 octombrie 1935, la București [97].

Atitudinea României și a altor state a fost motivată, așa cum am mai remarcat, și de problema "precedentului". "Poziția pe care am adoptat-o în privința sancțiunilor – recapitula Titulescu în scrierea sa memorialistă la care ne-am mai referit – poate fi definită ca o respectare scrupuloasă a Pactului Societății Națiunilor, întrucât nu trebuie să uităm că orice stat ar putea deveni Etiopia cuiva. Am urmat, așadar, cu fidelitate linia de conduită a Marii Britanii "[98]. Poziția României, ca și aceea a Iugoslaviei, chiar dacă se înregistrau nuanțe și accente particulare, se subsuma liniei generale convenite de Mica Înțelegere în privința atitudinii față de Societatea Națiunilor și de agresiunea italiană contra Etiopiei. În aceste împrejurări, se subliniază că era pentru prima dată după războiul mondial, "când România și aliații ei din Mica Înțelegere doreau să abandoneze colaborarea lor «necondiționată» cu Franța în favoarea unei acțiuni comune cu Anglia"[99]. În fond însă nu era vorba de mai multă sau mai puțină afinitate față de una sau alta

[95] *Ibidem.*
[96] *NTDD*, doc. 405, p. 685.
[97] *Ibidem*, doc. 404, p. 684.
[98] Nicolae Titulescu, *Politica externă a României*, p. 178.
[99] V.Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, Gh. Nicolescu, *Relațiile politico-diplomatice și militare româno-italiene (1914–1947)*, f.l., 1999, p. 174.

dintre cele două mari puteri occidentale, ci de fidelitate față de principiile şi rolul Societății Națiunilor şi, în esență, de protejarea propriilor interese ale României , ale aliatelor sale din Mica Înțelegere. Însă în octombrie – noiembrie 1935 poziția Marii Britanii era aceea care coincidea în mai mare măsură cu interesele Micii Înțelegeri. Desigur, s-a remarcat de multe ori, că Marea Britanie dacă dorea să pună capăt cu adevărat agresiunii era suficient să instituie un control corespunzător al navigației prin Suez sau ca sancțiunile să fi fost, de la început, extinse la materiile prime strategice şi, în primul rând, la petrol [100]. Deosebirile de vederi – şi de interese – dintre Marea Britanie şi Franța s-au repercutat nu doar asupra țărilor aliate ci chiar în interiorul acestora[101].

Revenind la problema atitudinii lui Titulescu şi a României în legătură cu natura sancțiunilor ce urmau a fi aplicate Italiei, semnalăm că se fac remarcate nemulțumiri ale guvernului italian față de poziția ministrului român de Externe[102], dar, pe de altă parte, eforturi italiene pentru a influența atitudinea României[103]. Guvernul român a precizat – după cum transmitea U. Sola la 20 octombrie – că până atunci "România nici nu a votat, nici nu intenționează în viitor să voteze în alt fel decât Franța în problema generală a aplicării sancțiunilor", că reprezentantul român la Geneva ridicase în modul cel mai hotărât problema compensațiilor, care va împiedica, dacă era acceptată, "ca aplicarea sancțiunilor economice să aibă efect

[100] Gaspare Giudice subliniază că era suficient embargoul pe petrol sau închiderea Suezului – solicitată în Camera Comunelor încă în luna mai 1935 –, că, în lipsa acestor măsuri, Mussolini, "şi-a jucat îndrăzneț cartea". Se pare că Mussolini fusese avertizat de serviciile sale secrete – dar G. Giudici se întreba dacă informațiile nu au fost lansate chiar de britanici – că Home Fleet, care intrase cu 150 nave în Mediterana, avea muniție "doar pentru o oră de foc". Oricum, Ducele avusese prilejul să declare, cu emfază, ambasadorului britanic la Roma, Sir E. Drummond: " Ştiu, domnule ambasador, că flota engleză a intrat în Mediterana. Ştiu, de asemenea, că depinde de mine dacă va putea să iasă."; Gaspare Giudice, *Benito Mussolini*, p. 532-533; Mark Robson, *op. cit.*, p. 151; Renato Mori, *Mussolini e la conquesta dell Etiopia*, cap. III, p. 109-130 (concludente sunt chiar titlurile subcapitolelor: *Sancțiuni, dar nu prea, Franța preocupată "mai mult pentru propria securitate decât de cea colectivă"* ş.a.); Giulio Trevisani, Stefano Carizio, *Compedio di storia d'Italia*, vol. IV, *L'Italia dalle leggi eccezionali (1926) al crollo del fascismo (1945)*, f.l., 1974, p. 334-335, 359-362; Giorgio Rochat, *op. cit.*, doc. 9 (grup de materiale reunite sub titlul *La farse delle sanzioni contra l'Italia*), p. 164-168; Pierre Renouvain, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction a l'histoire des relations internationales*, Paris, 1966, p. 361-362.

[101] Max Gallo sublinia că "războiul din Etiopia face să apară ruptura dintre opiniile publice din țările democratice – este primul test de rezistență în fața agresiunilor țărilor totalitare."; Max Gallo, *Italia lui Mussolini*, Bucureşti, 1969, p. 329; ANIC, fond Casa Regală, dosar 98/1935, f 1-10. Telegramă N. Titulescu către rege şi primul ministru din Geneva, 25 octombrie 1935 (publicată şi în *NTDD*, doc. 409, p. 694-698), deosebit de severă şi realistă în analiza relațiilor dintre marile puteri occidentale în acel moment.

[102] Subsecretarul de stat F. Suvich transmitea lui U. Sola, la 18 octombrie 1935, că acțiunea lui Titulescu în Comitetul de coordonare pentru sancțiuni a dus în mai multe rânduri la accelerarea şi agravarea măsurilor propuse contra Italiei şi guvernul italian nu putea să nu constate o "atitudine neamicală" în acele circumstanțe şi în contradicție cu reînnoitele declarații de loialitate şi de amiciție; *DDI*, VIII, 2, doc. 387, p. 356.

[103] *Ibidem*, doc. 434, p. 409, precizarea referitoare la circulara lui Mussolini din 17 octombrie; doc. 457, p. 429-430; doc. 469, p. 443-444.

practic"[104]. Două zile mai târziu, ministrul Italiei la Bucureşti trimitea la Roma un raport telegrafic în care sublinia că nu lăsase nimic la o parte pentru a determina guvernul român să se menţină în defensivă în privinţa eventualelor sancţiuni economice; că toţi şefii de partid erau contra sancţiunilor, iar O. Goga pronunţase cu o zi înainte un discurs din care o parte fusese redactat chiar de legaţia italiană; în ceea ce privea "fenomenul Titulescu", acesta, pe de o parte ajuta, pe de altă parte făcea "o politică speculativă contra Ungariei", dar că era totuşi singurul care a îndrăznit "să se bată contra lui Eden" în problema compensaţiilor[105]. Ugo Sola afirma că toţi miniştri şi toate forţele din ţară erau contra sancţiunilor şi adăuga: „sancţiunile vor trece doar dacă Anglia direct sau indirect va plăti. A aştepta de la aceşti domni o atitudine inspirată nu de interesele lor (şi aici şi de interesele pe care le au în menţinerea Ligii Naţiunilor), ci de speranţele beneficiilor viitoarei noastre amiciţii sau de preocupările pentru o viitoare inamiciţie a noastră înseamnă a te pune, după părerea mea, în afara terenului pe care aceşti domni vor să stea. Şi este terenul intereselor economice ale României pe care eu am manevrat, unicul pe care o manevră poate reuşi"[106].

Desigur interesele economice nu puteau să nu conteze mult pentru România, dat fiind parametrii relaţiilor comerciale româno-italiene şi problemele comerţului exterior românesc.

Stabilirea efectelor aplicării sancţiunilor asupra economiei româneşti rămâne o temă a cercetărilor viitoare. Oricum, România inaugura o tradiţie care va demonstra, în timp, că are o adevărată vocaţie de a pierde din aplicarea unor sancţiuni în numele unor frumoase şi necesare principii, pe care nu toţi le respectă sau care altora le aduc chiar avantaje.

N. Titulescu a mai încercat, cu deosebită insistenţă, să protejeze interesele româneşti în privinţa soldului său creditor faţă de Italia, fiind susţinut de ţări aliate din Balcani, inclusiv Iugoslavia, şi de alte state, dar a întâmpinat opoziţia Angliei, Franţei, Spaniei[107].

În cele din urmă, sancţiunile de natură economică şi financiară îndelung discutate la Geneva şi între diferitele cancelarii diplomatice au fost adoptate (excepţie au făcut Austria, Ungaria, Albania şi desigur Italia) de membrii Societăţii Naţiunilor şi au intrat în vigoare la 18 noiembrie 1935. Guvernul italian a adresat, la 18 noiembrie, guvernului român – ca şi celorlalte guverne "sancţioniste" – o notă verbală prin care-şi exprima protestul faţă de adoptarea programului de sancţiuni[108]. Pe de altă parte, guvernul din Bucureşti a transmis celui din Roma, la 16 noiembrie 1935, o notă prin care anunţa că, potrivit rezoluţiei din 6 noiembrie privind sancţiunile adoptate de forumul genovez, începând cu data de 18 noiembrie nu va mai fi acceptată plata în lire în contul clearing a mărfurilor româneşti exportate în Italia[109].

[104] *Ibidem*, doc. 434, p. 409-410.
[105] *Ibidem*, doc. 454, p. 427.
[106] *Ibidem*.
[107] *NTDD*, doc. 414, p. 704-706.
[108] AMAE, fond 71/Italia, vol. 56, f. 89-92.
[109] *DDI*, VII, 2, doc. 653, p. 628.

Atitudinea României, în timpul dezbaterilor de la Geneva privind sancţiunile a reţinut frecvent atenţia altor diplomaţi şi corespondenţi de presă[110]. Presa italiană nu a ezitat să facă reproşuri României şi să lanseze avertismente[111]. Introducerea sancţiunilor contra Italiei "l-au enervat pe Mussolini"[112]. Războiul din Etiopia, a fost, în opinia unui autor – opinie care este însă larg împărtăşită – "fără îndoială cel mai popular dintre toate războaiele italiene (coloniale sau nu) şi marca culmea succesului fascist", vârful popularităţii regimului fiind atins în momentul proclamării sancţiunilor[113].

Biografii lui Mussolini remarcă, de asemenea, că: "Războiul Etiopiei l-a marcat istoric pe Mussolini şi a pus amprenta pe dictatura sa" şi "complexul de inferioritate" de care suferea şi-a găsit o nouă supapă în "cucerirea imperiului"[114]. Reacţia lui Mussolini, imediat după introducerea sancţiunilor, nu a fost însă una exagerată[115]. În primul rând, nu doar pentru că sancţiunile, aşa cum fuseseră stabilite, nu provocau imediat daune semnificative. Nu toate ţările participau la politica de sancţiuni – (Statele Unite, Germania sau puterile mici care gravitau spre Roma: Albania, Austria, Ungaria). Politica italiană era de fapt puternic preocupată să împiedice extinderea sancţiunilor la materii prime strategice, mai ales la petrol, şi, în acest sens, era nevoie să nu tensioneze relaţiile cu ţările sancţioniste. În al doilea rând, continuau contactele între Roma, Paris şi Londra şi, în special, între aceste două din urmă capitale, pentru găsirea unei soluţii de compromis. Soluţia de compromis, pe care Mussolini "era gata să o accepte" – războiul în Etiopia nu se desfăşura convenabil – însemna concesii importante făcute Italiei pe seama Etiopiei şi s-a concretizat în "planul Laval–Hoare"[116], pus la punct în convorbirile celor doi miniştri de externe la 7-8 decembrie la Paris, care era, după cum sublinia caustic A.J.P. Taylor, "un exemplu splendid, repetat la München, de utilizare a mecanismului păcii împotriva victimei agresiunii"[117].

Planul Laval–Hoare, deconspirat din start, nu a fost pus în aplicare, dar a bulversat atât politica internă a Franţei şi Marii Britanii – cei doi miniştri de externe îşi vor pierde portofoliile şi la Quai d'Orsay şi Foreign Office vor apare noi titulari, Pierre-Etienne Flandin şi, respectiv, Anthony Eden –, cât şi viaţa

---

[110] Uneori însă, tentative de influenţare sau ecouri târzii şi deformate provocau nedumeriri; telegrama confidenţială a Legaţiei României din Rio de Janeiro, din 9 noiembrie 1935, în ANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale (în continuare MPN) – presă externă, dosar 663/1935, f. 10-12.

[111] Ziarul "Tribuna" din 20 noiembrie 1935 scria între altele: "Este firesc să ne închipuim că nu numai bravii ţărani români, dar poporul întreg al României ignorează cine anume este Abisinia. În schimb, România ar trebui să-şi aducă aminte că Italia, cu care se declară înrudită, spre a se distinge de Balcani, i-a dovedit prietenie"; ANIC, fond MPN – presă externă, dosar 444/1933-1935, p. 286.

[112] Mark Robson, *op. cit.*, p. 151.

[113] G. Rochat, *op. cit.*, p. 140-141.

[114] Gaspare Giudice, *Benito Mussolini*, p. 539.

[115] Totuşi Marele Consiliu fascist a proclamat că 18 noiembrie este o "dată josnică" din istoria lumii; Giulio Trevisani, Stefano Carizio, *op. cit.*, p. 366.

[116] Al. Vianu, Z. Zamfir, C. Buşe, Gh. Bădescu, *Relaţii internaţionale*, vol. I, doc. 70 B, p. 222-224 (Extrase din propunerea anglo-franceză privind conflictul italo-etiopian).

[117] A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 82.

internaţională, inclusiv, şi în primul rând, la Geneva[118]. În ziua în care Samuel Hoare demisiona – 18 decembrie 1935 – planul amintit era respins la Societatea Naţiunilor, în timp ce Mussolini îşi exprima, într-un discurs patetic, decizia de a merge până la capăt, prin forţa armelor, în acţiunea sa contra Etiopiei[119]. Radicalizarea atitudinii lui Mussolini s-a manifestat şi prin denunţarea acordului cu Laval, din 7 ianuarie 1935, şi prin ruperea ultimelor fire care mai marcau "frontul de la Stresa"[120], prin amplificarea contactelor dintre guvernele de la Roma şi cele de la Budapesta şi Viena, prin deschiderea drumului care va conduce în decurs de câteva luni relaţiile dintre Roma şi Berlin pe un nou făgaş.

Încă înainte de episodul cu "planul Laval–Hoare" încep să apară preocupări – care vor deveni dominante în săptămânile următoare – privind reacţia ţărilor balcanice riverane bazinului mediteranean (Iugoslavia, Grecia, Turcia) cu privire la atitudinea lor în caz de conflict armat faţă de acesta şi de solicitări sau eventuale solicitări pentru accesul navelor britanice în porturile lor. Guvernul din Belgrad a dezminţit, la 30 noiembrie şi 3 decembrie, zvonurile "interesate" referitoare la o asemenea colaborare militară iugoslavo-engleză[121]. Mai târziu, la 24 decembrie, Stojadinović preciza, după cum transmitea Viola lui Mussolini, că nota engleză, survenită între timp la 12 decembrie, se referea doar la asistenţa mutuală în caz de atac italian din cauza aplicării sancţiunilor şi că Iugoslavia a răspuns afirmativ, într-un sens analog cu Grecia şi Turcia, şi în legătură cu obligaţiile prevăzute de art. 16 din Pactul Societăţii Naţiunilor[122]. Corespondenţa diplomatică a reprezentanţilor italieni la Ankara şi Atena confirmă atitudinea coordonată a aliaţilor din Înţelegerea Balcanică faţă de demersul britanic şi faptul că Titulescu fusese însărcinat, în numele alianţei, să exprime guvernului Marii Britanii poziţia Înţelegerii Balcanice[123]. Este evident că această poziţie reflecta şi atitudinea Micii Înţelegeri.

Această preocupare italiană se interfera şi într-o măsură se subordona aceleia generată de posibilitatea, mult mai alarmantă, privind eventuala extindere a sancţiunilor la petrol. Baronul Pompeo Aloisi convocase, la 25 noiembrie 1935, pe consilierul Gheorghe Lecca de la Legaţia României la Roma pentru a-i transmite, conform instrucţiunilor lui Mussolini, că la doar câteva zile după intrarea în vigoare a sancţiunilor se doreşte introducerea embargoului pe cărbune, oţel şi petrol. Convorbirea este cunoscută atât din nota lui Aloisi[124], cât şi din telegrama

[118] Cu privire la planul Laval–Hoare şi reacţiile provocate, N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 133-146; A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 82-83; Giulio Trevisani, Stefano Carizio, *op. cit.*, p. 360-367; Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 362-363.

[119] R. Mori, *op. cit.*, p. 233-241 (un subcapitol întreg consacrat discursului lui Mussolini de la Potinia, la 18 decembrie 1935).

[120] Milan Vanku, *op. cit.*, p. 128.

[121] *DDI*, VIII, 2, doc. 761, p. 732; doc. 782 şi 783, p. 760-761.

[122] *Ibidem*, doc. 713, p. 897. Guvernul iugoslav informase, încă de la 13 decembrie 1935, guvernul britanic că el se situa pe o poziţie de complet acord cu guvernele britanic şi francez şi că va îndeplini cu fidelitate toate obligaţiile care decurgeau din Pactul Societăţii Naţiunilor, în situaţia dată; *DBFP*, II, 15, doc. 368, p. 470.

[123] *Ibidem*, doc. 897, p. 880-881 (Ankara, 21 decembrie 1935); doc. 912, p. 896-897 (Atena, 24 decembrie).

[124] *Ibidem*, doc. 717, p. 693.

lui Lecca[125] şi ambele documente coincid în precizarea că guvernul italian, prin Aloisi , propunea insistent şi cerea "prieteneşte" lui Titulescu să preia iniţiativa, în numele României, ca ţară producătoare de petrol – care se ştia că va fi susţinută de Laval – pentru a "împiedica acţiunea de sugrumare à Italiei"[126]. Se sugera, în acelaşi sens, ca Titulescu să ia legătura şi cu guvernele Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice, pentru iniţierea unei acţiuni comune contra unor asemenea excese sancţioniste, care tind să provoace consecinţe din cele mai grave pentru pacea mondială"[127].

Ugo Sola a încercat, din nou, la 2 decembrie la Bucureşti, să afle de la Titulescu care era poziţia guvernului român, subliniindu-i că Franţa ar fi văzut favorabil o atitudine "fermă" – desigur antiembargou pe petrol, a guvernului român; cu acest prilej Titulescu a "reconfirmat principiul că participarea României va fi condiţionată de aceea a «întregii planete»[128], în timp ce Bova Scopa sonda, la Geneva a doua zi, poziţia României. Demersurile italiene s-au intensificat, în diferite capitale, în legătură cu posibilul embargou la petrol şi, pe de altă parte, guvernul român primea diverse semnale şi sugestii. Ministrul turc de Externe considera că embargoul la petrol nu putea fi evitat şi spera că "aplicarea acestei sancţiuni, dacă nu chiar perspectivele adoptării ei, va grăbi realizarea unui compromis[129], în timp ce Stojadinović declara lui Viola la Belgrad, la 3 decembrie, că în cazul embargoului la petrol ca şi, în general, în problema sancţiunilor "atitudinea Micii Înţelegeri şi aceea a Iugoslaviei va lua ca normă atitudinea franceză". Premierul iugoslav a asigurat pe diplomatul italian, la o întrebare a acestuia, că: "în eventualitatea că s-ar decide embargoul pe petrol, iar noi am reuşi să ne înţelegem cu România pentru furnizarea acestui produs, guvernul iugoslav va fi pe deplin dispus să consimtă tranzitul pe teritoriul său, fie pe calea ferată de sud a Serbiei, până la frontiera albaneză, fie până la portul Spalato"[130]. Demersurile italiene au continuat cu insistenţă în tentativa de a împiedica adoptarea unui embargou pe petrol. Subsecretarul de stat la Externe, Suvich, amintea, la 6 decembrie, lui Lugoşianu, revenit la Roma după o călătorie la Bucureşti, că în absenţa sa Aloisi dăduse de înţeles lui Titulescu, prin Lecca, între altele, că "ar fi fost momentul să dea dovadă de acea prietenie pe care el afirmă că o nutreşte pentru Italia" şi că era evident în situaţia dată că America nu putea adopta embargoul şi, prin urmare, din punct de vedere românesc, nu erau întrunite condiţiile pentru ca România să participe la un astfel de embargou[131].

În mod firesc, atât România, ca al doilea producător de petrol din Europa şi principal furnizor al Italiei, şi N. Titulescu, prin rolul jucat pe scena internaţională,

---

[125] ANIC, fond Casa Regală, dosar 102/1935, f. 1.
[126] *Ibidem.*
[127] *DDI*, VIII, 2, doc. 717. Telegrama lui Lecca, mai sus citată, reţine de asemenea avertismentul italian formulat de Aloisi: "Vă repet că Italia n-ar putea fi acuzată atunci de deslănţuirea unei eventuale conflagraţiuni generale".
[128] *Ibidem*, doc. 773, p. 743-744.
[129] AMAE, fond 71/Italia, 1920–1944, vol. 164 (Dosare speciale A–9) f. 8.
[130] *DDI*, VIII, 2, doc. 783, p. 761.
[131] AMAE, fond 71/Italia, vol. 164, f. 155.

se aflau în centrul atenţiei. Ministrul de Externe al Turciei declara, la 9 decembrie, ambasadorului Italiei la Ankara că era ferm convins că România va urma aceeaşi linie ca ţările balcanice şi că Titulescu, care se afla la Geneva, va acţiona în cel mai bun mod şi va avea "sprijinul tuturor Balcanicilor în această acţiune a sa". Concluzia lui Rustu Aras confirmă, transmitea Galli lui Mussolini, că "eforturile noastre privind pe Balcanici trebuie să se concentreze asupra lui Titulescu"[132]. În aceeaşi zi, de la Bucureşti, Ugo Sola recapitula pentru Mussolini rezultatul "tuturor eforturilor făcute până acum pentru a face ca acest guvern să adopte o atitudine contrară sau pur şi simplu dilatorie în privinţa embargoului pe petrol": regele şi Titulescu au promis că în nici un caz România nu va fi prima; Titulescu contesta că Laval nu are dreptul, în fond, să afirme că Franţa nu-i producător de petrol; Titulescu a spus că atât timp cât un baril de petrol va intra în Italia din altă parte, România va continua să vândă petrol Italiei şi a declarat că România "va face oficial contrabandă prin Austria şi Ungaria" Diplomatul italian sublinia însă că nu putea fi satisfăcut de cât obţinuse şi că era sceptic chiar în ceea ce priveşte importanţa reală a promisiunilor primite[133].

Discuţiile privind extinderea sancţiunilor la petrol a sporit, evident, importanţa atitudinii României şi a lui Titulescu şi a antrenat, implicit, atât demersuri şi presiuni externe pentru a influenţa poziţia guvernului român, cât şi preocupări pentru demersurile tactice ale diplomaţiei româneşti. La reliefarea mai pronunţată a rolului ministrului român de Externe şi al României pe scena internaţională a contribuit şi faptul că N. Titulescu asigura simultan preşedinţia celor două alianţe regionale. Reuniunea comună a Consiliilor permanente ale Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice – ce a avut loc la Geneva, la 20 decembrie 1935 – sublinia în comunicatul dat publicităţii că: "După ce s-a examinat situaţia internaţională, s-a căzut de acord asupra deciziei unanime privitoare la aplicarea strictă şi loială a Pactului Societăţii Naţiunilor şi asupra unei acţiuni comune în împrejurările actuale"[134]. Fidelitatea faţă de Societatea Naţiunilor şi a principiilor de reglementare a relaţiilor internaţionale pe care le promova decurgea din interesele vitale ale celor cinci ţări aliate şi, de fapt, ale păcii europene. În declaraţiile pe care le făcea presei, la 7 ianuarie 1936, în legătură cu situaţia internaţională şi rolul Societăţii Naţiunilor, Nicolae Titulescu ţinea să remarce: "Mecanismul Societăţii Naţiunilor cu privire la sancţiuni, cu toate că era vorba de prima aplicare a articolului 16 de când exista Liga, a funcţionat cu o preciziune şi o repeziciune care au dezarmat chiar pe adversarii cei mai inveteraţi. Nu trebuie privit ceea ce s-a făcut la Geneva prin prisma conflictului italo-etiopian, ci prin prisma unui conflict ce ar putea să izbucnească mâine în Europa"[135].

Sesiunea din decembrie 1935 a Consiliului Societăţii Naţiunilor a însărcinat Comitetul de treisprezece să studieze situaţia creată în conflictul italo-etiopian, dar, întrucât nu se întrevedeau soluţii, acest comitet a decis să aştepte împrejurări mai

---

[132] *DDI*, VIII, 2, doc. 820, p. 805.
[133] *Ibidem*, doc. 823, p. 803.
[134] *NTDD*, doc. 417, p. 712.
[135] *Ibidem*, doc. 421, p. 716-717.

favorabile pentru a face noi sugestii. Pentru că propunerile de genul celor din planul Laval–Hoare – care provocase amânarea luării în considerare a extinderii sancţiunilor la petrol – nu mai puteau fi luate în considerare, poziţia Comitetului celor treisprezece făcea necesară reluarea extinderii sancţiunilor. În acest fel, în timpul reuniunii Consiliului Societăţii Naţiunilor (20-24 ianuarie 1936) s-a întrunit Comitetul celor optsprezece, la 22 ianuarie[136]. Acest organism a decis ca: 1) vechiul Comitet de experţi să se rezume la examinarea răspunsurilor guvernelor (a avut 4 întruniri între 29 ianuarie – 1 februarie); 2) să fie luate măsuri pentru colectarea şi publicarea informaţiilor statistice şi altele privind comerţul cu Italia şi coloniile italiene; 3) constituirea unui nou comitet de experţi (Comitetul petrolului) pentru examinarea tehnică a condiţiilor privind comerţul şi transportul petrolului şi derivatelor, urmând a prezenta un raport referitor la eficacitatea extinderii măsurilor de embargou la produsele amintite cu rezerva – formulată de delegaţia franceză, care a provocat "suspiciune şi critică" din partea lui Titulescu – că raportul Comitetului petrolului nu prejudicia propunerile pe care Comitetul celor optsprezece le putea supune "deciziei politice a guvernelor"[137].

În Comitetul petrolului au fost reprezentante Marea Britanie, Franţa, Irak, Iran, Mexic, Norvegia, Olanda, Peru, România, Suedia şi U.R.S.S.; Venezuela şi-a trimis un observator, iar Argentina a anunţat că nu dispunea de un expert[138].

Diferitele aspecte ale implicaţiilor şi ale eficacităţii embargoului pe aprovizionarea cu petrol a Italiei fuseseră analizate de conducerea Foreign Office încă la sfârşitul lunii noiembrie 1935[139], iar în cursul lunii februarie 1936 au fost formulate la Londra noi variante de sancţiuni extinse la petrol şi de atitudinii probabile[140]. În acelaşi timp, guvernul francez a continuat să se menţină pe o poziţie mai rezervată, încercând nu doar să lase "în faţă" Marea Britanie şi chiar şi România, dar chiar să tempereze gesturi pripite sau radicale. Atitudinea Franţei era, între altele, expresia îngrijorărilor franceze faţă de politica Germaniei şi de consecinţele unei tensionări a relaţiilor cu Italia, ca şi ale anatemizării acesteia în viaţa internaţională. Guvernul francez era informat că Mussolini era foarte preocupat de procedura angajată la Geneva referitoare la extinderea sancţiunilor asupra petrolului şi atrăgea atenţia în privinţa gravităţii cu care priveşte Italia această problemă. Ducele dorea, în acest context, o declaraţie franceză asigurătoare că nu se vor agrava sancţiunile[141]. Diplomaţii francezi atrăgeau atenţia, la sfârşitul lunii ianuarie 1936, că recentele succese militare italiene în Etiopia făceau ca Mussolini să fie mai puţin dispus spre înţelegeri[142].

Perspectiva extinderii sancţiunilor la petrol a preocupat insistent guvernul italian, cu atât mai mult cu cât nu era cunoscută poziţia S.U.A.[143] – urmărită, de

[136] Pe larg, N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 206-207.
[137] *DBFP*, II, 15, doc 470, p. 581-582.
[138] *Ibidem*, doc. 492, p. 623.
[139] *Ibidem*, doc. 270, p. 332-340.
[140] *Ibidem*, cap. VII, doc. 492-557.
[141] *DDF*, II, 1, Paris, 1963, doc. 108, p. 157.
[142] *Ibidem*, doc. 114, p. 162-163.
[143] *DDF*, II, 1, doc. 9, p. 15; doc. 31, p. 42-44; doc 121, p. 170-171; *DBFP*, II, 15, doc. 514, p. 648-649; doc. 527, p. 674; doc. 528, p. 674-675.

altfel, şi la Londra, Paris, Bucureşti etc. – în curs de clarificare, prin dezbaterea noului proiect de lege a neutralităţii[144].

În împrejurările din primele săptămâni ale anului 1936, succint prezentate mai sus, politica României era urmărită cu un plus de atenţie pe plan internaţional.

O scurtă vizită la Belgrad a regelui Carol al II-lea, la mijlocul lunii ianuarie – explicată ca vizită de familie –, a provocat în cercurile politice şi în presa din diferite ţări vii comentarii, considerându-se că, de fapt, era vorba de o punere de acord a poziţiei României şi Iugoslaviei cu aceea a Marii Britanii în cazul instituirii embargoului de petrol şi al unui eventual conflict internaţional antrenat de reacţia Italiei la aplicarea acestuia[145].

Diplomaţia italiană a făcut, în contextul mai sus schiţat, eforturi pentru a influenţa poziţia lui Titulescu. La 29 ianuarie 1936 Suvich comunica ministrului italian la Bucureşti, Sola, că, în Comitetul celor optsprezece, Titulescu adoptase în problema embargoului pe petrol o atitudine care nu era amicală Italiei, susţinând că decizia privind extinderea sancţiunilor la petrol ar fi fost deja adoptată, de fapt, la 6 noiembrie şi, arăta Suvich, "doar energica rezistenţă a reprezentantului francez, Leger, a permis să se menţină o rezervă în rezoluţia adoptată de amintitul comitet[146]. Suvich aprecia că Titulescu ar fi putut susţine că a recurs la un demers tactic, care ar fi fost avantajos Italiei, prin faptul că s-ar fi ajuns la un raport negativ al experţilor, dar dacă atitudinea sa reală era cea exprimată de fapt, atunci lui Titulescu i-ar fi revenit "principala responsabilitate şi voinţă pentru agravarea situaţiei"[147]. Ca urmare, Ugo Sola a fost însărcinat să-l facă pe Titulescu să înţeleagă "alternativa în care se găseşte România în a defini în mod decisiv relaţiile cu Italia fără posibilitate de eschivări". Ugo Sola a fost autorizat să se deplaseze oriunde pentru a avea convorbiri cu ministrul român de Externe, dacă acesta nu era la Bucureşti. El s-a deplasat imediat la Paris pentru a-l întâlni pe Titulescu, care sosea acolo de la Londra[148].

În acelaşi timp, însărcinatul cu afaceri al Italiei, Ottaviani, s-a prezentat la MAE din Bucureşti, la 31 ianuarie, unde a reproşat că atitudinea lui Titulescu în Comitetul celor optsprezece nu putea fi considerată ca amicală faţă de Italia, dar că ministrul român de Externe avea posibilitatea acum să dea o dovadă concretă a prieteniei pe care o invoca faţă de Italia[149]. În convorbirea cu Sola, de la Paris, la 1 februarie, Titulescu a respins reproşurile şi şi-a exprimat opinia că nu se putea ajunge la un embargou pe petrol în acea fază, iar aplicarea embargoului nu s-ar fi putut produce, în cel mai bun caz, decât abia la sfârşitul lunii martie 1936[150].

---

[144] N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 208.

[145] ANIC, fond MPN – presa externă, dosar 836/1936, f. 4-46, Rapoarte privind comentariile din Budapesta, Londra, Madrid, Atena, Berna etc.

[146] *DDI*, VIII, 3, doc. 129, p. 166.

[147] *Ibidem*.

[148] *Ibidem*, n. 1.

[149] *Ibidem*, doc. 142, p. 182-183. "Limbajul crud" al lui Ottaviani a provocat o "respingere energică" a afirmaţiilor sale din partea lui Titulescu, care a trebuit calmat de Sola; *ibidem*, doc. 167, p. 205-206; doc. 169, p. 207.

[150] *Ibidem*, doc. 157, p. 197-198.

Titulescu i-a spus lui Sola că delegatul român la Geneva, Assan, fusese instruit să nu întreprindă nimic şi să se pronunţe ultimul în dezbateri, dar Ugo Sola considera că această poziţie a României nu putea satisface, că România putea şi trebuia să facă ceva mai mult şi că meritul pentru "eventuala întârziere şi al unui definitiv naufragiu al embargoului" ar fi fost recunoscut de Italia[151].

Titulescu a fost acuzat de diferite organe de presă – poate stimulate chiar de, sau şi de Roma, dat fiind că Suvich împărtăşea aceleaşi opinii – că ar fi acţionat la Paris pentru a substitui Italia prin Rusia Sovietică în sistemul de relaţii ale marilor puteri în Europa[152]. Acest reproş a fost respins de ministrul României la Roma, Lugoşianu, ceva mai târziu, la 22 februarie 1936. În aceeaşi convorbire, Suvich a comunicat diplomatului român că informaţiile primite de la Londra indicau că Titulescu ar fi favorabil embargoului pe petrol, ceea ce Lugoşianu a respins, de asemenea, subliniind că nimic nu se schimbase în poziţia României, repetat precizată de Titulescu şi anume că România nu va introduce embargoul decât în cazul că toate ţările vor adopta această decizie[153]. Desigur, România nu constituia decât un segment din ampla activitate de informare şi de tentative de influenţare desfăşurată de diplomaţia italienă în diferite capitale, în cursul lunii februarie, în legătură cu posibilul embargou pe petrol[154] şi cu atitudinea altor state faţă de Italia şi de conflictul italo-etiopian.

Un prilej potrivit pentru a lua pulsul diferitelor state l-au constituit informaţiile obţinute de diplomaţii italieni despre opiniile şefilor de state, guverne şi alţi lideri, aflaţi la Paris, după participarea la funeraliile de la Londra ale regelui George al V-lea. Astfel, Cerutti, ambasadorul italian în Franţa, a putut transmite la 11 februarie 1936 un amplu raport referitor la declaraţiile şi intenţiile regilor Bulgariei şi României, prinţului regent al Iugoslaviei, premierului cehoslovac, ministrului turc de Externe – aşa cum fuseseră acestea recepţionate la Ministerul de Externe al Franţei –, reţinând, între altele, decizia României şi Iugoslaviei de a acţiona în "absolută solidaritate" în cadrul alianţei[155]. Astfel de informaţii au fost confirmate şi completate în cadrul convorbirii dintre Cerutti şi P.E. Flandin, din 18 februarie 1936[156]. Ştirile colectate pe cale diplomatică la Paris privind poziţia regelui Carol al II-lea erau confirmate şi de declaraţiile publice ale suveranului român. Într-un interviu acordat corespondentului diplomatic la Paris al ziarului "Daily Telegraph" – şi publicat şi de "Le Soir" din 18 februarie 1936 – regele Carol al II-lea sublinia că pentru România era de primă necesitate să acţioneze într-o unitate perfectă cu Franţa şi Marea Britanie şi să ajute Societatea Naţiunilor să devină "un organism eficace pentru menţinerea păcii". În acelaşi interviu – precizăm că acesta ne este cunoscut printr-o traducere şi relatare într-o limbă română aproximativă – regele a spus că sancţiunile contra Italiei au fost "penibile pentru România din punct de vedere sentimental, cât şi din punct de vedere

[151] *Ibidem*, p. 198.
[152] *Ibidem*, doc. 206, p. 253-255.
[153] *Ibidem*, doc. 278, p. 349.
[154] În acest sens, informaţiile şi demersurile de la Moscova, Caracas, Washington; *ibidem*, doc. 164, 165, 166, 234, 353 ş.a.
[155] *Ibidem*, doc. 211, p. 260-266.
[156] *Ibidem*, doc. 244, p. 306-312.

material. Suntem latini şi ne uneşte legături de simpatie cu italienii. Sancţiunile ne costă scump şi ne produc pierderi mari comerciale, cu atât mai mult că acestea contează pentru micul buget al ţării, dară principiul în joc a fost foarte important ...!", repetând că va lucra cu Franţa, Anglia şi "amicii noştri" din Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică şi cu Societatea Naţiunilor[157].

La 29 februarie 1936 Congresul SUA adopta noua lege a neutralităţii, ceea ce făcea cel puţin dificile, dacă nu chiar imposibile după unele opinii, sancţiunile asupra petrolului[158]. Cu toate acestea, la 2 martie s-a reunit Comitetul celor optsprezece care trebuia să discute raportul experţilor. Cu acest prilej, A. Eden a arătat că guvernul britanic era favorabil unei decizii de aplicare imediată a embargoului asupra petrolului. Franţa, prin Flandin, a solicitat însă reunirea Comitetului de treisprezece pentru examinarea situaţiei, propunere care a fost acceptată[159]. În zilele imediat următoare problema a făcut obiectul unor intense consultări la Geneva şi în alte capitale[160].

În aceste condiţii, la 7 martie 1936 Germania punea cancelariile europene în faţa unui fapt împlinit, anume încălcarea acordurilor de la Locarno, ceea ce a dat o puternică lovitură întregului sistem al relaţiilor internaţionale, aşa cum se organizaseră după primul război mondial. Declanşarea crizei renane, date fiind marile sale implicaţii europene, a condus la concentrarea preocupărilor marilor puteri asupra politicii germane şi a problemelor securităţii europene, a împins în mare măsură conflictul italo-etiopian pe un plan secund şi a dat Italiei – aşa cum subliniau în introducere editorii volumului al treilea din seria a VIII-a a *DDI* – posibilitatea de a "respira": "Criza renană a adus Italia la masa negocierilor puterilor de la Locarno care aveau loc între Paris şi Londra"[161] într-un moment când între Roma şi Berlin se produsese o apropiere, în urma convorbirilor dintre Mussolini şi von Hassel, ambasadorul german la Roma, din 6 ianuarie 1936, şi, pe de altă parte, se profila reconfirmarea acordurilor tripartite dintre Roma, Viena şi Budapesta[162].

Problema sancţiunilor a rămas pe ordinea de zi a preocupărilor organismelor Societăţii Naţiunilor, dar pentru România şi ceilalţi membrii ai Societăţii Naţiunilor priorităţile se transferau, în primul rând, spre consecinţele gestului german de la 7 martie 1936[163], prevenirea sau eventualele sancţiuni pentru Austria în cazul

---

[157] ANIC, fond MPN – presa externă, dosar 443/1936, f. 40-41.

[158] N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 209.

[159] *DDI*, VIII, 3, doc. 345, p. 402.

[160] *Ibidem*, doc. 347, 349, 355, 353, 354 ş.a.; *DDF*, II, 1, doc. 264, 271, 278; ANIC, fond Casa Regală, dosar 116/1935, f. 7-8 (articole din presa franceză şi engleză privind eventualul răspuns italian). Colecţiile de documente consultate (italiene, franceze etc.) nu confirmă ştirea lansată de G. Tabouis şi însuşită de diferiţi autori că Bova Scopa ar fi făcut cunoscută, încă din martie 1936 – şi de fapt nici în zilele următoare –, reacţia lui Mussolini; N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 209.

[161] *DDI*, VIII, 3, p. IX.

[162] *Ibidem*; şi doc. 203, 204, 205, 207, 208.

[163] I. Lugoşianu declara, la 13 martie 1936, la Roma, în cadrul unei recepţii că "în urma crizei renane «afacerea abisiniană» trece pe un plan secundar"; *DDF*, II, 1, doc. 432, p. 558. În cuvântarea de la Londra, la 18 martie 1936, la cea de-a 91-a sesiune (extraordinară) a Consiliului Societăţii Naţiunilor, privind încălcarea acordurilor de la Locarno, N. Titulescu sublinia: "Niciodată nu mi-a fost teamă să spun lucrurilor pe nume: dacă Societatea Naţiunilor iese învinsă din criza actuală, ea va rămâne în mintea tuturor un ideal frumos al trecutului mai degrabă decât o realitate vie a prezentului"; *NTDD*, doc. 426, p. 727.

încălcării clauzelor militare ale tratatului de pace de la St. Germain[164], spre implicaţiile pentru solidaritatea Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice a cererii guvernului turc pentru revizuirea statutului Strâmtorilor Mării Negre[165].

Evoluţia situaţiei internaţionale şi desfăşurarea favorabilă a operaţiilor militare italiene în Etiopia i-au permis lui Mussolini să devină tranşant. La 13 aprilie 1936 el l-a informat pe ambasadorul Italiei la Londra, pentru ştiinţa sa, între altele că: „3) la orice agravare a sancţiunilor vom răspunde ieşind din Societatea Naţiunilor; 4) suntem gata să jucăm totul pe o carte (*siamo pronti a giocare il tutto per tutto*)"[166]. În telegrama, mai amplă, din aceeaşi zi către ambasadorul italian la Berlin, Attolico, – pentru "orientarea" activităţii acestuia în zilele următoare – Mussolini mai preciza că "la sancţiuni cu caracter militar – de genul închiderii Canalului de Suez – Italia va răspunde cu un război integral, adică aerian, maritim, terestru"[167].

În contextul internaţional dat, convocarea sesiunilor Consiliilor permanente ale Înţelegerii Balcanice şi Micii Înţelegeri, la Belgrad, 4-6 mai, respectiv 6-7 mai 1936, a provocat un firesc interes. Ugo Sola a ţinut să-l întâlnească la 3 mai pe Titulescu, în ziua plecării acestuia spre Belgrad, remarcând că politica urmată de Societatea Naţiunilor din noiembrie 1935 şi până în acel moment în privinţa înăspririi sancţiunilor adusese „dezordini în Europa şi a oferit ocazia Germaniei de a înfăptui lovitura de la 7 martie ..." şi a reproşat politica României, care a urmărit "himera securităţii colective", subliniind că României îi revenea "o responsabilitate mai mare decât a oricărei alte ţări din acest sector european " pentru că, în calitate de cel mai important furnizor de produse petroliere al Italiei, putea avea un cuvânt decisiv în politica de înăsprire a sancţiunilor, cuvânt pe care Titulescu l-a folosit în sensul favorabil embargoului pe petrol în timp ce el ar fi putut, de la sfârşitul lunii noiembrie, "să ia o poziţie contrară embargoului şi să salveze probabil însăşi soarta Europei Centrale şi bunăstarea României"[168]. Ugo Sola i-a propus lui Titulescu să se situeze pe poziţia că sancţiunile au fost adoptate nu pentru pedepsirea Italiei, ci pentru împiedicarea războiului şi, deoarece războiul era practic încheiat, prelungirea sancţiunilor era lipsită de motivaţie juridică[169].

Sesiunile de la Belgrad ale Consiliilor permanente ale celor două alianţe au fost comentate, evident, diferit în presa externă[170], iar informaţiile colectate de la

[164] Atitudinea Micii Înţelegeri faţă de introducerea serviciului militar obligatoriu în Austria, la 1 aprilie 1936, a fost urmarită cu deosebită atenţie la Roma; *DDI*, VIII, 3, doc. 571, 573, 579, 605, 613, 655, 736 ş.a.

[165] Diplomaţia italiană şi Mussolini personal au acordat un interes particular cererii, de factură revizionistă, a Turciei şi, în special, reacţiei româneşti. Mussolini, nemulţumit de poziţia României (la 11 aprilie telegrafia lui Sola că: "Din nou în comitetul celor treisprezece, România a adoptat o poziţie net ostilă Italiei"; *ibidem*, doc. 631, p. 692), transmitea la Bucureşti, aceluiaşi diplomat, la 13 aprilie 1936, că: "Rezultă că România este foarte iritată contra Turciei din cauza problemei înarmării strâmtorilor. Cultivaţi în mod inteligent orice dezarcord"; *ibidem*, doc. 648, p. 763. Dar speranţele diplomaţiei italiene nu s-au realizat; *ibidem*, doc. 661, 716, 779 ş.a.

[166] *Ibidem*, doc. 645, p. 702.

[167] *Ibidem*, doc. 647, p. 703.

[168] *Ibidem*, doc. 820, p. 878-879.

[169] *Ibidem*, p. 879.

[170] De exemplu, comentariile ziarelor engleze şi italiene; ANIC, fond MPN – presa externă, dosar 117/1936, f. 9-10.

Legaţia Italiei din capitala iugoslavă nu reflectau decât parţial realitatea. De altfel, comunicatele date publicităţii nu consemnau decât la modul general problemele şi poziţiile adoptate[171].

În procesul verbal de la Belgrad, 8 mai 1936, al celei de a X-a sesiuni a Consiliului permanent al Micii Înţelegeri se preciza însă la punctul 6 că: "În ceea ce priveşte problema zonei renane, a conflictului italo-etiopian şi a sancţiunilor economice împotriva Italiei, Consiliul permanent hotărăşte că cele trei state ale Micii Înţelegeri vor trebuie să meargă alături de Franţa şi Anglia. Dacă acest acord nu există între Franţa şi Anglia, fiecare din ţările Micii Înţelegeri îşi rezervă libertatea de acţiune conform cu ceea ce va considera ca fiind cel mai util pentru interesele sale, bineînţeles în cadrul pactului Micii Înţelegeri şi de acord cu ceilalţi membri ai Micii Înţelegeri"[172].

La 9 mai 1936 la Roma era proclamată prin decret anexarea Etiopiei[173]. Două zile mai târziu, la 11 mai, se deschideau lucrările celei de a 92-a sesiuni a Consiliului Societăţii Naţiunilor, pe a cărei ordine de zi figura, printre cele 18 puncte, şi "conflictul italo-etiopian". Consiliul a decis amânarea dezbaterilor şi menţinerea sancţiunilor până la 15 iunie 1936[174].

În aceste împrejurări, reuniunea de la Bucureşti a celor trei şefi de state ai Micii Înţelegeri de la începutul lunii iunie 1936 a decis – după cum preciza N. Titulescu cu totul confidenţial pentru Saavedra Lamas, într-o telegramă din 10 iunie 1936 trimisă la Buenos Aires – că "Mica Înţelegere nu va lua iniţiativa ridicării sancţiunilor şi se va conforma atitudinii Franţei şi Angliei. În caz de divergenţă, în cel mai secret mod vă comunic că Mica Înţelegere va urma Anglia. Pe de altă parte, Mica Înţelegere a luat ferma hotărâre de a nu recunoaşte anexarea Abisiniei, rămânând credincioasă principiului că nici o achiziţie de teritoriu prin forţă nu se recunoaşte"[175].

La Geneva, conflictul italo-etiopian a continuat să facă obiectul unor dezbateri în sesiuni ulterioare[176]. În perioada 16 iunie – 4 iulie 1936 s-au desfăşurat lucrările celei de a XVI-a sesiuni extraordinare a Societăţii Naţiunilor pentru dezbaterea situaţiei create prin anexarea Etiopiei de către Italia. În opinia diplomatului român Constantin Antoniade, "sesiunea aceasta a fost cea mai penibilă din câte s-au ţinut vreodată la Geneva"[177]. La 6 iulie, în urma votului Adunării şi al Consiliului Societăţii Naţiunilor, Comitetul de coordonare, organismul care coordona sancţiunile contra Italiei, a votat ridicarea acestora de la data de 15 iulie 1936[178]. În contextul acesta s-a produs şi cunoscuta intervenţie a lui

---

[171] *DDI*, VIII, 3, doc. 829, p. 887; doc. 861, p. 918.

[172] *Ibidem*, doc. 443, p. 755.

[173] Mai larg, Giorgio Rochat, *op. cit.*, p. 178-180; Renato Mori, *op. cit.*, p. 295-297 (*Imperiul şi apoteoza lui Mussolini*).

[174] P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 311-312; N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 221-223.

[175] *NTDD*, doc. 456, p. 769; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 313.

[176] P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 313-314.

[177] *Apud ibidem*, p. 354.

[178] Dezbaterile acestei sesiuni, problema ridicării sancţiunilor şi a recunoaşterii anexării Etiopiei sunt amplu analizate de N.Z. Lupu, *op. cit.*, p. 224-257; P. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 354-360.

Nicolae Titulescu, în timpul şedinţei din 1 iulie 1936, ca urmare a comportamentului ziariştilor italieni prezenţi în sală în momentul când la tribuna adunării s-a urcat, pentru a lua cuvântul, împăratul Haile Selassie I. Reacţia presei italiene, exprimând şi nemulţumiri acumulate pe parcursul lunilor – de fapt, al anilor –, contra şefului diplomaţiei române a supradimensionat şi unilateralizat atitudinea şi rolul lui N. Titulescu şi i-au proiectat o imagine răsfrântă şi asupra României, de adversar al Italiei[179].

Conflictul italo-etiopian a pus la încercare atât ataşamentul statelor membre faţă de principiile înscrise în Pactul Societăţii Naţiunilor, cât şi eficacitatea mecanismelor forumului de la Geneva pentru garantarea păcii şi securităţii, a ordinii internaţionale statornicite după primul război mondial. Eşecul Societăţii Naţiunilor a creat precedente, a sporit apetitul pentru acte de forţă şi agresiune. După cum sublinia M. Baumont, ”reprezentând pretenţiile unei lumi dispărute, Societatea Naţiunilor, care rămâne însărcinată aşa zis să menţină pacea, degenerează într-o simplă societate academică de neintervenţie, exaltând binefacerile colaborării internaţionale şi practicând într-un spirit filantropic politica braţelor super încrucişate”[180].

Poziţia Micii Înţelegeri în general, a României şi a lui Nicolae Titulescu în special, faţă de conflictul italo-etiopian a fost circumscrisă fidelităţii faţă de principiile Pactului Societăţii Naţiunilor şi a fost determinată de interesele salvgardării păcii şi împiedicării apariţiei unor precedente periculoase, nesancţionate, în relaţiile internaţionale. Ea a fost influenţată de absenţa unei atitudini comune şi ferme a marilor puteri aliate şi de interese specifice. Conflictul italo-etiopian a fost totodată un test pentru coeziunea Micii Înţelegeri.

THE LITTLE ENTENTE'S ATTITUDE TOWARDS ITALY'S AGGRESSION AGAINST ETHIOPIA

Abstract

The Italian-Ethiopian conflict put to trial both the member states' attachment to the principles of the United Nations Pact and the effectiveness of the mechanisms of the Geneva forum which was meant to guarantee peace and security, as well as the international order introduced after World War One. The failure met by the United Nations created a precedent and heightened the appetite for force and aggression.

The stand adopted in the Italian-Ethiopian conflict by the Little Entente in general, and by Romania and Nicolae Titulescu in particular, showed fidelity towards the principles of the United Nations Society. It was circumscribed to the interest to safeguard peace and prevent the occurrence of dangerous precedents, unsanctioned by the international relations. Additionally, it was influenced by the absence of a common and firm attitude of the great allied powers, and by particular interests.

---

[179] *NTDD*, doc. 466, p. 788-790. Episodul este tratat de mai mulţi autori şi nu stăruim asupra sa.

[180] M. Baumont, *op. cit.*, vol. II, p. 697.

EZITĂRILE GRECIEI FAȚĂ DE ÎNȚELEGEREA BALCANICĂ ÎN PERIOADA 1934–1936 ȘI POZIȚIA ROMÂNIEI

RADU TUDORANCEA

Cristalizarea Înțelegerii Balcanice, la 9 februarie 1934, s-a aflat la originea unui puternic curent opozițonist în Grecia, stat semnatar al pactului, fapt ce avea să se repercuteze asupra conduitei politicii externe elene și implicit asupra noii entități regionale reprezentată de Înțelegerea Balcanică.

În mijlocul curentului opozițonist s-a aflat liderul liberal elen Elefterios Venizelos, care până la momentul trecerii sale în neființă (în 1936), a susținut o ferventă campanie împotriva Pactului Înțelegerii Balcanice, alternând perioadele de aparentă bunăvoință (este cunoscut faptul că la semnarea Pactului el a avut o atitudine îngăduitoare) cu atacurile virulente la adresa guvernului grec și a participării Greciei la această formulă de cooperare regională. Plecat în Creta tocmai pentru a nu fi de față la momentul ceremoniei de la 9 februarie 1934 din Atena, Venizelos avea să se întoarcă în capitală câteva zile mai târziu, anume înaintea unei consfătuiri a șefilor de partide politice privitoare la Pactul Balcanic, consfătuire fixată pentru ziua de 26 februarie. Chiar înainte de plecarea din Creta Venizelos considera că era nevoie "de sforțări pentru a se ajunge la o înțelegere între Guvern și opoziție spre a face față, în chipul cel mai folositor pentru țară, la grava eroare izvorâtă din iscălirea Pactului"[1]. Sosit în capitală, Venizelos a avut întrevederi cu reprezentanții diplomatici ai mai multor state – miniștrii Turciei, Italiei, Angliei, Rusiei și Franței –, evitând a contacta și pe reprezentanții României și Iugoslaviei[2]. Temerile lui Venizelos privind situația Greciei după semnarea Pactului Balcanic au fost reluate și amplificate odată cu desfășurarea unei conferințe a șefilor de partide. Venizelos a folosit prilejul pentru a arăta că Grecia, prin Pactul Balcanic, devenea o unealtă a Micii Înțelegeri, subliniind în același timp îngrijorarea sa ca Grecia să nu fie obligată a se război cu Italia, "în cazul când această Mare Putere și Bulgaria ar ataca Iugoslavia"[3]. La conferință generalul Metaxas a propus ca guvernul să facă o declarație interpretativă prin care să se arate că Pactul Balcanic nu silește Grecia să ia parte la un război în cazul în care o mare putere din afara Balcanilor ar fi atacat unul din statele semnatare ale Pactului[4]. La sfârșitul conferinței se arăta, într-un comunicat destinat presei

---

[1] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), fond Înțelegerea Balcanică, dosar 14, Raportul 623 din 8 martie 1934 de la Legația din Atena, semnat Langa Rășcanu. f. 235.

[2] Ibidem. Potrivit raportului, Venizelos i-ar fi transmis reprezentantului Franței că "Pactul Balcanic nu e decât opera Micii Înțelegeri care a izbutit să facă din Ellada unealta ei".

[3] Ibidem.

[4] Ibidem, f. 238. La sfârșitul conferinței. într-un comunicat adresat presei se menționa că guvernul a "primit a examina acestă propunere într-un spirit binevoitor, spre a se putea ajunge la o înțelegere deplină".

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 129 - 138, 2003

ateniene, că "guvernul a primit a examina această propunere într-un spirit binevoitor spre a se putea ajunge la o înţelegere deplină"[5].

Într-o telegramă a Legaţiei României de la Atena, reprezentantul României aprecia că o asemenea declaraţie publică pe care guvernul se angaja să o facă reprezenta incontestabil o izbândă a lui Venizelos şi "o atingere a pactului"[6]. Aceeaşi telegramă menţiona că Tsaldaris fusese cel ce stăruise să se facă această concesie, spre a fi la "adăpostul atacurilor lui Venizelos", cu toate că ministrul de externe Maximos devenise, ca urmare a situaţiei, "foarte necăjit şi jenat faţă de noi" (faţă de reprezentanţii diplomatici la Atena ai celorlalte state semnatare)[7].

Tsaldaris considera că elaborarea textului declaraţiei nu avea să întâmpine dificultăţi, însă, datorită împotrivirii lui Venizelos, aveau să fie necesare şase zile de negocieri dificile până când liderul liberal s-a declarat mulţumit[8]. Îndârjirea lui Venizelos din timpul negocierilor l-a determinat la un moment dat pe ministrul de externe grec Maximos să considere ratificarea primejduită, ţinând cont şi de faptul că Venizelos avea majoritatea în Senat[9].

Atacurile susţinute din presa venizelistă şi poziţiile exprimate de Venizelos şi de aliaţii săi politici la adresa Pactului Balcanic[10], reflectate de rapoartele şi telegramele reprezentantului României la Atena, Langa Răşcanu, adresate ministrului român al Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu, îl determinaseră pe acesta din urma să solicite ministrului României de la Ankara să intervină pe lânga Rüstu-Aras, pentru ca acesta, la rândul său, în virtutea bunelor relaţii ce le avea cu Venizelos, să-l convingă pe liberalul cretan să renunţe la atacurile împotriva Pactului şi implicit la piedicile din faţa ratificării lui de către statul elen[11]. Reprezentantul României la Ankara, E. Ciuntu, răspundea Bucureştiului că Tewfik Rüstü Bey "cunoaşte ultima atitudine a lui Venizelos atât de la Maximos, care l-a sesizat cerând sprijin (sic!), cât şi de la Venizelos însuşi, care a anunţat că trimite o scrisoare explicativă ce nu a sosit la Ankara. În consecinţă, încă ieri seara şi fără a mai aştepta scrisoarea, Ismed Paşa a trimis [...] un mesagiu pentru Dl. Venizelos [...]. Mesajul accentuează utilitatea pactului balcanic pentru Turcia şi Grecia, necesitatea de a fi ratificat şi anunţă hotărârea guvernului turc de a proceda la ratificarea cât mai grabnică "[12].

---

[5] Venizelos îşi exprimase însă dorinţa ca o eventuală declaraţie interpretativă să fie făcută abia după ce guvernul elen negocia chestiunea cu ceilalţi trei semnatari ai Pactului Balcanic.

[6] AMAE, fond Înţelegerea Balcanică, telegrama no 568 din 4 martie 1934, de la Legaţia României din Atena, semnată Langa Răşcanu.

[7] Ibidem.

[8] Ibidem, vol. 24, Raport no 680 din 13 martie 1934 de la Legaţia României de la Atena.

[9] Ibidem, fond Grecia, 71/vol. 4, Raport no 918 din 6 aprilie 1934 de la Legaţia României din Atena, semnat Langa Răşcanu.

[10] Oficiosul venizelist "Elefteron Vima" publica în mod constant articole critice la adresa Pactului.

[11] AMAE, fond Înţelegerea Balcanică, vol. 14, telegrama 10192 din 24 februarie 1934, către Legaţiunea României din Ankara, semnată Nicolae Titulescu. Textul telegramei este explicit: "Ministrul nostru din Atena îmi telegrafiază că Venizelos face intrigi împotriva ratificării pactului balcanic care pot crea dificultăţi Guvernului elen. El adaugă că numai o intervenţie din partea Guvernului turc [...] ar putea opri pornirea lui Venizelos. În consecinţă, având în vedere interesul comun ca pactul balcanic să fie ratificat cât mai repede şi fără rezerve rog interveniţi imediat pe lângă Rüstü Bey ca acesta din urmă să intervină, în sens împăciuitor, pe lângă Venizelos".

[12] Ibidem, telegrama 374 de la Legaţiunea din Ankara, din 25 februarie 1934, semnată Ciuntu.

Reprezentantul României la Atena transmitea în ţară că Venizelos s-a lăsat convins în urma unei intervenţii a lui Papanastasiu, dar mai ales datorită demersurilor diplomatice turceşti (Ismed Pasa) şi româneşti. Lui Venizelos i s-a atras atentia asupra nemulţumirii ce provocase la Ankara, Bucureşti şi Belgrad, dar şi asupra faptului că acţiunea sa împotriva unui act încheiat cu Turcia, România şi Iugoslavia putea primejdui în chip sigur o nouă venire a sa la putere[13].

Activitatea susţinută a opoziţiei şi în special a lui Venizelos l-a determinat pe ministrul de externe elen Maximos să accepte să prezinte o "declaraţie interpretativă" a textului pactului. La originea acestei "interpretări"se aflau temerile opoziţiei legate de prevederile articolului 3 al Protocolului anex al Pactului, articol ce menţiona şi situaţia în care una din părţile contractante era victima unei agresiuni din partea unui stat nebalcanic, însoţită de intervenţia simultană sau ulterioară a unui stat balcanic, caz în care Pactul devenea de asemenea efectiv[14]. Maximos era nevoit să accepte în faţa opoziţioniştilor că "[...] nu comportă pentru Grecia, în executarea izvorând din pact, obligaţiunea de a recurge, în nici un caz, la război în contra unei mari puteri"[15]. Cu toate că această "interpretare" a temperat elanul critic al venizeliştilor şi a permis votarea proiectului de lege de ratificare a pactului, atât în Camera deputaţilor, cât şi în Senatul Greciei, la 15 martie şi respectiv 3 aprilie 1934, s-au iscat noi fricţiuni odată cu unele declaraţii ale ministrului de externe făcute presei ateniene, prin care acesta din urmă aprecia că "interpretarea" pactului nu înlătura semnificaţia articolului 3 al protocolului anex, fapt ce a determinat iritarea lui Venizelos[16]. Această nemulţumire evidentă a lui Venizelos a fost exprimată de către acesta şi în cadrul vizitei pe care a întreprins-o la Legaţia României la Atena, vizită care a survenit abia la mijlocul lunii aprilie (în ziua de Paşti). În discuţiile pe care le-a avut cu reprezentantul României, Venizelos a precizat că va reîncepe lupta contra Pactului, dată fiind poziţia lui Maximos, exprimată presei, asupra declaraţiei interpretative a Pactului[17]. Venizelos a continuat prin a denigra pe reprezentanţii greci Tsaldaris şi Maximos, "amândoi proşti, lipsiţi de orice simţ politic şi cu totul neputincioşi a apăra drepturile Greciei" în faţa lui Titulescu, care a "făcut ce a voit faţă de neghiobia lui Tsaldaris şi Maximos"[18]. Reprezentantul României a încercat de-a lungul întrevederii să arate

[13] Ibidem, fond Grecia, 71/vol. 4, Raport no 918 (f. 127) din 6 aprilie 1934 de la Legaţia României din Atena, semnat Langa Răşcanu.

[14] Pactul de Înţelegere Balcanică, Protocolul anex, art. 3.

[15] AMAE, vol. 19, telegrama 605 din 6 martie 1934 de la Legaţiunea de la Atena, semnată Langa Răşcanu.

[16] Ibidem, vol. 15, Raportul no 1031 de la Legaţiunea României de la Atena din 18 aprilie 1934, semnat Langa Răşcanu, f. 107.

[17] Ibidem. Venizelos i-a transmis lui Langa Răşcanu: "Guvernul deci, ne-a înşelat. Nu a fost sincer în declaraţiunea sa făcută la tribuna Parlamentului deoarece acea declaraţiune răstoarnă articolul 3. Chiar mâine dimineaţă trimit lui Maximos o scrisoare rugându-l a-mi da o lămurire în această privinţă şi dacă răspunsul său nu mă mulţumeşte încep campania din nou; mai întâi în presă spre a o îndruma în urmă spre Parlament".

[18] Ibidem. Langa Răşcanu a evocat oaspetului grec ecoul nefavorabil pe care l-a avut în România schimbarea poziţiei lui Venizelos faţă de pact. Reprezentantul României a arătat că Titulescu se simţise "jignit, întrucât nici nu părăsise teritoriul elen pe când aceste declaraţiuni (ale lui Venizelos) erau făcute".

liberalului grec că opoziţia putea atrage nemulţumirea opiniei publice elene, întrucât întreţine o campanie faţă de un "act ratificat în regulă, cu consimţământul ei"[19].

Diferendul dintre Venizelos şi titularul elen al Externelor, Maximos, a continuat să se amplifice. Venizelos considera că declaraţia interpretativă făcută de Maximos transformase într-un mod fundamental articolul 3 din protocolul anex, în vreme ce Maximos afirma că Grecia nu putea fi amestecată în nici un caz într-un potenţial război cu o mare putere, motiv pentru care ministrul de externe a admis să citească în faţa Parlamentului respectiva declaraţie interpretativă care, în opinia sa, nu schimba semnificaţia articolului 3 din protocolul anex, întrucât eventualitatea unui conflict cu o mare putere era înlaturată de "însăşi semnarea pactului"[20].

Ca urmare a situaţiei din Grecia, România şi mai ales Iugoslavia întârziau ratificarea pactului, motivaţia Belgradului fiind reprezentată tocmai de ezitările guvernului grec datorate presiunii exercitate de Venizelos. De altfel, regele Alexandru al Iugoslaviei se declara gata ca, în situaţia în care Grecia, silită de presiunile opoziţiei, reducea efectele pactului, să refacă pactul într-o nouă formulă, alături doar de Turcia şi România[21]. Modul în care Tsaldaris şi Maximos au obţinut de la Parlamentul elen ratificarea Pactului a stârnit nemulţumirea evidentă (percepută şi la Atena de către reprezentantul României, în urma discuţiilor cu reprezentantul Iugoslaviei) atât a Regelui Alexandru, cât şi a lui Jeftici, care considerau că declaraţia făcută de Maximos "răstoarnă pe deplin articolul 3 al Protocolului anex, adică nimiceşte întregul act de la 9 februarie trecut"[22].

Odată cu întrunirea de la Belgrad din 15 mai 1934 se făceau progrese în privinţa concilierii intereselor iugoslave şi greceşti. Telegrama expediată în ţară de către Nicolae Titulescu sintetiza situaţia existentă în acel moment şi prezenta o modalitate de soluţionare a crizei, provocată de intensitatea activităţii veniziliste de opoziţie. Astfel, Titulescu transmitea: "după lungi discuţii între Tewfik Rustu Bey, Jeftic şi mine am putut a ne pune de acord asupra celui mai bun mijloc care să permită ratificarea pactului balcanic cu concilierea intereselor iugoslave şi greceşti. Dificultatea creată de opoziţia lui Venizelos se poate rezuma astfel: Grecia este gata a iscăli cu noi convenţiuni militare împotriva unui atac al Bulgariei singură sau al Bulgariei şi al Ungariei, ceea ce dă satisfacţiune României dar nu Iugoslaviei. Dacă ar voi să iscălească o convenţiune militară cu prevederea unui atac al Bulgariei şi al Italei, ipoteză care interesează în special Iugoslvia, Guvernul Tsaldaris ar fi răsturnat. Cum interesul nostru nu este nici să răsturnăm actualul Guvern, nici să ne mulţumim cu convenţiunile ce ne oferă azi Grecia, ceea ce ar însemna ca Iugoslavia ar accepta punctul de vedere al lui Venizelos, am decis că trebuie să lăsăm viitorul deschis pe baza recunoaşterii din partea Greciei a

---

[19] Ibidem.

[20] Potrivit *Declaraţiei guvernului elen în faţa parlamentului,* " Grecia în nici un caz nu poate, în executarea îndatoririlor luate prin pact, să fie dusă într-un război cu oricare din marile puteri".

[21] AMAE, fond Înţelegerea Balcanică, vol. 19, telegrama nr. 541 de la legaţia din Belgrad, semnată Gurănescu.

[22] Ibidem, Grecia, 71/vol. 4, Raport no 1218 din 7 mai 1934 (f. 171) de la Legaţia României de la Atena, semnat Langa Răşcanu.

întinderii integrale a pactului balcanic"[23]. Aşadar, telegrama ministrului de externe român surprindea esenţa situaţiei existente: amploarea şi intensitatea opoziţiei greceşti se repercutase asupra conduitei externe a guvernului elen, iar ceilalţi trei membri ai pactului balcanic înţelegeau că guvernul Tsaldaris risca să fie răsturnat dacă n-ar fi ţinut seama de împotrivirile opoziţiei. De altfel, în aceeaşi telegramă trimisă de la Belgrad, Titulescu aprecia: "vom proceda la stabilirea convenţiunilor militare treptat, mai întâi între Iugoslavia, Turcia şi România şi apoi cu Grecia. Aceasta dă un respiro Greciei şi permite Guvernului grec a ieşi din dificultăţile interne. În aşteptarea convenţiunilor militare, Grecia este însă datoare a apăra neutralitatea Salonicului, ceea ce dă satisfacţiune Iugoslaviei"[24].

Ca urmare a noii situaţii, treptat, şi celelalte state semnatare ale Pactului aveau să încheie procesul de ratificare. Astfel, după ce Turcia ratificase pactul la 6 martie 1934, iar Grecia la 21 aprilie, România şi Iugoslavia aveau să ratifice şi ele Pactul la 16 iunie 1934. Rămânea de studiat calea de urmat pentru parafarea convenţiilor militare dintre semnatari. Convenţiile militare între statele semnatare ale pactului balcanic erau amintite ca obiective de atins în protocolul de semnătură nr. 1 al pactului, unde se prevedea că "angajamentul de a încheia convenţiile corespunzătoare ţelurilor urmărite prin Pactul de Înţelegere Balcanică la care se referă punctul 4 din protocolul anexă prevede înainte de toate pentru înaltele părţi contractante convenţiile militare", în vreme ce o altă anexă a pactului definea sintagma "ordinea teritorială actualmente stabilită în Balcani" ca fiind suma "frontierelor balcanice, respectiv frontierele dintre România şi Bulgaria, România şi Iugoslavia, Albania şi Iugoslavia, Albania şi Grecia, Iugoslavia şi Bulgaria, Grecia şi Iugoslavia, Grecia şi Bulgaria, Grecia şi Turcia, Bulgaria şi Turcia"[25]. Situaţia din Grecia avea să îngreuneze însă transpunerea în practică a prevederilor pactului privind încheierea de convenţii militare între membrii semnatari. Întrucât ezitările Greciei deveniseră evidente şi cei trei miniştri de externe reuniţi la Belgrad în mai 1934 concluzionaseră "că nu ne putem mulţumi cu ceea ce ne oferă azi Grecia", s-a trecut la semnarea de convenţii militare bilaterale între semnatari. Astfel, după negocieri şi consultări aveau să fie încheiate convenţiile militare româno-turcă şi turco-iugoslavă (1 august 1934, respectiv 5 iunie 1934), apoi convenţia militară turco-greacă (octombrie 1934). În perioada ce a urmat s-au derulat consultări şi negocieri care vizau necesitatea de a aduce şi Grecia într-o poziţie comună cu celelalte state ale Înţelegerii Balcanice, situaţie care ar fi permis

[23] Ibidem, vol. 36, telegrama nr. 401 din 16 mai 1934, semnată de Titulescu din Belgrad.

[24] Ibidem, f. 8. Telegrama trimisă de Titulescu cuprindea şi un proces verbal în cinci puncte, care preciza la punctul 1că "Miniştrii Afacerilor Străine ai Turciei, Yugoslaviei şi României au luat act de comunicarea făcută Domnului Titulescu de Maximos şi anume că declaraţiunile făcute înaintea Corpurilor legislative nu modifica cu nimic sensul şi întinderea articolului 33 din protocolul anexa", iar punctul patru stipula că aceeaşi miniştri (ai Turciei, Romaniei si Iugoslaviei) "sunt gata a face imediat fără aşteptarea termenului de 6 luni, convenţiuni militare [...] decurgând din pact". În urma întrunirii miniştrilor afacerilor externe ai Turciei, Iugoslaviei, României şi Greciei ţinute la Geneva la 3 iunie 1934 se încheia un alt proces verbal, cuprinzând de data aceasta primele trei din cele cinci puncte de la Belgrad.

[25] Protocol de semnatură 2, anexa a patra a Pactului Înţelegerii Balcanice, 9 februarie 1934, Atena.

în cele din urmă definitivarea unei convenţii militare în patru (România, Turcia, Iugoslavia şi Grecia), obiectiv care părea destul de greu de atins la început, datorită situaţiei din Grecia. Presiunile venizeliste la adresa guvernului elen au continuat să fie la fel de puternice şi de influente, aşa după cum arată şi unul din rapoartele Legaţiei României de la Atena. Astfel, reprezentantul României la Atena transmitea că în momentul în care delegaţia elenă, formată din prim-ministrul Tsaldaris şi din ministrul externe Maximos, se pregătea să plece la sesiunea Consiliului Înţelegerii Balcanice de la Ankara, atât de influentul lider liberal Venizelos a trimis ministrului grec de externe o scrisoare în care arăta că "Grecia trebuie să se ferească de a lua cu prilejul sesiunii Consiliului Înţelegerii Balcanice de la Ankara un angajament în afară de acelea strict hotărâte atât de Pactul de la Atena cât şi de declaraţiunea interpretativă făcută în Parlament cu prilejul ratificării Pactului "[26]. Către sfârşitul scrisorii Venizelos ameninţa guvernul cu "o nouă şi înverşunată campanie", în cazul în care titularul externelor s-ar "abate la Ankara din calea arătată "[27]. Întrucât "sfaturile" liderului liberal sosiseră la Atena după plecarea lui Maximos la Ankara, preşedintele Consiliului, Tsaldaris, a transmis telefonic la Ankara conţinutul scrisorii, rugând în acelaşi timp pe Maximos să ţină seamă de părerea lui Venizelos; în acelaşi timp Tsaldaris a decis să facă un comunicat presei cu scopul de "a linişti pe Domnul Venizelos şi a-i arăta că sfaturile sale sunt primite de către Guvern"[28].

În ciuda atitudinii docile a guvernului elen privind "sfaturile" opoziţiei, periodicele venizeliste şi-au menţinut criticile vehemente în privinţa participării Greciei la Înţelegerea Balcanică. Astfel, la momentul aniversării unui an de la semnarea Pactului, în "Athinaika Nea" se făcea un inventar al deficienţelor Înţelegerii Balcanice, din punctul de vedere al opoziţiei elene: "[....] de la iscălirea Pactului Balcanic, Ellada şi-a pierdut neatârnarea ei diplomatică fără ca îndatoririle ce şi-a luat să-i întărească cel puţin starea. Printre grupările europene ea avea mai înainte o stare de invidiat putând să-şi conducă politica sa potrivit cu diferitele ei interese şi cu compensaţiile ce i s-ar da, cu fiecare prilej. Astăzi ea a ajuns a fi cea din urmă roată a Înţelegerii Balcanice ce atârnă de Mica Înţelegere, care la rândul ei, e o anexă a grupării franceze. Grecia s-a pus alăturea de această grupare, fără a ocupa măcar acelaşi loc în şir, ci al treilea şi al patrulea. Iscălind Pactul Balcanic, Grecia a jertfit prietenia Italiei, cu toate că s-a hotărât a nu lupta împotriva ei, şi aceasta numai mulţumită opoziţiei. În schimb Pactul nu a făcut ca legăturile ei cu Iugoslavia şi Turcia să fie şi mai strânse. Dimpotrivă, primejdiile în afară de Balcani spre care într-una e împinsă de Franţa şi de Mica Înţelegere silesc Grecia a refuza mereu să le urmeze, ceea ce aduce o slăbire a însăşi prieteniei sale cu Ankara, care e astăzi strâns legată de Belgrad"[29].

[26] Ibidem, vol. 16, Raport. No 2817 de la Legaţia României de la Atena, semnat Langa Răşcanu, f. 90.

[27] Ibidem.

[28] Ibidem.

[29] Ibidem, vol. 5, Raport. No 483 din 12 februarie 1935, de la Legaţia României de la Atena, (Presa venizelistă şi aniversarea Pactului Balcanic), semnat Langa Răşcanu.

În ciuda ezitărilor Greciei faţă de Înţelegerea Balcanică, datorate în mod evident puternicei influenţe a lui Venizelos asupra politicii guvernului, tocmai acest stat, Grecia, avea să se bucure de sprijinul celorlalţi membri ai Înţelegerii Balcanice, în momentele critice ce au urmat după tentativa de "revoluţie republicană" a lui Venizelos. Profitând de situaţia din Grecia, curentul revizionist bulgar a devenit tot mai puternic, punându-se la un moment dat problema atacării Traciei greceşti, cu toate că guvernul bulgar se arăta prudent în declaraţii. În această situaţie, după consultări cu ceilalţi semnatari ai Pactului, anume Iugoslavia şi Turcia, Nicolae Titulescu (titularul preşedinţiei în exerciţiu a Înţelegerii Balcanice) a intervenit pe lângă guvernul bulgar, avertizând că în eventualitatea în care forţele bulgare ar pătrunde în Grecia, Pactul Balcanic "va intra automat în funcţiune"[30], stopând astfel ambiţiile bulgare. Reacţiile în rândul presei elene nu au întârziat să apară. Astfel, ziarele "Kathimerini" şi "Proia" au publicat articole ce elogiau solidaritatea şi prietenia faţă de Ellada arătate de semnatarii Pactului Balcanic: "nenorocirea din urmă suferită de întreaga naţiune de pe urma răzvrătirii mişeleşti a avut fără îndoială şi o latură ce e vrednică de multă băgare de seamă. E vorba de solidaritatea mişcătoare arătată guvernului legal elen de către Statele aliate din Înţelegerea Balcanică şi de ajutorul lor netăgăduit pentru restrângerea acestei mari nenorociri în marginile ei curat lăuntrice. Naţiunea elenă nu va uita niciodată cuvintele răspicate [...] ale Preşedintelui Înţelegerii Balcanice către acei care ar fi putut crede că nenorocirea elenă ar da un prilej de care s-ar putea folosi cu uşurinţă "[31].

Ca urmare a acestui fapt avea să aibă loc o diminuare a criticilor la adresa participării Greciei la Înţelegerea Balcanică, ce a devenit tot mai evidentă mai ales după moartea lui Venizelos (martie 1936). Moartea principalului opozant al Înţelegerii Balcanice a produs o destindere la nivelul celor mai înalte cercuri politice elene, după cum observa reprezentantul României la Atena, Langa Răşcanu: "[...] cel dintâi care răsufla în urma plecării pentru veci a Cretanului e Regele George. Audienţa de azi dimineaţă mi-a dat o dovadă că nu m-am înşelat în spusele mele. Suveranul nu-şi putea ascunde bucuria că a scăpat de Venizelos [...] Arătându-i că în urma morţii Generalului Condylis şi a lui Venizelos, o nouă viaţă politică va începe în Ellada, Regele mi-a răspuns: Aveţi dreptate, o viaţă politică mai liniştită va domni şi era şi vremea pentru binele ţării mele. Douăzeci de ani de lupte atât de duşmănoase sunt de ajuns. E vremea ca acest popor să se bucure de puţină linişte"[32].

La începutul lunii aprilie 1936 reprezentantul diplomatic al României a avut o întrevedere cu generalul Metaxas, ministrul de război şi în acelaşi timp vice-preşedintele Consiliului de Miniştri al Greciei, în cursul căreia au fost reluate de către oficialul elen temeri mai vechi ale Greciei privind "primejdia unui război cu

[30] Ibidem, Telegrama 14 529 din 10 martie 1935, semnată Titulescu, adresată Legaţiilor din Sofia şi Atena.

[31] Ibidem, Raport no 852 din 14 martie 1935 de la Legaţia României de la Atena (Înţelegerea Balcanică faţă de răzvrătirea din Ellada), semnat Langa Răşcanu.

[32] Ibidem, vol. 6, Raport no 783 din 27 martie 1936 de la Legaţia României de la Atena, semnat Langa Răşcanu.

Italia". Vice-preşedintele Consiliului a arătat că şefii politici eleni şi-au dat seama de însemnătatea Pactului şi nu au uitat ajutorul venit la momentul mişcării militare răzvrătitoare, "atunci când Domnul Titulescu a astâmpărat pe bulgari iar Iugoslavia a pus în toată graba la îndemâna Guvernului Condylis, la Salonic, avioanele şi muniţiunile sale"[33]. Metaxas a continuat însă prin a arăta reprezentantului român teama Greciei privind dezlănţuirea unui război între Italia şi cele 4 state balcanice: "lumea se întreabă: cine ne va apăra coastele de vasele italiene? cine ne va apăra oraşele de avioanele italiene?"[34] Este drept că la îngrijorarea lui Metaxas contribuise şi demersul lui Stoiadinovici, care chestionase liderii politici eleni asupra atitudinii ce ar adopta Grecia în cazul unui război cu Italia. Acest demers iugoslav l-a determinat pe Metaxas şi pe cei din jurul său să creadă că "Iugoslavia ne-ar cere îndatoriri ce ar ieşi din cadrul balcanic"[35]. În cadrul unei consfătuiri asupra chestiunilor externe ale politicii elene, ce a avut loc pe 6 aprilie 1936, Maximos a oferit lămuriri privind poziţia ce avusese la Geneva în iunie 1934. Înţelegerea între toţi fruntaşii politici eleni asupra interpretării Pactului Balcanic a fost înlesnită de declaraţia lui Maximos, în care fostul ministru al Afacerilor Străine a susţinut că în ziua de 1 iunie 1934, la Geneva, el a făcut cunoscute celor trei miniştri ai Afacerilor Străine rezervele guvernului elen privind situaţia în care Italia ar ataca un stat balcanic, rezerve "asemănătoare cu acelea făcute de Rustu Aras faţă de un atac al Rusiei", cu singura deosebire că "rezervele sale au fost verbale iar nu scrise ca acelea ale Ministrului turc"[36]. Maximos nu a omis apoi să adauge că rezervele pe care el le făcuse cunoscute celorlalţi trei miniştri ai Afacerilor Străine au "căpătat deplina încuviinţare a celor trei colegi ai săi"[37].

Totuşi, în timpul consfătuirii fostul ministru al Afacerilor Străine nu a putut elimina pe deplin nedumeririle opoziţiei. Atât Mihalacopol cât şi Cafandri au insistat asupra următoarei chestiuni: "dacă, în ziua de 1 Iunie 1934, reprezentanţii celor trei state semnatare au dat desăvârşita lor încuviinţare a rezervelor ce el ar fi făcut privitoare la Italia, de ce atunci s-a iscălit două zile mai târziu un protocol prin care se arăta în chip hotărât că Pactul de la Atena rămâne în întregime în picioare, fără cea mai mică atingere, fără a pomeni nici de rezerva în faţa Parlamentului nici de aceea făcută cu două zile înaintea colegilor săi balcanici şi aprobată de dânşii"[38]. Mihalacopol a atras atenţia că la consfătuirea de la Geneva, Jeftici, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministrul Afacerilor Străine al Iugoslaviei, nu era de faţă, aşadar cel ce-l înlocuia nu avea căderea să dea

[33] Ibidem, Raport no 842 din 1 aprilie 1936 de la Legaţia României de la Atena, semnat Langa Răşcanu.

[34] Ibidem. Metaxas considera teama justificată, mai ales datorită poziţiei oscilante a lui Maximos, care "printr-un protocol a răsturnat cu totul declaraţiunea ce făcuse la tribuna Parlamentului privitoare la îndatoririle Elladei faţă de Pactul Balcanic".

[35] Ibidem.

[36] Ibidem, vol. 36, Raport (nenumerotat) al Legaţiei României de la Atena din 7 aprilie 1936, f. 148.

[37] Ibidem, f. 149.

[38] Ibidem, Raport no 938 din 11 aprilie 1936 de la Legaţia României de la Atena, semnat Langa Răşcanu (Consfătuirea asupra politicii externe a Elladei), f. 155.

aprobarea guvernului său rezervelor pe care le înaintase Maximos; mai mult, Mihalacopol aducea în sprijinul poziţiei sale şi recenta întrebare pe care Stoiadinovici o înaintase Greciei: ”dacă Grecia va ajuta Iugoslavia în cazul în care ar fi atacată de Italia”[39]. În încercarea de a răspunde acuzelor opoziţiei, Maximos nu a reuşit să fie îndeajuns de convingător, răspunsurile sale fiind ”puţin mulţumitoare”[40].

Răspunsul Greciei la întrebările adresate de către Stoiadinovici a fost remis la 5 mai 1936 de către Metaxas preşedintelui în exerciţiu al Înţelegerii Balcanice. În ipoteza unei confruntări care să includă Italia împotriva Înţelegerii Balcanice, Grecia considera că n-ar fi fost implicată în mod automat în conflict şi ar fi rămas neutră. În ipoteza unui conflict pur balcanic, Grecia ar fi participat la acest conflict cu toate forţele sale, arătându-se gata a semna o convenţie militară cu ceilalţi membri ai Înţelegerii Balcanice. În ultima ipoteză, cea în care o mare putere s-ar fi aflat în război împotriva Marii Britanii şi a Franţei, Grecia se arăta dispusă să acţioneze împreună cu Marea Britanie, Franţa şi aliaţii săi balcanici pentru a determina modalitatea de acţiune într-o asemenea situaţie[41].

Într-o atare situaţie, date fiind rezervele turcă şi greacă, se conturau două categorii de garanţii în cadrul Pactului Balcanic: garanţii nelimitate din partea României şi Iugoslaviei, care se angajau să ofere asistenţa lor aliaţilor din Înţelegerea Balcanică şi împotriva oricărui stat ne-balcanic care s-ar fi asociat unui agresor balcanic şi garanţii limitate din partea Greciei şi Turciei[42]. După ce Grecia informa celelalte guverne ale statelor din Înţelegerea Balcanică că, în conformitate cu stipulaţiile scrisorii din 5 mai 1936, Statul Major grec era pregătit să înceapă discuţiile militare, şefii de Stat Major grec, român, turc şi iugoslav aveau să se întrunească în noiembrie 1936 la Bucureşti, unde aveau să încheie două convenţii militare secrete, anume “convenţia militară în trei” şi “convenţia militară în patru”[43]. Convenţia militară în trei, româno-turco-iugoslavă din 6 noiembrie 1936 prevedea măsurile tehnice militare care trebuiau luate de către semnatari în cazul unui atac al Bulgariei împotriva unuia dintre statele contractante, în vreme ce convenţia militară în patru din 10 noiembrie 1936 prevedea măsurile tehnice militare ce trebuiau luate de către semnatari în cazul în care Bulgaria sau Albania, operând separat sau împreună, sau una din ele operând cu Ungaria singură, sau

---

[39] Ibidem. Potrivit altui raport (din 9 aprilie 1936) al Legaţiei României de la Atena întrebările lui Stoiadinovici făcuseră obiectul unui adevărat demers pe lângă guvernul elen. Stoiadinovici susţinea că întrebările adresate guvernului Greciei nu erau numai ale lui, ci el adresa acele întrebari în numele guvernelor de la Bucureşti şi de la Ankara. Prin prima întrebare solicita guvernului elen să răspundă ferm dacă Ellada e hotărâtă să fie şi mai departe alături de celelalte trei state şi să aplice Pactul Înţelegerii Balcanice. În a doua întrebare Stoiadinovici dorea să afle dacă guvernul elen era dispus să încheie înţelegerile militare prevăzute de Protocolul Pactului de la Atena, solicitând şi punctul de vedere al Greciei în trei situaţii distincte, anume: un război italo-britanic, un război balcanic şi un război în care Italia ar ataca Iugoslavia.

[40] Ibidem.

[41] Ibidem, vol. 39, Referatul elaborat de C. Cesianu la 24 decembrie 1943, "La Roumanie et L'Entente Balkanique", f. 450.

[42] Ibidem, f. 451.

[43] Ibidem.

toate trei împreună, ar fi atacat unul din statele semnatare[44]. Convenţia în trei se diferenţia de cea în patru prin faptul că era mult mai fermă, în vreme ce convenţia în patru era aleatorie, iar participarea Greciei continua să rămână problematică, depinzând de decizia unilaterală a Parlamentului elen[45].

Odată cu ratificarea convenţiilor militare între cei patru membri ai Înţelegerii Balcanice, ce avea să se realizeze la începutul anului următor, se încheia o primă etapă de întărire a noii entităţi regionale reprezentată de Înţelegerea Balcanică, în ciuda faptului că poziţia Greciei nu a suferit schimbări majore în decursul acestui interval (1934–1937). De la vehemenţa lui Venizelos la aparenta "destindere" de după dispariţia acestuia, reprezentată de acţiunile lui Metaxas, Grecia şi-a menţinut totuşi "rezerva" (privind o potenţială intervenţie a Italiei faţă de Iugoslavia şi rolul Greciei în această situaţie), apreciată de către C. Cesianu ca apropiată de rezerva Turciei faţă de "orice acţiune îndreptată împotriva URSS" (ce fusese inclusă încă de la 9 februarie 1934 în anexa secretă a Pactului Balcanic)[46].

GREECE'S HESITATIONS TOWARDS THE BALKAN ENTENTE IN 1934-1936 AND THE STAND ADOPTED BY ROMANIA

Abstract

The gathering of four Balkan states (Romania, Turkey, Greece and Yugoslavia) in a so complex formula of regional cooperation such as the Balkan Entente was not easily attainable, given the distinct interests of the four, and especially their concerns about national security. In the case of Greece, fears of a possible intervention of Italy in a Balkan conflict, corroborated with a strong internal opposition stemming from the actions of Venizelos against the foreign policy commitments of the Government in Athens, led to a wavering attitude adopted by the Greek officials towards the Balkan Entente (contradictory stands in this respect generated a feeling of uneasiness among the other signatories), and most of all towards the military dimension of these commitments within the Balkan Entente. This caused considerable delay in the signing a convention with Greece. Even upon the signature, Greece continued to show considerable reserves, which C. Cesianu felt entitled to place on a par with the reserves expressed as early as February 1934 by another signatory of the Balkan Entente, more exactly Turkey, in relation to a possible action against the USSR.

[44] Ibidem, vol. 36, Probleme militare 1927–1937, Textul convenţiei militare dintre Grecia, Iugoslavia, Turcia şi România, f. 270-280.

[45] Ibidem, vol. 39, Referatul elaborat de C. Cesianu la 24 decembrie 1943, "La Roumanie et L'Entente Balkanique", f. 472.

[46] Ibidem.

GENERALUL DOUGLAS MacARTHUR ÎN ROMÂNIA. O VIZITĂ DE INFORMARE

CEZAR MÂȚĂ

Până la Richard Nixon în 2-3 august 1969[1], generalul Douglas MacArthur a fost primul înalt demnitar nord-american care a vizitat România (21-24 septembrie 1932). Una dintre cele mai intersante personalități, aproape legendară, s-a născut la 26 ianuarie 1880 în Little Rock-Barracks – "un post militar" în statul Arkansas, S.U.A. – ca fiu al locotenentului general Arthur MacArthur și al lui Mary P. Hardy MacArthur [2]. Din iunie 1899 urmează cursurile Academiei Militare West Point, absolvind-o în iunie 1903, "întâiul din clasa sa". În 1904 a devenit "ofițer în corpul de ingineri"[3] militari, arma geniu, și a fost trimis în Filipine cu însărcinări inginerești diferite (lucrări de construcție în Insulele Guimares – "de cheiuri, diguri maritime și șosele"). Gradul de locotenent secund l-a căpătat în anul 1903. La gradul de prim locotenent a fost avansat în aprilie 1904. În noiembrie 1904 s-a întors în S.U.A., continuându-și îndatoririle la "Divizia Pacificului" cu sediul în San Francisco, până în 1905, când a fost numit "aghiotantul generalului comandant". În această calitate a executat "o misiune confidențială în Orient"[4], de informare. În noiembrie 1906 a fost numit comandant al "celui de-al doilea Batalion de ingineri, Cazărmile Washington, districtul Columbia", iar în decembrie 1906 ajunge "adjutant (aghiotant – *n.C.M.*) al Președintelui"[5] statului american.La această situație rămâne până în anul următor. A urmat și Școala de Aplicație a Geniului, absolvindu-o în februarie 1908. Din 1908 până în 1917 MacArthur "a servit cu trupele sale de inginerie la diferite puncte, ca instructor în Școlile de Servicii Montaje, Fortul Riley, Kansas; de serviciu în biroul Șefului Inginerilor – Washington, districtul Columbia; și ca asistent al ofițerului inginer în expediția Vera Cruz" (1914). A fost avansat căpitan la 27 februarie 1911 și maior la 11 decembrie 1915, corpul de ingineri în Armata Statelor Unite.

A mai efectuat călătorii de informare între anii 1913–1917, în Japonia și Mexic, ca trimis al Statului Major american[6]. De fapt din 1913 până în 1917 "a servit" în cadrul Statului Major al armatei terestre americane "în două rânduri"[7]: 1913–1914 și aprilie 1915 – august 1917.

---

[1] *Istoria României în date* (coord. C.C. Giurescu), București, 1972, p. 450.

[2] C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandea, *Comandanți militari*, București, 1984, p. 201; Arhivele Militare Române (în continuare AMR), fond M. St. M. (actual Statul Major General – S.M.G.), Secția a II-a Informații, dosar nr. 703, f. 181.

[3] Ibidem, f. 15.

[4] Ibidem, f. 15, 181.

[5] Ibidem.

[6] C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandea, *op. cit.*

[7] AMR, fond M. St. M., Secția a II-a Informații, dosar nr. 703, f. 15, 181.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 139-152, 2003

Participă la războiul din Mexic (1916–1917)[8]. Gradul de colonel de infanterie în Armata Națională l-a obținut la 5 august 1917[9]. A luat parte la prima conflagrație mondială, campania din Franța. Mai întâi ca şef de Stat major al Diviziei 42 Infanterie din Garda Națională, supranumită şi divizia "Rainbow"[10], divizie ce s-a distins în bătăliile din Champagne, Marne şi Aisne (martie şi iulie-august 1918)[11], fiind rănit în martie 1918 la Neuville[12]. În iunie acelaşi an a fost înaintat la gradul de brigadier general (general de brigadă). Între 12-16 septembrie 1918 a participat la bătăliile de la Saint-Mihiel, apoi Meuse, Argonne şi rănit a doua oară în octombrie 1918. De data aceasta era comandant al Brigăzii 84 Infanterie, unitate componentă a aceleiaşi Divizii „Rainbow"[13]. Din noiembrie 1918 a comandat şi celebra Divizie, conducându-o în campania de la Sedan şi "în operațiile de ocupare a teritoriului din interiorul Germaniei"[14].

După conflictul mondial, în aprilie 1919 s-a întors în Statele Unite, iar din 12 iunie 1919 şi până la 20 iunie 1922 a servit ca superintendent la Academia Militară West Point. Din octombrie 1922 până în ianuarie 1924 a comandat în Filipine (dependente de Statele Unite ale Americii), în districtul Manila, Brigada de Infanterie a 23-a. În 17 ianuarie 1925 a primit "înaintarea" la gradul de maior general[15] (echivalentul gradului general de divizie în armata română), înapoindu-se în Statele Unite. A comandat succesiv Corpul al 4-lea (1924–1925) din Atalanta, Georgia, Corpul al 3-lea (1925–1928) la Baltimore, Maryland, Departamentul Filipine (octombrie 1928 – octombrie 1930), Corpul al 9-lea (octombrie 1930 – 30 noiembrie 1930). La 28 februarie 1930 a fost avansat locotenent general (general de corp de armată).

Desemnat de preşedinte (20 noiembrie 1930), din 21 noiembrie 1930[16] a ocupat suprema funcție militară americană, şef al Statului Major al trupelor terestre, care în momentul respectiv reprezentau cea mai importantă componentă a forțelor militare americane. După ce Filipinele îşi capătă aşa-zisa autonomie internă (1934) MacArthur a îndeplinit funcția de consilier militar pe lângă preşedintele filipinez ales în 1935, Manuel Quezon.[17]. A obținut şi gradul de mareşal în armata filipineză (1936). După decembrie 1941, când trupele japoneze invadează Filipinele şi Asia de sud-est, generalul MacArthur , surprins în zonă, a preluat comanda tuturor forțelor din regiunea Pacificului de Vest, retrăgându-se în insulele Noua Papua, Bismark şi Solomon.

În bătălia pe viață şi pe moarte contra Japoniei, Statele Unite au fost nevoite să-şi dezvolte efortul militar antrenând nenumărate efective terestre, navale şi

[8] C. Căzănişteanu, V. Zodian, A. Pandea, *op. cit.*
[9] AMR, fond M. St. M., Secția a II-a Informații, dosar nr. 703, f. 15, 182.
[10] "Dimineața", an 28, nr. 9246, 23 septembrie 1932, p. 5.
[11] C. Căzănişteanu, V. Zodian, A. Pandea, *op. cit.*
[12] AMR, fond M. St. M., Secția a II-a Informații, dosar nr. 703, f. 15, 181.
[13] Ibidem.
[14] Ibidem.
[15] Ibidem.
[16] Ibidem, f. 92.
[17] C. Căzănişteanu, V. Zodian, A. Pandea, *op. cit.*

aeriene, comandate până la capitularea armatelor imperiale nipone (2 septembrie 1945) de generalul MacArthur. A participat la toate bătăliile începând cu eliberarea Filipinelor şi până la ocuparea insulei Okinawa (iunie 1945)[18]. MacArthur a fost cel mai redutabil adversar al Axei în Pacific, sporindu-şi prestigiul şi intrând în legendă. Fără numele său, marile victorii americane obţinute în cel de-al doilea război mondial, zona Pacificului, nu pot fi concepute. S-a manifestat ca o puternică personalitate, cu un remarcabil simţ strategic, cu o iscusinţă tactică debordantă şi imprevizibilă în concepţii şi realizări operative[19].

După ce a primit capitularea oficială a armatelor Imperiului japonez (la bordul vasului de război "Missouri") a fost numit comandant al trupelor aliate de ocupaţie în arhipelagul nipon. A asigurat o bună administrare, aducând siguranţă şi linişte populaţiei japoneze. Într-un fel a contribuit la punerea bazelor prosperităţii acestei ţări după cel de-al doilea război mondial. În momentul vizitei în România MacArthur deţinea titlurile de doctor în drept al universităţilor din Maryland (1928) şi Pittsburg (1932) şi doctor în ştiinţe militare al Colegiului Militar din Pensylvania (1928) şi al Colegiului de Vest din Maryland (1929)[20].

Felul cum a fost antamată vizita demnitarului nord-american în România o precizează Grigore Gafencu. Acesta, în calitate sa de ministru subsecretar de stat la Afacerile Externe, trimite pe 20 iunie 1932 o notă ministrului de Război, Constantin Ştefănescu-Amza[21], arătând că Legaţia română de la Washington, prin Carol Al. Davilla, ministrul nostru în capitala nord-americană, a informat Bucureştiul că "şeful Marelui Stat Major al Statelor Unite, D-l general MacArthur" a primit de la guvernele polon, cehoslovac, ungar, austriac şi turc invitaţii oficiale pentru a vizita acele ţări şi că "ar dori să poată veni" şi în România. Dacă partea română i-ar "face o asemenea invitaţie", "data care i-ar conveni" demnitarului american ar fi între 21 şi 26 septembrie 1932, după care ar continua traseul spre Turcia[22]. Pretenţiile şefului Statului Major american erau limitate. Dorea ca vizita "să fie fără ceremonii militare sau alte manifestări ce ar pricinui Statului român cheltuieli ". Va fi mulţumit "dacă ar putea asista la vreo manevră" militară, chiar şi la nivelul unei simple diviziuni, cum ar fi al unui batalion. În călătoria sa va fi însoţit de un singur aghiotant[23]. Grigore Gafencu roagă în finalul adresei pe titularul Ministerului Apărării să-i răspundă "de urgenţă", ca să se adreseze din timp Legaţiei române din Washington cu "o invitaţiune oficială" şi ca partea americană "să-i împărtăşească toate detaliile relativ la vizită"[24].

Pe respectiva notă sunt puse mai multe rezoluţii. Cea a generalului Nicolae Samsonovici, şeful Marelui Stat Major (azi, Satul Major General), solicita "Diviziunii a doua studiu şi referat", privind doleanţele lui MacArthur. Mai preciza

[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem.*
[20] AMR, fond M. St. M., Secţia a II-a Informaţii, dosar nr. 703, f. 15, 183.
[21] Ibidem, f. 1.
[22] Ibidem.
[23] Ibidem.
[24] Ibidem, f. 2.

că, pentru perioada propusă vizitei (21-26 septembrie 1932), programul de instruire al armatei române va fi doar la nivelul „şcolii batalionului" şi abia între 1 şi 12 octombrie "s-ar putea executa manevre, bineînţeles dacă se vor aloca fonduri, deoarece <în> sumele alocate nu se prevăd deplasări de trupe din garnizoane, ci numai în jurul garnizoanelor"[25]. Astfel, din pricina bugetului, ar fi fost imposibil de organizat manevre de mare amploare.

O a doua rezoluţie, datată 21 iunie 1932, este a generalului Al. Averescu, care în calitatea lui de consilier la Marele Stat Major stabilea că "dorinţa domnului general MacArthur este acceptată aşa că Ministerul de externe va face invitaţia de rigoare", iar "Marele Stat Major va vedea dacă în luna septembrie vor fi astfel de manevre"[26].

O altă rezoluţie (4 iulie 1932), a generalului N. Samsonovici, şeful Marelui Stat Major, preciza că "d-l ministru a aprobat ca, la ocazia acestei vizite, Garnizoana Bucureşti să facă un exerciţiu în jurul Bucureştiului."[27], rezolvându-se aşadar şi problema unui exerciţiu amplu de manevră, cerut de oficialitatea americană.

Prin nota nr. 71996 datată 7 iulie 1932 ministrul Apărării Naţionale, generalul Constantin Ştefănescu-Amza, răspundea Ministerului de Externe că "este de acord". L-a rugat pe secretarul de stat Grigore Gafencu să adreseze "o invitaţie oficială domnului general MacArthur" pentru a vizita România între 21-26 septembrie 1932. Mai adăuga că "trupele din garnizoana Bucureşti vor executa o manevră în jurul capitalei"[28] pentru a se satisface deziderațul oficialului american de a fi prezent şi de a asista la un asemenea exerciţiu.

Referatul nr. 72641 din 6 septembrie 1932[29] arăta că, urmare a "invitaţiei făcute prin Ministerul Afacerilor Străine, la 21 septembrie 1932 soseşte în ţara" noastră, venind din Ungaria, generalul MacArthur, şeful de Stat Major al Armatei Americii de Nord însoţit de aghiotantul său, cpt. Thomas J. Davis, şi de ataşatul militar de la Varşovia, mr. Emer Yaeger. În România va rămâne până în seara de 24 septembrie 1932, când se va îmbarca la Constanţa pentru Istanbul.

Întocmit de Şeful Secţiei a 2-a din Marele Stat Major, col. Florescu Simion, la acest referat sunt anexate şi documentele: proiectul program pentru această vizită, tabelul cu cheltuielile necesare ce se ridicau la 100.000 lei şi adresa de intervenţie la Preşedinţia Consiliului de Miniştri în vederea obţinerii unui vagon-salon. Este vorba de vagonul-salon ce urma a fie trimis la Budapesta pentru a-l îmbarca şi caza pe MacArthur în tranzit până la Bucureşti. De asemenea, erau specificate scutirile de taxe vamale şi transport, procedeu folosit şi cu prilejul altor vizite anterioare ale delegaţiilor militare poloneze şi cehoslovace.

Rezoluţia din 8 septembrie 1932 pusă pe acest document de şeful Marelui Stat Major, acum generalul Constantin Lăzărescu, cuprindea acordul acestuia privind conţinutul şi anexele ce-l însoţesc, cu specificaţia ca ataşaţii militari ai Legaţiilor străine prezenţi la Bucureşti să nu fie invitaţi. Ministrul de Război, acum generalul N. Samsonovici, a acceptat părerile şefului Marelui Stat Major şi a aprobat cheltuielile de 100.000 lei alocate vizitei.

[25] Ibidem.
[26] Ibidem.
[27] Ibidem.
[28] Ibidem, f. 3.
[29] Ibidem, f. 7.

Itinerarul cu orarul călătoriei generalului MacArthur este obţinut prin mijlocirea ataşatului american din capitala Poloniei şi parvine la Bucureşti în 31 august 1932[30] cu telegrama nr. 632 (Anexa 3).

Oficialitatea militară americană va fi însoţită de adjutantul său, cpt. Thomas J. Davis, la care se va alătura, în Polonia, Cehoslovacia şi România, şi ataşatul militar american de la Varşovia, mr. Yeager. Pentru restul ţărilor va fi secondat de ataşaţii militari americani, acreditaţi în capitalele respectivelor state[31]. Autorităţile române au asigurat toate condiţiile desfăşurării vizitei. Unica problemă rămasă nerezolvată era cea a vagonului-salon. În după amiaza zilei de 16 septembrie 1932 mr. Emer Yaeger s-a prezentat la Secţia a II-a din Marele Stat Major pentru stabilirea tuturor amănuntelor legate de vizită. A insistat ca vagonul-salon să fie trimis la Budapesta, pentru ca generalul să nu fie nevoit să-l schimbe la frontiera româno-ungară în miez de noapte[32]. Dacă autorităţile maghiare ar produce dificultăţi în această chestiune, ministrul american de la Bucureşti, Charles S. Willson[33], şi-a manifestat disponibilitatea de a interveni la Budapesta pentru a se permite tranzitul vagonului-salon pe teritoriul ungar. În ultimă instanţă, dorea să meargă "el însuşi" cu mr. Emer Yaeger în capitala ungară pentru a veni "la Bucureşti împreună cu Generalul"[34].

Preşedintele Consiliului de Miniştrii, Al. Vaida-Voevod, a aprobat ca vagonul-salon nr.103, destinat "pentru vizita Şefului Marelui Stat Major al Armatei Statelor Unite", să fie trimis la Budapesta şi ataşat la rapidul "Dacia" (19 septembrie 1932), de unde îl va prelua pe generalul MacArthur . În capitala ungară va merge numai ataşatul militar american de la Varşovia[35]. De la Curtici se vor alătura suitei americane generalul Florea Ţenescu, subşef al Marelui Stat Major, şi mr. Ioan Petrescu, translatorul de limba engleză. De fapt, vor fi însoţitorii permanenţi ai demnitarului american pe timpul vizitei sale din România.

Generalul MacArthur a părăsit Budapesta pe 20 septembrie 1932, ora 17, ora locală[36]. La Curtici a ajuns la ora 23.32, ora Bucureştiului, iar în capitala României a sosit miercuri 21 septembrie 1932. Pe peronul Gării de Nord la ora 13.30 a fost întâmpinat, cu mare pompă, de Ministrul de Război, generalul N. Samsonovici, de şeful Marelui Stat Major, generalul Constrantin Lăzărescu, şi de generalii Gh. Manu, comandantul garnizoanei, Paul Anghelescu, N. Condeescu, Al. Gorski, foşti miniştri, de generalii Papazoglu, Ştefan Ionescu, de directorul Negulescu din Ministerul de Externe şi de Charles S. Wilson, trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al Statelor Unite la Bucureşti. O gardă de onoare, de nivelul unei companii, i-a prezentat onorul. Fanfara militară a intonat imnul american[37]. Apoi oaspetele a fost condus în salonul de recepţie. Ceremonialul de primire s-a încheiat prin trecerea în revistă, de către oaspeţi şi gazde, a companiei aliniate în faţa salonului de recepţie al Gării de Nord.

[30] Ibidem, f. 16, 92.
[31] Ibidem, f. 93.
[32] Ibidem, f. 62.
[33] Ibidem, f. 117.
[34] Ibidem, f. 62.
[35] Ibidem, f. 28.
[36] Ibidem, f. 63.
[37] "Dimineaţa", an 28, nr. 9246, 23 septembrie 1932, p. 1.

După un dejun intim la Athene Palace (ora 14) a fost condus la reşedinţa ce i s-a oferit pe perioada vizitei, un imobil al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri din strada Dionisie (Casa Blank)[38]. Conform uzanţelor protocolare ale momentului, generalul MacArthur a "trecut" pe la Palatul regal (ora 18) pentru a se "înscrie în registru". La orele 18.10 a făcut o vizită ministrului Apărării Naţionale şi şefului Marelui Stat Major (ora 18.30) şi la ora 19 primului ministru Al. Vaida-Voevod.

La orele 20 a fost invitat la un dineu "de 20 de tacâmuri" în saloanele Cercului Militar Naţional oferit de ministrul Apărării[39]. Au participat ministrul american la Bucureşti, Charles S. Wilson, primul-ministru Al. Vaida-Voievod, generalii N. Samsonovici, C. Lăzărescu, Paul Anghelescu, Gh.Manu, Gh. Florescu, Ion Sichitiu, Florea Ţenescu, N. Condeescu, Radu Irimescu – subsecretarul de stat al aviaţiei şi alţii.

În onoarea oaspetelui american a toastat ministrul de Război, generalul N. Samsonovici, care îşi mărturisea satisfacţia de a "saluta pe unul din cei mai străluciţi şi mai glorioşi reprezentanţi ai marii naţiuni americane şi ai vitezei sale armate". Generalul Douglas MacArthur a răspuns că a "aşteptat cu nerăbdare" vizita în România. A mulţumit pentru curtuoazia şi ospitalitatea, "de mult proverbială", cu care a fost întâmpinat şi înconjurat, şi care l-au "pecetluit, în mod indestructibil, ca prieten al soldatului român"[40]. La orele 23.30 dineul a luat sfârşit.

A doua zi, joi 22 septembrie 1932, generalul Douglas MacArthur, împreună cu primul Ministru Al. Vaida-Voevod, cu generalii N. Samsonovici, C. Lăzărescu, Fl. Ţenescu şi suita sa, la ora 8 dimineaţa, pleacă din Gara de Nord spre Sinaia. Pe peronul gării Sinaia este primit de o gardă de onoare formată din ostaşii Batalionului 1 Vânători de Munte comandată de lt. col. Cameniţă. De faţă a fost prezent şi con.andantul garnizoanei, col. Brădescu. Vizita a continuat la Sanatoriul militar din Sinaia. La ora 12 a fost primit într-o audienţă de regele Carol al II-lea la Castelul Peleş[41], după care oaspetele american a fost reţinut la dejun. La ora 15,30, însoţit de generalii N. Samsonovici, C. Lăzărescu, Gorski, Săvescu, Fl. Ţenescu, generalul MacArthur şi suita au vizitat Batalionul 1 Vânători de Munte, una din unităţile de elită şi protocol ale Armatei române. Comandantul acestei prestigioase unităţi militare i-a prezentat raportul, urmat de trecerea în revistă şi defilarea trupei.

Pe o vreme nefavorabilă, cu o ploaie rece şi măruntă ce nu mai contenea, s-a asistat, începând cu orele 16.40, la exerciţii de instrucţie şi trageri, executate de militarii şi ofiţerii vânători, generalul american rămânând "profund impresionat de cum s-au săvârşit aceste trageri"[42]. S-a vizitat cazarma batalionului, după care s-a servit şi "o gustare cu ţuică"[43]. MacArthur şi însoţitorii săi părăsesc Sinaia la orele 18; la orele 20.10 au ajuns în Gara de Nord.

Vineri 23 septembrie 1932 vizita lui MacArthur este mai încărcată. La ora 10 dimineaţa oficialul american "întovărăşit de mr. Yeager şi cpt. Thomas J. Davis, de gen.

---

[38] AMR, fond M. St. M., Secţia a II-a Informaţii, dosar nr. 703, f. 13, 37.
[39] "Dimineaţa", an 28, nr. 9246, 23 septembrie 1932, p. 1.
[40] Ibidem, nr.9249, 26 septembrie 1932, p. 5.
[41] Ibidem, nr. 9245, 22 septembrie 1932, p. 1.
[42] Ibidem, nr. 9247, 24 septembrie 1932, p. 7.
[43] "Universul".

Fl.Ţenescu şi mr. Ioan Petrescu a vizitat Regimentul de Gardă 6 Mihai Viteazul. Aici a fost primit de col. Paul Teodorescu, care "l-a condus şi i-a dat toate explicaţiile necesare"[44]. A urmat vizita în Parcul Carol, unde, la monumentul Eroului necunoscut, oaspetele american "a depus o coroană de flori naturale şi a păstrat un moment de pioasă reculegere"[45]. Din partea română au fost prezenţi generalii Constantin Lăzărescu, Partenie Ilie, N. Constandache, Ştefan Ionescu, mr. Popa Liseanu. Onorurile au fost prezentate de un escadron pedestru din Regimentul 4 Roşiori, "înşirat pe esplanada de jos din faţa Muzeului Militar", comandat de col. Crăiniceanu.

Următorul obiectiv al vizitei a fost Muzeul Militar, unde directorul, mr. Popa Liseanu, a "dat toate explicaţiile necesare". La plecare generalul MacArthur şi însoţitorii americani au semnat în cartea de aur a muzeului.

La Ministerul de Externe primul ministru Al.Vaida-Voievod – ce asigura interimatul acestui departament – a oferit la orele 13 un dejun generalului şi celor care îl însoţeau. Au participat toţi membrii guvernului.

Începând cu orele 15, pe stadionul O.N.E.F., a fost organizată în onoarea oaspetelui american o grandioasă demonstraţie militaro-sportivă, ai cărei protagonişti au fost militarii români, îndeosebi cei din Regimentul de Gardă 6 Mihai Viteazul.

Tribunele stadionului au fost pline până la refuz, iar în loja oficială suveranul român Carol al II-lea a fost salutat de generalul MacArthur şi de însoţitorii săi, de ministrul american la Bucureşti, Charles S. Willson, de secretarul legaţiei Statelor Unite, Holmes, de reprezentanţii consulatului englez, Trantman şi Durbrow. De faţă mai erau primul ministru Al.Vaida-Voievod, Ion Mihalache, Viorel Tilea, R. Ioaniţescu, generalul N. Samsonovici, Radu Irimescu, ministru subsecretar de stat al Aviaţiei, iar din partea Palatului Regal, generalii Ilasievici, Balif, coloneii N. Condeecu şi Fundăţeanu; de asemenea generalul Fl. Ţenescu, maiorul Ioan Petrescu şi secretarul de legaţie Paul Negulescu ca însoţitori permanenţi din partea română, precum şi generalii Gh. Mocanu, C. Lăzărescu, Bolintineanu, Ionescu-Munte, Gh. Rădulescu, Al. Goski, col. G. Marinescu, prefectul Poliţiei Capitalei, col. Bădulescu, directorul general al O.N.E.F.-ului, generalul Plagina, preşedintele U.F.S.R.

Festivitatea prezentată pe stadionul O.N.E.F. s-a desfăşurat succesiv în mai multe părţi. Mai întâi s-a derulat programul sportiv şi de exerciţii militare. Deschiderea s-a făcut cu defilarea soldaţilor Regimentului 6 Mihai Viteazul în costume sportive. S-a continuat cu exerciţii şi mişcări de gimnastică ritmică "care au făcut impresii", cu ştafeta 4x100 de metri, cu sărituri, cu aruncări cu suliţa; de asemenea cu exerciţii militare constând în "trageri reduse cu ţinte mişcătoare" şi tradiţionala aruncare a buzduganului, cu exerciţii de scrimă, "stârnind ovaţiile spectatorilor", cu aruncarea grenadei şi partide de box. La unele exerciţii au participat şi copiii de trupă. Apreciate au fost exerciţiile de montare şi demontare a mitralierelor "executate de soldaţii legaţi la ochii"[46].

---

[44] "Dimineaţa", an 28, nr. 9248, 25 septembrie 1932, p. 11.
[45] Ibidem.
[46] "Universul", an XLIX, nr. 264, 25 septembrie 1932, p. 7.

Partea a doua a cuprins spectaculoase reconstituiri istorice, însoțite de explicații și expuneri "abundente" ale crainicului stadionului. Acestea au produs o "impresie profundă asupra asistenței". S-a apreciat și "bogăția costumelor și reconstituirile minunate" ale istoriei românilor; între ele bătălia de la Șelimbăr și "intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia", care de altfel a încheiat acest tronson al programului. Într-o înaltă solemnitate suveranul a distribuit numeroase premii și distincții celor care s-au evidențiat. Manifestarea sportivă s-a încheiat printr-o "reușită demonstrație de luptă modernă executată cu toate mijloacele în funcționare" la acel moment[47].

Seara înaltului oaspete i s-a organizat un impresionant concert simfonic, depășind orice așteptări prin proporții și grandoare. Au fost prezenți suveranul României, ministrul Washigton-ului, Charles S. Wilson, ceilalți membrii ai legației americane, membrii guvernului român în frunte cu Al. Vaida-Voievod și o numeroasă asistență "din lumea bună a Bucureștilor" care, pur și simplu, a "invadat și copleșit" Arenele romane.

De fapt, acest concert fusese plănuit a avea loc cu o săptămână înainte de venirea generalului Douglas MacArthur și trebuia să încheie un Congres extraordinar al sindicatului tuturor instrumentiștilor din orchestrele și formațiile muzicale din întreaga țară și capitală, a cărui problematică era situația socială și profesională. Criza economică mai bântuia încă în România. Dar, în "urma înaltei și expresei dorințe a Majestății Sale Regele Carol al II-lea"[48] concertul a fost amânat pentru vineri 25 septembrie 1932 și i s-a dat o altă destinație. Vizita lui MacArthur a provocat modificări și Arenelor Romane. Scena a fost mărită cu încă zece metri pentru a cuprinde pe cei 700 de instrumentiști, "din care 360 din București și 340 din provincie"[49].

S-au adus îmbunătățiri și s-au refăcut o serie de instalații. Au fost montate încă patru mari reflectoare ca să lumineze "feeric întreaga asistență" și pentru a se "filma sonor" evenimentul. Mai mult decât atât, au fost aduse câteva "clopote de câte o tonă greutate fiecare" pentru a crea atmosferă prin dangătul lor. De asemenea, s-a cerut concursul Pirotehniei Armatei pentru a se furniza cele necesare (pulbere, rachete, pocnitori etc.) producerii de "bubuituri și focuri de artificii" pe timpul și la sfârșitul spectacolului[50]. Dirijorul acestui concert a fost George Georgescu, iar concertul s-a transmis la radio[51].

Sâmbătă 24 septembrie 1932, orele 9.30, generalul MacArthur a fost prezent la manevrele militare cu dublă acțiune din jurul capitalei. Au participat aproape toate trupele din garnizoana București[52]. Alături de unitățile de infanterie, dotate și cu mitraliere, sau cele de artilerie, au mai fost "de față tancurile și aviația". Raionul de desfășurare a fost situat în zona localităților de la nordul Capitalei: Dragomireștii de Deal, Dragomireștii de Vale, Chiajna, Zurbana, Bâcul etc.

---

[47] Ibidem.
[48] Ibidem, p. 11.
[49] Ibidem.
[50] Ibidem.
[51] "Dimineața", an 28, nr. 9246, 23 septembrie 1932, p. 11.
[52] "Universul", an XLIX, nr. 265, 26 septembrie 1932, p. 5.

Manevra propriu-zisă a început prin atacul partidei albastre din nord-estul Bucureştiului asupra partidei roşii, care apăra cu trupele sale malul drept al râului Dâmboviţa în zona Chiajnei, Bâcului şi Zurbanei. Modul cum s-au desfăşurat şi condiţiile în care au avut loc au fost considerate de către generalul MacArthur ca "juste şi reale", drept pentru care a adus "vii şi călduroase felicitări", în special trupei şi corpului ofiţeresc, autorităţilor militare şi civile române care au organizat-o.

La ora 13 s-a sunat încetarea, după care s-a luat o gustare în "parcul uzinelor comunale de la Arcuda"[53]. A urmat retragerea spre Bucureşti, la reşedinţa oferită de guvernul român.

Spre seară, ora 18, aceleaşi personalităţi române care l-au primit au fost prezente pe peronul Gării de Nord la plecarea generalul Douglas MacArthur din capitala României, dându-i toate onorurile.

S-a deplasat spre Constanţa cu un tren rapid, însoţit de maiorul Emer Yeager şi căpitanul Thomas Davis, iar din partea română de generalul Florea Ţenescu şi maior Ioan Petrescu. La orele 23.30 s-a îmbarcat pe vapor pentru a-şi continuat cursa sa de informare către Istanbul.

După anii primului război mondial (1916–1918), când s-au aflat în aceeaşi tabără, fără a avea, măcar de formă, un tratat bilateral, fiind de fapt în situaţia caracterizată de sintagma "aliaţi fără alianţă" (Ion Stanciu, *Aliaţi fără alianţă. România şi Statele Unite. 1914–1920*, Bucureşti, 1992), România şi S.U.A. au cunoscut o evoluţie pozitivă a raporturilor lor, cu evidente schimburi şi contacte politico-diplomatice şi chiar economice. În această perioadă Washingtonul nu s-a angajat într-o politică opusă României, chiar şi după ce nu ratificase tratatele de pace semnate la Paris în anii 1919–1920, care consacrau, între altele, şi realizarea statului naţional unitar în hotarele etnice.

Un astfel de moment, oarecum venit intempestiv pentru autorităţile române, precum vizita din septembrie 1932 a generalului Douglas MacArthur, nu a adus nici un fel mutaţii, cel puţin în planul relaţiilor militare bilaterale. Generalul american, din punctul de vedere al interesului funcţiei ce o deţinea în statul american, dorea să se informeze şi să se documenteze asupra aspectelor legate de pregătirea şi dotarea armatei române. Interesul manifestat de a vizita România parcă i-a trezit din letargie pe oficialii şi guvernanţii de la Bucureşti. Guvernele statelor estice şi central europene, din aşa-zisă zonă gri sau zonă tampon între cele două mari puteri, germană şi sovietică, au avut iniţiativa vădită de a-l invita pe MacArthur, pe când pentru oficialii români situaţia a fost invers: demnitarul american a fost cel care a solicitat vizitarea României. Mai mult, a rugat autorităţile române ca în timpul călătoriei sale să se evite orice soi de manifestări sau ceremoniale ce ar pricinui statului şi guvernului român cheltuieli inutile. Probabil înţelegea că România încă nu ieşise din criză, că situaţia sa era dificilă sub raport economico-financiar. Singurele lui pretenţii constau în a vizita una sau două unităţi militare şi în a asista la un exerciţiu de manevră de nivel redus.

Autorităţile militare române, pe timpul preparativelor între cele două capitale asupra vizitei, aveau reţineri asupra modului de cum îl vor primi pe înaltul oaspete

[53] Ibidem.

american, deoarece bugetul, deosebit de restrictiv, prevedea cel mult ca manevrele să se desfăşoare la nivelul unui batalion şi nu la mari dimensiuni. Dar după cum a decurs călătoria, prezentată la cel mai mic detaliu de presa timpului, autoritățile române s-au întrecut în a-i organiza ceremonii şi festivităţi, uneori frizând simțul măsurii, în condițiile unui buget auster.

Țările care l-au solicitat să le viziteze, având disponibilități financiare mult mai mari decât ale autorităților române, nu l-au primit cu fastul celui din România. Doar oficialitățile statului turc, aşa cum comentează ziarul "Dimineața" din 27 septembrie 1932, i-au oferit "distinsului oaspete mai multe banchete" cu fast şi mare pompă[54].

Şi-n privința dorințelor sale de informare asupra capacității şi potențialului militar, România i-a oferit mai mult decât toate celelalte țări vizitate. Înainte de a asista la o manevră de mari proporții, unde au fost concentrate majoritatea unităților din garnizoana Bucureştilor, autoritățile civile şi militare române i-au mai prezentat încă două exerciții ale trupelor de instrucție şi trageri: unul la Sinaia şi celălalt pe Stadionul O.N.E.F., chiar dacă acesta era mai mult cu caracter sportiv.

De exemplu, în Cehoslovacia MacArthur a fost primit în gara pragheză Wilson doar de şeful Marelui Stat Major cehoslovac, generalul Şirovi, pe când în Gara de Nord a fost prezentă, într-o delegație impozantă, toată conducerea Ministerului Apărării Naționale. La Praga vizitele protocolare le-a făcut doar la ministerele de război şi de externe, pe când la Bucureşti a vizitat principalele instituții guvernamentale şi regale (Palatul Regal, Peleşul, sediile Ministerului Apărării, al Ministerului de Externe, al guvernului). Tot în Cehoslovcia, pentru "informare" şi documentare în specialitate, a descins numai la "diferite instalații militare"[55]. Dacă în Ungaria generalul american a avut o singură întrevedere (19 septembrie 1932) cu regentul Horthy Miklos[56], în România întâlniri şi contacte cu regele Carol al II-lea au fost în trei rânduri.

MacArthur a făcut vizite de informare şi în alte părți ale lumii. Însă oficialii dâmbovițeni, în comparație cu cei din estul şi centrul Europei, l-au primit cu o pompă ce etala megalomanie şi "căciulire" în acelaşi timp. Nuanțe ce sunt, într-un fel, proprii spiritului politicianist al românilor atunci când au contacte cu reprezentanții unor state puternice cum ar fi, în cazul de față, cel nord-american. Autoritățile celorlalte țări europene nu prea s-au pretat la asemenea "ploconeli". Statul român nu a beneficiat de nici un avantaj din partea Washingtonului în urma acestei călătorii, nici până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, nici în timpul sau după terminarea lui. Contextul istoric şi condițiile de atunci au cauzat şi au influențat relațiile cu nord-americanii.

Iar venirea lui MacArthur în România a stârnit mai mult un interes pe planul imaginii relațiilor româno-americane. Ca dovadă, ecourile consemnate la momentul respectiv n-au reverberat în timp, trecând într-o condamnabilă uitare. Fără onctuoase pretenții, rândurile de față caută, cel puțin, să restituie luări aminte şi alte curiozități legate de vizita unei înalte oficialități americane, echilibrate, în "megalomania" de pe malurile Dâmboviței.

---

[54] "Dimineața", an 28, nr. 9250, 27 septembrie 1932, p. 8.
[55] "Universul", an XLIX; nr. 252, 12 septembrie 1932, p. 19.
[56] Ibidem, nr. 259, 20 septembrie 1932, p. 11.

ANEXE

I

Toastul ministrului de Război, generalul N. Samsonovici, ţinut la dineul din seara de 21 septembrie 1932 de la Cercul Militar Naţional:

Graţie uneia din acele fericite iniţiative cu care ne-a obişnuit Washingtonul datorăm onoarea de a vă avea printre noi, iar eu am marea satisfacţie de a putea saluta în domnia voastră pe unul din cei mai străluciţi şi mai glorioşi reprezentanţi ai mari naţiuni americane şi ai vitezei sale armate.

După spusele celor care ne cunosc, se pare domnule general că România nu este o ţară în care înfloreşte ingratitudinea. Cum am putea-o deci uita vreodată ceea ce a fost pentru noi intervenţia americană, care s-a produs tocmai la răspântia cea mai îngrijitoare a acestei teribile încercări la care a fost supusă Patria mea România?

De azi înainte două date vor fi nedespărţite şi de neuitat pentru noi: 1917: martie: revoluţia rusească; 1917: aprilie: intervenţia americană.

Pentru aliaţii noştri revoluţia rusească a provocat prăbuşirea frontului oriental, consecinţele au fost desigur din cele mai îngrijitoare pentru noi însă, a fost şi mai rău; între Baltica şi Marea Neagră armata română a rămas singură în faţa duşmanului. Puţin mai târziu, ameninţată de valurile revoluţiei ruseşti, a fost nevoită să apere contra bandelor aliaţii săi de ieri. Cu alte cuvinte, se dezlănţuise furtuna căreia puţini ar fi scăpat, dacă – prin minune – nu ar fi apărut deodată Rainbow (Curcubeul).

Am admirat, domnule general, pe marele preşedinte al Statului care a pus "justiţia deasupra păcii" şi care a pornit "cruciada sa, nu pentru a câştiga un război, ci pentru a câştiga o cauză."

Am admirat giganticul efort militar şi entuziasmul cu care au fost acoperite împrumuturile dumneavoastră de stat (23 de milioane de dolari, din care aproape jumătate pentru aliaţi). Armata americană, fără serviciul militar obligatoriu, care la intrarea în război număra abia 350.000 oameni şi 9.000 ofiţeri, a fost mărită în 13 luni la 180.000 ofiţeri şi 2.500.000 oameni, pe care generalul Pershing i-a oferit mareşalului Foch pentru a dispune de ei aşa cum îi va plăcea.

Ne înclinăm în faţa celor 120.000 morţi căzuţi în Woevre, în Picardia, la Aisne, în Argonne şi pe Meusa.

Analizăm cu mare emoţie faptele de arme ale Diviziei a 42-a americană, Divizia " Rainbow", care a fost peste tot în prima linie, în faţa celor mai bune trupe prusiene. Aţi fost acolo domnule general. La început şef de stat major, apoi comandantul unei brigade de infanterie, în fine comandant al acestei superbe divizii, aţi contribuit în cea mai largă măsură la renumele său, plătind dealtfel în două rânduri cu persoana domniei voastre.

Prin intervenţia lor, Statelor Unite ale Americii au ridicat şi mai sus aceea ce s-ar putea numi morala politicii internaţionale, iar de atunci, se străduieşte să consolideze ordinea de pace şi justiţie, stabilită cu ajutorul lor.

Acestei cauze, noi suntem întru totul câştigaţi domnule general. Nu cerem decât să trăim în pacea consfinţită de tratate, graţie cărora am intrat – după 18 secole de existenţă – în frontierele noastre.

Nu vom uita însă că – aşa cum a spus Clemenceau – "pacea este ca şi sănătatea, nu o păstrezi decât dacă o meriţi, adică dacă ştii să o aperi".

Şi dacă îmi permiteţi acum vă adresez o mare urare, vă doresc domnule general, de-a persevera încă timp îndelungat, în opera începută la West Point, pentru a desăvârşi oţelirea instrumentului de justiţie care vă este încredinţat.

Ridic paharul meu în sănătatea preşedintelui Statelor Unite, pentru propăşirea armatei americane şi pentru gloria domnului general MacArthur .

(„Dimineaţa", an 28, nr. 9249, 26 septembrie 1932, p. 5)

II

Toastul generalului MacArthur :

Consider un privilegiu unic faptul de a reprezenta astă seară armata americană şi de a saluta aici pe distinşii oaspeţi adunaţi în jurul acestei mese. Vă mulţumesc domnule ministru şi prin dumneavoastră mulţumesc marii dumneavoastre ţări pentru că mi s-a dat acest prilej.

Am aşteptat cu nerăbdare această vizită. Ospitalitatea şi curtoazia compatrioţilor dumneavoastră este de mult proverbială, în tot cuprinsul Statelor Unite, însă afecţiunea, bunăvoinţa şi sinceritatea ce mi-au arătat guvernul şi poporul român au întrecut orice speranţe.

Voi preţui întotdeauna amintirea acestor clipe, nu numai pentru importanţa momentului in sine, nu numai pentru curtoazia şi ospitalitatea ce l-au caracterizat, dar mai mult ca orice, pentru că aceste manifestări m-au pecetluit în mod indestructibil ca prieten al soldatului român.

Voi duce cu mine în patria mea cuvintele cordiale pe care le-am auzit în astă seară, aici, cuvinte ce vor fi preţuite şi înscrise în memoria mea, tot atât de neşterse ca şi cum ar fi fost sculptate în bronz sau în marmură.

(„Dimineaţa", an 28, nr. 9249, 26 septembrie 1932, p. 5)

III

Itinerarul generalului Douglas MacArthur , Şeful Statului Major în călătoria sa în Europa – septembrie 1932; primit miercuri 31 august 1932. (Itinerarul corectat în conformitate cu telegrama WD nr. 87 din 15 august 1932):

Părăseşte Washington .... 30 august, ora 16
Soseşte New York .... 30 august, 20,15

Părăseşte New York	30 august miezul nopţii
Soseşte Cherbourg	6 septembrie ora 4
Părăseşte Parisu l	6 septembrie ora 16,25
Soseşte Varşovia	7 septembrie ora 17,55
8 septembrie	
La Varşovia	9 septembrie
10 septembrie	
Părăseşte Varşovia	11 septembrie ora 22,20
Soseşte Praga	12 septembrie ora 11,38
La Praga	13 septembrie
Părăseşte Praga	14 septembrie ora 23
Soseşte Viena	15 septembrie ora 6,40
La Viena	16 septembrie
Părăseşte Viena	17 septembrie ora 23,55
Soseşte Budapesta	18 septembrie ora 6,40
La Budapesta	19 septembrie
Părăseşte Budapesta	20 septembrie ora 17,30
Soseşte Bucureşti	21 septembrie ora 14,30
22 septembrie	
La Bucureşti	23 septembrie
Părăseşte Bucureştiul	24 septembrie ora 17,30
Soseşte Constanţa	24 septembrie ora 21,38
Pleacă Constanţa	24 septembrie ora 23,30
Soseşte Istanbul	25 septembrie ora 15
La Istanbul	26 septembrie
Părăseşte Istanbulul	27 septembrie ora 17,35
Soseşte Paris	29 septembrie ora8,45
Soseşte Cherbourg	1 octombrie ora 19
Soseşte New York	6 octombrie

Ajunge la Zabsze (frontiera polonă), la 7 sept. ora 11,55, unde un vagon salon va fi pus la dispoziţia sa de către guvernul polonez şi unde va fi întâmpinat de ofiţerul polonez, detaşat ca însoţitor, şi de ataşatul militar al Statelor Unite.

Ajunge la frontiera polono-cehoslovacă, Zebrzidowice în vagonul salon, la 12 sept., ora 4,53 şi Petrovice, gară în Cehoslsvacia, la ora 5,02.

Ajunge la frontiera ungară, în drum spre Bucureşti, la 20 sept., ora 23, 32, şi la Curtici, frontiera română, la ora 23,44, în aceeaşi zi. Maiorul Yeager îl va întâlni acolo.

(A.M.R., fond Statul Major General, Secţia a II-a Informaţii, dosar nr. 703, f. 10)

GENERAL DOUGLAS MACARTHUR IN ROMANIA. AN INFORMATIVE VISIT

Abstract

On 21-24 September, General Douglas MacArthur, head of the general staff of the American Army, made a visit to Romania. It was in fact a stop during a trip to several countries in Eastern and Central Europe (Poland, Czechoslovakia, Austria, Hungary, Romania and Turkey) from 30 August to 1 October 1932, when he returned to New York. Gathering information on the armies of the respective countries also counted among the purposes of the visit. General MacArthur was somewhat startled by the grandeur and pomp of his welcome by authorities in Bucharest. The effects of the visit can be measured in terms of the image of the American-Romanian relations, rather than in terms of any political, diplomatic, economic or military results. However, MacArthur's trip should not be played down. On the contrary, it should be regarded as an important page added to the file of the relations between Romania and the United States in general and in particular, military relations included.

CULTURĂ, IDEOLOGIE ŞI POLITICĂ

FRACTURĂ ŞI CONTINUITATE ÎN CULTURA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ: TRANSILVANIA VERSUS VECHIUL REGAT

FLORIN MÜLLER

Existenţa unei fracturi între civilizaţia occidentală şi cea răsăriteană europeană, şi cu atât mai mult cea oriental-asiatică, a devenit deja un loc comun al abordărilor de filozofia culturii şi mai ales de geopolitică. Linia de frontieră între cele două structuri culturale este stabilită de frontiera estică a Finlandei, a statelor baltice, a Poloniei, vestică a Ucrainei (acolo unde ea nu este identică cu cea poloneză), de linia Carpaţilor răsăriteni şi meridionali (cu alte cuvinte cea răsăriteană a Transilvaniei), de frontiera estică a Croaţiei, oprindu-se în litoralul adriatic[1]. Notele distinctive ale fracturii ar fi definite de coagulantul religios al celor două zone: cea occidentală şi central-europeană ar fi definită prin catolicism şi protestantism, în timp ce ortodoxismul ar fi nota dominantă a spaţiului est-european. O astfel de distincţie semnifică nu numai sau nu în primul rând, o deosebire de natură religioasă, căci ambele confesiuni aparţin natural spaţiului creştinătăţii, cât efecte sociale, de agregare politică, economică, culturale diferite. Există oare, în realitate, diferenţe de natură între spaţiul est-european şi cel central, dar mai ales occidental? Miza acestui studiu este mai mică şi anume: se poate susţine cu argumente credibile, chiar coordonate într-o judecată de valoare, o diferenţă majoră (aici „majoră" semnificând configurări economice, sociale şi culturale radical diferite de cele cu care sunt comparate) între cultura politică din Transilvania şi cea din Vechiul Regat în perioada interbelică? Pe ce temei Huntington, dar şi filozofi ai culturii sau alţi geopoliticieni au considerat „de la sine înţeleasă" distincţia între Vechiul Regat şi Transilvania? Huntington nu elaborează o argumentaţie credibilă asupra problematicii fracturii între vestul, pe de-o parte, şi sudul şi estul României, pe de altă parte. Dacă putem, la rigoare, căci şi aici problema este mult mai complicată, considera „semnificativă", „întemeiată", „credibilă" distincţia între Polonia, pe de-o parte, şi Belarus, pe de altă parte, sau între Croaţia şi Serbia, pe de altă parte, în cazul României, mai exact în cazul Transilvaniei versus Vechiul Regat, putem veni cu un set de explicaţii, care chiar dacă nu au ambiţia de a fi definitive şi absolute, pot redeschide problema omogenităţii macropolitice şi macroculturale româneşti, redimensionând astfel teoria fracturii culturale.

[1] Samuel Huntington, *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, ed. Radu Carp şi Iulia Motoc, Bucureşti, 1998.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 153 - 166, 2003

Considerăm că două tipuri de argumente pot fi aduse în analiza teoriei compatibilităţii/fracturii între cele două spaţii (Transilvania şi Vechiul Regat): 1. reflecţii asupra istoriei generale a celor două spaţii menţionate; 2. cultura politică şi comportamentele electorale din cele două spaţii în perioada interbelică. Precizăm că folosim termenul de „spaţii”, căci dacă Transilvania este într-adevăr o provincie cu personalitate istorică proprie, Vechiul Regat este mai mult decât suma geografică şi istorică a patru provincii (Muntenia, Oltenia, Dobrogea şi Moldova). O altă problemă pe care o vom atinge, numai în subsidiar, dar care se poate articula în jurul celorlalte, este cea a „statului naţional-unitar”.

În privinţa primului argument, trebuie să precizăm, din capul locului, că este cel mai greu de instrumentalizat, de folosit, în sprijinul teoriei compatibilităţii. Evoluţia istorică a românităţii a urmat două tendinţe principale, una axată, iniţial, pe o componentă slavonă, a doua, sub influenţa regalităţii maghiare şi habsburgic imperiale. Ceea ce contează pentru înţelegerea fiinţei româneşti (ne referim atât la structura psihologică a populaţiei, dar şi la construcţia sa statală) de la sud şi est Carpaţi, în analiza noastră este, în primul rând, componenta, „perioada” franceză pentru a folosi, ca referinţă, termenul lui Petre P. Panaitescu. Dar influenţa franceză, aşa cum a arătat Pompiliu Eliade[2], este instrumentul covârşitor al modernităţii, al recalibrării identitare, de această dată la rigorile occidentale. Aceasta nu înseamnă că „perioada slavonă” (Panaitescu)[3] nu a marcat identitatea etnică şi politică românească. În contradicţie cu interpretarea lui Panaitescu, considerăm că pentru medievalitatea românească nu atât fundamentul agrar, „economic şi social”, a fost cauza adoptării culturii de tip slavon, mai curând în formula sa populară, cât influenţele oriental-bizantine au afectat lumea politică mimetică a statelor slave şi prin ricoşeu pe cele româneşti. Modelul bizantin desigur nu a creat un spaţiu al libertăţilor medievale, chiar dacă un regim de „stări” într-o manieră foarte echivocă, cum avea să arate Gheorghe Brătianu, a existat şi în Imperiul basileilor. Libertăţile medievale au existat în Ţările Române mai curând în secolul al XVII-lea, epoca tutelei politice a boierimii sau a marilor domnitori legaţi organic de marile familii boiereşti. Este destul de greu de înţeles de ce în Moldova şi Ţara Românească „ideea de libertate” (Nicolae Iorga) s-a erodat atât de repede, în favoarea domniilor şi familiilor fanariote. Nu putem accepta reconsiderarea istoriografică a moştenirii fanariote, nu atât din perspectiva excesivei fiscalităţi, cât datorită faptului că dovezile istoriografiei de secol XIX nu au fost încă serios contestate. „Ideea de libertate” nu a existat mai mult în Transilvania, în toată această perioadă, decât în cele două ţări româneşti, aşa încât putem vorbi, pe parcursul secolului al XIX-lea, mai curând de un decalaj în defavoarea provinciei intracarpatice, decât invers. Situaţia se schimbă în timp şi foarte greu deductibil şi datorită unei istoriografii militante, antiimperiale şi antimaghiare, mai ales spre

[2] Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România: originile: studiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote*, Bucureşti, 2000.

[3] Petre P. Panaitescu, *Interpretări româneşti: studii de istorie economică şi socială*, ed. Ştefan Gorovei, Maria Magdalena Szekely (ediţia a 2-a), Bucureşti, 1994.

sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, când Budapesta, dar mai ales Viena, devin centre de excelenţă intelectuală, dar mai ales când Viena imprimă un spirit cosmopolit, de apartenenţă la o civilizaţie puternic diferenţiată de dificultăţile de creştere a elitei politice sud- şi estcarpatice, ce datorează prea multe influenţelor dintr-o perioadă istorică revolută.

Discursul politic transilvănean, în primii ani de după Unire, nu oferă mărturii explicite ale diferenţierii esenţiale a provinciei faţă de Vechiul Regat. Abordarea relaţiei între cele două entităţi trebuie să ţină cont de structura statală, cu alte cuvinte de moştenirea politică, de momentul în care era elaborat tipul de discurs la care vom face referinţă, precum şi de configuraţia spirituală a autorilor. Unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat nu a fost considerată de autorii textelor politice ca o problemă definitiv încheiată, ca un proces istoric închis, ci ca unul care, dacă nu i se mai contestă, din interior, legitimitatea, este susceptibil să fie analizat în diferitele sale articulaţii, tocmai pentru a se oferi o bază politică şi spirituală fermă legitimităţii sale. Unirea din 1 decembrie 1918 a survenit nu numai în condiţiile complexe ale războiului mondial, cunoscut în genere şi care nu constituie obiectul studiului nostru, cât şi ale existenţei a două configuraţii statale diferite, recunoscute în timp chiar de specialişti români şi străini în teoria statului. Transilvania aparţinea unui construct politic hibrid în care factorul politic maghiar era dominant. Nu poate fi negată natura coercitivă a acestuia, care a existat, dar aceasta nu poate fi comparabilă de pildă cu cea existentă în Imperiul rus, şi cu atât mai puţin, în spaţiile noneuropene. Mai importantă a fost inserţia lentă, mai ales spre sfârşitul secolului al XIX-lea, după configurarea mai precisă a *dualismului* (trebuie specificat că termenul german este de Ausgleich, adică echilibrare, echivalenţă, înţelegere, acord, compromis), a sentimentului civic de apartenenţă la un spaţiu de civilizaţie diferit de cel sud- şi estcarpatic. Civilizaţia transilvăneană nu reproducea automat mentalitatea politică tipic maghiară, ci mai curând (în mediile loialiste româneşti) era consubstanţială sau cel puţin apropiată de cultura politică central-europeană, susţinută de Casa de Habsburg. Identificarea clasei politice româneşti cu o mentalitate şi o cultură politică distinctă de cea maghiară nu însemna automat şi inexistenţa unui sentiment de corp, de echivalenţă cu anumite valori recunoscute de Curtea vieneză. Acest fapt era mai clar vizibil în teritoriile româneşti ce aparţineau direct de Coroană, precum Bucovina. În Transilvania identificarea cu maniera federalistă şi regionalistă imperială (deşi aparent o contradicţie în termeni) provenea dintr-un mod diferit de cel francez de concepere a structurii statului şi a specificităţilor locale. Chiar dacă Viena a promovat şi înainte şi după 1848 o politică de unificare şi omogenizare, prin catolicism şi germanizare, această politică a vizat mai curând teritoriile dependente direct, decât Transilvania, unde liberalismul şi naţionalismul maghiar au reprezentat valorile politice ale inteligenţiei maghiare şi ale celei evreieşti, identificate cu ea.

Această imagine asupra Casei de Habsburg nu se regăseşte în tot spectrul percepţiilor româneşti transilvănene. Într-o lucrare apărută în România, în plin război mondial, politica Casei de Habsburg este una diferită de cea maghiară, fără

a-şi pierde însă caracterul opresiv: „Habsburgii, ajunşi stăpâni în Ardeal, ca oriunde, nu puteau fi altceva decât Habsburgi: Oameni, care îşi vedeau de interesul lor, care îşi aveau planul lor de stăpânire bine definit şi care nu se puteau lăsa încurcaţi în planurile lor de glasuri sentimentale... Uciderea lui Mihai Vodă Viteazul nu e o simplă întâmplare, ci o urmare firească a mentalităţii şi planurilor de la curtea habsburgică şi din jurul acestei curţi, care ştia ce vrea"[4].

Modelul regionalist austriac se diferenţia atât de cel francez, adoptat de România mică, cât şi de cel prusac, care avea dezavantajele celui francez, fără a-i integra şi avantajele[5]. Dacă pentru intelighenţia românească a devenit tot mai evident că modelul integraţionist maghiar nu este compatibil cu conservarea identităţii naţionale româneşti, chiar în condiţiile integrării politicienilor români în sistemul parlamentar maghiar, modelul semipermisiv austriac a oferit nu numai avantajele unei *lingua franca* în spaţiul central-european, dar şi dovezile palpabile ale superiorităţii valorilor de civilizaţie promovate de Viena. Nu trebuie să considerăm că spaţiul de civilizaţie forjat în jurul Curţii vieneze era unul de factură liberală, dar trebuie precizat că nicăieri în Occident valorile liberalismului nu erau acceptate în integralitatea lor.

În comparaţie cu situaţia din Transilvania, Vechiul Regat se construise pe o formulă care sintetiza moştenirea moravurilor politice ale regimului fanariot, niciodată eradicate, cu spiritul revoluţionarismului de factură franceză. Modernizarea românească, atât de datoare liberalilor paşoptişti, educaţi în universităţile pariziene, dar şi pe baricadele marii capitale, avea să acumuleze în timp o serie de handicapuri din sfera moravurilor, a psihologiei colective şi individuale. Actul de decizie politică, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avea să devină tot mai strâns legat de a doua generaţie de mesianici pozitivi, pentru care democratizarea imediată a sistemului a venit mai curând în urma unor mari comoţii sociale, precum răscoala din primăvara anului 1907 (chiar în condiţiile în care nu aceştia se aflau la guvernare). Pasivele guvernărilor autoritariste şi centraliste de provenienţă liberală se leagă nu atât de limitele programelor politice, cât de personalizarea tot mai accentuată a politicii, mai cu seamă în teritoriu, fapt ce reproducea, în mic, controlul brătienist de la centru. Personalizarea imprima forţă clientelismului, amplificată de sistemul cenzitar şi de resuscitarea unor comportamente şi practici specifice vechiului regim fanariot. Trăsăturile negative ale sistemului politic românesc vor constitui un punct nodal al criticilor intelighenţiei transilvănene după 1 decembrie 1918.

Situaţia istorică prezentată s-a inserat mai curând la nivelul structurilor de adâncime ale culturii politice sau nu s-a regăsit nemodificată la nivelul limbajului politic de după 1918. Anumiţi reprezentanţi ai intelighenţiei au căutat să

---

[4] I. Rusu Abrudeanu, Vasile Stoica, *Habsburgii, ungurii şi românii*, Bucureşti, 1915; apartenenţa acestei lucrări la un orizont ideologic impregnat de propaganda antantistă este evidentă.

[5] Ne referim nu doar la cvasiautonomia maghiară, de după 1867, dar şi la autonomiile destul de perceptibile la nivel instituţional şi mental din Croaţia şi Galiţia; Laszlo Peter, Robert B. Pynsent, *Intellectuals and the future in the Habsburg Monarchy (1890–1914)*, London, 1988, p. 2.

devalorizeze, imediat după Unire, modelul civic, de civilizaţie austriacă, în favoarea celui din Vechiul Regat. Modalitatea în care era interpretat spiritul public din România, contrapus celui din Imperiu, era congruentă mai curând manierei revoluţionare, specifice spiritului nou al perioadei de după încetarea conflagraţiei mondiale. Concepţia şi spiritul public (nu exclusiv politic) austriac erau considerate statice, în opoziţie cu acestea configurându-se cele româneşti dinamice (din România veche). Radu Dragnea sesiza formula reală în care, în spaţiul germanic, spiritul civic privilegiase mai curând formulele nonrevoluţionare, în comparaţie cu militantismul vizibil de provenienţă franceză. Tot atât de adevărat era faptul că procesul de unificare nu se putea mărgini exclusiv la echivalarea juridică a sistemelor sociale şi politice, chiar acest proces fiind unul care a necesitat câţiva ani, inclusiv venirea la putere a Partidului Naţional Liberal: „Tindem noi către o viaţă viitoare pur administrativă, numai către o organizaţie municipală, către o viaţă domestică? Vrem noi să ne bizuim în viitor numai pe asigurarea unui trai bun, pe o armonie care să rezulte dintr-o înţelegere contractuală între cetăţeni? Şi dacă spiritul nu va fi acesta, dacă şi în noile provincii, se va întinde – cum e şi firesc – spiritul din vechiul regat, noile elemente care au aderat la unirea cu România, trebuie ele să se sustragă de la prefacerea care se aşteaptă, pot ele să rămână mai departe, cu acelaşi spirit politic îmbibat de domesticism şi lipsit cu totul de vibraţia sufletească, în virtutea căreia vor dăinui statele în viitor? Concepţia noastră politică de Stat – cel puţin aceea pe care am căutat să o realizăm de la Unirea Principatelor şi până astăzi – nu a rămas deloc la organizarea administrativă, ci a mers către tensiunea sufletească a populaţiei, către aţâţarea nervoasă a maselor, către nemulţumirea cu beneficiile materiale, către elevaţia sufletelor spre culmile eterate ale idealismului şi tocmai din cauza aceasta, se poate ca acolo să fie mai puţină ordine socială... În locul unui Stat cu viaţa regulată şi uniformă, acolo s-a preferat un Stat cu viaţa neregulată, dar cu impulsivitatea nervoasă... Ca să fim precişi. Concepţia noastră este o concepţie dinamică de Stat, pe când cealaltă este o concepţie statică, o creaţie a cabinetelor austriace. În virtutea acestei concepţii dinamice, societatea noastră nu cunoaşte somnolenţa digestivă... ci ea este veşnic cutremurată de dureroasa convulsiune nervoasă, de impulsivitatea creatoare, de apetitul sufletului colectiv al maselor, nu spre stagnare, ci spre zbaterile veşnic neodihnite în ascensiune spre creaţiile culturale. Astfel de la un timp Statul politic se confundă cu starea culturală, nu cu acea cultură nivelată, oficială, ci cu acea cultură care conturează personalitatea etnică a poporului şi care a lipsit unei Austrii. Încât, concepţia politică, pe care trebuie să o primească şi noile provincii, nu este administrativă, ci este concepţia politică culturală. Noile elemente intrate în statul român să nu ceară de la el numai organizarea administrativă pe care i-a dat-o şi o va respecta; ci să vie şi ele la rândul lor, cu un alt suflet, cu o altă concepţie, mai intelectuală, mai apropiată de entuziasmul creator, pentru că nu vor fi întrelăsate niciodată, cu câtă organizaţie descind din trecut, ci cu cât suflet vin să pună în viaţa pe care o începe Statul Român”[6].

[6] Radu Dragnea, *Două concepţii politice*, în „Patria", an I, nr. 59, 26 aprilie 1919.

Nu întreaga intelighenţie românească transilvăneană dorea însă asimilarea spiritului politic de factură „dinamică” din sud, fără a opera nici un fel de nuanţe. Judecând lucrurile la nivelul configuraţiei partidiste, absorbirea Partidului Naţional Român în partidele din România veche nu era dorită. Menţinerea unei individualităţi partidiste proprii era considerată şi semnul posibilităţii regenerării vieţii româneşti, în general: „Şi mâine încă, avem lipsă de solidaritatea aceasta. Toată suflarea românească, până şi persoanele cele mai angajate în luptele de partid din Vechiul Regat, aşteaptă de la partidul naţional din Ardeal o puternică mână de ajutor în regenerarea politică a Marii Românii. Dacă oamenii noştri politici şi cu ei poporul de aici s-ar dezbina şi s-ar pierde în partidele Vechiului Regat, ar deveni imposibilă o regenerare...”. Românii transilvăneni considerau că pot reconfigura sistemul românesc, pe linia unor valori morale şi politice, care, dacă nu puteau proveni, în chip explicit, din tradiţia politică a Imperiului, erau sprijinite măcar de memoria istorică a civilităţii din vechiul spaţiu politic de care aparţinuseră: „În marea operă de regenerare, partidului nostru din Ardeal îi revine frumoasa misiune, ca întărindu-se cât se poate de mult prin solidaritatea sa şi prin elemente preţioase din toate ţările româneşti, să scoată partidele politice ale vechiului Regat din cercul vicios din care, oricât ar voi, nu pot scăpa, în urma greşelilor şi sistemului păcătos creat de ele din vechile vremuri. Să muncească alături cu toţi ... care doresc ca în vechiul Regat politica să înceteze a fi o meserie şi un mijloc de trai, să muncească ca politica să fie considerată şi să devie slujirea dezinteresată a binelui Ţării, oamenii politici să nu se considere reciproc ca oameni josnici, să se recunoască cinstea personală ... şi lupta politică să nu se concretizeze în invecţiuni, înţepături şi spirite ieftine, ci o nobilă întrecere în argumente şi fapte. Până când această mare transformare va fi îndeplinită, credem că e absolut necesar, ca Românii Ardeleni să rămână uniţi sub steagul bătrân al partidului naţional...”[7].

Nici un alt partid politic, chiar în Transilvania, nu putea reprezenta interesele românilor din această provincie. Orice alt construct politic era lipsit de legitimitate în comparaţie cu Partidul Naţional Român: „... dar desigur, că nu s-a făcut o politică, care să abandoneze principiile noastre politice adânc înrădăcinate, care să abată de la drumul pe care poporul nostru a mers de veacuri, care să înşele speranţele poporului! Aceasta nu! Şi atunci se pune întrebarea, care este legitimitatea, care este necesitatea unui partid căruia i se dă numele amăgitor de ţărănesc în Ardeal! Ori cu câtă bunăvoinţă am examina lucrurile, oricâtă politică comparativă am face, nu putem da la întrebare decât un singur răspuns: nici unul... De zece, de o sută de ori de-am citi proiectul de program al partidului înfăşat şi legănat de *Renaşterea Română* nu vedem la acest partid nimic nou, nici un principiu, nici o idee, care să se ridice peste principiile călăuzitoare ale neamului nostru de până acum”[8].

---

[7] Ionel Pop, *Partide politice*, în „Patria”, an I, nr. 68, 9 mai 1919.
[8] *Partidul nostru „ţărănesc”*, în „Patria”, an I, nr. 69, 10 mai 1919.

Cultura politică a inteligheņţiei româneşti transilvănene nu dovedea însă omogenitate în privinţa noii problematici ivite după război. Dacă unicitatea partidistă era clar specificată în articolul de fond mai sus amintit, fapt ce presupunea logic că individualitatea politică transilvăneană se dorea a fi păstrată în noul contur teritorial-statal, în coordonatele sale spirituale, alte atitudini, sincrone în timp, insistau pentru nivelare şi asimilaţionism fără condiţii. Orice apartenenţă la alt spaţiu de civilizaţie nu era luată în consideraţie şi nici amintită ca referenţial cultural. Atitudinea materialului de fond se identifica cu mai vechea tactică a Kulturkampf[9], prin care se dorea o nivelare politică şi culturală împotriva particularismelor catolice din lumea germană: „Astăzi când contururile hotarelor României-Mari par a fi definitiv fixate, două mari probleme interne aşteaptă grabnică rezolvare: consolidare internă şi nivelarea diferenţierilor, ce există între elementele româneşti din cele patru provincii. Consolidarea internă sprijinindu-se în mare parte pe nivelarea diferenţierilor, este firesc, ca cea dintâi preocupare serioasă a noastră să fie aceasta din urmă... Astăzi o mulţime de instituţii, o mulţime de obiceiuri, legi şi oameni poartă foarte pronunţat provenienţa ţinutului, în care au fiinţat până acum. De această provenienţă te izbeşti în orice acţiune mai mare, ea răsare înaintea ta de câte ori concepi un plan mai vast, de interes general românesc". Articolul face referire la influenţele străine care lipsesc în Vechiul Regat: „... Se poate trage un hotar clar şi just, unde elementele româneşti se despart şi unde trebuie începută marea operă a nivelării". Asimilarea forţată a modelului românesc vecin, cu excluderea oricăror influenţe străine este imposibilă şi de nedorit. Integraţionismul promovat de acest articol, posibil scris de Radu Dragnea, redactor responsabil al ziarului „Patria" şi unul dintre cei mai fermi partizani ai acestei politici, nu putea decât conveni Partidului Naţional Liberal, adept al centralismului autoritar. Cu siguranţă că linia articolului amintit fusese aprobată de conducerea partidului, în primul rând de Iuliu Maniu, căci nu punea, explicit, în discuţie monopolul politic al PNR şi, mai mult, condamna politicianismul de peste Carpaţi. Articolul putea găsi, în subsidiar, şi evaluări apropiate de linia naţional-liberală: „Noi, Românii de peste vechile frontiere ale regatului, trebuie să ne debarasăm de întreg balastul străin, care ne-a pervertit mentalitatea şi să încercăm a ne asimila cât mai mult fraţilor care au trăit liber. La rândul lor aceştia trebuie să părăsească şi ei ceva din bagajul social şi politic, care nouă ne este cu desăvârşire străin şi cu care nu ne-am împăca niciodată ... toţi oamenii trebuie să piardă timbrul regional şi să îmbrace pe cel unitar, care nu poate fi decât unul singur: timbrul românesc specific. O acţiune uriaşă ar trebui pornită, de migraţiune a elementelor româneşti dintr-o regiune în alta... Astăzi, dacă la noi există o uşoară nuanţă de neîncredere faţă de [cine] vine de peste crestele Carpaţilor – noi suntem siguri, că ea provine numai în lipsa unui contact mai serios cu oamenii de acolo... Şi este firesc să spunem, că aversiunea pronunţată a lor

[9] Heidi Borner, *Zwischen Sonderbund und Kulturkampf: zur Lage der Besiegten im Bundesstaat von 1848*, Luzern, Stuttgart, 1981.

[ardelenilor] nu găseşte expresie decât faţă de politicianismul incorigibil şi cangrena, pe care el o răspândeşte aproape peste întreg trupul ţării... Această cunoaştere reciprocă este absolut indispensabilă, în toate manifestările vieţii româneşti, în armată, în şcoală, în administraţie, justiţie, în tot ce formează viaţa de stat românească”[10].

După ce aducea câteva informaţii privitoare la defectele vieţii publice din Vechiul Regat, Ion Agârbiceanu preciza: „Cu câtă uşurinţă spuneau ardelenii noştri: «Noi avem altă creştere, mai cu temei, aşezată pe un fundament de morală. Noi suntem oameni conştiincioşi, oamenii datoriei. În orice slujbă am ajunge vom fi un adevărat decar, şi adevăraţii factori ai propăşirii şi sprijinitori ai binelui public. Într-o Românie-mare noi vom fi elementul care vom crea România nouă»... Azi abia după o jumătate de an de stăpânire naţională, de imperiu naţional ardelenesc nu poţi vorbi... decât despre fiascoul ce l-a dat această prea mare încredere în cinstea şi caracterul nostru”[11].

Unificarea nu era considerată de către Radu Dragnea, unul dintre ideologii cei mai identificaţi cu această nouă realitate, drept un simplu act politic sau administrativ. Radu Dragnea considera că numai prin transpunerea în viaţa provinciei a modelului cultural latin (în speţă francez), în dauna celui german, se putea introduce reintegrarea Transilvaniei în *matca romanităţii.* Radicalismul cultural al lui Radu Dragnea nu poate fi interpretat exclusiv conjunctural. Nu atât fiabilitatea şi inconsistenţa tezei inferiorităţii spirituale germane faţă de modelul cultural francez trebuie avută în vedere, cât proiecţia utopică a acestei superiorităţi. Termenii conflictuali în care erau puse cele două modele de civilizaţie, absolut inaplicabili Transilvaniei, unde cultura inteligenţiei datora atât de mult Imperiului german, dar şi Vienei, ca spaţiu cultural de limbă germană, explicau dorinţa de a omogeniza politic şi cultural Transilvania pe structura franceză, care, deşi dominantă în Vechiul Regat, nu era exclusivă. Dacă elita politică liberală din Vechiul Regat se formase în Franţa şi adoptase un set de valori politice legate de un anume tip de democraţie, marile dispute intelectuale şi ideologice din Regat se desfăşuraseră prin puternicul rol critic avut de intelectuali datori culturii germane sau de limbă germană. După cum recunoştea chiar Ştefan Zeletin, unul dintre cei mai importanţi ideologi ai liberalismului, praxisul politic liberal românesc se situa chiar pe poziţii secunde în raport cu adversarii săi legaţi de conservatorism şi mediile formative de limbă germană. Semnificativ este că Radu Dragnea vedea posibilă asimilarea, în termen scurt şi absolut necesară, a spiritului latin, pentru a asigura omogenitatea prin nivelare, asupra căreia nu exista un dezacord de principiu la nivelul inteligenţiei conducătoare româneşti din Ardeal: „L. Poincaire... remarcând [la Sibiu] – după ce vizitase Bucureştii – că sunt aici obiceiuri şi aspecte germanice, a indicat cu autoritatea savantului, datoria pe care o au Ardelenii, de a face să dispară spiritul germanic şi să-l înlocuiască cu spiritul

---

[10] *Provenienţă şi nivelare*, în „Patria”, an I, nr. 82, 28 mai 1919.

[11] Ion Agârbiceanu, *Consideraţii principiale*, în „Patria”, an I, nr. 102, 22 iunie 1919.

latin. Factorii culturali şi politici ai acestei provincii trebuie să audă şi să reţină... este o problemă de obiectivitate ştiinţifică imperativul cultural francez, în sensul că a înlocui spiritul german cu spiritul latinităţii, nu poate folosi imediat decât culturii noastre proprii. S-a dovedit că spiritul germanic este steril şi mai ales când se împrumută, el devine obtuz, greoi, improductiv, mediocru, deşi grav. A înlocui spiritul germanic cu spiritul latinităţii în cultură, este o readucere a Ardealului în matca etnicităţii noastre romanice. A-ţi însuşi spiritul latin înseamnă să înlocuieşti răceala mizantropică cu entuziasmul creator, concepţia administrativă a statului cu concepţia organică a lui, istoria pragmatică şi de date la care au rămas cei mai mulţi dintre contribuabilii ardeleni la studiul istoriei – cu istoria ştiinţifică în care firul conducător este interpretarea faptelor, nu numai înregistrarea lor, este ridicarea la sinteze filozofice, nu numai staţionarea la analiza documentelor. În literatură spiritul latin înseamnă creaţii estetice, nu hârtie scrisă, redarea vieţii cu o anumită semnificaţie filozofică şi îmbrăcarea subiectelor în forme cât mai superioare. Forma nu se sacrifică pentru fond – dar nici fondul nu poate păşi fără formă”[12].

Integraţionismul era susţinut fără ezitare, în formula care va deveni linia statului românesc interbelic: *românizarea.* Într-un alt articol programatic, Partidul Naţional se pronunţa pentru: „romanisarea[13] completă a tuturor instituţiilor de stat, prin întronarea limbii române... românizând toate instituţiile, trebuie să românizăm toate conştiinţele, toate sufletele, pentru că ele dau viaţă instituţiilor... nu se mai poate face nici un pas înainte dacă rămânem să cochetăm şi pe mai departe cu cultura ungurească sau germană, dacă nu vom rupe, hotărâţi, mrejile care-i mai leagă pe unii cu educaţia străină cu destulă dibăcie”[14]. Românizarea era, de această dată, opusă fără ezitare ambelor modele dominante în Transilvania antebelică, cel maghiar şi cel german, fără a se lua în discuţie potenţele lor pozitive şi conţinutul favorabil unei culturi politice critice.

Era criticată presiunea nivelatoare a presei de partid din Vechiul Regat: „Politicianismul oligarhiei din vechiul Regat, în invazia lui bănească şi coruptibilă dincoace de munţi, printre altele, a încercat să vicieze şi să strice şi presa de sănătoasă şi veche tradiţie a Ardealului. Vă aduceţi aminte de deşănţarea morală pe care o furniza Ardealului pe gratis, zilnic, organul averescan de tristă memorie, *România.* În coloanele lui s-a încercat discreditarea Ardealului istoric şi coborârea prestigiului presei române din Ardeal. Paralel cu organul averescan, iar astăzi moştenindu-l în întregime, a venit organul liberal *Înfrăţirea* care pe rând a spus în inima Ardealului că unirea cu vechiul Regat n-au făcut-o ardelenii... Zilnic protestează contra ardelenilor, că acaparează avuţiile Ardealului şi acum în urmă încearcă să bage vrajbă între ardeleni, pe chestia Concordatului, căutând să învrăjbească pe ortodocşi contra greco-catolicilor. Organul liberal se bucură de lăsarea pe drumuri a funcţionarilor ardeleni, sprijinind unificarea forţată. ... Pentru

---

[12] Radu Dragnea, *Înlocuirea spiritului germanic cu spiritul latin*, în ibidem.
[13] În sensul de „românizare”.
[14] *Desăvârşirea unităţii naţionale*, în „Patria”, an I, nr. 196, 23 octombrie 1919.

noi şi publicul din Ardeal [ziarul lui Brătianu] rămâne un calomniator ordinar... este şters de astăzi înainte din rândul ziarelor cinstite..."[15].

Dezbaterile din 1922–1923 asupra Constituţiei au constituit un teren al confruntărilor între Partidul Naţional Român şi Partidul Naţional Liberal. Deputaţii transilvăneni, deja integraţi sistemului politic românesc, au contestat validitatea rezultatelor electorale şi au negat dreptul liberalilor de a se considera reprezentanţi legitimi şi majoritari ai naţiunii române. Deputaţii opoziţiei nu au pus însă la îndoială finalitatea ideală a luptei politice reprezentată de proiectul „unităţii şi consolidării naţionale". Nota dominantă a punctului de vedere exprimat de deputaţii PNR a fost nereprezentativitatea liberalilor şi ostilitatea acestora faţă de principiile exprimate şi statuate la Alba Iulia. Pentru Partidul Naţional Liberal adoptarea noii Constituţii reprezenta continuarea omologării sale în faţa electoratului românesc, inclusiv a celui din provinciile nou unite, ca factor decisiv al modernizării juridice/instituţionale a statului. Replica deputaţilor liberali viza afirmarea exclusivităţii funcţiei istorice a Adunării de la Alba Iulia şi insistenţa pe coordonatele ideale ale luptei politice pentru unitate naţională duse de Vechiul Regat. Deputaţii Partidului Naţional Liberal, ca şi cei ai Partidului Naţional Român, nu puneau în discuţie necesitatea unirii şi echivalenţa finalităţii actelor politice. Dacă ardelenii considerau că au un merit cel puţin egal cu cei din Vechiul Regat la realizarea noii configuraţii teritoriale şi politice a statului român postbelic şi cereau renunţarea la comportamente politice oligarhice, liberalii insistau pe funcţia morală a politicii externe a Regatului român antebelic şi pe reperul reprezentat de acesta pentru intelighenţia transilvăneană în lupta pentru emancipare naţională. Deputatul Mihai Popovici afirma: „Prin violentare nemăsurată a voinţei alegătorilor şi prin abuzurile electorale fără precedent în toată dezvoltarea de până acum a vieţii constituţionale, acest guvern a săvârşit o adevărată crimă contra intereselor noastre superioare de unitate şi consolidare naţională, zdruncinând adânc încrederea poporului nostru din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, în simţul de legalitate şi dreptate a celor ce întâmplător deţin puterea de guvernare a Statului naţional român întregit. Partidul naţional, care a luptat cu toată stăruinţa pentru formarea unui guvern în cadrele căruia să poată contribui toate forţele reale din vechiul regat şi din provinciile unite la opera de unificare raţională şi de consolidare a Statului nostru, îşi exprimă profunda sa indignare pentru alegerile nemaipomenit de sălbatice, înscenate de acest guvern... s-a adâncit prăpastia între guvernanţii Statului nostru şi... cei ce ar fi dorit să conlucre cu tot ce au mai bun în sufletul lor la înfăptuirea hotărârilor de la Alba Iulia şi prin aceasta la o democratizare înţeleaptă a Constituţiei Statului român întregit... În urma acestora partidul naţional român declară sărbătoreşte că: 1. Nu recunoaşte legalitatea Corpurilor legiuitoare actuale. 2. Aceste Corpuri legiuitoare fiind lipsite de criteriile legalităţii, partidul naţional nu recunoaşte nici legalitatea, nici obligativitatea hotărârilor pe care i le vor aduce şi consider Ardealul, Banatul,

[15] *Un ziar necinstit – corupţia oligarhiei în Ardeal*, în „Patria, an III, nr. 53, 13 martie 1921.

Crişana şi Maramureşul ca nefiind reprezentate în Corpurile legiuitoare. 3. Nu recunoaşte calitatea de judecător al acestei întruniri în chestia validărilor, din care motiv parlamentarii partidului naţional român se vor mărgini exclusiv la expunerea ilegalităţilor electorale. 4. Prin urmare partidul naţional român declină de la sine orice răspundere pentru consecinţele dezastruoase şi inevitabile ale acestor proceduri abuzive, antidemocratice şi neconstituţionale care se prevăd cu certitudine...”[16].

Deputatul liberal Emil Antonescu preciza, ca replică la consideraţiile deputatului opoziţiei: „... D-lor, vechiul regat, care servea odinioară ca un templu din antichitate, unde vă găseaţi până acum câţiva ani azilul libertăţii d-voastre refugiaţii de viaţa neîndurătoare de dincolo, vechiul regat... a fost prezentat de d-voastră ca o biată ţară balcanică demnă cel mult de dispreţul d-voastră... Regatul vechi, ţara fericită şi bogată de ieri, care în ajunul războiului era îmbiată de dragostea tuturor Puterilor, care avea oferte, în schimbul neutralităţii, de a-şi mări chiar întinderea teritorială şi perspective de bogăţii la infinit, pe acest regat, d-lor, pe [această] ţară fericită am prăvălit-o din culmea bunătăţilor în prăpastia mizeriei, în goana noastră după idealul unirii, voind ca să pecetluim prin jertfa noastră dreptul d-voastre la libertate”. Deputatul liberal minimalizează efectul negativ produs în Ardeal de unii funcţionari veniţi din Vechiul Regat. Îi acuză pe liderii Partidului Naţional din Transilvania că au speculat banii trimişi din Vechiul Regat ca salarii pentru funcţionari. E. Antonescu consideră că acţiunea politică şi militară a Vechiului Regat a produs Marea Adunare de la Alba Iulia: „ne-aţi confundat gentileţea cu slăbiciunea, iar scăderile inerente unei vieţi vitrege de veacuri le-aţi confundat cu degenerarea... D-voastre aţi turnat ura în sufletul acestui popor bun şi recunoscător, ura faţă de cei din regat... Nu a fost întrunire a partidului naţional dincolo, în care partidele de aici să nu fie tratate drept oligarhice. Şi este bine să ne lămurim. Cred că lumea care vine din Ardeal şi care se pretinde cultă îşi dă bine seama că oligarhie înseamnă o pătură restrânsă, care vrea să deţină puterea şi politică şi economică în mâna sa... se va trece definitiv dovada că colţul de pământ unde a început [e]liberarea întregului neam românesc, va fi sortit ca tot el să facă şi opera de întemeiere a întregii ţări româneşti”[17].

Deputatul Mihai Popovici îşi exprima temerea periferizării şi devalorizării Transilvaniei în noul context politic: „Noi, faţă de poporul din vechiul regat, ne gândim cu recunoştinţă la toate serviciile pe care le-a adus vechiul regat... S-a vorbit mult ieri despre meritele vechiului regat. Noi, cum am spus, nu am propovăduit niciodată ura, ci dimpotrivă iubirea; dar am fost împotriva concepţiunii acelora care voiesc ca Ardealul să fie dejosit la o colonie, iar ardelenii să fie trataţi ca nişte simpli hiloţi. Împotriva acelui regionalism bucureştean şi acelui absolutism care bântuie ţara de 2 ani de zile, am protestat şi vom protesta

[16] „Monitorul Oficial”, Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor, 31 martie 1922, Şedinţa din 28 martie 1922, p. 4-5.

[17] Ibidem, p. 6.

până când se va face dreptate completă pentru toată lumea... partidul național este sinteza luptelor politice de acolo"[18]. „Or, pactul de la Alba Iulia în 1920 a fost odată călcat în picioare. Nu voiam ca prin noi principiile pe care le ținem... să fie nesocotite. Dacă în această colaborare n-am fi avut și noi un cuvânt corespunzător cu puterea noastră politică, nu am fi însemnat și n-am fi avut garanția că vom fi ascultați"[19].

Sistemul politic din Vechiul Regat, cu balastul său „absolutist", era criticat și de deputatul Ion Agârbiceanu: „Combatem și urâm sistemul care vrea să trăim pe hârtie ca o țară constituțională, dar în realitate ca un stat absolutist. Iată, dlor, o caracteristică a dușmanului pe care îl combatem noi nu neamul de aici... Am luptat mai departe în propaganda electorală, împotriva sistemului care se caracterizează prin faptul că vreme de decenii s-au ținut departe de la conducerea țării și a afacerilor publice cele mai de seamă elemente ale neamului românesc, cei mai mari oameni de cultură ai acestei țări. Și astfel se face, că în Ardeal, de trei ani de zile, avem oficii și slujbe în care s-au perindat până acum și 5 și 6 și 10 oameni... acest sistem a adus în vremea din urmă bătaia jandarmului român pe care nu am cunoscut-o înainte; ne-a adus pălmuirea părinților și a fraților noștri... Acest sistem, dacă dăinuiește mai departe, România, oricât ar fi de tare țara noastră la granițe, rămâne cu un dușman al nostru intern, care ne surpă, ne mănâncă și ne macină... Așadar, d-lor, dacă este o ură în Ardeal, să știți că această ură nu se îndreaptă împotriva fraților, împotriva acelora care simțesc ca și noi... ci această ură merge împotriva acelui sistem nenorocit, pe care și d-vostră l-ați moștenit, dar de care nu înțelegem de ce nu vă desfaceți...?"[20]

Ruptura explicită între cele două Românii, una democratică, ce respecta voința politică a opoziției și prevederile Declarației de la Alba Iulia, și alta „oligarhică", ce conducea în realitate politica statului și se manifesta exclusivist și absolutist, legată și reprezentată de clasa politică a trecutului este reiterată: „Dar în preajma votării întâii legi fundamentale pentru vechiul regat, a reformei agrare, într-un spirit larg democratic, am văzut deodată că mai este o Românie, una care nu se bucura de concentrarea într-un singur bloc a celor ce veniseră din noile provincii cu cei ce se ridicară pentru întâia oară din țara veche; o Românie care nu se vedea, fiind, ca număr, neînsemnată, dar care știa lucra în întuneric, România claselor conducătoare din trecut, a oligarhiei plină de politicianism. Aceasta s-a mișcat prin gangurile ascunse, a răsturnat un guvern, a dizolvat un parlament... Pentru ca să poată deține puterea politică a țării a delăturat singura țintă a politicii interne românești: clădirea și consolidarea Statului"[21].

În ce măsură aceste abordări conflictuale afectau noul proiect politic (structurarea unitară a noului stat) și cum se reflectau ele la nivelul electoratului/opiniei publice din țară? Analizând câteva fragmente dintr-o cultură

[18] Ibidem, 4 aprilie 1922, nr. 4, Sesiunea extraordinară 1921-1922, 29 martie 1922, p. 29.
[19] Ibidem.
[20] Ibidem, p. 34.
[21] *O luptă*, în „Patria", an III, nr. 76, 9 aprilie 1921.

politică insuficient studiată până în prezent, observăm că, în ciuda durităţii limbajului, fără a se ajunge însă la un nivel al injuriilor, fundamentele noii construcţii politice nu sunt puse în discuţie; sunt criticate de către intelighenţia română transilvăneană aspecte ale modului de coagulare a centrilor de putere, ale comportamentului politic din Vechiul Regat, care, deşi nerecunoscute ca atare de unii reprezentanţi ai acestuia, au semnificat o notă uşor recognoscibilă; sunt ideologi, precum Radu Dragnea, care, deţinând şi o poziţie importantă în cadrul conducerii publicaţiei oficiale a Partidului Naţional Român, adoptă o atitudine clar integraţionistă, chiar împotriva evidenţelor culturale şi în conflict cu orice istorie culturală. Fracturile atât de invocate de către analiştii de mai târziu, dar şi percepute ca evidente de către mulţi transilvăneni, se estompează pe parcursul deceniilor ulterioare sau se menţin în planul confruntărilor electorale obişnuite din România interbelică. Opţiunile electorale faţă de principalele două forţe politice ale ţării, PNL şi PNŢ, nu sunt însă echivalente. Rezultă, în urma calculelor efectuate pe provincii, un decalaj între rezultatele obţinute de un partid pe întreaga ţară şi cele din Transilvania şi Vechiul Regat.

PNL, iulie 1927	PNL, decembrie 1928	PNŢ, iulie 1927	PNŢ, decembrie 1928
România 61,69%	România 6,55%	România 22,09%	România 77,76%
Vechiul Regat 80,11%	Vechiul Regat 10,55%	Vechiul Regat 13,8%	Vechiul Regat 77,05%
Transilvania 33,44%	Transilvania 1,88%	Transilvania 37,92%	Transilvania 70,31%

Dacă pentru perioada antebelică putem vorbi de două metode de civilizaţie, recognoscibile la nivelul psihologiei colective, în cea interbelică diferenţierile, între Transilvania şi Vechiul Regat, se păstrează mai mult la nivelul moştenirii istorice; în esenţă proiectul politic al statului naţional se dovedeşte, în ciuda contestării manierei de aplicare, a nu fi supus negocierii politice. El rămâne un bun câştigat, pentru protejarea căruia cele două culturi politice se dovedesc a fi compatibile, dar mai ales consecvente, în anii ce au urmat.

BREAK AND CONTINUITY IN THE ROMANIAN POLITICAL CULTURE: TRANSYLVANIA VERSUS THE OLD KINGDOM

Abstract

At a time when the more or less legitimate pressures for globalization have become evident, an approach is made to the issue of the integration of Transylvania into the Old Kingdom. Far from confined to the moment of 1 December 1918, this

process calls for a good knowledge of the historical particularities of the two spaces which formed Greater Romania. Assimilation of the new province, a phenomenon assessed in many various ways, sometimes in the same space of civilization, implied the adoption of different political criteria. In order to be able to preserve a clear political identity, the Transylvanian Intelligentsia tried to invoke some real motives, pertaining to the psychological and political setting of the Old Kingdom. However, the fundaments of the common political project – the national state – were never put to question.

INTERFERENȚE CULTURALE ÎNTRE BANAT ȘI ARDEAL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. LEGĂTURILE ASOCIAȚIUNII CU BANATUL (1861–1896)

DUMITRU TOMONI

Cu toate că Asociațiunea (Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român), potrivit statutului, nu activa și în Banat, înființarea ei (23 octombrie/4 noiembrie 1861) a trezit bucurie și speranță în rândul românilor bănățeni, care, prin înscrierea ca membri, participarea la expozițiile organizate de Asociațiune, donarea de cărți și documente, răspândirea de publicații, vor sprijini astfel, efectiv, activitatea ei și îi vor duce mesajul și în Banat.

În rândul celor 212 membri, câți avea Asociațiunea la înființare, Banatul era reprezentat de Andrei Mocioni ca membru fondator și șase membri ordinari: At.M. Marinescu, George Popovici, Iova Popovici, Aloisiu Vlad, Alexandru Lebu și Grigorie Munteanu[1]. În adunarea de constituire s-a citit conținutul scrisorii lui Emanuil Gojdu, comitele suprem al comitatului Caraș, prin care acesta salută înființarea Asociațiunii și promite a intra în rândul membrilor fondatori[2]. În aceeași adunare vor fi proclamați membri onorari și bănățenii: Damaschin Bojincă, profesor de drept la Academia Mihăileană din Iași[3], Ștefan Moldovan, prepozit capitular în Lugoj, și Liviu Andrei Papp, canonic în Lugoj[4]. Bănățeanul Pavel Vasici, stabilit în Sibiu, unde îndeplinea din 1850 funcția de referent la Comisia școlară din localitate, iar din 1855 pe cea de consilier școlar și inspector al tuturor școlilor ortodoxe din Transilvania, va fi ales între cei 9 membri fondatori[5]. În același timp adunarea din 23 octombrie/4 noiembrie 1861 îl va alege în Comitetul de conducere al Asociațiunii. În această calitate, Vasici va depune o susținută muncă administrativă, propune "stipendiile" pentru studenți, își aduce contribuția la organizarea unor importante manifestări, cum a fost expoziția națională din Brașov din 16/28 iulie 1862. În Adunarea Generală de la Brașov (1862), Pavel Vasici va semna alături de George Barițiu, Timotei Cipariu și Sava Popovici propunerea de premiere cu 50 de galbeni a primei ediții de poezii scrise de Andrei Mureșanu, autorul marșului național "Deșteaptă-te, române!"[6]. Fiind ales cu această ocazie președintele secțiunii de științe naturale, va întocmi majoritatea recenziilor la cărțile trimise spre premiere și va populariza importanța igienei și medicinei printr-o serie de articole publicate în

---

[1] *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român* (în continuare *Actele*), Sibiu, 1862, p. 53-54.

[2] *Ibidem.*

[3] Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*, ed. critică Nicolae Bocșan, Timișoara, 1978, p. XVI.

[4] *Actele*, p. 73-74.

[5] Grigore Ploeșteanu, *Un iluminist român în secolul al XIX-lea – Pavel Vasici*, în "Studii. Revistă de istorie", t. 24, 1971, nr. 1, p. 112.

[6] Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848–1881)*, București, 1974, p. 271.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 167 - 178, 2003

revista "Transilvania": *Despre medicina cu respect la poporul român*, *Despre medicina cu privire la români* (1868–1870) etc.[7].

Vicenţiu Babeş, secretar aulic imperial la Viena, dorea să participe la adunarea de constituire a Asociaţiunii, dar întârziind în Banat, abia a izbutit să-i ajungă la Sebeş pe unii dintre fruntaşii români ce reveneau de la Sibiu, întreţinându-se cu ei[8]. În anul următor Vicenţiu Babeş participă la Adunarea Generală de la Braşov, îndeplinind rolul de raportor al comisiei de raportare a cheltuielilor efectuate de Asociaţiune în primul an de activitate. Apreciindu-i pregătirea juridică, adunarea l-a ales şi în comisia de revizuire a statutelor. În cadrul dezbaterilor legate de unificarea ortografiei, Vicenţiu Babeş a cerut ca ortografia de orientare etimologică propusă de comisia filologică să fie primită numai provizoriu, aşteptându-se şi alte puncte de vedere. În acelaşi timp, el propune adunării să facă o plângere la împărat împotriva persecuţiilor la care erau supuşi în anumite locuri din Banat românii dacă foloseau litere latine în locul slovelor chirilice. Deşi propunerea a fost susţinută şi de August Treboniu Laurian, ea nu a primit aprobarea adunării din motive de prudenţă[9]. Adunarea îl va alege ca membru pe viaţă, păstrându-şi atribuţiile de colector la Viena[10]. Aceleaşi atribuţii le-au avut şi alţi bănăţeni: Iova Popovici şi Popa Vita, negustori în Lugoj, Alexandru Ciordanu şi protopopul Ioan Ţieranu din Lipova[11], Dimitrie Iacobescu din Mehadia, Ştefan Filip din Remetea şi Petru Cermena din Timişoara[12]. La Adunarea Generală de la Braşov din 1862 erau consemnaţi între cei 555 de membri şi 12 bănăţeni[13].

Până la extinderea organizatorică a Asociaţiunii şi pe teritoriul Banatului, numărul bănăţenilor înscrişi ca membri fondatori sau ordinari va creşte an de an, mulţi dintre ei remarcându-se prin solicitudinea manifestată faţă de numeroasele iniţiative ale Comitetului Central al Asociaţiunii. Revista "Transilvania" consemnează numele bănăţenilor Anton, George, Alexandru, Victor, Eugen şi Zeno Mocioni, episcopului Nicolae Popea din Caransebeş[14], canonicului şcolar Petru Raţiu din Lugoj, avocatului Petru Tisu din Panciova şi notarului public în Oraviţa Aurel Maniu[15], care şi-au achitat taxa de 200 de fl., fiind înscrişi în rândul membrilor fondatori. Episcopul greco-catolic Victor Mihaly din Lugoj se va înscrie în 1877 membru pe viaţă[16]. Mult mai mare era numărul bănăţenilor înscrişi în listele membrilor ordinari: Nicolae Tincu Velea din Secaş[17] şi Tătucu Nicolae din Iablaniţa[18], menţionaţi în anii 1863/1864, Silvan Matei din Bocşa Română, Andrei Dănilă din Coştei, Dumitru Stoica şi Ioan Popovici din Vaidei (1869/70), Alexiu

[7] Grigore Ploeşteanu, *op. cit.*, p. 112.
[8] George Cipăianu, *Vicenţiu Babeş (1821–1907)*, Timişoara, 1980, p. 34.
[9] *Ibidem*, p. 142.
[10] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Sibiu (în continuare ANDJS), fond Astra, dosar 46/1862, f. 1 şi dosar 80/1862, f. 1; "Concordia", Pesta, an II, nr. 28, 8/20 aprilie 1862, p. 2.
[11] ANDJS, fond Astra, dosar 177/1864, f. 6.
[12] "Transilvania", an. II, nr. 11, iunie 1869, p. 130-132.
[13] "Gazeta Transilvaniei", an XXV, nr. 56, 17 iulie 1862, p. 224.
[14] "Transilvania", an XVIII, nr. 17-18, 1885, p. 152.
[15] Ibidem, nr. 18, 1870, p. 218.
[16] Ibidem, nr. 15, 1877, p. 180.
[17] ANDJS, fond Astra, dosar 190/1863, f. 1.
[18] Ibidem, dosar 216/1864, f. 1.

Popescu din Bocşa Română, Gregoriu M. Marinescu şi Iosif Botto din Lipova (1874), Alexandru Ternoveanu din Orşova (1876), Petru Popu şi Simeon Tamaşiu din Lugoj (1877), Gabriel Popdanu din Sânandrei şi George Dobrin din Lugoj (1880), Teodor Păcăţianu, notar în Jadani, Andrei Ghidiu din Oraviţa, Fabiu Rezin, George Martinescu şi Titu Haţieg din Lugoj (1883), Petru Tisu din Panciova (1884), Ludwig Meheş, medic în Mehadia, Ioan Russu-Micu, Dimitrie Bălănescu şi Andrei Boboroni din Biserica Albă (1885), Emanuil Ungureanu din Timişoara (1887), Ioan Pinciu din Caransebeş şi George Sima din Cărpiniş (1889), Alexandru Lemenyi din Bocşa, Ianculescu Simeon şi Moise Micu din Poiana Mărului (1890), Ioan Bunea din Cacova (1894), Ilie Trăilă din Oraviţa, Alexandru Crenian din Reşiţa, Ioan Linţiu din Caransebeş, Lazăr Roşculeţ din Satu Nou şi Lazăr Şimon din Ciacova (1895)[19].

Bănăţenii vor participa la expoziţiile organizate de Asociaţiune în 1862 şi 1881 cu exponate reprezentative pentru bunăstarea şi frumuseţea zonei, pentru a reliefa elementele comune de cultură şi viaţă economică. Cu prilejul Adunării Generale din 1862 la Braşov se organizează o expoziţie cu obiecte şi produse agricole, industriale, de artă, cusături şi ţesături, adunate din toate provinciile româneşti aflate în cadrul Imperiului habsburgic. "Era cea dintâi expoziţiune curat românească"[20], ce trebuia să demonstreze capacitatea de creaţie industrială şi artistică a românilor de pretutindeni şi să confirme unitatea vieţii materiale şi spirituale. Pentru organizarea în bune condiţii a expoziţiei s-a constituit la 27 ianuarie/8 februarie 1862 o comisie, formată din Ioan Popasu (preşedinte), Gavril Munteanu şi George Bariţiu, care a întocmit un program al expoziţiei, făcut cunoscut prin intermediul presei[21]. Comisia trebuia să supravegheze inventarierea, expunerea, păstrarea, vânzarea sau expedierea obiectelor către proprietar. În acelaşi timp, pentru a se ţine o evidenţă riguroasă şi o informare corectă a vizitatorilor, s-a realizat un catalog în care erau înregistrate toate exponatele. Conform programului stabilit, expoziţia deschisă la 16/28 iulie 1862 era organizată în 5 secţiuni: obiecte de arte frumoase (secţiunea I), produse manufacturiere pentru femei (secţiunea II), produse manufacturiere pentru bărbaţi (secţiunea III), produse de agricultură (secţiunea IV) şi produse montanistice (secţiunea V)[22]. Secţiunile erau împărţite pe grupe, în funcţie de natura şi calitatea produselor. Expoziţia era deschisă zilnic între orele 14-18, iar duminica şi în zilele de sărbătoare între orele 10-18, plătindu-se la intrare 20 de creiţari. După a treia zi de la deschidere exponatele destinate vânzării se puteau cumpăra. Cele peste 2000 de exponate puteau fi admirate doar până la mijlocul lunii august, pentru că localul Liceului Românesc din Braşov, unde era organizată expoziţia, trebuia pregătit pentru începerea noului an şcolar. Cele mai apreciate exponate au fost premiate de către un juriu format din 7 membri, aleşi de comisie din rândul membrilor Asociaţiunii. Premiile acordate reprezentau 10% din veniturile obţinute în urma vânzării exponatelor donate Asociaţiunii.

---

[19] Elena Borugă, *Legăturile Asociaţiunii "Astra" cu Banatul în perioada 1861–1895*, în "Acta Musei Napocensis", t. XX, 1983, p. 579-580.

[20] Al.I. Odobescu, *Opere complete*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 277.

[21] "Telegraful român", an X, nr. 49, 21 iunie 1862 st. n., p. 2; "Gazeta Transilvaniei", an XXV, nr. 49, 23 iunie 1862 st. n., p. 194-195; "Concordia", an II, nr. 51, 28 iunie/10 iulie 1862, p. 202.

[22] "Telegraful român", an X, nr. 49, 21 iunie 1862 st. n., p. 2.

La această expoziţie au participat şi bănăţenii cu cusături şi ţesături, piese de îmbrăcăminte, covoare, lucruri de mână, produse de vinificaţie, plante medicinale etc. *Catalogul expoziţie româneşti deschise în 16/28 iulie 1862*, publicat ca supliment al "Gazetei Transilvaniei"[23], consemna numele bănăţenilor ce au trimis obiecte la expoziţie. Astfel, preotul Iosif Suciu din Lipova, David Simon, Iulia Suciu, Anastasie Suciu, Sofia Marinescu şi Elena Demetrescu din aceeaşi localitate au dăruit diferite produse artizanale şi piese de îmbrăcăminte. Elena Mocioni din Foeni a trimis două oprege ţesute, iar Sabina Rădulescu din Chizătău, Ecaterina Nicolae din Lugoj şi Vasile Diaconovici din Bocşa Montană mai multe obiecte de port popular. Consilierul şcolar Constantin Ioanovici din Timişoara a oferit în dar şase butelii cu vin de Miniş, iar Iosefina Mocioni din Bulci un sierpar bărbătesc cusut cu fir de aur pe catifea roşie[24]. Printre exponatele ce au reţinut atenţia scriitorului Al.I. Odobescu, observator şi cronicar al acestei complexe manifestări, au fost şi "preşurile ţesute cu fir alb sau galben, cu ornamente şi cu ciucuri lungi de lână colorată, care se lucrează în Banat"[25].

Acelaşi interes l-a stârnit în Banat şi expoziţia organizată de Asociaţiune în august 1881, anul unificării mişcării politice prin crearea unui singur partid naţional, Partidul Naţional Român. Încă de la sfârşitul anului 1880 se observă o intensă preocupare în acest sens, atât prin corespondenţa purtată de bănăţeni cu Comitetul Central de la Sibiu, cât şi prin desele articole apărute în presa bănăţeană, referitoare la organizarea expoziţiei. Gazeta timişoreană "Luminătoriul" din 6/18 decembrie 1880 publică un *Apel către industriaşii, meseriaşii şi economii noştri* semnat de de Pavel Vasici. Apelul se adresează bănăţenilor, pentru că "Banatul are tot felul de industriaşi, meseriaşi şi economi, şi poate emula cu orice parte locuită de români". Li se cerea ţărăncilor române să prezinte exponate etnografice, coloranţi naturali folosiţi pentru vopsit, plante folosite pentru prepararea medicamentelor, produse agricole şi artizanale. La 1 ianuarie 1881 Pavel Rotariu, editorul şi redactorul "Luminătoriului", răspunde unei adrese primite din partea Comitetului de organizare a expoziţiei de la Sibiu, cerând 400 de exemplare din apelul lansat pentru a-i îndemna pe români să participe la organizarea expoziţiei[26]. *Apelul către poporul românesc, în cauza expoziţiunei naţionale care se va deschide în 15/27 august 1881, la Sibiu* a fost aprobat în şedinţa plenară a Comitetului Central din 2 decembrie 1880 şi publicat apoi în revista "Transilvania", împreună cu programul şi regulamentul expoziţiei. Apelul evidenţia convingerea conducătorilor Asociaţiunii că "nici un popor care nu cultivă artele şi industria nu are drept a se număra între popoarele civilizate [...] Popoarele lipsite de industrie n-au viitor"[27].

Ca răspuns la acest apel difuzat de Pavel Rotariu, se constituie subcomitete de organizare a expoziţiei în cele mai importante centre din Banat, remarcându-se cele de la Bocşa şi Timişoara. La Bocşa Montană sunt convocaţi la 12 februarie 1881 intelectualii din cercurile administrative Bocşa şi Reşiţa pentru alegerea unui

[23] "Gazeta Transilvaniei", an XXV, nr. 66, 22 august 1862 st.n. (supliment).
[24] Ibidem.
[25] Al.I. Odobescu, *op. cit.*, p. 285; Ioan Lupaş, *Din istoria Transilvaniei*, p. 188.
[26] ANDJS, fond Astra dosar 4/1881, f. 1.
[27] "Transilvania", an XII, nr. 5-6, 1-15 martie 1881, p. 49-50.

subcomitet în vederea participării la expoziţia de la Sibiu[28]. La începutul lunii iunie se organizează la Timişoara un subcomitet format din 15 persoane: Pavel Rotariu (preşedinte), G. Trăilă (vicepreşedinte), M. Barbu şi G. Gataianţiu (notari) şi membrii P. Anca, G. Oprişoiu, V. Ignea, I. Popescu, P. Iovin, C. Maniu etc.[29]. În şedinţa subcomitetului din 3/15 iunie 1881 se prezintă tematica expoziţiei, care cuprindea şase tipuri de exponate: 1) montanistică (cărbune, sare, petrol, aur, argint, plumb); 2) agricultură, silvicultură şi horticultură (seminţe, produse agricole, produse horticole, viticole, legume, flori etc.); 3) industriale (chimicale, conserve, vinuri, sticlărie, ţesături); 4) maşini şi unelte; 5) arte grafice şi decorative; 6) literatură. Se puteau trimite numai exponate româneşti realizate sau aflate în proprietate. Doritorii trebuiau să se adreseze subcomitetului până la 16/28 iunie sau Comitetului din Sibiu până la 1/13 iulie. Subcomitetul lansează un apel către meseriaşi şi artişti pentru a trimite lucrări reprezentative: "Deci, la lucru fraţi români! Să cugetăm că străinii privesc cu ochii lui Argus la noi, să salvăm dară onoarea naţiunei noastre, prin aceea, ce ea întreagă arată naintea lumei..."[30] Fiecare obiect avea o fişă de însoţire în care erau trecute numele, prenumele şi adresa expeditorului, valoarea obiectului şi destinaţia lui: dacă se donează Asociaţiunii, se comercializează sau se restituie proprietarului[31]. Deoarece autorităţile maghiare nu aprobă organizarea expoziţiei de către Asociaţiune pe motiv că statutele nu prevedeau organizarea de expoziţii, Comitetul Central de la Sibiu dizolvă subcomitetele locale[32]. La Timişoara subcomitetul s-a dizolvat, constituindu-se însă un alt comitet din proprie iniţiativă, dar în aceeaşi componenţă[33]. "Luminătoriul" din 8/20 august 1881 dezminte ştirea răspândită în Banat, referitoare la o posibilă epidemie de tifos în Sibiu, şi prezintă juriul expoziţiei pentru toate cele 6 secţiuni. Juriul era format din personalităţi marcante ale mişcării naţionale din Transilvania: David Uns (preşedinte), Demetriu Comşa (secretar), George Bariţiu, George Pop de Băseşti, Alexandru Sterca Şuluţiu, Iacob Bologa, Eugen Brote, Daniil P. Borcianu, Visarion Roman, Zaharia Boiu etc.[34]. Potrivit regulamentului de jurizare, celor mai apreciate exponate se acordau premii în bani, medalii şi diplome de recunoştinţă. Premierea o făcea preşedintele Asociaţiunii, într-un cadru festiv, fiind prezenţi membrii Comitetului Central, ai Comitetului de organizare a expoziţiei şi ai juriului[35]. Printre cei 30 de membri ai juriului era şi Adolf Diaconovici, secretar al Societăţii Căilor Ferate din Reşiţa, dar care nu a putut participa la expoziţie fiind înlocuit cu Andrei Cosma din Zalău[36].

Expoziţia, pregătită de Comitetul de organizare în frunte cu Partenie Cosma, directorul Băncii "Albina", şi Eugen Brote, se deschide la 15/27 august 1881 în clădirile mitropoliei, atrăgând numeroşi participanţi din Transilvania, Banat şi Regatul României. Modul de organizare şi expunere stârneşte admiraţia vizitatorilor

[28] Elena Borugă, *op. cit.*, p. 577.
[29] "Luminătoriul", an II, nr. 46, 10/22 iunie 1881, p. 3.
[30] Ibidem.
[31] "Telegraful român", an XXIX, nr. 81, 14 iulie 1881 st. n, p. 323.
[32] ANDJS, fond Astra. Procese verbale, nr. 171/1881, f. 48.
[33] "Luminătoriul", an II, nr. 55, 11/23 iulie 1881, p. 4.
[34] "Gazeta Transilvaniei", an XLIV, nr. 89, 6/18 august, p. 3; "Telegraful român", an XXIX, nr. 98, 22 august 1881 st. n., p. 390.
[35] Ibidem, nr. 66, 9 iunie 1881 st. n., p. 263.
[36] "Gazeta Transilvaniei", an XLIV, nr. 89, 6/18 august 1881, p. 3.

şi prelungeşte vizitarea expoziţiei până la 14 septembrie. Impresionează iscusinţa şi măiestria produselor artei populare româneşti, talentul, hărnicia şi bunul gust artistic al femeii române, manifestat prin cele peste 1000 de exponate din totalul de 6000 de obiecte ale expoziţiei.[37]

Bănăţenii participă cu numeroase exponate, în special de arhitectură, inginerie şi etnografie. Astfel, inginerul şi arhitectul Aureliu Diaconu (Diaconovici) din Bocşa Montană trimite 9 proiecte de construcţii şi arhitectură – faţada unui hotel din Bocşa Montană, în stilul renaşterii, cu balcoane şi diverse ornamente, faţada unui palat cu două etaje, planurile bisericilor de la Denta şi Jupani, ale bisericii şi şcolii din Sudriaş, proiectul unui monument, al unei căi ferate etc. –, acuarele, detalii arhitectonice modelate din lut şi o statuetă din ghips[38]. S-au bucurat de aprecieri deosebite exponatele de etnografie din comunele bănăţene, precum şi produsele meşteşugăreşti şi cele de vinificaţie. Pentru exponatele lor, bănăţenii au primit peste 30 de medalii de argint şi bronz, diplome de onoare şi recunoştinţă. Printre cei 18 participanţi premiaţi cu medalie de argint clasa I s-au numărat şi Jucu Constantin din Lugoj, pentru o masă de salon, şi Maniu Costai din Timişoara, pentru săpun[39]. Din cele 68 de medalii de bronz clasa a II-a acordate participanţilor, aproximativ 15 au revenit bănăţenilor. Lui Aureliu Diaconovici, unor meşteşugari olari, cojocari, pantofari din Lipova şi Bocşa Montană şi unor producători de fructe, vin şi rachiu din Cacova şi Oraviţa[40]. Diplomă de onoare şi recunoştinţă au primit mai multe exponate etnografice – piese de îmbrăcăminte, covoare, lucruri de mână şi meşteşugăreşti – provenind din localităţile Belinţ, Bocsig, Giulvez, Caransebeş, Bocşa, Oraviţa, Lipova, Timişoara, Reşiţa, Sânmihaiu Român etc.[41]. Printre bănăţenii care au contribuit la fondul de premiere, gazeta "Luminătoriul" din 18/30 noiembrie 1881 îi aminteşte pe timişorenii Emanuil Ungureanu, Vasile Ighia, Marcu Barbu, Pavel Rotariu, Petru Oprişiu şi pe A. Laday din Mehadia.

Importante donaţii au făcut bănăţenii şi pentru fondul iniţiat de Asociaţiune în vederea înfiinţării unei "Academii române de drepturi" şi pentru menţinerea Şcolii superioare de fete din Sibiu. Adunarea Generală din 8-10 august 1870 de la Năsăud[42] hotărăşte strângerea sumei de 600.000 de fl. pentru înfiinţarea unei Academii de Drept. Răspunzând apelului Asociaţiunii, canonicul Matei Kiss din Lugoj a lăsat prin testament în anul 1878 suma de 400 de fl. în vederea întemeierii Academiei[43]. Din păcate, până în 1883 s-au adunat doar 20.501de fl. De aceea conducerea Asociaţiunii a hotărât folosirea acestei sume pentru construirea unui local destinat viitoarei şcoli de fete[44]. Lucrările vor începe peste doi ani, iar deschiderea festivă a şcolii va coincide cu sărbătorirea a 25 de ani de la înfiinţarea Asociaţiunii.

[37] "Transilvania", an XLII, nr. 4, jubiliar, iulie-august 1911, p. 414-415.
[38] "Luminătoriul", an II, nr. 74, 16/28 septembrie 1881, p. 2.
[39] "Telegraful român", an XXIX, nr. 118, 8 octombrie 1881 st. n., p. 473; "Luminătoriul", an II, nr. 82, 14/26 octombrie 1881, p. 3.
[40] "Telegraful român", an XXIX, nr. 119, 10 octombrie 1881 st. n., p. 477; "Luminătoriul", an II, nr. 88, 4/16 noiembrie 1881, p. 3-4.
[41] "Telegraful român", an XXIX, nr. 120, 13 octombrie 1881, p. 482; "Luminătoriul", an II, nr. 89, 7/19 noiembrie 1881, p. 4; nr. 90, 11/23 noiembrie 1881, p. 4; nr. 92, 14/26 noiembrie 1881, p. 4.
[42] "Transilvania", an III, nr. 20, 15 octombrie 1870, p. 218.
[43] Ibidem, an XVII, nr. 1, 1-15 ianuarie 1887, p. 12-13.
[44] Pamfil Matei, *Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (ASTRA) şi rolul ei în cultura naţională (1861–1950)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 42.

Numeroşi bănăţeni vor ajuta înfiinţarea şi susţinerea Şcolii de fete încă din primul an de activitate. În 1886 colectorii bănăţeni au adunat 948 de fl.: Vincenţiu Babeş – 620 fl.[45], Filaret Musta, protosinghel în Caransebeş – 125 fl.[46], Sidonia Majoru din Lugoj – 50 fl.[47], Aurel Maniu, notar public în Oraviţa – 41 fl.[48], Pavel Rotariu, avocat în Timişoara – 39 fl.[49], Coriolan Brediceanu, avocat în Lugoj – 38 fl.[50], Petru Oprişiu din Timişoara – 20 fl.[51], Pompiliu Lemeny, avocat în Panciova – 10 fl.[52] şi George Crăciunescu, protopop în Belinţ – 5 fl.[53]. Cei mai generoşi au fost şi de această dată membrii familiei Mocioni – Antoniu (200 fl.), Gheorghe (200 fl.), Alexandru (100 fl.) – dar şi alte personalităţi binecunoscute în Banat: episcopul unit Victor Mihaly din Lugoj (25 fl.), episcopul ortodox Ioan Popescu din Caransebeş (20 fl.), Vincenţiu Babeş (20 fl.), Aurel Maniu (20 fl.) etc. Numeroşi intelectuali bănăţeni din Timişoara, Lugoj, Caransebeş, Oraviţa, Bocşa Montană, Panciova, Reşiţa, Teracul Mare fac donaţii şi în anii următori pentru susţinerea Şcolii de fete din Sibiu. În 1891 Aurel Maniu se oferă să plătească în fiecare an de 200 fl. care să fie distribuiţi ca ajutoare pentru elevele din Sibiu[54], iar Cornelia Brediceanu din Lugoj donează cărţi şi lucruri de mână pentru aceleaşi eleve[55]. Încă din primul an şcoala va fi frecventată şi de eleve din Banat – Leontina Simionescu din Lugoj, Silvia Palcu şi Eugenia Roşiu din Biserica Albă[56] –, organizarea şi funcţionarea ei fiind un imbold şi pentru intelectualii bănăţeni. După modelul şcolii sibiene, Consistoriul din Caransebeş, Reuniunea femeilor romane din Oraviţa şi protopopiatele ortodoxe din Oraviţa, Vârşeţ şi Biserica Albă vor încerca deschiderea unei şcoli de fete în Oraviţa[57]. Din păcate, generoasa iniţiativă susţinută şi de gazeta timişoreană "Luminătoriul", nu se va finaliza în acea perioadă. Abia după Marea Unire va lua fiinţă, în septembrie 1921, Şcoala civilă de fete din Oraviţa[58].

Constituirea fondului "George Bariţiu", la 9 mai 1893, "întru eternizarea memoriei fostului preşedinte al Asociaţiunii, pentru susţinerea asociaţiei" se va bucura şi de sprijinul bănăţenilor[59]. Încă de la constituire vor contribui la acest fond protopopii Alexandru Popoviciu din Oraviţa, Macsim Popovici din Bocşa Montană, Sebastian Olariu din Făget, preotul Ioan Petrovici din Ciclova Română şi majoritatea băncilor româneşti din Banat: "Timişana" din Timişoara (51 fl.)[60], "Casa de păstrare poporală" din Oraviţa (16 fl.)[61], "Făgeţeana" din Făget (10 fl.)[62] etc.

[45] "Transilvania", an XVII, nr. 7-8, 1-15 aprilie, 1886, p. 62.
[46] Ibidem, p. 64.
[47] Ibidem, nr. 1-2, 1-15 ianuarie 1886, p. 95.
[48] Ibidem, nr. 7-8, 1-15 aprilie 1886, p. 64.
[49] Ibidem, nr. 3-4, 1-15 februarie 1886, p. 31.
[50] Ibidem.
[51] Ibidem, nr. 9-10, 1-15 mai 1886, p. 80.
[52] Ibidem, nr. 3-4, 1-15 februarie 1886, p. 31.
[53] Ibidem.
[54] Ibidem, nr. 8, 15 septembrie 1891, p. 277.
[55] Ibidem, nr. 5-6, 1-15 martie 1889, p. 46.
[56] Ibidem, nr. 21-22, 1-15 noiembrie 1889, p. 162.
[57] Ibidem, nr. 23-24, 1-15 decembrie 1889, p. 195.
[58] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Caraş-Severin (în continuare ANDJCS), Fond Liceul de fete Oraviţa, registrul nr. 5/1921, f. 1.
[59] "Transilvania", nr. 1, ianuarie-februarie 1903, p. 9.
[60] Ibidem, nr. 3, 15 martie 1894, p. 85.
[61] ANDJS, fond Astra, dosar 542/1893, f. 1.
[62] Ibidem, dosar 420/1893, f. 1.

Legăturile Banatului cu Asociaţiunea se vor menţine şi prin intermediul presei. Publicaţiile româneşti din Banat – "Luminătoriul" şi suplimentul bilunar "Avocatul poporului", "Foaia diecezană", "Dreptatea", "Foaia de duminică" – prezintă activitatea Asociaţiunii, iar revista "Transilvania" reproduce pasaje şi chiar articole de fond apărute în presa bănăţeană[63].

La adunările generale ale Asociaţiunii bănăţenii vor trimite reprezentanţi şi telegrame de salut[64]. În 1892 la Adunarea Generală de la Sibiu a concertat şi corul plugarilor din Chizătău, cel mai prestigios cor ţărănesc din "patria reuniunilor corale centenare"[65], cum era socotit Banatul de compozitorul şi dirijorul Filaret Barbu.

Legăturile Banatului cu Asociaţiunea s-au materializat şi prin participarea bănăţenilor la realizarea primei *Enciclopedii* româneşti, care va deveni "cea mai mare şi mai importantă dintre întreprinderile literare realizate sub egida Asociaţiunii"[66]. În şedinţa Comitetului Central din 3 ianuarie 1895 bănăţeanul Cornel Diaconovici a prezentat "un proiect pentru o nouă întreprindere literară din partea Asociaţiunii, în scopul lăţirei ştiinţelor şi artelor în cercuri cât mai largi la poporul nostru, anume prin editarea unei enciclopedii române"[67]. Proiectul a fost dat spre studiere unei comisii speciale formate din Ilarion Puşcariu, Zaharia Boiu, Partenie Cosma, L. Simionescu şi Cornel Diaconovici, care acceptă proiectul fără rezerve. În numărul din 15 februarie al revistei "Transilvania" s-a publicat apelul *Creştere şi cultură* semnat de preşedintele Asociaţiunii, Ioan Micu Moldovan, şi secretarul administrativ, Vasile Bologa, prin care se solicita sprijin pentru realizarea unei "enciclopedii poporale", deoarece "popularizarea ştiinţelor şi artelor şi lăţirea cunoştinţelor folositoare sunt cele mai eficace mijloace pentru promovarea progresului cultural a unui popor".[68] Lucrarea va depăşi nivelul de popularizare, fiind o lucrare ştiinţifică, chiar dacă autorii ei nu au avut nici un model românesc în acest sens[69]. Cu atât mai mare a fost meritul lui Corneliu Diaconovici, al biroului de coordonare a lucrării – medicul I. Beu, profesorul Ioan Popovici, învăţătorul Ilie Moga şi preotul Nicolae Togan –, dar şi al celor 209 colaboratori din toate domeniile ştiinţei şi culturii, în cea mai mare parte profesori, dar şi preoţi, medici, jurişti, ingineri, chimişti, agronomi, arhitecţi, economişti, militari etc. din Sibiu, Bucureşti, Braşov, Cluj, Iaşi, Blaj, Oradea, Arad, Craiova, Buzău, Botoşani etc. Cu prilejul Adunării Generale a Asociaţiunii ţinută la Lugoj în 1896 a fost difuzată prima fasciculă din *Enciclopedia română*, cuprinzând pe 6 coli de tipar 1000 de titluri, tipărită în condiţii grafice deosebite. Harta Africii cuprinsă în această fasciculă a fost apreciată drept cea mai bună hartă în culori tipărită până atunci în spaţiul românesc[70]. După opt ani de muncă intensă, în martie 1904, s-a tipărit ultima fasciculă a *Enciclopediei române*, "valoros monument literar al unităţii culturale a întreg poporului român", cum aprecia cu deplin temei coordonatorul acestei opere de excepţie, C. Diaconovici[71].

---

63 "Transilvania", an XVII, nr. 5-6, 1-15 martie 1886, p. 45-46.

64 Elena Borugă, *op. cit.*, p. 583.

65 Filaret Barbu, *Portativ bănăţean*, Lugoj, 1942, p. 5.

66 "Transilvania", an XXVI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie, 1895, p. 231.

67 Ibidem, nr. 1, 15 ianuarie, p. 31.

68 Ibidem, nr. 2, 15 februarie, p. 33-34.

69 Mircea Avram, *Astra – iniţiatoarea primei enciclopedii româneşti*, în *Centenarul revistei Transilvania*, Sibiu, 1969, p. 21-24.

70 Constantin Mălinaş, *Bihorul şi colaboratorii bihoreni în prima enciclopedie română, tipărită de "Astra" (1895–1904)* în "Crisia", t. IX, 1979, p. 570.

71 "Analele Asociaţiunei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român", t. VI, noiembrie –decembrie 1903, p. 177 (în continuare "Analele")

La cele trei volume ale *Enciclopediei române* apărute la Sibiu între 1898 şi 1904 au colaborat şi 19 personalităţi bănăţene, aducându-şi contribuţii în domenii dintre cele mai interesante: istoria Banatului, istoria bisericii, istoria pedagogiei, folclor, etnografie, economie, medicină, arhitectură etc. În paginile enciclopediei sunt consemnate contribuţiile academicienilor Vincenţiu Babeş şi Atanasie M. Marienescu, ale profesorului universitar Iosif Popovici, ale episcopului Radu Demetrescu, ale protopopilor George Popovici şi Vincenţiu Grozescu, ale canonicului Ioan Boroş, ale avocaţilor Aurel Cosma şi Ilie Trăilă, ale poetului Victor Vlad Delamarina, ale învăţătorilor Iuliu Vuia şi Sofronie Liuba, ale medicilor Mihai Pop şi C. Popazu, ale arhitectului Adrian Diaconu etc.[72] Prin studiile şi articolele trimise la Sibiu şi intelectualii Banatului au contribuit la realizarea de către Asociaţiune a primei enciclopedii apărute în sud-estul Europei[73].

Mişcarea memorandistă – cel mai important moment al mişcării naţionale după revoluţia din 1848 – a determinat autorităţile maghiare să intervină prin măsuri dure, desfiinţând Partidul Naţional Român, interzicând activitatea mai multor despărţăminte ale Asociaţiunii şi obligând-o să-şi modifice statutele pentru a elimina termenii "român" şi "transilvan" din numele "Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român"[74]. Memorandumul şi mişcarea pe care el a generat-o au marcat sfârşitul petiţionarismului românesc care durase mai mult de un secol. S-a demonstrat că metoda memoriilor şi a petiţiilor adresate monarhului nu mai putea continua şi că trebuiau căutate mijloace noi care să antreneze toate forţele sociale interesate în sprijinirea mişcării naţionale[75]. Memorandumul a reprezentat apogeul politicii de tip tradiţional, bazată pe pasivism şi pe nerecunoaşterea dualismului, evidenţiind şi impasul în care a ajuns mişcarea românească printr-o asemenea politică. Ca o consecinţă a conştientizării acestui impas, izbucneşte un conflict între liderii mai în vârstă ai mişcării naţionale – Ioan Raţiu, Gheorghe Pop de Băseşti, Iuliu Coroianu, Teodor Mihali – şi tinerii "tribunişti" – Eugen Brote, Ioan Slavici, Ioan Russu-Şirianu, Gh. Bogdan-Duică – la care s-a alăturat şi Vasile Lucaciu, care solicită schimbarea tacticii partidului şi trecerea la activism. Aceasta era dorită şi de liberalii aflaţi la putere în România, deoarece concesiile făcute Ungariei prin renunţarea la revendicarea tradiţională a autonomiei Transilvaniei ar fi uşurat relaţiile diplomatice cu Puterile Centrale[76].

---

[72] Cornel Diaconovici, *Enciclopedia română*, vol. I-III, Sibiu, 1898, 1900, 1904.

[73] Mihai Sofronie, *Activitatea editorială a Asociaţiunii Transilvane până la 1918*, în *"Astra" 1861–1950. Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român. 126 de ani de la înfiinţare*, coord. Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 292.

[74] Ştefan Pascu, *Făurirea statului naţional unitar român*, vol. I, Bucureşti, 1983, p. 273; George Cipăianu, *Astra şi oficialitatea maghiară la începutul anului 1918*, "în Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca", t. XV, 1972, p. 361-364.

[75] Liviu Maior, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania. De la autonomie spre unitatea statală*, în *Naţiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, coord. Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, 1984, p. 413.

[76] Lucian Boia, *Contribuţii privind criza Partidului Naţional Român şi trecerea de la pasivism la activism (1893–1905)*, în "Studii. Revistă de istorie", 1971, nr. 5, p. 967-971; Stelian Mândruţ, *Mişcarea naţională şi activitatea parlamentară a deputaţilor Partidului Naţional Român din Transilvania între anii 1905–1910*, Oradea, 1995, p. 42-45; Traian P. Lungu, *Viaţa politică în România la sfârşitul secolului al XIX-lea (1888–1899)*, Bucureşti, 1967, p. 211-213; Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania (1868–1918)*, vol. II, Cluj-Napoca, 1992, p. 62-64.

Argumentele reprezentanţilor curentului activist ţineau de nivelul de dezvoltare şi independenţă economică şi culturală la care ajunsese societatea românească din Ardeal şi Banat. În aceste provincii se constituise o burghezie influentă economic, bazată pe puterea financiară a băncilor româneşti şi o pătură ţărănească proprietară de pământ, care îndeplinea condiţiile de cens necesare participării la viaţa politică.

Confruntată cu presiunea activistă şi măsurile punitive ale autorităţilor maghiare, gruparea pasivistă condusă de Ioan Raţiu va încerca o apropiere de gruparea bănăţeană Mocioni-Babeş. Intransigenţa lui Alexandru Mocioni faţă de menţinerea tacticii pasiviste consfinţită în 1881, prestigiul şi influenţa fruntaşului bănăţean puteau constitui un sprijin pentru Ioan Raţiu[77]. Cum Partidul Naţional Român era desfiinţat, iar convocarea unei conferinţe naţionale şi a unor adunări electorale fusese interzisă de oficialităţile maghiare, trebuiau găsite alte căi şi metode de solidaritate naţională. În acest context de criză şi derută în mişcarea naţională va spori rolul şi influenţa Asociaţiunii. Conducătorii acesteia, adepţi ai tacticii pasiviste, consideră oportună şi benefică extinderea activităţii şi pe teritoriul Banatului. Prindea viaţă o încercare mai veche a Asociaţiunii de a-şi extinde activitatea şi "asupra românilor din părţile bănăţene"[78]. Încă din 1874 Adunarea Generală de la Deva hotăra ca următoarea adunare să se ţină la Lugoj şi prin aceasta să se facă primii paşi pe teritoriul Banatului. Moartea preşedintelui Asociaţiunii, Ladislau Vasile Pop, şi teama faţă de o posibilă intervenţie a autorităţilor, pentru că potrivit statutelor Asociaţiunea putea să-şi desfăşoare activitatea doar pe teritoriul Transilvaniei, au generat în rândul conducătorilor îndoieli cu privire la oportunitatea organizării adunării în Banat. Pentru a se lua o hotărâre realistă a fost convocată la 24 mai 1875 o întrunire a conducerii Asociaţiunii, prezidată de vicepreşedintele Iacob Bologa, la care au luat parte 4 membri fondatori – Ioan Axente Sever, Partenie Dunca, Augustin Ladai, Constatin Szezarin – şi 26 de membri ordinari – George Bariţiu, Ioan Raţiu, Ioan Micu Moldovan, Visarion Roman, Zaharia Boiu, Ioan Hannia, Ioan Hossu, Teofil Francu, Aaron şi Niculae Densuşianu etc.[79]. Conducătorii Asociaţiunii prezenţi la această întâlnire, considerând că există "grave motive pentru schimbarea locului de adunare"[80], hotărăsc renunţarea la adunarea proiectată la Lugoj şi organizarea unei Adunări Extraordinare la Alba Iulia, în 6/18 iulie 1875. Hotărârea de schimbare a locului de desfăşurare a Adunării Generale din 1875 a fost comunicată lugojenilor printr-o scrisoare trimisă de Iacob Bologa lui Filip Pascu, preşedintele Comitetului aranjator din Lugoj[81]. Au trebuit să treacă mai bine de două decenii pentru ca Asociaţiunea să-şi realizeze acest deziderat.

La această amânare a contribuit şi faptul că în Banat activităţi similare desfăşurau reuniunile şi societăţile de lectură, de cântări şi muzică, comisiile de plugari, Asociaţia de teatru, casinou şi citire din Oraviţa[82], Reuniunea învăţătorilor români greco-

---

[77] Teodor Botiş, *Monografia familiei Mocioni*, Bucureşti, 1939, p. 315; Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale*, vol. II, *1894–1914*, Timişoara, 1982, p. 98.

[78] "Transilvania", an XLII, nr. 4, jubiliar, iulie-august 1911, p. 347.

[79] ANDJS, Fond Astra, dosar 100/1975, f. 1.

[80] Ibidem, f. 3.

[81] Ibidem, dosar 101/1875, f. 4-5.

[82] ANDJCS, Fond Asociaţia de teatru, casinou şi citire din Oraviţa, dosar 3/1875, f. 1.

ortodocşi de la şcolile din dieceza Caransebeşului[83], Reuniunea învăţătorilor de la şcolile confesionale greco-ortodoxe din protopopiatele Timişoara, Belinţ, Comloş şi Lipova[84], Asociaţia naţională arădană[85], Societatea pentru fond de teatru[86], asociaţii ale studenţilor, femeilor, meseriaşilor etc. Activau în Banat, până la 1896, 18 reuniuni de lectură[87] – la Bocşa Română (înfiinţată în 1872), Reşiţa (1872), Timişoara (1873), Satu Mic (1884), Mercina (1884), Ramna (1884), Coştei (1885), Lugoj (1886), Lipova (1886), Caransebeş (1887), Goruia (1888), Cenad (1889), Ciclova Montană (1889), Văliug (1893), Făget (1893), Fizeş (1894), Izvin (1894), Oraviţa (1896) –, 17 reuniuni de cântări[88] – la Lugoj (1840)[89], Reşiţa (1872)[90], Oraviţa (1872)[91], Bocşa Română (1876), Caransebeş (1877)[92], Vermeş, Vărădia (1887)[93], Ciclova Montană (1888), Făget (1889)[94], Fizeş (1890)[95], Foeni (1891), Voivodinţi (1892), Parţa (1893), Bacova (1893), Timişoara (1893), Sânnicolau Mare (1894)[96] – şi peste 60 de comune ţărăneşti[97]. Prin activitatea desfăşurată s-au remarcat corurile ţărăneşti din localităţile Chizătău, Igriş, Racoviţa, Topolovăţu Mare, Parţa, Găvojdia, Giroc, Maciova, Ohaba Forgaci, Ferendia etc. Reuniunile de lectură, de cântări şi muzică sau corurile de plugari ce se ocupau de înfiinţarea de biblioteci, susţinerea de conferinţe şi răspândirea literaturii române erau instituţii culturale mai apropiate de gustul, înţelegerea şi posibilităţile reale ale poporului decât Asociaţiunea sau Societatea pentru fond de teatru român, ce avea în primii ani de activitate un caracter mai academic[98]. Pentru a-şi crea o structură organizatorică funcţională, Societatea pentru fond de teatru român a făcut eforturi considerabile. Nu întâmplător între anii 1872–1876 toate adunările generale se vor ţine în Banat la Timişoara (1872), Caransebeş (1873), Oraviţa (1874), Reşiţa (1875) şi Lugoj (1876)[99]. De aceeaşi atenţie s-a bucurat Banatul şi din partea Asociaţiei arădane. Încă din primii ani de activitate, Asociaţia naţională arădană şi-a constituit în Banat o reţea de colectori în cercurile Timişoara, Lugoj, Oraviţa, Vârşeţ, Secaş, Bocşa,

---

[83] V. Ţîrcovnicu, *Asociaţiile învăţătoreşti din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Studii de istorie a Banatului", t. II, 1970, p. 164; George Joandrea, *Primii şase ani din trecutul Reuniunei noastre învăţătoreşti, 1869–1874*, Caransebeş, 1910.

[84] Petru Oallde, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Timişoara, 1983, p. 239.

[85] Ioan Bolovan, *Asociaţiunea transilvană arădană pentru cultura poporului român 1863–1918. Contribuţii monografice*, Cluj-Napoca, 1994, p. 79.

[86] Virgil Vintilescu, *Consemnări literare. Repere literare bănăţene (De la începuturi până la 1880)*, Timişoara, 1995, p. 232.

[87] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Timiş (în continuare ANDJT), Fond Ilieşiu, dosar 1-6; Ioan Munteanu, *Mişcarea naţională din Banat 1881–1918*, Timişoara, 1994, p. 153; Dumitru Tomoni, *Făget. Monografie istorică*, Lugoj, 1999, p. 245-249.

[88] Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 153.

[89] Coriolan Brediceanu, *Date şi reminiscenţe pentru istoria reuniunii române de cântări şi muzică din Lugoj până la Ion Vidu*, ed. a II-a, Lugoj, 1942.

[90] Iosif Velceanu, *Albumul corurilor şi fanfarelor române din Banat. 1840–1936*, Timişoara, 1936, p. 18.

[91] Sim. Sam. Moldovan, *Oraviţa de altădată şi teatrul cel mai vechi din România*, Oraviţa, 1938, p. 115; Ion Crişan, *Teatrul din Oraviţa (1817–1967)*, Reşiţa, 1968.

[92] ANDJCS, Fond Societatea română de cântări şi muzică Caransebeş, dosar 2, f. 1-2.

[93] "Transilvania", an XXXIX, nr. 2, aprilie-iulie 1908, p. 75.

[94] ANDJT, Fond Pretura Plăşii Făget, dosar 12/1933, f. 215.

[95] "Transilvania", an XLII, nr. 4, jubiliar, iulie-august 1911, p. 558.

[96] Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 153.

[97] *Ibidem*, p. 154-156.

[98] Virgil Vintilescu, *Secvenţe literare. Repere literare bănăţene (1880–1918)*, Timişoara, 1987, p. 31

[99] Vasile Netea, *Lupta românilor*, p. 285.

Birchiş, Făget, Lipova, Voivodinţ, Sânnicolau Mare şi Saravale, cu ajutorul cărora şi-a mediatizat programul, şi-a susţinut activităţile şi legăturile cu reuniunile şi societăţile culturale bănăţene[100].

În aceste condiţii "era greu să te atingi de instituţii consacrate prin istorie şi tradiţie"[101], era părerea lui Valeriu Branişte, un bun cunoscător al realităţii bănăţene.

Şi totuşi, derularea evenimentelor a făcut posibilă extinderea activităţii Asociaţiunii şi pe teritoriul Banatului, după Adunarea Generală de la Lugoj.

CULTURAL CONTACTS BETWEEN THE BANAT PROVINCE AND TRANSYLVANIA IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY THROUGH THE TRANSYLVANIAN ASSOCIATION FOR ROMANIAN LITERATURE AND CULTURE OF THE ROMANIAN PEOPLE (1861–1896)

Abstract

According to its statue, the Transylvanian Association for Romanian Literature and Culture of the Romanian People was not meant to operate in the Banat. However, its coming into being on 23 October/4 November 1861 caused a surge of joy and hope in the hearts of the Banatian Romanians. By enrolment, participation in exhibitions, gifts of books and documents, distribution of publications, they gave effective support to the Association, and helped carry its message throughout the Banat.

The contacts between the Banat and the Association would also be ensured through the press, and would materialize in the participation of the Banatians to the writing of the first Romanian encyclopaedia, as a matter of fact the first of its kind in southeastern Europe. Nineteen prominent Banatians had a contribution to the three volumes of *Enciclopedia română* – published at Sibiu between 1898 and 1904. The fields approached by them were most interesting, as they included the history of the Banat, the history of the Church, the history of pedagogy, folklore, ethnography, economy, medicine, architecture, etc.

The Memorandist Movement – the most important stage in the national movement after the 1848 revolution – prompted the Magyar authorities to take firm action. They dissolved the Romanian National Party, shut down several sections of the Association and forced the latter to alter its statutes by eliminating the terms "Romanian" and "Transylvanian" from its appellation. Thus, it became clear that the method of memoranda and petitions to the monarch were outdated, and that fresh ways had to be thought out in order to bring together all the social forces willing to back up the national movement.

Under these circumstances, "it was difficult to approach the issue of institutions sanctioned by history and tradition." Subsequent developments would nevertheless enable the Association to extend its activities in the Banat.

[100] Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 79.
[101] Valeriu Branişte, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca, 1980, p. 225.

AFECTIVITATEA ROMANTICILOR DIN PERSPECTIVA PSIHOLOGIEI ANALITICE

ALEXANDRU MAMINA

În istoria unei societăţi aspectele „interioare" – mentalitate, afectivitate, gândire – au o importanţă aproximativ la fel de mare ca şi aspectele „exterioare" – demografie, economie, politică. Ele nu reprezintă numai o expresie (o reflectare) a cadrului exterior, ci alcătuiesc însuşi conţinutul cadrului respectiv, căruia îi conferă identitatea „vie" specifică. Între aspectele „exterioare" şi cele „interioare" relaţia nu este de condiţionare univocă (de la exterior la interior), ci de influenţare reciprocă (dialectică). Existenţa oamenilor este determinată de structurile economice şi sociale în care ei trăiesc, dar, prin voinţă şi acţiune (funcţii ale gândirii) oamenii modifică structurile ca atare. Totodată, actele sociale nu sunt motivate numai obiectiv, ci şi subiectiv. O alegere politică, de exemplu, nu se datorează numai unui status economic, ci şi unui complex de factori „culturali" – credinţe, tradiţii, reprezentări –, care nu o dată contrazic opţiunea ideologică presupusă de status (burghezii de stânga şi muncitorii de dreapta, clericii revoluţionari şi sindicaliştii conservatori).

Din această perspectivă, relevarea profilului spiritual al unei societăţi nu interesează numai istoria culturii, a producţiei intelectuale, ci şi istoria socială şi politică, în măsura în care profilul spiritual poate explica anumite atitudini şi anumite evoluţii. Situaţia este cu atât mai evidentă în cazul epocii romantice, când societatea europeană s-a aflat pregnant, chiar declarativ, sub semnul „subiectivului" şi al „idealului", când s-au afirmat individualitatea, cu trăirile sale particulare, şi invocarea unui referenţial existenţial şi moral superior, fie Dumnezeu, fie umanitatea. „Tipul" romantic a imprimat dinamica societăţii, aşa încât societatea nu poate fi pe deplin înţeleasă în toate resorturile şi tendinţele sale decât prin precizarea „tipului" romantic. O atare precizare deschide direcţii de interpretare la toate nivelurile societăţii.

În acest demers de clarificare a profilului spiritual – a datelor mentale şi intelectuale –, istoriografia poate beneficia de contribuţia conceptuală a psihologiei, în special a psihologiei analitice. Spre deosebire de psihanaliza lui Sigmund Freud, generalizatoare dar concentrată pe factorii instinctuali, şi de psihologia individuală a lui Alfred Adler, interesată de social dar concentrată asupra persoanei singulare, psihologia analitică a lui Carl Gustav Jung, universalistă şi interesată de fenomenul cultural, ca expresie a psihicului general uman, oferă instrumentarul teoretic cel mai adecvat analizei istorice. Conceptul de arhetip şi cel de tip psihologic, de pildă, permit descifrarea anumitor manifestări cultural-sociale conştiente şi inconştiente totodată, manifestări altminteri mai greu inteligibile. Psihologia analitică aduce astfel rigoarea ştiinţifică, bazată pe *observaţie* şi verificare, într-un domeniu de cercetare istorică altfel ameninţat

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 179 - 188, 2003

îndeaproape de riscul speculaţiei neîntemeiate. Rolul istoricului în acest demers e acela de a surprinde şi a explica legătura dintre datele *sub specie aeternitatis* evidenţiate de psihologia analitică şi datele particulare ale contextului analizat. Istoriografia nu se transformă în psihologie, ci se completează prin psihologie, îmbogăţind la rândul ei psihologia prin semnificaţiile diferenţei specifice.

Un element constitutiv al „tipului" romantic, „tip" devenit exemplar pentru societate, a fost încărcătura afectivă, afirmarea puternică şi ostentativă a sentimentelor şi convingerilor. Romantismul s-a definit prin implicarea personală a autorilor în lucrările lor, acestea din urmă constituind, într-un fel, „vehiculul" transmiterii către public a subiectivităţii autorilor. Romanticii nu se obiectivau în raport cu operele, ci le transferau propriile personalităţi, cu preocupările, trăirile, dorinţele şi aşteptările respective. „Pentru romantici – remarca Louis Hautecoeur –, literatura şi arta trebuie să exprime sentimentele artistului, să redea pasiunile, indiferent cât de personale sau de singulare le sunt manifestările. Poezia, drama, pictura devin lirism, confesiune. Chiar şi monstruozităţile sensibilităţii se pot etala, din moment ce sunt caracteristicile anumitor inşi. Romanticii nu se vor teme să-şi exhibeze suferinţele, răul veacului, gândurile lor intime, chiar dacă sunt criminale sau vicioase; ei nu vor ezita să «epateze pe burghez». Literatura şi arta nu mai caută să realizeze o frumuseţe universală, ci să zugrăvească un suflet individual. Romanticii devin subiectivi. Prin aceasta, romantismul francez se înrudeşte cu romantismul german. Deja Kant opusese ideea de frumos, care trebuie căutată în afara noastră, şi ideea de sublim, care e în noi înşine"[1].

Ceea ce era valabil pentru literatură şi artă, era valabil, *mutatis mutandis*, şi pentru istoriografie. Istoricii romantici nu erau observatori detaşaţi, ci se implicau afectiv în materia studiată – unii mai mult, alţii mai puţin, după gradul de implicare fiind, de altfel, mai mult sau mai puţin romantici. Ei nu se limitau la a explica lucrurile, ci le şi judecau; adoptau poziţii partizane şi imprimau scrierilor lor un stil angajat şi militant, în sensul unui finalism etic sau ideologico-politic. Pentru a-şi sugestiona emoţional cititorii, recurgeau la aşa-numitul „efect de real" (Roland Barthes), care consta în dramatizarea naraţiunii prin sugestii senzoriale şi prin imaginarea unor dialoguri – expuse în vorbirea directă – între personajele istorice, reale sau imaginate[2]. Lui Jules Michelet, în particular, care uneori întrecea măsura cu literaturizarea istoriografiei, anumiţi critici i-au contestat chiar calitatea de istoric, considerându-l mai degrabă poet, un om al imaginaţiei, care scotea istoria din vag – aprecieri cărora el le contrapunea vastul material documentar consultat[3]. (Într-adevăr, din punctul de vedere al erudiţiei şi al efortului pe care l-a făcut pentru sistematizarea materialului, considerarea lui Jules Michelet drept poet era mai mult o maliţiozitate. Nu era însă mai puţin adevărat că lucrările sale îi traduceau subiectivitatea – personalitatea, opţiunile – şi că purtau marca unei inspiraţii literare *sui generis*. De altminteri, Jules Michelet însuşi arăta că prin studiul istoriei nu urmărea doar povestirea şi judecarea, ci şi „evocarea",

---

[1] Louis Hautecoeur, *Literatura şi pictura în Franţa, secolele XVII-XX*, Bucureşti, 1982, p. 80.
[2] Jules Michelet, *Histoire de France*, vol. IV, Paris, f.a., p. 7-11.
[3] *Ibidem*, vol. I, p. XXVI.

„refacerea" şi „resuscitarea" epocilor trecute[4] – toate acestea implicând trăirea „empatică" a trecutului, prin medium-ul reprezentat de istoric, aşadar utilizarea imaginaţiei sugestive, de către autor şi de către cititori în egală măsură).

Romanticii şi-au făcut, fără îndoială, un titlu de glorie din a-i „epata pe burghezi". Cartea lui Pierre Labracherie oferă suficiente exemple în acest sens[5]. Boema a materializat un contra-model al vieţii private burgheze, prin viaţa de noapte, socialibilitatea intensă, dispreţul proprietăţii, al banului şi al economiei, inconstanţa iubirilor şi infidelitatea reprezentanţilor săi (cf. Michelle Perrot)[6]. Însă relaţia boemei şi a romantismului cu societatea burgheză a fost mai nuanţată decât lăsau să se întrevadă atitudinile şi declaraţiile polemice. Între romantism şi societatea burgheză s-a stabilit, la un anumit nivel, un fel de complicitate reciprocă – am putea spune –, de care se pare că oamenii epocii nu erau foarte conştienţi. Ca într-un act de compensare psihologică, societatea burgheză prozaică a „secretat" idealul poeziei, pe care, pentru propria ei justificare, l-a inclus în reprezentarea şi filosofia vieţii. Romantismul s-a afirmat pe fundalul acestui echilibru mai mult sau mai puţin stabil, realizat între societatea reală şi idealurile sale[7]. Cu alte cuvinte, el a constituit, sub aspect psihologic şi imaginar, opusul complementar, pendantul necesar al prozaismului burghez. Din această perspectivă, cele două, paradoxal, s-au susţinut reciproc: societatea burgheză a creat cadrul mental favorabil romantismului, iar romantismul a răspuns aşteptărilor societăţii burgheze.

Totodată, sub aspect social, romanticii înşişi proveneau din mediile burgheze. Boemii romantici erau fiii burghezilor conformişti şi conservatori din epoca Imperiului. Egotismul lor, excentricitatea, ambiţia de a muri spectaculos pentru a atrage atenţia, lipsa de modestie, toate indicau o cultură a eului, a personalităţii, a sentimentului şi a imaginii de sine, dar, în egală măsură, şi a extravertirii, a unui conformism insidios, disimulat sub bravadă. Romanticii – spre deosebire de un Stendhal, de pildă, care scria pentru *The happy few* – îşi doreau recunoaşterea socială, inclusiv din partea burghezilor pe care altfel îi dispreţuiau. Se manifestau oarecum ca cinicii din antichitate: „cerşeau" ca şi cum ar fi avut dreptul să fie întreţinuţi, dar îşi permiteau luxul să-i desconsidere pe cei de la care aşteptau recunoaştere şi sprijin (a se vedea cererile de sprijin adresate ministerelor). În definitiv, însăşi existenţa lor ca autori depindea de burghezi, în măsura în care aceştia le cumpărau cărţile şi tablourile, le urmăreau spectacolele de teatru şi concertele, citeau ziarele la care scriau sau chiar le plăteau salariile ca jurnalişti. Fără public, autorul practic nu există. Orice creaţie se inserează social, ea dobândind identitate la „intersecţia" mediilor sociale, fiind produsul unuia, dar având ca finalitate comunicarea cu un altul[8].

Exhibarea nedisimulată şi chiar ostentativă a afectivităţii romanticilor, impregnarea ei în operă a reprezentat însă mai mult decât o modă sau o infatuare

---

[4] *Ibidem*, p. XI.

[5] Pierre Labracherie, *Parisul literar în veacul al XIX-lea*, Bucureşti, 1974, p. 45-46, 96-97.

[6] Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieţii private. De la Revoluţia franceză la primul război mondial*, , vol. VII, Bucureşti, 1997, p. 263.

[7] Paul Bénichu, *Le temps des prophètes. Doctrines de l'âge romantique*, [Paris, 1977], p. 386.

[8] Jean Duvignaud, *Sociologia artei*, Bucureşti, 1995, p. 57-58.

juvenilă, deşi nici apartenenţa la o anumită generaţie nu era lipsită de importanţă: „Nu însemna oare – scria Théophile Gautier – să opui decrepitudinii tinereţea, capetelor chele pletele vâlvoi, rutinei entuziasmul, trecutului viitorul?”[9]. Mai mult decât atât, conţinutul afectiv a corespuns unui crez estetic. Friedrich Schlegel considera că, spre deosebire de poezia antică ce se întemeia pe „frumos” – element obiectiv –, poezia modernă (romantică) se întemeia pe „interesant” – element subiectiv – şi că, în consecinţă, poezia romantică era mai „vie”[10]. Viaţa, autenticitatea erau plasate în legătură directă cu creaţia şi confirmau valoarea acesteia. În acelaşi spirit, Victor Hugo arăta că nimic nu era nevalorificabil estetic, şi că veridicitatea, în toată complexitatea sa contradictorie, era cea mai adecvată transfigurării artistice: „Poezia apărută din creştinism, poezia timpului nostru, este aşadar drama; caracterul dramei este realul; realul rezultă din combinarea pe de-a-ntregul naturală a două tipuri, sublimul şi grotescul, care se încrucişează în dramă cum se încrucişează în viaţă şi creaţie. Căci poezia adevărată, poezia completă este în armonia contrariilor. Apoi, este vremea să o spunem, sus şi tare, şi aici mai ales excepţiile confirmă regula, tot ceea ce este în natură, este în artă” (Prefaţa la *Cromwell*)[11].

Pe de altă parte, încă mai profund decât un crez estetic, decât un „program” de şcoală, conţinutul afectiv, personalizarea discursului a tradus nevoia şi efortul de afirmare a subiectivităţii umane, tendinţa de individualizare morală, identitară, a participanţilor la actul cultural, autor şi public în egală măsură. Sub influenţa lui Jean-Jacques Rousseau, publicul însuşi s-a transformat tot mai mult din receptor pasiv în agent activ al culturii, prelucrând creaţia conform propriei sensibilităţi şi prelungind-o apoi în viaţa reală. Robert Darnton observa cum „Rousseau şi-a instruit cititorii să «digere» cărţile într-o manieră atât de exhaustivă, încât literatura a devenit parte din viaţă. Cititorii rousseauişti se îndrăgosteau, se căsătoreau şi îşi creşteau copiii cufundaţi în lectură”[12]. (La această „poetizare” a existenţei publicului a contribuit şi caracterul public al dramelor erotice autentice ale romanticilor – cum au fost iubirile lui Byron sau idila dintre Alfred de Musset şi George Sand, spre exemplu –, sentimentele confesate prin poezie devenind astfel realităţi extraliterare[13]. Structurarea internă şi reprezentarea societăţii burgheze permiteau asemenea transgresii şi resemnificări[14]).

---

[9] Théophile Gautier, *Istoria romantismului*, vol. I, Bucureşti, 1990, p. 5.

[10] Paul Van Tieghem, *Le mouvement romantique*, Paris, 1912, p. 40-41.

[11] Victor Hugo, *Oeuvres. Cromwell*, Paris, [1827], p. XXVIII.

[12] Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii, şi alte episoade din istoria culturală a Franţei*, /Iaşi/, 2000, p. 215.

[13] Elena Tacciu, *Mitologie romantică*, [Bucureşti], 1973, p. 216.

[14] „Chiar dacă uneori ar fi dorit să fie exclusivist, publicul nu s-a mai putut niciodată îngrădi pe deplin şi consolida sub forma unei clici, căci el se concepea pe sine şi se afla permanent cuprins într-un public mai mare, cel al tuturor persoanelor private, care, ca cititori, auditori şi spectatori – proprietatea şi instruirea fiindu-le presupuse – putea pune stăpânire pe piaţa subiectelor de discuţie. Chestiunile de discutat devin «generale» nu numai datorită importanţei, ci şi din cauza accesibilităţii lor: toţi trebuie *să poată* lua parte la ele. Acolo unde publicul se constituie în mod instituţional ca grup stabil de interlocutori, el nu se confundă cu publicul *ca atare*, dar, în orice caz, vorbind în numele lui, reprezentându-l, în calitate de purtător de cuvânt al său, poate chiar în calitate de educator al său, el revendică forma cea nouă a reprezentării, reprezentarea burgheză”. Jürgen Habermas, *Sfera publică şi transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societăţii burgheze*, Bucureşti, 1998, p. 84.

Prin eliberarea afectivității, romanticii au urmărit, în fapt, să se recompună psihic, să redobândească unitatea pierdută a ființei, din această perspectivă romantismul echivalând cu o sublimare culturală a dinamicilor inconştientului, în coordonatele trasate de specificul epocii. Era vorba de faptul că filosofia carteziană şi cea luministă privilegiaseră exclusiv rațiunea şi spiritul critic (prozaic), în detrimentul viziunii şi inspirației (poetice). De-a lungul întregului secol al XVIII-lea noua gnoseologie reuşise să penetreze inclusiv mediile ezoterice ale alchimiştilor şi ale francmasonilor, inducând o „raționalizare" a modului de gândire[15]. Rezultatul acestei dominații spirituale a fost scindarea eului conştient – a intelectului – şi a funcției raționale de restul celorlalte componente ale personalității, scindare pe care Carl Gustav Jung o califica drept „o identificare a eului cu o anume funcție sau cu un anume grup de funcții"[16]. Altfel spus, oamenii se identificau cu intelectul, pe care îl ipostaziau ca fiind eul însuşi, celelalte componente ale psihicului – afecte, „pulsiuni" religioase – ajungând ocultate în inconştient. Aici ele au devenit însă cu atât mai presante, cu cât erau mai ignorate sau chiar negate; s-au transformat în complexe afective, în „umbre" care tindeau să ia în stăpânire psihicul, putând produce, la limită, dedublări nevrotice ale personalității. Echilibrarea interioară nu se putea realiza tot prin utilizarea funcției raționale – aşa cum încerca Ideologia, la modă în perioada napoleoniană[x]. Recompunerea psihică a survenit prin irumperea inconştientului în zona observației, prin eliberarea afectivității de constrângerile cerebralității exclusive, fenomen însoțit de o sporire a vitalității, în condițiile în care energia psihică nu mai era scindată în extreme[17]. Romanticii au renunțat la psihologia mecanicistă, la *Tratatul despre senzații* al lui Condillac, de pildă, şi la dezbaterile strict intelectuale. Au început să considere valoros numai ceea ce îi angaja pe de-a-ntregul, şi să nu se încreadă decât în intuiții. Pentru ei locul certitudinilor s-a deplasat de la evidența logică spre adeziunea pătimaşă, conținutul afectiv părând să fie un criteriu de veridicitate mai autentic decât demonstrația rațională[18].

Eliberarea afectivității a corespuns resuscitării animei – arhetipul feminin din om –, care implica sensibilitate, reverie, vis, melancolie, estetizare, dorință de afecțiune, în detrimentul animusului – arhetipul masculin –, caracterizat prin rațiune, rigoare, prozaism, robustețe, moralizare, stăpânire emoțională[19]. La bărbații romantici s-a putut constata, aşadar, o scădere a ponderii imaginii de sine virile în beneficiul unei anume efeminări. Ei au devenit emotivi, au simțit şi au exprimat nevoia de a fi iubiți de femei

---

[15] Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei. Marea Operă şi modernitatea*, [Iaşi], 2000, p. 47.

[16] Carl Gustav Jung, *Tipuri psihologice*, [Bucureşti, 1997], p. 224.

[x] Un exemplu ilustru a fost Stendhal – adept al Ideologiei, el nu a reuşit totuşi să-şi depăşească propriile contradicții, pe care le-a reprodus literar cel mai bine în personajul Lucien Leuwen.

[17] *Ibidem*, p. 210.

[18] Albert Béguin, *Sufletul romantic şi visul. Eseu despre romantismul german şi poezia franceză*, Bucureşti, 1970, p. 79-80.

[19] Amintim, în acest context, teza lui Ernest Seillière, corectă ca idee, dar exagerată în concluziile sale, potrivit căreia romantismul a dezvoltat o concepție de viață erotico-afectică şi romanescă. Ernest Seillière, *Les origines romanesques de la morale et de la politique romantiques*, Paris, [1920], p. 15, 42-44.

şi au încetat să se mai ruşineze de a-şi manifesta slăbiciunile şi suferinţele în public. Romantismul masculin a fost liric prin excelenţă. Noul personaj ideal era sensibil, meditativ, generos şi înnobilat de melancolie[20].

Femeile romantice, în schimb, au resimţit o tendinţă inversă, de potenţare a animusului, care s-a tradus în încercarea lor de a ajunge asemenea bărbaţilor în chiar elementul care-i definea, la nivel inconştient, pe aceştia – cerebralitatea. Dacă bărbaţii romantici au devenit emotivi, femeile romantice au devenit cerebrale. Dorothea Schlegel lua parte la discuţiile despre religie de la Jena, Jane Austen devenea autor în proză, Germaine de Staël – la care imaginea arhetipală a animusului paternal a fost accentuată în mod deosebit de imaginea personală a tatălui concret – se încumeta să elaboreze o analiză amplă a Revoluţiei franceze, iar Aurore Dupin de Dudevant nu numai că scria şi trăia printre bărbaţi, dar se masculiniza până şi în reprezentările exterioare ale personalităţii sale, luându-şi pseudonimul George Sand şi purtând haine bărbăteşti. În condiţiile în care ştiinţele nu le erau încă accesibile, literatura părea să ofere femeilor cele mai multe oportunităţi de afirmare (cf. Stéphane Michaud)[21]. Modelului lui Werther – bărbatul suferind – i-a corespuns Corinne – ca model al femeii eliberate[22]. Aşa cum la bărbaţii stăpâniţi de anima era vorba în principal de *vanităţi* şi *susceptibilităţi* personale, la femeile stăpânite de animus era vorba de *forţa* impusă de veridicitate sau echitate. Din întâlnirea celor două afectivităţi puteau să rezulte atât iubiri la prima vedere (atracţii ale contrariilor), cât şi neînţelegeri iritante[23]. Dragostea şi apoi ostilitatea dintre Alfred de Musset şi George Sand pot fi înţelese şi prin această prismă.

Emanciparea morală şi intelectuală a femeilor fusese pregătită din vremea Vechiului Regim, de viaţa la Curte şi de civilitatea saloanelor, unde sexele erau amestecate. Epoca romantică a continuat această evoluţie, oferind noi orizonturi libertăţii femeilor – promise în cadrul libertăţii individuale[24]. Cu toate acestea, societatea şi cultura s-au precizat mai departe, în trăsăturile lor fundamentale, în funcţie de bărbaţi şi de modelele masculine. Romantismul s-a conturat mai mult după anima bărbaţilor, decât după animusul femeilor.

Recompunerea psihică operată de romantism, prin irumperea inconştientului şi eliberarea afectivităţii, nu a fost însă lipsită de riscuri. Personalitatea s-a regăsit în integralitatea ei, dar această integralitate includea şi negativul. „Întunericul a căpătat o evidenţă aspră şi masivă, ce nu mai poate fi nimicită. Raţiunea are în faţa ei ceea ce este radical *altceva* decât raţiunea: ea ştie ce legături intime o unesc cu aceşti monştri, căci ei s-au născut tocmai din constrângerea ei sau, mai exact, din refuzul constrângerii sale. Ei sunt puterea anarhică de negare ce nu s-ar fi manifestat dacă imperativul ordinii diurne n-ar fi fost promulgat. Întâlnire grea de

[20] Elena Tacciu, *op. cit.*, p. 87.

[21] François Furet (coord.), *Omul romantic*, [Iaşi], 2000, p. 130.

[22] Howard Mumford Jones, *Revolution & romanticism*, Cambridge, Massachusetts, London, 1974, p. 243-244.

[23] Carl Gustav Jung, *Eul, umbra, anima şi animus, sinele*, în *Puterea sufletului. Antologie*, Bucureşti, 1994, p. 146-147.

[24] François Furet (coord.), *Omul romantic*, p. 21.

consecințe, căci, recunoscând în duşmanul său propria-i realitate *inversată*, *reversul* fără de care ea n-ar fi lumină, rațiunea se lasă fascinată de deosebirea de care nu se poata elibera"[25]. Din această fascinație au provenit lirismul nocturn şi noctambul, cu accentele sale înspăimântătoare, precum şi – mai grav – o atracție morbidă a răului. E drept că mai mulți dintre cei care se afişau în posturi demonice sau monstruoase o făceau pentru a fi excentrici. Este însă simptomatic faptul că îşi fabricau tocmai acele imagini, şi nu altele, pentru a fi interesanți. Despre Hector Berlioz, de pildă, mai paşnicul Felix Mendelssohn-Bartholdy spunea că, în ciuda marii lui strădanii de a înnebuni complet, nu a reuşit de fapt niciodată[26]. Alții însă au ajuns să înnebunească – Gérard de Nerval, Friedrich Hölderlin –, deşi poate că erau mai puțin doritori să o facă.

Romantismul nu avea posibilitatea, şi nici intenția, de altfel, de a îndepărta iraționalul negativ prin vechea metodă luministă a cenzurii raționale exclusive. Soluția sa a fost să ia act de existența răului, să-şi asume ca inevitabilă oarecum prezența lui, dar să-l elimine după aceea, dacă nu ca prezență, cel puțin în manifestările sale, printr-un fel de transmutare valorică, de „transsubstanțiere". Căile de realizare au fost două: sublimarea poetică – în cazul creației literar-artistice – şi reconversia morală – în cazul lucrărilor istoriografice şi social-politice. Sublimarea consta în sinteza şi armonizarea contrariilor – binele şi răul, sublimul şi grotescul –, cu ajutorul inspirației poetice, aşa încât negativul etic să fie anulat în emoția estetică. Reconversia morală semnifica renunțarea la rău şi asumarea binelui, dar nu prin urmărirea unor repere artificiale, exterioare ființei, ci prin descoperirea înlăuntrul acesteia, dincolo de răul ființei individuale – egoismul –, a binelui implicit în ființa colectivă – altruismul –, ființă colectivă (comunitate) în care cea individuală se origina. În ambele cazuri era vorba de trăiri interioare genuine, nu de judecăți livreşti.

Imaginarul poetic romantic a reprodus mutația psihologică, nu atât prin introducerea unor motive noi, cât prin maniera de interpretare a acestora. Motivul naturii şi cel al nopții, de pildă, existaseră şi în literatura şi arta secolului al XVIII-lea, dar fuseseră tratate în registrul idilic, cu seninătate, corespunzător unei afectivități filtrate de normele rațiunii[x]. Romantismul le-a reconsiderat în registrul patetic, în mod tenebros – am putea spunea –, corespunzător afectivității dominate de trăirile inconştiente – de unde şi ostilitatea romanticilor față de „academism", adică față de normele estetice artificiale, rezultate din gândire, nu din trăire.

În acest sens, lui Chateaubriand pădurea virgină îi sugera infinitul. La Hölderlin, „prietenii zei" coborau în păduri, departe de oameni – deci de civilizație. Revelația avea loc în crâng, pădurea desemnând o stare sufletească, un pre-eu[27]. Asociată sălbăticiei, invocarea pădurii echivala astfel cu o regresie afectivă şi imaginară la starea dinaintea civilizației. Psihologic, acest act semnifica o coborâre în inconştientul chtonian – opusul conştientului solar al rațiunii.

---

[25] Jean Starobinski, *1789. Emblemele rațiunii*, Bucureşti, 1990, p. 120.

[26] William Fleming, *Arte şi idei*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 214.

[x] Secolul al XVIII-lea încercase, asemenea Renaşterii, să teoretizeze sentimentele. Michelangelo spunea despre sculptură că este o chestiune de minte.

[27] Elena Tacciu, *op. cit.*, p. 167-168.

La rândul ei, noaptea, departe de a mai fi cadrul suav al iubirilor galante şi formalizate, a devenit expresia misterelor sufleteşti, momentul confruntării dramatice a sufletului cu propriile abisuri, terifiante, dar şi regeneratoare prin noile posibilităţi existenţiale (şi poetice)[28] pe care le ofereau. „Ce izvorăşte dintr-o dată atât de plin de presimţire sub inimă şi soarbe aerul moale-al mâhnirii? – scria Novalis. Afli şi tu o plăcere în noi, întunecată noapte? Ce ascunzi sub mantia ta, de-mi ajunge nevăzut-puternic până-n suflet? Ales balsam picură din mâna ta mănunchiul de maci[x]. Aripile grele-ale firii le ridici în sus. Ne simţim mişcaţi nespus şi tulbure – văd un chip grav plăcut înspăimântat care, evlavios şi blând, se-nclină spre mine şi, sub buclatele-i plete, Mamei i-arată tinereţe plină de iubire. Cât de sărmană şi de copilăroasă mi se pare lumina acum – cât de îmbucurător, de binecuvântat rămasul bun al zilei. [...] Mai dumnezeieşti decât lucitoarele stele ne par ochii nemărginiţi pe care noaptea i-a deschis în noi. Ei văd mai departe decât cele mai îndepărtate dintre nenumăratele mulţimi (de astre) – fără a avea nevoie de lumină, ei pătrund adâncimile unui suflet iubitor care umple cu nespusă plăcere un loc mai înalt. Laudă ţie Regină a Lumii, Înaltă Vestitoare a lumilor sfinte, Protectoare a iubirii ferice – Ea mi te-a trimis – fragedă iubită – dulce soare al nopţii, – acum veghezi, căci eu sunt al meu şi al tău – tu mi-ai vestit noaptea ca viaţă, m-ai făcut om, – mistuie cu focul spiritului trupul meu, ca uşor şi mai adânc să mă unesc cu tine şi-aşa noaptea nunţii veşnic să dăinuie" (*Imnuri către noapte*)[29]. Noaptea conţinea ziua, sau, mai precis, întunericul misterului divin cuprindea lumina raţiunii omeneşti, care nu exista şi nu-şi dobândea identitatea decât prin cel dintâi. La nivel psihologic, în măsura în care noaptea însemna afirmarea sentimentului în locul gândirii discursive, ea echivala cu inconştientul însuşi – care copleşea conştientul diurn. În acelaşi sens, se mai remarcă la Novalis invocarea unor imagini feminine matriciale – Mama, Regina Lumii, Protectoarea iubirii –, care ar putea corespunde arhetipului matern al animei şi dorinţei de afecţiune proprie acestuia.

Prin reveria sensibilă în mijlocul naturii şi prin drama nocturnă a sufletului – care abandonau conştiinţa dinamicii vieţii interioare – romantismul a revalorizat visul, atât visul individual, cât şi „visul" colectiv, adică mitul (cf. Sergio Givone)[30]. Pentru romantici, cunoaşterea onirică, prin intermediul imaginilor, era o cunoaştere mai încărcată afectiv decât cea raţională, prin intermediul ideilor. Numai în somn, prin suspendarea simţurilor şi a gândirii, omul putea să ajungă la cunoaşterea supremă a lui Dumnezeu şi la unirea cu acesta, tocmai pentru că suspendase ceea ce îl separa de Dumnezeu. Visul prevestea disoluţia finală a individualităţii în unitate, reintegrarea în Tot din momentul morţii. Paradoxul cunoaşterii onirice era tocmai acesta: în vis – o stare subiectivă – omul, coborând în el însuşi, se unea cu

---

[28] Ziua corespundea împărăţiei lumii acesteia. Noaptea avea virtutea filosofală de a suspenda timpul şi de a dizolva spaţiul, permiţând reiterearea unei pseudo-metamorfoze poetice. Françoise Bonardel, *op. cit.*, p. 174.

[x] Se referea la somn.

[29] Novalis, *Cântece religioase. Creştinătatea sau Europa*, [Iaşi], 1999, p. 73.

[30] François Furet (coord.), *Omul romantic*, p. 254-255.

acel element interior care era mai mult decât el însuşi, ritmul vieţii sale personale intra în concordanţă cu ritmul vieţii universului, cunoştea un Real care nu era un dat exterior[31]. Miturile, ca manifestări ale ideii în formă simbolică (după aprecierea lui Friedrich Wilhelm Joseph Schelling şi, mai târziu, a lui Mihai Eminescu)[32], redau acelaşi Real. Decriptarea miturilor era o hermeneutică, prin care omul accedea la o cunoaştere superioară calitativ erudiţiei individuale.

Onirismul şi „mitologia", „nostalgia iraţionalului" – potrivit lui Albert Béguin – au caracterizat mai ales romantismul german (parţial şi cel englez, în măsura în care acesta a valorificat cu predilecţie sursele autohtone ale poeziei şi dramei: miturile celtice, folclorul, legendele epice)[33]. Romantismul francez a fost mai legat de raţiune şi de un fel de „pragmatism", de preocupare pentru problemele concrete, ce contravenea visării. Jules Michelet, de pildă, a fost ostil sensibilităţii „mistice", pe care a identificat-o cu feminitatea moale – diferită de cea fecundă şi hrănitoare –, cu lâncezeala şi cu extazul pasiv[34].

Cu toate acestea, şi în romantismul francez – în mod analog celui german – s-a regăsit ideea sacralităţii creaţiei poetice, din care a decurs cea a poetului-profet[35]. Un rol în acest sens l-au avut teosofii – Louis Claude de Saint-Martin şi Antoine Fabre d'Olivet, spre exemplu –, care considerau că poeţii inspiraţi, în exaltarea lor creatoare, aveau acces la adevărurile primordiale ale ştiinţe sacre[36]. Dar poate încă mai mult decât argumentele teosofilor, a contat exemplul lui Jean-Jacques Rousseau, întrucât impactul social al acestuia a fost unul de masă, am putea spune. În primul rând, Rousseau, prin cele două prefeţe scrise pentru *La Nouvelle Héloïse*, a iniţiat o nouă viziune asupra autorului, înţeles ca Prometeu, care ieşea în prim-planul operei şi se impunea publicului. În al doilea rând, pe acest fundal, lectura rousseauistă a reactualizat modul de lectură (cvasi)religios din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea – a citi pentru a primi nealterat cuvântul lui Dumnezeu –, el cerând practic să fie citit ca şi cum ar fi fost profetul unui adevăr divin[37]. În persoana lui Rousseau păreau să fie reunite cultul eului şi inspiraţia profetică. Această reunire a devenit modelul poeţilor romantici, care-şi justificau egotismul tocmai meritul lor de a fi „profeţi".

Poetului-profet i-a corespuns istoricul-profet. Edgar Quinet susţinea ideea şi necesitatea unui „sacerdoţiu" laic, atât timp cât gânditorii moderni înţelegeau mai bine planurile divine. La rândul său, Jules Michelet susţinea acţiunea mediatoare a gânditorului modern, în special a istoricului, între genul uman şi idealurile sale. Istoricul întreţinea cu trecutul o relaţie de comuniune oraculară, drept pentru care istoriografia avea rolul de a lega trecutul, prezentul şi viitorul. Istoricul apărea

[31] Albert Béguin, *op. cit.*, p. 17, 28, 118-119.

[32] Elena Tacciu, *op. cit.*, p. 41.

[33] Albert Béguin, *op. cit.*, p. 9, 11; Paul Van Tieghem, *op. cit.*, p. 46.

[34] Paul Bénichu, *op. cit.*, p. 555.

[35] Albert Béguin, *op. cit.*, p. 84, 108, 116.

[36] Brian Juden, *Traditions orphiques et tendances mistiques dans le romantisme français (1800–1855)*, Paris, 1971, p. 176, 184.

[37] Robert Darnton, *op. cit.*, p. 201-202.

drept un Oedip care descifra enigma umană, şi un Prometeu care dădea viaţă. Totuşi, înlocuindu-se astfel revelaţia cu iniţiativa omenească, era slăbită legiminarea supranaturală a noului „sacerdoţiu"[38].

Din acest punct de vedere se întrevăd perspectivele pe care le oferă istoria culturală pentru înţelegerea socialului şi a politicului, interpretate nu numai în datele lor obiective – structuri, instituţii etc. –, ci şi în funcţie de fondul lor subiectiv – convingeri, reprezentări ş.a.m.d. Pot fi înţelese codurile culturale ale elitelor intelectuale şi sociale urbane, reperele lor identitare şi criteriile de solidaritate şi organizare, în relaţie cu cele populare urbane sau rurale. De asemenea, pot fi observate culturile politice şi sursele filosofico-ideologice din substratul disputelor pentru putere. Cu alte cuvinte, se poate accede, dincolo de cadrul exterior, structural, la resorturile interioare, funcţionale, din istoria unei societăţi. Cele două nu constituie entităţi şi câmpuri problematice distincte sau succesive, ci un sistem unitar al existenţei sociale, întemeiat totodată pe obiect şi subiect, în care elementele componente se influenţează simultan şi reciproc.

THE SENSITIVITY OF ROMANTICISTS IN POINTS OF ANALYTIC PSYCHOLOGY

Abstract

An issue of cultural history is considered in an inter-disciplinary, historical-psychological approach : the sensitivity of the romanticists in relation with the society in which they asserted themselves. An analysis is made of the psychological restructuring operated during Romanticism by deliberate assimilation of the unconscious mind in the area of sensitiveness and intellectual creation, best of all expressed in the nocturnal imaginary. The relation between the Romantic poetic "type" and the "prosaic" bourgeois society is also approached. The feature of Romanticism set in complementary opposite position to the representations of society is also brought out. As a conclusion, the importance of "internal" factors (mentality, sensitivity, ideas) in the evolution of society is demonstrated, these factors lending "vivid" identity to society, opening new ways to interpretation of social and political factors, understood according to their subjective foundation (beliefs, representations, etc.).

[38] Paul Bénichu, *op. cit.*, p. 479, 524, 527.

REVOLUŢIA ÎN CONCEPŢIA LIDERILOR POLITICI ROMÂNI ŞI ITALIENI ÎNAINTE ŞI DUPĂ 1848

RALUCA TOMI

"Trecutul ne înăbuşă. Revoluţia franceză, o spun cu toată convingerea, ne striveşte. Ea apasă pe inima partidului (republican) ca un coşmar şi îl împiedică să lupte. Ea ne orbeşte prin lumina luptelor sale gigantice. Ne fascinează prin privirea ei victorioasă. Suntem îngenuncheaţi în faţa ei"[1]. Sunt cuvintele lui Mazzini din capitolul VIII al lucrării sale *Foi et Avenir*, apărută în 1835. Era o delimitare faţă de ceea ce credea el că reprezenta Marea Revoluţie Franceză – eveniment grandios care a închis o epocă, dar nu a iniţiat o alta – şi revoluţia ce urma să plămădească o nouă Europă.

Înainte de a începe demersul nostru se cuvin câteva delimitări cronologice şi metodologice. Perioada pe care ne-am propus s-o prezentăm este cuprinsă între 1831, anul întemeierii Tinerei Italii – deceniul patru al secolului al XIX-lea, însemnând pentru spaţiul românesc apariţia societăţilor secrete – şi 1853 – anul eşecului insurecţiei milaneze şi al declanşării Războiului Crimeii. În actualul studiu ne-am oprit precumpănitor asupra concepţiilor democraţilor italieni şi ale radicalilor munteni, amintind tangenţial opiniile conducătorilor moderaţi. Ne-am propus să răspundem la următoarele întrebări: A fost revoluţia un mijloc, o cale îmbrăţişată de liderii italieni şi români, prin care ţinteau rezolvarea problemelor naţionale şi sociale? În ce măsură experienţa lor prerevoluţionară le-a marcat acţiunea din timpul anilor 1848–1849? Ce anume s-a schimbat în concepţia lor după revoluţie? Nu ne vom referi la influenţele evidente ale gândirii politice franceze asupra formării concepţiilor lor şi nu ne propunem să facem o analiză comparativă.

Dilema liderilor italieni în perioada prerevoluţionară a fost: Ce cale era posibilă pentru înfăptuirea programului risorgimental, reformele sau revoluţia? Primii care şi-au definit programul politic au fost republicanii mazzinieni. Deosebim trei etape în plămădirea acestei concepţii: 1831–1833, perioada de exil francez, când Mazzini întemeiază "Tânăra Italie" şi îşi afirmă principiile pe care le va dezvolta ulterior în scrieri şi corespondenţă; experienţa elveţiană concretizată în constituirea "Tinerei Europe" şi în conceperea lucrării *Foi et Avenir*; exilul britanic început în 1837 şi implicarea sa în dezbaterea declanşată în 1840 în jurul conceptului de democraţie.

"Tânără Italie" se năştea la Marsilia în sânul emigraţiei italiene, influenţată de existenţa grupărilor carbonare aflate sub fascinaţia lucrării lui Filippo Buonarroti, *La Conspiration pour l'Égalité dite de Babeuf* (1829), de efervescenţa asociaţiilor republicane apărute în urma revoluţiei din iulie – în special a Societăţii Amicii Poporului –, de articolele saintsimoniştilor publicate în "Le Globe", "Revue Enciclopedique", de deviza "Dumnezeu şi libertate" şi spiritul publicaţiei"

---

[1] Giuseppe Mazzini, *Foi et Avenir*, Paris, ed. a II-a, 1850, p. 71.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 189 - 207, 2003

L'Avenir", condusă de Hugues Félicité Robert de Lamennais, Henri Baptiste Lacordaire şi Charles de Montalambert[2]. Pe plan european evenimentele din iulie 1830 au avut consecinţe incendiare: revoluţii în Belgia, Polonia, în Elveţia[3], o repetiţie la "primăvara popoarelor" din 1848.

Înfiinţată în octombrie 1831, "Tânăra Italie" îşi definea programul şi statutul în publicaţia cu acelaşi nume. Momentul avea o semnificaţie aparte în condiţiile în care mişcările din Bologna, Modena, Romagna, Reggio, Parma, Ferrara au fost înfrânte de Austria, iar cea din Roma în care era amestecat şi viitorul Napoleon al III lea a eşuat[4].

În *Instruzione generale per gli affratelatti nelle Giovine Italia* se sublinia că scopul acesteia era de a înfăptui o Italie unită, independentă şi republicană, idee singulară în peisajul emigraţiei italiene din Marsilia, în care precumpănea conceptul federalist de realizare a statului italian. Cei chemaţi să înfăptuiască acest program erau tinerii, limita de vârstă a adepţilor fiind 40 de ani[5]. Nu numai vârsta biologică urma să deosebească noua societate de grupările carbonare, dar şi principiile organizatorice, simple, fără simboluri şi o ierarhie complicată, cu o activitate desfăşurată în legalitate, neîngrădită de rigorile conspirativităţii, "o frăţie de tineri care se unesc pentru a munci în comun, cu sinceritate, francheţe şi încredere"[6], lucru posibil în primii ani ai regimului lui Ludovic Filip. Mijloacele de înfăptuire a scopului declarat erau educaţia şi insurecţia. Dacă în privinţa educaţiei Mazzini a fost influenţat de concepţia saintsimoniştilor ce vedeau în popor "arbitrul, centrul, legea vie a lumii"[7], iar în politică o problemă de educaţie; de cea a republicanilor francezi ce afirmau că "a conspira este faptul minorităţii, noi căutăm să luminăm masele"[8], în cea a insurecţiei îmbrăţişează ideile lui Carlo Bianco di Saint Joriaz, autor al tratatului *Della guerra nazionale d' insurezione per bande* (apărută la Marsilia în 1830)[9]. Mazzini afirmă: "Războiul insurecţional este războiul tuturor naţiunilor care se emancipează de sub dominaţie străină". Am amintit termenul de insurecţie pentru că în această perioadă gânditorul italian nu face o distincţie explicită între insurecţie şi revoluţie. În martie 1833, meditând la declanşarea unor mişcări în nordul Italiei, spunea: "revoluţia va avea loc în cadrul actualei diviziuni, nu poate izbucni în Italia într-o singură zi fără un adevărat miracol. Revoluţia va urma necesar marile diviziuni actuale. Azi va izbucni în Neapole, mâine în Romagna; poimâine în Genova". În ceea ce privea conducerea "să se oraganizeze un guvern în primul teritoriu revoltat şi încet, încet să se extindă şi asupra celorlalte teritorii"[10]. Din corespondenţa sa rezultă că era înclinat să

---

[2] Salvo Mastellone, *Mazzini e la "Giovine Italia" 1831–1834*, vol. I-II, Pisa, 1970.

[3] Adolfo Omodeo, *L'Età del Risorgimento italiano*, ed. a IX-a, Napoli, 1968, p. 260-261.

[4] Alfonso Scirocco, *L'Italia del Risorgimento. Storia d'Italia dall'unità alla Repubblica*, Milano, 1990, p. 138.

[5] Salvo Mastellone, *op. cit.*, p. 121.

[6] *Ibidem*, p. 89.

[7] *Ibidem*, p. 148.

[8] *Ibidem*, p. 165.

[9] *Ibidem*, p. 12.

[10] *Ibidem*, vol. II, p. 11.

accepte ideea unei autorităţi dictatoriale, concentrată într-un mic număr de oameni, dar aceasta numai ca soluţie provizorie[11]. Mazzini nu avea o teorie revoluţionară proprie, nici o idee clară despre cum trebuia condusă mişcarea insurecţională. Cu o concepţie romantică, el credea că iniţiativa unora poate atrage poporul împotriva tiranilor în numele justiţiei şi al libertăţii. Şi nu era singurul care se zbătea să perceapă termenul de "revoluţie" într-o epocă când acesta era încărcat cu semnificaţii diverse, când supravieţuitorii şi urmaşii Marii Revoluţii Franceze încercau să-i descifreze sensurile, definindu-şi poziţiile faţă de Teroare şi de iniţiativa revoluţionară a Franţei[12]. Şi liderii italieni încercau să răspundă la întrebarea: Ce este revoluţia? O discontinuitate, o ruptură definitivă cu trecutul, o "întrerupere în timp, o împărţire a acestuia între înainte şi după", "o epocă de criză şi de aceea excepţională"[13] – cum spunea Elia Benza în articolul *Considerazioni sulla Rivoluzione*, apărut în "Tânăra Italie" în 1833, sau după cum scria Giuseppe Piso, "când zic revoluţie nu spun războaie civile, ci înţeleg modificări ale sistemului social şi concesiile făcute de guvernele luminte în legătură cu progresul şi nevoile celor mulţi"[14]. Însuşi genovezul a avut un moment de îndoială în ceea ce privea viitorul republican al Italiei. În 1831 îi scria lui Carol Albert despre calea democratică ce o putea urma şi crearea unui "tron popular înconjurat de instituţii republicane", iar pe steagul său să aibe înscrisă deviza "Unire, Libertate, Independenţă". Totuşi, din aceşti ani de dispute teoretice Mazzini reţine trei aspecte pe care le va dezvolta ulterior: caracterul naţional al revoluţiei ca desfăşurare şi program; în dispută cu Buonarroti neagă iniţiativa franceză în declanşarea revoluţiei viitoare, care urma să fie europeană şi simultană.

La sfârşitul anului 1835 apărea lucrarea *Foi et Avenir*. Mazzini îşi dezvăluie întreaga sa concepţie asupra revoluţiei, având experienţa destrămării "Tinerei Italii", a înfiinţării "Tinerei Europe", a primelor eşecuri din 1833–1834 din Genova[15] şi Savoia[16]. Prima l-a marcat profund în special prin sinuciderea în închisoare a prietenului său Jacoppo Ruffini, a doua aducea în arena mişcărilor italiene figura lui Giuseppe Garibaldi.

În primul capitol al lucrării distinge între opoziţie şi revoluţie. Prima era rezultatul unei simple împotriviri, o ridicare spontană, fără pregătire şi fără consecinţe, o mişcare "care ucide şi nu reface"[17]. Revoluţia era cu totul altceva. Şi aici face distincţia între "revoluţia politică" şi "revoluţia morală şi socială"[18], două elemente complementare fără de care Revoluţia nu există. "Credeţi că dacă republica este proclamată scopul vostru este atins. Dar moravurile, obiceiurile, ideile, credinţele sunt ele schimbate? Nu, scopul vostru nu este atins... Veţi avea o

[11] *Ibidem*, p. 21.
[12] François Furet, *Revoluţia în dezbatere*, Iaşi, 2000, p. 25-34.
[13] Salvo Mastellone, *op. cit.*, vol. II, p. 8-9.
[14] *Ibidem*, vol. I, p. 327.
[15] Conspiraţia mazziniană a fraţilor Ruffini.
[16] Tentativa lui Giuseppe Ramorino.
[17] Mazzini, *Foi et Avenir*, p. 3-4.
[18] *Ibidem*, p. 8-9.

formă republicană altoită pe un fond monarhic". Şi continuă "adevărata chestiune este cea morală şi socială"[19]. Însă nu dă soluţii concrete pentru realizarea acestor deziderate , se mărgineşte numai la critica revoluţiilor franceze din 1789 şi 1830 din perspectiva saintsimonistă. "Popoarele nu se regenerează prin analiză (prin critică, împotrivirea la un sistem – *n.R.T.*). În accepţiunea noastră singurul instrument de regenerare care a fost dat rasei umane este asocierea, sinteza divină"[20]. Care era şansa popoarelor asuprite din Europa de a accede spre libertate şi democraţie? Prin reforme sau prin revoluţii? Aceasta este una din întrebările puse de Mazzini contemporanilor săi: "Cum poate fi posibil un progres gradual într-o ţară în care nu există presă, publicaţii de orice fel, teatru naţional, învăţământ popular? Dacă această ţară suferă ? Suferă neînchipuit atât în popor cât şi în elite?" Se referea, exagerând bineînţeles, nu numai la cazul Italiei, dar şi al celorlalte naţiuni europene dintre care enumeră Polonia, Ungaria, Germania, Spania[21]. Soluţia, remediul astfel legitimat era insurecţia: rapidă, generală şi energică, republicană, populară. Se renunţă astfel la sintagma "pentru popor în numele poporului"[22], agreată de societăţile secrete de până atunci, şi se adoptă cea a "revoluţiei poporului prin popor". Cum era posibilă declanşarea acesteia? Prin credinţă şi acţiune, spune Mazzini. "Popoarele care au alunecat până în infern în căderea lor, vor atinge cerul ridicându-se" prin "credinţa socială", cea care triumfă, care uneşte, credinţa în destinele lor, în misiunea lor, în misiunea epocii[23]. Prin acţiune, dar nu în orice fel. El teoretizează acţiunea ca principiu şi nu declanşarea imediată, precipitată a mişcărilor insurecţionale, martiriul cu orice preţ. "Vrem să ne luptăm în plină zi", să combatem teoriile ce invocă apelul la o ordine nerecunoscută de popor, "principiul acţiunii pe care îl înscriem cu sinceritate pe drapel este intim legat de credinţa noastră într-o epocă nouă"[24]. Insurecţia urma să fie condusă de partidul republican, care nu "este politic" ci religios în concepţia lui Mazzini. "Partidele politice cad şi mor; cele religioase nu mor ... pentru că principiile lor sunt încarnate în moravuri"[25], transcend generaţiile. În viziunea sa, revoluţia făcea parte din dezvoltarea progresivă a Umanităţii, o accelera spre forma supremă a organizării viitoarei epoci care era Asociaţia. Iar forma de guvernământ în care principiul asocierii era cel mai dezvoltat era Republica. Dar constituirea acesteia într-o formulă durabilă era posibilă numai prin unitatea în acţiune a tuturor naţiunilor europene. În final reia ideea din statutul "Tinerei Europe", afirmând: "credem deci în Sfânta Alianţă a Popoarelor ca cea mai largă formă de organizare a epocii noastre"[26].

---

[19] *Ibidem*, p. 10.

[20] *Ibidem*, p. 11-12.

[21] *Ibidem*, p. 15.

[22] Giulio Cavazza, *Correnti politiche del movimento democratico in Europa*, în *Fede e Avvenire. La proposta mazziniana per la democrazia europea*, Imola, 1992, p. 23.

[23] Mazzini, *Foi et Avenir*, p. 18.

[24] *Ibidem*, p. 19-20, n. 1.

[25] *Ibidem*, p. 23.

[26] *Ibidem*, p. 84.

Nevoit să părăsească Elveţia, îşi începe în 1837 exilul în Anglia, unde va acţiona liber într-unul dintre cele mai avansate sisteme politice ale momentului. Era dificil în acel mediu să aprofundeze teoria sa revoluţionară sau să proclame într-o manieră evidentă principiile sale republicane. De aceea îl vedem lansându-se într-o dezbatere la modă în epocă, cea cu privire la democraţie. El scria în 1839: "Acest cuvânt democraţie, până de curând cuvânt de ordine al unor fanatici, astăzi se află în centrul tuturor problemelor importante"[27]. Continuă însă să se implice în mişcările din peninsulă, să acţioneze pentru înfiinţarea de noi filiale ale "Tinerei Italii" reconstituită în 1839 – una dintre acestea fiind "Esperia", condusă de fraţii Bandiera, martirii din 1844, ale căror planuri de acţiune în sud fuseseră dezavuate de genovez –, pune bazele Uniunii muncitorilor italieni[28].

Din 1843 ştafeta gândirii politice italiene ce încerca să răspundă întrebărilor esenţiale privind viitorul peninsulei este preluată de moderaţi, deci de cei ce excludeau din categoria mijloacelor posibile revoluţia. Dintre aceştia remarcăm figura preotului piemontez Vicenzo Gioberti, care în urma contactelor cu "Tânăra Italie" este nevoit să părăsească Torino în 1833 şi să se exileze în Paris şi Bruxelles[29]. De aici va publica *Introduzione allo studio della filosofia,* în 1836 *Sul Progresso,* iar în 1843 cea mai imoprtantă operă a sa, *Del primato morale e civile degli italiani,* cu un răsunet deosebit în mediile cultural-politice ale vremii. Au ieşit două ediţii la un interval de câteva luni. Nu este cazul să ne oprim asupra ideilor promovate de Gioberti, ce vedea în posibila regenerare a bisericii catolice o condiţie esenţială pentru consolidarea papalităţii, care şi-ar putea relua rolul de ghid al popoarelor şi de conducător al unei federaţii italiene. Mai interesantă pentru subiectul nostru este critica mişcărilor revoluţionare pe care teologul o întreprinde. El afirmă că "revoluţiile făcute de cincizeci de ani încoace în Italia, Spania, Germania nu sunt decât imitaţii ale celor din Franţa", iar "imitaţiile servile nu reuşesc în politică". De ce imitaţii? Pentru că fiecare popor are o dezvoltare unică şi continuă: "Orice popor e o lucrare de la Dumnezeu, care poartă în sânul său încă de la naştere propiul viitor, care diferă unul de celălalt". Imitaţia poate duce la inerţie, apatie, "naţiunea ce nu recunoaşte acest lucru e pedepsită, nu mai crează"[30]. Se ridică în lucrarea sa împotriva celor care vor să facă din Papa "un cap al mişcărilor revoluţionare... Este o idee străină, născută în capul tulbure al unui preot francez" – referire directă la Lamennais. Acţiunea pontifului nu trebuia să depăşească caracterul pacific şi spiritual, să incite poporul împotriva principilor[31].

O opinie diferită de mazzinieni şi de reformişti o avea Giuseppe Ferrari. În ianuarie 1848 îi apărea la Paris în "Revue Enciclopedique" studiul *La révolution et les reformes en Italie.* Opţiunea sa pentru revoluţie îl apropia de Mazzini. "Reformele consolidează absolutismul şi îl lasă arbitrul destinului peninsulei; revoluţia sfărâmă jocul autorităţii şi lasă viitorul geniului italian. Calea reformelor

[27] Salvo Mastellone, *Pensieri sulla Democrazia in Europa,* Milano, 1997, p. 10.
[28] *Ibidem,* p. 28.
[29] Alfonso Scirocco, *op. cit.,* p. 224.
[30] Vicenzo Gioberti, *Del Primato morale e civile degli italiani,* Torino, 1948, p. 98.
[31] *Ibidem,* p. 100.

este fără ieşire şi ne întoarce spre trecut; revoluţia angajează Italia în mişcarea popoarelor libere şi o asociază marii sfere a libertăţii europene"[32]. Şi continuă: "reforme sau constituţii, absolutism sau revoluţii aceasta e dilema Italiei". Problemele care îl diferenţiază de Mazzini şi prefigurează ruptura definitivă din perioada postrevoluţuionară sunt: spre deosebire de genovez, care accentua latura naţională a programului revoluţionar – trebuia înfăptuită unirea, câştigată independenţa –, Ferrari subliniază latura sa socială. Mai întâi trebuiau proclamate constituţii democratice, câştigată puterea politică în fiecare stat – excludea ideea unei singure revoluţii italiene – şi apoi se putea plăsmui un program de eliberare naţională. Se pronunţa împotriva unităţii: "realitatea Italiei este diviziunea istorică a statelor. Dreptul fiecărui italian este de a trăi liber în statul său[33]. Ultima divergenţă se referea la influenţa determinantă a Franţei în declanşarea revoluţiilor din spaţiul italian: "Ce reprezintă Franţa pentru Italia? Este mai mult decât o naţiune, este o religie"[34].

Acelaşi statut de matrice spirituală l-a avut Franţa şi pentru "juna partidă naţională", care începe să se afirme în politica şi cultura română odată cu anul 1840. Începând cu 1835 o parte a tinerilor aflaţi în Paris – Ion Ghica, Vasile Alecsandri, Dimitrie Brătianu, Al.G.Golescu, Nicolae Kreţulescu – intră în contact cu cercurile emigraţiei poloneze şi italiene, colaborează la publicaţiile timpului – "Le National", "Le Polonais" – înfiinţează prima societate culturală ce depăşea limitele teritoriale, "Societatea pentru învăţătura poporului român", sprijină activitatea lui Ion Câmpineanu[35]. Întorşi în ţară, trăiesc intens timpuri în care "revoluţia pusese stăpânire pe literatură şi poezia luase armele în mână". Întemeietori de publicaţii cu titluri semnificative, "Dacia Literară", "Propăşirea", "Magazin istoric pentru Dacia", în care se plămădea programul naţional şi se anunţa noua tendinţă de regenerare a societăţii româneşti, cei mai mulţi vor acţiona şi în cadrul societăţilor secrete "şi caută a pregăti revoluţia viitoare şi a formula sinteza ei". Nu ne vom opri asupra activităţii acestor societăţi, cărora le-au fost consacrate studii, articole, lucrări de amploare. Vom încerca să detectăm în scrierile, corespondenţa viitorilor lideri acele elemente teoretice ce ne-ar ajuta să răspundem la întrebarea: a existat o teorie despre revoluţie în gândirea politică românească prepaşoptistă?

Pentru Nicolae Bălcescu implicarea în mişcarea de la 1840 a reprezentat primul contact cu activitatea conspirativă, cu principiul instaurării printr-o răsturnare brutală a unui nou regim. Programul radical al societăţii[36] viza instaurarea unui regim republican prin intermediul unei insurecţii. Iată cum comenta Ion Ghica într-o scrisoare din 1841 către Dimitrie Brătianu acuzaţiile

[32] Giuseppe Ferrari, *La rivoluzione e le riforme in Italia*, Torino, 1948, p. 1044.

[33] *Ibidem*, p. 1051.

[34] *Ibidem*, p. 1076.

[35] Dan Berindei, *Tineri români la Paris înainte de 1848*, în *România şi Europa în perioadele premodernă şi modernă*, Bucureşti, 1997, p. 143; C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834–1849*, Bucureşti, 1967.

[36] Gh. Zane, *Le mouvement révolutionaire de 1840, prélude de la revolution roumaine de 1848*, Bucureşti, 1964, p. 88-90.

aduse lui Bălcescu: "Pentru Bălcescu s-au găsit în dosar trei procese verbale. În primul nega totul, în al doilea recunoştea că a fost la Vaillant, că acolo s-a vorbit despre insurecţie"[37]. După recluziunea impusă de la mânăstirea Mărgineni se angajează în constituirea "Frăţiei", care patrona din umbră activitatea politică şi culturală a "junei partide naţionale". Din considerente lesne de înţeles – cenzură, vigilenţa autorităţilor regulamentare – în scrierile lui Bălcescu din presa din ţară nu apare explicit ataşamentul său faţă de principiile democratice. Totuşi, unele semnale se pot detecta. Nu este întâmplătoare apariţia primului său studiu, *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum,* publicat în "Propăşirea". Cel care va acorda o atenţie deosebită constituirii gărzii naţionale şi a armatei de voluntari în timpul revoluţiei de la 1848 nota în 1844: "să nu uităm văzul politic: că o naţie războinică şi unită, oricât de mică va fi, n-a fost niciodată biruită şi nici că va fi"[38]. În *Cuvânt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, scriind despre "miracolul" menţinerii naţionalităţii româneşti, care "s-a strecurat minunat din toate primejdiile", el vorbea despre înfăptuirea unei "reforme politică şi soţială, care să ne facă vrednici a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a naţiilor europene"[39]. Dacă în *Români şi fanarioţi* afirma că insurecţia lui Tudor Vladimirescu "ne scăpă de fanarioţi şi ţara îşi dobândi vechile sale drepturi"[40], în încheierea emoţionantul studiu dedicat spătarului Ioan Cantacuzino apărut în "Magazin istoric pentru Dacia" spunea premonitoriu: "ei nu ştia ce poate face un popor cât de mic când îşi apără ale sale şi când e aprins de o nobilă idee ... în sufletul acelor oameni amorţiţi de-o lungă tiranie, orbi sau corupţi, este un glas ascuns care le vorbeşte neâncetat de adevăr, virtute ... şi care la trebuinţă îi preface în eroi..."[41]. "Privilegiurile se vor sfârşi, dar poporul rămâne veşnic", cuvintele lui Mirabeau puse în fruntea studiului dedicat "stării sociale a muncitorilor plugari în principatele române", era o declaraţie oficială a principiilor democratice de care era animat Bălcescu, iar cuvintele din încheiere o ameninţare nedeghizată: "căci vai de acele naţii unde un număr mic de cetăţeni îşi întemeiază puterea şi fericirea lor pe robirea gloatelor! Ele pier!"[42].

Ajuns în Paris, impulsionează prin prezenţa sa Societatea studenţilor români într-un an – 1846 – care debutase sub semnul lucrării lui Michelet, *Le Peuple*, şi al declanşării insurecţiei din Cracovia, al prelegerilor electrizante ţinute de Adam Mickiewicz, Edgar Ouinet la Colege de France. Îşi expune, cu acea forţă a profunzimilor dată de adevărata credinţă, gândirea sa politică în cuvântarea ţinută în faţa tinerilor români din Paris la cumpăna anilor 1846/1847. Într-un moment de răscruce al generaţiei sale, care se simţea suspendată între "trecutul care piere şi

[37] Ion Ghica, *Opere*, vol. 5, Bucureşti, 1988, p. 83.

[38] Nicolae Bălcescu, *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum*, în *Opere. Scrieri istorice, politice şi economice 1844–1847*, ed. critică Gheorghe şi Elena Zane, Bucureşti, 1974, p. 78.

[39] Idem, *Cuvânt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, în *ibidem*, p. 95.

[40] Idem, *Români şi fanarioţi*, în *ibidem*, p. 108.

[41] Idem, *Spătarul Ioan Cantacuzino*, în *ibidem*, p. 123.

[42] Idem, *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele române în diferite timpuri*, în *ibidem*, p. 161.

viitorul care începe a ne luci", Bălcescu împărtăşeşte semenilor săi câteva răspunsuri prin care încearcă să le risipească temerile. În primul rând afirmă că progresul societăţii nu poate fi oprit, fiind pregătit chiar şi în perioadele de restrişte, de deznădejde. "Vă înşelaţi, voi luaţi drept moarte ceea ce este pregătirea unei transformaţii sociale. Acea luptă între interesurile opoziţie şi vrăjamşe, acea mare neunire, acea dezorganizaţie socială, toate sunt semne de viaţă, toate ne arată că o lucrare mare se face în societate, toate ne vestesc începutul zămislirii unei societăţi nouă"[43]. Lupta împotriva inerţiei, a sterilităţii datorate lipsei "convincţiilor puternice" trebuia condusă de Junimea română, care are onoarea de a lua "iniţiativa acestei regeneraţii a naţiei"[44]. Critică diversele opinii ce se manifestau în sânul conducătorilor români cu privire la atitudinea în faţa viitoarelor schimbări. "Unii din noi zic: să tăcem şi să aşteptăm evenimentele şi apoi să devenim oameni", alţii zic "să ne aliem cu puterea cât de rea va fi şi să tregem în favorul naţional", "alţii preocupaţi mai mult de prezent decât de viitor, zic: puterea e o stavilă, să o răsturnăm!"[45]. Poziţia sa era diferită. Evenimentele care se precipitau trebuiau pregătite, "altminterea nu ne vom putea folosi de dânsele". Răsturnarea violentă a câtorva persoane nu era o soluţie. "Cârmuirile domnilor, sunt espresia societăţilor. Dacă societatea e rea şi cârmuirea trebuie să fie rea. Lăsând societatea în starea de mai înainte şi răsturnând oarecare persoane ce sunt în capul ei, nu facem alt fără numai ne punem în îndatorire de a începe a doua zi lupta cu cei ce le-au luat locul. Societatea dar domnilor trebuie a regenera, iar nu vreo câteva individuri a preface"[46]. Iată exprimată opinia sa în privinţa revoluţiei ca un proces de regenerare cu o accepţiune largă, ce nu se rezumă numai la o schimbare violentă a puterii politice. Pune accent pe mijloacele culturale pe linia tradiţiei iluministe: "Practica virtuţii, propaganda prin scris, prin grai a acestor idei până atunci până când ele vor ajunge convincţii puternice pentru majoritatea naţiei. Luminarea şi rădicarea poporului din starea lui cea apusă făcându-i loc la banchetul naţional, acestea vor fi mijloacele noastre de lucrare"[47].

La începutul anului 1848 Hippolyte Deprez publica în "Revue des deux mondes" *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain.* Articolul, scris sub influenţa lui Nicolae Bălcescu, a fost considerat chiar de către contemporani programul "junilor români"[48]. În 15 decembrie liderul român îi scria Alexandrei Florescu: "acum lucrurile ţării se lămuresc. Partidele se împart în trei: partida fanariotă, partida bătrânilor boieri, partida tinerilor, al cărei program se tipăreşte acum şi va ieşi la 1 ianuarie viitor"[49]. Publicistul francez, care vizitase Transilvania, Banatul şi Ţara Românească în iarna lui 1846, cunoştea aspiraţiile generaţiei tinere "nouă şi mai puternică, fără a fi mai puţin moderată decât cele care au precedat-o", care "va intra în cariera politică şi va aduce aici în mod deschis tradiţiile şi

[43] Idem, *Cuvântare ţinută la Societatea studenţilor români din Paris,* în *ibidem,* p. 176.
[44] *Ibidem,* p. 178.
[45] *Ibidem,* p. 177.
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem,* p. 178.
[48] C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834–1849,* p. 101.
[49] Idem, *1848 la români,* vol. I, Bucureşti, 1982, p. 335.

ambiţiile românismului". Erau două posibilităţi de regenerare a politicii româneşti: fie colaborarea cu principii existenţi – "tinerii nu au câtuşi de puţin în privinţa acestor domnitori idei preconcepute, nici proiecte duşmănoase şi nici chiar vreun sentiment de ură ascunsă" – fie, în caz de rea-credinţă din partea domnilor – persistenţa cenzurii, împiedicarea învăţământului superior în limba română, prosternarea în faţa protectoratului –, înlocuirea acestora cu un boier, "care respectând suzeranitatea otomană, ar reuşi în sfârşit să continue şi să dezvolte tradiţiile de la 1821"[50]. Nici în acest articol nu se vorbea despre o schimbare radicală a sistemului politic din Principate, ci numai despre înlăturarea protectoratului prin apel la puterea suzerană, ceea ce s-a şi întâmplat în timpul revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească.

Dimitrie Brătianu, personalitate cu multiple contacte în lumea culturală a Franţei, care îl impresionase prin talentul său pe Michelet, rosteşte la rândul său un discurs la sfârşitul anului 1847 în faţa tinerilor de la Paris. Cuvintele pline de lirism şi de un patetism specific epocii îndeamnau la acţiune în condiţiile în care Europa se mişca, iar naţiunile îşi revendicau drepturile. "Ecoul Apeninilor, ecoul Alpilor n-a ajuns până la urechile voastre; nu le auziţi, nu răsună în inimile voastre? Ce! Mişcările Stiriei, mişcările Siciliei, mişcările Boemiei sunt suvenire? Să ne grăbim, să ne grăbim, fraţii mei, căci ceasul României a sunat..."[51]. Nu se cristaliza un program politic, nici calea potrivită pentru a fi câştigate aceste drepturi, era mai mult o Marseilleză în proză.

George Bariţiu reuşea în "Gazeta de Transilvania" să informeze publicul român despre frământările politice europene, oprindu-se precumpănitor asupra celor din spaţiul italian. Depăşeşte poziţia pur descriptivă a evenimentelor încercând să sesizeze cauzele şi direcţia acestora. Iată ce afirma despre tulburările din statele papale din 1843: "este foarte anevoie a afla caracterul noilor tulburări ... Nu se pot numi revoluţii pentru că nu s-au văzut nici o proclamaţie revoluţionară, vestitoare de un plan mare, nici s-au lucrat cu vreo putere armată însemnătoare din parte nemulţumiţilor"[52]. În concepţia sa două erau trăsăturile, care deosebeau o revoluţie de alte mişcări: existenţa unei proclamaţii ce urma să cuprindă principiile unei schimbări majore –"vestitoarte de un plan mare" – şi sprijinul armatei, esenţial pentru dobândirea victoriei. În numărul din 13 aprilie 1844 se prezintă amănunte despre activitatea "Tinerei Italii" în Londra şi Paris, despre pregătirea unor tulburări în peninsulă. Era o ocazie potrivită pentru Bariţiu de a remarca: "Patriotismul lor – se referea la cei din "Tânăra Italie" – seamănă mai mult cu o patimă de revoluţie decât cu un zel înţelept pentru înaintarea binelui"; şi continuă: "noi nu suntem nesimţitori pentru cumplitele rele ce se află în multe state ale Italiei, dar acestea prin asemenea mişcări ale poporului nu numai că nu se şterg, nu se vindecă, ci se înmulţesc"[53]. Bariţiu închină spaţii largi din publicaţie evenimentelor din peninsulă, fiind un admirator declarat al reformelor iniţiate de

---

[50] Hippolyte Deprez, *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, în C. Bodea, *1848 la români*, vol. I, p. 337.

[51] Dimitrie Brătianu, *Cuvânt improvizat la Societatea studenţilor români de la Paris*, în *ibidem*, p. 331.

[52] "Gazeta de Transilvania", nr. 81, 11 octombrie 1843, p. 324.

[53] Ibidem, nr. 30, 13 aprilie 1844, p. 117-118.

Pius IX. În condiţiile creşterii nemulţumirii, în special în Regatul celor Două Sicilii, spre sfârşitul anului 1847, publicistul român afirmă: "să ne păzim de orice izbucnire revoluţionară, numai reforme practice şi nu fanteziste sau tinereşti"[54]. Şi totuşi, pe lângă programele moderate ale lui Massimo d'Azeglio şi Vicenzo Gioberti, Bariţiu redă în numărele din 5 şi 9 februarie 1848 – cu două săptămâni înainte de a izbucni revoluţia din Franţa – scrisoarea pe care Mazzini i-a trimis-o suveranului pontif şi care se încheia astfel: "Datoria principală a ta Sfinte Părinte este a respecta unitatea Italiei"[55]. În toată luna februarie prezintă principalele evenimente din Neapole, Sicilia, Sardinia, constituţiile adoptate de principi. Atitudinea lui Bariţiu nu trebuie să surprindă. În timpul revoluţiei de la 1848–1849 publicaţia ce a prezentat cu lux de amănunte desfăşurarea mişcărilor europene a fost "Albina Românească" a lui Gheorghe Asachi. Prezentarea evenimentelor revoluţionare nu însemna aderarea implicită la principiile acestora. "Ce-a făcut Ţara Românească la 11 iunie? Revoluţie sau revoltă?" se întreba Bariţiu. Răspunsul ne lămureşte în privinţa concepţiei sale. "Când zicem revoluţie suntem cu totul străini a înţelege prin acest cuvânt revolte sângeroase, turburări înfricoşate, războiae civile, repezirea statului în anarhie ... prin cuvântul revoluţie se înţelege o schimbare totală numai a acelor legi şi guberne care prin nedreptatea lor apăsătoare de popoare, nu mai putea fi suferite ... să recunoaştem cu sânge rece ca un adevăr, aceea mişcare merită numirea de revoluţie".

Înainte de a prezenta ce anume din concepţiile revoluţionarilor a suferit modificări după evenimentele anilor 1848–1849 se cuvin câteva consideraţii. În opinia noastră, reprezentanţii "partidei tinerilor" erau conştienţi de nevoia prefacerilor, de o acţiune pentru regenerarea naţiunii. Gândeau acest lucru prin adoptarea unor reforme largi, care să revigoreze toate instituţiile statului, să rezolve problemele economice, sociale şi nu în ultimul rând să clădească noi generaţii în cultul acestor prefaceri permanente prin educaţie, presă, cultură naţională. Nu am întâlnit în scrierile lor, corespondenţa sau chiar în discursurile ţinute în afara graniţelor – unde se puteau bucura de o mai mare libertate de exprimare – o preocupare pentru definirea termenului de revoluţie. Găsim expresia insurecţie referitoare la evenimentele anului 1821, însă fără a fi explicată. Era percepută totuşi ca un început de nouă epocă. Termenul de revoluţie se întâlneşte în perioada prepaşoptistă în presă şi, paradoxal, în publicaţiile conduse de Bariţiu şi Asachi, recunoscuţi pentru atitudinea lor moderată. Simţind acut, cu fervoarea romantică în care interesele generale se identificau cu cele personale, că pe umerii lor va sta responsabilitatea ctitoririi unei noi epoci, în privinţa schimbărilor politice au oferit o soluţie moderată: înţelegerea cu principii contemporani, iar în caz de refuz înlocuirea lor – nu specificau prin ce mijloace – cu domni luminaţi, deschişi noilor reforme.

În spaţiul italian calea revoluţionară propusă de Mazzini a fost cea dintâi care s-a cristalizat. Concepţia liderului italian nu era originală. Influenţele gândirii politice franceze, ale experienţei societăţilor carbonare, ale lucrării lui Buonarroti sunt evidente. Este perioada când este preocupat de momentul declanşării acţiunii, de

[54] Ibidem, nr. 76, 22 septembrie 1847, p. 302-304.
[55] Ibidem, nr. 11, 5 februarie 1848, p. 44; nr. 12, 9 februarie 1848, p. 50.

insurecţie. Gândeşte organizarea, conducerea acesteia, iniţierea ei de către un grup din afara graniţelor. În fruntea mişcării urmau să fie tinerii italieni uniţi cu cei polonezi, germani, elveţieni – nucleul "Tinerei Europe". Se pronunţă împotriva iniţiativei franceze, subliniind misiunea regeneratoare a italienilor. Paralel cu Mazzini se plămădeşte gândirea lui Ferrari, care accentua primatul reformelor sociale întreprinse în fiecare stat italian şi mai apoi îndeplinirea programului naţional, dobândirea independenţei. Diferenţele dintre cei doi vor fi ireconciliabile după revoluţie.

În prefaţa celei de-a doua ediţii a lucrării *Foi et Avenir* apărută la Paris în 1850, Mazzini încerca să surprindă cauzele eşecului revoluţiei italiene. Aceste erau: lipsa de organizare a "partidului republican", opiniile divergente ale liderilor susţinute "cu exclusivism şi intoleranţă", "neîncrederea noastră, vanităţile meschine, lipsa absolută a spiritului de disciplină, în risipirea forţelor noastre într-o multitudine de secte, puternice în distrugere dar neputincioase în construcţie". Principala cauză în opinia sa era lipsa de credinţă, alunecarea spre "cultul intereselor materiale"[56]. Era un rechizitoriu împotriva acelor lideri, care refuzau să se ralieze programului său şi mai puţin o analiză lucidă a prăbuşirii regimurilor republicane din Roma şi Veneţia. Amploarea europeană a revoluţiilor îl face să mediteze la cauzele înăbuşirii acestora: "Revoluţiile de la 1848 au eşuat din cauza lipsei de conlucrare dintre naţiuni ... Italia a dorit să se constituie în naţiune în numele intereselor locale, fără a se înfrăţi în numele principiului popular cu acea democraţie militantă europeană", consecinţa a fost că "a căzut sub dominaţia străinilor şi trădată de ai săi". Germania a abandonat la Frankfurt principiul naţiunilor libere şi "astăzi pendulează neputincioasă între ambiţiile a două guverne: cel prusian şi cel austriac". "Franţa orgolioasă s-a iluzionat să constituie în graniţele sale libertatea republicană şi a abandonat cauza Europei"[57].

Coordonatele acţiunii mazziniene în perioada postrevoluţionară au fost: unirea forţelor democratice italiene într-o organizaţie unică – Comitetul Naţional Italian – şi a celor democratice europene în Comitetul Central Democratic European de la Londra. Amândouă organizaţiile au fost înfiinţate în anul 1850. În manifestul "Italia del Popolo", apărut la începutul lui 1850, Mazzini îşi dezvăluia programul şi căile de realizare a acestuia. Persista în preeminenţa înfăptuirii programului naţional – stat italian unitar, independent, republican. Pentru realizarea acestuia distingea două faze: a insurecţiei – adică stadiul războiului cu Austria şi guvernele conservatoare din peninsulă – şi cea a revoluţiei – edificarea paşnică a statului. Insurecţia trebuia condusă de un centru compus din oameni aleşi de popor pe baza calităţilor personale. Era o conducere provizorie, care urma să dispară în momentul cuceririi puterii politice. În perioada "revoluţionară" puterea urma să o aibă o Constituantă naţională aleasă de popor[58]. În primul manifest public al Comitetului Naţional Italian din 8 septembrie 1850 afirma: "Insurecţia trebuie să fie naţională, să izbucnească de peste tot sub acelaşi steag, cu aceeaşi credinţă, cu

[56] Mazzini, *Foi et Avenir*, p. III-IV.
[57] *Ibidem*, p. VI-VII.
[58] Franco Della Peruta, *I democratici e la rivoluzione italiana*, Milano, 1974, p. 36.

acelaşi scop ... Insurecţia sfârşeşte atunci când revoluţia începe. Prima e război, a doua manifestare paşnică. Insurecţia şi revoluţia trebuie deci să fie guvernate cu legi şi norme diverse"[59]. Dacă insurecţia va câştiga independenţa şi unitatea Italiei, care sunt sarcinile revoluţiei? Mazzini răspunde: revoluţia în Italia va fi republicană, socială şi religioasă. Republicană cu un program care să prevadă "puterea naţiunii şi libertatea comunei". "Unitate naţională absolută, unitate de instituţii şi de educaţie politică, însă asociere voluntară de localităţi după cum o sugerează condiţiile topografice şi interesele economice omogene; organizarea comunelor libere, care reproduc în sine la scară mică toate elementele vieţii naţionale; libertate şi asociere, oraş şi naţiune"[60]. Am redat acest fragment pentru a arăta una dintre concepţiile mazziniene în privinţa organizării viitorului stat. Nu era adeptul unei centralizări excesive şi nu excludea organizarea locală pe baza tradiţiilor istorice ale oraşelor italiene. În privinţa aspectelor sociale se pronunţa pentru instaurarea unor relaţii egale între ţăran şi proprietarul de pământ, între muncitor şi deţinătorul de capital; munca fiind originea propietăţii; justiţie egală; educaţia uniformă pentru toţi oameni. Programul social al lui Mazzini era mai mult o declaraţie de principii nu indica mijloacele prin care se putea înfăptui "justiţia socială". Timiditatea sa se explică şi prin teama de a nu fi considerat socialist[61]. Iată ce îi scria lui Kossuth: "Democraţia italiană nu e reacţie, ci credinţă; nu e strigăt de emancipare din partea unei singure clase ostile; e program de asociere a tuturor claselor, a tuturor grupurilor sociale într-unul singur"[62]. Iar în 1852 menţiona: "scopul tuturor forţelor trebuie să fie astăzi poporul, fără distincţii de clase sau privilegii"[63]. Revoluţia va fi religioasă, adică Italia va avea credinţă, biserică, libertate de conştiinţă, iar nu intoleranţă şi Papă[64].

Observăm că în perioada postrevoluţionară Mazzini nu îşi modifică esenţial poziţia faţă de revoluţia italiană. Poate delimitează mai limpede etapele acesteia, fiind convins că mandatul său era de a înfăptui insurecţia. Nu are timp să aprofundeze conceptele, ci doar să organizeze noua revoluţie. În 30 septembrie 1851 într-un nou manifest al Comitetului Naţional Italian menţiona: "criza supremă se apropie. Revoluţia de la 1848 a fost numai prologul"[65]. Aşa cum a constituit Comitetul Naţional Italian pentru a coordona insurecţia din Italia, va organiza la Londra un nucleu cu scopul de a uni democraţia europeană în vederea declanşării revoluţiei "simfone şi sincrone". A intuit că există în Europa "două mari probleme: socială şi naţională. Prima se discută în Franţa, a doua de către celelalte popoare" şi că "forţa ce va impulsiona intelectul şi evenimentele europene va ieşi din naţionalitate". Europa revoluţionară din 1850 îşi lărgea graniţele prin cooptarea naţiunilor din zona centro-orientală. Victor Hugo sintetiza tendinţele epocii: "Părinţii

[59] *Ibidem*, p. 38.
[60] Mazzini, *Manifesto del Comittato Nazionale*, în *Scritti editi ed inediti*, vol. VIII, Milano, 1871, p. 90.
[61] Franco Della Peruta, *op. cit.*, p. 41.
[62] *Ibidem*, p. 47.
[63] Mazzini, *Condizioni e avvenire dell'Europa*, în *Scritti editi ed inediti*, vol. VIII, p. 196.
[64] Mazzini, *Il Manifesto del Comitato Nazionale*, în *ibidem*, p. 91.
[65] Franco Della Peruta, *op. cit.*, p. 39.

au văzut revoluţia Franţei, copiii vor vedea revoluţia Europei. O revoluţie este larva civilizaţiei"[66]. Din victoria revoluţiei vor rezulta Statele Unite ale Europei, care în viziunea lui Mazzini era un pact al naţiunilor libere, în virtutea căruia fiecare trebuia să-şi menţină individualitatea. Naţiunea era veriga esenţială prin care se putea atinge Umanitatea şi mai apoi Divinitatea. În 1852 scria: "harta Europei trebuie refăcută. Acesta este secretul mişcării de astăzi, secretul iniţiativei". Se referea la germani, slavi, poloni, români, "colonie italică a lui Traian în bazinul inferior al Dunării, care este chemată să facă legătura între rasa slavă şi cea greco-latină"[67].

Disputa privind sensul revoluţiei italiene capătă noi conotaţii odată cu opiniile celor care evidenţiau rolul preponderent social al acesteia. Grupul lor se delimitează de genovez nu printr-un program coerent, ci prin critica adusă concepţiilor acestuia. Ne referim în special la Carlo Pisacane, Carlo Cattaneo, Giuseppe Montanelli şi la Giuseppe Ferrari, ultimul fiind cel mai vehement critic al mazzinianismului. Una dintre cauzele eşecului revoluţionar consta în lipsa unui program, a unei pregătiri ideologice. "Italia e sclavă pentru că lipseşte din popor revoluţia ideilor, care precede întotdeauna revoluţia materială; îi lipsesc gânditorii, care în liniştea cabinetelor descoperă remediul suferinţelor ... Un popor care se răscoală înainte de a şti ce remedii îi pot alina suferinţele este pierdut", spunea Pisacane[68]. Aceeaşi idee o întâlnim şi în lucrarea lui Ferrari, *La federazione repubblicana,* din 1851. Cattaneo, în analiza făcută revoluţiei milaneze, sesiza contrastul dintre entuziasmul populaţiei din oraş şi atitudinea temătoare, oscilantă a aristocraţiei şi a burgheziei înclinate spre compromis şi trădare[69].

Prima distincţie dintre cele două grupări, şi cea mai importantă, este de ordin programatic. Ferrari critică "teoria independenţei" atât de dragă lui Mazzini. În opera amintită primul spunea: "răul stă în Italia însăşi, în guvernele sale, în instituţiile sale ... Dacă vreţi să denumiţi duşmanul, acesta nu este numai austriacul, este baronul care îl oprimă pe ţăran, este preotul care nu are nici patrie nici familie"[70]. Prioritare erau reformele interne, nu independenţa şi cu atât mai puţin unitatea. Împotriva ultimului principiu Ferrari spunea: "unitatea este o lucrare politică externă, revoluţia o lucrare socială internă", iar Montanelli sublinia: "Italia poate fi unită ca Franţa sub Ludovic al XIV-lea, unită şi sclavă în acelaşi timp"[71]. Îi reproşau genovezului lipsa unui program coerent în problema socială: "... nici un cuvânt despre revoluţia socială ... activitatea sa politică nu promite decât războiul fără lege, fără programe ... şi după război o revoluţie paşnică în care filosofii nobili şi burghezi, privilegiaţii şi discreditaţii se înţeleg prieteneşte. Eu prefer echivocului războiul deschis, brutal şi violent", spunea acelaşi Ferrari[72].

În ceea ce priveşte insurecţia, strategiei expediţiilor organizate din afară cu dată fixă Cattaneo le opunea experienţa anului 1848, explozia revoluţionară a poporului care nu poate fi declanşată într-o zi şi oră fixă, dar care poate fi creată

[66] Al. Zub, *La sfârşit de ciclu, despre impactul Revoluţiei franceze,* Iaşi, 1994, p. 65.
[67] Mazzini, *Condizioni e avvenire dell'Europa,* p. 208-209.
[68] Franco Della Peruta, *op. cit.,* p. 49-50.
[69] *Ibidem,* p. 52.
[70] Giuseppe Ferrari, *La federazione repubblicana,* p. 1100.
[71] Franco Della Peruta, *op. cit.,* p. 63.
[72] Giuseppe Ferrari, *op. cit.,* p. 1105.

prin opinia republicană rezultată dintr-un lung şi temeinic "apostolat al ideilor"[73]. Divergenţe au fost şi în ceea ce privea conducerea insurecţiei. Dacă Mazzini era ferm pe poziţii – "Unitatea de conducere în timpul insurecţiei trebuie să fie în afara oricărei chestiuni" –, ceilalţi erau adepţii conducerilor locale, republicane[74].

Iniţiativa revoluţionară a Franţei era gândită diferit de Mazzini şi Ferrari. Primul o respingea[75] – lovitura de stat întărindu-i convingerea că Parisul secătuise izvorul revoluţiilor, iniţiativa fiind preluată de Italia şi de naţiunile asuprite europene –, al doilea convis, că revoluţia viitoare va fi centrată pe problemele sociale, dorea încheierea unui acord între francezi şi italieni. Critică principiul mazzinian şi giobertian "Italia fara da se" şi indică Franţa drept aliata naturală a revoluţiei italiene[76]. Divergenţele au fost atât de puternice încât în 19 septembrie 1851 Ferrari publică un manifest prin care încerca să înfiinţeze un partid separat de Mazzini. Îşi expune proiectul său federal: în Italia trebuiau să se înfiinţeze opt adunări populare, una pentru fiecare stat, şi o adunare federală. El menţiona că programul său nu viza "să constrângă varietatea economică, juridică, administrativă, intelectuală într-o sufocantă structură unitară"[77]. Iniţiativa sa eşuează, dar îmbogăţeşte gândirea politică italiană, care în perioada postrevoluţionară a încercat să coboare de pe piedestalul principiilor în realitatea societăţii peninsulare.

Prin concepţiile sale asupra programului revoluţiei viitoare, Mazzini se găseşte mai aproape de radicalii români decât de unii dintre concetăţenii săi, care respingeau calea trasată de el pentru înfărtuirea statului italian independent, unitar, republican.

Eşecul revoluţiilor din 1848–1849 a fost un prag ideologic, politic şi psihologic ce a marcat destinul celor implicaţi în conducerea lor. Perceput ca o perioadă traumatizantă de majoritatea liderilor români, exilul a fost un adevărat test de rezistenţă şi necesară maturizare politică. Lipsiţi de mijloace financiare, antrenaţi în tentative efemere de organizare a emigraţiei sunt cuceriţi de iniţiativa curentului democrat european de a declanşa o revoluţie "simfonă şi sincronă".

Scrierile social-politice ale exilului românesc sunt eleborate într-o atmosferă tensionată de disputele ideologice, personale din sânul fiecărei emigraţii, de frământările ce nu ocoleau nici Comitetul Central Democratic European de la Londra. Următoarele întrebări se ridicau în faţa conducătorilor revoluţionari: Care au fost cauzele eşecului revoluţionar? Era posibilă relansarea revoluţiei? Care erau priorităţile programului revoluţionar şi cum era posibilă înfăptuirea lor? Cum va arăta "Europa de mâine" din punct de vedere al realităţilor naţionale şi al formelor de guvernământ?

Nicolae Bălcescu sosea la Paris în toamna lui 1849 şi impulsiona organizarea emigraţiei române, dându-i o perspectivă europeană prin contactele cu liderii democraţiei continentale, prin proiectele ce angajau exilaţii munteni în declanşarea

[73] Franco Della Peruta, *op. cit.*, p. 192.
[74] Giuseppe Ferrari, *op. cit.*, p. 1110.
[75] Mazzini, *Condizioni e avvenire dell'Europa*, p. 199.
[76] Giuseppe Ferrari, *op. cit.*, p. 1104.
[77] Franco Della Peruta, *op. cit.*, p. 220-221.

revoluţiei "simfone şi sincrone" şi prin planurile de viitor, visând o Europă a naţiunilor libere şi democrate în cadrul Statelor Unite ale Dunării, componentă a Statelor Unite Europene.

Încă din decembrie 1849 îi mărturisea lui Ion Ghica că începuse să scrie un articol care să deschidă paginele unei reviste române, "care să apere revoluţia noastră şi să pregătească alta nouă"[78]. Scrierea urma să cuprindă două părţi: o privire de ansamblu asupra istoriei românilor şi prezentarea celor trei scopuri esenţiale, care trebuiau să călăuzească activitatea conducătorilor români: "ţinta naţională cea mai principală, de unde chestia de unitate naţională, chestie de viaţă şi putere, atât înlăuntru cât şi afară", "ţinta socială care se rezumă în chestia societăţii", "ţinta politică sau formele organizaţiei dinlăuntru". Intenţia sa se materializează parţial în septembrie 1850, când în paginele "României Viitoare" publică *Mersul revoluţiei în istoria românilor.* Era o meditaţie asupra istoriei naţionale, pusă de la început sub semnul Revoluţiei. Aceasta era o constantă a progresului istoric, o lege a devenirii: "naţia română ... a mers înainte transformându-se şi luptându-se neîncetat pentru triumful binelui asupra răului, al spiritului asupra materiei, al dreptului asupra silei". Se legitimează astfel revoluţia de la 1848, care a fost "o fază a acelei mişcări providenţiale ... către ţinta prea înaltă ce Dumnezeu ne ascunde şi unde ne aşteaptă"[79]. Revoluţia română n-a fost un accident şi nici o simplă imitaţie a celei general europene. În concepţia sa, revoluţia nu era o schimbare bruscă, violentă, ci mai degrabă un proces al regenerării, care însă cunoştea şi manifestări mai puţin paşnice. Nu excludea ca mijloc de acţiune insurecţia, "acel drept legitim al popoarelor chinuite", şi războiul sfânt, "care va mântui naţia de apăsarea străinilor"[80]. În argumentaţia lui Bălcescu distingem câteva idei ce îl apropie de Mazzini. Mântuirea poporului prin popor – mijloc ce deosebea "juna partidă revoluţionară" de celelalte grupări politice; caracterul naţional al viitoarei revoluţii, în a cărei îndeplinire distinge două faze: cea a războiului sfânt (insurecţia mazziniană) şi cea în care naţiunea condusă de Constituantă "va putea să realizeze în pace toate reformele politice şi sociale"[81]. Cu numai câteva zile înainte – în 8 septembrie 1850 – Mazzini scria în primul manifest al Comitetului Naţional Italian: "Principiile care vor guverna acţiunea noastră sunt cunoscute: Independenţă, Libertate, Unire, iar ca mijloc Războiul şi Constituanta italiană"[82]. Erau afinităţi şi în credinţa că viitoarea revoluţie va fi o cruciadă a tuturor popoarelor europene [83].

Prins în febra agitaţiei revoluţionare, în pregătirile intense pentru declanşarea revoluţiei europene, Bălcescu tempereaza minţile înfierbântate ale conaţionalilor săi ce doreau izbucnirea neîntârziată a evenimentelor. În 4 martie 1850 îi scria lui Al.C. Golescu : "revoluţiile – poporului român – au fost mai degrabă revoluţii ale

[78] Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Corespondenţă*, ed. critică Gh. Zane, Bucureşti, 1964, p. 248.
[79] Idem, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1982, p. 107.
[80] *Ibidem*, p. 108.
[81] *Ibidem*, p. 112.
[82] Mazzini, *Il Manifesto del Comitato Nazionale*, în *Opere*, vol.VIII, p. 93-95.
[83] Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluţiei*, p. 112.

sentimentului, o explozie a suferinţelor, decât rezultatul convingerilor bazate pe gândire, pe o lucrare dinainte a inteligenţei. De aceea au fost întotdeauna precare şi fără rezultate durabile"[84]. Punea accent pe pregătirea temeinică a viitoarei revoluţii. În finalul lucrării sale despre *Mersul revoluţiei în istoria românilor* şi în *Manifest către poporul român* îndeamnă la aşteptare; "până atunci însă, fraţilor, v-o mai zicem încă odată, nu daţi crezământ vorbelor apăsătorilor ţării ... ca printr-o mişcare fără vreme să prăvăliţi ţara în prăpastie"[85].

"Aştept învierea ... în toate dimineţile mă pun la fereastră cu inima palpitândă şi aştept ... Fi-voi oare ursit a lăsa viaţa fără să văz acel sfânt mâine?"[86], îi scria C.A Rosetti lui Dimitrie Brătianu în iulie 1849. *Notele intime* din perioada exilului mărturisesc zbuciumul sufletesc al lui Rosetti, stările sale de angoasă – în faţa disensiunilor dintre emigranţi – şi de entuziasm, încredere în viitoarea revoluţie. Opiniile sale le expune în broşura *Apel la toate partidele,* apărută în 1850. Concepea revoluţia într-un sens foarte larg (cucerirea Angliei de către normanzi, Războiul celor două roze, Reforma, revoluţia lui Tudor Vladimirescu), lege a progresului omenirii, manifestare a voinţei divine. "O revoluţie nu se face de om, nu se face nici chiar de un popol, ci numai de Dumnezeu". Era o lege ce guverna viaţa socială, dar şi întreaga natură care "prin revoluţii numai trăieşte şi urzeşte"[87]. Cu sinceritate identifică cauzele eşecului de la 1848 în lipsa de pregătire a liderilor – "o revoluţie nepregătită îndeajuns, unde totul este înflăcărat"; în eterogenitatea grupărilor din cadrul comitetului revoluţionar – unde nu se găsea "nici unul carele să cunoască cu deplinătate puterea naţiei sale şi legile lumii celei noi" –; în neîncrederea faţă de popor "slujindu-ne cu dânsul ca cu o armă ce o iei în minute de nevoie şi o lepezi de îndată ce trece primejdia"; în naivul apel la înţelegere adresat Turciei – "încrederea cea fatală ce avurăm în străini şi-n diplomaţia cea veche"[88]. În final adresează tinerilor români un apel la încredere în "revoluţie şi numai în revoluţie": "faceţi crezul revoluţiei şi mergeţi înainte fără cârje şi fără ajutor străin şi cu voi va fi biruinţa"[89].

Îndemnul lui Rosetti a fost auzit de tinerii români din Paris, care înfiinţează în februarie 1851 societatea "Junimea română", constituită în jurul publicaţiei cu acelaşi nume. Articolul program, *Scopul nostru,* indica drept mijloc al îndeplinirii programului naţional insurecţia, "care este cel dintâi drept al unei naţii împilate"[90]. Înţelegem de ce Mazzini aprecia activitatea noii societăţi, care îi amintea de organizaţiile întemeiate de el în anii '30, "Tânăra Italie", "Tânăra Europă". Dimitrie Brătianu, sosit în capitala britanică în aprilie 1851, îi scria lui D. Florescu, unul dintre redactori: «italieni, poloni, francezi, germani, toţi exilaţii de aici au

---

[84] Idem, *Opere,* vol. IV, p. 278.

[85] Idem, *Mersul revoluţiei,* p. 113.

[86] Al. Cretzianu, *Din corespondenţa lui Dimitrie Brătianu,* vol. I, Bucureşti, 1933, p. 215.

[87] C.A. Rosetti, *Apel la toate partidele,* în Radu Pantazi, *C.A. Rosetti, gânditorul. Omul,* Bucureşti, 1969, p. 160-161.

[88] *Ibidem,* p. 170.

[89] *Ibidem,* p. 176.

[90] Paul Cornea, Mihail Zamfir, *op .cit.,* vol. I, p. 43.

salutat cu bucurie naşterea acestei mândre fiinţe a democraţiei. Lui Mazzini i-am dat o lecţie de româneşte cu "Junimea Română"». Primul număr a fost reprodus în publicaţia democraţiei italiene "cu o notă a lui Mazzini şi în cea a democraţiei poloneze, însoţit de o notă a lui Albert Darasz"[91].

Liderul amintit, reprezentant al românilor în Comitetul Central Democratic European de la Londra, se afla în mijlocul pregătirilor viitoarei revoluţii. În septembrie 1852, ştiind despre intenţia genovezului de a declanşa o insurecţie în Milano, se adresa locuitorilor din Principate anunţându-i că "în tot minutul lupta poate începe ... revoluţia se va revărsa peste tot pământul Europei şi-l va spăla de nelegiuirile trecutului", pentru că aceasta "nu a pierit, nu a putut pieri: căci ea n-a fost conspiraţia a câţiva oameni sau strigătul de război al unui popor, ea a fost strigătul conştiinţei omenirii întregi". Ca principală cauză a eşecurilor revoluţionare – referindu-se inclusiv la revoluţia franceză din 1789, probabil sub influenţa criticii lui Mazzini – identifică lipsa de conlucrare dintre popoare, "când sună ora emancipaţiei, ele s-au sculat unul după altul şi fără nici o înţelegere între dânsele". Alte cauze au fost lipsa de energie a guvernelor – compuse din "oameni crescuţi în şcoala trecutului, oameni fără de credinţă, fără de amor, care din capul locului au compromis marşul revoluţionar printr-ale lor trădări" – şi neînţelegerile privind problema naţională. Era încredinţat de victoria revoluţiei europene[92].

Proclamarea celui de-al doilea Imperiu în Franţa a pecetluit soarta "revoluţiei simfone şi sincrone". Opiniile în destinul instaurării democraţiei europene erau diferite în sânul emigraţiei române. C.A. Rosetti mărturisea deziluzionat, dar conştient, că principiile revoluţiilor de la 1848 vor prinde viaţă definitiv după o perioadă îndelungată: "N-am pierdut credinţa ci speranţa numai. Credinţa-mi e aceeaşi; societatea cea veche este moartă în adevăr, dar trupul cel mort este mai greu de ridicat decât cel viu. Ideile cele vechi sunt răsturnate, dar au rămas obiceiurile, care sunt mai anevoie a răsturna decât ideile. Lumea cea veche se simte la gura mormântului şi are curajul disperării... Lumea cea nouă n-are încă puterea şi credinţa martirilor, n-are unire, n-are mijloace materiale şi devotamentul cel adevărat îi lipseşte încă"[93]. Ştefan Golescu avea o altă părere. Într-o scrisoare adresată lui Christian Tell: "Imperiul s-a făcut şi îmi pare bine, căci după dânsul nu poate urma decât o răsturnare completă a formelor guvernamentale ce există: ce se va pune în locul lor poate fi prevăzut de azi, formă republicană"[94].

Ce este o revoluţie? – se întreba Ion C. Brătianu în articolul *Naţionalitatea,* apărut în numărul 2 al publicaţiei "Republica Română" în 1853. Şi răspunde: "un cataclism care înghite vechiul ordin al lucrurilor şi totodată o creaţiune care naşte un altul nou şi mai presus celui dintâi"[95]. Pentru el revoluţia este un proces care debutează printr-o fază distructivă, "partea vijelioasă", şi continuă cu "refacerea zidirii din temelii nouă", când societatea intră în "epoca pacifică, urzitoare şi

[91] Al .Cretzianu, *op. cit.*, p. 263.
[92] *Ibidem*, p. 309.
[93] *Ibidem*, p. 318.
[94] BAR, Corespondenţă Ştefan Golescu către Tell, Dresda 16 decembrie 1852, S 24(12)/C.
[95] I.C. Brătianu, *Naţionalitatea*, în Paul Cornea, Mihail Zamfir, *op. cit.*, p. 475.

organizatoare a revoluţiunii". Scopul primei faze este de a înlătura instituţiile încremenite "care vatămă societatea ... o încurcă în mersul ei ... impunându-i prin putere silnică, lucruri la care nu mai crede". Durata primei etape este precizată de autor, "adesea câteva ore sunt de ajuns ca să umple pământul cu tot edificiul cel vechi, carele se credea că va împietri cu dânsul însuşi societatea". În opinia sa revoluţiile de la 1848 au înfăptuit numai prima fază, "dar fură neputincioase d-a face şi partea a doua". De ce n-au izbutit? Din lipsa unui program – "unele spirite aveau un sentiment, dar întunecat nedesluşit" – şi a limitării în cadrul intereselor interne – "cel mai mare număr nici că-şi închipuia că este în joc toată societatea europeană"[96]. Noua societate urma în concepţia sa să rezolve următoarele probleme: reorganizarea Europei în naţionalităţi din solidaritatea cărora trebuia să ia fiinţă "republica universală" şi unitatea internă a fiecărei naţiuni " prin desfiinţarea claselor şi întregire fiecărui individ în drepturile sale"[97]. În acest ultim aspect Brătianu era vădit influenţat de principiul asocierii pe care Mazzini îl punea la baza organizării sociale interne şi a relaţiilor dintre naţiunile europene.

Spre deosebire de liderii radicali, Ion Heliade Rădulescu rămâne fidel concepţiei regenerării pe calea reformelor. În *Mémoire sur l'histoire de la régénération roumaine* (1851), după ce împarte revoluţiile în naţionale şi sociale – idee susţinută şi de Ion Ghica – el mărturisea. "noi am fost totdeauna pentru acelea care se fac încet în pace, prin instrucţie, prin presă, prin adevărurile răspândite din palat până în colibă ... revoluţii încete treptate care se fac cu anii şi cu adevărul"[98]. Nu era adeptul revoluţiilor "de jos", nepregătite, premature, explozii ale nemulţumirilor populare care eşuează în braţele reacţiunii. Dacă totuşi explozia se producea era necesar ca oamenii luminaţi ai naţiunii s-o îndrume[99]. De radicali îl apropie opinia despre sincronismul revoluţiei române cu cea europeană. Iată ce scria în 1852: "Speranţa fiecăruia bun şi adevărat român cată să fie la deşteptarea omenirii sau cel puţin a Europei întregi".

Experienţa anilor revoluţionari 1848–1849 şi-a pus amprenta pe concepţiile şi traseul politic al liderilor români şi italieni. În spaţiul peninsular Mazzini insistă pe componenta naţională a programului său , convins că menirea sa era de a înfăptui prima treaptă a revoluţiei – insurecţia prin acţiuni gândite, organizate în afara graniţelor, însă pregătite în interior prin filialele "partidului acţiunii". Singura schimbare esenţială a gândirii sale era declanşarea acestor acţiuni de la periferie spre centru. Eşecul insurecţiei din Milano din 1853 a dovedit că şi această cale era ineficientă. Ca o prelungire a "Tinerii Europe" imaginează Comitetul Central Democratic European de la Londra, ce avea drept scop organizarea unei noi revoluţii pe continent. Gândirea politică italiană se îmbogăţeşte prin atitudinea dizidenţilor mazzinieni, care sunt mai receptivi la problemele sociale ale Italiei, oferind şi alte soluţii decât cea mazziniană şi cea reformistă a lui Gioberti.

---

[96] *Ibidem*, p. 476.

[97] *Ibidem*, p. 477.

[98] Ion Heliade Rădulescu, *Amintiri asupra Istoriei Regenerării române sau evenimentele de la 1848*, Bucureşti, 1893, p. 284.

[99] *Ibidem*, p. 287.

Amploarea revoluţiei europene şi multiplele probleme ivite din realităţile politice şi sociale româneşti i-au surprins pe liderii munteni, care în perioada exilului au meditat mai mult asupra cauzelor eşecului şi a programului ce trebuia înfăptuit. Primul pas era împlinirea scopurilor naţionale prin ridicarea general europeană. Se acceptă principiile liderului de la Londra, dar nu se aprofundează mijloacele prin care se puteau realiza. Cei mai lucizi încearcă să depăşească disputele în privinţa organizării emigraţiei, disensiunile cu liderii maghiari, să accepte principiul declanşării unei insurecţii, însă nu înainte de a fi pregătită opinia publică din ţară. În exil radicalii munteni îşi delimitează poziţiile faţă de moderaţi, văd regenerarea societăţii prin intermediul revoluţiei, acceptând cele două componente mazziniene: insurecţia – distrugerea – şi prefacerea paşnică. Au gândit cele două momente, dar nu au avut timp să le teoretizeze. "Au gândit şi plănuit revoluţia şi propia lor acţiune înainte de toate în termeni de valoare şi nu în termeni de putere... Au fost calificaţi aşadar ca fiind prea generoşi şi nu îndeajunşi de practici, prea naivi şi nu îndestul de realişti, prea visători şi prea puţin pragmatici"[100], însă tocmai în această dăruire necondiţionată constă lumina acelei generaţii, care a întrupat idei. Cu adevărat nişte "răzvrătitori pe nisip".

THE CONCEPT OF REVOLUTION IN THE THINKING OF THE ROMANIAN AND ITALIAN LEADERS BEFORE AND AFTER THE REVOLUTION OF 1848

Abstract

The author intends to give answers to several questions: Did the Romanian and Italian leaders have a revolutionary theory before the events of 1848–1849? How did those years influence the shaping of the concept of revolution after 1948? Special attention has been given to the writings of the Italian Democrats and Wallachian Radicals, without playing down the contribution of other political trends, though. Before 1848, the concept of revolution took shape in the Italian space in the camp of the Mazzini Republicans, under the influence of the experience of the French Radicals. In the Romanian space, it sprang up in the ideology of *juna partidei naţionale* (the youth of the national party), who did not excel in theorizing the concept. After the revolution, new attempts to explain the concept were made on the backdrop of a sensible radicalization in both spaces, and of contacts during the exile of the Romanian leaders.

[100] Bronislaw Baczko, *Revoluţionarul*, în François Furet, *Omul Romantic*, Iaşi, 2000, p. 296.

SOCIETATE: INTELECTUALII – STUDII DOCUMENTARE

VICTOR JINGA – RECTOR AL ACADEMIEI DE ÎNALTE STUDII COMERCIALE ŞI INDUSTRIALE DIN CLUJ–BRAŞOV (1942–1945)

LUCIAN DRONCA

Victor Jinga (1901–1990) s-a născut în Satulung-Săcelele Braşovului, într-o familie de oieri şi agricultori, cu rădăcini în comuna Dragoslavele din fostul judeţ Câmpulung Muscel. După studii la Şcoala comercială din Braşov, pe care o absolvă în 1920 după o întrerupere cauzată de declanşarea primului război mondial, se înscrie la Institutul Superior de Ştiinţe Economice din Veneţia. Aici a luat cunoştinţă cu ideile cooperatiste, cărora le-a rămas adept şi pe care a încercat să le aplice şi în practică după revenirea în ţară, în 1925. De altfel, preferinţele lui politice s-au îndreptat, încă de la începutul constituirii sale, spre Partidul Naţional Ţărănesc, unde a aderat la aripa condusă de Ion Mihalache.

Studiile universitare şi stagiile de perfecţionare realizate în străinătate i-au facilitat pătrunderea în învăţământul superior. Victor Jinga a devenit cadru universitar la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Cluj la 1 iulie 1929, prin ocuparea unei conferinţe[1], pentru ca în 1935 să fie titularizat profesor la Catedra de Economie Politică din cadrul instituţiei[2]. În această perioadă, Victor Jinga a activat aici alături de un corp didactic valoros, din care au făcut parte personalităţi precum Ioan Lapedatu, Gheorghe Moroianu, Sabin Cioranu etc[3].

Până în 1947, când a fost îndepărtat de regimul comunist, Victor Jinga a predat disciplinele *Introducere în economia politică*, *Istoria doctrinelor economice* şi *Metodologia cercetării economice*. În cei aproape 20 de ani de activitate didactică a publicat 37 de studii, cărţi şi cursuri universitare[4].

În urma Dictatului de la Viena şi a evacuării Clujului, Universitatea s-a refugiat la Sibiu, academiile de agricultură şi belle-arte la Timişoara iar Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale la Braşov. Rectorul acesteia din urmă a fost ales Victor Jinga, funcţie pe care a ocupat-o în perioada 1942–1945; pe lângă Academie a înfiinţat şi un Institut de Cercetări Economice şi Sociale.

Academia comercială a cunoscut sub conducerea sa o nouă structurare a secţiilor de specializare. S-au constituit secţii de ştiinţe economice, financiare şi sociale, secţia de economie politică şi secţia industrială. La acestea s-a adăugat o secţie pedagogică, care pregătea profesori pentru şcolile elementare sau superioare de comerţ. Tot în cadrul Academiei s-a înfiinţat un institut de limbi moderne. Din 1943, pe lângă aceasta a fiinţat Institutul de Cercetări Economice şi Sociale, al cărei director a fost tot Victor Jinga[5].

În calitatea sa de rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale aflată în refugiu, Victor Jinga a coordonat reaşezarea şi reluarea în bune condiţii a activităţii acestei instituţii. În ansamblu, măsurile sale au constat în crearea şi organizarea de cămine, a unei cantine studenţeşti,

---

[1] Vasile Gionea, *Victor Jinga, omul şi câteva din ideile fundamentale ale operei sale*, în *Din viaţa şi activitatea economistului profesor Victor Jinga*, Oradea, 1994, p. 27.

[2] Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ed. a II-a, Braşov, 1995, p. 712.

[3] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Braşov (în continuare ANDJB), Fond Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale "Regele Mihai I", Cluj–Braşov, dosar 1, 1921–1929, *passim*.

[4] Victor Jinga, *op. cit.*, p. 708.

[5] Victor Jinga, *op. cit.*, p. 712. În martie 1945 Jinga nu mai ocupa funcţia de rector al Academiei, dar a rămas director al Institutului de Cercetări Economice şi Sociale. În funcţia de rector al Academiei Comerciale i-a urmat profesorul Gheorghe Dragoş; ANDJB, Fond Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale "Regele Mihai I", Cluj–Braşov, dosar 14, 1946–1947, f. 138.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 209 - 212, 2003

derularea construirii a trei săli mari de cursuri, amenajarea a noi săli de seminar. Au fost alocate fonduri pentru dotări (laboratoare, bibliotecă), pentru diverse manifestări studenţeşti, s-au acordat indemnizaţii personalului pentru diverse servicii, unele cu caracter excepţional, precum şi burse pentru studenţii săraci sau cei refugiaţi din Basarabia şi nord-vestul Transilvaniei. În acest sens a creat un Oficiu pentru probleme studenţeşti[6].

Câteva exemple în legătură cu această activitate organizatorică şi de conducere sunt edificatoare.

Din august 1942 a început derularea unor licitaţii cu antreprenori de construcţii din Braşov, în vederea renovării şi dotării sediului Academiei, ale căminelor şi cantinei. Se preconizau lucrări de zugrăvire, dar şi dotări pentru săli de curs şi seminar, pentru cămine şi cantină, constând din mobilier, scaune, cuiere, fotolii etc.

În cursul lunilor februarie – martie 1943, au fost efectuate o serie de reparaţii la căminele studenţeşti de fete (str. Regina Maria nr. 62) şi băieţi (str. Lungă la nr. 5). Aici a fost instalat gazul metan, facilitate care a fost introdusă şi în localul central al Academiei încă din noiembrie 1942. În aprilie 1943, Ministerul Culturii Naţionale şi Cultelor, Direcţiunea Arhitecturii a transmis rectorului Victor Jinga aprobările necesare pentru demararea reparaţiilor la localul Academiei Comerciale. Cheltuielile specificate în devize au variat de la sume între 144.233 lei la 2.501.955 lei.

O serie de cheltuieli au fost efectuate şi pentru nevoile curente ale laboratorului de chimie. Necesarul era specificat şi preluat prin Comisiunea de recepţie de chimie aplicată şi studiul mărfurilor, al cărei preşedinte era profesorul S. Nicolau, directorul laboratorului. Au fost achiziţionate atât aparatură cât şi materiale specifice[7]. Pentru efectuarea activităţilor practice au fost aduse mostre de produse chimice, metalurgice şi îngrăşăminte de la Fabrica "Nitrogen" din Târnăveni, mostre de la Fabrica de zahăr din Bod, de la cooperativa IAR – transport etc.

O altă direcţie coordonată de rectorul Victor Jinga a fost aceea a sporirii fondurilor de carte ale bibliotecii Academiei Comerciale şi a apariţiei în bune condiţii a publicaţiilor acesteia. La 23 iulie 1943, asistentul Gheorghe Stoica împreună cu soţia sa au fost delegaţi să cerceteze bibliotecile şi depozitele de cărţi din Transnistria şi să achiziţioneze de aici cărţi cu profil economic. Acţiunea s-a derulat în baza aprobării primite de la Direcţiunea Culturii din Guvernământul Transnistriei, cu sediul la Odessa[8]. Cei doi delegaţi s-au deplasat la Tiraspol şi Odessa între 24 iulie – 24 august 1943. Ei au expediat 5 lăzi cu cărţi de la Biblioteca Universităţii din Odessa la 12 august 1943. La fel a procedat un alt colaborator, Alexandru Bărbat, care a expediat din Odessa pe adresa Academiei Comerciale din Braşov o ladă cu cărţi ştiinţifice[9].

Pe aceeaşi linie, la 17 ianuarie 1944 Olimpiu Boitoş, profesor la Academia Comercială, a fost delegat să solicite unor instituţii publice (ministere, Academia Română, Banca Naţională etc.) şi unor mari edituri câte un exemplar din stocul disponibil de cărţi şi publicaţii periodice. Acestea urmau să intre în fondul Bibliotecii Centrale a Academiei şi în Biblioteca Seminarului de limba şi literatura română[10]. Din februarie 1944 Olimpiu Boitoş a condus Biblioteca Academiei Comerciale din Braşov[11]. În exerciţiul financiar 1943/1944 s-au făcut cheltuieli pentru cumpărarea de cărţi şi reviste în valoare de 358.111 lei[12], provenite de la diverse edituri (Cartea Românească Sibiu, Tipografia Minerva Braşov, Librăria Prometeu Bucureşti, Tipografia şi Legătoria de cărţi Astra Braşov, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului Bucureşti etc.)[13]. În martie 1944 dr. V.B. Stroe, secretarul general al Academiei Comerciale din Braşov, s-a deplasat la Brăila pentru identificarea unei tipografii provenită de la prefectura Ananiev, care a fost cedată de Guvernământul Transnistriei şi evacuată în ţară[14].

---

[6] Vasile Gionea, *op. cit.*, p. 27-28.

[7] ANDJB, Fond Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale "Regele Mihai I", Cluj–Braşov, dosar 2, 1942–1943, neinventariat; ibidem, dosar 5, 1943–1944, f. 25, 27, 28, 29-34, 36, 37, 40, 41.

[8] Ibidem, dosar 4, 1943-1944, f. 139.

[9] Ibidem, f. 176-180.

[10] Ibidem, f. 153.

[11] Ibidem, f. 224.

[12] Ibidem, f. 170.

[13] Ibidem, f. 181-251.

[14] Ibidem, f. 155.

La Braşov, după evacuarea Academiei, a reapărut noua serie a revistei “Observatorul social-economic”, în care erau publicate o dată la două luni studiile şi articolele membrilor şi colaboratorilor institutului. Această revistă era tipărită la Tipografia Dacia Traiană. De editarea ei s-au ocupat Victor Jinga, profesorul Iosif Gârbacea, conferenţiarii Ioan Tarţa, Augustin Tătaru şi asistentul C. Mitrea.

Cealaltă revistă a Academiei Comerciale, “Analele Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Cluj-Braşov”, era tipărită din bugetul acesteia la Tipografia Astra[15]. De problemele de editare şi de relaţiile cu tipografia s-au ocupat îndeaproape prorectorul Ion Mateiu, profesorii Gheorghe Dragoş, Laurian Someşan, S. Nicolau, conferenţiarul Augustin Tătaru[16].

Conducerea Academiei Comerciale, în frunte cu rectorul Victor Jinga, a sprijinit şi o serie de manifestări ale studenţilor, prin intermediul Asociaţiei studenţeşti Andrei Mureşeanu. În bugetul de cheltuieli al instituţiei a figurat acordarea de bani pentru activităţi sportive, de turism, muzicale, pentru apărarea pasivă şi pentru instruirea premilitară a studenţilor. În mod deosebit au fost susţinuţi participanţii care făceau parte din echipa de schi a Academiei, care a participat la campionatele naţionale universitare de schi. Excursiile studenţeşti au fost de asemenea finanţate, precum cele efectuate în zilele de 26 aprilie – 6 mai 1943 de studenţi ai Academiei în Basarabia şi Transnistria. Aceste sume au fost completate de cele acordate ca burse sociale în beneficiul studenţilor fără posibilităţi materiale sau de finanţarea unei părţi din cheltuielile de spitalizare ale unor studenţi cu probleme de sănătate.

Academia a sprijinit însă financiar şi acţiuni care nu aveau neapărată tangenţă cu activităţile ei, cum ar fi ajutorarea Asociaţiei Amicale a Surdo-Muţilor din România, stipendierea unor elevi săraci sau contribuţiile pentru construirea Palatului Invalizilor, proiect propus chiar de mareşalul Ion Antonescu[17].

Sediul Academiei a rămas la Braşov până la 30 mai 1944, când s-a decis mutarea acestuia în Satulung, lângă Săcele, judeţul Braşov. Situaţia s-a datorat probabil raidurilor de bombardament anglo-americane efectuate asupra Braşovului în zilele de 18 aprilie, 6 mai şi 6 iunie, acesta din urmă cel mai puternic. O altă cauză ar putea fi apariţia unor probleme financiare, legate de imposibilitatea achitării cheltuielilor Academiei cu întreţinerea şi salarizarea unor categorii de personal[18].

Localul pe care l-a ocupat Academia Comercială în Săcele a fost cel al Gimnaziului Comercial. În casele unor proprietari din localitate au fost amenajate săli de cursuri şi de seminarii. Într-una dintre aceste case s-a stabilit şi sediul Institutului de Cercetări Economice şi Sociale. În septembrie 1944 lăzi de arhivă, dosare studenţeşti şi dulapuri de bibliotecă se transportau încă în acest nou sediu. Inventarul a fost dat în grija unor paznici şi oameni de serviciu remuneraţi din bugetul Academiei[19]. În activitatea de strămutare au fost implicaţi şi contabilul Academiei, Ion Cazan, laborantul Teodor Casian şi alţii[20].

După evenimentele de la 23 august 1944 s-a deschis o nouă etapă şi în istoria Academiei Comerciale din Cluj-Braşov. În şedinţa din 2 octombrie 1944 Consiliul Profesoral a numit o comisie care s-a deplasat la Cluj în vederea realizării de demersuri pe lângă autorităţile româneşti din Cluj pentru preluarea localului Academiei Comerciale de aici şi obţinerea unor spaţii în plus necesare bunei sale funcţionări. Acţiunea a avut loc între 15–18 octombrie 1944, dar nu a avut succes. Din comisie au făcut parte rectorul Victor Jinga, profesorul Pavel Roşca şi Vasile Stroe în calitate de secretar general[21].

Cursurile Academiei s-au deschis la 12 noiembrie 1944, fără ca aceasta să poată reveni la Cluj. În perioada în care Victor Jinga a mai fost rector al Academiei (până în martie 1945) s-a acordat în continuare asistenţă socială studenţilor şi personalului administrativ, dar şi fonduri pentru subvenţionarea cercetărilor ştiinţifice, deplasărilor pe teren şi tipărirea de lucrări ale cadrelor didactice[22].

---

[15] ANDJB, Fond Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale “Regele Mihai I”, Cluj–Braşov, dosar 5, f. 145, 147, 150.

[16] Ibidem, f. 71, 73, 75, 77; Ibidem, dosar 10, 1944–1945, f. 187-190.

[17] Ibidem, dosar 5, 1943–1944, f. 83, 86—90, 98, 109, 143, 145, 147, 150, 155, 159, 195.

[18] Ibidem, dosar 10, 1943–1944, f. 169, 193-195.

[19] Ibidem, dosar 14, 1946–1947, f. 48-59, 161-162, 164-166, 215.

[20] Ibidem, f. 203, 237, 249, 251, 254, 255.

[21] Ibidem, dosar 10, 1945–1946, f. 2, 122.

[22] Ibidem, dosar 17, 1944-1945, f. 38, 39, 41, 43, 91, 96, 99-110.

Analiza vieţii şi operei economistului profesor Victor Jinga întreprinsă în ultimii ani[23] ni l-a revelat ca pe un remarcabil economist, cu contribuţii notabile la dezvoltarea ştiinţelor economice, la triumful adevărului istoric despre trecutul Transilvaniei, la propagarea ideii unei armonioase convieţuiri şi strânse colaborări între toţi cetăţenii ţării. Totodată, credem că acum putem adăuga la personalitatea sa, în deplină cunoştinţă, şi calităţile unui bun administrator şi conducător de instituţie, cu atât mai remarcabile cu cât s-au exercitat în împrejurări cel puţin dificile.

[23] Mihai D. Drecin, *Lucrări în manuscris ale economistului profesor Victor Jinga*, în „Analele Universităţii din Oradea", seria Istorie–Arheologie–Filosofie, t. III, 1993, p. 117-120.

INTELECTUALII ŞI CLERUL MONAHAL ORTODOX. ASOCIAŢIA „RUGUL APRINS", 1945–1948

CRISTIAN VASILE

Această apropiere între clerici şi intelectuali, întruchipată de gruparea „Rugul Aprins", a intervenit într-un moment de restrişte atât pentru Biserică, cât şi pentru lumea culturală, în condiţiile în care viaţa politică era marcată de asaltul comunist asupra societăţii româneşti. În contextul presiunilor politice exercitate asupra clerului ortodox, care au inclus şi forţarea retragerii unor arhierei, mănăstirea Antim din Bucureşti a devenit o oază spirituală şi culturală, un spaţiu al dezbaterii, al dialogului. S-a spus, pe bună dreptate, că a fost vorba de o întâlnire între cultura română şi mistica ortodoxă. „Rugul Aprins" a cunoscut mai multe perioade, dar aici vom zăbovi asupra primei etape din istoria grupului – intervalul 1945–1948. Totuşi, nu am exclus cu totul referirile la apusul „Grupului de la Antim", mai ales că o cantitate semnificativă de documente este furnizată de procesul „Rugului Aprins", derulat în toamna anului 1958, la câteva luni distanţă de arestarea membrilor grupării[1].

Scriitorul Sandu Tudor şi înfiinţarea „Rugului Aprins". „Rugul Aprins" se leagă în primul rând de mănăstirea Antim şi de numele scriitorului şi publicistului Alexandru Teodorescu (cunoscut mai ales sub pseudonimul de Sandu Tudor). Un context neprielnic, în care străluciţi reprezentanţi ai monahismului, autori de manuale şcolare, erau interzişi (arhimandritul Iuliu Scriban, de exemplu, cel care iniţiase un grup de dezbateri intitulat „Duh şi slovă", care a premers „Rugului Aprins"[2]) s-a conjugat cu decizia lui Sandu Tudor de a se retrage, după dramele vieţii conjugale, la mănăstirea Antim. Sandu Tudor, la fel ca şi dr. Vasile Voiculescu, participant după 1945 la şedinţele „Rugului Aprins", a colaborat la „Gândirea", iar istoricii literari l-au încadrat în rândurile „poeţilor mistici"[3]. De altfel, interesul său pentru viaţa religioasă este vădit încă din deceniul trei: în 1927 a scris poemul *Acatistul Sfântului Dimitrie Basarabov*, aprobat de Sfântul Sinod al BOR[4], iar peste doi ani, datorită unei burse, a vizitat Muntele Athos. Călătoria în Grecia i-a stârnit interesul pentru Rugăciunea Inimii, despre care aflase de la călugării athoniţi.

Sandu Tudor a aparţinut grupării „Criterion", alcătuită din discipolii lui Nae Ionescu. Unii dintre aceştia au colaborat şi la „Credinţa"[5], ziarul înfiinţat de Sandu Tudor. În cadrul „Criterion"-ului însă au apărut în anii '30 mai multe grupări; prima dintre acestea, de extremă dreapta, reprezentată de

---

[1] Documentele Procesului „Rugului Aprins" (lotul Alexandru Teodorescu şi alţii) s-au păstrat în Arhiva Ministerului Justiţiei – Direcţia Instanţelor Militare (în continuare AMJDIM), fond Penal, dosarul 113.668. Atunci când am reprodus citate din acest dosar, am corectat în mod tacit acele transcrieri ale unor nume proprii care în documentele procesului nu erau reproduse în varianta corectă sau consacrată (astfel, am transcris Ioan Kulîghin, în loc de *Culighin*, Nicolae Bordaşiu, în loc de *Niculae* Bordaşiu, Damian Stogu, în loc de Damian *Stoglu* etc.).

[2] Gruparea „Duh şi slovă", considerată „moment din preistoria grupului", se reunea la mănăstirea Antim din Bucureşti sub îndrumarea arhimandritului Iuliu Scriban, iar între membrii săi se numărau: Mircea Vulcănescu, Paul Sterian, Petru Comarnescu şi Sandu Tudor; Ionel Jianu, *«Dintotdeauna am avut demonul scrisului...»*, în „Revista de istorie şi teorie literară", an XXXVI, 1988, nr. 1-2, p. 164; Antonie Plămădeală, *Rugul Aprins*, Sibiu, 2002, p. 24. În memoriile sale, Mircea Eliade scrie că Sandu Tudor găsise titlul „Duh şi slovă" pentru o proiectată revistă de filosofie religioasă; Mircea Eliade, *Memorii 1907–1960*, ed. a II-a (Mircea Handoca), Bucureşti, 1997, p. 153.

[3] Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti, 1980, p. 130.

[4] Daniil Sandu Tudor, *Taina Rugului Aprins. Scrieri şi documente inedite*, ed. Gheorghe Vasilescu, Bucureşti, 1999, p. 6.

[5] Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. I, ed. revăzută, Bucureşti, 1972, p. 105.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 213 - 226, 2003

Alexandru Christian Tell şi Mihail Polihroniade[6], a mers spre Mişcarea Legionară. Marta Petreu îl plasează pe Sandu Tudor, alături de Eugen Ionescu şi Mihail Sebastian, în gruparea apolitică şi democratică („pe poziţii care oscilează, conjunctural, între apolitism şi democraţie"[7]). Totuşi, Sandu Tudor poate fi plasat mai degrabă la stânga spectrului politic[8].

Gheorghe Vasilescu apreciază că Sandu Tudor a promovat ortodoxismul în literatură, dar de pe poziţii de stânga, despărţindu-se astfel de Nichifor Crainic[9]. Vorbind despre originile „Rugului Aprins", acad. Cornelia Bodea susţinea că acestea sunt perceptibile încă în perioada interbelică, când un prim grup literar, unitar la început, format din scriitori, poeţi, publicişti, a sfârşit prin a se despărţi în două direcţii distincte: pe de o parte un curent atras de tradiţionalismul etno-cultural orientat spre naţionalismul politic, pe de altă parte o grupare ataşată de tradiţionalismul ortodox trăit prin credinţă, dar în acelaşi timp deschis către universalitatea culturală „qui ne se sentait point incompatible avec les collaborations demophiles de gauche". Portdrapelul acestei ultime direcţii era Sandu Tudor[10]. Alexandru Mironescu, unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai lui Sandu Tudor, a făcut un pas şi mai pronunţat în direcţia stângii politice democratice, exprimându-şi, după 1945, adeziunea la partidul condus de Constantin Titel Petrescu, PSDI[11].

Preocupările lui Sandu Tudor pentru studiul monahismului românesc au facilitat apropierea de arhimandritul Benedict Ghiuş şi de mitropolitul Bucovinei, Tit Simedrea. La invitaţia ierarhului, Sandu Tudor şi alţi intelectuali, precum Alexandru Mironescu, Paul Sterian (vechi prieten al lui Sandu Tudor), Henri H. Stahl, Constantin Noica şi Mac Constantinescu[12], s-au întâlnit la Cernăuţi între 1-7 august 1943 pentru o adevărată sesiune spirituală. Paul Sterian, poet gândirist plasat de Dumitru Micu alături de Sandu Tudor în categoria „ortodoxiştilor"[13], a fost şi funcţionar la Uniunea Compozitorilor, dar şi secretar general la Ministerul de Finanţe în timpul dictaturii carliste[14].

Părintele Andrei Scrima a numit retragerea spirituală de la Cernăuţi „întâlnirea fondatoare"[15], iar IPS Antonie Plămădeală, un alt cunoscător din interior al fenomenului „Rugul Aprins", pe atunci tânăr student, purtând prenumele Leonida din viaţa civilă, a considerat-o drept „moment pregătitor"[16]. Se pare că în timpul acestei „tabere isihaste" se naşte ideea de a constitui o asociaţie cu statut legal „menită răspândirii ortodoxiei prin conferinţe publice, sub titlul *Rugul Aprins al Maicii Domnului*"[17].

Rugul aprins este o expresie din Biblie, prezentă în *Vechiul Testament* (*Exod* cap. 3, vers. 2-5). Rugul acesta, care ardea şi nu se mistuia, este un simbol al Maicii Domnului, dar şi al Rugăciunii lui Iisus, o rugăciune neîncetată[18]. Potrivit dr. Nicolae Nicolau, „Rugul Aprins" reia în gândirea ortodoxă română un concept dezvoltat mai ales în mistica rusă, pornind de la exemplul *Vechiului Testament*: în rugul aprins era divinitatea care l-a întâmpinat şi consacrat pe Moise[19]. Apropierea

---

[6] Marta Petreu, *Generaţia '27 între Holocaust şi Gulag* (I), în „22", an XIV, 2003, nr. 676 (18–24 februarie), p. 9.

[7] *Ibidem*, p. 10.

[8] George Enache, *Daniil Sandu Tudor – pagini din dosarul de anchetă nr. 113 668*, în „Arhivele Securităţii", 2002, nr. 1, p. 169.

[9] Gheorghe Vasilescu, *Cuvânt înainte*, în Daniil Sandu Tudor, *op. cit.*, p. 7.

[10] Cornelia Bodea, *L'Esprit du «Buisson Ardent» du monastère St. Anthime – Bucarest*, în *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, vol. I, coord. Paul H. Stahl, Bucureşti, 2002, p. 90.

[11] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 2, f. 124v.

[12] Virgil Cândea, *Cuvânt înainte*, în Alexandru Mironescu, *Calea inimii. Eseuri în duhul Rugului Aprins*, ed. Răzvan Codrescu, Bucureşti, 1998, p. XVII.

[13] Dumitru Micu, *„Gîndirea" şi gîndirismul*, Bucureşti, 1975, p. 641-653.

[14] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 2, f. 144v; proces–verbal de interogatoriu al arestatului Al. Mironescu din 5 iulie 1958.

[15] André Scrima, *Timpul Rugului Aprins. Maestrul spiritual în tradiţia răsăriteană*, ed. a II-a revăzută (Anca Manolescu), Bucureşti, 2000, p. 141.

[16] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 24.

[17] Vasile Andru, *Contemporan cu „Rugul Aprins"*, prefaţă la Mihai Rădulescu, *„Rugul Aprins" de la mănăstirea Antim la Aiud*, Bucureşti, 1998, p. VIII.

[18] Sofian Boghiu, *L-am cunoscut pe părintele Daniil Teodorescu*, în Daniil Sandu Tudor, *Taina Rugului Aprins. Scrieri şi documente inedite*, p. 147.

[19] Nicolae Nicolau, *Rugul Aprins*, în „România liberă", serie nouă, nr. 1773, 27 ianuarie 1996, p. 2.

Grupului de la Antim de Rugăciunea lui Iisus s-a datorat părintelui Ioan Kulîghin, care a adus din Rusia *Sbornicul*, o compilaţie după sfinţii ruşi despre practicarea acestei rugăciuni. Ioan Kulîghin a introdus regula hirotesiei pentru Rugăciunea Inimii, un ritual cu punerea mâinilor pe cap şi rostirea binecuvântării pentru începerea ei[20]. În istoriografia română s-a subliniat faptul că Rugăciunea Inimii avea să fie „obiectivul final la care aspirau membrii *Rugului Aprins*". Acest ţel însă era condamnat de autorităţile comuniste, deoarece se considera că „Rugăciunea Inimii a avut şi are un caracter duşmănos, datorită faptului că practicanţii ei trebuie să îndeplinească condiţiunea de a se rupe de orice activitate politică şi profesională în scopul de a avea exclusiv tot timpul numai pentru rugăciune, ceea ce desigur că duce la un misticism desăvârşit"[21].

Din septembrie 1944 Sandu Tudor este demobilizat şi începe să frecventeze zi de zi mănăstirea Antim, iar stareţul Vasile Vasilache îi încredinţează o chilie sub clopotniţă[22]. Între el şi călugării cărturari de aici se stabileşte o legătură puternică. Gheorghe Vasilescu rezumă foarte bine închegarea Grupului de la Antim: „unii dintre cei care au constituit nucleul acestui grup, şi anume părinţii Benedict Ghiuş, Sofian Boghiu, Petroniu Tănase, Arsenie Papacioc, Adrian Făgeţeanu, Felix Dubneac, împreună cu intelectualii mireni Sandu Tudor, Alexandru (Codin) Mironescu, Anton Dumitriu, Vasile Voiculescu, Paul Sterian, Constantin Joja, Barbu Slătineanu şi Gheorghe Dabija, se cunoşteau încă dinainte de război şi au început a se întâlni la Antim din 1945. Sub oblăduirea stareţului Vasile Vasilache, ei se reuneau duminica, după slujbă, în biblioteca mănăstirii, în jurul lui Sandu Tudor şi al părintelui Benedict Ghiuş, şi discutau pe teme de cultură şi spiritualitate"[23]. Unii dintre aceşti intelectuali erau însă urmăriţi de organele poliţieneşti încă din primele luni de la preluarea puterii de către Partidul Comunist; într-o adresă a Prefecturii Poliţiei Capitalei din 18 octombrie 1945 către Comisariatul 28 de Poliţie, Vasile Voiculescu era semnalat pentru supraveghere, deoarece „interesează actuala şi viitoarea orientare, activitatea şi legături cu caracter politic. Rezultatul supravegherii, cu date concrete, rugăm să fie comunicat Brigăzii I Siguranţă"[24].

Fireşte, participarea la şedinţele de la mănăstirea Antim era pentru unii cărturari şi o formă de evadare dintr-un univers cultural ce începea să fie dominat de cenzură şi îmbâcsit de conferinţe referitoare la „binefacerile" comunismului şi la „marea prietenă de la Răsărit", manifestări organizate de PCR şi formaţiunile satelit. Lidia Ionescu Stăniloae susţine însă că era vorba şi de o căutare a divinităţii: „o bună parte din cei mai distinşi intelectuali începuseră să se apropie de Dumnezeu. Şi descopereau cu surprindere că acest lucru nu însemna «câţiva popi inculţi, care cântau frumos, colive şi pomelnice», ci altceva, un aspect necunoscut al vieţii, probleme fundamentale, existenţiale, situaţii limită, pe care verva şi strălucirea de suprafaţă nu le puteau rezolva"[25].

Mai mulţi memorialişti, participanţi la fenomenul „Rugul Aprins", au sugerat că Asociaţia nu a fost înscrisă la Tribunal. IPS Antonie Plămădeală îşi aminteşte că „Rugul Aprins a luat fiinţă după anul 1945. Nu ştiu dacă a avut un caracter de Asociaţie, cu statut şi recunoaştere oficială prin Tribunal. Cred că mai degrabă nu"[26]. O opinie asemănătoare a exprimat şi părintele Andrei Scrima[27]. Totuşi, alte surse – unele documente ale procesului „Rugului Aprins" din 1958 – contrazic această imagine de semiclandestinitate. În solicitarea de recurs din toamna lui 1958, pr. prof. Dumitru Stăniloae afirma că: "la fila 31 din vol. I (al dosarului – *n. C.V.*) se află declaraţia făcută de coinculpatul Teodorescu Alexandru [Sandu Tudor] care afirmă că în anul 1945 el a fost acela care (...) împreună cu

---

[20] Gheorghe Vasilescu, *Cuvânt înainte*, în *loc. cit.*, p. 10–11.

[21] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 2, f. 159.

[22] Gheorghe Vasilescu, *Cuvânt înainte*, în *loc. cit.*, p. 8.

[23] *Ibidem*, p. 9-10.

[24] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 6, f. 21. Strânsele legături ale poetului cu „Rugul Aprins" au fost surprinse de Florentin Popescu, *Detenţia şi sfârşitul lui V. Voiculescu*, Bucureşti, 2000; Sabina Măduţa, *Vasile Voiculescu, scriitorul martir, şi Rugul Aprins*, Bucureşti, 2001.

[25] Lidia Ionescu Stăniloae, *„Lumina faptei din lumina cuvîntului". Împreună cu tatăl meu, Dumitru Stăniloae*, Bucureşti, 2000, p. 171.

[26] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 28.

[27] André Scrima, *op. cit.*, p. 154. Pr. Andrei Scrima citează şi interogatoriile din dosarul de anchetă. Mihai Rădulescu susţine că ideea unei Asociaţii cu statut legal s-a ivit în timpul unei retrageri spirituale la mănăstirea Govora în vara anului 1946, însă autorităţile nu au aprobat întemeierea ei; Mihai Rădulescu, *„Rugul Aprins" de la mănăstirea Antim la Aiud*, p. 139.

preotul Ghiuş Vasile Benedict, cu Boghiu Serghie Sofian (stareţul mânăstirii Plumbuita) şi cu prof. univ. Alexandru Mironescu, au înfiinţat asociaţia religioasă «Rugul Aprins», printr-un act de constituire, autentificat de Tribunalul Ilfov, Secţia Notariat, asociaţia fiind înscrisă în registrul de persoane morale şi juridice al Tribunalului"[28]. De asemenea, în sentinţa dată în procesul lotului Alexandru Teodorescu din 1958 se menţiona că: „după declaraţiile inculpatului Teodorescu Alexandru, această asociaţie [Rugul Aprins] a avut fiinţă legală până în anul 1948, când a fost disolvată..."[29].

Totuşi, există o neconcordanţă în declaraţiile lui Sandu Tudor privitoare la anul legalizării: la 12 august 1958 amintea anul 1945, iar peste trei săptămâni, la 1 septembrie, anul 1946[30].

Ioan Kulîghin – Părintele Ioan cel Străin. Autoritatea spirituală a Antimului din acea vreme era părintele Ioan Kulîghin, numit şi Ioan cel Străin, care fusese călugăr la mănăstirea Optina, de lângă Moscova[31]. Ulterior, a fost duhovnicul eparhiei de Rostov pe Don, condusă de mitropolitul Nicolae Amasuschi (Amasuţki), repus în demnitatea ecleziastică de trupele germane. La un interogatoriu din 1958 părintele Benedict Ghiuş menţiona chiar că: „ideea acestei forme de activitate religioasă, *Rugul Aprins*, a fost adusă de preotul Ioan Kulîghin, care era venit de la Rostov – URSS, fiind adus în timpul războiului antisovietic de către trupele fasciste şi stabilit la mănăstirea Cernica"[32]. Evident, epitetele „antisovietic" şi „fascist" sunt adăugiri ale ofiţerilor anchetatori. Temându-se de previzibile represalii şi de învinuirea de colaboraţionism cu ocupantul, o dată cu revenirea trupelor sovietice în Rostov pe Don, mitropolitul Nicolae – fost coleg de studii la Kiev şi prieten cu patriarhul Nicodim Munteanu[33] – şi Ioan Kulîghin s-au retras la Odesa şi apoi în România. O scrisoare a mitropolitului Visarion Puiu, prin care solicită patriarhului Nicodim să aprobe găzduirea mitropolitului Nicolae al Rostovului şi protoiereului Ioan Kulîghin, lămureşte împrejurările, precum şi data fugii din calea Armatei Roşii: „în zilele de 18–19 septembrie 1943, între locuitorii evacuaţi din Nordul Crimeii, printre care numeroase familii de moldoveni, a sosit, refugiindu-se la Odesa, şi ÎPS mitropolit Nicolae (Amasuschi), intitulat al Caucazului de Nord şi al Azovului, fost cu reşedinţa la Rostov pe Don, însoţit de protoiereul Ioan Kulîghin, duhovnicul eparhiei Rostovului"[34]. Ajunşi în România, cei doi au fost adăpostiţi la mănăstirea Cernica, unde mitropolitul Nicolae a şi murit la scurt timp. La Cernica, prin 1944–1945, Ioan Kulîghin este întâlnit întâmplător de Sandu Tudor, Al. Mironescu şi pr. Benedict Ghiuş[35]. Al. Mironescu declara în faţa organelor de anchetă că: „în timpul celui de-al doilea război mondial, cam prin anul 1944, în urma înaintării trupelor nemţeşti şi româneşti pe teritoriul URSS, mitropolitul Rostovului s-a retras în România şi respectiv la mănăstirea Cernica, iar în suita acestuia şi un călugăr de la mănăstirea Optina Pustina, pe nume Ivan Kulîghin, care s-a stabilit într-o chilie tot de la Cernica. Astfel, aproximativ tot prin anul 1944, mergând într-o excursie la mănăstirea Cernica împreună cu Sandu Tudor, în mod surprinzător am dat şi peste acest călugăr în chilia sa, care mai locuia împreună cu un tânăr, tot sovietic, şi care cunoştea însă foarte bine limba română. Menţionez că împreună cu mine şi Sandu Tudor se mai afla şi Benedict Ghiuş. Astfel, cu ajutorul tânărului care cunoştea limba română am purtat o conversaţie cu Ivan Kulîghin în cadrul căreia acesta ne-a vorbit despre «Rugăciunea Inimii» şi, legat de acesta, despre «Rugul Aprins» al Maicii Domnului, lucruri absolut noi şi curioase pentru mine şi Benedict Ghiuş; pentru Sandu Tudor nu erau atât de noi, deoarece acesta aflase de «Rugăciunea Inimii» în anul 1929, când

[28] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 4, f. 235; solicitarea de recurs a pr. prof. Dumitru Stăniloae.

[29] Ibidem, f. 294v.

[30] Ibidem, vol. 1, f. 29 şi f. 37. Dr. Nicolae Nicolau, unul dintre studenţii participanţi la fenomenul „Rugul Aprins", susţine că Asociaţia a luat fiinţă în anul 1946; dr. Nicolae Nicolau, *Rugul Aprins*, în „România liberă", sâmbătă 27 ianuarie 1996, p. 2

[31] André Scrima, *op. cit.*, p. 143

[32] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1; proces–verbal de interogatoriu din 14 iunie 1958, f. 194v.

[33] Mihai Rădulescu, *op. cit.*, p. 138.

[34] Scrisoare a mitropolitului Visarion Puiu prin care solicită patriarhului Nicodim să aprobe găzduirea mitropolitului Nicolae al Rostovului şi a protoiereului Ioan Kulîghin, în *Cuviosul Ioan cel Străin (din arhiva Rugului Aprins)*, ed. Gheorghe Vasilescu, Bucureşti, 1999, p. 69.

[35] Alexandru Mironescu, *Calea inimii. Eseuri în duhul Rugului Aprins*, ed. Răzvan Codrescu, Bucureşti, 1998, p. 28-36.

fusese la Muntele Athos"[36]. De la Cernica, Ioan Kulîghin venea la mănăstirea Antim, unde i-a iniţiat pe membrii „Rugului Aprins" în tainele Rugăciunii Inimii[37].

Părintele Benedict Ghiuş confirmă faptul că: „la aceste întruniri (ale „Rugului Aprins" – *n. C.V.*) era invitat şi preotul rus Ioan Kulîghin, care în cadrul întrunirilor respective făcea comunicări despre experienţa şi trăirea creştină a stareţilor de la Optina şi ne povăţuia şi pe noi cum să realizăm o asemenea experienţă (...), o experienţă duhovnicească, care consta în îndemnul la credinţă, la rugăciune, la disciplină de sine, la muncă, la fapte de dragoste faţă de aproapele şi altele"[38].

Părintele Ioan Kulîghin era căutat de autorităţile sovietice, fiind considerat trădător. În anii 1945–1946 nu numai poliţia se afla în căutarea „dezertorilor" sovietici refugiaţi pe teritorilul românesc, ci existau chiar aşa-numite „comitete cetăţeneşti", care şi-au arogat dreptul de a legitima oamenii pe stradă, de a percheziţiona şi inspecta casele suspectate de adăpostirea cetăţenilor sovietici[39]. O notă a SSI din 6 februarie 1946 semnala că „unul din preoţii ruşi veniţi în timpul războiului din URSS în România şi găzduiţi la mănăstirea Cernica şi anume Ioan Kulighin, celibatar, se află în Bucureşti şi locuieşte la Alexandru Mironescu, asistent la catedra de fizico-chimice de la Facultatea de Ştinţe din capitală. El se ocupă împreună cu Sandu Tudor (ziarist) cu traducerea din ruseşte a capitolelor care nu au apărut până în prezent din lucrarea intitulată «Strannîk» (Povestirile unui pelerin rus – Les récits d'un pèlerin) titlu sub care a apărut în Elveţia în anul 1943, după ediţia de la Paris. Pe lângă aceasta, el activează într-un cerc religios-mistic care-şi are sediul la mănăstirea Antim şi din care fac parte următorii: arhimandritul Vasile Vasilache, stareţul mănăstirii Antim, Sandu Tudor, arhimandritul Benedict Ghiuş, Ion Marin Sadoveanu şi un general. Şedinţele se ţin duminica de la orele 16 la 18'"[40].

Ioan Kulîghin a cerut în două rânduri în ianuarie 1946 patriarhului Nicodim să fie primit definitiv în obştea mănăstirii Cernica[41], lucru care s-a şi întâmplat. Din nefericire, închinovierea la mănăstirea Cernica nu a putut preîntâmpina întemniţarea şi condamnarea sa. Demersurile de salvare a călugărului Ioan Kulîghin făcute de Patriarhia Română pe lângă guvernul de la Bucureşti au fost fără succes. În octombrie 1946 Ioan Kulîghin a fost arestat şi până la deportarea în URSS, în ianuarie 1947, a mai putut trimite câteva scrisori prietenilor săi români de la mănăstirile Cernica şi Antim („toate convorbirile de la Antim sunt clasate în categoria acţiunilor subversive împotriva Sovietelor", scria Ioan Kulîghin la 10 ianuarie 1947 într-un mesaj către mănăstirea Cernica, pe când se mai afla în detenţie pe teritoriul românesc[42]).

Indiferent dacă Ioan Kulîghin a fost sau nu adevăratul întemeietor al „Rugului Aprins"[43], sosirea şi scurta lui vieţuire în România a adus folos duhovnicesc[44].

Conferinţele de la mănăstirea Antim. Dacă în cazul întâlnirii de la Cernăuţi din august 1943 avem o evidenţă exactă a conferinţelor, datorită IPS Antonie Plămădeală, lista completă a conferenţiarilor de la mănăstirea Antim este mai greu de refăcut. Unul dintre conferenţiari a fost

[36] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 2, f. 158v.

[37] Ibidem, f. 159.

[38] Ibidem, vol. 1, f. 194 v.; proces–verbal de interogatoriu al arestatului Benedict Ghiuş din 14 iunie 1958.

[39] Dennis Deletant, *Studiu introductiv. Securitatea şi statul poliţienesc în România (1948–1989)*, în Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente 1949–1989*, Iaşi, 2002, p. 26-27.

[40] Cristina Păiuşan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945–1958*, vol. I, Bucureşti, 2001, p. 48–49

[41] *Cuviosul Ioan cel Străin (din arhiva Rugului Aprins)*, p. 90–92.

[42] *Ibidem*, p. 54.

[43] În istoriografia română s-au exprimat puncte de vedere divergente: dacă IPS Antonie Plămădeală consideră că „Rugul Aprins" era o mişcare deja constituită la venirea părintelui Kulîghin, părintele Roman Braga afirmă următoarele: „aş putea spune că părintele Ioan Kulîghin a fost întemeietorul *Rugului Aprins*. Părintele Sandu Tudor, pe vremea aceea doar frate, era în fond tot un căutător, ca toţi ceilalţi"; Roman Braga, *Istoria părintelui Ioan Kulîghin* (interviu cu Dinu Cruga), în *Cuviosul Ioan cel Străin (din arhiva Rugului Aprins)*, p. 118; cf. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 32.

[44] *Cuviosul Ioan cel Străin (din arhiva Rugului Aprins)*, p. 45.

părintele arhimandrit Benedict Ghiuş, care descrie în 1958 şi modul în care debutau întrunirile: Sandu Tudor ţinea un cuvânt de învăţătură, după aceasta urma un acatist, o ectenie şi apoi închinarea[45]. Arhim. Benedict Ghiuş menţionează că „întrunirile Rugului Aprins au luat o amploare foarte mare, în sensul că la ele au început să participe elemente din ce în ce mai multe, printre care şi o serie de vizitatori ai mănăstirii Antim"[46]. În cadrul întrunirilor respective au început să se ţină o serie de conferinţe cu teme religioase pe care le ţineau după un program bine stabilit Sandu Tudor, Al. Mironescu, Vasile Vasilache, Dumitru Stăniloae şi alţii[47]. Unii memorialişti, participanţi la întrunirile „Rugului Aprins", pomenesc şi alţi conferenţiari precum Ion Marin Sadoveanu, care a ţinut, între altele, o comunicare intitulată *Martirajul Sfântului Ioan Botezătorul*[48]. Acad. Virgil Cândea îşi aminteşte că „la cele (reuniunile – *n. C.V.*) ale «Rugului Aprins» am luat parte o singură dată, când profesorul Alexandru Elian a conferenţiat despre *Hristos – Soarele Dreptăţii*"[49].

Nu ştim cu certitudine dacă printre conferenţiari s-a aflat şi Olga Greceanu. Într-o însemnare din 1945, Alice Voinescu menţionează în jurnalul său: „m-a impresionat enorm conferinţa Olgăi Greceanu"[50], dar nu este sigur că ea a fost susţinută la mănăstirea Antim. Oricum, participarea Olgăi Greceanu la mişcarea duhovnicească „Rugul Aprins" este de netăgăduit. Datorită părintelui Andrei Scrima ştim că Sandu Tudor şi arhimandritul Benedict Ghiuş au reluat lectura testamentului lui Antim Ivireanu, patronul mănăstirii, şi au hotărât să transpună cele patru figuri invocate de el în mozaic: Sf. Antim, Sf. Alexie, Sf. Nicolae şi Sf. Agatha[51]. Mozaicurile, patru panouri de mari dimensiuni, au fost realizate între 1948–1949 de părintele Sofian Boghiu şi Olga Greceanu cu asistenţa tehnică a lui Gheorghe Mogoş, în pofida suspiciunilor autorităţilor, predispuse să vadă o presupusă latură mistic-subversivă a creaţiei artistice[52]. Pictoriţa Olga Greceanu a fost prima femeie din spaţiul ortodox românesc care a dobândit cea mai mare distincţie a BOR – Gramata şi Crucea Patriarhală[53].

Stareţul Vasile Vasilache, în scrierea sa memorialistică *De la Antim la Pocrov. Mărturii şi mărturisiri*, aminteşte alţi doi conferenţiari: Haralambie Vasilache (o prezentare filosofică a Adevărului absolut) şi Paul Sterian care „a înfăţişat viaţa a doi sfinţi, în două şedinţe"[54]. Paul Sterian „a prezentat *Războiul nevăzut al Sfântului Cuvios Paisie cel Mare din Egipt*, cu tot tezaurul lui de învăţături" – susţine acelaşi Vasile Vasilache[55].

Pe lângă conferinţe, se mai organizau coruri, cu călugării mănăstirii, care cântau la întrunirile Asociaţiei[56]. Nici compozitorul Paul Constantinescu nu lipsea de la slujbe sau de la reuniunile grupului „Rugul Aprins", el dăruind Antimului un *Imn al Rugăciunii lui Iisus*[57]. Muzica sa cu conţinut şi sonorităţi profund religioase intra în conflict cu preceptele artei realist-socialiste[58].

---

[45] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 207v; proces–verbal de interogatoriu al arestatului Benedict Ghiuş din 27 iunie 1958.

[46] Ibidem, f. 195; proces–verbal de interogatoriu al arestatului Benedict Ghiuş din 14 iunie 1958.

[47] Ibidem

[48] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 58. Potrivit lui Andrei Scrima, Ion Marin Sadoveanu a asigurat o serie dedicată teatrului antic şi misterelor medievale; André Scrima, *op. cit.*, p. 131.

[49] Virgil Cândea, *Cuvânt înainte*, în Alexandru Mironescu, *Calea inimii. Eseuri în duhul Rugului Aprins*, p. VI.

[50] Alice Voinescu, *Jurnal*, ed. Mariana Ana Murnu, Bucureşti, 1997, p. 489; însemnare din 1 mai 1945.

[51] André Scrima, *op. cit.*, p. 107-108.

[52] *Ibidem*, p. 108.

[53] Olga Greceanu, *Pe urmele paşilor Tăi, Iisuse... Jurnal de călătorie în Ţara Sfântă*, Bucureşti, 1999, p. 4.

[54] *Apud* Mihai Rădulescu, *op. cit.*, p. 143.

[55] *Ibidem*, p. 143-144. În anul 1944 Paul Sterian publicase la Casa Şcoalelor o culegere de 31 de cânturi, intitulată *Răsboiul nevăzut. Vieaţa de îndumnezeire a Sfântului părintelui nostru Paisie cel Mare* (cu un desen de Mac Constantinescu). Ultimul cânt se chema chiar *Călugărul este sufletul nostru*.

[56] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 195; proces–verbal de interogatoriu al arestatului Benedict Ghiuş din 14 iunie 1958.

[57] André Scrima, *op. cit.*, p. 130.

[58] Vasile Igna, *Preliminarii la schiţa unei rezistenţe culturale în România*, în *Subteranele memoriei. Pagini din rezistenţa culturii în România 1944–1955*, Bucureşti, 2001, p. 25.

Benedict Ghiuş – duhovnicul Grupului de la Antim. Potrivit lui Andrei Scrima, în inima versantului monastic al „Rugului Aprins” s-a aflat arhim. Benedict Ghiuş[59]. Reprezentant de seamă al monahismului ortodox, Benedict Ghiuş a studiat şi în Occident, la Facultatea de Teologie Catolică a Universităţii din Strasbourg, secvenţă biografică exploatată de agenţii Siguranţei şi ai Securităţii, care i-au aplicat părintelui arhimandrit eticheta de „filocatolic”. Numai că pentru Benedict Ghiuş cunoaşterea Occidentului a fost mai ales prilejul descoperirii tradiţiei răsăritene, deoarece odată cu studiul misticii apusene i-a redescoperit pe marii mistici răsăriteni[60]. Deşi arhim. Benedict Ghiuş şi mons. Vladimir Ghika nu sunt personalităţi incompatibile, primul afirma tranşant că „nimeni nu părăseşte ortodoxia pentru că a epuizat-o”[61]. Se spune că, atunci când un fost fiu spiritual s-a convertit la catolicism, pe părintele Benedict Ghiuş l-a cuprins o profundă tristeţe[62].

A doua etichetă folosită de Securitate în cazul părintelui Ghiuş era aceea de „legionar”. Benedict Ghiuş era acuzat, fără probe concludente, de apartenenţă la Mişcarea Legionară, fiind învinuit că în timpul guvernării legionare din 1940–1941 ar fi scris, în colaborare, o lucrare în care ar fi pledat pentru organizarea Bisericii Ortodoxe pe baza principiilor legionare[63]. De fapt, în anul 1940 Benedict Ghiuş împreună cu arhimandriţii Antim Nica şi Ioil Babaca şi protos. Nicodem Ioniţă au publicat în „Glasul monahilor” o radicală propunere de reformă a Bisericii Ortodoxe Române, intitulată *Înoeşte-te noule Ierusalime. Gânduri pentru reorganizarea Bisericii*, care ataca principiile şaguniene şi era departe de discursul democratic. Cei trei monahi apreciau că „actuala organizare a Bisericii lasă mult de dorit, îndeosebi în urma infructuoasei experienţe făcută cu «Legea şi Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române» din 1925. Această lege, necanonică în concepţia ei, *creiată într-un spirit liberal şi democrat* (*s. C.V.*), introduce în sânul Bisericii o serie de foruri administrative, care au avut dezastrosul efect de a zdruncina autoritatea canonică a conducătorilor bisericeşti. Oameni politici, străini de orice preocupare spirituală, pătrunzând în aceste foruri democratice aduceau cu ei desbinarea şi vrajba şi aserveau această divină şi venerabilă instituţie intereselor vremelnice ale clubului. (...) Constatăm numai că, în statul român liber, unde Biserica Ortodoxă e chemată să joace un rol dominant, aceste organisme poartă inevitabilul stigmat al *regimului democratic dizolvant* (*s. C.V.*)”[64] Dincolo de retorica antiliberală, miza principală era scoaterea Bisericii de sub influenţa factorului politic şi întărirea puterii Întâistătătorului BOR, patriarhul (care nu putea exercita un control efectiv asupra episcopatului, în opinia călugărilor reformatori[65]).

Probabil, şi din cauza acestei lucrări Benedict Ghiuş a fost tratat mai degrabă cu ostilitate în perioada 1940–1944 atât de ierarhie, cât şi de autoritatea politică[66], deşi era o întruchipare a „gloriei duhovniceşti a ortodoxiei româneşti”[67].

În anul 1945, în urma unui concurs, arhim. Benedict Ghiuş ocupă postul de asistent universitar la Catedra de Ascetică şi Mistică a Facultăţii de Teologie Ortodoxă din Bucureşti, catedră văduvită de prezenţa profesorului titular, Nichifor Crainic[68], urmărit de organele poliţieneşti. În aceste condiţii, în anul universitar 1945–1946 Benedict Ghiuş ţine cursul de Ascetică şi Mistică, frecventat şi de studenţii altor facultăţi. Din toamna anului 1947 Benedict Ghiuş a devenit asistentul pr. Dumitru Stăniloae, numit profesor la Catedra de Ascetică şi Mistică a Facultăţii de Teologie Ortodoxă din

[59] Totuşi arhim. Benedict Ghiuş nu a fost stareţ al mănăstirii Antim în intervalul 1945–1948, cum greşit scrie pr. Andrei Scrima, *op. cit.*, p. 135. Eroarea este semnalată de Alexandru Duţu, *Ideea de Europa şi evoluţia conştiinţei europene*, Bucureşti, 1999, p. 284-285, n. 11.

[60] Gheorghe Vasilescu, *Benedict Ghiuş, confesseur de la Prière du coeur*, în *Voix de l'effroi. La Roumanie sous le communisme. Récits et Témoignages*, Bucureşti, 2000, p. 234.

[61] André Scrima, *op. cit.*, p. 135.

[62] Relatare a domnului Emanuel Cosmovici.

[63] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 216.

[64] Benedict Ghiuş, Antim Nica, Ioil Babaca, Nicodem Ioniţă, *Înoeşte-te noule Ierusalime. Gânduri pentru reorganizarea Bisericii*, Bucureşti, 1940, p. 5; extras din „Glasul Monahilor”, nr. 593-595.

[65] *Ibidem*, p. 6.

[66] André Scrima, *op. cit.*, p. 135.

[67] Bartolomeu Anania, *Părintele Benedict*, în „România liberă”, serie nouă, an XLVIII, nr. 222, 16 septembrie 1990, p. 4.

[68] Sofian Boghiu, *Souvenirs sur l'archimandrite Benedict Ghiuş*, în *Voix de l'effroi*, p. 230.

Bucureşti[69]. În procesul-verbal de interogatoriu din 6 septembrie 1958 Dumitru Stăniloae declara că „în anul 1947, subsemnatul m-am stabilit cu domiciliul în Bucureşti, fiind numit profesor la Facultatea de Teologie din Bucureşti. După ce m-am stabilit cu domiciliul în Bucureşti am intrat în legătură cu o serie de elemente printre care: Ghiuş Benedict, care mi-a fost asistent în perioada 1947–1948, şi prin intermediul acestuia am cunoscut în perioada respectivă pe Mironescu Alexandru şi Sandu Tudor, cu care, de asemeni, am intrat în legătură"[70].

Ştefan Todiraşcu, fost conferenţiar la Facultatea de Drept, prieten bun cu Al. Mironescu şi participant la şedinţele de la Antim, Benedict Ghiuş şi Vasile Voiculescu erau cu toţii frecventatori ai părintelui Dumitru Stăniloae[71]. Lidia Ionescu Stăniloae rememorează momentul participării părintelui său la reuniunile de la mănăstirea Antim: „o vreme s-au mai putut ţine conferinţe la mănăstirea Antim. Vorbeau, pe rând, tata [Dumitru Stăniloae], părintele Ghiuş, Sandu Tudor, care se călugărise luându-şi numele de părintele Agaton. Auditoriul era numeros, intelectuali, studenţi. Grupul de la Antim se numea *Rugul Aprins* şi mai târziu apartenenţa la el le-a pricinuit multe neajunsuri, pentru că regimul l-a considerat o organizaţie subversivă, deşi nu avea absolut nimic de-a face cu politica. Vreau să precizez că tata nu a făcut niciodată parte din grup. La rugămintea lor a conferenţiat de câteva ori şi a audiat câteva conferinţe. Cu unii dintre membrii grupului era în bune relaţii şi se vedeau uneori. Atât"[72]. Mărturia doamnei Lidia Ionescu Stăniloae este în concordanţă cu spusele pr. Andrei Scrima care a susţinut că profesorul Dumitru Stăniloae „nu a făcut nicicând parte" din grupul „Rugul Aprins", în pofida strânselor legături care au existat[73]. Însuşi pr. Dumitru Stăniloae, pe când era anchetat de Securitate, în toamna lui 1958, a negat că ar fi aderat la „Rugul Aprins". Dumitru Stăniloae: „da, am cunoscut pe Sandu Tudor în perioada 1947–1948, la mănăstirea Antim din Bucureşti, fiindu-mi prezentat de Ghiuş Benedict, care mi-a fost asistent la Fac[ultatea] de Teologie din Bucureşti"[74]. Însă părintele profesor adaugă: „nu am avut nici un fel de legături cu Sandu Tudor, după ce ne-am cunoscut, în afară de aceea de simple cunoştinţe"[75].

Ordonanţa de punere sub învinuire a părintelui Dumitru Stăniloae din 6 septembrie 1958 menţiona că „după 23 august 1944, sus numitul a continuat să menţină legătura cu o serie de elemente duşmănoase printre care şi legionari, încadrându-se în grupul subversiv condus de Teodorescu Alexandru, zis Sandu Tudor, unde alături de ceilalţi membri ai grupului a desfăşurat o intensă activitate duşmănoasă, împotriva orânduirii de stat democrat-populare din RPR"[76].

Aşadar, membrii grupului „Rugul Aprins" l-au cunoscut pe pr. Dumitru Stăniloae prin intermediul arhim. Benedict Ghiuş, iar iniţiativa fostului profesor de la Academia Teologică Andreiană din Sibiu de a traduce *Filocalia* i-a apropiat şi mai mult. Deşi Sandu Tudor şi Vasile Voiculescu aveau unele rezerve legate de stilul traducerii[77], întâlnirea cu „Rugul Aprins" era firească.

Dar interferenţele nu se opreau aici: comunitatea monahală de la Antim era formată şi din studenţi de la Facultatea de Teologie, care din toamna anului 1947 urmau şi cursurile profesorului Stăniloae, atraşi de traducerea *Filocaliei*. De altfel, din amintirile lui Andrei Scrima rezultă că obştea de la Antim era formată mai ales dintr-o „comunitate de călugări-studenţi"[78].

Studenţii – frecventatori ai „Rugului Aprins". Din această comunitate a făcut parte şi Alexandru Adrian Făgeţeanu, care, anchetat de Securitate în 1958, relatează împrejurările intrării sale

---

[69] Lidia Ionescu Stăniloae, *op. cit.*, p. 172.

[70] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 2, f. 437v.

[71] Lidia Ionescu Stăniloae, *op. cit.*, p. 172.

[72] *Ibidem*, p. 180.

[73] André Scrima, *op. çit.*, p. 133. Un punct de vedere diferit, la IPS Antonie Plămădeală care afirmă că „şi părintele Stăniloae a făcut parte din această grupare (mi-aduc aminte că cel puţin două conferinţe ale părintelui Stăniloae le-am ascultat şi eu)"; Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 107.

[74] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 2, f. 433v; proces–verbal de interogatoriu din 4 septembrie 1958.

[75] Ibidem.

[76] Ibidem, f. 435.

[77] André Scrima, *op. cit.*, p. 132.

[78] *Ibidem*, p. 116.

în mănăstire: „în iunie 1947, o dată cu vacanţa de vară a studenţilor, subsemnatul am obţinut permisiunea stareţului Vasilache de la mănăstirea Antim din Bucureşti de a fi găzduit la această mănăstire"[79]. „La mănăstirea Antim – continuă Adrian Făgeţeanu – am cunoscut pe Sandu Tudor (...), Benedict Ghiuş, arhimandrit, pe atunci asistent la Facultatea de Teologie Bucureşti, Tit Simedrea, fostul mitropolit al Bucovinei, general [Traian] Tetrat (...), Roman Braga, student pe atunci al Facultăţii de Teologie, Andrei Scrima, student al Facultăţii de Teologie Bucureşti (...), Virgil Stancovici, Al. Mironescu, Paul Lecca – era pe atunci traducător al unor lucrări din limba rusă –, Neofit Nica, în chilia căruia stăteam, Sofian Boghiu, Damian Stogu..."[80]

Declaraţiile lui Adrian Făgeţeanu făcute cu prilejul interogatoriului ne ajută să coroborăm informaţiile. În istoriografia română se ştia de faptul că, imediat după 1944, Sandu Tudor „lucrează cu râvnă şi spor pe toate tărâmurile: la restaurarea mănăstirii (grav avariată de cutremurul din 10 noiembrie 1940, îndeosebi biserica mare, cu cele două turle, trapeza, clopotniţa şi stăreţia), alături de generalii Gheorghe Iorgulescu, Gheorghe Stratilescu, Traian Tetrat şi Ioan Ţone"[81]. Adrian Făgeţeanu completează: „ajuns la Antim am fost pus să mă ocup cu unele probleme legate de repararea şi înfrumuseţarea mănăstirii, cum ar fi procurarea materialelor, angajarea muncitorilor, îngrijirea şi amenajarea parcului. Dispoziţiunile referitoare la aceste atribuţiuni le primeam de la Sandu Tudor"[82].

În vara anului 1958, intenţia anchetatorilor era să obţină de la arestaţi „mărturisiri" legate de apartenenţa la legionarism a lui Sandu Tudor, iar acest lucru transpare şi din următorul răspuns al lui Adrian Făgeţeanu: „în timpul acesta, în sala bibliotecii mănăstirii aveau loc conferinţe regulate, cu caracter teologic, cu subiecte ca Rugăciunea Inimii, despre isihie, despre angelism ş.a. Sandu Tudor m-a invitat şi pe mine să iau parte la aceste conferinţe. (...) Prin iulie 1947, într-o discuţie pe care am avut-o cu Sandu Tudor, acesta mi-a făcut cunoscut faptul că la el s-au prezentat câţiva studenţi teologi care au declarat că în rândul studenţilor legionari sunt frământări legate de măsura în care mişcarea legionară se găseşte pe linia dogmelor creştine sau nu, şi i-am cerut lui clarificări în scopul orientării lor în această chestiune..."[83]. Sandu Tudor i-ar fi răspuns că „nu poate să dea clarificări într-o discuţie de câteva cuvinte" şi le-a propus „să ia parte la conferinţele ce au avut loc la Antim, în urma cărora – în timp – ei singuri se vor lămuri"[84].

Întâlnirea dintre studenţii teologi şi Sandu Tudor este amintită şi în alte documente. Roman Braga relatează că, împreună cu Nicolae Bordaşiu, a încercat să organizeze o Asociaţie a Studenţilor Ortodocşi (Athos): „ne-am dus cu actele acestei Asociaţii la părintele Sandu Tudor. El ne-a luat actele şi ne-a zis: „aduceţi-i pe băieţi aici, la Antim"[85]. („Athos", de fapt ATOS, era abrevierea Asociaţiei Tinerilor Ortodocşi Studenţi[86]). Urmărind mai multe evocări ale „Rugului Aprins" putem stabili lista celor 12 studenţi; ar putea fi următorii: Felix Dubneac, Petroniu Tănase, Sofian Boghiu, Andrei Scrima, Valeriu Streinu (scris şi Valerian Străinu), Leonida Plămădeală[87], Nicolae Nicolau, Nicolae Bordaşiu, Roman Braga[88], Alexandru Adrian Făgeţeanu, Virgil Stancovici şi Gheorghe Carcalitan. Cum am mai subliniat, la ancheta din 1958 s-a căutat impunerea etichetei de „legionară" pentru Asociaţia „Rugul Aprins", fapt care reiese şi din următoarea declaraţie a lui Adrian Făgeţeanu:

[79] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 89; proces–verbal de interogatoriu din 3 martie 1958.

[80] Ibidem, f. 90.

[81] Gheorghe Vasilescu, *Cuvânt înainte,* în Daniil Sandu Tudor, *op. cit.*, p. 8-9.

[82] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 90; proces–verbal de interogatoriu din 3 martie 1958.

[83] Ibidem.

[84] Ibidem, f. 90-91.

[85] Roman Braga, *Tot despre „Rugul Aprins"*, în Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 203.

[86] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 111. În documentele procesului sigla apare sub forma *ATAS*; AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 91.

[87] „Cunoscusem din studenţie mişcarea de la Antim, în care fusesem chemat de pr. Agaton", îşi aminteşte IPS Antonie Plămădeală; *op. cit.*, p. 111.

[88] Conform spuselor avocatului său la procesul „Rugului Aprins" din 1958, consemnate şi de sentinţă, Roman Braga a luat parte la şedinţele asociaţiei în 1946; AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 4, f. 294v.

„menţionez că tot în cursul anului 1947, pe când frecventam cursurile preotului Stăniloae la Facultatea de Teologie din Bucureşti, am cunoscut aici pe studenţii legionari Antonie Plămădeală şi Nicolae Bordaşiu"[89].

Nu avem încă indicii foarte solide că afirmaţiile de mai sus, referitoare la presupusa apartenenţă la extrema dreaptă, ar fi exacte. Totuşi, unele mărturii sugerează existenţa unei simpatii – chiar dacă efemeră – pentru Mişcarea Legionară. Ajuns în exil după eliberarea din închisoare, pr. Roman Braga elogia „formele de pedagogie social-politică" prezente în „ascetismul elitelor conducătoare ale generaţiei de la 1922. (...) Vorbim despre acest curent, ca despre un fapt istoric. Mişcarea aceasta a făcut însă o mulţime de greşeli care au dus la dispariţia ei"[90]. La rândul său, dr. Nicolae Nicolau susţine că grupul celor 12 studenţi „constituia generaţia a doua, *având întâmplător aceeaşi opţiune politică* (*s. C.V.*) ce ne-a dus de altfel la puşcărie şi, pe unii, la moarte. (...) Apoi, noi înşine, tineretul de atunci, *nu eram structuraţi decât pe linie naţionalistă* (*s. C.V.*), deci creştină şi anticomunistă"[91]. În opinia lui George Enache doar despre Roman Braga şi Adrian Făgeţeanu se poate susţine că erau cu siguranţă foşti legionari[92].

Roman Braga declara în 1958 (sau mai degrabă era silit să declare): „în anul 1947, eu împreună cu legionarul Bordaşiu Nicolae, student la Teologie, am vrut să înfiinţăm o organizaţie legionară sub masca ortodoxismului, în care scop am şi întocmit proiectul unui statut de funcţionare. Auzind că Teodorescu Alexandru înfiinţase o asemenea asociaţie la mănăstirea Antim din Bucureşti, m-am dus cu proiectul de statut la el pentru a-i cere îndrumările necesare. Acesta însă nu a fost de acord cu înfiinţarea acestei organizaţii pe motiv că noi nu am fi capabili s-o conducem şi ca atare ne-a propus ca noi cei care urma să constituim organizaţia respectivă să ne afiliem asociaţiei denumită «Rugul Aprins». Astfel am şi procedat eu din acel moment şi până în anul 1948, când am fost arestat pentru activitate legionară, am participat la activitatea asociaţiei «Rugul Aprins» condusă de Teodorescu Alexandru, iar, împreună cu mine, şi alţi legionari ca: Bordaşiu Nicolae, Nicolau Nicolae, Nedelcu Niculae, Grigorescu Tudor şi alţii de care nu-mi reamintesc"[93]. La confruntarea sa cu Roman Braga, Sandu Tudor declara: „recunosc în întregime cele declarate de Braga Roman, cu excepţia faptului că, în anul 1947, când i-am primit în asociaţia «Rugul Aprins», nu am cunoscut că sunt legionari şi vor să se organizeze în acest sens"[94]. Roman Braga era considerat de organele Securităţii „legionar din anul 1940" până în 1947, iar în anul 1948 a şi fost arestat[95]. În februarie 1949 Roman Braga şi Leonida Plămădeală erau condamnaţi de Tribunalul Militar Bucureşti la 5 şi respectiv 7 ani de temniţă grea pentru o presupusă „crimă de organizare şi participare la organizaţiuni de tip fascist, politice şi paramilitare[96].

Când Roman Braga este întrebat la interogatoriul din 30 iunie 1958: „de cine ai fost dumneata îndrumat privind activitatea duşmănoasă ce a-i desfăşurat-o?", răspunde că a fost îndrumat de Sandu Tudor, care „avea multiple relaţii în Bucureşti printre care Benedict Ghiuş (...), Mironescu Alexandru, Boghiu Sofian, Joja Constantin, legionar, arhitect în Bucureşti, Alexandru Elian, profesor la Facultatea de Teologie din Bucureşti şi alţii"[97].

Trebuie specificat faptul că, chiar dacă unii clerici ortodocşi au avut simpatii legionare sau chiar un grad mai mare de implicare pe linia aderenţei la extrema dreaptă, acest lucru comporta de multe ori doar o răspundere morală, nu penală. Autorităţile s-au folosit în mod abil de trecutul de simpatizanţi ai Mişcării Legionare. În procesul-verbal de interogatoriu al arestatului Alexandru

[89] Ibidem, vol. 1, f. 92; proces-verbal de interogatoriu din 3 martie 1958.

[90] Roman Braga, *Pe drumul credinţei*, texte omagiale oferite de prelaţi, prieteni şi savanţi români plus colecţie de texte antologice, prima ediţie, Rives Junction, 1995, p. 171.

[91] Nicolae Nicolau, *Rugul Aprins*, în „România liberă", 27 ianuarie 1996, p. 2.

[92] G. Enache, *Daniil Sandu Tudor – pagini din dosarul de anchetă nr. 113 668*, p. 195.

[93] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 49-49v; proces-verbal de confruntare între arestaţii Roman Braga şi Sandu Tudor din 1 septembrie 1958.

[94] Ibidem, f. 50.

[95] Ibidem, f. 268v; proces-verbal de interogatoriu al arestatului Roman Braga din 16 iunie 1958 (anchetatorul său a fost Gheorghe Enoiu, ofiţer intrat în dicţionarele torţionarilor comunişti; Doina Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, Bucureşti, 2001, p. 114).

[96] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 261-261v.

[97] Ibidem, f. 286-287.

Adrian Făgeţeanu din 30 august 1958, în fişa sa biografică, la rubrica „activitatea politică până în 1947", se preciza: „simpatizant legionar din anul 1934". Adrian Făgeţeanu fusese condamnat în anul 1941 la 5 ani de închisoare pentru fapte pregătitoare de rebeliune de Tribunalul corpului IV Armată – Iaşi. Mihai Rădulescu a observat însă faptul că anchetatorii sugerează, prin întrebări, postura de „ideolog" legionar a lui Sandu Tudor, cu toate că scriitorul n-a fost niciodată nici simpatizant, nici aderent al extremei drepte[98]. Dimpotrivă: unii dintre colaboratorii lui Sandu Tudor de la ziarul „Credinţa" l-au atacat în anii '30 pe Nae Ionescu, considerat ideologul Mişcării Legionare. Aparent paradoxal, Paul Sterian – poetul *ortodoxist* ! – era acuzat de Mihail Sebastian pentru modul dezgustător în care „Credinţa" a prezentat personalitatea lui Nae Ionescu[99]. De asemenea, este important de semnalat că în anul 1950 Sandu Tudor, acuzat mai târziu de fascism şi legionarism, a fost apărat de un avocat evreu, pus din oficiu, şi care a declarat că îl apără „în amintirea anilor '30"[100].

Desfiinţarea Asociaţiei „Rugul Aprins". Data exactă la care asociaţia „Rugul Aprins" şi-a întrerupt activitatea în mod oficial este mai greu de precizat. Cea mai probabilă dată este luna aprilie 1948, moment amintit şi în ordonanţa de punere sub învinuire a arhimandritului Benedict Ghiuş din 3 iulie 1958. La ancheta din 1958, Benedict Ghiuş afirma că activitatea „Rugului Aprins" a continuat „până în a doua jumătate a anului 1948, când am fost încunoştiinţaţi de forurile bisericeşti superioare că organizarea de întruniri în cadrul mănăstirilor, aşa cum făceam noi, nu este permis de lege, precizându-ne clar că s-au interzis adunările de la mănăstirea Antim şi ca atare să încetăm această activitate. Această dispoziţie a fost adresată stareţului mănăstirii Antim care ne-a comunicat-o la toţi ceilalţi"[101]. La un alt interogatoriu, Benedict Ghiuş adăuga: „nu-mi mai amintesc data precisă când ne-a fost interzis să mai organizăm şi să ţinem asemenea întruniri, primind dispoziţiuni de la Arhiepiscopie (Arhiepiscopia Bucureştilor – *n. C.V.*) că asemenea întruniri sunt interzise de lege"[102]. Rechizitoriul întocmit în 1958 stabilea însă că „în aprilie 1948 li s-a interzis să mai ţină asemenea întruniri la mănăstirea Antim însă susnumiţii au continuat să menţină legăturile între ei (...), pregătind participanţii pe linia mistică-naţionalistă"[103].

Stareţul de care pomenea Benedict Ghiuş era Valerian Zaharia, cu un trecut legionar notoriu, care în 1948 abia îl înlocuise pe arhim. Vasile Vasilache, neagreat de puterea politică. Într-o declaraţie din 23 iulie 1958, Sandu Tudor îl consideră pe noul stareţ direct responsabil de desfiinţarea Asociaţiei „Rugul Aprins"[104]. Desigur, chiar şi după momentul aprilie 1948 flacăra „Rugului Aprins" a mai avut câteva pâlpâiri. Supus interogatoriilor Securităţii, care erau menite a incrimina „Rugul Aprins", călugărul Veniamin (Vasile) Nicolae de la mănăstirea Tismana declara: „în iarna anului 1948, Sandu Tudor a venit la mănăstirea Polovragi, însoţit de Anton Dumitriu, (...) şi ne-au expus practica grupării lor mistice, însă i-am refuzat şi nu am fost de acord cu cele susţinute de ei, în urma cărui fapt nu au mai revenit la noi"[105]. În luna decembrie 1948 profesorului Anton Dumitriu, epurat de la Universitate, i se intentează proces şi este condamnat la 12 ani închisoare[106]. La prima sa arestare sub regimul comunist, în anul 1950, Sandu Tudor a fost condamnat la 2 ani de închisoare corecţională[107].

Sandu Tudor va fi arestat din nou la 14 iunie 1958[108]. Acum a fost arestat sub acuzaţia de uneltire contra ordinii sociale, infracţiune prevăzută şi pedepsită de art. 209, pct. 1 CP. Între altele, în

---

98 Mihai Rădulescu, *op. cit.*, p. 150.

99 Mihail Sebastian, *Jurnal 1935–1944*, Bucureşti, 1996, p. 20.

100 André Scrima, *op. cit.*, p. 128. Pr. Andrei Scrima menţionează anul 1949, iar istoricul George Enache anul 1948; G. Enache, *Daniil Sandu Tudor – pagini din dosarul de anchetă nr. 113 668*, p. 188, n. 26.

101 AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 214v-215.

102 Ibidem, f. 195; proces-verbal de interogatoriu al arestatului Benedict Ghiuş din 14 iunie 1958.

103 Ibidem, f. 213–213v; ordonanţă de punere sub învinuire a lui Benedict Ghiuş din 3 iulie 1958.

104 Ibidem, f. 47; proces-verbal de confruntare între arestaţii Sandu Tudor şi Alexandru Mironescu din 23 iulie 1958.

105 Ibidem, f. 238v.

106 Anton Dumitriu, *Valoarea metafizică a raţiunii*, ed. a II–a (Mircea Arman), Cluj–Napoca, 2001, p. 8.

107 AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 13.

108 Ibidem, f. 1; ordonanţă de reţinere datată 13 iunie 1958 şi semnată de lt. maj. Iosif Moldovan, anchetator penal de securitate.

1958 i se aduceau şi acuzaţii privind activitatea anticomunistă şi împotriva mişcării muncitoreşti desfăşurată în perioada 1933–1938[109]. Cu toate acestea, abia acum Sandu Tudor va fi învinuit pentru activitatea Asociaţiei „Rugul Aprins": „pentru a-şi ascunde această activitate criminală (antimuncitorească, antirevoluţionară, profascistă, anticomunistă – *n. C.V.*) – preciza rechizitoriul –, inculpatul Teodorescu Alexandru s-a călugărit, stabilindu-se la mănăstirea Antim din Bucureşti, unde şi-a continuat activitatea sa duşmănoasă, stabilind legături cu o serie de elemente legionare aşa cum sunt: Braga Roman, Ghiuş Vasile Benedict, Anania Valerian (sic!), precum şi cu inculpatul Mironescu Alexandru, şi împreună au trecut la înfiinţarea unei grupări intitulate *Rugul Aprins*, în cadrul căreia să-şi continue în mod organizat activitatea lor antidemocratică. Astfel, inculpatul Teodorescu Alexandru, în calitate de şef al asociaţiei *Rugul Aprins*, în perioada 1945–1948, a organizat la mănăstirea Antim o serie de întruniri cu membrii grupului, cât şi cu elemente ce vizitau mănăstirea, în cadrul cărora, pe lângă problemele de ordin mistic-religios, au desfăşurat şi o intensă activitate contrarevoluţionară"[110].

Apartenenţa la Mişcarea Legionară atribuită de Securitate este de multe ori falsă. Vasile Andru rezuma foarte bine acest aspect: „rezistenţa morală a preoţilor (implicaţi în „Rugul Aprins" – *n. C.V.*) a fost calificată ca fiind «de dreapta». În realitate, nu toţi clericii închişi, ci numai unii din ei, s-au înrolat politic. Dar comuniştii au speculat la maximum acele cazuri de implicare a unor preoţi în acţiuni politice, au extins acuzaţia aceasta şi asupra unor cazuri pur spirituale"[111]. Chiar şi asumarea etichetei de legionar trebuie privită cu mult simţ critic. Un singur exemplu este sugestiv din acest punct de vedere: citind dosarul anchetei şi nedumerit că tatăl său a „recunoscut" că ar fi „legionar", Radu Voiculescu l-a întrebat din ce cauză şi-a însuşit un fals trecut politic extremist. Vasile Voiculescu i-a răspuns: „mă ancheta un tânăr. M-a ameninţat cu bătaia dacă nu recunoşteam. I-am răspuns că mie mi-ar fi ruşine să lovesc un bătrân, dar decât să mă bată, mai bine să fi scris el ce-i plăcea, că eu semnam tot"[112]. Prin urmare, toate „declaraţiile" arestaţilor din 1958 s-au făcut sub o intensă presiune, iar afirmaţiile conţinute în dosare trebuie trecute printr-un riguros filtru critic.

În urma presiunilor fizice sau/şi psihice, şi Sandu Tudor „recunoştea" că „în cadrul acestei asociaţii, atât eu cât şi Mironescu A. ţineam conferinţe publice cu caracter mistic-duşmănos, prin care urmăream atragerea a cât mai multe elemente în jurul asociaţiei"[113]. Dar „probe" materiale în sensul „vinovăţiei" sale aduceau şi anchetatorii. Ordonanţa de ataşare la dosar a probelor materiale din 5 septembrie 1958, semnată de Constantin Cenuşă, preciza: „în perioada 1930–1944, Teodorescu Alexandru, Făgeţeanu Alex[andru] şi Papacioc Anghel au desfăşurat o intensă activitate contra clasei muncitoare şi mişcării revoluţionare. La percheziţiile domiciliare şi corporale efectuate învinuiţilor implicaţi în dosar au fost ridicate următoarele materiale – corp delict: din ziarul «Credinţa» au fost fotocopiate un număr de nouă articole scrise de Teodorescu Alexandru (Sandu Tudor) în perioada 1933–1938, care au un vădit caracter anticomunist, prin intermediul cărora învinuitul a căutat să dezorienteze şi să abată mişcarea comunistă şi muncitorească din ţara noastră de la lupta ei împotriva orânduirii burgheze. La percheziţia lui Teodorescu Alexandru au fost ridicate două acatiste la *Rugul Aprins* concepute şi scrise de învinuit, pe care le-a folosit încă din anul 1946 în activitatea sa duşmănoasă. Acestea i-au servit la mobilizarea şi educarea în spirit duşmănos regimului din RPR a unui număr de elemente"[114]. Între „probe" figurează şi fotocopiile a două articole semnate de Sandu Tudor: *Între sobor şi soviet* şi *Religia ateismului rus*[115]. Cu siguranţă, ofiţerilor Direcţiei de anchetă penală a MAI le-a atras atenţia următoarea frază din articolul *Între sobor şi soviet*: „Comunismul este o tovărăşie uriaşă unitară şi ideal abstractă în care toţi sunt egali, fără sex, fără familie, fără neam. Comunismul este, lămurit, un copil romantic al ficţiunei rousseauiste, care îşi poartă moartea în sine, se tăgăduieşte prin însăşi natura, origina şi baza sa: individualismul anarhic şi raţionalist. Comunismul reduce pe om la biologia insului şi tăgăduieşte realităţile psihice şi spirituale ca grade

[109] Ibidem, f. 37, proces-verbal de interogatoriu al arestatului Sandu Tudor din 1 septembrie 1958.
[110] Ibidem, vol. 4, f. 299.
[111] Vasile Andru, *Contemporan cu „Rugul Aprins"*, prefaţă la Mihai Rădulescu, *op. cit.*, p. IV.
[112] Mihai Rădulescu, *op. cit.*, p. 26.
[113] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 47; proces-verbal de confruntare între arestaţii Sandu Tudor şi Alexandru Mironescu din 23 iulie 1958.
[114] Ibidem, vol. 3, f. 1-2.
[115] Ibidem, f. 7-8.

vitale şi obiective ale omenirii. Cine nu cunoaşte tăgăduirea şi lupta comunismului împotriva familiei, Bisericii şi deosebirilor de limbă? Cine nu cunoaşte tăgăduirea şi lupta comunismului contra vieţii intime şi contra psihologicului?" – se întreba retoric Sandu Tudor[116]. Şi continua: „Comunismul nu face decât să închidă perioada individualistă în decadenţă, căutând să temporizeze în locul universalei frăţii omeneşti, a dragostei lui Hristos, în locul Sf[intei] Biserici, o tovărăşie uriaşă, făurită după o anumită teorie a luptei de clasă, a urii de clasă, sau mai bine o turmă organizată tiranic după una sau mai multe abstracţii ale unei minţi omeneşti"[117].

Cum bine se exprima Andrei Pleşu, în anul 1958 autorităţile poliţieneşti au decis să definească spiritul de libertate lăuntrică al „Rugului Aprins" în termeni de penalitate[118]: prin sentinţa nr. 125, dată în dosarul nr. 2164/1958, Tribunalul Militar al Regiunii a II–a Militare, Colegiul de fond, se stabilea că: „în fapt (...), pentru a-şi desfăşura activitatea lor criminală îndreptată împotriva regimului nostru, inculpaţii Teodorescu Alexandru, Mironescu Alexandru, împreună cu legionarii Braga Roman şi Ghiuş Vasile Benedict, în anul 1945, trec la înfiinţarea unei grupări, intitulată «Rugul Aprins», la mănăstirea Antim, în cadrul căreia în perioada 1945–1948 a[u] organizat o serie de întruniri cu membrii grupului, cât şi cu unele elemente ce vizitau mănăstirea, cu care ocazie, pe lângă probleme de ordin mistic-religios, desfăşurau şi o intensă activitate contrarevoluţionară"[119].

Activitatea din anii 1945–1948 era considerată de Tribunal drept „contrarevoluţionară", iar instanţa comunistă identifica şi circumstanţe agravante: „deşi această organizaţie în anul 1948 a fost interzisă prin lege, totuşi, membrii acesteia au continuat să ţină legătura între ei..."[120]. Legăturile au fost mai degrabă sporadice între 1948–1954, deoarece sufletul „Grupului de la Antim", Sandu Tudor, acum călugărul Agaton[121], a plecat în 1949 din Bucureşti la mănăstirea Crasna-Gorj din cadrul Mitropoliei Olteniei, unde avea să fie hirotonit preot (ieromonah)[122].

La un an distanţă de interzicerea Asociaţiei „Rugul Aprins", Alexandru Mironescu scria: „anii aceştia din urmă de teribilă uscăciune spirituală, în care discuţia publică prin jurnale, reviste, conferinţe, cărţi nu a mai fost încălzită de nici o temă adevărată, cu rezonanţe reale, vor rămâne în istoria noastră, mai acoperită şi mai dureroasă, ca o nenorocire mult mai mare decât jafurile şi lipsurile"[123]. De fapt, mănăstirea Antim a fost între 1945–1948 – vremuri de „pustiire", cum le numeşte Al. Mironescu – un refugiu pentru intelectuali, o oază. Acelaşi Al. Mironescu surprinde acest aspect: „fără îndoială, vremurile aspre, teribile, sunt pentru câţiva un prilej, aş zice binecuvântat, de adâncime, de fecundă meditaţie şi lucrare personală, dar pentru cei foarte mulţi care nu pot să mai citească nimic, să mai audă, să mai aibă contact viu cu problemele şi cuvântul tulburător, înviorător împrejurarea se transformă într-o adevărată catastrofă. Întreruperea dezbaterilor, a contactului viu cu oamenii purtători ai flăcării de cultură se transformă într-un soi de asasinare a sufletului. În orice caz, marile culturi s-au născut şi au prosperat acolo unde regimul politic nu a suprimat, fie chiar şi într-un context aberativ, nici discuţiile, nici participarea efectivă, în bine sau în rău, a membrilor unei colectivităţi. Viaţa spirituală are şi ea, ca şi existenţa fiziologică, nişte condiţii care o întreţin, sau o minează. Pentru revendicările noastre culturale, anii aceştia se vor înscrie ca un adevărat dezastru. O singură oază: Biserica. Ea a primit din nou, cu înţelegerea şi dragostea, nebiruite, atâţia naufragiaţi politici şi intelectuali"[124]. Interzicerea „Rugului Aprins" a lovit tocmai în simbioza dintre această elită intelectuală şi cea ecleziastică.

---

[116] Ibidem, f. 7.

[117] *Între sobor şi soviet*, în ibidem.

[118] Andrei Pleşu, *Prefaţă*, la Andrei Scrima, *op. cit.*, p. 14.

[119] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 4, f. 298v-299.

[120] Ibidem, f. 299.

[121] La 2 septembrie 1948 Sandu Tudor a fost tuns în monahism, cu numele Agaton; Gheorghe Vasilescu, *Cuvânt înainte*, în Daniil Sandu Tudor, *op. cit.*, p. 15.

[122] Alte surse indică anul 1950; *ibidem*, p. 15. Documentele din arhiva Ministerului Justiţiei atestă faptul că, în 1949, Sandu Tudor a părăsit capitala şi a stat în cuprinsul Mitropoliei Olteniei până în 1950, interval în care a colaborat la întocmirea unei cărţi de rugăciuni; AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 20-20v.

[123] Alexandru Mironescu, *Docendo discitur. Înveţi, învăţând pe alţii*, Constanţa, 1999, p. 7.

[124] *Ibidem*, p. 7-8

Profesorul Alexandru Duţu considera că Asociaţia „Rugul Aprins" „s-a opus comunismului în numele valorilor culturale româneşti şi ideii esenţiale ortodoxe că omul este chemat să-şi metamorfozeze natura, prin schimbarea la faţă preconizată de isihasm"[125]. Membrii „Grupului de la Antim" nu şi-au făcut nici o iluzie în privinţa ideologiei comuniste: „dar câţi au ştiut *exact* – se întreba Al. Mironescu –, în sensul informaţiilor care nu au lipsit niciodată, ce se petrece în Rusia, şi ce este în fond comunismul? În această privinţă, sau *şi* în această privinţă, orbecăiala, ignoranţa, aiureala «oamenilor de stat» au luat proporţii catastrofale, cum ne putem da seama în fiecare zi"[126]. După lectura lui Arthur Koestler (*Zero şi infinit*), a *Capitalului* lui Marx şi a lui André Gide (*Retour de l'URSS*, pe care a şi tradus-o), Al. Mironescu putea afirma în cunoştinţă de cauză: „comunismul e numai forma cea mai violentă şi mai deschisă, de o mare anvergură, într-o bătălie permanentă împotriva realităţii creştine a existenţei"[127]. Pentru Al. Mironescu, comunismul nu era decât unul din chipurile de tăgăduire a realităţii[128].

Câteva concluzii. Mai ales după 1954–1955 contactele între foştii membri ai „Rugului Aprins" s-au refăcut: Sandu Tudor, devenit acum ieroschimonahul Daniil de la Rarău, venea cât putea de des în Bucureşti, în casa vechiului prieten Al. Mironescu, la mănăstirea Plumbuita sau în alte locuri. Însă în „obsedantul deceniu" reuniunile care grupau oameni de cultură, clerici şi studenţi şi care nu aveau acordul autorităţilor erau repede taxate drept întruniri clandestine, iar participanţii riscau să fie implicaţi în procese soldate cu condamnări severe. Aşa s-a întâmplat şi cu grupul „Rugul Aprins", animat de scriitorul şi călugărul Sandu Tudor, acuzat de „legături subversive cu mai multe elemente din rândul studenţilor şi elevilor", cu care ar fi desfăşurat activitaţi contrarevoluţionare împotriva „regimului democrat-popular din RPR"[129].

Printr-o sentinţă aberantă, dată la 8 noiembrie 1958, Tribunalul Militar al Regiunii a II–a i-a condamnat pe participanţii la fenomenul „Rugul Aprins" la zeci de ani de detenţie. Amintim doar pedepsele aplicate reprezentanţilor celor doi versanţi ai Grupului de la Antim (laic şi monahal): Sandu Tudor a primit 25 de ani de temniţă grea, iar arhim. Benedict Ghiuş 18 ani muncă silnică şi 40 de ani degradare civică[130]. (Sandu Tudor a şi murit în detenţie la Aiud, probabil în 1960). De fapt, rechizitoriul din 1958 îl pune pe banca acuzaţilor, în mod indirect, inclusiv pe patriarhul Nicodim, al cărui colaborator apropiat, stareţul Vasile Vasilache, dovedise o salutară deschidere a comunităţii monastice către intelectuali, în 1945. Mai trebuie amintită şi prezenţa sfetnicului patriarhului, profesorul I.D. Ştefănescu, în juriul creat şi condus de Sandu Tudor pentru a atrage intelectuali în jurul Antimului, şi care acorda premii în domeniul picturii[131].

„Rugul Aprins" a fost şi rămâne o întâlnire între cult şi cultură, între intelectuali (laici) şi clerici, între ştiinţă şi religie, într-un moment de criză, fiind „ultimul episod de *sobornicitate* reală a Bisericii Ortodoxe în anii dictaturii comuniste" (Andrei Pleşu). „Rugul Aprins" a fost răspunsul adecvat la problema relaţiei Biserică – intelectuali[132].

Dincolo de semnificaţia sa din *Vechiul Testament*, în cazul nostru, „Rugul Aprins" a fost şi „simbolul duratei creştine chiar sub foc, sub focul nenorocirilor venite peste poporul român din Răsăritul ateu"[133]. Ca şi în *Biblie* (*Vechiul Testament*, *Exodul* 3), „Rugul Aprins" nu s-a mistuit: o bogată literatură evocatoare stă mărturie în acest sens. Dar oare după 1958 s-a mai produs o apropiere asemănătoare între cler şi intelectuali?

---

[125] Alexandru Duţu, *op. cit.*, p. 224.

[126] Alexandru Mironescu, *Kairos. Eseu despre teologia istoriei*, Bucureşti, 1996, p. 21.

[127] *Ibidem*, p. 111.

[128] *Ibidem*.

[129] AMJDIM, fond Penal, dosarul nr. 113.668, vol. 1, f. 15; proces-verbal de interogatoriu din 1 iulie 1958.

[130] Ibidem, vol. 4, f. 273. Sorin Preda menţionează „închisoare pe viaţă", ca pedeapsă iniţială pentru arhim. Benedict Ghiuş; Sorin Preda, *Părintele Benedict Ghiuş de la Cernica*, în „Formula As", an XIII, 2003, nr. 16 (563), p. 19.

[131] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 30. Totuşi dr. N. Nicolau apreciază că între 1945–1948. „Rugul Aprins" nu s-a aflat sub autoritatea nici unui prelat (doar Nicolae Popovici, episcopul de Oradea, a participat la conferinţele grupului). Potrivit memorialistului, ierarhia ortodoxă era oarecum stânjenită de existenţa Asociaţiei; N. Nicolau, *Rugul Aprins*, în „România liberă", 27 ianuarie 1996, p. 2.

[132] George Enache, *Intelectualii şi Biserica în România interbelică*, în „Dosarele istoriei", an VII, 2002, nr. 11 (75), p. 12.

[133] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 27.

ÎN CĂUTAREA IDENTITĂŢII: ARHITECTUL NICOLAE GHIKA-BUDEŞTI, FORMAŢIA ŞI ÎMPLINIRILE SALE

MIHAI SORIN RĂDULESCU

Nicolae Ghika-Budeşti (1869–1943) făcea cu multă modestie elogiul predecesorului său Gheorghe Balş (1868–1934), împreună cu care publicase, în 1909, o carte despre Mănăstirea Probota: "El a fost cel dintâi care a aplicat, în lucrările sale, o metodă ştiinţifică şi raţională, cel dintâi care a studiat în mod sistematic şi complect, monumentele noastre vechi, în special acele din Moldova, dăruindu-ne o operă desăvârşită de care toţi acei ce vor urma calea deschisă de el, vor trebui să ţină seama, căci opera sa va putea fi întotdeauna consultată nu numai cu mult folos, dar şi cu o deplină încredere în ce priveşte exactitatea ei, fie din punctul de vedere al artei şi al technicii fie din punctul de vedere al istoriei, al epigrafiei, al iconografiei"[1]. Este surpinzător cât de mult sunt valabile consideraţiile lui Ghika-Budeşti şi pentru el însuşi, pentru că scrierile sale despre monumentele din Ţara Românească şi din Moldova au apărut în acelaşi timp cu cele ale lui Gheorghe Balş[2]. Marea sinteză a lui Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia* (1927–1936), a fost elaborată aproape în aceeaşi perioadă ca şi lucrările lui Gheorghe Balş despre bisericile moldoveneşti din epoca lui Ştefan cel Mare, din secolele XVI, XVII şi XVIII. Toate acestea pentru a argumenta că Ghika-Budeşti face parte fără îndoială dintre părinţii fondatori ai istoriei arhitecturii româneşti.

Este dificil de apreciat care au fost cele mai mari merite ale lui Ghika-Budeşti: ca istoric al arhitecturii sau ca arhitect, care a creat o variantă foarte originală a stilului neoromânesc. Plecând de la cunoaşterea foarte profundă a monumentelor istorice, mai ales a bisericilor şi a mănăstirilor, el a ajuns la o sinteză a elementelor vechii arhitecturi a Ţării Româneşti şi a Moldovei, care se exprimă în numeroase clădiri ale căror proiecte le-a realizat[3]. În centrul creaţiei sale se află Muzeul de Artă Naţională, fondat de Alexandru Tzigara-Samurcaş (1872–1952) – actualul Muzeu al Ţăranului Român –, care este un edificiu cu înalt sens simbolic pentru spiritualitatea românească. Octav Doicescu scria că "muzeul lui Ghica-Budeşti care nu-i nici retoric, nici stilistic, îşi extrage personalitatea din imaginile noastre şi în el ne recunoaştem ca atare; ne asociem acestei imagini publice, ca unui text bun scris în limba română"[4]. Nu este o întâmplare că Doicescu făcea aici o paralelă între cuvânt şi "discursul vizual al arhitecturii", pentru a relua titlul alocuţiunii sale pronunţate la vernisajul expoziţiei organizate în 1974 la Institutul de Arhitectură "Ion Mincu" din Bucureşti. Ghika-Budeşti, ca şi verii săi primari G.M. Cantacuzino şi Theodor Pallady, deşi adepţi fervenţi ai expresivităţii vizuale, nu au dispreţuit puterea cuvintelor. Dacă la G.M. Cantacuzino

---

[1] N. Ghika-Budeşti, *Gheorghe Balş şi influenţa artei armene asupra vechii arhitecturi din Muntenia şi din Moldova*, Bucureşti, f.a., p. 3. Despre personalitatea lui Balş, de asemenea, G.M. Cantacuzino, *Gheorghe Balş*, în idem, *Izvoare şi popasuri*, ed. Adrian Anghelescu, Bucureşti, 1977, p. 327-329.

[2] O listă cu articolele lui N. Ghika-Budeşti apărute în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", în care a publicat din primul an de apariţie a publicaţiei, la Radu Sc. Greceanu, *"Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" 1908–1945. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice 1914–1915, 1942–1943. Indici bibliografici, Bucureşti*, f.a., p. 98-99. O notă bibliografică cu lucrările sale, în *Gândirea estetică în arhitectura românească*, ed. Nicolae Lascu şi Alexandrina Deac, Bucureşti, 1983, p. 198-199.

[3] Ion Ghika-Budeşti, *N. Ghika-Budeşti*, în "Arhitectura", anul XXII, nr. 4 (149), 1974, p. 51, 55-59.

[4] Octav Doicescu, *Despre arhitectură. Scrieri, cuvântări*, ed. Peter Derer, Bucureşti, 1983, p. 109. Poate fi menţionat faptul că există o legătură de înrudire între N. Ghika-Budeşti şi Al. Tzigara-Samurcaş, fondatorul muzeografiei ştiinţifice româneşti, acesta din urmă era cumnatul lui Eugen Ghika (Climeşti), frate dinspre tată al lui Nicolae Ghika-Budeşti. Adică Maria Cantacuzino-Feodossieff, soţia lui Alexandru Tzigara-Samurcaş, era sora după mamă (Coralia, născută Boldur-Kostaki) a Elenei Cantacuzino, soţia lui Eugen Ghika (Climeşti). Despre îndelungata luptă a lui Tzigara-Samurcaş pentru a ridica şi a organiza acest muzeu, volumul său *Muzeografie românească*, Bucureşti, 1936, p. 3-157.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 227 - 234, 2003

predomină tonul inconfundabil al teoreticianului arhitecturii şi al eseistului atât de inspirat[5] şi dacă Pallady a apreciat importanţa *Jurnalului* său, Ghika-Budeşti a fost un perfect om de ştiinţă în numeroasele sale scrieri de istorie a arhitecturii, unde căuta influenţele, elementele de originalitate, repertoria monumentele şi le descria cu minuţiozitate, cu pasiune, practicând cu plăcere egală analiza şi sinteza. Aplicaţia şi obiectivitatea istoricului arhitecturii nu intrau în conflict cu vocaţia creatorului de clădiri şi de obiecte de interior, ci constituiau căi de inspiraţie ale acestuia. Este vorba aici de o complementaritate de spirit care mi se pare destul de rară: de a fi totodată un cercetător foarte fin, fără exagerare, cel mai profund cunoscător al monumentelor istorice din România, şi un artist împlinit, ale cărui creaţii fac parte din capodoperele istoriei arhitecturii româneşti[6].

Evocarea de faţă a personalităţii lui Ghika-Budeşti este legată de cercetările pe care le-am întreprins în 2001 la Arhivele Naţionale ale Franţei, unde se găseşte dosarul său de student la Ecole des Beaux-Arts din Paris[7], pe care îl public în acest articol. Studiile tinerilor români la această şcoală au avut o foarte mare însemnătate pentru dezvoltarea artelor în general şi a arhitecturii în particular în secolul al XIX-lea şi în timpul primei jumătăţi a secolului XX[8]. Influenţa pe care această instituţie a exercitat-o asupra arhitecţilor români, şi *ipso facto* asupra artei de a construi în România, mi se pare unul dintre subiectele cele mai fascinante prin întinderea sa şi prin maniera, uneori foarte subtilă, cu care ea s-a făcut simţită[9]. În această privinţă, marele arhitect Octav Doicescu (1902–1981), care nu studiase la această şcoală, scria despre maestrul său Petre Antonescu (1873–1965), unul dintre reprezentanţii cei mai iluştri ai stilului neoromânesc, la care influenţa stilului "Beaux-Arts" era mult mai puţin evidentă decât la alţi arhitecţi ai generaţiei sale, precum Dimitrie Maimarolu sau Ion D. Berindei: "Într-una din aceste şcoli europene, poate cea mai prestigioasă din timpul său – «Ecole des Beaux-Arts» a Franţei – s-a întâlnit şi s-a contopit Petre Antonescu cu umanismul şi cu demnitatea europeană. O anumită grandoare a omului şi a instituţiilor lui, care conducea la un monumentalism de tip european în arhitectură, era ţinuta intelectuală a acestei şcoli; sintetiza în formele clasicismului ei, toate posibilităţile şi toate interpretările posibile ale arhitecturii, cu formele ei derivate din construcţia în piatră. Rigurozitatea pietrei şi măiestria utilizării ei imprimau şcolii o etică proprie în cadrul culturii generale, unul dintre acele vârfuri ale spiritului care cuprindeau ideile şi gândirea generală a timpului societăţii de tip urban. Influenţa aceasta a fost puternică şi definitivă asupra lui Petre Antonescu. Tot ce a făcut ulterior, tot ce a gândit în arhitectura românească pe care a construit-o, poartă pecetea acelei viziuni urbane europene, cu ordinea ei instituţională şi umană"[10].

Aceeaşi aspiraţie către arhitectura monumentală, aceeaşi rigoare se regăsesc la Ghika-Budeşti, care a împărţit cu Petre Antonescu – şi cu alţi arhitecţi români ai epocii – pasiunea pentru arhitectura medievală românească, văzută ca obiect de studiu şi sursă de inspiraţie. După cum s-a remarcat foarte

---

[5] O sinteză a concepţiei estetice a lui G.M. Cantacuzino, la Şerban Cantacuzino, *Foreward: On Being Romanian*, în Luminiţa Machedon, Ernie Scoffham, *Romanian Modernism. The Architecture of Bucharest, 1920–1940*, Cambridge – Massachussets, London – England, 1999.

[6] Despre Nicolae Ghika-Budeşti, *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 155 (articol de Nicolae Stoicescu); *Personalităţi româneşti ale ştiinţei şi tehnicii. Mic dicţionar*, Bucureşti, 1982, p. 163; Paul Constantin, *Dicţionarul universal al arhitecţilor*, Bucureşti, 1986, p. 127-128.

[7] Archives Nationales de France, cota AJ[52]; inventarul fondului arhivistic al Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts de la Archives Nationales de France, de Brigitte Labat-Poussin, cu colaborarea Carolinei Obert, Paris, Centre Historique des Archives Nationales, 1998.

[8] E. Delaire, *Les architectes – élèves de l'Ecole des Beaux-Arts*, ed. a 2-a, Paris, 1907. O listă cu cei 28 tineri români care au studiat arhitectura în această foarte prestigioasă şcoală între 1819–1894, Toma T. Socolescu, *Arhitectul din antichitate până azi şi primii arhitecţi români în epoca modernă*, în "Simetria", anul MCMXLVII, nr. VIII, p. 119-122. N. Ghika-Budeşti figurează la p. 122.

Ana Maria Zahariade, *French Influences on Romanian Architecture*, în "French Cultural Studies"; t. 11, 2000, partea 3, nr. 33, Marea Britanie, subcapitolul *The Influence of the Ecole des Beaux-Arts*, p. 354-356.

[9] Mihai Sorin Rădulescu, *L'arhitecte Ion Mincu et ses études parisiennes*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 1998, nr. 3-4, p. 279-280.

[10] Octav Doicescu, *op. cit.*, p. 103-104.

bine, stilul neoromânesc este legat – aproape în mod paradoxal – de influenţa Şcolii de Arte Frumoase din Paris. "The Neo-Romanian architectural language stems from two apparently irreconcilable sources – scriau arhitectele Mihaela Gavriş şi Ana Maria Zahariade – the local architectural tradition and the Beaux-Arts Eclecticism. The two linguistic sources are totally diffrenet, the former belonging to the post-Byuzantine tradition, the latter to the Western tradition. Paradoxically. Yet for the late-nineteenth-century Romanian society, both sources are assumed concomitantly due to a unifying progressive ideal they both operate as signs of the striving for modernity; the recourse to the local tradition is seen as expression of the newly acquired awareness of the national identity, whereas the adoption of the Baux-Arts Eclecticism is the clear orientation of the new ethos of synchronisation towards the Western models, mainly French"[11].

Contradicţia dintre cele două surse principale ale curentului neoromânesc este aparentă, pentru că tinerii români au făcut ucenicia trecutului artistic al naţiunii lor, asimilând stilul eclectic "Beaux-Arts". În acest context, este revelator faptul că un arhitect ca Victor Laloux – asupra căruia voi reveni mai târziu – a fost maestrul lui N. Ghika-Budeşti. "The Beaux-Arts training of the main promoters of the Neo-Romanian is decisive for their way to approach the tradition. In the permissive and inclusive spirit of eclecticism, traditional themes and motifs are applied either upon rigorous academic patterns of composition, or upon free picturesque patterns. Moreover, an overall «eclectic» attitude surfaces from the architects' ability and ease to recombine heterogeneous analytical elements from different periods, regions or building types"[12].

În acest sens trebuie subliniat că una dintre sursele de inspiraţie – de mai multe ori mărturisită – a lui Ghika-Budeşti a fost arhitectura bizantină, de unde venea şi înclinaţia pentru faţadele în cărămidă roşie, atât de specifice stilului său. "Am căutat – scria el – a da locul de onoare formelor esenţiale ale nobilei arhitecturi bizantine din care se trag şi formele noastre româneşti, atât unele cât şi celelalte rezultând în mod logic din tehnica cărămizii, care a fost în trecut, este şi astăzi şi va fi şi în viitor materialul curent în ţara noastră, aşa cum a fost şi în Bizanţ, pentru motivul de neînlăturat, că este cel mai răspândit şi chiar singurul care este şi bun şi ieftin, singurul care în consecinţă poate fi întrebuinţat în toate cazurile"[13]. A existat, poate, chiar o afinitate de sânge cu civilizaţia Bizanţului, având în vedere că mama sa era o Cantacuzină[14] şi că fusese crescut de bunicii săi materni, boierul Vasile Cantacuzino şi soţia sa Pulheria, născută Rosetti-Bălănescu[15]. El a întreţinut legături de prietenie cu bizantinologi francezi de prestigiu, precum Louis Bréhier şi Gabriel Millet, cărora le-a dedicat una dintre lucrările sale de sinteză[16]. Consideraţia reciprocă între savanţii francezi şi colegul lor român este probată de corespondenţa dintre ei[17].

Deja în primul număr al revistei "Arhitectura", a cărei primă apariţie a fost efemeră, Ghika-Budeşti a explicat cercetările sale pentru a găsi un stil specific, un stil care a fost pus adesea în legătură cu Art Nouveau, ca de altfel întreg curentul neoromânesc[18]. "Autorul acestor rânduri – scria

[11] Mihaela Gavriş, Ana Maria Zahariade, *The Neo-Romanian Style – Elements of Language*, în *National et Régional en Architecture; entre Histoire et Pratique. / National and Regional in Architecture; between History and Practice. Genius Loci*, Conférences, Bucureşti 23-25 Avril/April 1999, 19-22 Octobre/October 2000, ed. Carmen Popescu, Ioana Teodorescu, Bucureşti, 2002, p. 56.

[12] *Ibidem*, p. 56-57.

[13] N. Ghika-Budeşti, *Muzeul de artă românească din Bucureşti*, în „Arhitectura", anul VII, 1941, nr. 2, p. 11.

[14] Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, Bucureşti, 1999, *Genealogii de arhitecţi*, tabelele nr. III.3 şi III.4.

[15] Ion Ghika-Budeşti, *op. cit.*, p. 49.

[16] N. Ghika-Budeşti, *L'ancienne architecture religieuse de la Valachie. Essai de synthèse.* Quatre conférences tenues à la Sorbonne, Ecole des Hautes Etudes, Section des Sciences Religieuses, extras din "Bulletin de la Commission des Monuments Historiques de Roumanie", anul XXXV, 1942, fascicula 1-2. Bizantinologul Gabriel Millet l-a invitat să susţină aceste conferinţe la Paris.

[17] Mihai Sorin Rădulescu, *Scrisori către Nicolae Ghika-Budeşti*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", serie nouă, anul I, 1990, nr. 3-4, p. 28-32; serie nouă, anul II, 1991, nr. 1, p. 33-39.

[18] Despre stilul neoromânesc şi despre sursele sale, Paul Constantin, *Mică enciclopedie de arhitectură, arte decorative şi aplicate moderne*, Bucureşti, 1977, p. 109-111, 120-122; idem, *Arta 1900 în România*, Bucureşti, 1972, p. 68-73, 75-79; Grigore Ionescu, *Histoire de l'architecture en Roumanie*, Bucureşti, 1972.

arhitectul în 1906 – a fost preocupat de multă vreme de dorinţa de a studia elementele decorative populare româneşti, de a le coordona şi de a extrage din ele un stil românesc. Pentru aceasta se impune mai întâi: studiul principiilor pe care este fondată arta noastră şi cercetarea felului în care aceste principii sunt aplicate la diferite materiale, lemn, metale, ţesături etc., apoi crearea de elemente şi de motive noi care, păstrând spiritul tradiţiei şi respectând caracterul operelor trecutului, să nu fie niciodată copii servile şi în acelaşi timp să fie potrivite cerinţelor vieţii noastre moderne. Într-un cuvânt, a face o muncă modernă şi a face o muncă românească, aceasta este dorinţa şi scopul autorului acestor încercări"[19]. Pe această concepţie s-a bazat design-ul mobilelor, precum cele care decorau "Sala românească" de la Universitatea din Pittsburgh (1937)[20] şi mai ales proiectele de clădiri cu programe arhitecturale foarte variate: biserici (dintre care două la Bucureşti, biserica "Cuţitul de argint" şi biserica "Sf. Vasile", vechea biserică unită de pe strada Polonă), muzee (între care Muzeul de Istorie din Târgovişte), imobile private (între care cel în care a locuit, pe strada Sevastopol nr. 10, la Bucureşti, sau cel al generalului Radu Rosetti, pe strada Mihail Moxa nr. 3-5, aproape de Biblioteca Academiei Române, al cărei conservator a fost generalul Rosetti, conacul Ştirbei de la Dărmăneşti în judeţul Bacău), liceul Lahovari de la Râmnicu-Vâlcea şi numeroase alte clădiri[21]. Arhitectura lui Ghika-Budeşti este unitară şi ea oglindeşte căutarea unui stil identitar[22], care îşi are sursele şi în arta bizantină şi în folclor şi în stilul moldovenesc – dezvoltat între secolele al XIV-lea şi al XVIII-lea – şi în stilul Ţării Româneşti, care a atins momentele sale de culme în secolele al XVII-la şi al XVIII-lea[23]. A vorbi despre construcţiile concepute de el înseamnă a relua tema – atât de dezbătută – a specificului românesc, înseamnă a relua chiar reflecţia despre "Bizanţ după Bizanţ", deoarece "quant au monde post-byzantin dont parle Nicolas Iorga, les Principautés danubiennes en ont gardé et revendiqué, tantôt ouvertement, tantôt en biaisant, selon les circonstances, l'héritage impérial, c'est-à-dire universaliste et chrétien"[24].

În comparaţie cu ceilalţi arhitecţi români care au cultivat stilul neoromânesc, sunt tentat să cred că Ghika-Budeşti a reuşit sinteza cea mai originală şi cea mai echilibrată a elementelor menţionate mai sus. El nu a copiat nici stilul moldovenesc, nici stilul brâncovenesc, ci a practicat un eclectism superior, în care se armonizează loggia brâncovenească şi ancadramentele gotice din Moldova, bolţile moldoveneşti şi turnul Muzeului de Artă Naţională care seamănă cu o culă din Oltenia. Amestecând piatra şi cărămida roşie, care aduce atât de multă căldură clădirilor sale, el obţine puternice efecte picturale. Arhitectura sa este un omagiu implicit adus talentului vechilor maeştri bizantini şi români. Deşi istoricizant, stilul său nu este deloc greoi şi, datorită amestecului dintre respectul profund pentru tradiţie şi dorinţa de originalitate, mi se pare că el nu a îmbătrânit deloc. El constituie o reflecţie vizibilă, plină de distincţie şi de farmec, asupra identităţii artistice româneşti şi asupra surselor sale istorice.

Lui Ghika-Budeşti i se datorează şi aripile noi ale Universităţii din Bucureşti, în stil eclectic de inspiraţie franceză, care sunt în totală coerenţă cu corpul iniţial neoclasic, clădit aproape o jumătate de secol mai înainte după proiectul lui Alexandru Orăscu. După cum se vede în faţadele şi în acoperişurile sale, noul edificiu al Universităţii este inspirat din arhitectura Renaşterii franceze şi din stilul clasic. Şi aici, ca la toate clădirile construite de Ghika-Budeşti, regăsim o anume sobrietate, o eleganţă, precum şi sensul monumentalului.

---

[19] N. Ghika-Budeşti, *Încercări de artă decorativă românească*, în "Arhitectura", anul I, 1906, nr. 1, p. 39. Acest articol defineşte concepţia artistului despre raporturile creaţiei sale cu Art Nouveau (p. 38-41); Paul Constantin, *op. cit.*, *loc. cit.*

[20] Ion Ghika-Budeşti, *op. cit.*, p. 59.

[21] *Ibidem*; articolele citate mai sus, n. 6; Emil Prager, *Betonul armat în România*, Bucureşti, 1979, p. 129-130. Inginerul Emil Prager a realizat proiectele de beton armat ale edificiului Muzeului de Artă Naţională (*ibidem*, p. 129, n. 1).

[22] N. Ghika-Budeşti, *Muzeul de artă românească din Bucureşti*, în Arhitectura", anul VII, 1941, nr. 2, p. 11.

[23] Despre stilul moldovenesc şi despre cel al Ţării Româneşti, N. Ghika-Budeşti, G. Balş, *Mănăstirea Probota*, Bucureşti, 1909, p. 40-55.

[24] Alexandru Paleologu, *L'Occident est à l'Est*, Bucarest, 2001, p. 130.

Pentru a înţelege personalitatea sa, este necesar să aruncăm o privire asupra formaţiei sale. Fiu al pictorului Eugeniu Ghika-Budeşti[25] şi nepot prin alianţă al lui Puvis de Chavannes[26], Nicolae Ghika-Budeşti avea arta în mediul său familial cel mai apropiat. După studii efectuate la colegiul Gaillard, la Lausanne, şi la Ecole Monge din Paris, el a urmat cursurile Şcolii de Poduri şi Şosele din Bucureşti[27], ceea ce a contribuit probabil de manieră hotărâtoare la formarea spiritului de exactitate şi de precizie, vădit în cercetările sale. Apoi Ghika-Budeşti a plecat la Paris, unde avea să frecventeze Ecole des Beaux-Arts din 1893[28].

Maestrul său, arhitectul Victor Laloux (1850–1937), îi scria la 23 octombrie 1930: "Mon cher ancien élève et ami, / J'ai eu le plus grand plaisir à recevoir votre lettre qui m'apporte un précieux témoignage de votre gratitude pour l'Ecole des Beaux-Arts de Paris et pour l'enseignement que vous avez reçu à l'atelier au milieu de bons camarades qui ont gardé votre souvenir"[29]. Laloux[30] a fost unul dintre profesorii cei mai influenţi ai şcolii pariziene. El este foarte cunoscut ca arhitect al Gării d'Orsay din Paris (1898–1900), actualul celebru Musée d'Orsay. Clădirile proiectate de el – printre care gara din Tours, biserica, reconstruită, "St. Martin" din acelaşi oraş –, care ilustrează perfect stilul numit "Beaux-Arts"[31], au servit drept modele pentru arhitectura americană: "The originality with which this rail terminus [al Gării d'Orsay] was conceived and designed, in which rail tracks and platforms, halls and concourses were all embraced within a single space, was to be taken up in North America. There, the large urban stations, Pennsylvania (1906–10) and Grand Central (1903–13) in New York and Union Station (1903–08) in Washington, DC, for example, were greatly influenced by the Gare d'Orsay"[32]. De altfel, şcoala pariziană a jucat un rol foarte însemnat în evoluţia arhitecturii americane, după cum remarca Octav Doicescu: "O pleiadă de splendizi arhitecţi americani a fost formată până la 1900 în şcoala de Beaux-Arts de la Paris. Se pare că această şcoală a făcut mult mai mult pentru Americani decât pentru Francezi"[33].

Sursele de inspiraţie ale lui Victor Laloux erau foarte eclectice[34] : de la stilul romanic până la arhitectura clasică franceză a secolelor XVII şi XVIII.

Însuşi ansamblul clădirilor care constituie Ecole des Beaux-Arts este rezultatul unei îmbinări – foarte reuşite – de stiluri[35], datorată mai ales arhitectului Félix Duban, şi ne putem întreba în ce măsură ambianţa studiilor sale, care au durat între 1893–1901, l-a influenţat pe tânărul Ghika-

---

[25] Mihai Ispir, *Pallady*, Bucureşti, 1987, p. 8-9; Mihai Sorin Rădulescu, *Patru scrisori inedite către Eugen Ghika-Budeşti*, în "Contemporanul", nr. 46 (187), 19.XI.1993, p. 11.

[26] Elena Rădulescu-Pogoneanu, *Maria Cantacuzino*, în "Convorbiri literare", 1/LXXVI, 1943, p. 58-62.

[27] O descriere foarte amănunţită a formaţiei sale, Ion Ghica-Budeşti, *op. cit.*, p. 49-50. Ion Ghica-Budeşti a studiat şi el la Ecole des Beaux-Arts din Paris. Gheorghe Balş avea – ca şi N. Ghika-Budeşti – o formaţie de inginer, pe care o dobândise la Politehnica din Zürich.

[28] Vezi documentele 5 şi 6 în prezentul articol.

[29] Mihai Sorin Rădulescu, *Scrisori către Nicolae Ghika-Budeşti*, scrisoarea nr. 7, p. 32.

[30] Despre Victor Laloux, Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. 22, Leipzig, 1928, p. 244-245; *La Grande Encyclopédie*, t. XXI, Paris, f.a., p. 805; *The Dictionary of Art*, vol. 18, ed. Jane Turner, Londra – New York, 1996, p. 664-665 (articol de Marie-Laure Crosnier-Leconte); *Dictionnaire du XIXe siècle européen*, ed. Madeleine Ambriere, Paris, 1997, p. 655 (articol de Françoise Hamon); *Dictionnaire des Architectes*, Paris, 1999, p. 358 (articol de Annie Jacques).

[31] Articolul despre stilul "Beaux-Arts", de Isabelle Gournay, în *The Dictionary of Art*, vol. 3, ed. Jane Turner, Londra – New York, 1996, p. 464-465. Fotografia care ilustrează acest articol reprezintă tocmai o operă a lui Victor Laloux, Primăria din Tours (1897–1904), locul natal al arhitectului.

[32] *The Dictionary of Art*, vol. 18, p. 664.

[33] Octav Doicescu, *Oraşul american şi arhitectura lui*, în "Simetria", t. VII, MCMXLVI, p. 127.

[34] Despre eclectism, *La Grande Encyclopédie*, vol. VII, Paris, 1973, p. 4055-4056.

[35] Philippe Canac, Catherine Marmoz, *L'Ecole Nationale des Beaux-Arts*, extras din "Monuments Historiques", 1976, nr. 5, 1983.

Budeşti[36]. Despre preocupările sale de la Paris depune mărturie descrierea făcută de fiul său, care îi povesteşte plimbările – împreună cu vărul său primar, pictorul Theodor Pallady – în muzee şi în oraş, pentru a admira monumentele istorice[37]. Anii petrecuţi în efervescenţa artistică pariziană, disciplina şi amploarea învăţământului primit în rue Bonaparte[38], călătoriile pe care le-a întreprins în Europa şi în Africa de Nord pe urmele moştenirii arhitecturale au fost determinante în dezvoltarea marelui său talent, care s-a concretizat apoi în activitatea sa în sânul Comisiei Monumentelor Istorice a României şi ca şef de atelier la Facultata de Arhitectură din Bucureşti.

Din mai multe unghiuri de vedere, N. Ghika-Budeşti este o personalitate exemplară. După cum am mai spus, el a ştiut să concilieze, la nivelul cel mai înalt, exigenţele ştiinţei şi ale artei. El a avut vocaţia monumentalului[39], şi acest lucru se vede atât în opera scrisă, în bogăţia studiilor sale şi a sintezei consacrate arhitecturii medievale a Ţării Româneşti, cât şi în măreţia şi eleganţa proporţiilor clădirilor proiectate de el. În căutarea identităţii artistice româneşti, Ghika-Budeşti rămâne un reper, într-o anumită măsură, în afara timpului.

DOCUMENTE

Archives Nationales (Paris), côte AJ/52/393, dossier Nicolae Ghika-Budeşti

1.

Ghyka
Nicolas
né à lassy (Roumanie) le 29 Décembre 1869

2.

Bucarest, 28 septembre 1897

Monsieur le Directeur

J'ai l'honneur de vous prier de bien vouloir me faire délivrer par le Secrétariat de l'Ecole des Beaux-Arts, un certificat attestant que je suis élève architecte de premiére classe et spécifice le nombre de valeurs que j'ai remportées à l'Ecole.

Recevez, Monsieur le Directeur, l'expression de mes sentiments les plus distingués.

[Signé] Nicolas Ghika
Elève Architecte
Atelier Laloux

Monsieur le Directeur de l'Ecole des Beaux-Arts Paris

---

[36] "L'influence de Félix Duban (1797–1870), utilisant les épaves du Musée des Monuments français (Anet, Gaillon, l'hôtel de la Trémoille) pour former le cadre de l'Ecole Nationale des Beaux-Arts (1833–1862) a été plus directe encore sur des générations de jeunes architectes" (*La Grande Encyclopédie*, vol. VII, p. 4056).

[37] Ion Ghica-Budeşti, *op. cit.*, p. 53. Despre structura învăţământului de la Ecole des Beaux-Arts din Paris, *La Grande Encyclopédie*, t. XV, Paris, f.a., p. 387-395.

[38] Vezi documentele 3 şi 4 în prezentul articol.

[39] Despre noţiunea de "monumental", Mihai Sorin Rădulescu, *O convorbire cu domnul arhitect P. Em. Miclescu*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", serie nouă, anul II, 1991, nr. 3, p. 9.

3.

Mr Ghyka, Nicolas
né le 22 décembre 1869
à Jassy (Roumanie)
élève de Mr Laloux
admis en 2de classe
le 24 mars 1894

Ministère
de l'Instruction Publique et
des Beaux-Arts
Ecole Nationale et Spéciale
des Beaux-Arts

Section d'Architecture ---------------------- Feuille de Valeurs

Nature des Concurs	Dates des Jugements	Récompenses	Valeurs
Mathematiques	7 avril 1895	mention	2
Géométrie descriptive ..	24 juin 1894	mention	2
Enseignement scientifique Stéréotomie	9 août 1894	mention	2
Perspective.......	20 nov[em]bre 1895	mention	2
Construction......	5 août 1896	mention	2
Eléments analytiques	5 juillet 1894	2e mention	1
Eléments analytiques	7 mars 1895	2e mention	1
Architecture Rendu	9 mai 1895	2e mention	1
Rendu	4 juillet 1895	2e mention	1
Rendu	9 janvier 1896	2e mention	1
Rendu	7 janvier 1897	2e mention	1
Dessin	3 juillet 1894	mention	1
Enseignement	1er 1894	mention	1
simultané Modelage	28 avril 1896		
des trois Exercices de Composition décorative			
Concurs de Composition en loge			
décorative au cours			
Dessin ornemental .... 1er mai 1894			
Exercises d'histoire de l'Architecture 28 février 1895	Mention	1	
Concurs du Grand Prix de Rome	Mention	1	

4.

admis en Première Clase le 7 janvier 1897

Nature des Concours	Dates des Jugements	Récompenses	Valeurs
Dessin	26 janvier 1897	mention	1
Enseignement Modelage	28 avril 1899	mention	1
Simultané Exercices de Composition décorative			
des trois Concurs de Composition			
arts décorative en loge			
au cours			
Concours d'histoire de l'Architecture ...	10 nov^{bre} 1898	1ère mention	1
P.R. – Un grand séminaire	3 juin 1897	1ère mention	1
P.R. – Une école vétérinaire	21 juillet 1898	1ère mention	1
P.R. – Une maison de campagne	13 octobre 1898	1ère mention	1
Architecture P.R. – Un dressoir (C. Godeboeuf)	29 décembre 1898	1ère mention	1
Une cheminée monumental (C. Rougevin)	24 février 1899	1ère mention	1
P.R. – Un passage voûté sous un monument	5 avril 1899	1ère mention	1
P.R. – Une Bibliothèque Publique	8 juin 1899	1ère mention	1
P.R. – Un restaurant au bord de la mer	12 octobre 1899	1ère mention	1
P.R. – Un Gymnase	7 décembre 1899	1ère mention	1
P.R. – Un plafond en menui serie			
(C. Godeboeuf)	28 décembre 1899	1ère mention	1
Diplôme d'architecte	21 juin 1901	1ère mention	1

Concours du Grand Prix de Rome

5.

Légation de Roumanie
en France
33, Avenue Montaigne

Paris, le 3 november 189...

Monsieur le Directeur,

J'ai l'honneur de recommander à votre bienveillant accueil, M[r]. Nicolas Ghyka, sujet roumain, Ingénieur de l'Ecole des Ponts et Chaussées de Bucarest, qui désire se présenter au concours d'admission à l'Ecole Nationale et Spéciale des Beaux-Arts.

Monsieur Ghyka est ne à Jassy le vingt-deux décembre, mil-huit-cent-soixante-neuf.

Je vous remercie d'avance pour la faveur que vous voudrez bien accorder à mon compatriote et je vous prie d'agréer, Monsieur le Directeur, l'assurance de ma consideération très distinguée.

Le Ministre de Roumanie
[signé] Lahovary

Monsieur le Directeur de l'Ecole Nationale et Speciale des Beaux-Arts Paris

6.

Paris, le 27 octobre 1893

Monsieur l'Inspecteur,

Je vous prie de vouloir bien faire délivrer à M. Ghika, élève de mon atelier, aspirant à l'Ecole des Beaux-Arts une carte lui permettant de dessiner dans les galeries et de travailler à la Bibliothèque de l'Ecole.

Veuillez agréer, Monsieur l'Inspecteur, l'expression de mes sentiments distingués.

[signé] Laloux

7.

N[0] 4569
Feuille de Renseignements du Registre matricule

Nom	Ghyka
Prénom	Nicolas
Naissance Date	le 22 Décembre 1869
Lieu	lassy
Architecte	
Présenté par	Mr Laloux
	M[r]
Elève de	M[r]
Admis Bibliothèque	le
Cours oraux	le
Galerie	le
Admis à l'Atelier	Le
Date des épreuves subies pour l'Admission dans la Section de	le Février 1894
Admis à l'Ecole proprement dite dans la Section de	le 24 Mars 1894

N. STOLERIU – UN ÎNVĂŢĂTOR EROU ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

N. ADĂNILOAIE

Încă de la începutul secolului trecut, prin diferite circulare, învăţătorii au fost îndemnaţi de Spiru Haret – „marele ministru şi om de bine", cum l-a caracterizat N. Iorga – să impulsioneze, nu numai în elevi, ci şi în părinţii acestora, patriotismul şi solidaritatea naţională. În această acţiune de unitate naţională el considera că şcoala trebuie să contribuie eficient. „Fiecare popor – preciza Haret – caută să-şi asigure existenţa unind într-un mănunchi toate elementele naţionale pe baza legăturilor naturale pe care le constituie unitatea de limbă, de credinţă, de aspiraţiuni. Şi, în această luptă, şcoala este, desigur, printre cele dintâi şi cele mai puternice mijloace de acţiune". Conferinţele publice din cadrul cercurilor culturale învăţătoreşti, cântecele şi poeziile patriotice de la serbările şcolare, pelerinajele la locurile istorice – Baia, Vaslui, Călugăreni – aniversarea unirii Principatelor şi a proclamării independenţei trebuiau folosite de învăţători – recomanda Haret – pentru a întări în inima tinerimii iubirea de ţară şi conştiinţa unităţii naţionale[1]. Îndemnurile lui Haret au găsit ecou în toate colţurile ţării, învăţătorii punându-le în aplicare şi creând acea atmosferă de vibraţie naţională şi eroism care avea să ducă la înfăptuirea României Mari.

Printre sutele de învăţători eroi, N. Stoleriu a fost – după aprecierea unui revizor şcolar – „figura cea mai reprezentativă", modelul şi „icoana adevăratului învăţător român" din perioada haretistă.

Născut la 14 septembrie 1878 în satul Călineşti, judeţul Botoşani, N. Stoleriu a absolvit cursurile şcolii normale din Iaşi şi a fost numit învăţător la Broşteni, în judeţul Suceava şi apoi la Zorleni, în judeţul Tutova. În 1904, când şcoala primară din Baia a devenit vacantă, inspectorul G. Musteaţă l-a recomandat călduros pe N. Stoleriu lui Spiru Haret pentru ocuparea acestui post. Printre altele, inspectorul şcolar accentua: „Recomandarea ce vă fac e bazată pe meritele acestui învăţător. Vă pot asigura că avem puţini învăţători în ţară de valoarea lui N. Stoleriu. E un învăţător eminent din toate punctele de vedere: ca dascăl, ca gospodar, ca om priceput, harnic, cult şi de treabă. Ca unul din învăţătorii recunoscuţi din scrierile lui. La examenul de definitivat a fost unul dintre cei mai eminenţi care a atras atenţia întregii comisiuni". Drept urmare, la 25 aprilie 1904 ministrul decide: „La şcoala din Baia se transferă dl. N. Stoleriu, Haret"[2].

La Baia, timp de peste un deceniu, în şcoală şi în afara şcolii, N. Stoleriu a desfăşurat o bogată activitate pentru instruirea tineretului, stârpirea analfabetismului, perfecţionarea învăţătorilor, ridicarea nivelului cultural şi material al sătenilor şi, totodată, pentru dezvoltarea conştiinţei unităţii naţionale a românilor. Revizorii şcolari au reliefat în procesele verbale de inspecţie că N. Stoleriu este un dascăl strălucit, devotat cu totul şcolii şi elevilor săi. De pildă, în ianuarie 1910 un revizor notează: „Lecţiunile d-lui N. Stoleriu au fost bine tratate bine pregătite şi cele predate au fost bine însuşite de elevi. Întrebările bine formulate, au fost răspândite proporţional la întreaga clasă". Iar elevii, „curat îmbrăcaţi, atenţi şi disciplinaţi", au dovedit că „posedă cunoştinţi suficiente faţă cu timpul şi materia tratată". Lucrările scrise ale elevilor „au fost controlate cu îngrijire ... O ordine desăvârşită – conchide revizorul – domneşte peste tot la această şcoală"[3]. Un alt revizor creiona, mai târziu, un adevărat portret al învăţătorului model care era N. Stoleriu: „Liniştit şi blând, stăpân pe sine, senin şi cald, cu graiul dulce şi atrăgător, răbdător, îngăduitor şi încurajator faţă de elevii săi, fără să-i brusccheze şi să-i umilească, cititor iscusit al sufletelor lor, coborâtor meşter la nivelul şi puterea de înţelegere a micilor ucenici, iubitor sincer şi devotat până la sacrificiu, ajutător şi milostiv în cel mai înalt grad, N. Stoleriu întrunea cu prisosinţă toate însuşirile unui adevărat învăţător. Între toate aceste calităţi,

---

[1] N. Adăniloaie, *Învăţătorii – luminători ai satelor*, Bucureşti, 2002, p. 325.

[2] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 25/1904, f. 31, 45.

[3] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Suceava (în continuare ANDJS), fond Inspectoratul şcolar Baia, dosar 4/ 1910, f. 38.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 235 - 238, 2003

predomina însă dragostea de copii". De altfel, şi el era iubit „până la fanatism de şcolarii săi". Un fost elev relata: „Atât de mult îl iubeam şi-l respectam noi pe d-l învăţător Stoleriu şi atât de mult ţineam să nu-i pierdem măcar o vorbă din minunatele lui lecţii că n-am fi lipsit de la şcoală pentru nimic în lume. Fugeam de acasă, când ne opreau părinţii, numai să nu-i pierdem lecţiile"[4].

N. Stoleriu a militat neobosit pentru organizarea profesională a învăţătorilor, pentru dezvoltarea şcolilor rurale şi aplicarea integrală a principiului obligativităţii şi gratuităţii învăţământului primar. El sublinia că „un învăţător care scuteşte un copil de şcoală" este un „mare criminal" pentru că îl „osândeşte la robie şi întuneric pe toată viaţa"[5]. Dăruirea acestui eminent dascăl – care poate fi glorificat cu numele de apostol – la clasă şi în afara şcolii, scrierile lui în domeniul pedagogiei sau pentru popularizarea istoriei şi propăşirea culturii la sate, dragostea lui faţă de ţară şi neam, care a mers până la jertfa supremă, toate acestea au rămas pilde vii, demne de urmat pentru învăţătorii de pretutindeni.

La îndemnul comitetului de redacţie al „Revistei învăţătorilor din România", N. Stoleriu împreună cu M. Lupescu au redactat şi publicat în 1901 *Almanahul învăţătorilor*, iar în anul următor, când s-a constituit Asociaţia generală a învăţătorilor şi învăţătoarelor din România, N. Stoleriu a fost ales în comitetul de conducere; în 1911 el a devenit secretar al acestei asociaţii, iar în 1915 a fost ales preşedinte al Asociaţiei învăţătorilor din judeţul Suceava.

Începând cu anul 1904 N. Stoleriu şi învăţătorul folclorist S.T. Kirileanu au redactat şi tipărit „Calendarul gospodarilor săteni", publicaţie apreciată de N. Iorga, care-i felicită pe autori precizând: „Aţi nimerit calea, felicitările mele. Scrieţi înainte". Şi autorii au mers tot înainte, iar din 1907 publicaţia s-a intitulat simplu „Calendarul sătenilor". Între anii 1907–1909 N. Stoleriu, asociindu-şi pe M. Sadoveanu şi Artur Gorovei, a editat la Fălticeni „Răvaşul poporului". Tot prin strădania lui N. Stoleriu, în 1908 a luat fiinţă la Baia prima Casă de sfat şi citire din România, în al cărei statut se preciza că ea „are menirea să fie loc de întâlnire şi adunare a locuitorilor pentru a se sfătui în linişte asupra nevoilor lor, a pune la cale felurite trebi pentru cinstea şi ridicarea satului, a citi cărţi, reviste şi gazete potrivit înţelegerii şi învăţăturii lor". Aproape în fiecare duminică la Casa de sfat şi citire din Baia se ţineau conferinţe populare, se organizau şezători, se explicau legi, se discuta despre importanţa luminării sătenilor şi îmbunătăţirea nivelului lor de trai. Din statutul Casei de sfat şi citire, numit în presă „model Stoleriu", s-au inspirat şi alţi învăţători din ţară care au înfiinţat astfel de case în anii următori. Cu prilejul conferinţelor generale ale învăţătorilor din 1909 N. Stoleriu a iniţiat înfiinţarea cercului *Deşteptarea sătenilor*, menit să trezească gustul de citit în popor şi să impulsioneze deschiderea a noi Case de sfat şi citire prin sate. Acest cerc a fost sprijinit de Casa regală, de Gh.T. Kirileanu şi I. Kalinderu, administratorul Domeniilor Coroanei, şi la el s-au înscris N. Iorga, S. Mehedinţi, I. Simionescu, C. Meissner şi alţi cărturari.

Tot sub conducerea lui N. Stoleriu în 1912 a luat fiinţă o nouă revistă suceveană, „Vestitorul satelor", scrisă pe înţelesul ţăranilor. Inspectorul general C. Meissner relata, mai târziu, că despre realizările învăţătorului N. Stoleriu „mersese vestea în toată ţara" şi publicaţiile acestui dascăl „cu însuşiri cu adevărat alese" se răspândiseră pretutindeni.

N. Stoleriu a publicat şi alte cărţi: *Către adevărata îndrumare a şcolilor noastre primare. Principii călăuzitoare*, *Unirea ţărilor şi Cuza Vodă*, *Cântece de vitejie din vremea veche*, *Cărticica de conăcării şi oraţii*, *Snoave şi poveşti hazlii*, *Cărticica alegătorului*, *Bine-i să ştie omul carte* (piesă de teatru). A mai publicat folclor în diferite reviste şi un fel de portrete monografice despre mari luptători din trecut: *Ştefan cel Mare*, *Mihai Viteazul*, *Horea*, *Tudor Vladimirescu*, *Avram Iancu*, *Gr. Ghica*, *Al.I. Cuza*, *Costache Negri*, *I. Ghica*, *M. Kogălniceanu*, *I.C. Brătianu*, *Spiru Haret*; precum şi alte articole: *Cuvânt asupra răscoalei din 1907*, *100 de ani de la răpirea Basarabiei*, *Românii basarabeni*, *Ce trag fraţii noştri din Ardeal*, *Liga culturală*, *Serbările de la Blaj* etc.

Eminentul dascăl s-a preocupat de cursurile de adulţi pentru a nu rămâne nici un analfabet în localitate, de buna funcţionare a băncii populare (el fiind şi casier) şi a bibliotecii populare, pe care a mutat-o în localul Casei de sfat şi citire. Documentele atestă că această bibliotecă avea 450 de volume şi învăţătorul „Stoleriu îşi dă interesul spre a dezvolta gustul cititului printre săteni"[6]. De asemenea, a

[4] *Omagiu lui N. Stoleriu*, Bucureşti, (f.a.), p. 19.

[5] *Ibidem*, p. 32.

[6] ANDJS, fond Inspectoratul şcolar Baia, dosar 4/1910, f. 38-39.

înfiinţat obştea sătească „Ţărăncuţa", pe care a sprijinit-o să arendeze, în aprilie 1907, o moşie, iar el a măsurat şi a împărţit loturile la ţărani[7].

O bogată activitate a desfăşurat N. Stoleriu în calitate de preşedinte al cercului cultural „Baia", atât în şedinţele intime cu învăţătorii, cât şi în cele publice cu sătenii. Prezidate de el, discuţiile erau totdeauna însufleţite. Se dezbăteau referate despre felul cum îşi poate câştiga învăţătorul autoritatea morală asupra şcolarilor şi a sătenilor, despre rolul şcolii în educaţia populară şi naţională, subliniindu-se – după cum recomandase Haret – că cea dintâi datorie a şcolii este de a forma buni cetăţeni, care să-şi cunoască drepturile şi datoriile, să-şi iubească ţara fără rezervă şi să aibă o încredere nemărginită într-însa şi în viitorul ei. În anii 1913–1916 s-a vorbit mult la acest cerc cultural – ca şi la altele – şi despre conştiinţa naţională şi necesitatea firească a unirii tuturor românilor. De altfel, N. Stoleriu – care mai înainte vizitase mormântul lui Ştefan cel Mare de la Putna şi Cetatea domnească de la Suceava – a scris în „Calendarul sătenilor" pe 1915 memorabilele cuvinte: „Dee Dumnezeu ca anul 1915 să fie anul cel slăvit al românilor, care să-i strângă într-un mănunchi frăţesc, alcătuind o ţară mare şi puternică"[8].

Serbările şcolare ţinute în cadrul cercurilor culturale, mai ales în anii neutralităţii, au avut, de asemenea, un mare rol în propagarea solidarităţii şi unităţii naţional-statale româneşti. În programul acestor serbări figurau cântece, poezii şi piese de teatru patriotice care însufleţeau pe participanţi. Se cânta *Deşteaptă-te române*, *La arme*, *Veniţi viteji*, *Pe-al nostru steag*, *Drum bun*, *Înainte spre Carpaţi*, *La Turda* ş.a. Se recitau poezii: *Bucovina*, *Fraţi răzleţi*, *Ca mâini va bate ceasul*, *Ardealul*, *La Carpaţi* etc. Se jucau piese de teatru: *Dacia* (scrisă de revizorul sucevean Serafim Ionescu), *Spre ziua cea mare*, *Jertfa*, *Zorile* ş.a. Toate acestea, împreună cu conferinţele învăţătorilor în care se exprima adeseori dorinţa de a se împlini cât mai repede „visul de aur al unirii românilor de pretutindeni" întreţineau o vibraţie naţională deosebită în rândurile sătenilor participanţi.

Întrucât era nevoie de un mare număr de ofiţeri pentru războiul de întregire statală ce se întrezărea, guvernul liberal a organizat şcoli militare pregătitoare, de câte 2 luni, în vara anilor 1914–1916, invitând în primul rând pe învăţătorii rămaşi din trecut în grade inferioare să le urmeze şi să devină ofiţeri de rezervă. Astfel, circa 2500 de învăţători, adică marea majoritate a celor din contingentele încorporabile, deveniseră sublocotenenţi în acei ani. Aproape jumătate dintre aceştia – printre care şi N. Stoleriu (care până atunci era sergent) – au primit galoanele de sublocotenent în septembrie 1915. Au urmat concentrările şi apoi mobilizările din august 1916, după care mulţi învăţători suceveni, în calitate de ofiţeri, încadraţi în Regimentul 56 Infanterie, au avut posibilitatea să conducă pe câmpul de luptă, spre biruinţă, pe proprii lor elevi şi consăteni. Este de subliniat că în ziua mobilizării, ţinând seama de faima şi valoarea deosebită a învăţătorului N. Stoleriu, comandantul Regimentului 56 Infanterie i-a propus (pentru a-l cruţa) să treacă la un serviciu din spatele frontului, dar el a respins demn şi categoric această propunere..

Pentru frumuseţea ideilor, nobleţea sufletească şi patriotismul autorului lor, redăm răspunsul lui N. Stoleriu la această propunere: „Aş putea ca tocmai eu, care toată viaţa am propovăduit dragostea de neam şi ţară şi mi-am pregătit sufleteşte pe foştii mei elevi, azi ostaşi vrednici şi neînfricaţi, pe care îi comand pentru marea jertfă de reîntregire a neamului, să mă dau în lături de la această sfântă şi sublimă datorie? Aş putea ca tocmai acum, în momentele cele mai grele, dar şi cele mai înălţătoare, să-i las? Dar cu ce suflet ar mai lupta ei şi mai ales cum aş apărea eu în faţa lor? Fapta mea n-ar fi o dezertare de la datorie şi cea mai ruşinoasă trădare care ar însemna sinuciderea mea morală? De aceea nu primesc cu nici un preţ să plec de la front. Rămân aici, căci aici mi-e locul. Sunt fericit că a venit vremea ca ceea ce am propagat, prin vorbă şi scris, să pot săvârşi prin fapte, care înseamnă totul, prin înseşi braţele şi sângele meu. Nu soarta mea mă îngrijeşte, ci soarta neamului şi a ţării, în slujba cărora am fost închinat prin naşterea şi pregătirea mea. Trăiască România Unită, mare şi mândră!" Şi astfel, acest renumit dascăl şi adevărat apostol al neamului – preşedinte al Asociaţiei învăţătorilor din judeţul Suceava –, îmbărbătându-şi soldaţii la atac, şi-a găsit o moarte eroică, la 12 septembrie 1916, „în lupta de la dealul Titu-Rusca, lângă Petrosul"[9]. La aflarea morţii

[7] ANIC, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 708/1907, f. 47.

[8] *Omagiu lui N. Stoleriu*, p. 48.

[9] ANIC, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 61/1917, f. 88; *Omagiu lui N. Stoleriu*, p. 49.

lui, N. Iorga, în articolul *Învăţătorul erou N. Stoleriu din Baia*, publicat în „Neamul românesc" din 23 septembrie 1916, scria cu durere următoarele: „Învăţătorimea noastră pierde pe unul din cei mai buni, dintre adevăraţii ei apostoli, pe N. Stoleriu din Baia, mort ca ofiţer al oştirilor ce înaintează în Ardeal. Acest om modest a fost, putem zice, organizatorul vieţii ţărăneşti în judeţul său. Bancă, obşte, tovărăşie culturală, foaie pentru săteni, calendare pentru popor, totul se găsea în programul său".

Ion Mihalache, strălucitul dascăl din Topoloveni, care era în 1916 preşedinte al Asociaţiei generale a corpului didactic primar şi colaborase strâns cu N. Stoleriu, avea şi mai târziu cuvinte de caldă apreciere pentru eroismul acestuia. În finalul unui articol comemorativ el sublinia următoarele: „Iar când a sunat ceasul desrobirilor naţionale, aşteptat de atâtea veacuri de moşii şi strămoşii noştri – propovăduit cu tot focul şi de N. Stoleriu – învăţătorul sublocotenent a pornit în fruntea plutonului şi glonţul duşman l-a lovit drept în frunte. A plătit şi acest tribut suprem naţiei sale s-o vadă întregită, liberă, stăpână. Poate cere cineva mai mult unui învăţător? S-a dat ţării lui cu totul"[10]. Sublocotenentul N. Stoleriu făcuse parte din compania a 8-a, batalionul II al Regimentului 56 Infanterie şi era iubit atât de soldaţi, cât şi de ofiţerii companiei, care-i apreciau destoinicia. Toţi au vărsat lacrimi la moartea acestui erou.

Posteritatea i-a fost recunoscătoare. După două decenii Asociaţia generală a învăţătorilor din România i-a alcătuit un volum omagial şi i-a ridicat o statuie la Baia, inaugurată la 29 august 1937. S-au organizat atunci solemnităţi deosebite la Fălticeni şi la Baia. Cu ocazia dezvelirii bustului de bronz, în faţa autorităţilor, a dascălilor şi a mii de ţărani, preşedintele Asociaţiei generale a învăţătorilor din România, D.V. Ţoni, a precizat că „N. Stoleriu a fost podoaba învăţătorimii şi a şcoalei româneşti", iar bustul acestuia a fost ridicat „să servească celor de azi şi de mâine ca un imbold la datorie şi pildă de jertfă pentru ţară". Tot la această solemnitate 500 de învăţători din judeţ au depus jurământul de credinţă faţă de patrie „cu ochii aţintiţi la chipul de bronz" al învăţătorului erou N. Stoleriu şi cu hotărârea „că vor urma întru totul pilda sa"[11].

În final, se cuvine să accentuăm că N. Stoleriu a fost unul dintre sutele de învăţători care s-au jertfit pentru înfăptuirea României Mari. Nu avem informaţii exacte pentru a evalua tributul de sânge dat de învăţători pe câmpul de onoare decât din 10 judeţe, cu o medie de 25 eroi din fiecare. Apreciem că, în total, numărul învăţătorilor morţi şi răniţi în război a fost de aproape 1000 de oameni, adică o treime dintre cei participanţi la război. Jertfa acestor învăţători eroi a fost cea mai frumoasă lecţie de patriotism pe care ei au desfăşurat-o, cu pasiune şi abnegaţie, în faţa foştilor elevi.

---

[10] *Omagiu lui N. Stoleriu*, p. 89.

[11] *Ibidem*, p. 194.

BARABÁS MIKLOS ŞI ELEGANŢA BUCUREŞTEANĂ

ADRIAN-SILVAN IONESCU

Când Barabás Miklos ajungea, în luna noiembrie a anului 1831, la Bucureşti, găsea un oraş plin de contraste demne de a fi studiate, de bogăţie şi pauperitate, de eleganţă şi neglijenţă, de confruntare între Apus şi Răsărit. El soseşte exact în momentul de mare descumpănire a societăţii urbane româneşti, când matricele culturale şi comportamentale orientale erau înlocuite cu acelea ale Europei occidentale.

Ceea ce frapa pe toţi călătorii străini prin ţările române la începutul secolului al XIX-lea era bogăţia şi fastul veşmintelor purtate de orăşenimea avută şi de boierime. Nimeni nu-şi refuza plăcerea de a se îmbrăca în materiale scumpe, de a purta bijuterii, de a fuma din ciubuce de spumă de mare bătute în nestemate şi de a se plimba în trăsuri. Nuanţele cele mai strălucitoare, cele mai contrastante şi ţipătoare se întâlneau pe străzile Capitalei, plimbându-se cu fatuitate pe trupurile durdulii ale duducilor şi coconilor, ale jupâneselor şi boierilor mari. Nimeni nu se temea de cacofonii cromatice fiindcă acordurile erau totdeauna desăvârşite în ciuda gamelor violente ce, în alt context, ar fi riscat să se excludă reciproc. Maxima preţiozitate a îmbrăcăminţii era dată şi de abundenţa de broderii de fir de aur şi argint cu care erau garnisite aceste haine de zi cu zi, spre a nu mai spune nimic despre cele de sărbătoare care erau pur şi simplu muiate în fireturi.

Un boier purta pe cap işlic, era îmbrăcat cu anteriu peste care venea fermeneaua scurtă şi giubeaua amplă, îmblănită. Pe dedesubt erau traşi nişte şalvari sau ciacşiri, din postav subţire sau gros, după anotimp. În picioare se purtau meşi şi, pentru deplasare, se încălţau papuci.

Să analizăm fiecare dintre aceste piese vestimentare. Işlicul era un acoperământ de cap în formă globulară cu o bază cilindrică, făcut din carton şi acoperit cu pielicele de miel de Astrahan încă nenăscut. Işlicul unui boier velit avea o circumferinţă de 1,80 m şi în vârf atârna un ciucure de mătase. Boierii de rangul II aveau işlicul de mai mici dimensiuni şi surmontat de un fel de pernă din postav verde sau grena, în vreme ce boierii de rangul III nu-l aveau globular ci tronconic şi acoperit cu un taler de carton, ca un capac divers colorat. Doar domnitorul, marele ban şi marele spătar puteau purta gugiumanul cilindric, de samur, cu surguci din perle şi nestemate. Fundul de postav al acestuia era alb pentru domnitor – albul, de fapt, era culoarea voievodală pe care doar vodă şi familia sa o puteau purta. Nuanţele descreşteau în intensitate coborând scara arhondologiei. Astfel, boierii veliţi (sau divaniţi, care formau divanul ţării şi erau, deci, miniştri) aveau dreptul să poarte roz, bleu sau roşuri, galbenuri şi albastruri puternice, în vreme ce aceia de rangul II şi III aveau rezervate tonalităţile închise de brun, albastru, verde. Aceeaşi diferenţiere era făcută şi prin podoaba bărbii, pe care numai veliţii o puteau cultiva după pofta inimii, lăsând-o să crească foarte lungă, spălând-o şi parfumând-o. Rangurile boiereşti inferioare puteau să-şi lase doar mustăţi.

Ceacşirii erau nişte şalvari din postav gros ce se purtau în timpul iernii; erau de obicei roşii. Giubeaua era o haină amplă, lungă, îmblănită. Fermeneaua era o haină scurtă până în talie, din postav, uneori îmblănită. Blana depindea de bogăţia purtătorului: putea fi de jder, râs, dihor, dar şi de vulpe ori de iepure pentru cei fără dare de mână. Totdeauna însă ea era brodată pe piept şi pe spate cu fir de mătase ori cu fir metalic. Motivistica era fitomorfă sau geometrică, bazată pe linii moi, curbe şi spirale recurente. Pe spate decorul era înscris într-o formă generală triunghiulară. O haină aproape identică, la fel de scurtă şi de împodobită cu ceaprazuri, dar cu mânecile despicate pe toată lungimea lor, era cepchenul purtat atât de bărbaţi, cât şi de femei. Acesta era însă rezervat ciubucciilor, cafegiilor, arbănaşilor şi arnăuţilor ce formau personalul administrativ şi de pază al unei curţi domneşti sau boiereşti. Totuşi, cepchenul era purtat şi de doamnele din înalta societate, care îl aveau din catifea sau mătase, cu nenumărate broderii delicate.

Peste cămaşă, un bărbat îmbrăca anteriul de cetarea vărgată, ce era petrecut peste piept şi pântec şi încins cu un brâu din şal scump de caşmir. Era lung până la pământ şi, pentru a nu stânjeni mersul, avea două crăpături în partea de jos, lateral, lungi de 25-39 cm. Peste el se îmbrăca

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 239 - 248, 2003

fermeneaua scurtă în tonalităţi mai stinse iar peste ea venea giubeaua grea, din stofă de lână merinos, numită pambriu, îmblănită cu samur. Deşi nu erau vizibili, totuşi, pe dedesubt erau purtaţi şalvari sau ceacşiri. În picioare se încălţau meşi, care erau un fel de ciorapi din piele fină, fără toc, vârâţi în papuci atunci când se circula prin casă ori în cizme sau pantofi grosieri când se ieşea afară. Meşii erau, de fapt, încălţămintea de bază pentru interior, stându-se cu ei pe divan, sau ţopăind la baluri, aşa cum relatează Ion Ghica: „... boierii cei tineri îşi lepădau giubelele şi papucii, rămâneau numai în meşi şi alergau de luau fetele şi cucoanele la joc, la poloneză, la parolă, la vals şi la ecossaise"[1]. Numai domnitorul purta papucii căptuşiţi cu postav roşu, celorlalţi boieri fiindu-le interzisă această nuanţă. La fel, doar marele dragoman al Porţii şi fiul său – greci din Fanar ce aveau să ajungă domni în principate ca răsplată pentru serviciile lor de tălmaci – aveau voie să poarte papuci galbeni. De la brâu era nelipsit hangerul cu mâner bătut în pietre scumpe – mai mult ornamental decât funcţional – şi din mână şiragul de mătănii cu boabele din diamant, perle, corali, lapis-lazuli, agat sau lemn de trandafir. Despre mătănii, prinţul Charles Joseph Lamoral de Ligne, aflându-se la Iaşi în 1788 şi adaptându-se extrem de bine în societatea boierimii moldave al cărei costum şi maniere le îmbrăţişase cu totul, spune că erau folosite pentru mesaje galante prin felul de mişcare al mărgelelor preţioase, care constituiau un adevărat cod cifrat între îndrăgostiţii din lumea mare ce, prin rigiditatea moralei, nu-şi puteau permite cochetăriile saloanelor apusene, dar nici nu se puteau dispensa de ele[2].

Boierii de rangul II sau III aveau aproximativ acelaşi veşmânt şi în aceeaşi stratificare, dar din alte texturi şi, evident, în altă cromatică. În loc de giubea aveau un halat neîmblănit, eventual vătuit, mai subţire sau mai gros, după sezon. Coconii purtau anteriu vărgat, mai lung sau mai scurt, după vârste, strâns într-un brâu în care înfigeau călimara de bronz de care se foloseau la învăţătură. Pe deasupra îmbrăcau o fermenea de postav fin, bogat brodată, iar capul şi-l acopereau cu un fel de turban – dar nu de felul celor turceşti – din şal persan, numit tarabolos sau cealma. Şalul se învârtea de mai multe ori în jurul creştetului până lua forma cilindrică şi plată a unui caşcaval. Capătul franjurat atârna, cochet, într-o parte. Acesta era un acoperământ de cap foarte comod, la care recurgeau toţi boierii – şi chiar domnitorul – atunci când se aflau în interior, în haine de casă, când nu aveau vizite oficiale sau audienţe ce impuneau ţinuta de aparat, plină de bogăţie şi grandoare, menită să impresioneze. Talentata domniţă Ralu, fondatoarea teatrului de la Cişmeaua Roşie şi protectoarea artiştilor, s-a dovedit şi o dotată pictoriţă făcând portretul tatălui ei, Ioan Vodă Caragea, după ce acesta părăsise tronul Ţării Româneşti şi-şi trăia tihnit bătrâneţea la Florenţa. Domnitorul care a împrumutat numele său uneia dintre cele mai catastrofale molime care a bântuit ţinutul în 1813 – „ciuma lui Caragea" – este prezentat aşezat comod pe un fotoliu, purtând pe cap o cealma de şal indian, alb cu înflorituri multicolore şi îmbrăcat într-un caftan roşu, închis la piept cu găitane de fir cu bumbi de aur, peste care are giubeaua albă, domnească, îmblănită cu samur. Imaginea în care domniţa Ralu – măritată Argyropolou – şi-a imortalizat tatăl reprezintă un preţios document de epocă. La fel de însemnate pentru iconografia legată de rangurile boiereşti şi de vestimentaţia lor sunt cele trei planşe din albumul cavalerului bavarez August von Henikstein (1802–1840), din timpul trecerii sale prin ţara noastră în 1825. Tânărul bavarez făcea parte din suita regelui Otto I al Greciei având funcţia de tălmaci; pentru serviciile sale, în 1838, avea să fie trimis consul la Triest[3]. În albumul său de acuarele sunt consemnate, cu acurateţe, costumele purtate de clasele sociale din ţinuturile româneşti: *Negustori şi boieri de rang inferior*, *Boieri de rangul II şi căminari* şi *Boierii de prim rang*, între care se află şi domnitorul din acea vreme, Grigore IV Ghica (1822–1828), ce poartă un halat alb-gri, căptuşit cu ghermesut (satin) ghiulghiuliu (roz) pe sub a cărui margine se văd ceacşirii roşii şi meşii

---

[1] Ion Ghica, *Un bal la curte în 1827*, în *Scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, 1953, p. 209.

[2] *Fragment d'une lettre de Monsieur le Prince de Ligne à Monsieur le Comte de Ségur, Ministre de France à St. Petersbourg*, în *Documente privitóre la Istoria Românilor*, Urmare la Colecţiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Supliment I, vol. III, Bucuresci, 1889, p. 77.

[3] Constantin I. Kardaja, *Les aquarelles greques du Chevalier de Henikstein*, în „Le Messager d'Athenes", no. 3401, 25 Mars 1933; Paul Cernovodeanu, *Tipuri şi costume pitoreşti bucureştene din albumul lui Henikstein (1825)*, în „Revista Muzeelor", 1968, nr. 2; Adrian-Silvan Ionescu, *Artă şi document*, Bucureşti, 1990, p. 140-149.

peste care sunt încălţaţi papuci galbeni, iar pe cap are tarabolos. Un autor anonim a pictat portretul de aparat al aceluiaşi domnitor, unde albul este predominant la caftanul voievodal cu guler şi margine de samur şi la fundul gugiumanului.

Un alt observator atent al costumelor boiereşti şi domneşti este Sir Robert Ker Porter (1777–1842), pictor de scene istorice, batailliste şi de peisaje ce, între 1817 şi 1820, a făcut o lungă călătorie în Orient. Reputaţia sa de artist i-a asigurat un loc demn de invidiat la curtea ţarului Alexandru I, ca autor de compoziţii istorice inspirate de campanii mai vechi sau mai noi. Volumul memorialistic pe care l-a consacrat acelui voiaj, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylon, & c. & c. During the Years 1817, 1818, 1819 and 1820*, este bogat ilustrat. Cele două schiţe inspirate de vederea boierilor şi a domnitorului Ţării Româneşti au darul să dea o idee cititorilor asupra modei masculine de aici. Ajuns în Bucureşti la 6 februarie 1820, Ker Porter este primit în audienţă de Alexandru Vodă Suţu (1818–1821). Ceea ce îl uimeşte pe călătorul britanic este gugiumanul, care i se pare că nu concordă cu restul costumului domnesc: „... îmbrăcămintea lui era după cel mai strălucitor gust turcesc, totul exceptând căciula şi aceasta, ca şi cea purtată de supuşii săi valahi, era de blană neagră, semănând la formă cu acoperământul de cap al unui dragoman al Porţii”[4]. Observaţia este judicioasă, dar memorialistului îi scăpa, probabil, faptul că fanarioţii aveau drept trambulină pentru tronul uneia dintre ţările române tocmai funcţia de dragoman al sultanului. Schiţa alăturată îl prezintă pe domnitor bust, din profil, mărunt şi slab, pierdut în profuzia de blănuri scumpe ce îl acoperă – gulerul şi gugiumanul – care, împreună cu barba lungă, formează o masă de păr în care trăsăturile sale aproape dispar. Seara călătorul englez e invitat în casa unui mare boier, unde se dădea un concert urmat de un bal – bun prilej de a vedea şi schiţa portul oaspeţilor, din care cel mai mult îl amuză işlicul: „Costumul general este turcesc, din brocart de toate culorile, brodat şi îmblănit; până aici totul era bine dacă uriaşa tichie valahă nu transforma totul în ridicol. Ea este în formă de dovleac, aproape de trei picioare circumferinţă şi de o înălţime egală. Materialul e pielea gri argintie de miel de Buchara, cu un ciucure în vârf spre a ajuta pe purtător să şi-o scoată când vrea să salute o cunoştinţă. Acest mic adaos este verde pentru fiecare persoană, exceptând familia domnitoare care îl are alb. Tichia rangurilor mai mici este de aceeaşi formă, dar nu atât de mare, iar enorma podoabă din vârf este o pernă pătrată acoperită cu pânză întunecată; de fapt, toţi aceşti oameni par atât de instabili din cauza greutăţii de la partea superioară încât este dureros să-i priveşti după ce-ţi trece prima impresie de rizibil absurd”[5]. Desenul alăturat prezintă, într-o linie nervoasă şi expresivă, două busturi afrontate de boieri, unul tânăr, de rang inferior, cu mustaţă şi işlicul cu pernă, şi un boier velit, bătrân, cu barbă mare şi işlicul cu ciucure. Cei doi par cocoşaţi de greutatea podoabei ce le acopere ţestele rase.

Vestimentaţia aceasta greoaie, lungă şi largă, nu-i împiedica totuşi pe boieri să se distreze la balurile care începuseră să se organizeze, în conformitate cu gusturile apusene ce le aduseseră ofiţerii imperiali austrieci sau ruşi în prea desele lor ocupaţii ale ţării. Părerile sunt contradictorii în privinţa eleganţei la dans şi a agilităţii participanţilor: fostul consul britanic la Bucureşti, William Wilkinson, are numai cuvinte de reproş la adresa stângăciei dansatorilor, ce i se par incomodaţi de hainele lor ample[6]; dimpotrivă, pictorului Sir Robert Ker Porter, bărbaţii i se par deosebit de graţioşi atunci când îşi leapădă giubelele şi işlicele, rămânând doar cu o vestă roşie peste anteriul colant, strâns în splendidul şal de caşmir. Totuşi, artistului englez îi displace aspectul capului dănţuitorilor care, frustrat de enormul işlic, distona faţă de restul costumului, părând neînsemnat şi caricatural acoperit doar cu o minusculă calotă roşie, care lăsa evidente urechile clăpăuge şi mustăţile ori bărbile lungi, care fluturau grotesc în pasul alert al valsului[7].

Boierii mai bătrâni nu dispreţuiau plimbările în aer liber, la Şosea, până departe, la Herăstrău. Aceasta se făcea zilnic, după amiaza, pe aproape orice vreme, vara în caleaşcă, iarna în sanie, cu

---

[4] Sir Robert Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylon &c, &c. During the Years 1817,1818, 1819 and 1820*, vol. II, London, 1822, p. 785.

[5] *Ibidem*, p. 788; Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 78-79.

[6] William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia, Including Various Political Observations Relating to Them*, London, 1810, p. 137.

[7] Sir Robert Ker Porter, *op. cit.*, p. 788.

splendide atelaje conduse de un vizitiu în livrea; pe bancheta din spate erau aşezaţi unul sau doi arnăuţi cu fustanelă, cepchen muiat în aur şi brâul plin de iatagane şi pistoale, care ţineau în mână ciubucul stăpânului. Eleganţa acestor slujitori demonstra bogăţia boierului, stăpânul lor.

Delicatele jupânese şi jupâniţe sprâncenate acordau şi ele mare atenţie veşmintelor. Îşi pierdeau mult timp sulimenindu-se, încondeindu-şi ochii şi sprâncenele, colorându-şi unghiile în roşu – fapt ce-l uimea pe generalul conte Alexandre de Langeron[8]. Părul bogat şi lung era lăsat despletit şi în el se prindeau fulii şi stele de mărgăritare şi nestemate. Uneori capul era acoperit cu mici fesuri de catifea oranj, vişinie sau violetă, cusute cu fir prin care erau împletite perluţe. Ciucurele greu, de fir auriu, atârna pe o parte. Alteori, pe creştet era prins un ornament în formă de taler, din carton acoperit cu mătase ori catifea, şi brodat, aşa cum are prinţesa Elena Suţu în litografia lui Louis Dupré (1789–1837). Tot la ea poate fi admirat finul halat de cetarea strâns în jurul taliei subţiri cu un şal indian. Altele îmbrăcau peste acesta şi un pipiri de Epir, fără mâneci ori cu ele despicate ca la cepchen, croit semicircular şi făcând nenumărate cute la spate. Acest articol vestimentar era foarte potrivit pentru o mulţime de broderii cu fir auriu sau argintiu.

În interior, pentru comoditate, femeile purtau o bluză subţire de borangic numită ciupag, peste care îmbrăcau un cepchen de catifea. Şalvarii erau de rigoare, cu sau fără fusta pusă pe deasupra. Rochiile erau largi şi ample, fără talie. Şi în această privinţă părerile sunt împărţite: contele de Langeron detestă aceste rochii care lasă posibilitatea pântecelui să iasă, dizgraţios, în afară[9], în vreme ce prinţul de Ligne le găseşte foarte plăcute pentru ochi căci, în lejeritatea şi transparenţa lor, evidenţiază formele armonioase ale trupurilor feminine, de o rară frumuseţe în Valahia şi Moldova[10].

Gracilele lor picioruţe erau încălţate cu papuci de catifea cusuţi cu fir şi perle şi înzorzonaţi cu pampoane de mătase. Dacă cine ştie ce vizită urgentă le obliga să părăsească iatacul şi să treacă uliţa, peste papucii aceştia erau traşi alţii, cu talpă de lemn, înaltă, numiţi nalân, care le ferea de noroiul din ogradă şi dintre bârnele podului Mogoşoaiei sau ale altei artere pe care se afla casa. Aceşti papuci de lemn, semănând mult cu cei japonezi, erau sculptaţi şi intarsiaţi cu sidef şi aveau barete de catifea ornamentate cu broderii de fir.

Fabuloase bijuterii le înconjurau gâtul, mâinile şi braţele. Centuri cu paftale de diverse mărimi şi din cele mai variate materiale le împodobeau mijlocul. Din aur şi argint, filigranate, gravate şi bătute, cu plăci de sidef sculptate în relief plat cu motive zoomorfe sau fitomorfe, aceste paftale erau obiecte de valoare ce se transmiteau din generaţie în generaţie la fel ca şi cerceii, colierele, brăţările şi inelele.

Ion Ghica ne-a lăsat o frumoasă descriere a aspectului unor jupânese din înalta societate bucureşteană: „Cucoanele cele tinere se purtau la cap cu turban de tulpan, zăbranic sau marabu meşteşugit adus cu coadele cu panglice şi urmuz împănat cu stele şi fulii de diamant, rochie de mătăsărie, marţelin sau paplină fără cute, mâneci cu bufanturi, ciupag scurt pe moda imperiului. ... Cucoanele mai în vârstă mai păstrau încă fesul alb, legate cu testemel cu bibiluri, paftale de aur cu pietre scumpe şi cu şal pe spate”[11].

Neglijate de soţii şi taţii lor – ce se îndeletniceau numai cu discuţii politiceşti, ticluind intrigi care să le aducă înălţarea în rang sau conspirând împotriva domnitorului şi a Sublimei Porţi – jupânesele şi jupâniţele duceau o viaţă plicticoasă închise în iatacurile lor sărăcăcios mobilate şi, visătoare şi melancolice, tânjeau după pasiuni puternice, mistuitoare. Se îndeletniceau cu brodatul, croşetatul, cu făcutul dulceţii şi a conservelor de legume pentru iarnă, iar când se întâlneau mai multe fumau şi beau cafele la fel ca bărbaţii, şi se lăudau cu ultimele achiziţii în materie de îmbrăcăminte. Dintotdeauna, acest subiect a fost şi va rămâne cel mai important în conversaţia feminină. Existenţa era mult mai simplă şi mai tihnită atunci, astfel că preocupările legate de îmbrăcăminte stăteau în chiar axul ei, acordându-li-se nu numai un timp apreciabil în selectare şi construire pe trup, dar şi

---

[8] Generalul Conte Alexandre de Langeron, *Jurnalul resbóielor făcute în serviciul Rusiei la 1790 de Generalul Comite de Langeron*, în *Documente privitóre la Istoria Românilor*, Urmare la Colecţiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Supliment I, vol. III, Bucuresci, 1889, p. 75, 77.

[9] *Ibidem*, p. 77.

[10] *Ibidem*.

[11] Ion Ghica, *op. cit.*, p. 209.

sume substanţiale pentru procurarea celor mai bune materiale care să fie contigue poziţiei şi averii purtătorului. Căci, mai mult decât în contemporaneitate, atunci veşmântul nu era doar un acoperământ necesar al corpului, ci un element cu valoare eminamente estetică şi de mesaj ce nu puteau fi ignorat de nimeni şi era înţeles de toţi, indiferent de cultură şi de statut social.

Totuşi, doamnele se plasau în avangardă: fiind mult mai nonconformiste decât bărbaţii lor, ele adoptaseră de mult rochiile occidentale, chiar dacă le acordau stilului oriental şi ornamentelor acestuia. Ele îşi devansaseră soţii cu cel puţin o generaţie, fiind foarte atente la nota modei dată de Paris. Croitorii străini aveau suficient de lucru în Bucureşti pentru că eleganţa feminină era aici competitivă cu aceea din marile capitale europene. Portretele făcute în primele două decade ale veacului de Mihail Töpler relevă portul generalizat al rochiilor empire de doamnele din înalta societate: talia foarte sus, sub sâni, un decolteu amplu înconjurat de un volan de tul transparent şi fusta plisată ca un hiton antic. La aceasta se adăugau bijuteriile orientale, paftalele, pandantivele, cerceii şi broşele prinse în păr, a căror materialitate – aur, perle, sidef, pietre preţioase – era admirabil redată de pictor, contrastând cu nuanţele întunecate ale buclelor şi marmoreana carnaţie. Safta Ipsilanti, soţia domnitorului Constantin Ispilanti, Zoe Brâncoveanu, vorniceasa Manu şi alte reprezentante ale protipendadei îi pozaseră maestrului austriac în aceste veşminte. Safta Castrişoaia este imortalizată la 1825 de pictorul sârb Pavlu Diorcovici purtând o rochie cu mâneci bufante şi dantelă la marginea decolteului generos, având aruncat un bogat şal indian pe un braţ şi, peste coafura la modă, având înfăşurat un turban.

Adaptibilitatea femeilor la noile mode şi moravuri era remarcabilă, aşa cum observa generalul conte Alexandre de Langeron, regalist francez refugiat din faţa revoluţiei şi stabilit în Rusia, unde îşi oferise serviciile.de militar: "În 1806 noi găseam încă multe dintre aceste doamne în costum oriental, casele lor fără mobile şi soţii lor foarte geloşi. Dar revoluţia care s-a făcut la Iaşi, apoi la Bucureşti şi în provincie, a fost pe cât de rapidă pe atât de completă: într-un an toate doamnele moldovence şi valahe au adoptat costumul european ... şi ştiind că în ţările civilizate o femee de bon ton trebuie să aibă un amant, şi-au luat doi, pentru a fi şi mai la modă. ... Aceste doamne având multe aptitudini pentru tot ce vor să înveţe, au ajuns într-un an să danseze de minune, în vreme ce, când noi venisem în Moldova, ele nu ştiau nici să meargă"[12].

Bărbaţii erau mult mai tradiţionalişti şi retardatari, preferând să rămână la veşmântul oriental, neschimbat de veacuri, prescris de arhondologie în funcţie de rangul purtătorului. Starea unui boier se citea de departe prin culorile veşmântului, calitatea blănurilor şi mărimea işlicului, toate acestea impunând dozarea plecăciunii şi a respectului cuvenit. De aceea, până târziu către mijlocul secolului al XIX-lea, bătrânii boieri nu vor renunţa la portul străbun. Într-o schiţă făcută de Charles Doussault în deceniul al patrulea, la un bal pot fi văzuţi bătrâni demnitari cu anteriu, giubea şi gugiuman, stând pe fotolii sau trântiţi pe sofale, dar înconjuraţi de multe demoazele coafate şi îmbrăcate după ultimul jurnal de la Paris şi de tineri în fracuri strâmte.

Schimbarea portului nu era văzută bine de Imperiul otoman, ea coincizând cu o neavenită emancipare a Principatelor Române faţă de puterea suzerană, aşa cum observa călătorul şi memorialistul britanic William Macmichael: "Sub ochiul gelos al suspiciosului guvern al Turciei, articolul de îmbrăcăminte nu este deloc un subiect de mică importanţă; iar folosinţa costumului Europei civilizate ar fi considerată o inovaţie la fel de primejdioasă ca şi adoptarea celor mai luminate vederi de politică modernă"[13]. Totuşi, tinerii erau receptivi la noile forme vestimentare şi le adoptaseră, fie chiar şi cu timiditate, aşa cum văzuse generalul de Langeron pe câţiva dintre ei purtând frac la 1806[14]. Un pictor necunoscut îl portretizează, la 1825, pe negustorul Fotie Vasiliu îmbrăcat într-o redingotă albastră, cu reverele crestate şi închisă la două rânduri cu nasturi metalici, aurii; vesta albă are guler înalt; legătura de gât, tot albă, este rulată de câteva ori în jurul gulerului ce se ridică mult pe obrazul ras, ajungând până sub favoriţi. Alţi negustori, mai puţin curajoşi, îşi păstrează

[12] Generalul Conte Alexandre de Langeron, *op. cit.*, p. 79.

[13] William Macmichael, *Journey from Moscow to Constantinople in the Years 1817, 1818*, London, 1819, p. 119.

[14] Generalul Conte Alexandre de Langeron, *op. cit.*, p. 79.

anteriul şi caftanul, dar arborează legătura de gât albă, cochet înnodată şi renunţă la tarabolos ori fes pentru o şapcă. Barbu Solacolu a pozat pentru portretul său în 1832, preferând să apară cu capul descoperit, pentru a i se vedea părul frizat şi perciunii frumos tăiaţi. Mustaţa în furculiţă este după moda vremii.

Aceste "haine nemţeşti" aduceau o democratizare nedorită: gamele lucitoare şi formele caracteristice erau înlocuite cu tonuri terne, egalizatoare şi forme standardizate. Specificitatea rangurilor dispărea şi populaţia nu era deprinsă cu ele, astfel că se creau diferite confuzii. Orice supus român care le purta devenea ţinta ironiilor şi oprobriului public, era luat drept străin şi apostrofat, cu motiv sau fără, "măi neamţule!", "neamţule beţiv" sau "neamţul dracului!" dacă se întâmpla să aibă, cumva, şi vreun diferend sau să bruscheze accidental pe altul care nu le purta. Alecu Russo nota cu mult umor această transformare: "Ivirea pantalonilor în Prinţipate, ca tot lucrul menit de a preface societăţile, fu întâi ruşionasă, râsă, hulită şi batjocorită. Cel întâi român care şi-a schimbat hainile pe un frac şi o pălărie a fost multă vreme pentru curţile boiereşti din Iaşi şi din Bucureşti un soi de caraghioz, sau, după limba nouă, un bufon: vătavii de pin ogrăzi râdea, rândaşii şi ţâganii s-ar fi ruşinat să-şi ie căciula înaintea unui frac, iar boierii, netezindu-şi bărbile mari şi tufoase după rang şi cin, striga: «Măi neamţule!...» cu un haz nespus. Iarna ştrengarii alunga surtucile pe uliţă ... «cald... cald... domnule?» şi multe frumoase iscodiri a duhului de pe acea vreme. Boierii şi cucoanele leşina de râs; un boier mare din capitalie, în ziua care, mai mult de glumă decât denadins, se şfăbisă, ieşi pe uliţele Ieşului; i se păru lumea cu totul alta, până în acea zi soarele şi lumina nu avusă putere să răzbată prin taclituri, scurteice; boieriul, deşi deprins în hainele egalităţei, cum le numesc autorii de astăzi, sufla însă mai slobod şi mai voios. Ce gândea boieriul în hainele egalităţei nù se ştie, el singur a uitat impresiile momentului, căci în mijlocul voioşălei sale o mână neagră şi vânoasă îl apucă de mâneca surtucului, şi un glas îi striga în ureche: «A! ce dracul!... Domnule... parcă eşti surd... de când te strig!... hai degrabă să dregi trăsura, că aşteaptă boieriul să iasă la Copou!...» Boieriul se întoarsă cu o vorbă lată şi curată moldovinească... iar vezeteul, înspăimântat, se dipărta mârâind în dinţi: «Pas de cunoaşte acum care-i boier şi care nu-i, dacă s-a nemţit şi stăpânul meu!...» Vezeteul luasă pe boier sadè de carătaş! O, egalitate! iată faptele tale!..."[15].

Aceeaşi atitudine faţă de noul tip de îmbrăcăminte o observă şi Barabás Miklos în amintirile sale din vremea şederii în Capitală: "Bucureştenii sunt obişnuiţi a învinui pentru orice lucru prost pe «Neamţul» aşa că dacă din întâmplare vreun român în haine europene s-a lovit de vreun alt român ori l-a supărat întru ceva, primea răspunsul: *Neamţule beţiv!* Acest titlu deriva desigur din motivul că vinul fiind foarte ieftin, adică doi creiţari ocaua, meşteşugarii nemţi abuzând de el, umblau beţi prin oraş..."[16]. El însuşi elegant şi deprins cu manierele europene[17], devenise foarte atent la insolitul spectacol ce i se oferea înaintea ochilor: era martorul celei mai interesante faze a modernizării Ţării Româneşti prin schimbarea portului şi a obiceiurilor. Pentru boierii angrenaţi în aparatul de stat aceasta era o necesitate, căci administraţia rusească a Prezidentului Plenipotent, generalul conte Pavel Kiseleff, nu agrea învechitul costum fanariot şi impusese adoptarea celui de ultimă modă. Barabás sesizase foarte bine aceste cauze şi consecinţele lor, uneori hilare pentru cei nehotărâţi sau prea puţin curajoşi: "Această epocă era foarte curioasă la Bucureşti unde lumea, voind a se linguşi pe lângă muscali, a început să se lase de obiceiurile turceşti, imitând şi luând pe cele europene. Hainele turceşti erau purtate de boierime şi de slugile ei, arnăuţi, pe când ţăranii şi-au păstrat portul strămoşesc, tot aşa ca şi cea mai mare parte a femeilor, însă cocoanele din înalta aristocraţie purtau mai toate rochie după moda franceză. Tinerimea, fireşte, îşi schimba mai uşor portul decât oamenii mai în vârstă cari, obişnuiţi cu hainele turceşti, se lăsau numai cu încetul de ele, luând în locul turbanului o şapcă asemănătoare şepcii ofiţerilor ruşi, în loc de nădragii largi turceşti, pantaloni şi în locul papucilor

[15] Alecu Russo, *Studie moldovană*, în *Opere*, Chişinău, 1989, p. 49-50.

[16] Dr. Andrei Veress, *Pictorul Barabás şi românii (cu însemnările sale din 1833 despre viaţa bucureşteană)*, Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare, Seria III, t. IV, Memoria 8, 1930, p. 25.

[17] *Ibidem*, p. 23: "Eu pe atunci eram tânăr de douăzeci şi unu de ani şi, se înţelege de la sine, îmbrăcat elegant, căci atât la Cluj cât şi la Sibiu eram acasă în cercurile cele mai înalte şi învăţasem de cu vreme cum trebuie să fii îmbrăcat şi cum să te porţi în astfel de societate".

galbeni cizme negre"[18]. Schiţa pe care o face unuia dintre protectorii săi, aga Filipescu – acela care îl prezentase generalului Kiseleff şi-i obţinuse invitaţia la balul dat de Prezidentul Plenipotent de Sf. Nicolae, ziua onomastică a ţarului (bun prilej pentru tânărul pictor de a fi cunoscut de protipendadă şi de a primi comenzi pentru portrete) – este revelatoare în acest sens: şeful poliţiei poartă anteriu strâns cu brâul de şal scump, un halat uşor, pantaloni, cizme şi şapcă pe cap. O imagine asemănătoare surprinsese şi pictorul rus Maxim Nichiforovici Vorobiev în pânza sa *Iaşii în 1830,* care avea în prim plan curtea agiei: pe poarta larg deschisă intră un rădvan boieresc precedat de câţiva arnăuţi călări, în vreme ce aga asistă la această sosire a unui personaj important. El poartă işlic şi caftan şi încă nu şi-a ras barba de boier velit, dar este încins cu sabie peste anteriu, însemn modern al demnităţii sale. În spatele său, la o distanţă plină de deferenţă faţă de poziţia sa înaltă, stau doi tineri ofiţeri, îmbrăcaţi în uniformă rusească, şi ciubucciul agăi, cu tarabolos, cepchen şi fustanelă, ţinând în mână lunga pipă a stăpânului. Pictura are valoare de document istoric prin alăturarea reprezentanţilor a două mentalităţi diferite exprimate prin costum.

Unii erau mai categorici în adoptarea noului veşmânt şi, pentru a da un exemplu demn de urmat şi de alţii, presa făcea publică decizia luată de câte un mare boier în acest sens. "Curierul Românesc" anunţa, în august 1830: "D. Marele Vornic Grigore Filipescu, ca să dea dovadă a veacului în care ne aflăm şi a simtimenturilor sale celor civilizate şi nesupuse la prejudecăţi, la 15 ale aceştii, lepădînd hainele cele purtate pînă acum, a ras barba şi au îmbrăcat hainele Europi cei civilizate"[19].

Alecu Russo observase cu multă judiciozitate importanţa modificării portului pentru înnoirea mentalităţilor: "Arma întâi şi cè mai grozavă care a bătut cetatea trecutului a fost schimbarea portului vechi. Straiul făcea omul: feliul hainei modelează trupul şi mintea, şi întipăreşte din părinţi în fii tradiţiile şi obiceiurile. Precuvântarea istoriei moderne a ţărilor române este neapărat schimbarea portului; ţivilizaţia de astăzi este fapta logică a părăsirei hainilor vechi; ideea nouă a năvălit în ţară o dată cu pantalonii, şi mai straşnică decât năvălirile tătăreşti, încât ai scăpăra, au pârjolit şacsâri, şlicuri, mestii, giubele şi toată garderoba strămoşească"[20].

O importanţă deosebită în adoptarea costumului occidental a avut-o uniforma militară prescrisă pentru trupele care formau miliţia pământenească instituită de *Regulamentul organic.* Chiar Barabás remarcase acest lucru: "Trecerea aceasta de la portul vechiu la cel nou european a fost mult înlesnită prin uniforma militară, prin care lumea s-a obişnuit cu nouile forme ale vestmintelor, căci după ocupaţiune primul lucru al Ruşilor a fost înfiinţarea unei armate româneşti cu uniformă europeană, asemănătoare acelei ruseşti"[21]. În primul rând, boierii care se hotărau să îmbrăţişeze cariera armelor primeau grade echivalente cu rangul deţinut în viaţa civilă, conform arhondologiei, fapt ce reprezenta o mare atracţie pentru mulţi dintre ei. Apoi, ceacoul pe care urmau să îl poarte era de formă tronconică, din carton acoperit cu pielicele de miel negru – amintind de işlicul purtat până atunci doar că avea cozoroc de lac, o flamă de postav în culoarea ţării, galben pentru Muntenia şi roşu pentru Moldova – şi stema principatului stampată în alamă[22]. Din aceleaşi motive de a oferi un exemplu personal şi a da un impetus celor tentaţi să intre în armată, presa saluta momentul în care comandantul nou înfiinţatei oştiri lua surtucul galonat, aşa cum a făcut "Albina" în Moldova: "D. Hatman Constantin Paladi, generalul inspector şi şeful oastei pămîntenesci, răzînd barba şi dezbrăcînd costumul asiatic s-a îmbrăcat cu uniforma militărească naţională"[23]. Adopţiunea nu era totdeauna atât de netă pentru că nici purtătorii nu erau pe de-a-ntregul hotărâţi pentru care dintre mode să opteze. Jean A. Vaillant, profesor la Colegiul Sf. Sava, văzuse la revista trupelor un tânăr ofiţer ce stătea în front cu ceacoul pe cap, având însă pe umeri vechiul contoş îmblănit pus peste uniformă şi papucii

[18] *Ibidem*, p. 23-24.

[19] "Curierul Românesc", no. 45, 17 Avgust 1830.

[20] Alecu Russo, *op. cit.*, p. 49.

[21] Dr. Andrei Veress, *op. cit.*, p. 24.

[22] Horia Vladimir Şerbănescu, *Uniformele şi echipamentul miliţiei pământene a Ţării Româneşti 1830–1843*, în "Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară", 1980, nr. 13; idem, *Uniformele şi echipamentul miliţiei pământene a Moldovei 1830–1848*, în ibidem, 1983, nr. 16.

[23] George Ioan Lahovary, *Hârtii vechi. Genesa oştirii românesci 1830*, Bucuresci, 1893, p. 22.

puşi peste cizmele cu pinteni[24]. Cazul relatat de profesorul francez nu era o singularitate căci, până să le fie cusută uniforma la vreunul dintre croitorii străini stabiliţi în Capitală, mulţi dintre boierii ce se văzuseră deodată ofiţeri, se purtau cu sabia încinsă peste anteriu – la fel ca aga de la Iaşi din pictura lui Vorobiev – şi cu şapca ori ceacoul pe cap[25]. În amintirile sale, colonelul Grigore Lăcusteanu evocă întâlnirea unor generali ruşi cu polcovnicul Ion Solomon, deţinător al unei funcţii de comandă în miliţia pământenească a Munteniei, care "era îmbrăcat arnăuţeşte, cu şalvari, cepchen, legat la cap turceşte şi cu pistoale la brâu"[26]. Nu peste mult timp, în 1831, Solomon îi va poza lui Constantin Lecca (1807–1887), în mare ţinută, pentru suita de litografii cu şefii oştirii. Acuarela lui Barabás, *Bucureştii în anul 1832*, sintetizează în mod admirabil această schimbare de port prin prezenţa celor două personaje în primul plan al panoramei: lângă parapet, în apropierea bisericii metropolitane, vechiul şi noul erau reprezentate printr-un venerabil boier velit, cu barbă patriarhală, purtând cu demnitate işlicul enorm, caftanul şi anteriul înflorat, şi un tânăr, suplu şi ferches ofiţer, în uniforma-i elegantă, de tăietură europeană, admirând împreună vederea ce li se deschidea în faţa ochilor din vârful Dealului Mitropoliei.

Dacă uniforma militară a fost mai uşor acceptată, datorită ceacoului asemănător cu işlicul, nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu pălăriile. Chiar Barabás a mediat procurarea unui ţilindru pentru unul dintre amicii săi care hotărâse să treacă la costumul modern dar, după ce l-a încercat şi s-a privit în oglindă, neobişnuit cu noul său aspect, a refuzat să-l mai poarte: "Obedeanu, un prieten al meu, care ajunsese să poarte pantaloni, cizme şi şapcă în urma îndemnului prietenilor săi, voind să se modernizeze cu totul şi-a comandat un frac din stofa cea mai fină, iar cilindru i-am comandat eu din Sibiu, la renumitul Bayer. Îmbrăcându-se apoi de probă cu jobenul pe cap, s-a simţit atât de străin în costumul acesta modern în faţa oglinzii, încât a trântit cilindrul la pământ şi nu s-a putut îndupleca să-l poarte, aşa că l-a dăruit tot unui prieten mai puţin conservativ"[27].

Cei care umblau deja îmbrăcaţi în "haine nemţeşti" aveau mari dificultăţi în a se obişnui cu ele: se simţeau strânşi ca într-un corset şi nu erau deloc în largul lor după o trecere atât de bruscă de la veşmintele largi, din materiale moi şi răcoroase, la cămaşa scrobită, scorţoasă, la vesta şi fracul sau redingota pe talie, îmbumbate până sub bărbie, cu gâtul strâns într-o cravată rulată de mai multe ori în jurul său. Purtătorii au trebuit să-şi schimbe comportamentul, să devină mai sobri, mai distanţi, mai reci şi să facă gesturi măsurate. Fin observator al realităţilor româneşti dintr-o epocă de tranziţie, Alecu Russo nota: "În relaţiile sociale schimbarea a fost mai mare, mai simţitoare, fracul a introdus dignitatea, pantalonul a silit oamenii a-şi măsura coloveranţiile ce le făcea celor de la care aştepta vreun folos. Straiul oriental, moale, larg, se pleca la tot soiul de îndoială... straiul de astăzi, prins în curăle, supiele, gâtul dezgrumat de legătură, împiedică îndoiturile de şale şi de cap; de voie, de nevoie, oamenii sunt siliţi a nu se pleca pe cât poate ar vra... între doi oameni cu fraci, pantaloni şi pălărie, pas de cunoaşte care îi de viţă, care îi om nou; educaţia şi pantalonul au astupat şanţurile ce despărţa clasele boiereşti"[28].

La acelaşi efort de adaptare erau obligaţi şi de noul mobilier care fusese introdus în case odată cu noua modă. În timpul fanarioţilor, camerele aveau câte un divan, lung şi lat, pe fiecare din cele trei laturi, şi nimic altceva. Boierul îşi petrecea întregul timp tolănit acolo, între perne: primea oaspeţi – care erau poftiţi să se întindă lângă el –, dădea audienţe, rezolva pricini judiciare, se ospăta, îşi lua dulceaţa şi cafeaua şi fuma din lungul său ciubuc, cât era ziua de lungă; noaptea se culca tot acolo. Aşa îl prezintă Charles Dousault pe baş-boierul Iordache Filipescu într-una din schiţele sale făcute la Bucureşti în anii patruzeci ai secolului al XIX-lea: stând turceşte pe divanul său, într-o mână cu mătăniile iar în cealaltă cu tija din lemn de cireş a ciubucului. Şi străinii accedaseră la acelaşi mod de viaţă. Acelaşi artist a

[24] J.A. Vaillant, *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, ardelians, vallaques et moldaves, résumés sous le nom de romans*, t. III, Paris, 1844, p. 437.

[25] [I. Manolescu-Mladin], *Memorii şi amintiri despre Istoria progresivă a Armatei Române 1830–1890*, în "Patrula", no. 2 şi 3, 16 Ianuarie – 1 Fevruarie 1891.

[26] *Amintirile Colonelului Lăcusteanu*, ed. Radu Crutzescu, Bucureşti, 1935, p. 51.

[27] Dr. Andrei Veress, *op. cit.*, p. 24.

[28] Alecu Russo, *op. cit.*, p. 51.

desenat interiorul locuinţei unui consul apusean, poate cel francez, Adolphe Billecocq, mare prieten al românilor şi iniţiatorul publicării de către revista "L'Illustration" a celebrului *Album Moldo-Valaque*, în 1848, unde şi apare imaginea de care ne ocupăm. Consulul, îmbrăcat în redingotă, stă trântit pe un divan, aşteptând să fie servit de cafegiul în fustanelă, cu cepchen şi turban, ce poartă în mână tava cu filigeanul de cafea, în vreme ce, un ciubucciu cu fes îi pregăteşte narghileaua. În afara unui tablou pe perete – ce prezintă un peisaj – camera nu mai are nici o altă mobilă sau ornament (exceptând stucatura de perfect gust oriental ce acoperă arcadele şi pilaştrii). Dar străinii se deprindeau uşor cu aceste spaţii goale, pe care le puteau amenaja după pofta inimii. Chiar Barabás a închiriat două camere la fel de goale, cu divanul aferent, în care şi-a creat un mediu agreabil de trai şi de lucru: "În partea de spre apus a odăii aflându-se după moda turcească o ridicătură de vreo două palme, jos cu nişte sertare mari, le-am întrebuinţat pentru haine, iar ridicătura acoperind-o cu o pânză de bumbac ieftină, cu nişte flori, în capul ei mi-am făcut patul. Apoi căpătând de la găzdoaie o masă cu trei scaune şi un sfeşnic de alamă m-am gătit curând cu locuinţa. În odaia vecină aflându-se asemenea o podeală turcească de divan, am lăsat-o pentru rândaşul meu român, pe care l-am luat"[29]. În timpul şederii sale la Bucureşti, pictorul ungur constatase neobişnuinţa localnicilor, fie ei chiar din înalta societate, cu mobilierul de tip occidental; scaune, mese. canapele, fotolii şi banchete fuseseră importate din Apus, dar locatarii arar le foloseau – şi *numai* în prezenţa oaspeţilor străini –, ei fiind mai deprinşi să stea turceşte, fie şi pe jos în lipsa sofalei sau a covorului gros şi moale de altădată. Şi, cum işlicul sau cealmaua nu erau niciodată scoase de pe cap, artistul a fost prezent într-o societate unde nimeni nu-şi lăsase ţilindrul la intrarea în cameră, fapt povestit cu mult umor în autobiografia sa: "Tot modei europene a căzut jertfă şi barba frumoasă, neagră, a lui Cantacuzeno, cu care eram bine. Acest boier avea un cap de o rară frumuseţe şi mă durea sufletul când a trebuit să-şi rază barba, care nu se potrivea deloc cu costumul său francez. Aparţinând şi el înaltei aristocraţii române, se cerea să imiteze moda europeană şi deoarece casa sa era frecventată şi de generalii ruşi, şi-a aranjat-o cu mobile moderne, căci portul european nu prea să potrivea cu divanele turceşti late, pe cari oamenii să aşternau fără papuci. Vizitându-l odată după această metamorfoză, de abea mi-am putut reţine râsul intrând în odaia lui, unde am văzut vreo zece boieri fumând din nişte ciubucuri lungi, însă şezând fiecare turceşte *lângă câte un scaun* pe jos, dar cu jobenul pe cap şi cu aripile tăvălite pe duşumelele odăii! Cantacuzeno însuşi şedea pe canapea, însă celorlalţi boieri le venea mai bine să stea pe pământ cu picioarele încrucişate după moda veche şi fiindcă pe atunci nici turbanul nu se lua de pe cap, uitaseră să-şi ia jobenul. Această scenă era aşa de ridicolă încât ar fi meritat să o desenez"[30].

Cu doar opt ani înaintea venirii lui Barabás la Bucureşti, Grigore IV Ghica, exasperat de puternica şi alarmanta intruziune a "hainelor nemţeşti" în Ţara Românească, a dat, pe 27 iulie 1823, o ordonanţă prin care toţi supuşii români care le purtau erau somaţi să renunţe la ele în termen de trei zile, altfel expunându-se la aspră pedeapsă[31]. Cât a fost luată în serios această hotărâre anacronică nu se poate şti. Cert este că noua modă nu a putut fi oprită să prolifereze. În primăvara anului 1828, la izbucnirea războiului ruso-turc, când se zvonise că vin trupele ţariste şi degringolada pusese din nou stăpânire pe ţară, ca în vremea zaverei, boierimea începuse să plece în bejenie, peste munţi. Ion Ghica observase atunci printre pribegi: "... tineri coconaşi şi negustori îmbrăcaţi care turceşte care nemţeşte"[32]. Versatilismul românilor, care voiau să fie la modă, dar şi în concordanţă cu viziunea guvernanţilor faţă de port, este descris, în chip savuros, de Costache Negruzzi: "Coconul Andronache era unul dintr-acei oameni din norocire rari, adevăraţi cameleoni a societăţii, care-şi prifac sufletul şi portul după vreme şi împregiurări. Aşadar, până acum de cinci ori îşi schimbă hainele. Întâi la 1812 şi-a ras barba şi s-a îmbrăcat europeneşte. Pe urmă, în vremea d. Calimah, luă iar costiumul lung. La 1821 bejănărind, îmbrăcă iarăşi fracul şi îşi rase şi musteţile. Înturnându-se, iar luă şlicul. Apoi la 1828, apucă din nou fracul, îşi lăsă favoriţi mari şi barbetă, şi puse şi ochilari. Zice să nu se va mai schimba, dar putem să-l credem?"[33]

---

[29] Dr. Andrei Veress, *op. cit.*, p. 20.

[30] *Ibidem*, p. 24-25; Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut*, vol. II, Bucureşti, 1971, p. 265-266.

[31] Al. Alexianu, *op. cit.*, p. 262.

[32] Ion Ghica, *Teodor Diamant*, în *op. cit.*, p. 144.

[33] Constantin Negruzzi, *Au mai păţit-o şi alţii*, în *Opere alese*, Bucureşti, 1955, p. 89.

Un alt filon important de pătrundere a modei occidentale au fost negustorii străini stabiliţi în oraşe, consulii puterilor garante, preceptorii copiilor de familii boiereşti, refugiaţii politici (francezi regalişti, ca arhitectul Xavier Villacrosse şi miniaturistul Henri de Mondoville, sau adepţi ai împăratului Napoleon I, după căderea acestuia, precum fraţii Antoine şi Barthélemy Bacheville sau Victor Cuénim; sau italieni, precum carbonarul Nicolo Livaditti), pictorii peregrini şi prea puţinii români care studiaseră în străinătate. Plasticienii au avut un rol hotărâtor în obişnuirea pământenilor cu vestimentaţia apuseană. Ei erau, fără excepţie, oameni eleganţi, stilaţi, de lume, companii agreabile şi căutate de înalta societate a capitalei, ce deveniseră adevăraţi arbitrii ai modei. Prin faţa şevaletului lor se perinda întreaga protipendadă care, receptivă la nou, le adopta costumaţia în cele mai mici detalii, ei folosind de etalon, de jurnal de modă sosit direct de la sursă, din marile metropole europene. Mihail Töpler, Carol Wahlstein, Josef August Schoefft, Anton Chladek, Constantin Lecca, Carol Szathmari şi, fără îndoială, Barabás Miklos, au contribuit la introducerea ţărilor române în concertul european al modelor şi gusturilor erei moderne[34]. Cu ochiul său avizat, Barabás a fost martorul atent şi obiectiv al tuturor acestor schimbări, consemnându-le, cu har, prin cuvânt şi imagine, pentru generaţiile viitoare.

[34] Adrian-Silvan Ionescu, *Pătrunderea modei occidentale în vestimentaţia românească la începutul secolului al XIX-lea*, în "Revista Muzeelor", 1990, nr. 5 ; Idem, *Politică şi modă la cumpăna secolelor XVIII – XIX*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol", zom. XXXIII, 1996; Idem, *Moda românească 1790 - 1850 între Stambul şi Paris*, Bucureşti, 2001.

OPINII

„LEGĂTURA LUI MIHAI" ŞI DREPTUL DE STRĂMUTARE AL ŢĂRANILOR ASERVIŢI. CENZURA OBICEIULUI PRIN HOTĂRÂRE DOMNEASCĂ ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

OANA RIZESCU

Hotărârea lui Mihai Viteazul de a anula dreptul de strămutare al ţăranilor aflaţi pe domenii domneşti, boiereşti sau mănăstireşti, rumâni veniţi din alte locuri sau „oameni cu învoiala", şi transformarea lor în rumâni supuşi stăpânului pe al cărui domeniu se aflau la momentul respectiv constituie una dintre cele mai importante manifestări ale dreptului domnitorilor Ţării Româneşti de a cenzura obiceiul ţării. Atât conţinutul aşezământului – reconstituit pe baza documentelor ulterioare –, cât şi cauzele care au determinat adoptarea unei astfel de măsuri, precum şi posteritatea ei, au constituit subiectul multor dezbateri polemice, purtate cel mai adesea din perspectivă socio-economică. Problema pe care ne propunem să o analizăm se referă la raportul care se stabileşte între obiceiul ţării – exemplificat de dreptul de strămutare recunoscut ca existând din vechime – şi *ius novum*[1] – legătura lui Mihai –, care creează o nouă ordine juridică pentru rumâni, prin. În *Judecata domnească*, Val. Al. Georgescu şi Petre Strihan apreciau că cenzura obiceiului se exercita în epocă prin neîntărirea acestuia într-o judecată concretă sau printr-o declaraţie normativă (generală) că un anumit obicei este „ridicat", „doborât", „stricat", „călcat", adică abrogat[2]. De la prima menţiune a legăturii, în 1613, până la desfiinţarea rumâniei nici un document nu consemnează vreo înţelegere dintre Mihai şi boierii stăpâni de moşii beneficiari ai legării de glie, care să conţină o declaraţie normativă de abrogare. Să nu fi existat o asemenea înţelegere? Absenţa unui hrisov domnesc e stranie, întrucât hotărârea legării de glie este opusă obiceiului ţării, iar pentru adoptarea ei domnul ar fi trebuit să aibă consimţământul ţării politice. Să nu fi fost necesar un contract între Mihai şi boieri, în condiţiile în care cele două părţi se aflau într-o deplină concordie asupra problemei în cauză? Oare legământul păstrat în hrisovul lui Leon Tomşa de la 15 iulie 1631 a fost consemnat doar pentru că era rezultatul unei situaţii conflictuale între domn şi boierime? Sau promotorii legării de glie aveau conştiinţa abuzului realizat prin încălcarea obiceiului de strămutare? Nu putem şti şi, în absenţa actului propriu-zis, orice presupunere asupra modului cum Mihai şi-a justificat hotărârea prin raportare la obicei e hazardată[3]. Nici un document ulterior, cu caracter de lege, din prima jumătate a secolului al XVII-lea – desfiinţarea sloboziilor de către Alexandru Iliaş, hrisoavele lui Leon Tomşa sau cele ale lui Matei Basarab pentru dezînchinarea mănăstirilor –, nu are prevederi în legătură cu statutul rumânilor. Iar atunci când, după ce fuga de pe moşii a devenit un fenomen foarte răspândit, domnii iau măsuri similare celei a lui Mihai, de fixare a rumânilor pe diferite domenii, ei îşi motivează hotărârea prin necesităţile demografice şi economice ale momentului şi nu invocă niciodată precedentul

---

[1] Val.Al. Georgescu, *Modèles juridiques de la réception romano-byzantine et synthèse modernisatrice en droit roumain*, în *Atti del i Seminario internazionale di studi storici „Da Roma alla Terza Roma". 21-23 aprile 1981*, p. 349: „Le droit princier est un *ius novum*, comme les *nearai diataxeris* des empereurs romano-byzantins. Le fait qu'une décision ou un acte du prince pouvait devenir point de départ d'une coutume constitue un problème à part".

[2] Val.Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611–1831)*, Partea I, *Organizarea judecătorească*, vol. I, *(1611–1740)*, Bucureşti, 1979, cap. I, *Domnul*, # 7. *Obiceiul şi pravila ca limite ale puterii judiciare a domnului*, p. 45.

[3] Pentru o expunere sintetică a punctelor de vedere exprimate în istoriografia română despre datarea legăturii lui Mihai Viteazul, precum şi pentru cele care identifică legătura lui Mihai cu tratatul din 23 august 1595, Dinică Ciobotea, *Aşezământul social al domnitorului Mihai Viteazul. Note bibliografice privind istoria socială a românilor*, Craiova, 2002, cap. III, p. 59-76.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 249 - 264, 2003

oferit de legătura lui Mihai. Cu toate că legea ţării (dreptul cutumiar) continua să reprezinte pentru domni şi supuşii lor o referinţă continuă de legalitate şi echitate, o parte a acestui ansamblu juridic ce reglementa un raport social important şi implicând un număr mare de oameni este modificat fără să fie invocat nici un motiv. Totuşi, cu toate că domnitorii ce i-au urmat lui Mihai Viteazul nu emit hotărâri cu putere de lege pentru confirmarea legării de glie, cercetarea modului cum tratează ei obiceiul cel vechi este posibilă, întrucât ei elaborează „judecăţi concrete" în procese ce au ca obiect rumânirea şi în care fac referire la dreptul de strămutare existent înainte de Mihai. Studiul de faţă îşi propune să analizeze felul în care desfiinţarea vechiului obicei de strămutare a fost acceptată şi legitimată, precum şi să stabilească dacă acest nou raport care se stabileşte între obicei şi lege a fost de natură să prejudicieze alte relaţii sociale reglementate consuetudinar.

Pentru a atinge acest scop, vom prezenta mai întâi principalele teorii despre conţinutul legăturii şi cauzele care au favorizat adoptarea ei, pentru a stabili în ce măsură decizia lui Mihai Viteazul a reprezentat un act necesar. Apoi, din documentele de secol XVII, vom degaja contextele în care acest act juridic este invocat, în legătură cu obiceiul de strămutare, pentru a vedea dacă, în epocă, au fost avansate justificări pentru abandonarea „obiceiului de veac". În fine, cercetând modul în care principalii actori sociali ai epocii au utilizat, potrivit intereselor proprii, statutul de aservire al ţăranilor, vom integra, în interpretarea sociologică Stahl–Chirot referitoare la evoluţia condiţiilor de muncă în secolul al XVII-lea, o cercetare proprie asupra practicilor complementare ale vânzării de rumâni şi ale răscumpărării din rumânie, pentru a evidenţia căderea în desuetudine a aşezământului juridic privind legarea ţăranilor de glie. Mobilitatea socială, fiscalitatea crescândă şi vânzările de oameni liberi ca rumâni pentru datorii compun un tablou dinamic al vieţii sociale a epocii. Toate aceste condiţii specifice româneşti oferă terenul pentru a verifica o ipoteză proprie referitoare la relaţiile de dependenţă, potrivit căreia servajul pentru datorii a constituit un factor important în consolidarea statului[4].

Tratând aceste aspecte, ne propunem o nouă organizare a cunoştinţelor disponibile despre legătura lui Mihai, pentru a pune în valoare semnificaţia lor de ordin juridic. Ideea complementarităţii juridicului şi socialului – ca două feţe ale lui Janus – funcţionează în sociologia dreptului ca un model cu valoare euristică. Schimbarea socială, aşa cum o promovează hotărârea juridică a lui Mihai Viteazul, ar fi putut oferi, în epocă, un prilej pentru dezbateri asupra sistemelor de drept alternative: cutumiar şi domnesc. Studiul nostru arată că o asemenea dezbatere nu a avut loc în Ţara Românească în decursul secolului al XVII-lea. Pentru a putea fi prezentată ca fiind conformă tradiţiei, o nouă decizie juridică trebuie formulată astfel încât să nu fie în dezacord flagrant cu reprezentările curente ale dreptului, la nivelul societăţii[5]. Nici o tentativă de acest fel a autorităţii domneşti nu poate fi atestată.

A. Posteritatea juridică a legării de glie

1. Interpretarea conţinutului legăturii. Actul legării de glie a fost reconstituit după documente ulterioare, întrucât nici un document contemporan lui Mihai Viteazul nu îl aminteşte. În timpul lui Radu Mihnea (1613–1616) legătura era denumită în documentele slavone *takmăjenie* – adică „aşezământ" –, iar în documente româneşti „întocmeala" lui Mihai voievod. După Radu Mihnea s-a folosit consecvent numele de *svezanie* în documentele slavone şi *legătură* în cele româneşti, apreciindu-se ulterior că „denumirea de legătură i s-a dat avându-se în vedere efectele ei"[6].

---

[4] Pentru o cercetare recentă asupra formelor de dependenţă şi pentru bibliografie, Alain Testart, *L'esclave, la dette et le pouvoir. Études de sociologie comparative*, Paris, 2001, mai ales cap. II, *Pourquoi la condition de l'esclave s'améliore-t-elle en régime despotique*, p. 48-76.

[5] L. Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, t. I, Paris, 1927, p. 171-172. O opinie contrară, Pierre Bourdieu, *L'opinion publique n'existe pas*, în „Les Temps modernes", 1973, nr. 318. Pentru funcţionarea sistemelor de reprezentare şi problemele pe care le ridică adoptarea unei metode adecvate de cercetare, Pierre Laborie, *De l'opinion publique à l'imaginaire social*, în „Vingtième Siècle. Revue d'Histoire", 1988, nr. 18; idem, *Histoire politique et histoire des représentations mentales*, în Denis Peschanschi, Michel Pollack, Henry Rousseau (coord.), *Histoire politique et sciences sociales*, Bruxelles, 1991.

[6] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, în idem, „Studii de istorie", ed. Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 1993, p. 328. Aceeaşi opinie la P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în Ţările Române (până la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii şi materiale de istorie medie" (SMIM), t. I, 1956, p. 96 : „Socotim că numele dat

„Certificatul de atestare” al acestei „legi” a legării de glie este furnizat de un pasaj dintr-un document din 24 aprilie 1613 al lui Radu Mihnea în care se spune:

„Iară domnia mea am căutat şi am adeverit foarte bine cu toţi cinstiţii dregători ai domniei mele cum că <pe> aceşti vecini mai sus-zişi, i-au fost apucat aşezământul lui Mihail Vodă la aceşti boieri mai sus-zişi. Deci Mihail voievod, domnia lui, aşa au făcut aşezământ atunci, *cum care unde va fi acela să fie rumân veşnic.* Apoi domnia mea am căutat şi am judecat cu toţi cinstiţii dregători şi n-am vrut domnia mea a strica aşezământul lui Mihail voievod, ci am dat domnia mea să fie rumânii aceşti mai sus-zişi rumâni, precum au fost şi de atunci până acum în zilele domniei mele”[7].

Primul editor al acestui document, Nicolae Bălcescu, vedea în aşezământ consfinţirea oficială a şerbiei în Ţara Românească[8] şi exprima două teze majore care au rămas valabile: cea a formării marii proprietăţi prin uzurpare şi cea a derivării servajului din relaţiile de producţie, prin sistemul de clacă. C. Giurescu a considerat că documentul lui Radu Mihnea privea doar rumânii fugari, pentru care se hotăra că vor aparţine stăpânului la care se aflau în timpul adoptării legii[9]. Analiza lui C. Giurescu din 1917 a fost combătută de P.P. Panaitescu în 1956[10]. Cel din urmă aprecia că legătura lui

---

acestui aşezământ domnesc „legătură”, slovoneşte „svezanie” care înseamnă legare, înlănţuire, indică obiectul său, legarea de glie”. Violeta Barbu apropie această formulă de o alta asemănătoare folosită de Mihai Viteazul tot într-un document cu valoare de lege, cel emis la 13 aprilie 1596, şi care se referă la organizarea mănăstirilor, interpretând „am tocmit şi am legat” în sensul de „obicei întărit”; Violeta Barbu, *„Legătura” lui Mihai Viteazul şi efectele ei juridice în prima jumătate a secolului al XVII-lea. O nouă abordare*, în „Revista istorică”, t. XIII, 2002, nr. 3-4, p. 102-103. Val.Al. Georgescu nu exclude tehnica confirmării cutumei de către domn – ceea ce consideră că se şi întâmplă în alte documente, precum cele din 13 apr. 1596 sau din 28 iul. 1639 –, dar evită să trateze actele care consemnează posteritatea legăturii lui Mihai ca întărind un obicei. Întreaga problemă, mai ales în Val.Al. Georgescu, *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodal roumain*, în *Mélanges Philippe Meylan*, Lausanne, 1963, p. 75 şi idem, *La place de la coutume dans le droit des Etats féodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire” (RRH), t. VI, 1967, nr. 4, p. 571-573.

[7] *Documente privind istoria României (DIR)*, B, *Ţara Românească, Veac XVII*, vol. II *(1611–1615)*, ed. I. Ionaşcu, B. Câmpina, E. Stănescu, Bucureşti, 1951, nr. 168. Traducerea pasajului кої покоудѧ хокет бити, а wн да бити вечінь въ вѣки prin „cum care pe unde va fi, acela să fie rumân vecinic, *unde se va afla*” a lui Dionisie Elesiarhul din 1795 şi utilizată şi de Giurescu, este contestată de P.P. Panaitescu căci ultimele patru cuvinte nu apar în textul vechi. Кои s-ar referi la oricine şi nu numai la rumâni. Panaitescu oferă următoarea traducere: „Iar Mihai voievod, domnia lui aşa a făcut aşezământ atunci: *care pe unde va fi, să fie vecin în veci*”, în *Dreptul de strămutare*, p. 94. Atât prima ediţie, Nicolae Bălcescu, *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, 1846, anexa nr. 3, p. 277-279, cât şi ultima ediţie, Daniel Barbu, *O arheologie constituţională. Studii şi documente*, Bucureşti, 2000, doc. nr. III, p. 70-71, utilizează traducerea lui Dionisie Ecleziarhul.

[8] Nicolae Bălcescu, *Despre starea soţială*, reluat fără anexa documentară în idem, *Opere*, vol. I, *Scrieri istorice, politice şi economice. 1844–1847*, ed. G. Zane, Elena G. Zane, Bucureşti, 1974, p. 151-162.

[9] C. Giurescu, *Legătura lui Mihai*, p. 310. El punea capăt discuţiilor dintre istorici privind decretarea pentru prima oară a stării de şerbie de către Mihai voievod, care mai persista în istoriografie la 1916. Principalele opinii înainte de Giurescu despre vechimea rumâniei sunt exprimate de Nicolae Bălcescu, *Despre starea soţială*; A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia traiană*, ed. a IV-a, vol. III, Bucureşti, 1988, vol. IV, Bucureşti, 1993; Nicolae Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, în *Studii şi documente*, vol. XVIII, 1908, p. 29-30 ; idem, *Scrisori de boieri – scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932. Alte dezvoltări asupra problemei, mai ales despre cultivatorii liberi, I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române până la 1864*, în idem, *Opere alese*, ed. Georgeta Penelea, Bucureşti, 1985, p. 197-428; idem, *Despre legătura lui Mihai Viteazul*, în „Revista Istorică Română”, t. II, 1932, p. 221-231. Filitti apreciază că legătura a însemnat şi rumânirea oamenilor liberi, fără nici o relaţie de dependenţă faţă de stăpâni.

[10] P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare*, unde revine asupra interpretărilor din monografia din 1936 dedicată lui Mihai Viteazul şi care erau conforme interpretării Giurescu – Filitti; idem, *Mihai Viteazul*, ed. a II-a (Cristian Antim Bobicescu), Bucureşti, 2002; Valeria Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1957.

Mihai constă în interzicerea dreptului de strămutare de care beneficiaseră ţăranii în schimbul plăţii *găleţii de ieşire*, împreună cu legarea de glie a acestora. Giurescu a interpretat menţiunea din document ca însemnând că „oricare rumân fugar, unde va fi adăpostit acela să fie (să rămâie) rumân veşnic unde se va afla". Panaitescu credea însă că ea trebuie interpretată în sensul că „orice om pe unde va fi aşezat (pe moşii) să fie rumân (vecin) şi anume în veci". În consecinţă, Panaitescu interpreta legea lui Mihai ca fiind „desfiinţarea dreptului de strămutare al ţăranilor, al tuturor ţăranilor, de pe moşiile domneşti, boiereşti şi mănăstireşti, fie băştinaşi, fie cei aşezaţi cu învoiala, care erau asimilaţi cu cei dintâi"[11]. Concluzia la care a ajuns Panaitescu a fost adoptată şi extinsă în cercetările socio-economice, care au combinat explicaţii structurale şi conjuncturale, ale lui Şt. Ştefănescu[12], H.H. Stahl[13], Daniel Chirot[14], Florin Costantiniu[15], sau contestată în lucrările lui C.C. Giurescu, care a revenit asupra interpretării lui C. Giurescu [16].

2. *Evoluţia legăturii după Mihai Viteazul.* Sentinţele de judecată ale domnitorilor români din secolul al XVII-lea recunosc existenţa dreptului de strămutare al ţăranilor. În vremea lui Matei Basarab se ştia că, înainte de Mihai, „în zilele domnilor bătrâni", rumânii erau liberi „să se judecească" – adică să devină liberi (strămutându-se) – dacă plăteau găleata, numită aici găleată de judecie, cum era obiceiul ţării: „Când au fost rumânii slobozi, ce au plătit găleata la stăpân, ca să şează unde le va fi voia lor". Mai mult, se spune clar că „nici au fost volnic nici un boier ca să rumânească pe nimeni du pă acea vreme"[17]. Adică „boierii nu putea să oprească pe un ţăran dependent pe moşia lor, împotriva voinţei acestuia"[18].

Din totdeauna legiuitorii şi-au prezentat legile promovate ca pe o ameliorare a celor existente – care să le facă mai înţelepte, mai echitabile, mai blânde sau mai eficace. Dreptul de strămutare prezintă cazul unui obicei care încetează să mai fie respectat, fără ca împotriva lui să se aducă vreo acuză. Când, în timpul proceselor juridice din secolul al XVII-lea, domnitorii menţionează existenţa obiceiului vechi privind strămutarea, ei nu motivează, nici subiectiv, nici obiectiv, neaplicarea în continuare a acestuia. Interpunerea legăturii lui Mihai între obiceiul vechi şi o experienţă juridică proprie îi scuteşte pe domnii ce i-au urmat lui Mihai să elaboreze vreo justificare, alta decât însăşi consecvenţa faţă de hotărârea lui Mihai. În calitate de judecători, ei nu invocă vreun abuz sau viciu al domnilor care au aplicat dreptul de strămutare – aşa cum se mai face uneori, în aceeaşi epocă, în cazul retrocedării moşiilor confiscate abuziv[19]. Nici nu găsesc justificarea în acumularea unor „obiceiuri noi ce n-au fost niciodată", aşa cum face Matei Basarab când

---

[11] P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare*, p. 94.

[12] *Elemente comune de civilizaţie feudală în ţările române şi în Rusia: procesul legării de glie a ţăranilor la sfârşitul secolului al XVI-lea*, în „Studii. Revista de istorie", t. XII, 1959, nr. 2, p. 87-101; idem, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux reformes de Constantin Mavrocordat*, în RRH, t. VII, 1969, nr. 3, p. 491-499.

[13] *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. III, *Procesul de aservire feudală a satelor devălmaşe*, ed. a II-a (P.H. Stahl), Bucureşti, 1998; idem, *Probleme confuze în istoria socială a României*, Bucureşti, 1992.

[14] *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, Bucureşti, 2002.

[15] *Note de istorie agrară (secolul al XVIII-lea)*, în „Studii", t. 23, 1970, nr. 6, p. 1213-1219; idem, *Iobăgia în istoriografia românească*, în SMIM, t. X, 1983, p. 57-114; idem, *Reacţia ţărănimii faţă de legătura lui Mihai Viteazul: o ipoteză*, în „Revista istorică", t. 39, 1986, nr. 3, p. 249-257.

[16] *„Aşezământul" sau „legătura" lui Mihai Viteazul*, în „Analele Universităţii din Bucureşti. Istorie", t. XIX, 1970, nr. 1, p. 53-84; idem, *Probleme controversare în istoriografia română*, Bucureşti, 1977.

[17] *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, vol. XXXI *(1646)*, ed. V. Barbu, Gh. Lazăr, O. Rizescu, C. Ghiţulescu, A. Iancu, sub tipar, 28 apr. 1646.

[18] P.P. Panitescu, *Dreptul de strămutare*, p. 96.

[19] *DRH*, vol. XXXI, doc. din 28 iunie 1646 referitor la confiscarea averii lui Bărcan din Merişani: „Când au fost în zilele lui Radul voievod, fiul lui Mihnea voievod în prima domnie, când era cursul anilor 7120, atunci, în acea vreme, s-a întâmplat că a tăiat domnia sa mulţi boieri în post, a doua zi după Sf. Nicolaie. Astfel a tăiat atunci şi pe Bărcan stolnicul, tatăl lui Pătraşco postelnic, împreună cu alţi boieri, şi a împărţit Radul voievod toate satele lui Bărcan stolnic pe la căpitani *şi pe unde i-a fost voia domniei lui, ca un domn*".

interzice închinarea mănăstirilor din ţară către cele din străinătate. Nici nu acuză „neobicinuite dări", ca mai târziu Constantin Brâncoveanu în cazul desfiinţării „tirănescului de văcărit". Chiar Radu Mihnea, cel care invocă cel dintâi legătura ca pe o „lege", la 1613, o face ca şi cum ea ar fi nimic altceva decât un obişnuit act încheiat cu blestem, de felul celor pe care domnitorii din vechime le emiteau pentru a rezolva o speţă, act a cărui decizie el nu vrea să o schimbe şi de al cărui blestem nu vrea să fie pasibil. După ce a „căutat" şi a „judecat", cu toţi cinstiţii dregători, el nu vrea „să strice aşezământul lui Mihai" şi stabileşte, nu printr-o normă general aplicabilă, ci printr-o judecată menită să rezolve revendicările unor postelnici din Slăviteşti, că ceea ce s-a decis mai demult în conformitate cu acel aşezământ trebuie respectat. În nici un fel el nu reaminteşte circumstanţele adoptării legii care îi permite să rezolve astfel speţa în cauză. Asemeni lui, toţi domnitorii din prima jumătate a secolului al XVII-lea au judecat litigiile în care se contesta statutul rumânilor – fie de către aceştia din urmă, fie de către stăpânii lor – raportându-se la norma recent introdusă doar prin recunoaşterea valabilităţii efectelor ei, adică prin recunoaşterea categoriei *rumânilor de legătură*. Şi atâta vreme cât generaţia de rumâni care prinsese adoptarea legăturii a fost în viaţă, procesele de acest fel prin care se contesta statutul lor sau dependenţa de stăpânii lor nu au încetat.

În istoriografia problemei dreptului domnesc, Val. Al. Georgescu apreciază că acesta se acomodează obiceiului, fiind legitimat ideologic ca o parte organică a legii ţării, accentul nepunându-se niciodată pe noutatea regulii promovate[20]. Recent Violeta Barbu a propus o evoluţie a receptării legăturii şi a transformării ei în obicei, descriind trei faze ale acestui proces. O primă fază de cristalizare, în care domnia îşi asumă prea puţin această normă, lipsa ei de interes fiind însă compensată de consensul celorlalţi actori sociali interesaţi asupra „legăturii lui Mihai" (boierimea, rumânii, egumenii), invocată de ei pentru a-şi susţine drepturile – „ţara *pune legea* pe care domnul *o spune*"[21]. A doua fază reprezentată de evoluţia legăturii spre dreptul pozitiv, când domnul „pune legea": „În tentativa sa de a raţionaliza administrarea justiţiei, domnul recurge frecvent la invocarea legăturii în procedura probatorie, chiar dacă părţile aflate în litigiu nu-şi întemeiază revendicările pe ea, cum se întâmplase cu regularitate până atunci"[22]. Iar ultima fază ar fi cea de după Matei Basarab, când legătura devine ineficientă, „când este invocată <doar> ca unică normă de drept"[23]. Totuşi, diferenţele invocate de autoare ca marcând cele trei perioade în receptarea legăturii sunt destul de greu de urmărit în documentele epocii[24].

3. Cenzura cutumei referitoare la dreptul de strămutare. Interpretarea „moştenirii legăturii lui Mihai" ridică înainte de toate o problemă foarte elementară: care erau prevederile legale precise pe care le conţinea aşezământul juridic în cauză, prevederi pe care succesorii lui Mihai ar fi trebuit să le aplice? Documentele care invocă legătura nu fac referire la altceva decât la statutul celor care au devenit rumâni în virtutea ei. În orice caz, două lucruri sunt incontestabile. În primul rând, ţăranul devine rumân pe moşia boierului pe care se află la momentul legăturii, indiferent dacă anterior el aparţinuse categoriei rumânilor sau celei a oamenilor liberi. În al doilea rând, chiar dacă nu sunt dispuşi să admită valabilitatea legăturii, domnii au oricum de „gestionat" consecinţele ei, trebuind să judece cazurile referitoare la ţărani al căror statut de rumâni este contestabil – cei care fuseseră oameni liberi, din punct de vedere legal, înainte de legătură – sau a căror apartenenţă este contestată de mai mulţi stăpâni de moşii – cei care fuseseră, anterior legăturii, rumâni supuşi ai altor stăpâni decât cei pe moşiile cărora se aflau în momentul legăturii. Cea mai afectată categorie de ţărani a fost cea a oamenilor cu învoiala, căci aceştia lucrau pe moşie ca oameni liberi, iar din momentul legăturii au devenit rumâni[25]. Ei se alătură categoriei de rumâni din naştere şi formează categoria „rumânilor din legătură". Lor li se vor alătura în secolul al XVII-lea „cei ce s-au vândut mai târziu pe bani"[26].

---

[20] *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumaines (Moldavie et Valachie)*, în *Droit de l'Antiquité et sociologie juridique. Mélanges Henry Lévy-Bruhl*, Paris, 1959, p. 374-378, *Le fondement idéologique de la réception*.

[21] Violeta Barbu, *Legătura lui Mihai*, p. 106.

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*, p. 108.

[24] Vezi infra.

[25] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului (Catalogul documentelor)*, vol. III, *(1621–1632)*, ed. Doina Duca-Tinculescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Bucureşti, 1977, cu data de 30 mar. 1630.

[26] *DRH*, vol. XXXI, 14 aug. 1646.

A „aplica" legătura însemna, pentru un domnitor, ca, judecând un litigiu de felul celor menţionate anterior, el să decidă întocmai cum ar fi făcut-o Mihai, anume că rumânii disputaţi aparţineau de drept stăpânului pe a cărui moşie se aflau în momentul legării. Iar „a judeca", una din acţiunile cele mai frecvente ale domnitorilor români, înseamnă laolaltă a opina, a evalua, a ţine cont de ce este adevărat şi într-un sfârşit a lua o poziţie[27]. Printr-un proces juridic, domnitorul tranşează între semnificaţiile practicilor sociale cărora le judecă/cântăreşte valabilitatea, ascultând argumentele ambelor părţi. Deliberând, el poate sesiza injustiţia unei hotărâri precedente, pe care decide să o corecteze. Această practică, a modificării ansamblului legal prin judecăţi în cazuri concrete, se aplică atât intereselor private cât şi a celor domneşti, reprezentând cadrul general subsidiar invocării legăturii.

Documentele referitoare la procese juridice cu rumâni abundă în expresii care denunţă receptarea negativă a legii de către domnitori, de tipul: „văzând noi atâtea lacrimi şi suferinţă"; „i-au asuprit în silă"; [Mihai] i-a „împresurat" cu „multe năpăşti de bir ce le-au fost pus în spinare, de le-au luat moşiile lor toate şi i-au rumânit fără de voia lor şi le-au lepădat banii cu de-a sila". Prin urmare, atunci când, în urma recunoaşterii acestor abuzuri, Simion Movilă[28], Radu Şerban, Radu Mihnea[29], Matei Basarab dau dreptul rumânilor ce fuseseră luaţi pe domeniul domnesc de către Mihai să se răscumpere, ei inevitabil infirmă justeţea „dreptului" care a stat la baza rumânirii lor. Dar, cu toate că aceşti domnitori constată abuzul, ei nu proclamă că legătura este ilegală sau lipsită de efecte. Legătura va fi corectată în tot secolul al XVII-lea doar prin alte decizii domneşti referitoare la cazuri particulare. Procedând în acest fel domnitorii evită să pună în discuţie dreptul lui Mihai de a desfiinţa un obicei vechi. Ei nu ar fi putut în nici un caz să pună în discuţie dreptul său de a crea legi, de care ei înşişi se foloseau, căci valoarea de terţ regulator de conflicte nu a fost niciodată contestată domniei ca instituţie[30].

Până la Alexandru Ipsilanti (1774–1782, 1796–1797) judecăţile se vor purta după pravilă şi după obicei, în funcţie de speţă, „cu legea călcând obiceiul şi cu obiceiul pravila". Însă niciodată, până la încercările de sistematizare ale lui Mihail Fotino de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, nu s-a încercat acomodarea legii cu obiceiul în mod sistematic[31]. Atunci când Constantin Mavrocordat îi va elibera din rumânie pe şerbii fugari repatriaţi, legătura lui Mihai nici nu mai era amintită. Copiile actului lui Mavrocordat au fost trimise în toată ţara pentru a se asigura publicitatea deciziei domneşti – „şi s-au scos după acesta isvoade asemenea, tipărite şi întărite cu pecetea domnească, de s-au trimis în toată ţara" – dar fără să se mai resimtă nevoia reîmprospătării memoriei colective a legăturii. La acea dată, apreciem că rumânii formau o categorie uniformă, ce cuprindea toţi ţăranii aserviţi, indiferent de provenienţa lor: din moşi-strămoşi, prin legătură sau din vânzarea de bunăvoie. „Teama de păcat" a lui Mavrocordat, menţionată în hotărârea sinodală din 1 martie 1746, provenea din lipsa de conformitate a rumâniei cu obiceiul ţării – „de vreme ce pentru aceasta la cărţile cele dentâi nimic nu s-au pomenit" – iar fenomenul social căruia i se încerca reglementarea era evaziunea fiscală întreţinută de fuga ţăranilor. Pe cale de consecinţă, rumânii aflaţi în ţară vor fi la rândul lor eliberaţi[32]. Reluăm formularea veche:

---

[27] Paul Ricœur, *L'acte de juger*, în idem, *Le Juste*, vol. I, Paris, 1995, p. 185-192.

[28] Pentru birurile grele puse asupra ţării şi interpretarea politicii duse de acesta, D. Ciurea, *Domnia munteană a lui Simion Vodă Movilă*, în „Cercetări literare", an XIII-XIV, 1940, nr. 1-2, p. 113-132; Constantin Rezachevici, *Poziţia marii boierimi din Ţara Românească faţă de Mihai Viteazul şi Simion Movilă (noiembrie 1600 – august 1601)*, în „Studii. Revista de istorie", t. 26, nr. 1, 1973, p. 52-57; Ilie Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Ţara Românească*, Cernăuţi, 1939.

[29] Florin Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)*, în *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 213-217.

[30] Pentru domnie ca o ficţiune intelectuală înainte de a fi percepută ca o instituţie publică, Daniel Barbu, *Dreptatea împotriva legii sau despre economia politică a iertării*, în „Studia Politica", t. I, 2001, nr. 2, p. 350-351, reluat în idem, *Bizanţ contra Bizanţ*, p. 71-88.

[31] Valentin Al. Georgesco, *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume*, p. 73. Pentru Mihai Forino, idem, *Pour mieux connaître l'œuvre juridique de Michel Fotino (Photeinopolos)*, în RESEE, t. XII, nr. 1, 1974, p. 33-58.

[32] Document din 5 aug. 1746 publicat în *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Românească*, Bucureşti, 1961, nr. 300, p. 463-467.

„socotindu măriia sa pentru vreunii den pământenii ţărani aceşti înstrăinaţi care vor fi rumânii au la mănăstiri, au la boiari, ca nu cumva jugul robiei aceştia să-i zăticnească a nu veni la patria lor şi depre altă parte încredinţându-se ei chemării măriei sale şi viindu, în loc de a-şi câştiga răpaos şi odihnă, să cază iarăşi de iznoavă suptu jugul robiei [...] ne-au întrebat măriia sa care din doaă ni se pare a fi mai cu cale: a să zăticni unii ca aceştia să nu vie în patria lor, au viindu să fie suptu jugul rumânici ca şi mai înainte”[33].

Fuga de pe moşie, şi deci evaziunea fiscală, este un fenomen generalizat în secolul al XVII-lea. Acest fapt este confirmat şi de gramata patriarhului Chiril al Constantinopolului din 28 aprilie 1626, prin care acesta recunoaşte valabilitatea – pentru sloboziile Bisericii – a hotărârii domnului Alexandru Iliaş şi a boierilor ţării ca satele scutite de dări să fie solidare cu restul ţării la plata dăjdiilor şi birurilor împărăteşti. Motivul acestei hotărâri este expus de către patriarh într-un text referitor la beneficiile guvernării legale faţă de cea tiranească şi abuzivă, idee care nu poate fi regăsită în discursul autohton[34]:

„văzând dar pe cei ce locuiesc în slobozii [că sunt] liberi de toate legiuitele dăjdii şi dări, iar pe ceilalţi (locuitori) copleşiţi de necurmatele biruri şi fiind primejdie ca, după puţin [timp], ori să nu mai slujească nimeni pentru dăjdiile şi birurile împărăteşti şi toţi să alerge spre slobozii, ori *să li se împuţineze încetul cu încetul ţara şi să se pustiască cu desăvârşire, din pricina dărilor grele şi neapărat trebuincioase*, cei din afară de slobozii strămutându-se, când au prilejul la neamurile dimprejur. Deci, *neputincioşi fiind să găsească în vreun fel curmare şi leac pentru [aceste] nenorociri* şi la multe chibzuind deseori, purtând de grijă interesului celui îndreptăţit şi obştesc, *şi-au dat seama* că trebuie să se ridice toate sloboziile boierilor, mănăstirilor şi străinilor ca fiind dăunătoare pentru stăpânirea lor şi ducând la nimicirea celorlalţi creştini şi împreună slujitori şi *[că trebuie] să-şi plătească toţi, îndeobşte, birurile împărăteşti, ca unii ce locuiesc acelaşi pământ din moşi-strămoşi şi stau sub o singură îndatorire de a sluji*”[35] [*s. O.R.*].

Legalitatea impunerii la bir a supuşilor însoţeşte orice tip de dominaţie politică. Perceperea birurilor împărăteşti şi transformarea pământului în „dajnic împăratului” va afecta indirect regimul proprietăţii pământului aparţinând fugarilor, oameni liberi sau şerbi, pământ care va fi atribuit celui care îi plăteşte dările. Cei care nu pot să-şi plătească birul sunt dăruiţi, împreună cu pământul lor, de obicei slujbaşului care este responsabil de strângerea birului şi care plăteşte pentru ei. Acest lucru nu are însă ca finalitate rumânirea ţăranilor, ci reglementarea lanţului de datorii contractate faţă de stat[36]. De exemplu, Marco mare armaş şi Dumitraşco mare stolnic, ce au ţinut judeţul Buzău de bir, sunt obligaţi să plătească toate dăjdiile şi birurile de pe urmă ale unor ţărani fugiţi. Văzând domnul că aceştia din urmă nu se mai întorc, i-a dat ca rumâni celor doi boieri, dar ţăranii „neputând suferi” se răscumpără din rumânie[37]. Domnul prevede chiar în actul de concedare a ţăranilor către boieri că ei se pot răscumpăra dacă îşi plătesc datoria. Slujbaşii domneşti preferă mai totdeauna să-şi recupereze banii, nu să aibă ţărani aserviţi. Iar în viziunea Porţii, *raiaua* trebuia protejată şi exploatată în aşa fel încât să nu pună în pericol obligaţiile ţării în întregul ei. Cum s-a mai spus, „tributul creează ţara constituţională”[38], căci consensul în privinţa necesităţii plăţii acestuia, pentru

---

[33] AARMSI, s.III, t. XXIX, p. 452 - 454..

[34] Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti, 1369–1878*, München, 1987, p. 47-54; Val.Al. Georgescu, *Judecata domnească*, p. 39-41.

[35] *DRH*, B, vol. XXI *(1626–1627)*, ed. Damaschin Mioc, Bucureşti, 1965, doc. nr. 55, 28 apr. 1626. Reluat în Daniel Barbu, *O arheologie constituţională*, doc. nr. IV, p. 72-74, unde este apreciat ca făcând parte dintre textele referitoare la „taxe, impozite, scutiri, imunităţi şi privilegii”; idem, *Introducere*, p. 11. Val.Al. Georgescu interpretează cele două decizii, a domnului şi a patriarhului împreună, ca pe o reorganizare de către domn a jurisdicţiei ecleziastice în materie civilă cu sprijinul unei exonerări canonice decise de patriarhul de Constantinopol; în idem, *La place de la coutume dans le droit des États féodaux*, p. 573.

[36] Subiect pe care l-am dezvoltat în studiul *Construirea statului prin controlul datoriilor. Chezăşia şi relaţiile contractuale în Ţara Românească în sec. XV-XVII. Partea I. Sec. XV-XVI*, în SMIM, t. XXI, 2003, p. 298-317.

[37] *Catalogul documentelor*, vol. VI *(1645–1649)*, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Bucureşti, 1993, nr. 705, 4 ian. 1647.

[38] Daniel Barbu, *„Carele ia domniia, plăteaşte şi dătoriia”: cel mai vechi principiu constituţional românesc?*, în idem, *Bizanţ contra Bizanţ*, Bucureşti, 2001, p. 48-71.

protejarea binelui comun, consolidează legătura domnului cu ţara. Subordonarea faţă de turci a împiedicat stabilirea unor relaţii anarhice între boieri şi domnie şi a permis coabitarea lor într-o comunitate politică. Legătura lui Mihai poate fi eventual interpretată ca un consens al acestei comunităţi, valabil la un moment dat, şi reglementat juridic. Dar dinamica relaţiilor sociale de după legarea de glie este atât de mare, încât credem că moştenirea legăturii nu trebuie căutată în capacitatea ei de a produce consecinţe juridice în dreptul pozitiv. Ea nu este nici măcar un model pentru prescripţiile juridice ulterioare. Pentru domnie, efectul şi posteritatea legăturii sunt constituite exclusiv de realitatea juridică pe care a produs-o – „rumânii de legătură" – şi nu de promovarea unor noi mecanisme juridice.

B. Evoluţii sociale după Mihai Viteazul

1. Fugă şi evaziune fiscală. După 1601 orice alte decizii domneşti care impun aplicarea unor măsuri asemănătoare celei a lui Mihai invocă drept motiv „fuga de pe moşie", deci evaziunea fiscală şi necesităţile economice şi demografice ale momentului şi niciodată precedentul juridic oferit de legarea de glie. „Toţi rumânii au fugit şi s-au risipit de năpăşti şi biruri, peste munte sau peste Dunăre, iar alţii aici în ţară"[39]. Stăpânii pot încerca să vândă rumâni, însă teama că nu vor fi posesori „deplini" îi îndepărtează pe eventualii cumpărători. Rumânii nu se pot răscumpăra şi nici nu pot fi vânduţi dacă nimeni nu doreşte să-i cumpere[40]. Fuga rumânilor este factorul de presiune socială, ce împiedică o eventuală utilizare discreţionară a instituţiei legării de glie. Mai mult, apropierea de graniţa cu Ardealul şi cu Imperiul otoman a Ţării Româneşti tempera tendinţa stăpânilor de a se comporta abuziv, căci rumânii îi puteau părăsi cu relativă uşurinţă.

De exemplu, în Ardeal vecinul român venit din „părţile turceşti" era tratat ca jelerul ardelean şi, îndeplinindu-şi îndatoririle, el putea să plece[41]. Nu ştim câţi rumâni erau găzduiţi în Ardeal, căci moşiile boiereşti erau un mozaic de pământuri din care se sustrăgeau de la prestaţii un număr important de vecini, dar fenomenul migraţiei era agreat în zonele de frontieră. „Locuitorii domeniului fiind supuşi la prestaţii feudale, tot mai mult acaparaţi de ele, boierii îi împrospătează mereu cu alţii veniţi sau aduşi din Ţara Românească, numindu-i cu denumirea mai veche, tradiţională de vecini"[42]. Perioada de muncă din Ardeal sau Ţara Turcească ar fi putut reprezenta pentru rumânii fugiţi o sursă de venituri, utilizată apoi în răscumpărarea din rumânie cu capul sau cu pământul. Edictul XL din *Aprobate Compilate*, la capitolul *Despre ruşi, valahi, munteni şi despre oamenii băjenari din alte neamuri*, prevede că: „muntenii veniţi în comitatul Severinului şi care şi-au făcut acolo rost de vite, dacă voiesc să se reîntoarcă sau să le ducă cu ei, să fie lăsaţi să plece cu o treime din vite, două treimi reţinând stăpânii lor de pământ"[43]. Vecinii din Ţara Făgăraşului au avut sarcini incomparabil mai reduse decât iobagii din Transilvania, şi acesta a reprezentat un motiv de atracţie pentru muntenii veniţi de peste graniţă[44]. Claca (*klaka*) anuală era aici reglementată, variind între două şi 12 zile şi 2-12 florini taxe. Este cert că cei veniţi din Ţara Românească erau impuşi la sarcini mai puţin grele decât aveau acasă, în scopul de a fi atraşi aici[45]. Până la 1640, când Gheorghe Rakoczi (1630–1648) înscrie toţi vecinii în urbarii cu scopul declarat de a-i naturaliza, boierii sustrăgeau de la prestaţii importante cantităţi de pământ şi bunuri ale supuşilor lor, şi mai ales un număr mare de braţe de lucru[46]. Locul lor de provenienţă este indicat vag: câmpie, Ţara Românească. Uneori, cei plecaţi din Ţara Românească sunt indicaţi ca fiind din Câmpulung, Rucăr, Dragoslavele, Piteşti, Şercăiţa, Bucureşti, dar, cu toate că locul este adesea cunoscut, totuşi ei nu sunt urmăriţi şi aduşi acasă cu forţa.

---

[39] *Catalogul documentelor*, vol. V (1640–1644), ed. Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, Bucureşti, 1985, doc. nr. 827, 10 sept. 1642 şi doc. nr. 924, 971, 1108 .

[40] *Ibidem*, nr. 354, 15 apr. 1641 şi nr. 400, 22 mai 1641.

[41] David Prodan, *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI-XVII*, în idem, *Din istoria Transilvaniei. Studii şi evocări*, Bucureşti, 1991, p. 87.

[42] *Ibidem*, p. 89.

[43] *Constituţiile aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ed. Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 231.

[44] David Prodan, *Boieri şi vecini*, p. 86.

[45] *Ibidem*, p. 116.

[46] Fenomenul este mult mai complex, căci înscrierea vecinilor ca iobagi cu obligaţii speciale faţă de fisc era încurajată şi de boierii al căror titlu nobiliar depindea de un anumit număr de iobagi de pe domeniu; David Prodan, *Boieri şi vecini*, p. 149 şi urm.

Toate acestea îl făceau pe David Prodan să considere că fuga era „semn şi acesta al relativităţii legării de glie, relativitate care se mai cere explicată”[47].

Explicaţia poate fi cea formulată de sociologi. Fuga de pe moşie făcea instabile condiţiile de desfăşurare a activităţilor pe diverse domenii domneşti, boiereşti, mănăstireşti, în regim de dependenţă:

„Faptul că satele de câmpie au căzut în mâinile nobililor a făcut ca şerbia să decadă imediat după ce a fost reglementată prin lege. [...] Pentru a-i atrage pe ţărani pe teritoriile pustii, nobilii trebuiau să le ofere condiţii favorabile – adică să uşureze dările. Pentru că unii ofereau condiţii mai bune decât alţii, deplasările au continuat chiar dacă erau ilegale. Cum fuga nu putea fi oprită, nobilii nu îi puteau exploata pe ţărani cât ar fi vrut, iar mulţi au preferat să vândă satele înapoi locuitorilor lor, ca să nu se mai confrunte cu problema de a obţine nişte venituri de pe urma lor. [...] Categoriile sociale care se formează împiedică dezvoltarea unei ordini feudale căci ar fi presupus un alt tip de agricultură. Totodată, nu permite înrăutăţirea condiţiei de şerb ca în Rusia”[48].

Acelaşi fenomen este confirmat şi de evoluţia satelor de colonizare. Situaţia ţăranilor din cadrul sloboziilor era, sub toate raporturile, mai uşoară decât a celorlalţi[49]. Tentaţia de a părăsi satele de baştină era aşadar foarte mare. De aceea colonizările s-au făcut cu oameni străini. Se ştie foarte bine că o condiţie esenţială era ca sloboziile să fie constituite din: „oameni de peste Dunăre, or den ţeara ungurească, or den Moldova”[50] şi fără dajdie: „orice om din ţara noastră care va fi fără dajdie şi fără bir şi va veni aici din ţara turcească sau din ţara ungurească”[51]. Se putea întâmpla ca mulţi dintre bulgarii şi sârbii veniţi de la sud de Dunăre să fie rumâni fugiţi. În acest fel, prin crearea sloboziilor, domnii au favorizat recuperarea elementelor fugare din afară. În aceste condiţii, cum putem interpreta zaceaua 18 din glava 296 din *Îndreptarea legii* referitoare la fuga ţăranilor şi care reia prevederi vechi din *Nomos georgikos* prin intermediul *Hexabiblului* lui Armenopol? Reamintim conţinutul ei:

„Când va fugi ţăranul de la locul şi de la stăpânu-său, atuncea nimenilea necăierea să nu-l priimească. Iară de-l va şi primi deodată, atunce de grabă să-l întoarcă înapoi la satul lui unde iaste; iară de va fi având vreo treabă ca aceaia cu dânsul acela ce l-au priimit, atunce să aibă a-ş spune treaba către domnul acelui sat; iară de va meşteşugui într-alt chip şi va călca pravila aceasta, atunce să plătească la domnie 12 litre de argint şi 24 de litre boiarenului celuia ce al cui va fi ţăranul şi într-aceasta chip să aibă îndemnare de la domnie să întoarcă ţăranul să-l ducă de unde au fost; iară ei să rămâie cu toată paguba şi cheltuiala.”[52]

Valentin Al. Georgescu a văzut în ea o probă pentru supravieţuirea în dreptul cutumiar românesc a regulilor bizantine: „la survivance byzantine dans l'ancienne coutume du servage, pour l'établissement de laquelle, dans des conditions économiques et sociales données et contraignantes, la classe dominante a nécessairement connu le précédent byzantin et en a utilisé le prestige (Sainte *parvila*! Droit impérial des nations) pour la réussite de sa politique même avant 1646–1652”[53]. Considerăm că pasajul din ghidul din 1652 este relevant pentru recunoaşterea dreptului unui stăpân în general de a-şi recupera ţăranii aserviţi, în caz de fugă. Poruncile domneşti prin care stăpânii sunt autorizaţi ca împreună cu sluga domnească să caute în „veri ce sat, au domnesc, boieresc sau călugăresc”, iar în caz de împotrivire să perceapă gloaba de 6 boi, preced *Îndreptarea legii* şi ar putea confirma perpetuarea unei cutume. Însă faptul că nu putem da nici un exemplu de urmărire a fugarilor dinainte de secolul al XVII-lea iar strămutarea prin plata găleţii de ieşire este recunoscută ca valabilă pentru această epocă ne împiedică să apreciem legarea de glie ca o consecinţă a tradiţiilor bizantine

[47] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, *Supuşii*, Bucureşti, 1986, p. 480.

[48] Daniel Chirot, *Schimbarea socială*, p. 92.

[49] Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XV-XVIII)*, Bucureşti, 1973, p. 66-67.

[50] *DIR*, B, *Veac. XVII*, vol. I *(1601–1610)*, ed. I. Ionaşcu, B. Câmpina, E. Stănescu, Bucureşti, 1951, 18 apr. 1610, p. 452.

[51] *Catalogul documentelor*, vol. II *(1601–1620)*, ed. Maria Soveja, Doina Duca-Tinculescu, Reghina Dragomir, Bucureşti, 1974, 9 febr. 1617.

[52] *Îndreparea legii 1652*, ed. critică, Bucureşti, 1962, gl. 296, zac. 18, p. 283.

[53] Valentin Al. Georgescu, *Les survivances du droit romano-byzantin dans la coutume roumaine (XIV-XIXe siècles)*, în RRH, t. XIX, 1980, nr. 2-3, p. 287.

conservate cutumiar şi care în secolul al XVII-lea capătă doar o formă vizibilă, ştiut fiind că Mihai Viteazul a dorit să-şi procure o *pravilă* bizantină[54]. Este mai adecvat evoluţiilor sociale din acest veac să vedem prevederile din *Îndreptarea legii* ca „une rencontre tardive de la coutume ancienne et du droit byzantin dans les pays roumains"[55], interpretare pe care o menţionează şi Val. Al. Georgescu, însă doar pentru a o respinge.

2. *Procesele juridice pentru rumânire din secolul al XVII-lea.* De la Mihai până la 1613 actele referitoare la judecăţile rumânilor cu stăpânii nu menţionează niciodată legătura[56]. P.P. Panaitescu aprecia chiar că în vremea lui Radu Şerban a fost suspendată, acest fapt trebuind să fie pus în relaţie cu un act de amnistie, ce anula despăgubirile datorate pentru furturi şi prădăciuni: „toate cele ce au fost datorii şi prădăciuni şi furturi şi jafuri, câte au fost, pe toate le-a călcat Şărban voievod ca să fie întru nimica"[57]. Prin actul din 1 mai 1602 Radu Şerban îi scuteşte pe toţi locuitorii veniţi din ţara turcească de toate birurile şi de toate obligaţiile satelor de pământeni: „pentru această strămutare a lor i-am iertat şi de bir şi să aibă pace de acum în 10 ani"[58]. Măsurile luate de Radu Şerban au avut obiective mai generale, ele vizând refacerea ţării. În timpul domniei sale, spune cronica ţării, „s-au strâns toţi oamenii cei risipiţi, cineşi la locul lor"[59].

Procesele din secolul al XVII-lea se poartă între rumâni şi stăpâni[60] sau între diverşi stăpâni care îşi revendică rumâni[61]. Când rumânul pârăşte contra stăpânului, i se dă lege să jure că nu l-a prins legătura. Incapacitatea de a jura antrenează conservarea statutului de rumân[62]. Iar când se foloseşte instituţia legii peste lege se urmează hotărârea ultimei echipe de jurători[63]. Prevalându-se de situaţia confuză, rumânii pot reclama că nu au fost deloc vecini, însă prin judecată se adevereşte dacă au fost vecini de „dedină şi prededină"[64]. Nu este exclus ca perioada de amnistie, în contextul fugilor, al creării sloboziilor, să fi stimulat procesele de contestare a statutului de rumân. Nu putem şti câte din aceste procese sunt doar prilejuri pe care le găsesc rumânii existenţi de dinainte de legătură de a se prevala de această decizie pentru a scăpa cu viclenie de rumânie. Afirmând că rumânii înşişi sunt principalul actor social care invocă legătura în procesele de judecire, Violeta Barbu oferă o statistică proprie, potrivit căreia aceştia au reprezentat 82 % din numărul total al celor care apelează la această normă în justiţie.

Interpretând aceste date, considerăm că în acea vreme cultura juridică decurgea mai degrabă din răspândirea informaţiilor în comunitate, în legătură cu diferite procese, povestite fie de un fost acuzat, fie de un fost reclamant. Ştim faptul că procesul cu martori, anchetat de jurători-judecători, era calea tradiţională de anchetă. Să încerci să utilizezi justiţia în favoarea ta, jucând cu diversele deficienţe ale sistemului, vicii de formă, mici ilegalităţi, invocând „cotropiri în silă", impuneri abuzive la bir, implică anumite cunoştinţe despre procedura juridică. Ce anchetează de fapt jurătorii şi judecă domnii?

---

[54] Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase*, vol. I, ed. a 2-a, Bucureşti, 1928, p. 155.

[55] *Ibidem*.

[56] *Catalogul documentelor*, vol. II, 25 apr. 1609.

[57] *Ibidem*, vol. IV *(1633–1639)*, ed. Marcel Ciucă, Doina Duca Tinculescu, Silvia Vătafu Găitan, Bucureşti, 1981, 12 iun. 1636.

[58] *DIR*, B, *Veac XVII*, vol. I, p. 43. Aceleaşi privilegii consemnate şi la 15 apr. 1679, *apud* Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală*, p. 128.

[59] *Istoria Ţării Româneşti (1290–1690). Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 85.

[60] *Catalogul documentelor*, vol. II, 12 mai 1614; 28 apr. 1618; 22 apr. 1620; vol. VI, 8 apr. 1647.

[61] *Ibidem*, vol. II, 21 nov. 1615; *DRH*, B, vol. XXIII *(1630–1632)*, ed. D. Mioc, Bucureşti, 1971, nr. 134, 25 iul. 1630; *DRH*, B, vol. XXXIV *(1649)*, ed. Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, Bucureşti, 2002, 20 sept. 1649.

[62] *Catalogul documentelor*, vol. II, nr. 768, 12 dec. 1616; nr. 1075, 3 febr. 1620; nr. 1122, 8 iun. 1620; vol. III, nr. 555, 29 apr. 1626;

[63] *DRH*, B, vol. XXII *(1628–1629)*, ed. D. Mioc, nr. 80, 16 mai 1628.

[64] *Catalogul documentelor*, vol. III, nr. 50, 1621 f l. z; vol. III, nr. 494, 22 aug. 1625; nr. 761, 3 mar. 1628.

Ei adeveresc, de exemplu, dacă rumânii „au ieşit de la mănăstire mai înainte vreme, în zilele domnilor bătrâni, când erau rumânii slobozi a se judeci, sau de la Mihai voievod încoace şi dacă Tudor sluger a dat bani pe ei sau i-a ţinut cu sila”[65]. Sătenii din Giurgiţa ridică pâră la toţi domnii, spunând că ei nu s-au vândut niciodată rumâni lui Mihai Viteazul. Radu Mihnea îi scoate cu rea ruşine din divan: „şi i-am bătut domnia mea foarte mult înaintea domniei mele în mijlocul curţii domniei mele, ca pe nişte oameni mincinoşi, căci au umblat la toţi domnii cu înşelăciune, ca să scape de vecinie”[66]. Mai anchetează câţi bani au dat fiecare dintre rumâni la răscumpărare, pentru a putea delimita moşiile care revin fiecăruia dintre ei[67]. Iar aservirile de ţărani liberi de către Mihai în folos personal sunt surprinse şi ele de documente cu prilejul proceselor, când împricinaţii mărturisesc că „nu au primit bani de la Mihai vodă şi nici legătura nu i-a apucat”. Dacă mărturisesc cu jurători, ei sunt „slobozi de rumânie”[68]. Prin mărturisire, cu martori, anchete cu jurători, ei folosesc toate elementele probatorii tradiţionale. Domnii mai pot folosi proba cărţii de blestem care, prin administrarea de o altă instanţă, corespunde unui efort de sistematizare a probelor juridice din procesele de judecată conduse de domn în secolul al XVII-lea[69].

Tipul de probe administrate depinde de interesele celor implicaţi. De exemplu, o anume Stana se învoieşte cu rudele ei să elibereze de rumânie prin răscumpărare mai mulţi săteni din Cegani, punându-i să jure că nu i-a apucat legătura lui Mihai în Cegani: „Jurătorii s-au gândit că decât să jure, mai bine să plătească din casele lor şi s-au tocmit cu jupâneasa Stana, cu 12 jurători, să dea 2 200 de bani”[70].

Un pasaj dintr-un document din 5 august 1628[71], referitor la proba cu 48 de boieri jurători, a fost interpretat în mod diferit de P.P. Panaitescu[72] şi de C.C. Giurescu[73]. „Acel obiceiu” ce „*a fost călcat şi părăsit şi a rămas jos de multă vreme*” era considerat de Panaitescu dreptul de strămutare iar de C.C. Giurescu obiceiul de a lua „lege peste lege”, adică proba cu 48 de boieri jurători. Indiferent care ar fi fost obiceiul invocat de Alexandru Iliaş ca fiind căzut în desuetudine încă din vremea lui Mihnea Turcitul (1577–1583; 1585–1591), probele administrate şi legile invocate sunt validate de judecata domnească:

„Apoi într-aceia, domnia mea însumi am căutat şi am judecat după dreptate şi după lege şi însumi am socotit domnia mea, împreună cu toţi cinstiţii boierii domniei mele şi cu tot divanul, cum că acel obiceiu nu am vrut domnia mea să rămâie la o rânduială, pentru căci acea lege şi acel obiceiu au fost călcat şi părăsit şi au rămas jos de multă vreme, încă din zilele Mihnei voievod şi de atuncea până acum acea lege nu au fost în ţară. Apoi au rămas Gradea şi cu toţi fraţii lui de lege şi de judecată dinaintea domnii mele şi al doilea rând. Şi însumi domnia mea i-am scos pe toţi din divan cu mare ruşine şi am pus domnia mea de le-au dat câte 100 de toiege în divan, pentru căci au umblat cu minciuni şi ca să ridice alte obiceiuri”[74].

La 13 ani de la adoptarea măsurii de legare de glie şi după câteva schimbări succesive de domni, era o dificultate reală pentru judecători să aprecieze diferenţa dintre cererile întemeiate şi diferitele tactici urmate pentru scăparea din rumânie. Statistica plângerilor rumânilor ar trebui completată cu o alta a tipurilor de probe administrate în proces şi a sentinţelor adoptate de domni

[65] *DRH*, B, vol. XXIII, nr. 127, 2 iul. 1630.

[66] *DIR*, B, *veac XVII*, vol. IV, nr. 144, 18 mai 1622.

[67] *DRH*, B, vol. XXXII *(1647)*, ed. Violeta Barbu, Gh. Lazăr şi Oana Rizescu, Bucureşti, 2001, 30 iun. 1647.

[68] *Ibidem*, vol. III, nr. 635, 30 dec. 1626.

[69] Florenţa Ivaniuc, *Jurământul/Blestem – Cutumă şi procedură în jurisdicţia Ţării Româneşti (sec. XIV-XVIII)*, în „Revista istorică”, t. VII, 1996, nr. 11-12, p. 877: „Apariţia unor tipuri de acte şi pătrunderea treptată şi spontană a blestemului în formularul lor diplomatic, concomitent cu retragerea la fel de treptată din hrisovul domnesc, a fost o acţiune stimulată direct de domnie, orientată spre consolidarea autorităţii sale prin laicizarea justiţiei medievale din Ţara Românească. O consecinţă a acestei politici domneşti a fost crearea cărţii de blestem, de aceea trebuie socotită ca una din cele mai importante realizări juridice ale perioadei”.

[70] *Catalogul documentelor*, vol. VI, nr. 346, 30 dec. 1645.

[71] *DRH*, B, vol. XXII, nr. 137, 5 aug. 1628. De asemenea şi doc. nr. 80, din 16 mai 1628.

[72] *Dreptul de strămutare*, p. 95 şi urm.

[73] *„Aşezământul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul*, p. 58 şi urm.

[74] *DRH*, B, vol. XXII, nr. 137, 5 aug. 1628.

pentru fiecare caz în parte. Apreciem că acţiunile în justiţie ale rumânilor nu pot fi înţelese decât prin raportare la sistemul de interacţiuni sociale pe care ele îl întreţin[75]. Ne propunem, aşadar, să cercetăm în cele ce urmează care este valoarea acestor solicitări de schimbare de statut în justiţie, prin raportare la ansamblul schimbării sociale şi la interesele diferiţilor actori sociali: domnia, boierii, mănăstirile, ţăranii liberi şi rumânii.

3. Domnia. Veniturile fiscale din răscumpărări de rumâni. Vânzările din domeniul domnesc de după Mihai au fost făcute de domnitori în favoarea vechilor comunităţi săteşti şi nu către alţi boieri sau mănăstiri[76]. Astfel de tranzacţii stârnesc însă uimirea prin sumele mari pe care rumânii le utilizează în acest scop şi prin inconsecvenţa domnească, ce obligă satele să se răscumpere de mai multe ori de la domni diferiţi, căci răscumpărările aprobate de anumiţi domni sunt reconfirmate[77] sau anulate de alţii[78]. Deşi recunosc că „i-a asuprit Mihai voievod de le-a luat dedinele lor şi i-a vecinit cu sila, fără voia lor"[79], singura formă de eliberare a rumânilor domneşti pe care o acceptă domnitorii este cea prin plată în bani. Constantin Şerban va da voie satelor de rumâni aparţinând lui Matei Basarab să se răscumpere: „Văzând că Matei a cotropit multe sate cu silnicie şi fără dreptate, am dat voie domnia mea să se răscumpere vecinii pe care-i cumpărase Matei voievod în domnia lui, fără dreptate şi să dea banii în treaba ţării"[80]. Deşi abuzul este consemnat explicit, nu se procedează niciodată la anularea deciziei care a condus la rumânire şi nici nu se decide revenirea la vechiul statut fără să mai fie nevoie de răscumpărare pe bani. Destinaţia acestor bani, aşa cum sugerează documentul de la Constantin Şerban, este „treaba ţării".

Urmărind toate aceste schimbări de statut ale rumânilor domneşti este greu de înţeles care este interesul domniei. Dacă exploatarea obştilor libere ar fi fost mai profitabilă pentru domnie, atunci nu s-ar fi impus niciodată introducerea muncii servile. Dacă munca servilă ar fi mărit productivitatea domeniului, atunci domnii ţării ar fi trebuit să încurajeze vânzarea de rumâni în folosul domniei şi nu al boierilor sau mănăstirilor. Dar Mihai Viteazul este singurul domnitor care a dus o politică sistematică de încurajare a vânzărilor în favoarea domniei. Motivele invocate în actele de răscumpărare sunt „birul şi dările grele", ceea ce lasă să se înţeleagă că domnia considera că plata acestora era mai bine asigurată în condiţiile create de legătură. C. Giurescu a interpretat, cum se ştie, legătura ca pe o măsură fiscală care stabilea un domiciliu fiscal rumânilor într-o perioadă de mare agitaţie internă şi, prin urmare, ca pe o sursă sigură de venituri, chiar dacă mai mică. Impunând la impozite grele ţăranii liberi, domnia i-a forţat pe aceştia să i se vândă rumâni. Dacă domnia ar fi fost mai avantajată de această stare de lucruri, domnii ulteriori ar fi trebuit să-i păstreze şi nu să-i răscumpere. Or, din motive fiscale stringente, domnitorii procedează la vânzarea rumânilor şi chiar abuzează de această practică, obligându-i să se răscumpere de mai multe ori. Inexistenţa tradiţiei domeniului domnesc este, credem, principalul motiv pentru care domnii ţării n-au exploatat direcţia deschisă de Mihai Viteazul. De asemenea, ajustarea acestui proiect politic este efectul unei varietăţi particulare a „sensului practic", care permite domnitorului să tragă profitul maxim dintr-o structură nu foarte sistematizată de norme. Dincolo de reguli nu se află vidul juridic, ci un „spaţiu de joc" în care se manifestă intuiţia practică[81]. Legarea de glie, ca şi impunerea garanţiilor de plată pentru biruri, era o componentă a acestei politici, de constituire a unui domeniu domnesc veritabil. Politica în cauză – ce cuprindea măsuri vizând atât domeniul cât şi forţa de muncă aferentă – nu a continuat, acest fapt antrenând, credem, şi căderea în desuetudine a instituţiei legării de glie.

---

[75] Alain Touraine, *Le retour de l'acteur*, Paris, 1984, p. 31: „l'essentiel est que la séparation croissante de l'acteur et du système soit remplacée par leur interdépendance, grâce à l'idée de système d'action".

[76] Ion Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în SMIM, t. IV, 1960, p. 446-477 şi 505-506.

[77] *Catalogul documentelor*, vol. II, nr. 804, doc. nr. 9 apr. 1617 în care Alexandru Iliaş voievod confirmă hrisovul de răscumpărare al lui Radu voievod pentru satul Bârca, iertându-i pe aceştia fără să le dea nici un ban.

[78] *Ibidem*, 2 iul. 1619.

[79] *DIR*, B, *veac XVII*, vol. IV, nr. 117, 20 apr. 1622.

[80] *Apud* P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare*, p. 107.

[81] Pierre Bourdieu, *Le sens pratique*, Paris, 1980, p. 111-113. Pentru diversele interpretări pe care le deschide această teorie în sfera juridică, F. Ost şi M. van de Kerchove, *Entre la lettre et l'esprit. Les directives d'interprétation en droit*, Bruxelles, 1989.

4. Stăpânii. Acordul pentru eliberarea din rumânie. Cât priveşte categoria rumânilor boiereşti sau mănăstireşti, dreptul de imixtiune al domnului era oricum limitat. Răscumpărarea din rumânie este interpretată ca „iertare", prin aceasta înţelegându-se că contractul din care a reieşit obligaţia a fost iertat[82]. Consimţământul stăpânului era esenţial pentru eliberarea rumânului. Răscumpărările de rumâni de la altcineva decât stăpânul de drept sunt anulate[83]. În 1628 Alexandru Iliaş revine asupra unei eliberări din rumânie consfinţită de Gavril voievod, căci oamenii din satul Tâncăbeşti au mers la domn „în taină şi cu linguşire de s-au răscumpărat de vecinie", fără ştirea stăpânului lor, Preda, şi a divanului, şi „n-a fost cu cale să se răscumpere de vecinie de la domn şi să se cnezească satele boiereşti". Judecând, domnul Alexandru Iliaş „le-a luat cartea de răscumpărare a lui Gavril, făcută rea şi mincinoasă de a dat-o lui Preda spătar"[84]. În secolul al XVII-lea domnia continuă să emită cărţi prin care iartă de vecinie pe rumânii care se răscumpără de la stăpânii lor pe baza zapisului stăpânilor „de iertare şi de răscumpărare"[85].

Este evident că procesul de rumânire nu este unul ireversibil. Locuitorii satului Giurgiţa s-au răscumpărat de vecinie în timpul lui Mihnea voievod şi pentru că ei nu puteau „să fie cnezi" au vândut ocinele lor pe funii ca „să fie iarăşi vecini la boierii lor cei de moştenire". Stăpânii la rândul lor vând rumâni, câteodată şi 61 de nume[86], sau moşii cu rumâni cu tot[87]. Feciorii boierilor adeveresc că rumânii s-au răscumpărat din rumânie de la ei cu 1100 de bani gata, fără aldămaş, căci le-au fost rumâni de moşie de la legătura lui Mihai voievod[88]. Şi totdeauna cărţile boierilor sunt întărite de domn, care emite acte numai după „ce a văzut zapisul de răscumpărare"[89].

Motivele pentru care un boier lăsa rumânii să se răscumpere puteau fi foarte diferite. Pe lângă interesul pecuniar pe care stăpânii îl pot avea în acordarea dreptului de răscumpărare, H.H. Stahl invocă şi naşterea sentimentului de milă[90]. Există documente care sugerează această interpretare, dar ponderea acestui factor nu poate fi apreciată. Răscumpărarea pe bani a unui rumân mai înstărit permitea achiziţionarea mai multora, în acelaşi preţ. Cu cei 31 de ughi şi un cal bun pe care Stan din Ruşi i-a dat stăpânului său pentru a se răscumpăra din rumânie acesta a cumpărat trei rumâni, ca să-i fie „rumâni pentru rumâni, cap pentru cap"[91]. Reluăm aici interpretarea comportamentului clasei boiereşti oferită de Daniel Chirot:

„Era o situaţie foarte neclară şi schimbătoare. Şerbii care lucrau doar pământurile stăpânilor nu trebuiau să plătească taxe; impozitarea tot mai accentuată a nobililor în XVI, XVII pare să fi reprezentat un mijloc prin care statul căuta o compensaţie pentru ţăranii plătitori de taxe ce ieşiseră de sub controlul său. Prin aceasta tabloul societăţii devenea şi mai complicat, pentru că existau boieri care deveneau ei înşişi incapabili să se mai achite de obligaţii fiscale şi care, înglodaţi în datorii, sfârşeau prin a decădea la condiţia de ţărani. Aşa se explică primenirea continuă a rândurilor nobilimii. Nobilii care nu deţineau funcţii de stat (şi nu aveau astfel posibilitatea să se folosească de influenţa lor politică pentru a obţine privilegii fiscale) ajungeau să decadă din drepturi şi să fie înlocuiţi de nobilii funcţionari ai statului"[92].

În ceea ce priveşte egumenii mănăstirilor, aceştia nu au dreptul să răscumpere rumânii donaţi în scopuri pioase acestor aşezăminte, „căci nu este lege să se răscumpere rumânii de la egumen"[93]. Pentru a se judeci, rumânii de pe domeniile mănăstirilor ce sunt ctitorii domneşti cumpără ţigani sau ţigănci de pe piaţă, „capete pentru capete", şi-şi răscumpără numai capetele[94] cu încuviinţarea prealabilă a domnului.

---

82 *Catalogul documentelor*, vol. III, 7 iul. 1628.
83 *Ibidem*, vol. VI, nr. 122, 22 apr. 1645.
84 *DRH*, B, vol. XXII, nr. 82, 20 mai 1628.
85 *DIR*, B, *veac XVII*, vol. IV, nr. 130, 7 mai 1622.
86 *Catalogul documentelor*, vol. VI, nr. 94, 11 apr. 1645.
87 *Ibidem*, nr. 99, 15 apr. 1645.
88 *Ibidem*, nr. 865, 12 iun. 1647.
89 *Ibidem*, nr. 362, 4 <ian-.aug> 1646; nr. 820, 3 mai 1647.
90 H.H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe*, p. 314.
91 *Catalogul documentelor*, vol. VI, nr. 901, 28 iul. 1647.
92 Daniel Chirot, *Schimbarea socială*, p. 121; D. Ciurea, *Quelques considérations sur la noblesse féodale chez les Roumains*, în „Nouvelles études d'histoire", t. IV, 1970, p. 86-87.
93 *DRH*, B, vol. XXI, nr. 69, 15 mai 1626.
94 *Catalogul documentelor*, vol. VI, nr. 223, 7 aug. 1645; vol. VII (1650-1653), ed. Marcel Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu Găitan, Melentina Bâzgan, Bucureşti, 1999, nr. 9, 8 ian. 1650; nr. 31, 26 ian. 1650.

5. Rumânii. Răscumpărarea pe bani. Apariţia tot mai frecventă a răscumpărării pe bani grei, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pune o problemă de istorie socială: ce-i făcea pe ţărani să caute să răscumpere nu delniţa, pe care oricum o aveau în folosinţă, ci drepturile datorate boierului? De asemenea, ridică semne de întrebare provenienţa acestor bani, căci sumele sunt foarte mari. Cert este că documentele abundă în date ce ilustrează o importantă dinamică socială[95].

Câteva exemple pot fi oricând oferite şi sporite în mod nelimitat. Astfel, Gavrilă Movilă reface actele de stăpânire pentru delniţele a doi rumâni boiereşti care, în timpul lui „Pătru voievod, fiul lui Mircea voievod", s-au răscumpărat de rumânie cu delniţele lor pentru 3.000 de aspri de argint şi un bou[96]. Iniţial rumâni ai lui Tatu, aceştia ajung până la urmă să cumpere siliştea casei stăpânului lor cu 300 de aspri de argint. Şi alţi ţărani se răscumpără din aservire dând boierului sume de aspri foarte însemnate. Un stăpân ajunge să răscumpere doi rumâni pentru 2.000 de aspri, pentru a-şi plăti cheltuielile de judecată. Bolovon din Titeşti se răscumpără de la Chisar paharnic din Ruda pentru suma de 17.000 de aspri, două iepe, un cal şi primeşte zapisul de iertare[97] confirmat de domn şi un zapis de cumpărare pentru o silişte[98]. Stoica şi Radu din Costiani se vânduseră în vremea lui Mihai Viteazul rumâni cu 150 de stânjeni de ocină, „bătrână şi dreaptă moşie strămoşească", pe care domnul a dăruit-o lui Vintilă logofăt pentru slujbă dreaptă. De la acesta se răscumpără ei în 1620 cu 55 de ughi[99]. Iar un Mitrea paharnic slobozeşte de bunăvoie pe Mărin cu fiii săi care s-au răscumpărat, cu 20.000 de bani[100]. Pentru a avea un ordin de mărime, amintim că zălogirea de moşii, cu rumâni cu tot, pentru 16.000 de aspri, înseamnă, de exemplu, echivalentul a 180 de oi, 100 de porci, 6 cai şi 6 vaci[101].

Ne putem întreba în mod firesc ce mai semnifică dreptul de răscumpărare al rumânilor fără pământ după legarea de glie?

Dacă ţăranii se puteau deplasa de pe o moşie pe alta, asta înseamnă că existau sate în care boierii erau dornici să primească oameni. Şi putem presupune că o parte din populaţia care participă la această migraţie internă provine din eliberări de rumânie.

Aşa cum am mai spus, în această perioadă mobilitatea socială este foarte mare, iar vânzările pot fi de rumâni împreună cu pământul lor[102], „pe capete", sau doar de pământuri. Aparent, ne aflăm într-o situaţie contradictorie: *rumânirile* merg în paralel cu *eliberările*. Potrivit analizelor sociologice, am asista, de fapt, „la transformarea clasei aservite, pe de o parte în rumâni, pe de altă parte în clăcaşi, printr-un proces social extrem de confuz"[103]. Aparent, două soluţii existau în epocă: trecerea de la satele aservite la moşia boierească muncită în clacă, adică soluţia rumânirii, şi soluţia învoielii. Câştig de cauză va avea cea de-a doua[104]. Motivaţia răscumpărărilor din rumânie poate fi interpretată aşadar ca împotrivirea ţăranilor la obligaţiile de muncă legate de această condiţie juridică, obligaţii ce se puteau agrava nelimitat[105]. Vânzările benevole ca rumâni sugerează însă folosirea rumâniei şi ca o formă de protecţie împotriva abuzului.

6. Oamenii liberi. Vânzarea ca rumâni. Raţiunea pentru care oamenii se vindeau rumâni era tocmai aceea de a scăpa de impozite, lucru care se făcea printr-o înţelegere cu stăpânul, ce se interpunea între şerbul său şi stat, anulând sau reducând astfel sarcinile fiscale ale şerbului. Dacă aceasta nu se putea, atunci stăpânul prelua sarcina fiscală a şerbului[106]. De exemplu, Stan pârcălab

[95] Pentru preoţi, Aurelian Sacerdoţeanu, *Eliberarea din „rumânie" în secolul al XVII-lea*, în BOR, an LXXXVI, 1968, nr. 11-12, p. 1392-1410.

[96] *Catalogul documentelor*, vol. II, nr. 1041, 1619 f.l.z.

[97] *Ibidem*, vol. III, nr. 312, 10 ian. 1624.

[98] *DIR*, B, *veac XVII*, vol. IV, nr. 527, 25 apr. 1625.

[99] *Catalogul documentelor*, vol. II, nr. 1071, 1620 <ian.-mart.> f.z.

[100] *DIR*, B, *veac XVII*, IV, nr. 569, 16 aug. 1625.

[101] *DRH*, B, vol. XXX *(1645)*, ed. Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gh. Lazăr, 31 ian. 1645.

[102] *Catalogul documentelor*, vol. V, nr. 76, 5 mai 1640.

[103] H.H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe*, p. 318.

[104] V. Mihordea, *La crise du régime fiscal des Principautés roumaines au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", t. IV, 1970.

[105] Şerban Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în SMIM, t. III, 1959, p. 274.

[106] Daniel Chirot, *Schimbarea socială*, p. 120.

adevereşte lui Iordache postelnic că a fost rumân, cumpărat cu bani de tatăl lui Iordache, dar că s-a răscumpărat în zilele lui Matei Basarab. Văzând „atâtea nevoi, răutăţi şi greutate pe capetele lor, de la domn şi din toate părţile, n-a avut ce face şi şi-a plecat capul ca să-i fie rumân"[107].

Se întâmplă uneori ca sate întregi sau ţărani individuali să se vândă ca rumâni pentru a scăpa de taxe, apoi să plătească pentru eliberarea lor, asumându-şi din nou obligaţia de a plătit taxele[108]. Moşnenii nu trebuiau să muncească pentru boieri, dar aveau dări grele către stat. Creşterile acestor îndatoriri se datorează creşterii impozitelor. Unii plecau în Transilvania, Bulgaria sau Rusia[109]. Este posibil ca unii să fi învăţat cum să înşele autorităţile[110], la fel de bine cum din cauza asupririi puteau deveni nepăsători şi leneşi[111].

Rumânii din vânzări posterioare legăturii stabilesc probabil un contract cu stăpânul căruia i se vând. În baza acestui contract, rumânii trecuţi în stăpânire de la tată la fiu, atunci când sunt vânduţi de fii împreună cu alte moşii, nu se mai consideră legaţi de noul stăpân la care ajung prin vânzare şi cer să se răscumpere: „venind ei cu pâră că sunt mai volnici să se răscumpere decât să-i vândă altora, căci nu le-au fost rumâni de moşie ci judeci, vânduţi tatălui lor"[112]. Unul şi acelaşi sat poate să-şi schimbe statutul de mai multe ori: de exemplu, satul Vătăşani se vinde în vremea lui Mihai, se răscumpără sub Alexandru, fiul lui Iliaş voievod, şi în vremea lui Alexandru Mihnea se vând lui Apostol mare paharnic pentru 74.000 de aspri gata dându-i hrisovul de răscumpărare[113]. Ceea ce caută aceşti oameni este, credem, o formă de protecţie socială.

7. Rumânia ca „protecţie socială"? Sistemul protecţiei a fost descris mai târziu de administraţia austriacă. Satul Mogereni al consilierului Dositei Brăiloiu, în care locuiau 150 de familii, fusese impus la 26 de lei, în vreme ce satul alăturat Pometeşti, care nu avea decât nouă familii, dar nu avea nici o protecţie, plătea 20 de lei pentru acelaşi interval[114]. În măsura în care satele protejate erau degrevate de sarcini, pentru a se acoperi cuantumul total impus provinciei de către austrieci erau încărcate satele care nu beneficiau de protecţie.

Altă formă de evaziune este cea de la munca datorată statului. Se putea întâmpla ca sate cu numai 40-50 de familii să fie constrânse la muncă timp de 16 zile cu câte 8 căruţe, iar sate formate din 200 de familii, dar aflate sub protecţie, nu prestau decât 8 zile de robotă, cu câte două căruţe[115].

Se ştie că atunci când, în 1724, administraţia austriacă a introdus sistemul impunerii diferenţiate a diverselor categorii sociale s-a produs o adevărată bulversare a ordinii: „Aceştia [moşnenii] neputând îndura asupririle la care sunt supuşi, trec în satele administratorilor, ale vornicilor şi ale altor boieri care acum după ce şi-au îndeplinit ţelul îi protejează"[116]. Preocuparea esenţială a administraţiei austriece a fost eliminarea fraudelor practicate în aplicarea sistemului fiscal şi împiedicarea fugii ţăranilor[117]. La solicitarea ca fiecare boier sau mănăstire să-şi declare pe propria

---

[107] *Catalogul documentelor*, vol. VII, nr. 72, 27 mar. 1650.

[108] *Ibidem*, vol. V, nr. 185, 25 oct. 1642.

[109] Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală*, p. 137.

[110] Şerban Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare*, p. 247-248.

[111] Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în SMIM, t. VII, 1974, p. 90-91: „Dacă un ţăran era nemulţumit de situaţia sa de pe o moşie, el se refugia pe alta unde cuantumul îndatoririlor sale era mai redus. Această diversitate de regimuri [...] a împiedicat procesul de nivelare mentală al cărui produs este imaginea tip a stăpânului de pământ[...]"; şi idem, *Iobăgia în istoriografia românească*, în SMIM, t. X, 1983, p. 57-114.

[112] *DIR*, B, *veac XVII*, vol. IV, nr. 568, 15 aug. 1625.

[113] *DRH*, B, vol. XXI, nr. 81, 6 iun. 1626.

[114] Şerban Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare*, p. 288.

[115] *Ibidem*, p. 289.

[116] Nicolae de Porta, *Reflecţii privind starea Olteniei*, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. IX, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1997, p. 120.

[117] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânire austriacă (1718–1739)*, ed. a II-a (Gh. Lazăr), Bucureşti, 1998, p. 58 şi urm. Raportul arăta că cea mai dificilă sarcină a reorganizării provinciei era efectuarea unui recensământ valabil, care să reflecte fidel situaţia demografică a provinciei.

răspundere numărul locuitorilor de pe moşii, boierii au ripostat virulent, căutând să demonstreze că le e imposibil să cunoască numărul ţăranilor care locuiesc în satele lor şi deci să-l prezinte în scris[118].

Ceea ce considerăm a fi de mare importanţă şi extrem de grăitor pentru lipsa unei polarizări a intereselor boierilor şi ţăranilor este faptul că boierii nu pretindeau de la ţăranii veniţi pe domeniile lor sumele pe care ei le sustrăseseră fiscului. Ceea ce pretindeau şi obţineau era doar forţa de muncă a ţăranilor, cu ajutorul căreia îşi exploatau în condiţii optime moşiile, realizând recolte abundente, din comercializarea cărora obţineau mai mult decât dacă ar fi revendicat diferenţa de contribuţie. Uneori dregătorii judeţelor se foloseau de calitatea lor administrativă pentru a impune ţăranilor aflaţi pe teritoriul asupra căruia se exercita autoritatea lor prestarea unor anumite munci agricole pe moşiile lor. Alteori vornicii simulau sosirea unui ordin de achitare imediată, ştiind că ţăranii nu aveau bani, pentru ca apoi, în contul acelor bani, să le ceară munci fără plată pe moşiile lor[119]. Fără să extrapolăm în mod abuziv informaţii din secolul al XVIII-lea pentru secolul al XVII-lea, credem că realităţile surprinse de austrieci corespund unei perioade istorice mai îndelungate.

Din evoluţia fiecărui actor social ni se pare evident că legătura a fost rezultatul conjunctural al unei lungi evoluţii sociale. Pe termen lung, tipul de relaţie tradiţional stăpân–rumân va lăsa locul unui cuplu stăpân–angajat, relaţia contractuală fiind preferată ca alternativă soluţiei deschise de rumânire. Statutul de rumân a căpătat în aceste condiţii o consistenţă fluidă, iar relaţiile sociale se dovedesc foarte mobile şi nu corespund deloc unei acerbe lupte de clasă, ce ar opune ţărănimea excedată de datorii, umilită şi la limita subzistenţei, unei nobilimi agresive şi parazitare. În condiţiile în care statutul de şerb nu este perceput ca definitiv sau ca o degradare socială şi morală, trebuie interpretate prudent sentinţele proceselor de judecată, care impun drept soluţie pentru stingerea unui litigiu vânzarea acuzatului ca rumân. Într-un regim în care rumânia nu era privită ca degradantă se pare că oamenii apelau la ea mai degrabă ca la o soluţie provizorie, putându-se vinde de bună voie sau răscumpăra, în funcţie de necesităţile momentului.

Domnii Ţării Româneşti nu justifică niciodată în mod formal abandonarea dreptului de strămutare, care era prevăzut de către obicei[120]. Aceasta ar fi însemnat ca ei să se pronunţe asupra legitimităţii intervenţiei domneşti împotriva obiceiului. În perioada accentuării dominaţiei otomane şi a presiunilor exercitate în ţară de elementul alogen, prin ocuparea tronului de către domnitorii impuşi de Poartă, aprobarea intervenţiei domneşti împotriva obiceiului ar fi susţinut şi legitimat totodată şi intervenţia domnitorilor străini împotriva obiceiului. Domnitorii din secolul al XVII-lea au tratat rumânii domneşti proveniţi din „legătura lui Mihai" ca pe o sursă de venituri şi nu ca pe rezultatul unui proces ireversibil. Politica de consolidare a domeniului domnesc nu a mai putut fi urmată şi fiecare domn a urmat o politică socială determinată strict de solicitările perioadei respective. Mai mult, evaziunea fiscală şi sporirea obligaţiilor în bani au făcut inoperantă instituţia legării de glie, imediat după adoptarea ei. Răscumpărările din rumânie pe sume mari de bani indică resurse de venit neexploatate de stăpâni şi, alături de vânzările ca rumâni, contra bani sau pentru datorii, reprezintă soluţii temporare de ieşire din criză. Într-o formă adaptată condiţiilor secolului al XVII-lea, dreptul de strămutare continuă să se aplice sub forma răscumpărărilor din rumânie. Sub nici o formă însă – rumâniri pe bani sau pentru datorii – aservirea nu avea conotaţii infamante.

---

118 Idem, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare*, p. 293.

119 *Ibidem*. p. 292.

120 Val.Al. Georgescu, *Judecata domnească*, p. 44.

CINE A FOST TIHOMIR, TATĂL LUI BASARAB I ZIS ÎNTEMEIETORUL?

CONSTANTIN ŞERBAN

În istoriografia românească medievală numele acestui personaj istoric, Tihomir, nu apare în nici o cronică şi nici în documentele istorice interne, iar în istoriografia din epoca modernă doar foarte târziu. De aceea în lucrările unor istorici români din secolul al XIX-lea, precum Nicolae Bălcescu[1], August Treboniu Laurian[2], Mihail Kogălniceanu[3], Bogdan Petriceicu Haşdeu[4] şi Eudoxiu de Hurmuzaki[5], care au tratat în opera lor problema începuturilor statului medieval Ţara Românească, nu se face nici o referinţă la Tihomir. Abia după anul 1887, când a apărut primul volum din colecţia de documente externe privind istoria românilor, *Documente privitoare la istoria românilor* (culese de Hurmuzaki)[6], în cuprinsul acestuia a fost inclus printre altele şi un document scris în limba latină, provenit din cancelaria regatului Ungariei, în care se aminteşte despre Basarab, principele Transalpiniei (adică al Ţării Româneşti – *n. C.Ş.*), ca fiind fiul lui Tihomir (*Basarab, filium Thocomerii*)[7], existenţa lui Tihomir fiind strâns legată de începuturile statului medieval Ţara Românească.

Primul istoric român care se referă în opera sa la Tihomir a fost A.D. Xenopol, în acea vreme profesor definitiv la catedra de istoria românilor în cadrul Universităţii din Iaşi şi din 1879 membru corespondent al Academiei Române, odată cu publicarea unui volum cu titlul *Istoria românilor de la întemeierea ţărilor române până la Petru Rareş* (Iaşi, 1890), în care făcea următoarele afirmaţii: „Radu Negru face parte din familia Basarabilor şi e numit în documente ungureşti Tugomir Basarab" în baza diplomei din 1332[8]. Cu acel prilej istoricul român identifica pe Tugomir Basarab în persoana legendarului Radu Negru, cel care ar fi domnit în Ţara Românească între anii 1290–1310[9].

Un an mai târziu, în 1891, istoricul Dimitre Onciul, în acea vreme profesor la Şcoala normală din Cernăuţi, publica un amplu studiu într-o revistă ieşeană: *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*[10], în care afirma printre altele că Tihomir era cunoscut sub numele de Ioan Tihomir Basarab şi că ar fi domnit în Ţara Românească în anii 1280–1320[11].

Relativ curând după aceea, în 1899, acest personaj istoric Tihomir avea să fie menţionat într-una din lucrările cu caracter didactic ale istoricului Grigore Tocilescu[12], în care erau făcute afirmaţii interesante în legătură cu locul acestuia în istoria Ţării Româneşti de la întemeierea principatului până la Mircea cel Bătrân, după cum urmează: „mai norocoşi decât Litean (Litovoi – *n. C.Ş.*) şi Bărbat fură

---

[1] Nicolae Bălcescu, *Tabla de istorie politică a Principatului României*, în *Opere*, vol. I, partea I, *Scrieri istorice, politice şi economice*, ed. G. Zane, Bucureşti, 1940, p. 23-59.

[2] August Treboniu Laurian, *Idee repede de istoria principatului Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1835; ed. Iaşi, 1853, cu titlul *Istoria românilor*, 3 vol.

[3] Mihai Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie*, Berlin, 1837, în *Opere*, vol. I, *Scrieri istorice*, Bucureşti, 1946, p. 114-116.

[4] Bogdan Petriceicu Haşdeu, *Istoria critică a românilor*, Bucureşti, 1873; idem, *Ɓasarabii. Cine? Pe unde? De când?*, Bucureşti, 1894; idem, *Un secol şi jumătate din începutul statului Ţării Româneşti 1230–1880*, în *Introducere* la *Magnum Etymologicum Romaniae*, vol. IV, Bucureşti, 1898.

[5] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*, I, Bucureşti, 1878.

[6] *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucureşti, 1964, p. 72.

[7] Republicat în *DRH*, D, *Relaţii între ţările române*, I, Bucureşti, 1977, p. 49-52.

[8] A.D. Xenopol, *Istoria românilor de la întemeierea ţărilor române până la Petru Rareş*, Iaşi, 1890, p. 69, 73, 76.

[9] *Ibidem*, p. 86, n. 36.

[10] Dimitre Onciul, *Opere complete*, vol. I, *Originle Principatelor române*, ed. Aurelian Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1946, p. 88-174.

[11] *Ibidem*, p. 112, 115.

[12] Grigore Tocilescu, *Manual de istoria românilor pentru şcoalele secundare de ambele sexe*, Bucureşti, 1899, p. 88-89; autorul afirma că Tihomir Basarab era numit în domnie Radu Negru Vodă.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 265 - 272, 2003

Tugomir Basarab, fiul său Basarab cel Mare şi nepotul său Nicolae Alexandru"[13]. Mai întâi reţinem că autorul confirmă pentru prima dată în istoriografia românească faptul că Tihomir era tatăl lui Basarab cel Mare (Basarab I – *n. C.Ş.*) şi bunicul lui Nicolae Alexandru, succesorul la tronul Ţării Româneşti al lui Basarab I. Autorul afirmă în continuare: „Domniile lungi ale acestora erau trebuincioase pentru a închega un stat până atunci trunchiat, cotropit de neamuri străine şi râvnit de vecini puternici. Lucrarea începută de Tugomir se desăvârşeşte de fiul său şi de nepotul său, aşa că aceşti trei luceferi basarabeşti se pot numi întemeietorii Principatului Ţării Româneşti"[14]. „Istoria lui Tugomir Basarab ne este prea puţin cunoscută – afirmă în continuare autorul. Atât se poate spune cu siguranţă, că dânsul după ce a izbutit să cureţe în parte ţara de rămăşiţele tătarilor şi cumanilor, care se încuibaseră mai cu seamă prin judeţele de munte, a întemeiat o nouă dinastie cu scaunul la Curtea de Argeş, a luat Banatul Severinului din mâna ungurilor şi a rupt orice legătură de atârnare cu coroana Ungariei; aceasta fiind pe atunci sfâşiată de tulburările şi războaiele din lăuntru, nu era în stare să facă vreo împotrivire. Astfel Tugomir putea să unească pe toţi românii şi să-şi statornicească stăpânirea asupra Principatului. Tugomir Basarab urcându-se pe tron luă titlul de Ioan Radu Vodă, cu mila lui Dumnezeu voevod şi domn al Ungrovlahiei ... şi ban al Severinului. Cronicile ţării, actele domneşti (hrisoavele), scrisorile de pe piatră şi clopote (inscripţiile – *n. C.Ş.*) îl numesc Ion Radu Negru, confundat cu antecesorii şi succesorii săi sub numele de Negru vodă"[15]. De altfel, încă din 1890 Grigore Tocilescu a dezvăluit, într-o şedinţă organizată la Academia Română cu prilejul aniversării împlinirii a şase secole de la presupusul descălecat al lui Radu Negru (1290–1890) din Transilvania la sud de Carpaţi, că acesta era cunoscut în documentele externe sub numele de Tugomir[16]. În fine, în primii ani ai secolului XX, numele lui Tihomir (Thocomer), tatăl lui Basarab I zis Întemeietorul, a fost inclus într-un volum al *Enciclopediei române*, redactat de C. Diaconovich (1904), textul respectiv fiind scris pe baza cercetărilor istoricului Dimitre Onciul[17].

În fine, Nicolae Iorga în sinteza de istoria românilor apărută în limba germană la Gotha în 1905[18], lucrare apreciată ca valoroasă în acea vreme de istoricii străini apuseni[19], introducea în circuitul ştiinţific internaţional noi ştiri relative la Tihomir şi la locul său în istoria poporului nostru. Astfel în capitolul al III-lea, unde erau consemnate printre altele ştiri relative la cele dintâi înjghebări de state ale românilor şi la relaţiile acestora cu vecinii din sudul Dunării, se afirma că Şişman, ţarul Bulgariei de la Vidin, şi-ar fi găsit scăparea, în anumite împrejurări în 1290, la locuitorii ţărmului românesc şi că nepotul său Alexandru era ginerele lui Basarab Ivanco (fiul lui Ivanco), voievodul Ungrovlahiei, „care în anul 1330 dobândise neatârnarea faţă de regatul Ungariei, că acest Basarab îşi avea reşedinţa în Argeş (Curtea de Argeş – *n. C.Ş.*)", apoi că acesta aparţinea „ramurii lui Seneslav, cel cu nume sârbesc şi era fiu al presupusului fecior al acestui Tocomerius Tihomir ... sau pe creştineşte Ivanco (Iancu), un nepot al voevodului ce domni la răsărit de apa Oltului între 1247-1251"[20].

Desigur că Nicolae Iorga socotea atunci că acest voievod Seneslau era aceeaşi persoană cu cea menţionată în contractul vasalic din 1247 încheiat de Bela al IV-lea, regele Ungariei, cu Ordinul Cavalerilor Ioaniţi, reprezentaţi de perceptorul lor Ramboldo, cunoscut în literatura istorică mai ales sub numele de *Diploma Cavalerilor Ioaniţi*[21]. Tot din afirmaţiile lui Nicolae Iorga mai rezultă faptul că Tihomir era un presupus fiu al lui Seneslau, voievodul de Argeş, căruia i-ar fi urmat la conducerea voievodatului din stânga Oltului.

---

13 *Ibidem*, p. 88.

14 *Ibidem*, p. 90.

15 Grigore Tocilescu, *op. cit.*, p. 91.

16 „Analele Academiei Române. Partea administrativă şi desbateri", seria II, t. 13, 1890-1891, p. 19-22.

17 C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, Sibiu, vol. 3, 1904, p. 1091.

18 Nicolae Iorga, *Geschichte der Rumänischen Volkes im Rahmen seine Staatsbildungen*, Gotha, 1905.

19 Nicolas M. Nagy Talavera, *Nicolae Iorga. A Biography*, Iaşi, 1996, p. 134.

20 Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, Bucureşti, 1985, p. 121.

21 Constantin Şerban, *Contracte vasalice între coroana maghiară şi ordinele militare călugăreşti (secolul XIII)*, în „Studii şi articole de istorie", t. LXIV, 1999, p. 142-144.

Câţiva ani mai târziu, în 1908, Nicolae Iorga a publicat în româneşte o sinteză de mici proporţii cu titlul *Istoria românilor*, în care afirma în capitolul intitulat *Cei dintâi domni ai Ţării Româneşti*: „Seneslau a murit pe neaşteptate în împrejurări pe care nu le putem cunoaşte. Se pare, că el a lăsat un fiu, căruia bulgarii îi zic Ivanco, dar poate că dânsul se chema Ioan, ca şi judele oltean din veacul al XII-lea (greşit, în loc de al XIII-lea – *n. C.Ş.*). Se pare că el este aceeaşi persoană cu Tihomir, pe care-l pomenesc izvoarele ungureşti. Tihomir este un nume de origine slavo-bulgărească, care vine de la numele Tih, pe care l-a purtat şi un Ţar al Bulgarilor zis pe greceşte Tochos. Nume ca Seneslau şi Tihomir care sunt hotărât slave, nu înseamnă altceva decât că în poporul nostru din vechile vremi de frăţie cu Slavii, erau obişnuite nume slave. Numele lui Litovoi chiar este în legătură cu nume slave care se întâlnesc şi în Peninsula Balcanică”[22]. Continuându-şi expunerea, Nicolae Iorga adaugă: „De altminteri, ţărani cu numele acesta s-au întâlnit şi mai târziu prin părţile muntoase. Deodată, prin anii 1320–1340, ni se înfăţişează ca stăpânitor al Ţării Româneşti, ca singur domn, care avea prin urmare în stăpânirea sa şi Oltenia, luată de urmaşii lui Litovoi, un Basarab, fiu al lui Tihomir”[23].

Într-o altă sinteză privind istoria românilor, apărută imediat după primul război mondial, în limba franceză, de proporţii oarecum modeste, Nicolae Iorga, reluând problema locului pe care Tihomir îl ocupă în istoria poporului nostru, făcea noi afirmaţii care le completau pe cele anterioare şi anume: „Seneslau de Argeş sau mai bine zis moştenitorul (heritier) său Tugomir sau Tihomir pe care izvoarele slave din Balcani îl numesc de asemenea se pare Ivanco (numele românesc este Iancu) reuşi deci în aceste împrejurări excepţionale să reunească cele două voevodate aflate la dreapta şi la stânga Oltului. Nu sunt ştiri despre el, dar fiul său Basarab ajunsese *mare voievod* (*subl. C.Ş.*) al întregii Ţării Româneşti, al Romaniei întregi, adică al întregului teritoriu pe care nu putuse încă să-l ocupe colonizarea străină şi care n-avea alte limite decât înseşi condiţiile geografice”[24].

În perioada interbelică cercetările lui Nicolae Iorga s-au continuat în această problemă, odată cu publicarea monumentalei sale sinteze de istoria românilor în 11 volume[25]. Cu acel prilej marele istoric releva faptul că numele Tihomir avea o largă răspândire încă din evul mediu, nu numai în spaţiul carpato-dunărean, dar şi la sud de Dunăre în Peninsula Balcanică[26]. Dar ceea ce este mult mai interesant îl constituie faptul că el susţinea ideea potrivit căreia *Basarab, fiul lui Tihomir, nu era întemeietorul Ţării Româneşti, ci numai un continuator care la sfârşitul domniei a eliberat ţara sa redându-i neatârnarea faţă de regatul Ungariei*: „Basaraba n'est pas un fondateur, mais un continuateur et à la fin de son règne, un liberateur”[27], aşa cum de altfel afirmase cu aproape jumătate de secol mai înainte şi Grigore Tocilescu.

Dar Nicolae Iorga a studiat personalitatea lui Tihomir şi în contextul unor cercetări filologice, când a afirmat încă din 1908 că numele *Tih* se întâlneşte în ţara noastră încă din evul mediu, purtat în mediul rural. Această problemă a preocupat, ceva mai târziu, şi pe istoricul N.A. Constantinescu, un colaborator apropiat al marelui istoric, care o vreme a funcţionat pe post de conferenţiar la catedra de istorie universală de la Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii bucureştene. Acesta, în calitate de autor al unui *Dicţionar onomastic român*[28] afirma că numele de Tih avea semnificaţia de „tăcut", devenit o vreme antroponim sub forma de Tihul şi Tiha şi toponim în nomenclatura aşezărilor rurale din Ţara Românească, de exemplu, în secolul al XVI-lea este semnalat în documente un sat *Tihuleşti* prin anii 1525–1600[29]. Cât priveşte antroponimele *Tihul* şi *Tiha* erau purtate de ţărani români, liberi şi rumâni, de preoţi şi chiar de jupânese posesoare de moşii, iar un sat *Tihomireşti* este de asemenea amintit în documentul din 1646, ca fiind în judeţul Dolj[30].

---

[22] Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, Chişinău, 1992, p. 35.

[23] *Ibidem*.

[24] Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de leurs civilisations*, ed. a II-a, Bucureşti, 1992, p. 47.

[25] Idem, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1936-1939, 11 vol.; această sinteză a cunoscut şi o versiune franceză, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, Bucureşti, 1940-1945, folosită în documentarea studiului de faţă, fiindu-ne la îndemână.

[26] Idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III, p. 187.

[27] *Ibidem*, p. 188.

[28] N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic român*, Bucureşti, 1981, p. 389.

[29] *DIR*, B, *Ţara Românească, sec. XIII-XVI, Indicele numelor de locuri*, Bucureşti, 1956; *Ibidem*, B, *Ţara Românească veacul XVII (1601–1625)*, Bucureşti, 1960.

[30] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele statului*, vol. VII, *1645–1649*, Bucureşti, 1993, p. 408.

În ceea ce priveşte numele de persoană Tihomir sau Togomir, Tocomerius[31] nu era o excepţie în acea vreme, deoarece sub acest nume este menţionat la începutul secolului al XV-lea, în 1415, un participant în delegaţia Ţării Româneşti la Conciliul de la Constanţa (Baden), care urma să pună capăt schismei din sânul bisericii romano-catolice şi să ia măsuri contra ereziei husite[32].

În legătură cu preocupările istoricilor din ţara noastră cu privire la Tihomir, în afară de Nicolae Iorga, în perioada interbelică mai remarcăm faptul că în rândul lor se numără şi alte mari personalităţi, precum Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, Aurelian Sacerdoţeanu, Ion Ionaşcu etc., pe lângă un mare număr de istorici mai puţin cunoscuţi, precum Th. Avr. Aguletti, I.S. Floru, Remus Ilie, Ion Totoiu etc. Mai întâi, o observaţie generală şi anume că cei mai mulţi dintre aceştia au admis existenţa lui Tihomir la conducerea Ţării Româneşti la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor. Apoi, în cercetările lor au reuşit să completeze cu noi date ştirile privind locul pe care acest voievod l-a deţinut în perioada de început a statului medieval Ţara Românească. Astfel, Constantin C. Giurescu a susţinut că Tihomir a fost succesorul lui Seneslau şi că ar fi domnit între 1290–1310[33]; la fel şi Ion Ionaşcu[34]. Cât priveşte pe I.S. Floru, acesta adăuga faptul că Tihomir se mai numea şi Ioan (în cronicile slave Ivanco), dar că Tihomir ar fi domnit între 1280–1320; la fel şi Remus Ilie[35]. În ceea ce-l priveşte pe Aurelian Sacerdoţeanu, el afirma că Tihomir ar fi domnit între 1290–1315, precedându-l pe Basarab, şi că mormântul descoperit în 1920 la biserica domnească din Curtea de Argeş i-ar aparţine[36], părere contestată nu numai de Nicolae Iorga[37], care atribuia acest mormânt lui Basarab I, ca şi I.G. Floru; alţii, precum Constantin C. Giurescu opinau în favoarea lui Radu I, ca şi istoricul de artă Gr. Ionescu[38].

Interesante ni se par în această problemă şi afirmaţiile lui I.S. Floru, care mai susţine că Tihomir ar fi fost implicat în luptele civile pentru tronul Ungariei după dispariţia dinastiei arpadiene şi că tot atunci, profitând de împrejurări, ar fi ocupat şi Banatul Severinului[39], părere împărtăşită şi de Remus Ilie[40]. De asemenea, credem că este demn de reţinut că în perioada interbelică O.G. Lecca a inclus ştiri importante într-un valoros instrument de lucru, potrivit cărora Tihomir, tatăl lui Basarab I, ar fi trăit cam pe la anul 1300 şi că unii istorici din vremea sa „îl identifică pe acesta cu Negru vodă şi că a domnit între 1290 şi 1310"[41]. Din curiozitate numai, am căutat să aflu şi părerea în această problemă a reputatului istoric Gheorghe I. Brătianu, autor al unei interesante lucrări cu titlul *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, acesta fiind un adept al teoriei descălecatului din Transilvania în procesul istoric de întemeiere a Ţării Româneşti şi a Moldovei[42], dar din păcate în contextul lucrării Tihomir este menţionat ca fiind numai tatăl lui Basarab I[43].

Preocupări istoriografice privind pe Tihomir se mai pot surprinde şi în perioada postbelică în câteva sinteze de istoria României. De exemplu, în cea din 1962 Ştefan Pascu afirma în capitolul

---

[31] *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2001, p. 801.

[32] Constantin Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Chişinău, 1990, p. 235; Constantin Karadgea, *Delegaţia din Ţara Românească la Conciliul de la Constanţa (Baden), în anul 1415*, în „Analele Academiei Române", seria III, t. VII (1927), p. 66-67; *Istoria românilor*, vol. IV, p. 301.

[33] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1936, p. 347.

[34] Ion Ionaşcu, *Basarabii în tabele genealogice*, în „Studii şi articole de istorie", t. XVII, 1972, p. 128-132 şi planşa anexă.

[35] Remus Ilie, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1939, p. 286.

[36] Aurelian Sacerdoţeanu, *Îndrumări în cercetări istorice*, Bucureşti, 1945, p. 251; acelaşi în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", 84/1935, p. 66.

[37] Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III, Bucureşti, 1937, p. 221-222.

[38] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 415-418; Gr. Ionescu, *Curtea de Argeş. Istoria oraşului prin monumentele lui*, Bucureşti, 1940, p. 89-95; Pavel Chihaia, *Date noi despre necropola primilor Basarabi în Curtea de Argeş*, extras, Piteşti, 1969.

[39] I.S. Floru, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1924, p. 62-63.

[40] Remus Ilie, *op. cit.*, p. 71.

[41] O.G. Lecca, *Dicţionar istoric, arheologic şi geografic al României*, Bucureşti, 1937.

[42] Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 10.

[43] *Ibidem*, p. 103.

Desăvârşirea procesului de formare a statului feudal Ţara Românească şi consolidarea lui: „sub conducerea vreunuia din voevozii români, urmaşi ai celor pomeniţi la 1277 (adică ai lui Litovoi voievod şi fraţii săii, printre care şi Bărbat voievod – *n.C.Ş.*) poate a lui Tihomir (Tugomir), stăpânirea politică a statului românesc dintre Carpaţi şi Dunăre continuă drumul început sub Litovoi şi Bărbat"[44]. Patru ani mai târziu, într-un curs universitar ţinut la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, tratând problema statului feudal Ţara Românească, Ion Ionaşcu afirma că feudalii locali din teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, pentru a putea exploata în beneficiul lor bogăţiile din acest teritoriu, în ultimii ani ai secolului al XIII-lea Tihomir (Togomir), tatăl lui Basarab, a găsit un prilej favorabil ca „să-şi extindă stăpânirea asupra altor ţinuturi dimprejur, în căutarea unor hotare mai uşor de apărat" şi că „în fruntea unei formaţiuni (statale) larg cuprinzătoare a fost recunoscut de feudalii interesaţi, unul dintre ei, un voievod care constituia o garanţie a salvgardării intereselor lor, în persoana lui Basarab, fiul lui Tihomir"[45]. De asemenea, în 1969 Ştefan Pascu, reluând problema întemeierii Ţării Româneşti, afirma de data aceasta că acest proces istoric a cunoscut două faze, în prima Tihomir având un rol important. În acest sens se afirmă că la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea s-au creat condiţii pe plan internaţional pentru facilitarea tendinţelor de autonomie ale organizaţiilor politice dintre Carpaţi şi Dunăre şi întinderea stăpânirii lor asupra teritoriilor răsăritene. „Fiind interesaţi în asigurarea unor schimburi de produse între diferitele regiuni subcarpatice – afirma autorul – cnejii şi voievozii locali şi boierimea în formare recunosc autoritatea urmaşilor lui Litovoi, a lui Bărbat şi Tihomir, care pot realiza astfel o nouă etapă însemnată în procesul de formare a domniei unitare a Ţării Româneşti"[46]. Şi tot în această sinteză de istoria României, într-o anexă, se precizează în lista domnilor Ţării Româneşti că lui Litovoi voievod, care a domnit în Oltenia şi în Ţara Haţegului înainte de c.1247–c.1277, i-a urmat Seneslau voievod la Argeş în 1247, apoi Bărbat voievod în Oltenia c.1277–c.1290, apoi Tihomir (Togomer) voievod în Oltenia c. 1290–c.1310 şi apoi Basarab domn al Ţării Româneşti c. 1310–1352, ceea ce înseamnă că Tihomir nu era considerat întemeietor al Ţării Româneşti[47].

Din motive astăzi uşor de înţeles, de la sfârşitul anilor '70 ai secolului XX, când n-a mai existat nici un interes major pentru elaborarea unei noi ediţii a lucrării de sinteză privind *Istoria României* elaborată între 1960–1964 în 4 volume[48], despre Tihomir Voievod, tatăl lui Basarab I zis Întemeietorul, nu s-a mai menţionat nimic în literatura istorică, cu o excepţie şi anume menţiunea făcută de Petru Demetru Popescu în cele două lucrări ale sale, una consacrată lui Basarab I[49] şi alta dinastiei Basarabilor[50]. În prima autorul afirma despre Tihomir: „Unul din voevozii care i-au urmat lui Bărbat, probabil Tihomir (Togomer), va cuprinde în stăpânirea sa treptat, ţinuturi înspre apus şi răsărit, înspre nord şi sud ... să lase vrednicului urmaş Basarab, acţiunea eroică de înfăptuire a românilor dintre Carpaţi şi Dunăre, un stat puternic şi independent"[51], iar în nota de la aceeaşi pagină se adăuga: „Tihomir este fiul lui Seneslau şi tatăl lui Basarab I", desigur o ipoteză a autorului. În a doua lucrare, acelaşi autor referindu-se la conţinutul *Diplomei cavalerilor Ioaniţi* emitea o altă ipoteză potrivit căreia Seneslau, conducătorul voievodatului din stânga Oltului ar fi „stăpânit şi Ţara Făgăraşului"[52]; apoi, acelaşi admitea posibilitatea ca acţiunea de unificare a voievodatelor româneşti de la sud de Carpaţi să fi fost începută de unul din înaintaşii lui Basarab (un document maghiar îl prezintă pe Basarab ca „filium Thocomery", fiul al lui Tihomir) sau chiar de Seneslau, presupus tată al lui Tihomir şi deci bunic al lui Basarab"[53].

44 *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 149.

45 *Istoria medie a României*, Partea I (*sec. al X-lea – sfârşitul sec. al XVI-lea*), Bucureşti, 1966, p. 85-86.

46 *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, 1969, p. 128.

47 *Ibidem*, p. 620-621. Această sinteză a cunoscut şi o ediţie în limba franceză, *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*.

48 Prefaţa la *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 2001, p. XIX, semnată de Dan Berindei.

49 Petru Demetru Popescu, *Basarab I*, Bucureşti, 1975, 142 p.

50 Idem, *Basarabii*, Bucureşti, 1989, 237 p.

51 Idem, *Basarab I*, p. 31.

52 Idem, *Basarabii*, p. 52.

53 *Ibidem*, p. 62.

Dar iată că după trei decenii de tăcere în această problemă istoricii din ţara noastră şi-au reamintit de Tihomir. Ne referim la cele cuprinse în sinteza recentă de *Istoria românilor*, elaborată şi publicată sub egida Academiei Române. Parcurgând paginile volumului al III-lea cu subtitlul *Genezele româneşti*, mai ales ale subcapitolului 4 din capitolul al IV-lea, unde este dezbătut procesul de constituire a statelor medievale româneşti de sine stătătoare (de la mijlocul secolului al XIII-lea la mijlocul secolului al XIV-lea), se constată mai întâi că pentru tratarea problemei *Unificarea formaţiilor politice din spaţiul extracarpatic* s-au implicat nu mai puţin de patru istorici bine cunoscuţi: Nicolae Constantinescu, Ştefan Olteanu, Mircea Matei şi Ştefan Ştefănescu[54], care nu numai că l-au scos la lumina zilei pe Tihomir în calitate de tată al lui Basarab I Întemeietorul, dar mai ales ca profund implicat în întemeierea Ţării Româneşti. Iată ce se afirmă despre Tihomir: „... ceea ce au urzit şi au încercat cu mijloace proprii voievozii Litovoi şi Bărbat în anii '70 ai veacului al XIII-lea, eşuând, prinde contur şi capătă consistenţă, în împrejurări cu totul obscure la est de Olt, în aria fostului voievodat al lui Seneslau, coincizând cu nucleul noului stat sud-carpatic", că „Această obscuritate – la nivelul documentelor istorice – a încurajat mai târziu osatura tradiţiei istorice endogene... prin care se explicau tocmai împrejurările, motivaţiile apariţiei Ţării Româneşti, totul fiind pus pe seama unui «făuritor» de stat numit «Negru Vodă», iar mai apoi «Radu Negru Voevod». În realitate texatura evenimentelor care au avut loc în jurul anului 1290, înfăţişat de cronici ca an al «descălecatului» din Făgăraş – dar către 1300 – ne permite astăzi să îl identificăm pe acela care, în mod real, ar fi putut conduce întreaga lume românească dintre Carpaţi şi Dunăre: este vorba de Tihomir Voevod, care acoperă, la scara timpului, finalul veacului al XIII-lea şi data pretinsului «descălecat»"[55].

Dezvăluind această idee, autorii acestui text se încumetau să dea şi nişte amănunte, mai puţin cunoscute de istoricii mai vechi şi mai noi, prin următoarele afirmaţii: „Anonimatul în care stă ascunsă ascensiunea lui Tihomir voievod poate fi explicat prin simplitatea actului de constituire a Ţării Româneşti – fără proclamaţii festive, fără scrisori de recunoaştere internaţională şi, mai ales, cu certitudine, fără confruntări armate. În circumstanţe neştiute (până în prezent – *n. C.Ş.*) probabil chiar în vatra voievodală de la Argeş, o adunare de cnezi şi de voievozi a acceptat consensul instituirii unui singur voievodat, iar cel ales a putut fi însuşi Tihomir (menţionat printr-un hazard al diplomaticii medievale abia în 1332). Este şi sensul oglindit atât de grăitor de varianta principală a *Letopiseţului cantacuzinesc*, care vorbeşte de «lăţirea» ţării şi mai ales de «închinarea» aşa-zişilor Basărăbeşti din dreapta Oltului în faţa lui «Radu Negru voevod»"[56].

În *concluzie*, prin intermediul acestui excurs istoriografic a reieşit de la sine, din afirmaţiile unui mare număr de istorici din trecut, confirmate de textul anterior citat din recenta sinteză de *Istoria românilor*, că *întemeietorul statului medieval Ţara Românească a fost Tihomir*, care este aceeaşi persoană cu legendarul Negru voievod de Argeş[57], potrivit tradiţiei descălecatului şi care a condus această ţară între c. 1290 – c. 1310[58].

În privinţa originii etnice a lui Tihomir, din relatările istoricilor mai vechi în frunte cu Nicolae Iorga rezultă că acesta era român din Ţara Făgăraşului, purtând un nume cu rezonanţă slavă, după moda vremii (precum Radomir, Dobromir, Tatomir, Dragomir, Straşimir etc.); aici încă de la începutul secolului al XIII-lea exista un voievodat făgărăşan[59], învecinat la sud de Carpaţi cu acel de la Argeş din stânga Oltului condus în 1247 şi ulterior, o vreme, de Seneslau voievod, cele două voievodate vecine având o organizare socială identică şi un sistem de fortificaţii similar, unul la Breaza, Comana de Sus, Făgăraş şi Avrig, celălalt la cetatea Dâmboviţei şi Poenari[60].

Spre sfârşitul secolului al XIII-lea, când regatul Ungariei aflat în continuă expansiune în Transilvania a ajuns cu stăpânirea pe malul de nord al Oltului[61], la hotarul voievodatului făgărăşean,

---

[54] *Istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 2001, p. VII, 562-571.

[55] *Ibidem*, p. 567-568.

[56] *Istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 2001, p. 568.

[57] *Ibidem*, p. 569.

[58] *Ibidem*, vol. IV, *De la universalitatea creştină către Europa „patriilor"*, Bucureşti, 2001, p. 801.

[59] *Ibidem*, vol. III, p. 424.

[60] Alexandru Marin, *Voievodatul făgărăşean*, în *Făgăraş. 700 de ani 1291–1991. Pagini de istorie*, Bucureşti, 1991, p. 37-39; Octavian Popa, *Făgăraşul sub domnii munteni*, Făgăraş, 1935, 36 p.; idem, *Domnii munteni şi Făgăraşul*, Braşov, 1937.

[61] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei sec. IV-XIII*, Bucureşti, 1958, p. 127; pe larg în cap. *Etapele de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania*, p. 109-131.

Tihomir voievod şi-a mutat reşedinţa la sud de Carpaţi[62], unde a obţinut protecţia voievodului Seneslau de Argeş, care lipsit de urmaşi l-a considerat pe acesta cu timpul moştenitor al său ca şi cum i-ar fi fost fiu natural, fapt pentru care Basarab, fiul lui Tihomir, se credea nepot al voievodului ce conducea o formaţiune statală la răsărit de apa Oltului[63]. În fine, în anul 1290 după moartea lui Bărbat voievod din dreapta Oltului, pe Jiul superior[64] în lipsa unui moştenitor Tihomir a unificat cele două voievodate într-o singură ţară cu consimţământul celorlalţi cnezi şi voievozi de la sud de Carpaţi, căruia ulterior avea să-i urmeze în 1310 fiul său Basarab[65].

Dar nu numai atât. Noul stat rezultat din unirea sub o singură conducere a tuturor micilor formaţiuni de stat de la sud de Carpaţi aflate la dreapta şi la stânga Oltului cuprindea *de jure* şi teritoriul voievodatului făgărăşean, care aparţinuse odinioară lui Tihomir, în sensul că noul stat Ţara Românească (sau Transalpina în diplomatica maghiară), adică al românilor de pe acele meleaguri, se întindea în mod firesc de ambele părţi ale Carpaţilor sudici, precum odinioară voievodatul lui Litovoi din nordul Olteniei, pe Jiul superior, ce cuprindea şi Ţara Haţegului. Aşa se explică de ce un secol şi jumătate mai târziu, pe timpul domniei lui Vlad Ţepeş, persista în conştiinţa contemporanilor ideea că Ţara Făgăraşului era parte componentă a ţării lor şi cum spuneau ei *„ocina lor adevărată"*, *ţărişoara lor*, şi nicidecum o feudă acordată de monarhii Ungariei domnilor Ţării Româneşti. Faptul este oglindit într-o scrisoare din 1448 a lui Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti, adresată pârgarilor oraşului Braşov prin care acesta relata că Iancu de Hunedoara, atunci guvernator al regatului Ungariei, acaparase Ţara Făgăraşului, care de drept îi aparţinea ca moştenire din moşi strămoşi prin cuvintele: „Căci nu-i ajunge gubernatoria ţării ungureşti ci trimite să-mi ia ocina[66] mea adevărată şi ţărişoara mea Făgăraşul şi Amlaşul şi se munceşte cu rău asupra mea"[67].

În privinţa dreptului de stăpânire a *ocinii* în evul mediu românesc, acesta a fost invocat în repetate rânduri în documentele interne chiar până în secolul al XVII-lea. Aşa de exemplu, la 5 iunie 1647 Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti, întărea mai multor săteni din Afumaţii cei Mari (jud. Saac) şi rudelor lor trei părţi de ocină din sat „... fiind veche şi dreaptă ocină a moşilor şi strămoşilor de la alţi domni bătrâni"[68]. Tot aşa, acelaşi domn întărea la 15 iunie 1647 lui Mihai comis din Sărata ocina din Plosca (Teleorman), aceasta fiind *„bătrână şi dreaptă ocină de la moşii şi strămoşii lui"*[69](*subl. C.Ş.*). În fine, cel mai concludent document pe această temă este datat la 28 iunie 1648, prin care domnul ţării întărea lui Radul Mihalcea mare comis satul Dragnea de Jos (Saac), acesta fiind „ocină bătrână încă de la întemeierea ţării din zilele strămoşului domnului Basarab voevod"[70].

După cum se ştie, pe piatra tombală a lui Nicolae Alexandru (1352–1364), fiul lui Basarab, se specifică faptul că cel decedat era totodată nepotul lui Negru vodă, adică al lui Tihomir[71]. În schimb, în câteva documente interne s-a păstrat menţiunea cu privire la legătura de rudenie dintre cei trei domnitori ai Ţării Româneşti. Ne referim la hrisoavele domneşti din 1352 de la Nicolae Alexandru, la cel din 13 noiembrie 1618 de la Gavriil Movilă (1616–1620)[72], şi din 20 aprilie 1714 de la Ştefan

---

[62] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 4; Nicolae Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, extras, Bucureşti, 1980, p. 100-101.

[63] Nicolae Iorga, *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1985, p. 121.

[64] *Istoria românilor*, vol. III, p. 567; vol. IV, p. 800-801.

[65] *Ibidem*, vol. III, p. 569.

[66] Ocina = patrimoniu funciar moştenit de la strămoşi.

[67] Ion Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul în secolele XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, p. 60.

[68] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, vol. VI, *1645–1649*, Bucureşti, 1983, p. 325 (855).

[69] *Ibidem*, p. 332 (869).

[70] *Ibidem*, p. 428 (1168).

[71] Cum afirma eronat Mihai Popescu, *Sinteză din istoria românilor şi geografia României şi a ţărilor vecine şi instrucţie civică*, Bucureşti, 1940, p. 31.

[72] *DIR*, B, *Ţara Românească, veacul XIII–XVI*, Bucureşti, 1953, p. 12; *ibidem*, vol. III. *1616–1620*, Bucureşti, 1951, p. 265-266; Gh. Pârnuţă, Ştefan Trâmbaciu, *Documente şi inscripţii privind istoria oraşului Câmpulung Muscel*, vol. I (*1215–1699*), Bucureşti, 1999, p. 163 (36).

Cantacuzino (1714–1716)[73] privitoare la dania domnească a satului Bădeşti (Muscel) făcută mănăstirii Câmpulung în care se preciza că Nicolae Alexandru voievod era feciorul lui Basarab voievod şi nepotul Negrului Radului voievod.

Relativ la această atestare documentară, Dimitre Onciul a considerat-o iniţial aprocrifă[74], pentru ca ulterior să renunţe la această apreciere: „În ceea ce priveşte documentul pentru Bădeşti, dacă ar fi aprocrif. nu credem că falsificatorii au putut cunoaşte data morţii lui Basarab, faptul că datele nu se exclud vine în sprijinul autenticităţii lui"[75].

În privinţa imaginii lui Tihomir, acelaşi personaj istoric sub numele de Negru vodă, aceasta se întâlneşte pe zidurile unora din lăcaşurile de cult al căror ctitor a fost confirmat de specialişti, precum biserica mănăstirii Câmpulung Muscel, biserica domnească din Curtea de Argeş şi schitul Negru Vodă, a căror autenticitate s-a dovedit însă a fi îndoielnică potrivit cercetărilor lui Pavel Chihaia[76]. În schimb, spre deosebire de mulţi alţi domni ai Ţării Româneşti de începutul existenţei acesteia, Tihomir este singurul de la care s-a păstrat adevărata imagine sculptată în piatră pe lespedea tombală de la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş, oarecum asemănătoare cu acelea din aceeaşi epocă, ale monarhilor Franţei din necropola mănăstirii Saint Denys de lângă Paris[77]. Datorită vitregiei vremurilor acest monument funerar, care a intrat în conştiinţa tuturor generaţiilor din secolul al XIV-lea până în zile noastre ca fiind al lui Negru vodă, este atât de mult deteriorat[78] încât cu mare greutate se mai poate reconstitui în prezent trupul şi mai ales chipul în forma sa iniţială. Din ceea ce a mai rămas se mai distinge în bună parte „trupul defunctului culcat pe spate cu mâinile încrucişate pe piept. Personajul reprezentat poartă o barbă lungă, capul este acoperit cu un fel de tiară, iar peste tunica lungă e îmbrăcat cu o hlamidă cu guler larg şi cu bordură inferioară tăiată în zig-zag, făcând impresia unei blăni de hermelină. Pe piept se profilează un vrej, imitând o broderie în relief aplicat tunicii"[79]. Privită în ansamblu, imaginea în relief a lui Tihomir voievod întemeietorul Ţării Româneşti lasă şi astăzi oricui impresia că aceasta reprezintă un conducător de oşti şi de ţară tot atât de vrednic în funcţia pe care a ocupat-o timp de aproape două decenii, transmisă apoi fiului său Basarab I, ca şi alţi monarhi din vremea sa din ţările vecine şi chiar din cele mai depărtate de spaţiul carpato-dunărean de pe continentul european. Acest *gisant* ne permite totodată să trăim un sentiment de mândrie naţională pentru trecutul nostru glorios.

---

[73] Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond Mănăstirea Câmpulung, VII-2; Gh. Pârnuţă, Şt. Trâmbaciu, *op. cit.*, vol. II (*1700–1799*), Bucureşti, 1999, p. 101-104 (13).

[74] Dimitre Onciul, *Opere complete I. Originile Principatelor române*, Bucureşti, 1946, p. 346.

[75] *Ibidem*, p. 384.

[76] Pavel Chihaia, *Chipul lui Negru vodă la biserica mănăstirii Argeş*, în *Interferenţe literar-artistice de cultură românească a evului de mijloc*, Bucureşti, 1976, p. 106-111; idem, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 131 şi urm., 244-245, 323-325, precum şi planşele de la p. 59, 69; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 159.

[77] Chanoine E. Levvaseur, *La Basilique de Saint Denys*, Paris, 1967.

[78] Despre deterioarea acestei pietre tombale a lui Tihomir, Pavel Chihaia, *Date noi despre necropola primilor Basarabi în Curtea de Argeş*, în „Studii şi comunicări", Muzeul Piteşti, 1969, p. 163-164. Autorul se referă la anii 1611, 1737 şi 1788 când oraşul Curtea de Argeş a fost pustiit de războaie.

[79] Virgil Vătăşanu, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, Bucureşti, 1959, p. 336; N.A. Constantinescu, *Albumul istoriei românilor*, Bucureşti, 1937, p. 12, fig. 69; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. 435; *Scurtă istorie a artelor plastice din R.P.R. Arta plastică în epoca feudală*, Bucureşti, 1957, p. 52.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CĂRȚI PUBLICATE DE CERCETĂTORII INSTITUTULUI DE ISTORIE "N. IORGA" ÎN ANUL 2002

a) Cărți apărute în edituri din țară:

1. *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea a II-a, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Edit. Academiei, 2002.
2. *Documenta Romaniae Historica*, B, *Țara Românească*, vol. XXXI, *1649*, ed. Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, Edit. Academiei Române, 2002.
3. Andreescu, Ștefan, *Perspective medievale*, București, Edit. Nemira, 2002.
4. Adăniloaie, Nichita, *Învățătorii, luminători ai satelor: 1848–1918*, București, Edit. Fundației Culturale „Dimitrie Bolintineanu", 2002, 356 p.
5. Bușă, Daniela, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, ediția a II-a revăzută și completată (în colaborare cu Șerban Rădulescu-Zoner și Beatrice Marinescu), București, Edit. Cavallioti, 2002, 320 p.
6. Căzan, Ileana; Denize, Eugen, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV-XVI*, București, Edit. Universității din București, 2002, 386 p.
7. Cernovodeanu, Paul; Brătescu, Gheorghe, *Biciul holerei pe pământul românesc,* București, Edit. Academiei, 2002, 382 p.
8. Cernovodeanu, Paul; Gavrilă, Irina, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Brăila, Edit. Istros, Muzeul Brăilei, 2002, 178 p.
9. Denize, Eugen, *Istoria Societății Române de Radiodifuziune*, vol. III, *România sub Nicolae Ceaușescu, 1965–1989*, București, Edit. Casa Radio, 2002, 420 p.
10. Denize, Eugen, *Italia și italienii în cultura română până la începutul secolului al XIX-lea*, București, Edit. Mica Valahie, 2002, 213 p.
11. Iordache, Anastasie, *Revoluționarii Golești*, București, Edit. Mica Valahie, 2002, 360 p.
12. Mamina, Alexandru, *Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluționare franceze*, București, Edit. Corint, 2002, 239 p.
13. Scurtu, Ioan, *Istoria contemporană a României (1918–2001)*, București, Edit. Fundației „România de Mâine", 2002, 250 p.
14. Scurtu, Ioan, *Istoria Partidului Țărănesc (1918–1926)*, București, Edit. Enciclopedică, 2002, 250 p.
15. Scurtu, Ioan, *Studii de istorie*, București, Edit. Ars Docendi, 2002, 746 p.
16. Scurtu, Ioan (colab.), *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 2001*, ed. a III-a, București, Edit. Fundației Culturale Române, 2002, 386 p.
17. Stroia, Marian, *Românii, marile puteri și sud-estul Europei*, București, Edit. Semne, 2002, 250 p.
18. Tüdös, Kinga, *Bisericile întărite din Trei Scaune în sec. XV-XVIII*, Târgu-Mureș, Edit. Mentor, 2002, 200 p.
19. Tüdös, Kinga, *Testamente transilvănene 1548–1711*, Târgu-Mureș, Edit. Mentor, 2002.

b) Cărți apărute în edituri străine:

1. Andreescu, Ștefan, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, traducere în limba cehă, Praga, Noviny Lidove, 2002.
2. Căzan, Ileana, *Historia et Heraldica*, Aarlborg, Dorul, 2002, 212 p.
3. Cernovodeanu. Paul, *Contribuții de istorie românească și universală*, Aalborg, Dorul, 2002, 369 p.
4. Tüdös, Kinga, *Erdely hetkoznapak. Szekely katonai osszeirasok I. Rakoczi Gyorgy idejen (1635)*, Budapest, Osiris, 2002.

AL XX-LEA SIMPOZION NAŢIONAL DE ISTORIE ŞI RETROLOGIE-AGRARĂ DIN ROMÂNIA Slobozia, 8-12 octombrie 2002

În zilele de 8-12 octombrie 2002 la Slobozia şi în staţiunea balneo-climaterică Amara, judeţul Ialomiţa, a avut loc al XX-lea Simpozion naţional de istorie şi retrologie agrară din România. Tema lui principală a fost *Apa şi agricultura*, dar odată cu această temă şi subtemele ei au fost abordate, potrivit profilului tematic multilateral al Societăţii de Istorie şi Retrologie Agrară din România, şi alte teme şi subteme acoperind *in extenso* aproape toate ramurile şi subramurile ştiinţei despre trecutul şi prezentul agriculturii.

Primul simpozion de acest fel, care de fapt a constituit punctul de plecare pentru activitatea ştiinţifico-metodologică din care va rezulta Societatea de Istorie (din 1988 şi de Retrologie) Agrară din România (S.I.R.A.R.) a fost găzduit de Cluj-Napoca în 1969 şi a beneficiat de un cuvânt de salut din partea savantului Constantin Daicoviciu. Întrucât specialiştii istorici, şi nu numai ei, vor dori să cunoască în mod complet seria acestor douăzeci de simpozioane ne-am gândit că este nimerit să dau aici întreaga enumerare: Cluj-Napoca, 1969; Iaşi, 1971; Timişoara, 1974; Slobozia, 1976; Sfântu Gheorghe, 1978; Buzău, 1980; Suceava, 1982; Craiova, 1984; Tulcea, 1986; Baia Mare, 1988; Târgovişte, 1991; Deva, 1992; Constanţa, 1993; Bacău, 1994; Arad, 1995; Giurgiu, 1996; Târgu Mureş, 1998; Caracal, 1999; Braşov, 2001; Slobozia-Amara, 2002. Observăm că judeţul Ialomiţa a găzduit două asemenea întruniri de tip ştiinţific.

Autorii comunicărilor pentru simpozionul despre care relatez, membri ai Societăţii de Istorie şi Retrologie Agrară din România, au provenit de la Academia de Ştiinţe Agricole şi Silvice, Institutul de Cercetări Apicole din Bucureşti, Institutul de Cercetări Podul Ilioaei din judeţul Iaşi, Institutul de Cercetări Vini-Viticole Murflatar din judeţul Constanţa, Staţiunea de Cercetare-Dezvoltare Agricolă Miniş din judeţul Arad, Staţiunea de Cercetare şi Dezvoltare pentru Pomicultură Valul lui Traian din judeţul Constanţa, Universitatea de Ştiinţe Agricole şi Medicină Veterinară din Bucureşti, Universitatea de Ştiinţe Agricole din Iaşi, Universitatea „Ovidius" din Constanţa, Universitatea „Dimitrie Cantemir" din Bucureşti, Universitatea din Craiova, Universitatea din Cluj-Napoca, Muzeul Judeţean „Teohari Antonescu" din Giurgiu, Muzeul Judeţean Ialomiţa, Muzeul de Ştiinţe Naturale din Bacău, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea, Muzeul Dunărea de Jos din Călăraşi, Muzeul Satului din Bucureşti, Muzeul Câmpiei Boianului din Drăgăneşti-Olt, Muzeul Etnografic al Brăilei, Muzeul Agriculturii din România (cu sediul la Slobozia).

Ca de obicei, în preziua lucrărilor simpozionului, deci în ziua de 8 septembrie, s-a întrunit şedinţa Consiliului de Conducere al Societăţii de Istorie şi Retrologie Agrară din România, şedinţă prezidată de dr. ing. Petre Săbădeanu, preşedintele societăţii. În fiecare zi în care au fost programate prezentări de lucrări ştiinţifice, organizatorii de pe plan local au inclus, mult mai mult decât la simpozioanele precedente, vizionări de expoziţi, vizite în alte localităţi unde sunt vestigii istorice interesând istoria agriculturii, la o fermă agricolă actuală, o lansare de carte, un program artistico-folcloric, un film pe tema uneia dintre datinile străvechi româneşti.

Potrivit evidenţei care ne-a fost transmisă de organizatorii de pe plan local, din cei 98 de autori care şi-au anunţat participarea pentru 104 comunicări, au fost prezenţi la Slobozia - Amara 71 de autori, care au prezentat, câte unul ori mai mulţi, 67 de lucrări. Întrucât cele mai multe absenţe s-au datorat dificultăţilor financiare, dar autorii şi-au trimis rezumatele privind conţinutul demonstraţiei pentru tema anunţată, rezumate publicate în volumul tipărit şi înmânat participanţilor la sosirea la simpozion, în cele ce urmează prezentăm toate titlurile comunicărilor aşa cum sunt formulate şi cum sunt aşezate în ordinea – nu prea strictă însă din punct de vedere al grupărilor tematice – din volumul menţionat.

La secţiunea intitulată ca şi tema principală a simpozionului, *Apa şi agricultura*, secţiune care a avut cele mai multe lucrări: Elena Topor, Leinar Septar, *Cercetări privind rezistenţa la secetă a soiurilor de cais*; Elena Topor, Leinar Septar, *Consum redus de apă prin utilizarea irigării localizate*; Camelia Apetroaie, *Dezvoltarea amenajărilor pentru irigaţii în Moldova*; Ghena Pricop, Gabriela Cloşcă, *De la saca la uzina de apă. Alimentarea cu apă a oraşului Brăila în secolul al XIX-lea*; Ioan Ciută, *Drama sistemului de irigaţii în perioada postdecembristă şi necesitatea schimbării mentalităţii românului*; Maria Crăcăleanu, *Scurt istoric şi perspectivele exploatării economice a terenurilor din perimetrele amenajate pentru irigat în Câmpia Moldovei*; Gheorghe D. Dranca, *Cadrul geografic al Dâmboviţei, al oraşului Bucureşti şi influenţa acestuia asupra zonei Ciurel-Grozăveşti*; Ioan Bold, *Particularităţi ale organizării terenului arabil în corelare cu lucrările de hidroamelioraţii*; Dumitru

Pană, Dumitru Daniel Pană, *Influenţa irigării asupra culturilor pe nisipurile din sudul Olteniei*; Dumitru Daniel Pană, Gheorghina Pană, *Necesitatea şi importanţa irigării în agricultură*; Virgiliu Teodorescu, *Omul şi natura*; Marilena Uliescu, *Strategia naţională în deceniul apelor în concordanţă cu tendinţele europene*; Adolf Ionescu, Tănase Ciani, *Apa şi viticultura*; Constantin Păduraru, *Unele informaţii privind amenajări în sistemul de irigaţii Dămieneşti pentru judeţele Bacău şi Neamţ reflectate în documente de arhivă*; Gheorghe Lixandru, *Primele cercetări din România cu privire la apa din sol*; Gheorghe Lixandru, *Un promotor al lucrărilor de hidroamelioraţii în România: Ion Andriescu-Cale*; Neculai Străchinaru, *Combaterea secetei în viziunea prof. Gh. Ionescu-Şişeşti*; Petru Botiş, *Din istoricul lucrărilor de îmbunătăţiri funciare (hidroameliorative) din Banat*; Ştefan Crăciun, Ion Bîrdiţă, *Istoricul evoluţiei lucrărilor hidroameliorative de combatere a inundaţiilor din Banat*; Lăcrămioara Naltabar, Dan Cuiblea, *Reţeaua hidrografică şi producţia apicolă*; Vasile Popescu-Albină, *Rolul determinant al surselor de apă în apicultură*; Gheorghe Vieru, *Apa şi agricultura Câmpiei Boianului pe treptele istoriei*; Petre Săbădeanu, *Resursele de apă. Efecte economice şi sociale*; Gheorghe Burlacu, *Câteva aspecte privind producţia de peşte în Balta de Jos a Bercei în secolele XV-XVII*; Gheorghe Burlacu, *Măiestrii (mori de apă) din Moldova centrală, sec. XV-XX*; Emil Păuneanu, Florentin Breazu, *Despre începutul irigaţiilor în regiunea Bucureşti*; Ancu Damian, *Canalul Bucureşti–Dunăre între utopie şi realizare*; Ion Bălan, *Sistemul de îmbunătăţiri funciare al judeţului Giurgiu (1981–1989)*; Georgeta Dobre, *Trecerea de la statutul de ţăran la cel de „agricultor întreprinzător"*; Liviu Buhociu, *Istoricul introducerii irigaţiilor în Bărăgan, cu precădere în judeţul Ialomiţa*; Anca Sârbu, *Cenţeşti – un sat de pe malul Dâmboviţei*; Traian Zerzeliu, Cristian Zerzeliu, *Fântânile drăgăneştenilor*; Florica Colă, Mugurel Colă, *Unele realizări privind irigaţiile în România în prima jumătate a secolului trecut*; Florica Colă, Mugurel Colă, *Referiri succinte asupra unor sisteme de irigaţii în România*; Florica Colă, Mugurel Colă, *Consideraţii privind folosirea tradiţională a lacurilor din România*; Florica Colă, Mugurel Colă, *Atestarea documentară a folosirii lacurilor mici*; Romulus Roşca, *Tipologia captărilor tradiţionale de apă în România*; Adrian Stroe, *Sisteme de irigaţii din Bărăgan. Din experienţa lui Dumitru N. Seceleanu, la începutul sec. XX*; Mircea Zaharia, *Consecinţele nefaste ale nepăsării şi politicii în domeniul irigaţiilor*; Mircea Zaharia, *Prăpastia dintre agricultura din România şi agricultura din Uniunea Europeană*; Vidiu Bidilean, Ovidiu Bidilean, *Extinderea irigaţiilor, prioritate a agriculturii româneşti*; Nicolae Cândea, *Culturi agricole irigate în judeţul Hunedoara*; Aurel Lup, *Apa, pământul şi agricultura – repere istorice în Delta Dunării*; Cornelia Popescu, *Rolul şi locul apei în apicultură*; Ion Ungureanu, *Amenajarea şi exploatarea cursurilor de apă pe moşiile Drăgeşti, Dănieleşti, Călugăreni şi Pădureni din ţinutul Roman (sec. XVI-XIX)*; Adrian Lucian Scărlătescu, *Apa – scurtă perspectivă religioasă*; Horaţiu Ioaniţoaia, S. Boeru, N. Moraru, *Amenajarea hidroagricolă a luncii Dunării – probleme din trecut, actuale şi de perspectivă*; Mariana Barbu, *Maşini cu aburi şi pompe din colecţiile Muzeului Agriculturii din România*; Nicolae Grumeza, Carmen Vasilica, *Din trecutul irigaţiilor din România*; Lucia Berciu, *Apa şi pământul: elemnt economic, element ecologic, element cosmogenic*; Viorica Croitoru-Capbun, Răzvan Ciucă, *Bărăganul în anii de secetă. Viziune antropologică*; Elena Furtună, *Aplicarea forţei hidraulice în economia cerealieră din Moldova şi Ţara Românească în sec. XIV-XVII (Litigii de „înecare" a morilor)*; Ioana Neşu, *Perdelele forestiere de protecţie a câmpului – o necesitate.*

La secţiunea care s-a ocupat de *Aspecte fundamentale ale ştiinţei istorice agrare* au fost prezentate numai două comunicări: Aneta Spiridon, *Tradiţii cultural-ştiinţifice în cercetarea problemei agrare din România interbelică*; Ştefan Olteanu, Emilia Cerbu, *Gropi de provizii din sec. IX-X de la Vlădeni-Popina Blagodeasca (jud. Ialomiţa)*. În fapt, au fost mai multe comunicări care ar fi putut fi cuprinse în această secţiune, dar alcătuitorii programului şi ai sumarului volumului le-au inclus la alte teme de bază.

La secţiunea *Agricultură şi silvicultură* au fost prezentate comunicările: Ion Nelu Leu, *Cadastrul la români*; Gheorghe Gemene, *Aşezările rurale, construcţiile pentru animale (grajduri, tabere de vară) şi pentru depozitarea fânului din zona colinar-montană a Moldovei, între tradiţie şi modernitate*; Gheorghe Gemene, *Valorificarea eficientă a potenţialului economic al elementelor morfohidrografice prin creşterea vacilor de lapte în zona colinar-montană a văii Bistriţei*; Alexandru Mihalca, *Şcoala de viticultură din Miniş-Arad înainte de Marea Unire din 1918*; Valeriu Tabără, Camelia Moldovan, *Cânepa – o plantă a prezentului şi viitorului*; Iulian Puşcă, Camelia Moldovan, *Staţiunea de Cercetare-Dezvoltare Agricolă Lovrin – bază de dezvoltare a agriculturii performante în*

partea de vest a României; Maria David, *Locul şi rolul producţiei de furaje şi al nutriţiei animale*; Gheorghe Pârlea, *Zeiţa Ceres în istorie*; Margareta Ordean, *Plante medicinale – trecut, prezent şi perspective*; Vasilica Tepeleanu, *Utilizarea plantelor tincturale în procesul de restaurare a textilelor etnografice*; Ioan Murariu, *Idei de actualitate în opera savantului Ion Ionescu de la Brad*; Octavian-Tiberiu Zaharia, Ramona Sorescu, *Unele aspecte privind degradarea solurilor în România*; Daniel Botănoiu, Ovidiu Bidilean, *Producţia agricolă şi comerţul exterior în România interbelică*; Eugen Cernelea, *Ghizdeiul, o valoroasă plantă furajeră uitată*; Avram Tudosie, Ilie Fulga, *Şcoala de viticultură din Chişinău la 160 de ani de la înfiinţare*; Avram Tudosie, *Zghihara de Huşi şi Busuioaca de Bohotin-Huşi, două vinuri din antichitate pentru eternitate*; Nicolae Şarpe, *Erbicidele – factor de bază pentru agricultura modernă a Bărăganului*; Mihai Duma, *Tradiţie şi perspectivă în producerea materialului săditor în podgoria Miniş-Măderat, judeţul Arad*; Ştefan Olteanu, *Problema asolamentului cerealier în Moldova şi Ţara Românească în secolele XIV - XV.*

La secţiunea *Instituţii, relaţii şi ideologii agrare* au fost prezentate comunicările: Alexandru Mihalca, *Vasile Juncu, director la Şcoala de viticutură Miniş-Arad în perioada interbelică*; Ioan Ciută, *Concepţia lui Ştefan Zeletin privind dezvoltarea capitalismului în România – 120 de ani de la naştere*; Ion Bold, *Continuitatea şi repetabilitatea reformelor agrare în România*; Constantin Cucu, *Importanţa asocierii în agricultură*; Constantin Cucu, *Păşunile şi fâneţele – un bogat patrimoniu agricol*; Valeriu Stavăr, *Împroprietărirea militarilor din judeţul Olt conform legislaţiei agrare din 1913–1922*; Gheorghe Vieru, *Ţăranii din Stoicăneşti în războiul din 1877–1878. Împroprietărirea însurăţeilor din 1879*; Gheorghe Vieru, *Reforma agrară din 1945 la Stoicăneşti-Olt*; Marin Neagu, *Mediul geografic, cultivarea plantelor şi creşterea animalelor în neoliticul dezvoltat la Dunărea de Jos*; Octav Vitcu, *Profesorul scriitor Samson Bodnărescu – 100 de ani de la moartea sa*; Vitalie Teodoru, Ana Teodoru, *Primele variante experimentale de însămânţări artificiale la oi efectuate de C. Băicoianu în Bărăgan*; Emil Păunescu, *Petre Antonescu-Remus, personalitate a silviculturii româneşti*; Ileana Stănescu, *Creditul – principala sursă de revigorare a activităţii agricole*; Constantin Mocanu, *Câteva reflecţii privind istoria agrară pe marginea cărţilor lui Lucreţiu Pătrăşcanu*; Vasile Bozga, *Agricultura românească în deceniul al patrulea (1930–1939) în context internaţional*; Ion Ungureanu, *Exproprierea moşiilor Călugăreni, Drăgeşti şi Dămieneşti din judeţul Roman în anul 1945 şi consecinţele acesteia*; Veronica Berghea, *Expoziţia agricolă organizată cu prilejul Centenarului oraşului Călăraşi (1933)*; Rodica Tanţău, Alexandru Tanţău, *Aspecte manageriale în agricultură*; Nicolae Postolache, *Actualitatea înfăptuirilor şi povăţuirilor agro-economice ale marelui proprietar şi filantrop român Evanghelie Zappa (1800–1865).*

La secţiunea constituită pentru *Aspecte ale vieţii rurale* au fost programate trei lucrări: Emilia Pavel, *Satul tradiţional Bălăceana, com. Ciprian Porumbescu, jud. Suceava, în opera lui Gh. N. Cârţu, intitulată „Bălăcenii"*; Dorina Elena Raceu, *Şcoala sociologică şi cercetarea monografică reflectată în monografica comunei Sârbova, judeţul Timiş*; Valentin Gheorghe, *Aspecte privind viaţa agrară în judeţul Ialomiţa la mijlocul secolului al XIX-lea.*

Secţiunea pe tema *Agricultură – sericicultură* a fost compusă din următoarele comunicări: Eugen Zorici, Ion Popescu, *Importanţa albinelor melifere şi a apiculturii în complexitatea lor*; Eugen Zorici, Ion Popescu, *Repere privind continuitatea şi evoluţia apiculturii pe teritoriul României şi strategia de dezvoltare pentru viitor*; Paul Bucată, Cristina Mateescu, *Jubileu – trei decenii de apiterapie ştiinţifică*; Nicoleta Ion, Gheorghe V. Roman, G. Feta, V. Ion, Ana-Maria Roman, M. Caramihai, Carmen Antonescu, *Evoluţia în timp a indicelui glucidic la floarea-soarelui, în funcţie de sortimentul de hibrizi şi factori climaterici*; Octav Vitcu, *Creşterea albinelor în antichitate*; Aristiţa Dima, *Contribuţii la studiul albinelor sălbatice din familia Halictidae (Hymenoptera Apodae) din partea sudică a României.*

Constantin Mocanu

CONFERINŢA INTERNAŢIONALĂ ORACLE XX,
Köln – Bad Honnef, 14-17 noiembrie 2002

În intervalul 14-17 noiembrie 2002 s-a desfăşurat, la Köln şi Bad Honnef, cea de-a XX-a Conferinţă Internaţională ORACLE a istoricilor şi curatorilor de artă fotografică. Această întrunire de înaltă ţinută ştiinţifică şi managerială a fost organizată şi găzduită anul acesta de Muzeul

Ludwig/Agfa Foto-Historama, instituția deținătoare a unui important patrimoniu de fotografie din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea.

Evenimentul s-a bucurat de o însemnată participare internațională – 125 de participanți din S.U.A., Canada, Marea Britanie, Franța, Germania, Japonia, Olanda, Elveția, Suedia, Italia, Spania, Finlanda, Danemarca, Israel, Mexic, Austria, India, Grecia, precum și din țările Europei estice (foste socialiste) care au fost invitate *pentru prima dată* la această conferință: Rusia, Polonia, România, Ungaria, Letonia și Estonia. Un fructuos schimb de idei și de experiență a avut loc între specialiștii cu preocuări comune legate de fotografie, dar cu arii de activitate și de interes destul de diferite. Temele de discuție au fost stabilite în mod democratic, prin votarea propunerilor făcute de participanți:

1. Muzeele de fotografie – sunt ele necesare?
2. Practica muzeală
3. Fotografia digitală – pro și contra (pericolul pierderii patrimoniului de fotografie veche după digitalizarea acestuia)
4. Cartea de fotografie și viitorul publicării de albume foto
5. Rolul curatorilor ca producători și promotori de cultură (capacitatea lor de a modela gustul publicului și de a orienta creația fotografică în conformitate cu preceptele esteticii contemporane: „ochiul estetic" al galeristului și al organizatorului de expoziții foto)
6. Etica colecționării (depozitare și documentare)
7. Natura expozițiilor: distracție și atracție facilă sau educație și informare.

Este de înțeles că o tematică atât de bogată a suscitat luări de poziție foarte variate și, de multe ori, contradictorii, cu ton pătimaș și exemplificări la obiect. Ședințele au ținut până noaptea târziu, cu foarte mici pauze de masă sau de cafea. Participanții americani s-au dovedit a fi, aproape fără excepție, de o prodigioasă locvacitate, acaparând discuțiile, cu impetuozitate, spre a-și impune punctul de vedere. Erau, într-un fel, îndreptățiți la aceasta pentru că, în fond, ORACLE a fost inițiat de ei, cu 20 de ani în urmă, ca o întrunire a organizatorilor americani de expoziții de fotografie și doar recent a căpătat un caracter internațional. Seara celei de-a doua zile de conferințe a fost rezervată prezentării fiecăruia dintre invitații din țările Europei răsăritene. Aceștia au vorbit despre profilul instituției în care activează, despre colecțiile de fotografii pe care le gestionează (pentru că majoritatea proveneau din muzee cu departamente de artă fotografică) și despre expozițiile pe care le-au organizat. Personal am susținut o comunicare intitulată *Opera lui Szathmari în contextul fotografiei europene din secolul al XIX-lea* și am prezentat marea retrospectivă *Carol Pop de Szathmari martor al epocii* deschisă la Muzeul Militar Național în intervalul 26 septembrie 2002 – 31 martie 2003 pentru care fusesem consultant științific. De asemenea, am oferit organizatorilor germani ai conferinței două medalii jubiliare bătute cu ocazia împlinirii a 190 de ani de la nașterea lui Szathmari, gest care a produs senzație și a stârnit aplauzele asistenței.

Am constatat cu surprindere că mulți dintre auditori, deși specialiști în materie și bine documentați în privința istoriei fotografiei, nu aveau cunoștință de primatul deținut de Szathmari în cadrul reportajului de front din Războiul Crimeii, când făcuse fotografii cu trupele beligerante rusești și turcești pe malurile Dunării, la Oltenița și în București, în aprilie 1854, cu unsprezece luni înaintea lui Roger Fenton, care se deplasase direct în Crimeea, în martie 1855. Deși datorită eforturilor regretatului cercetător al fotografiei românești, ing. Constantin Săvulescu 1941 - 2001, în ultimii 30 de ani activitatea de prim fotoreporter de front a lui Szathmari a fost făcută cunoscută prin studii și articole publicate în străinătate, specialiștilor occidentali le este greu să accepte acest primat și continuă să-l plaseze pe Fenton în avangarda fotografilor de război. Am fost, prin urmare, asaltat cu întrebări și lămuriri, solicitându-mi-se o bibliografie exhaustivă în acest sens.

Legat de publicistică trebuie menționat și faptul că participanții au fost rugați să aducă material documentar de ultimă oră. În consecință, pe holul sălii de conferințe a luat naștere o amplă expoziție de cărți, cataloage, periodice, afișe, cărți poștale ilustrate, CD-rom-uri și alte publicații, care dădeau măsura interesului unanim pentru fotografie. Pentru cercetătorul pasionat putea fi întocmită, cu această ocazie, o bogată bibliografie de dată recentă, precum *Facing the Light. The Photography of Hill & Adamson* de Sara Stevenson (Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh, 2002), *Dreaming in Pictures. The Photography of Lewis Carroll* de Douglas R. Nickel (San Francisco Museum of Modern Art, Yale University Press, New Haven, 2002), *Photographs Exhibited in Britain 1839–1865. A Compendium of Photographers and their Works* de Roger Taylor (National Gallery of Canada, Ottawa, 2002). Erau expuse chiar și volume în premieră absolută, care nu fuseseră încă lansate,

precum *Rroma in Rumänien*, dedicat ţiganilor români, cu fotografii de Yves Leresche şi text de Blaise Willa (Benteli Verlag, Bern, 2002). Cei doi au petrecut câţiva ani în mijlocul comunităţilor de ţigani spre a se familiariza cu viaţa şi obiceiurile lor în vederea realizării unui portret colectiv cât mai veridic.

Au fost organizate şi câteva vizite la expoziţii reprezentative. Astfel, chiar la Agfa Foto-Historama am putut vedea interesanta şi amuzanta expoziţie intitulată *Ich Sehe was, was Du nicht Siehst! Sehmaschinen und Bilderwelten* (Ce văd eu tu n-ai văzut! Dispozitive virtuale şi lumea imaginilor). Această manifestare dădea răspunsul cel mai potrivit la discuţiile din secţiunea a şaptea, care dezbătea natura expoziţiilor pentru că era, în egală măsură, distractivă şi instructivă. Exponatele extrem de variate – de la anamorfoze la maşinării de animaţie primitivă şi teatre de umbre şi lumini orientale până la lanterne magice – proveneau din colecţia Werner Neke, un pasionat al acestor metode arhaice de spectacol popular şi de joc infantil, care a salvat multe aparate şi planşe cu desene puzzle sau deformări de la o iminentă distrugere în faţa aparaturii moderne. Piese din secolele XVIII-XIX reprezentau puncte de mare atracţie pentru public prin ingeniozitatea şi raritatea lor. O altă vizită a fost făcută la moderna clădire a Fundaţiei Culturale SK/Colecţia Fotografică unde se află Arhiva August Sander. Acolo se aflau mai multe expoziţii: *Peisaje şi fotografii arhitectonice de Albert Renger-Patzsch* din colecţia Fritz Schupp; *Fotografii de Lawrence Beck*; *Cartografierea pozei. Despre portretistică şi fotografie*, o foarte interesantă instalaţie compusă din circa 12.000 de portrete realizate de fotografi profesionişti în Liban între 1948 şi 1968. Jocul dintre tipurile meridionale, brune şi mustăcioase, plasate în diverse poziţii, repetate până la stereotipie, fie în studio fie în exterior, la malul mării, pe plajă sau pe stâncile falezei, dădea o secvenţialitate aproape cinematică, preluată şi de un film ce se derula ca un perpetuum mobile pe un ecran. O mare satisfacţie am avut şi la vederea câtorva fotografii de August Sander (1876–1964) precum şi răsfoind cele câteva albume cu imaginile sale din impozanta suită *Oameni ai secolului XX*, organizate tematic pe categorii sociale (muncitori, burghezi, ţărani, intelectuali, declasaţi – aici fiind incluşi estropiaţii, cerşetorii, vagabonzii, mutilaţii de război, arieraţii şi chiar morţii). În 1992 moştenitorii săi au vândut întreaga colecţie Fundaţiei Culturale SK, care astfel şi-a amplificat patrimoniul cu piese de mare valoare documentar-artistică.

Din această expunere nu trebuiesc uitaţi aceia care au depus cele mai mari eforturi pentru reuşita Conferinţei Internaţionale ORACLE, dr. Bodo von Dewitz, curator şef la Agfa Foto-Historama, iniţiator şi organizator al unor majore expoziţii de fotografie istorică însoţite de masive cataloage reunind cercetări definitive în materie, editate sau semnate chiar de el, Ferdinand Brueggemann şi Karin Schuller-Procopovici, distinsă muzeografă de origine română, absolventă a secţiei de Istoria şi Teoria Artei a Institutului de Arte Plastice „N. Grigorescu" (actualmente Universitatea de Arte) din Bucureşti, autoare a unor importante studii despre Szathmari, prin care l-a făcut cunoscut pe acesta în spaţiul de limbă germană al lumii contemporane. Toţi şi-au adus un nemijlocit aport la buna desfăşurare a întâlnirii anuale a istoricilor şi curatorilor de fotografie artistică, făcându-i pe participanţi să regrete că timpul s-a scurs atât de repede şi să-şi promită o sigură revedere la următoarele conferinţe ORACLE.

Adrian-Silvan Ionescu

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN UNGARIA

În perioada 23 septembrie – 6 octombrie 2002 am efectuat un stagiu de documentare la Budapesta, în cadrul programului de schimburi convenit între Academia Română şi Academia Ungară de Ştiinţe. Am lucrat la Biblioteca Naţională Széchényi, biblioteca Institutului de ştiinţe istorice al Academiei Ungare de Ştiinţe şi Arhiva Naţională Maghiară.

Documentarea a privit în principal proiectul de cercetare pe care îl am în lucru la Institutul de istorie "Nicolae Iorga", şi anume *Dunărea de Jos în politica regatului Ungariei în secolele XIII–XIV*. De asemenea, m-au interesat şi alte aspecte ţinând de politica sud-estică a Ungariei în evul mediu, inclusiv raporturile între Ungaria şi Ţara Românească în secolele XIV–XV. Am avut ocazia să parcurg cercetările publicate mai nou în acest domeniu în Ungaria şi în alte ţări, dar şi lucrări şi studii de istorie medievală cu un conţinut ceva mai general, însă utile problematicii de care mă ocup. De asemenea, am parcurs lucrări şi colecţii de documente mai vechi, care nu se află în bibliotecile noastre.

Stagiul în bibliotecile din Budapesta mi-a permis și finalizarea unui articol de istorie medievală, care mai avea nevoie de inserarea unor informații din lucări publicate în secolul al XIX-lea, accesibile doar la Budapesta.

La Arhiva Națională Maghiară am parcurs documente de la mijlocul secolului al XV-lea și am procurat xerocopii ale unora dintre ele. Aceste documente privesc istoria unor familii nobiliare de origine română din Banat și raporturile episcopiei catolice de Cenad cu românii ortodocși. Voi folosi aceste documente în două studii pe care le am în lucru.

Mă simt dator să menționez condițiile de lucru foarte bune care există în bibliotecile și arhiva unde am lucrat.

O latură a stagiului în Ungaria au constituit-o contactele științifice pe care le-am avut cu mai mulți istorici maghiari din domeniul medievisticii.

Viorel Achim

DIN PREOCUPĂRILE FILIALEI CLUJ A COMISIEI DE HERALDICĂ, GENEALOGIE ŞI SIGILOGRAFIE A ACADEMIEI ROMÂNE (1995–2001)

Constituirea, cu trei decenii în urmă, a Comisiei Române de Heraldică, Genealogie și Sigilografie pe lângă Institutul de Istorie "N. Iorga" din București al Academiei Române a reprezentat, fără îndoială, un moment important în revigorarea cercetărilor științifice în domeniul acestor științe speciale ale istoriei. Înainte de toate, s-a oferit un cadru organizat, instituționalizat, cercetărilor respective, care lipsea la noi de multă vreme. Cercul Genealogic Român avusese o viață efemeră, iar Comisia Consultativă de Heraldică din perioada interbelică fusese una de stat, creată din necesitățile de elaborare a noilor steme teritoriale și orășenești din România Întregită și se ocupa mai mult de heraldica vie a timpului și mai puțin de cea istorică.

Actul constitutiv din 12 mai 1971 de la București venea, așadar, să întemeieze un organism științific specializat în perimetrul unor discipline istorice fundamentale pentru cercetarea științifică, dar multă vreme neglijate, și cărora le lipseau publicațiile periodice și posibilitățile de contact instituționalizat cu activitatea și lucrările comisiilor internaționale din domeniu, existente deja în alte țări. Trebuia scoasă de sub obrocul politic mai ales genealogia, marginalizată cu bună știință de autoritățile – inclusiv științifice – ale timpului, ea fiind socotită atunci o disciplină, o știință care se ocupa doar de elite, de marile familii din trecut, de succesiunea lor genealogică, fapt socotit în acel timp cu totul reprobabil.

Din 1990 Comisia Română de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a intrat sub egida Academiei Române, acolo unde își avea locul, ea promovând de pe această platformă științifică cercetările în domeniile specializate ale celor trei științe istorice.

La trei decenii de la înființare se cuvine să apreciem efortul întemeietorilor, începând cu profesorul Mihai Berza, prin care se relua firul întrerupt în 1948 – savantul profesor rostise celebra *Lecție de deschidere a Cursului de Genealogie* la Școala de Arhivistică din București, în decembrie 1944, intitulată *Genealogia – disciplină auxiliară a Istoriei* – și până la cei care participă la întrunirea științifică jubiliară de astăzi.

Urmând o direcție organizatorică firească benefică de întărire a cercetărilor din domeniile celor trei științe speciale ale istoriei în teritoriu, în centrele științifice principale ale țării au luat ființă filiale: la Iași (1993) și Cluj-Napoca (1995). Prezentăm, în context, câteva date bilanțiere din activitatea filialei clujene, pentru a se vedea ce s-a realizat până acum și mai ales ceea ce se intenționează a se face în perioada următoare.

Filiala din Cluj-Napoca a Comisiei a pornit la drum în 1995 cu 14 membri (dintre care 7 genealogiști, 4 heraldiști și 3 sigilografi). Astăzi ea numără 17 membri (7 genealogiști, 5 heraldiști și 5 sigilografi, încercându-se, deci, pe parcurs, echilibrarea cercetărilor în câmpul celor trei domenii). Cele dintâi preocupări ale filialei au vizat *constituirea grupurilor de cercetare* în principalele centre științifice ale provinciei; *întocmirea bibliografiilor* pe cele trei domenii cu referire la istoricul

cercetărilor privitoare la acest spaţiu; *inventarierea surselor* heraldice, genealogice şi sigilografice cu care să se lucreze; *scoaterea şi îngrijirea unui "Buletin" ştiinţific* al filialei.

Astăzi avem în Cluj-Napoca, Sibiu, Târgu Mureş, Braşov, Oradea, Arad, Timişoara specialişti (cadre didactice universitare, cercetători ştiinţifici, muzeografi, arhivişti) antrenaţi în activităţile de depistare a izvoarelor istorice şi de elaborare a studiilor de specialitate pe problematica celor trei ştiinţe istorice speciale. Aceste grupuri de cercetare au difuzat în teritoriu proiectele de cercetare ale filialei şi au lărgit numărul specialiştilor preocupaţi de problematica specială a celor trei domenii.

În alt rând, s-au întocmit bibliografiile, până la zi – la Cluj-Napoca, în cadrul Institutului de Istorie al Academiei Române se elaborează de altfel *Bibliografia Istorică a României* şi există o strânsă colaborare cu această echipă – pentru cele trei domenii, bibliografia privind genealogia găsindu-se în faza finală de redactare. Importante sunt nu numai cercetările din perioada ultimilor 55 de ani, de când avem bibliografia curentă istorică sau din cea interbelică de când beneficiem de bibliografiile întocmite de Ioachim Crăciun (pentru anii 1916–1936) şi Lucia Turc (respectiv 1936–1944), ci şi perioada cu titlurile din periodicele româneşti, ungureşti şi germane de dinainte de 1918, ceea ce permite o imagine destul de amplă asupra cercetărilor ştiinţifice din trecut în materie. Oricum, instrumentul bibliografic trebuie finalizat, pentru a se avea evidenţa – pe cât posibil – completă asupra a ceea ce s-a realizat până acum în cele trei domenii speciale ale istoriei.

Inventarierea izvoarelor istorice – heraldice, genealogice şi sigilografice – trebuia şi ea să constituie o preocupare de început şi de căpătâi a noului organism ştiinţific. În Ardeal există un bogat material informaţional-istoric pe asemenea problematici şi depistarea-inventarierea lui este în curs. Dăm doar câte un exemplu din fiecare dintre cele trei ştiinţe istorice speciale.

La Cluj-Napoca avem una dintre cele mai bogate colecţii de medalii din secolele XVII-XIX, păstrate în Cabinetul Numismatic al Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei. Şefa acestui cabinet, doctoranda în istorie Livia Călian, a fişat, în timp, toate medaliile existente, realizând un extraordinar de extins catalog, cu multe informaţii de *heraldică medalistică,* cercetarea urmând să se finalizeze în curând printr-o teză de doctorat pe care o îndrum.

În privinţa *izvoarelor genealogice* există un bogat material în fondul arhivelor familiale colectate de un secol şi jumătate de Muzeul Ardelean (Erdélyi Muzeum), multe având întocmite genealogiile pe familii, pentru evidenţa succesiunii titlurilor lor nobiliare, a posesiunilor şi proprietăţilor, nu în ultimul rând a actelor doveditoare, de la diplomele de înnobilare şi până la cele de partaj. Între acestea sunt şi diplome şi schiţe de arbori genealogici, spiţe de neam privitoare la familii româneşti sau de origine românească veche.

Pentru *izvoarele sigilografice* s-a elaborat recent o strategie şi de natură practică: din necesitatea elaborării stemelor de localităţi – şi acum s-a coborât la cele de comune – am constituit la Cluj-Napoca o echipă complexă care, pe baza unor comenzi venite de la beneficiari, să realizeze o bază de date pentru fiecare comună (având în componenţă mai multe localităţi). În cele 14 judeţe arondate filialei din Cluj-Napoca a CHGSAR de Comisia Naţională de Heraldică avem 910 comune, dar în realitate vreo 3 000 de sate mai importante. Multe dintre acestea au avut în trecut stemă proprie, simbol heraldic care era reprezentat şi pe sigiliul propriu, şi trecem acum la scanarea impresurilor de pe peceţi aplicate pe documente aflate în fondurile Arhivelor Naţionale. Sperăm, astfel, să avem în final o bogată bază de date, utilă momentului heraldic, şi care va putea fi folosită de cercetătorii domeniilor sigilografiei şi heraldicii istorice.

În privinţa unui "Buletin" periodic al filialei Cluj a comisiei, gândul de la întemeiere s-a împlinit prin apariţia primelor două numere (I-II) pe anii 1995–1996 şi ies acum numerele III-IV pe anii 1997–1998, întârzierea fiind datorată exclusiv penuriei de mijloace financiare. Finalizăm acum numerele V-VI pe anii 1999–2000 şi sperăm astfel să aducem la zi apariţia "Buletinului" ştiinţific al filialei clujene.

Pe parcursul ultimilor ani s-a avut în vedere îndrumarea mai multor cercetători, tineri istorici, pentru studiul problematicii celor trei discipline istorice speciale. Este vorba de studenţi, cu lucrările lor de cerc ştiinţific şi de licenţă, precum şi de doctoranzi, dintre care cinci şi-au susţinut până acum tezele de doctorat, rezultate parţiale ale cercetărilor autorilor lor (Constantin Ittu – Sibiu, Ligia Boldea – Reşiţa, Pál Antal Alexandru – Târgu Mureş, Augustin Mureşan – Arad) fiind publicate în reviste de specialitate ("Arhiva genealogică" din Iaşi, "Buletinul Comisiei HGSAR Filiala Cluj-Napoca" etc.) sau ca volume speciale, altele fiind în curs de publicare; un număr de cinci teze de doctorat se găsesc în faza de definitivare, ele privind sigiliile breslelor meşteşugăreşti (sec. XVII-XIX) din vestul ţării,

sigiliile scaunelor secuieşti, genealogii româneşti transilvănene şi bănăţene din secolele XV-XVII, medalistica transilvăneană.

S-a inaugurat anul trecut colecţia Bibliotheca Genealogica a Filialei Cluj-Napoca a Comisiei HGSAR şi până în septembrie 2001 va apare al doilea număr, aşezat pe o direcţie de cercetare pe care am dezvoltat-o în ultimul timp în cadrul filialei. Titlul volumului în curs de apariţie este *Neamuri şi familii din Rebra (1750–2000)*, la care autorul, profesorul de istorie din localitate, Viorel Rus, a trudit un sfert de veac, finalizând-o acum, sub egida filialei noastre.

Dar, sunt posibile genealogiile ţărăneşti pe 250 de ani în urmă şi asta la nivelul unui sat întreg ? Regretatul Radu Creţianu medita, cu un sfert de veac în urmă într-o comunicare prezentată în cadrul comisiei noastre, asupra utilităţii şi dificultăţilor reconstituirii genealogiilor ţărăneşti. Ce se realizează acum, în cazul Rebrei Năsăudului, prin volumul menţionat?

În ceea ce priveşte Transilvania, avem marea conscripţie fiscală din 1750, prelucrarea ei ştiinţifică fiind în curs la Institutul de Istorie "George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române, unde s-au adus microfilmele după originalele păstrate în Arhivele Naţionale din Budapesta. În depozitele direcţiilor judeţene din România ale Arhivelor Naţionale se află exemplarul entităţii administrativ-teritoriale al conscripţiei, încât el s-a putut consulta de specialişti şi până acum. După înfiinţarea graniţei militare s-a efectuat conscripţia grănicerească de început, din 1765, iar din 1790 s-a ţinut la zi *Registrul (Cadastrul) funciar grăniceresc*, până în 1851, la desfiinţarea graniţei militare. Au fost avute apoi în vedere registrele parohiale, actele (registrele) de stare civilă din secolele XIX–XX.

În jurul anului 1890 preotul din Rebra, Onisim Rotariu, a întocmit o altă mare lucrare genealogică, înregistrând şi prezentând toate familiile din sat existente atunci. După un secol, acelaşi lucru îl realizează profesorul de istorie din localitate, care a urmărit progresiv izvoarele istorice-genealogice şi regresiv, pentru ultima jumătate de secol, nominal şi pe neamuri, întregul sat, elaborând astfel o splendidă lucrare de genealogie tabelară.

Dar, alături de asemenea cercetări şi publicaţii, avem proiectul de editare sau reeditare a unor lucrări mai vechi, îndeosebi din domeniul genealogiei. Astfel, volumele conţinând *Date istorice privitoare la familiile nobile române* şi *Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului* elaborate de academicianul Ioan Cavaler de Puşcariu şi lucrarea lui Andrei Veress despre *Boierii şi nemeşii români din Ardeal şi Ungaria (Diplome. Steme. Genealogie. Note)*, aceasta păstrată în manuscris la Biblioteca Academiei Maghiare de Ştiinţe din Budapesta.

Nu ne îndoim, cercetările de heraldică, genealogie şi sigilografie din cadrul Filialei Cluj-Napoca a Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române vor cunoaşte noi dezvoltări în perioada ce urmează, gândul nostru de recunoştinţă îndreptându-se acum, o dată mai mult, înspre momentul întemeietor – atât de benefic investigaţiei ştiinţifice – de acum trei decenii, moment pe care îl marcăm astăzi.

Nicolae Edroiu

LISTE DES THEMES DU CONGRES DE SYDNEY
(adoptée par l'Assemblée générale du CISH le 2 septembre 2002)
LIST OF THEMES FOR THE SYDNEY CONGRESS
(voted by the General Assembly of ICHS on September 2, 2002)

THEMES MAJEURS (3 séances d'une journée)
MAJOR THEMES (3 one-day sessions)

1. Humanité et nature dans l'histoire
Humankind and Nature in History
a) Écohistoire: théories et approches nouvelles
Ecohistory: New Theories and Approaches
b) Les catastrophes naturelles et leurs suites
Natural Disasters and How They Have Been Dealt With
c) Les sciences de la nature, l'histoire et l'image de l'homme
Natural Sciences, History and the Image of Humankind

2. Mythe et histoire
Myth and History
a) Les mythes fondateurs dans l'histoire et la construction des identités
Foundation Myths in History and the Construction of Identities
b) Mythes, pouvoir, histoire et la responsabilité de l'historien
Myths, Power and History, the Historian's Responsibility
c) Utopie et histoire
History and Utopia
3. Guerre, paix, société et ordre international dans l'histoire
War, Peace, Society and International Order in History
a) Belium justum: Guerres justes, paix injustes? Idées et pratiques discursives
Bellum justum: Just Wars, Injust Peace? Ideas and Discourses
b) Evolution du concept de paix et de ses conditions dans l'histoire
Changing Concepts and Conditions of Peace in History
c) Guerre, violence et genre
War, Violence and Gender

THEMES SPECIALISES
SPECIALISED THEMES

(26 SEANCES D'UNE DEMI-JOURNEE)
(26 HALF-DAY SESSIONS)

1. L'histoire de l'Afrique dans une perspective comparative: nouvelles approches
African History in Comparative Perspective. New Approaches
2. La culture politique en Europe centrale dans le contexte européen et mondial
Political Culture in Central Europe in the European and Global Context
3. La Chine et le monde à l'époque moderne et contemporaine
China and the World in Moderm and Contemporary Period
4. La christianisation: adaptation et appropriation de l'Antiquité au XXIe siècle
Christianisation Adaptation and Appropriation from Antiquity to the Twenty-First Century
5. Choc des cultures et identités : colons et peuples indigènes
Collision of Cultures and Identities: Settlers and Indigenous Peoples
6. Le colonialisme et le postcolonialisme
Colonialism and Postcolonialism
7. La mondialisation économique: perspectives historique et hitoriographiques
Economic Globalization Historical Perspectives and State of Research
8. Les débats autour de la tradition et de la modernité : perspectives transculturelles et historiques
Debates on Tradition and Modernity: Transcultural and Historical Perspectives
9. Les empires du Proche-Orient et de la Méditerranée: Étapes vers la mondialisation?
Empires in the Near East and the Mediterranean Area: Steps to Globalization?
10. Les images du pacifiques
Images of the Pacific
11. Les relations informelles dans l'histoire: parentèle, clientèle, amitié et réseaux sociaux
Informal Relations in Early Modern and Modern Society: Kinship, Patronage, Friendship, Social Networks
12. Médias de masse et transformation de l'espace public
Mass media and the Transformation of the Public Sphere
13. Le rôle de l'expansion de la canne à sucre dans les cinq continents
The Impact of Sugar Cane Expansion on Five Continents
14. Les manuels d'histoire, du récit de la nation des citoyens
Textbooks: from the Narrative of the Nation to the Narrative of Citizens
15. L'histoire des sens
History of the Senses

16. L'Europe des Lumières et communication: expériences régionales et conséquences mondiales
Enlightenment and Communication: Regional Experiences and Global Consequences
17. Construction et déconstruction de l'État-nation: le cas des Balkans
Construction and Deconstruction of the National State: The Case of the Balkans
18. Les rapports christianisme-islam dans l'histoire
Christianity-Islam Relationships in History
19. Les migrations de masse et leurs conséquences économiques, politiques et culturelles
Mass Migrations: Their Economic, Political and Cultural Implications
20. Le regard de l'Europe médiévale sur l'Orient
Medieval Europe Gazes Eastward
21. Modèles des formations de l'État-providence dans un contexte mondial
Models of the Welfare State Formation in the Global Context
22. Religion et espace public
Religion and the Public Sphere
23. La gouvernance des villes dans l'histoire
The Governance of Cities in History
24. Les révolutions au XXe siècle, du général au particulier
Revolutions in the Twentieth Century: The General and the Particular
25. Sport, politique et affaires
Sport, Politics and Business
26. L'instruction publique comme mécanisme d'inclusion et d'exclusion
Education: Mechanism of Inclusion or Exclusion

TABLES RONDES
ROUND TABLES

(20 SÉANCES D'UNE DEMI-JOURNÉE)
(20 HALF-DAY SESSIONS)

1. Enfance et guerre
Children and War
2. La société civile: citoyenneté, genre et espace public
Civil Society: Citizenship, Gender and the Public Sphere
3. Injustice, mémoire et politique: les demandes de réparation
Injustice, Memory and Politics: Cases of Restitutions
4. Les droits de l'homme: universalité dès aspirations et diversité des pratiques dans l'histoire
Human Rights: Universal Claim and Conflicting Practice from a Historical Perpsective
5. Vieillesse et mort
Old Age and Death
6. Les historiens et leurs publics
Historians and Their Audiences
7. L'analyse du discours et la culture populaire revisitées
Discourse Analysis and Popular Culture Revisited
8. Entre les sciences sociales et la littérature: Quelle place pour l'histoire?
Between Social Science and Literature: the Changing Place of History
9. Au-delà du „virage culturel" l'avenir de l'histoire sociale
Beyond the Cultural Turn: The Future of Social History
10. Le corps politique: la politique du corps
Body Politics: The Politics of the Body
11. Histoire, anthropologie et archéologie
History, Anthropology and Archaeology
12. Les dictionnaires et encyclopédies historiques
Historical Dictionaries and Encyclopedias

13. Peuples et sociétés des montagnes: nature et culture
Mountain Peoples and Societies: Nature and Culture
14. La question nationale dans l'intégration et la désintégration de l'URSS. Le rôle de l'historiographie
The National Question in the Integration and Disintegration of the Soviet Union. The Role of Historiography
15. L'histoire et les musées: nouveaux discours?
History and Museum: New Narratives?
16. La persistance des institutions: les interprétations historiques
Persistence of Institutions in a Changing World: Historical Interpretations
17. Le terrorisme comme phénomène historique: concepts, approches et résultats
Terrorism as a Historical Problem: Concept, Approaches, Findings
18. Vies ouvriières: histoire du travail et autobiographies
Working Lives. Labor History and Autobiography
19. L'évolution des réactions devant les inégalités: assentiment et protestation au XIXe et XXe siècles
Inequality, Acquiescence, Protest. Changing Patterns in the Nineteenth and Twentieth Centuries
20. Le souvenir de la „Grande Guerre" à l'approche de son centenaire
Remembering the "Great War". Toward the Centennial of World War One

NOTE ŞI RECENZII

* * * *O istorie a evreilor din România în date*, vol. I, *De la începuturi până la 1919*; vol. II, *De la 1920 până la 1944*, ed. Hary Kuller, Bucureşti, Edit. Hasefer, 2000, 374 + 296 p.

Apărută în anul 2000 la editura Hasefer, lucrarea *O istorie a evreilor din România în date* trasează o serie de coordonate referitoare la evreii din România. Colaboratorii Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România au reuşit, în urma unei documentări dificile despre evreii din România, datorată absenţei unei bogate literaturi de specialitate, să întocmească o cronologie ce permite cunoaşterea evreilor care au trăit de-a lungul secolelor pe pământ românesc. Lucrarea, publicată în două volume, prezintă o serie de informaţii cronologice despre o etnie pe meleagurile româneşti cu câteva secole în urmă şi care s-a dezvoltat de-a lungul veacurilor din punct de vedere numeric, implicându-se, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, în viaţa economică, culturală, juridică, şi nu numai, din România.

Evreii din România au constituit un factor activ în dinamica societăţii româneşti, ei însuşindu-şi limba şi cultura românească, realizând de multe ori o originală simbioză între tradiţia şi cultura iudaică, pe de-o parte, şi spiritualitatea românească, pe de altă parte. Evreii şi-au asumat destinul istoric al poporului român, implicându-se şi participând activ la marile evenimente economice, culturale etc. ale acestei ţări. Potrivit academicianului Nicolae Cajal, „evreii din România, care, în cvasitotalitatea lor, azi, nu mai trăiesc în ţara lor de obârşie, îşi au povestea lor, pilduitoare în multe privinţe. Credinţa mea este că un atare subiect mai poate reţine atenţia nu doar a celor specializaţi în ontologia istorică, ci şi a celor pasionaţi să cunoască o minoritate etnică despre care se vorbeşte atât de mult, dar se ştie atât de puţin".

Primul volum al acestei lucrări cuprinde şi repere cronologice referitoare la istoria universală a evreilor. Prin cunoaşterea ei, cititorul va reuşi să depăşească părerea generală despre acest popor milenar, părere ilustrată foarte bine de către Paul Johson în *O istorie a evreilor*, carte apărută tot la editura Hasefer în anul 1999: „Lumea a avut tendinţa să-i considere pe evrei drept o rasă care s-a autocondus în antichitate şi şi-a consemnat destinul în Biblie; apoi au dispărut timp de mai multe secole şi au reapărut într-un târziu doar ca să fie măcelăriţi de nazişti; dar în cele din urmă şi-au creat un stat al lor, controversat şi înconjurat de state arabe".

Simona Stănescu

M. ORHAN BAYRAK, *Istanbul Tarihi*, Istanbul, Inklâp Kitabevi, 1999, 200 p. + 16 il.

Importanţa istoriei oraşului Istanbul (denumit, înainte de 1453, mai întâi Byzantion, iar apoi Constantinopol) pentru istoria lumii greceşti antice, a Imperiului roman, a Imperiului bizantin, a Imperiului otoman şi a Republicii Turcia, precum şi pentru istoria a numeroase state şi popoare al căror destin s-a împletit cu al acestora, este binecunoscută. În perioada 324–1922 acest oraş a fost, succesiv, capitala a trei imperii (Imperiul roman, Imperiul bizantin şi Imperiul otoman). Aici au domnit, de-a lungul veacurilor, 119 împăraţi – 7 romani, 82 bizantini şi 30 otomani.

Până în prezent s-au publicat numeroase monografii ştiinţifice privind diferite epoci şi aspecte ale istoriei oraşului Istanbul. Totuşi, nu a fost editată o monografie ştiinţifică referitoare la ansamblul istoriei acestui oraş, de la întemeierea sa (în 657 î.Hr., sub denumirea de Byzantion) şi până în prezent. Lucrarea de faţă, elaborată de istoricul militar turc M. Orhan Bayrak (colonel în rezervă), apărută recent la Istanbul, şi-a propus şi a reuşit să umple acest gol.

Cartea lui M. Orhan Bayrak începe cu un *Cuvânt înainte* (p. 3), în care autorul subliniază necesitatea elaborării unei astfel de lucrări şi îşi exprimă speranţa că eforturile sale au fost încununate de succes. În anul 657 î.Hr. coloniştii greci, proveniţi din Megara, au întemeiat – pe locul Constantinopolului şi al Istanbulului de mai târziu – oraşul Byzantion. Istoria acestui oraş grecesc de la întemeiere şi până în anul 324 d.Hr. este relatată, pe scurt, la paginile 7-10 ale acestei lucrări.

„Revista istorică", tom XIV, nr. 1 - 2, p. 285 - 303, 2003

Anul 324 d.Hr. a avut o importanţă decisivă pentru istoria oraşului. Din ordinul împăratului roman Constantin cel Mare (306–337), pe locul vechiului Byzantion şi în împrejurimile acestuia a început construirea oraşului Constantinopol, care, în 330 d.Hr., a devenit capitala Imperiului roman. Această situaţie a durat până în anul 395 d.Hr. (p. 10-12).

În anul 395 d.Hr. Imperiul roman a fost divizat în două părţi. Oraşul Constantinopol a devenit capitala Imperiului roman de răsărit (denumit, apoi, Imperiul bizantin). Astfel a început perioada bizantină (395–1453) a istoriei acestui oraş (p. 12-46). Autorul prezintă mai întâi o sinteză a evoluţiei istorice a Constantinopolului în anii 395–1453 (p. 12-24). Urmează o listă completă a împăraţilor bizantini (p. 24-28). Apoi este descrisă, pe scurt, înfăţişarea urbanistică a Constantinopolului în secolele XIII-XV (p. 28-30). În continuare sunt înşiruite (cu scurte descrieri) principalele edificii clădite în acest oraş în perioada bizantină (p. 30-43) şi este publicată o hartă care indică amplasamentele acestora (p. 38-39). În finalul capitolului dedicat istoriei oraşului în perioada bizantină sunt prezentate, pe scurt, nouă lovituri de palat din cursul acesteia (p. 43-46).

Cel mai amplu capitol al acestei lucrări este dedicat perioadei otomane (1453–1922) din istoria oraşului (p. 47-173). Cucerit de armata otomană, condusă de sultanul Mehmed al II-lea (1451–1481), la 29 mai 1453, oraşul Constantinopol a devenit capitala Imperiului otoman, sub denumirea de Istanbul. Cu toate acestea, denumirea de Constantinopol (*Kostantiniye*) s-a mai păstrat câteva secole în multe documente şi pe numeroase monede otomane. În izvoarele europene denumirea bizantină a oraşului a dispărut, în favoarea celei otomane, de abia în secolul al XX-lea.

Sus-amintitul capitol este împărţit în cinci mari subcapitole. Primul dintre acestea (p. 47-60) sintetizează istoria oraşului otoman Istanbul în epoca din istoria Imperiului otoman denumită „Perioada ascensiunii" (*Yükselme Dönemi*), adică în anii 1453–1579. Cel de-al doilea subcapitol (p. 60-76) prezintă istoria Istanbulului în intervalul 1579–1699. Istoricii turci din secolul al XX-lea numesc acest interval al istoriei otomane „Perioada stagnării" (*Duraklama Dönemi*). În continuare autorul înfăţişează istoria acestui oraş în „Perioada declinului" (*Gerileme Dönemi*), adică în anii 1699–1792 (p. 76-91). În mod firesc, evocarea istoriei Istanbulului în vremea în care a fost capitala Imperiului otoman se încheie cu sintetizarea evoluţiei acesteia în intervalul 1792–1922 (p. 91-138), cunoscut sub denumirea de „Perioada destrămării" (*Dağılma Dönemi*).

În cadrul celor patru subcapitole menţionate autorul, referindu-se doar tangenţial la ansamblul istoriei Imperiului otoman, oferă numeroase informaţii privind evoluţia urbanistică, demografică, etnică, economico-socială, cultural-religioasă, administrativă şi instituţională a Istanbulului în perioadele respective. Sunt subliniate şi strânsele legături economice ale Istanbulului otoman (foarte importante pentru aprovizionarea acestuia) cu Moldova, Ţara Românească, Dobrogea şi Bugeacul.

Capitolul dedicat istoriei Istanbulului otoman se încheie cu un foarte util subcapitol conţinând o serie de informaţii generale privind această etapă a evoluţiei oraşului de pe malurile Bosforului (p. 138-173). Sunt prezentate o listă completă a celor 30 de sultani otomani care au domnit aici în perioada 1453–1922, o listă a edificiilor ctitorite de sultanii otomani la Istanbul, o listă a mausoleelor (*türbe*) acestor suverani, o listă a edificiilor ctitorite în oraş de marii viziri, o listă a apeductelor otomane din capitală şi din împrejurimi, o listă a cartierelor Istanbulului otoman şi a satelor de pe malurile Bosforului, o listă a insulelor aflate în Marea Marmara în apropiere de Istanbul, o listă a primarilor acestui oraş în intervalul 1855–1922, precum şi o listă cuprinzând denumirile şi anii de construcţie a 77 de edificii clădite în perioada otomană. Acest subcapitol se încheie cu o colecţie de citate despre Istanbulul otoman culese din lucrări literare şi istorice otomane şi occidentale.

Istoria Istanbulului ca oraş al Republicii Turcia (proclamată la 29 octombrie 1923) este evocată în ultimul capitol al acestei cărţi (p. 174-197). Prezentarea istoriei acestui celebru oraş se opreşte în anul 1996. Capitala Republicii Turcia a fost, chiar din momentul proclamării sale, oraşul Ankara. Istanbulul a rămas doar capitala regiunii (*il*) omonime, una din cele 67 de regiuni administrative ale Republicii Turcia. Totuşi, cu excepţia domeniului politic, oraşul Istanbul a fost şi este cel mai important oraş al Turciei moderne.

Capitolul amintit este divizat în două subcapitole. Primul (p. 174-191) sintetizează istoria Istanbulului în anii 1923–1996. Materialul este organizat pe rubrici, fiecare dintre acestea abordând istoria oraşului în perioada în care Republica Turcia a fost condusă de un anumit preşedinte. Respectivii preşedinţi au fost următorii: Mustafa Kemal Atatürk (1923–1938), Ismet Inönü (1938–1950), Celâl Bayar (1950–1960), Ahmet Gürsel (1960–1966), Cevdet Sunay (1966–1973), Fahri

Korutürk (1973–1980), Kenan Evren (1980–1989), Turgut Özal (1989–1993) şi Süleyman Demirel (1993–2000). Sunt prezentate numeroase informaţii privind dezvoltarea economico-socială, demografică, urbanistică, administrativ-teritorială, instituţională, culturală şi tehnico-ştiinţifică a Istanbulului în perioada 1923–1996. De asemenea, sunt înfăţişate date despre principalele activităţi politice desfăşurate în acei ani în oraşul de pe malurile Bosforului. În acelaşi timp sunt menţionate cele mai importante catastrofe naturale, accidente şi acte de violenţă care au afectat Istanbulul. O dovadă elocventă a rolului oraşului în viaţa Turciei o reprezintă creşterea foarte rapidă a populaţiei după anul 1923. Astfel, în 1927 acest oraş avea aproximativ 700.000 de locuitori. În 1950 în Istanbul locuiau cu puţin peste 1 milion de persoane. După douăzeci de ani, în 1970, oraşul avea 2.132.000 de locuitori. În 1990 în Istanbul domiciliau 6.620.000 de persoane. Menţionăm că în prezent se estimează că acest oraş are peste 10 milioane de locuitori. Pentru comparaţie, precizăm că în 1927 Republica Turcia avea aproximativ 14 milioane de locuitori. În prezent numărul locuitorilor acestei ţări este de aproximativ 70 de milioane. O altă dovadă privind importanţa covârşitoare a Istanbulului în cadrul Republicii Turcia este şi faptul că majoritatea posturilor turceşti de televiziune cu acoperire naţională îşi au sediul în acest oraş. De asemenea, în rândul oraşelor din Turcia, la Istanbul se înregistrează cel mai mare volum de mărfuri comercializate şi de mărfuri tranzitate. Adăugând la toate acestea şi poziţia strategică a Istanbulului, de punte între Europa şi Asia, precum şi între Marea Neagră şi Marea Mediterană, înţelegem şi marea importanţă internaţională (inclusiv pentru România) a acestui oraş.

Cel de-al doilea subcapitol (p. 191-197) al capitolului conţine liste complete pentru perioada 1923–1996 ale deputaţilor trimişi de regiunea Istanbul în Marea Adunare Naţională a Turciei, ale senatorilor desemnaţi (în anii 1961–1980) pentru Senatul Turciei, ale guvernatorilor acestei regiuni şi ale primarilor oraşului Istanbul. Citind aceste liste, întâlnim numeroase nume de celebri oameni politici, scriitori şi istorici turci din acea vreme (Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura, Ahmed Rasim, Adnan Adıvar, Ali Fuad Cebesoy, Fuad Köprülü, Adnan Menderes, Turgut Özal, Tansu Çiller, Bülent Ecevit, Recep Tayyip Erdoğan etc.).

Cartea lui M. Orhan Bayrak se încheie cu o *Bibliografie selectivă* (p. 198-199), care conţine titlurile a 61 de cărţi (originale sau traduceri), publicate în limba turcă, privitoare la istoria oraşului Istanbul, precum şi cu 16 pagini de ilustraţii. Acestea din urmă conţin fotocopiile a 14 hărţi (din secolele XV-XX) ale Istanbulului şi Bosforului, precum şi a două acuarele (din secolul al XIX-lea) reprezentând zone importante ale acestui oraş. Precizăm că în textul propriu-zis al cărţii se află şi o serie de ilustraţii (fotografii, acuarele şi gravuri) care redau edificii, peisaje şi aspecte din viaţa cotidiană aparţinătoare perioadelor bizantină şi otomană.

Principalul merit al acestei cărţi este faptul că ea umple un gol nu numai în istoriografia turcă, ci şi în istoriografia internaţională. După cum am arătat, aceasta este prima monografie ştiinţifică care abordează ansamblul istoriei oraşului Istanbul, de la întemeierea sa şi până în prezent. Lucrarea este bine documentată, clară, precisă şi concisă, oferind atât istoricilor, cât şi publicului larg, posibilitatea unei orientări rapide în vasta şi fascinanta istorie a acestui celebru oraş.

Desigur, o astfel de lucrare este întotdeauna perfectibilă. Ca lipsuri, menţionăm o sumară tratare (în doar 5 pagini) a perioadei prebizantine a istoriei Istanbulului, precum şi omiterea completă, din *Bibliografia selectivă*, a lucrărilor publicate în limbi de circulaţie internaţională (netraduse în limba turcă). De asemenea, considerăm că ar fi fost necesare adăugarea unui indice şi îmbogăţirea materialului ilustrativ.

În concluzie, în pofida lipsurilor amintite, această carte elaborată de istoricul turc M. Orhan Bayrak este o lucrare utilă tuturor istoricilor care se ocupă de istoria Imperiului bizantin, a Imperiului otoman şi (sau) a Republicii Turcia, precum şi a statelor şi popoarelor cu care acestea au venit în contact. De aceea, ar fi binevenită traducerea sa într-o limbă de circulaţie internaţională sau chiar în limba română.

Adrian Tertecel

CONSTANTIN BURAC, *Ţinuturile Ţării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Edit. Academica, 2002, III + 650 p. + 26 hărţi.

Volumul semnat de Constantin Burac reprezintă versiunea publicată a lucrării sale de doctorat şi aduce prin informaţia pe care o cuprinde o contribuţie importantă la desluşirea istoriei ţinuturilor Ţării Moldovei. Potrivit părerii prof. univ. dr. Ioan Caproşu, care semnează *Prefaţa* lucrării (p. I-III):

„Cercetătorul are la îndemână acum o lucrare necesară şi de mult aşteptată privitoare la organizarea administrativ-teritorială a Țării Moldovei, ce oferă o imagine adecvată asupra unui ansamblu de structuri medievale, cu desluşiri de natură să înlesnească investigaţia istoriografică".

Organizarea administrativ-teritorială a însemnat pentru domnii ţărilor române o preocupare importantă în politica internă, necesară realizării unui sistem închegat de apărare a tinerelor state şi asigurării de venituri pentru visteria domnească, iar mai târziu pentru plata tributului către Poartă. Procesul de organizare administrativă a statelor medievale româneşti a pornit de la străvechile structuri teritoriale, cunoscute în izvoarele istorice sub numele de „cnezate", „ţări", „câmpuri" ş.a., care se conduceau după obiceiul pământului. Fenomen complex, această organizare a cunoscut forme şi modalităţi specifice. Prezent încă de la constituirea lor, acest fenomen, pe măsura cristalizării organizării de stat, a fost perfecţionat etapă cu etapă, generalizându-se sub forma unor structuri teritoriale şi fiscale cunoscute sub diferite denumiri: „ţinuturi" în Moldova, „judeţe" în Ţara Românească, „districte" în Transilvania. Existenţa acestor unităţi administrative a devenit o componentă esenţială a vieţii medievale româneşti.

În *Introducere* (p. 1-4) autorul explică: „Demersul nostru ştiinţific se circumscrie importanţei ce o prezintă din punct de vedere istoric apariţia şi formarea ţinuturilor, precum şi etapele parcurse de acestea de-a lungul întregii perioade medievale, determinate, în principal, de evoluţia economică şi extinderea stăpânirii otomane asupra teritoriilor româneşti est-carpatice. Structura lucrării noastre, în funcţie de această problematică, s-a impus de la sine, reţinând din complexitatea organizării administrativ-teritoriale şi fiscale doar nuanţarea de către izvoarele documentare care înregistrează schimbările produse în structura numerică a ţinuturilor şi descrierea hotarelor acestora cât ne-a îngăduit economia capitolelor, ca urmare a exigenţelor la care autorul este constrâns de limitarea spaţiului tipografic."

Capitolul I se intitulează *Forme de organizare a populaţiei de la est de Carpaţii Orientali* (p. 5-56) şi este structurat în doua subcapitole: *Unităţi socio-teritoriale în spaţiul românesc est-carpatic până în a doua jumătate a secolului XIV* (p. 5-22) şi *Forme de organizare administrativ-teritorială a populaţiei româneşti est-carpatice în a doua jumătate a secolului XIV* (p. 23-56).

Apariţia şi formarea ţinuturilor (sfârşitul secolului al XIV-lea – domnia lui Ştefan cel Mare) (p. 57-221) constituie capitolul al II-lea. În această secţiune a volumului autorul face un istoric al ţinuturilor moldoveneşti *Suceava* (p. 57-65), *Tetina-Cernăuţi* (p. 66-82), cu o serie de consideraţii referitoare la Ţara Sepeniţului (p. 66-76) şi o bogată informaţie în legatură cu formarea ţinutului Tetina-Cernăuţi (p. 77-82), *Hotin* (p. 83-86), *Dorohoi* (p. 86-90), *Neamţ* (p. 91-102), *Hârlău* (p. 103-109), *Bacău* (p. 110-114), *Trotuş* (p. 115-120), *Adjud* (p. 121-125), *Roman* (p. 126-132), *Cârligătura* (p. 133-135), *Iaşi* (p. 136-145), *Vaslui* (p. 146-150), *Tutova* (p. 151-154), *Bârlad* (p. 155-157), *Tecuci* (p. 158-164), unde autorul descrie formaţiunea tecuceană (p. 158-160) şi formaţiunea Olteni (p. 161-164), *Covurlui* (p. 165-171), *Soroca* (p. 172-176), *Orhei* (p. 177-182), *Fălciu* (p. 183-188), *Horincea* (p. 189-193), *Lăpuşna* (p. 194-198), *Tigheci* (p. 199-201), *Putna* (p. 202-205), *Tighina* (p. 206-211), *Chilia* (p. 212-215), *Cetatea Albă* (p. 216-221).

Problematica capitolului al III-lea, intitulat *Evoluţia ţinuturilor până la Vasile Lupu* (p. 222-388), este abordată de autor sub două aspecte: în primul rând cel al evoluţiei numerice a ţinuturilor Moldovei până la Vasile Lupu (p. 222-235), urmărită până la jumătatea secolului al XVI-lea (p. 222-228), după a doua jumătate a secolului al XVI-lea (p. 228-234) şi de la Mihai Viteazul (p. 234-247); în al doilea rând autorul îşi propune descrierea hotarelor ţinuturilor (p. 248-288) *Suceava* (p. 248-259), *Tetina-Cernăuţi* (p. 260-263), *Hotin* (p. 264-267), *Neamţ* (p. 268-275), *Dorohoi* (p. 276-283), *Hârlău* (p. 284-288), *Cârligătura* (p. 289-292), *Bacău* (p. 293-297), *Trotuş* (p. 298-300), *Roman* (p. 302-307), *Iaşi* (p. 308-317), *Vaslui* (p. 318-325), *Tecuci* (p. 326-338), *Adjud* (p. 338-339), *Putna* (p. 340-343), *Tutova* (p. 344-347), *Bârlad* (p. 348-351), *Fălciu* (p. 352-357), *Covurlui* (p. 358-361), *Horincea* (p. 362-363), *Soroca* (p. 364-367), *Lăpuşna* (p. 372-382), *Tigheci* (p. 383-388).

În capitolul al IV-lea, *Evoluţia ţinuturilor în perioada dintre domnia lui Vasile Lupu şi reformele lui Constantin Mavrocordat* (p. 389-400), autorul prezintă evoluţia istorică a structurii ţinuturilor din Moldova, subliniind faptul că aceasta s-a produs în concordanţă cu dezvoltarea istorică, economică, socială şi politică a Ţării Moldovei. Analiza critică a izvoarelor istorice şi capacitatea autorului de a integra pe parcursul lucrării toate informaţiile de natură să dea substanţă concluziilor ştiinţifice şi credibilitate ipotezelor sale au contribuit esenţial la realizarea unui demers ştiinţific în concordanţă cu importanţa temei şi la nivelul exigenţelor ştiinţifice actuale.

Spaţiul dedicat *Anexelor* (p. 427-646) este extrem de generos. Această parte a lucrării cuprinde *Lista aşezărilor din ţinuturile Ţării Moldovei până la jumătatea secolului al XVIII-lea atestate documentar* şi *Harta hotarelor ţinuturilor Ţării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea.*

Harta administrativă menţionată mai sus, la care se adaugă 25 de hărţi ţinutale realizate pe baza documentelor cunoscute până acum „îi dau posibilitatea medievistului – scrie prof. univ. dr. Ioan Caproşu – să desluşească sau să intuiască importanţa unor momente din procesualitatea istorică a perioadei de construcţie statală la est de Carpaţi, pentru care documentele interne lipsesc; unele dintre aceste hărţi reclamă parcă de la sine a fi «citite» în succesiunea lor firească «de la munte până la mare» pentru cunoaşterea, pe această cale, a împrejurărilor ce au consfinţit desăvârşirea statală a Ţării Moldovei."

Lucrarea semnată de Constantin Burac, studiu cuprinzător asupra organizării administrative a Ţării Moldovei, reprezintă un real instrument de lucru pentru cercetătorul interesat, împlinind o necesitate istoriografică de mult resimţită.

Andreea Atanasiu

EUGEN DENIZE, *Românii între Leu şi Semilună. Războaiele turco-veneţiene şi influenţa lor asupra Ţărilor Române (secolele XV-XVI)*, Târgovişte, Edit. Cetatea de Scaun, 2003, 168 p.

Eruditul cercetător Eugen Denize, un atent observator al relaţiilor dintre români şi influenta republică din peninsula italică, Veneţia, a căutat să sintetizeze aceste legături timpurii – decelate încă din secolul al XV-lea – în cadrul unei monografii menite a scoate în evidenţă importanţa lor istorică în cadrul mai larg al raporturilor cetăţii lagunelor cu opresivul Imperiu otoman. Într-adevăr, în epoca abordată de autor – veacurile XV-XVI – ţările române gravitau între două centre de putere – tabăra creştină alcătuită în special de regatul feudal maghiar şi apoi de cel polon şi duşmanul "ereditar" turcii osmanlâi, propovăduitori ai Islamului. Aceste puteri continentale s-au înfruntat în această perioadă, îndeosebi statul ungar şi imperiul sultanilor, cu variate sorţi de izbândă, dar balanţa victoriei a înclinat cel mai adesea în favoarea otomanilor aflaţi în plină expansiune. Dacă aceasta era situaţia pe uscat, în schimb pe mare s-au desfăşurat ciocnirile dramatice între republica Veneţiei şi osmanlâii cotropitori, disputându-şi dominaţia asupra bazinului răsăritean al Mării Mediterane şi cel pontic, pe rămăşiţele Imperiului bizantin aflat în prag de colaps. De aceea, autorul s-a preocupat de impactul înregistrat de înfruntările veneto-otomane în sud-estul european şi în special în ţările române, care luptau pentru supravieţuire şi nu aveau un aliat de bază sau permanent în monarhiile creştine, mai ales în regatul polono-lituanian, care şi-a mijlocit relaţiile cu Poarta, urmărind alte obiective în spaţiul germano-ruso-baltic. Impactul conflictelor veneto-otomane urmează un ritm crescendo de la cruciada eşuată de la Nicopole (1396) până la războaiele duse de Ştefan cel Mare împotriva Porţii, când ating apogeul, pentru ca după 1504 să se anemieze şi să scadă continuu, în pofida unor scurte zvâcniri în perioada lui Petru Rareş şi Ioan Vodă cel Viteaz, iar la sfârşitul secolului XVI să se estompeze complet, întrucât republica lagunelor n-a mai participat la "Războiul cel lung", acea coaliţie creştină patronată de Habsburgi şi Sf. Scaun între 1593–1606. Lucrarea este împărţită în cinci capitole de sinteză – dintre care cel firesc de o întindere mai mare este al IV-lea, tratând epoca lui Ştefan cel Mare – urmărind impactul relaţiilor veneto-otomane asupra ţărilor române între Nicopole şi Lepanto, cu o fază ascendentă, urmată apoi de o continuă scădere.

În capitolul I domnul Denize urmăreşte fazele cuceririi Balcanilor de către otomani şi încercările de stăvilire a înaintării lor prin cruciada creştină, eşuată complet în urma înfrângerii categorice suferite la Nicopole (1396), dată când Veneţia se hotărăşte să intervină împotriva invadatorilor, dar acţiunile ei contra lor în perioadele de timp următoare sunt aleatorii, în funcţie de interesele ei politice şi economice imediate. Asistăm şi la răsturnări de alianţe atunci când poziţiile Veneţiei erau contracarate de bizantini, regatul maghiar sau de rivalii genovezi. De aceea autorul arată că asistăm şi la rezultate variate în privinţa ţărilor române. Atunci când otomanii se aflau supuşi presiunilor adversarilor săi continentali şi ale Veneţiei pe mare, românii înregistrează succese, mai ales în perioada lui Mircea cel Bătrân, iar când turcii sunt liberi, ai noştri pierd Dobrogea şi suferă înfrângeri mai ales în anii '20 ai secolului al XV-lea. Cucerirea Salonicului de către sultanul Murad al II-lea în 1430 sileşte din nou pe veneţieni la pace, ca un sinistru preambul la căderea Imperiului bizantin.

În capitolul al III-lea domnul Denize prezintă evoluţia generală a Balcanilor şi ţărilor române în lumina evenimentelor ce s-au petrecut în răstimpul 1430–1456, epocă dominată de rezistenţa antiotomană strălucită opusă de creştini, sub conducerea viteazului voievod al Transilvaniei Iancu de Hunedoara, care şi-a asigurat alianţa şi colaborarea regilor maghiari Vladislav I şi Ladislau V Postumul. În această epocă autorul lucrării insistă asupra faptului că otomanii au depus toate eforturile pentru ocuparea Constantinopolului şi lichidarea Imperiului bizantin, ceea ce a determinat, în cele din urmă, şi reacţia adversă a Veneţiei, este drept ezitantă şi fluctuantă, dar totuşi, în unele privinţe, eficace. "Campania cea lungă" a lui Iancu de Hunedoara din 1443–1444, ce-şi subordonase în mare măsură şi ţările române, a îngrădit momentan înaintarea turcească, dar nerăbdarea regelui Vladislav I şi a Veneţiei de a continua în condiţii improprii războiul conceput şi susţinut fără o coordonare militară riguroasă a participanţilor, după cum dovedeşte domnul Denize, duce la dezastrul de la Varna (1444), care pune capăt speranţei creştinilor de a mai salva practic Bizanţul. Într-adevăr, în faţa lipsei de coeziune a adversarilor creştini, otomanii sub conducerea viguroasă a sultanului Mehmed al II-lea reuşesc să cucerească Constantinopolul şi să pună capăt existenţei Imperiului bizantin (29 mai 1453). Repercusiunile au fost grave şi pentru ţările române, arată autorul, accentuându-se dependenţa Ţării Româneşti şi instaurarea sistemului tributar şi asupra Moldovei. Veneţia a trebuit să menţină pacea cu turcii în condiţii de inferioritate, acceptând acum desfăşurarea comerţului bilateral în funcţie de interesele şi condiţiile puse de otomani. Totuşi, ultima victorie strălucită, înaintea morţii, a lui Iancu de Hunedoara împiedicând cucerirea Belgradului de către turci la 1456, întârziind marşul spre Europa centrală cu mai bine de o jumătate de veac, ca şi rezistenţa oferită de Vlad Ţepeş în Ţara Românească şi preluarea Chiliei de către Moldova lui Ştefan cel Mare (1465) au stăvilit, până la un punct, expansiunea otomană în Europa continentală, afirmă domnul Denize, obligându-l pe Mehmed al II-lea să se concentreze asupra cuceririi rămăşiţelor Imperiului bizantin în Moreea, arhipelag şi Trapezunt. În răstimpul acesta, contradicţiile între Veneţia şi otomani s-au accentuat, încât războiul între ei a devenit inevitabil iar marea confruntare s-a desfăşurat între 1467–1479.

Capitolul al IV-lea este dedicat de autor impactului conflictului de lungă durată turco-veneţian din a doua jumătate a secolului al XV-lea asupra ţărilor române în perioada de glorie a domniei lui Ştefan cel Mare. Autorul arată în mod incontestabil că acţiunile militare ale lui Ştefan – ofensive sau defensive – împotriva turcilor au fost facilitate de dificultăţile pe care aceştia le întâmpinau în îndelungatul război cu republica lagunelor, în special între 1467–1479, deşi practic veneţienii – în afara sprijinului moral – n-au acordat nici un ajutor moldovenilor. Victoria de la Vaslui din ianuarie 1475, eşecul marii ofensive iniţiate de Mohamed al II-lea în 1476 s-au datorat aproape exclusiv geniului militar al domnului moldovean, lipsit de sprijin extern, în afara încurajărilor verbale primite de la Sf. Scaun şi ţările creştine, insistă domnul Denize. Deşi perioada cunoaşte o intensă activitate diplomatică desfăşurată între Suceava şi Veneţia, prin schimb de soli, rezultatele practice au fost aproape nule. De accea încercările lui Ştefan de a se impune şi în Ţara Românească şi a putea rezista în mod eficace pe durată largă împotriva pericolului otoman s-au încheiat printr-un insucces, arată autorul. Încheierea păcii între Veneţia şi Poartă la 25 ianuarie 1479 confirmă pierderea de poziţii teritoriale a Veneţiei faţă de Imperiul otoman, putând să-şi desfăşoare comerţul în Mediterana orientală şi bazinul pontic doar în condiţiile impuse de turci. Ştefan cel Mare şi-a îndreptat atunci privirile spre aşa-numita "cruciadă de la Otranto" – neincluzând Veneţia – în răstimpul 1481–1483, dar în 1484 sultanul Baiazid al II-lea a atacat prin surprindere Chilia şi Cetatea Albă, cucerindu-le după scurte asedii. Autorul arată că pierderea celor două cetăţi a lovit grav interesele strategice şi economice ale Moldovei, lipsită acum de ieşirea la mare. O ultimă încleştare războinică între Veneţia şi otomani între 1497–1503 nu face decât să confirme slăbiciunea republicii dogilor, care continuă să piardă teritorii în Balcani şi arhipelag în favoarea turcilor şi să-şi subordoneze comerţul intereselor lor. De asemenea, eforturile depuse de Ştefan cel Mare de a recuceri Chilia şi Cetatea Albă între 1501–1502 s-au încheiat printr-un eşec şi domnul Moldovei s-a resemnat cu plata tributului anual de 4.000 ducaţi către Poartă şi respectarea *status-quo*-ului instaurat după 1484. Domnul Denize apreciază că deşi războaiele veneto-turce n-au fost încununate de succes, confirmând decăderea cetăţii lagunelor, totuşi ele au avut un impact pozitiv asupra luptei de apărare a Moldovei sub Ştefan cel Mare împotriva pericolului turcesc, dând posibilităţi ţării să se afirme pe plan politic şi militar şi să se facă cunoscută în Apus prin intervenţia diplomatică a Veneţiei, utilă măcar din punct de vedere propagandistic.

Ultimul capitol al lucrării este dedicat scăderii importanţei relaţiilor turco-veneţiene asupra situaţiei internaţionale a spaţiului românesc în secolul al XVI-lea, odată cu accentuarea ofensivei

otomane spre Europa centrală, prin căderea Ungariei şi transformarea Transilvaniei în voievodat dependent Porţii, ca şi accentuarea dominaţiei otomane în principatele extracarpatice. La rândul ei, Veneţia cunoaşte o anumită restrângere a sferelor de interes în comparaţie cu alte state contemporane din Europa occidentală, care cunosc o nouă expansiune prin accesul la Oceanul Atlantic, Lumea Nouă, ocolirea Africii şi pătrunderea comercială spre India şi Extremul Orient, zone rămase inaccesibile republicii dogilor, mărginită a-şi exercita comerţul doar în Levant şi Mediterana orientală, evident în condiţiile impuse de otomani. Imperiul otoman sub sultanii Soliman I şi Soliman Magnificul se extinde până în nordul Africii, devenind tricontinental şi constituie singura "superputere" a epocii alături de Imperiul habsburgic unit la un moment dat şi cu Spania şi posesiunile ei coloniale în timpul domniei lui Carol Quintul. Deşi relaţiile între Veneţia şi Poartă sunt paşnice şi relativ benefice din punct de vedere economic pentru ambele părţi, autorul arată că pretenţiile turcilor de a-şi extinde dominaţia asupra tuturor posesiunilor veneţiene din arhipelag şi coasta răsăriteană a Adriaticii duc la stricarea relaţiilor şi la atragerea Veneţiei în alianţă cu Carol Quintul, Sf. Scaun şi Ungaria ferdinandistă, alianţă la care se alătură şi Petru Rareş din Moldova, dornic de a scutura dominaţia otomană după insuccesul înregistrat în Polonia în încercarea de a recuceri Pocuţia. Sultanul Suleiman a ripostat energic, dând lovitura puternică coaliţiei slab închegate. Moldova lui Petru Rareş, izolată şi înconjurată de puteri ostile, a fost scoasă din luptă iar flota veneţiană neutralizată prin lupta indecisă de la Prevesa. Domnul Denize demonstrează astfel că Veneţia a fost silită la pace în 1540, pierzând din nou teritorii şi plătind tribut, dar a putut să-şi menţină comerţul în Levant şi bazinul răsăritean al Mediteranei în condiţii, deşi subordonate Porţii, suportabile. În schimb, autorul arată că pentru Moldova înfrângerea lui Petru Rareş a fost catastrofală, ţara pierzând Bugeacul şi Tighina şi cunoscând o certă înăsprire a condiţiilor de vasalitate. Cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea constituie o epocă de înăsprire a dominaţiei otomane în ţările române, sub raport politic şi economic, pendulările lor între Habsburgi şi Poartă încheindu-se fără nici un rezultat practic în afara întăririi şi asupririi turceşti. Un nou conflict veneto-otoman între 1570–1573 cu participare spaniolă, descris de domnul Denize, se încheie indecis, în pofida splendidei victorii creştine de la Lepanto din 7 octombrie 1571, rămasă fără urmări, ba dimpotrivă în 1571 otomanii izbutind să cucerească Ciprul. Dacă domnii din ţările române Alexandru al II-lea Mircea şi Bogdan Lăpuşneanu, ca şi Ştefan Báthory, principele Transilvaniei, au încercat să reziste presiunilor tot mai accentuate ale Porţii prin mijloace diplomatice, arată domnul Denize, totuşi un domn al Moldovei, Ioan Vodă cel Viteaz, a încercat şi calea ripostei militare. Epopeea lui Ioan Vodă – înfruntând singur un duşman numeros şi puternic – s-a încheiat tragic, deoarece veneţienii înfrânţi, pierzând Ciprul, Dulcigno, Sopot şi Antinari s-au resemnat şi au încheiat pacea încă de la 7 martie 1573, plătind tribut, spre a-şi apăra comerţul în Mediterana orientală. Zdrobirea şi moartea eroică a lui Ioan Vodă au pus capăt rezistenţei armate a românilor până la marea ridicare sub Mihai Viteazul. Dar Veneţia n-a mai jucat nici un rol, artă domnul Denize, deoarece cu puterea flotei mult diminuată şi prestigiul în scădere, republica dogilor s-a abţinut de a mai participa la vreun conflict armat împotriva turcilor iar în timpul "războiului cel lung" (1593–1606), care a opus pe Habsburgi şi ţările române Porţii otomane, ea a stat de o parte.

Concluziile autorului acestei monografii sunt pertinenete. Domnul Denize arată că "relaţiile şi războaiele turco-veneţiene au influenţat situaţia politică a ţărilor române mai ales în secolul al XV-lea, atunci când Veneţia putea să susţină cu forţe aproximativ egale, confrntările cu Imperiul otoman. În secolul următor influenţa lor scade, deoarece Republica nu mai putea să facă faţă puterii militare otomane şi căuta să-şi apere interesele comerciale din Levant pe alte căi şi prin alte mijloace. Totuşi, raporturile turco-veneţiene, atât din secolul al XV-lea, cât şi din secolul al XVI-lea au jucat un rol important pentru situaţia politică internaţională a spaţiului românesc, au îngreunat-o sau au uşurat-o în funcţie de poziţia Veneţiei în cadrul lor". Nu pot fi decât de acord cu aceste concluzii, bazate pe interpretarea corectă a izvoarelor şi a unui vast material bibliografic utilizat cu spor şi competenţă. Lucrarea domnului Eugen Denize este scrisă accesibil pentru marele public, dar interesează prin interpretarea competentă a izvoarelor şi bibliografiei de rigoare şi pe specialişti.

Paul Cernovodeanu

ADRIAN-SILVAN IONESCU, *Penel şi sabie. Artişti documentarişti şi corespondenţi de front în Războiul de Independenţă (1877–1878)*, Bucureşti, Edit. Biblioteca Bucureştilor, 2002, 256 p.+il.

Relativ recent, în anul în care România a aniversat, cu inexplicabilă discreţie, 125 de ani de la cucerirea independenţei de stat, a apărut la Editura Biblioteca Bucureştilor o deosebit de importantă lucrare dedicată artiştilor documentarişti şi corespondenţilor de front din timpul războiului de la 1877–1878, intitulată în mod inspirat *Penel şi sabie*. Autorul, Adrian-Silvan Ionescu, cunoscut cercetător al istoriei artelor, costumului, fotografiei, vieţii cotidiene în general, din secolul al XIX-lea şi nu numai, a dezvoltat acest subiect, susţinut şi ca teză de doctorat, analizând în detaliu activitatea artiştilor care au însoţit trupele diverşilor beligeranţi pe fronturile de luptă din Bulgaria. Aceştia trimiteau revistelor pe care le reprezentau schiţe menite să ilustreze relatările despre mersul operaţiunilor militare, înfăţişând publicului larg grozăviile războiului, dar şi aspecte legate de oamenii şi locurile, adesea exotice, pe care le întâlneau.

Autorul abordează în lucrarea sa un subiect aparent cunoscut, imagistica Războiului de Independenţă, destul de mult utilizată în ultimele decenii, cu precădere în lucrările sau studiile dedicate centenarului independenţei României. Din păcate, în majoritatea lucrărilor cu acest subiect ilustraţia de epocă (gravuri, fotografii) era folosită ca o simplă anexă a textului, comentariile care o însoţeau fiind de multe ori eronate, din ignoranţă sau superficialitate. Spre exemplu, unele ilustraţii înfăţişau ostaşi infanterişti ruşi în campania din Bulgaria, iar legenda îi prezenta ca soldaţi români ori aceleaşi imagini erau localizate şi periodizate diferit într-o lucrare sau alta. Mai mult, informaţiile greşite erau preluate fără discernământ, alegerea ilustraţiei fiind lăsată uneori la latitudinea redactorilor din edituri. Aceştia utilizau sursele cele mai accesibile: imaginile de război prezentate deja în alte lucrări, astfel încât greşelile se perpetuau la nesfârşit.

Din fericire, în urma apariţiei cărţii lui Adrian-Silvan Ionescu există toate premisele ca nedorita stare de lucruri să înceteze. *Penel şi sabie* oferă pentru prima dată cercetătorului interesat de Războiul de Independenţă o informaţie completă şi precisă privind ilustraţiile acestui important moment al istoriei naţionale. Autorul întruneşte în persoana sa un fin critic de artă şi un documentat istoric, care are avantajul de a fi cercetat şi studiat un vast material documentar, completat de izvoare inedite descoperite în arhive sau apelând la surse documentare puţin cercetate până în prezent. Totodată domnul Adrian-Silvan Ionescu este un foarte bun cunoscător al epocii pe care o abordează, un atent observator al detaliilor, ceea ce face ca analizele sale să fie deosebit de pertinente şi să încadreze cu exactitate în timp şi spaţiu ilustraţiile analizate.

Războiul de Independenţă din 1877–1878 a fost ultimul mare conflict european al secolului al XIX-lea şi în acelaşi timp unul dintre ultimele conflicte în care presa a apelat masiv la artişti ilustratori. Pe măsură ce tehnica fotografică se va perfecţiona iar mijloacele de tipărire a acestora vor evolua, revistele vor apela tot mai des la fotografie ca mijloc principal de ilustraţie. Perioada pe care o tratează domnul Adrian-Silvan Ionescu în lucrarea sa se încadrează încă în epoca eroică a reportajului de război. În acea perioadă corespondenţii de front, în majoritatea cazurilor civili, se înrolau practic în armatele pe lângă care erau ataşaţi şi împărţeau cu ceilalţi ostaşi greutăţile, lipsurile şi riscurile vieţii de campanie în condiţiile în care statutul lor nu era bine definit pe timp de război şi nici întru totul recunoscut de beligeranţi. Ei trebuiau să dea dovadă de o bună pregătire fizică şi să dispună de mijloacele necesare deplasării împreună cu trupele pe care le însoţeau. Erau adesea nevoiţi să se descurce pe cont propriu şi să apeleze la bunăvoinţa unor comandanţi militari atunci când resursele financiare lipseau sau întârziau să vină de la gazetele pe care le reprezentau.

În acelaşi timp, războiul de la 1877–1878 a determinat folosirea primilor corespondenţi de front naţionali, precum şi apariţia presei ilustrate autohtone. Din cei peste 80 de corespondenţi de război, înregistraţi de autor în cele două tabere beligerante, majoritatea se aflau în slujba unor publicaţii ilustrate britanice, având în vedere şi interesul special pe care Imperiul britanic îl purta evenimentelor din această zonă a Europei. Urmau corespondenţii francezi, reprezentanţi ai prestigioaselor magazine ilustrate „Le Monde Illustré" şi „L'Illustration", germani, spanioli şi alţii. Activitatea artistului şi fotografului Carol Szathmari, corespondent al magazinului „Illustrierte Zeitung" este prezentată în amănunţime, autorul fiind un bun cunoscător al activităţii şi operei acestuia. Lucrarea prezintă o serie de documente inedite legate de activitatea lui Carol Szathmari şi înfăţişează pentru prima dată toate desenele realizate de acesta pentru publicaţia germană, ele având o

importanţă deosebită pentru contribuţia românească la iconografia Războiului de Independenţă şi la arta documentaristă în general. Din păcate, neavând acces la presa ilustrată rusă, autorul nu a putut studia şi contribuţia corespondenţilor de război ruşi, destul de numeroşi în rândul armatelor aliate de la sud de Dunăre. Este menţionată totuşi activitatea lui N.N. Karasin, care lucra şi pentru un periodic german, precum şi a pictorilor documentarişti V.V. Vereşceaghin şi N.D. Dmitriev-Orenburgski.

Meritorie este studierea cu profesionalism a documentarismului de război promovat de revistele ilustrate româneşti „Războiul" şi „Dorobanţul", analizându-se pentru prima dată cu spirit critic contribuţia efectivă a acestora la imagistica războiului. O atenţie specială este acordată stampelor de mare tiraj, cu caracter popular, editate după război, care tratau momentele mai importante ale luptelor pentru cucerirea independenţei, precum şi activităţii desenatorilor şi pictorilor români care în creaţia lor au abordat subiecte cu caracter bataillist, unii dintre ei – N. Grigorescu, G.D. Mirea sau S. Henţia – însoţind chiar trupele române pe front.

În finalul lucrării autorul revine cu o serie de observaţii pertinente asupra importanţei activităţii artiştilor documentarişti şi a corespondenţilor de front, evidenţiind rolul determinant pe care aceştia l-au avut în mediatizarea războiului de la 1877–1878 în rândul cititorilor din acea epocă, dar şi faptul că lucrările realizate de ei constituie surse importante de documentare pentru cercetătorul contemporan. Cartea este însoţită de o amplă ilustraţie comentată în amănunţime în text (138 de reproduceri foto ale celor mai reprezentative lucrări ale corespondenţilor de război), de o foarte utilă bibliografie şi de un rezumat în limba engleză care face ca lucrarea să fie accesibilă şi cercetătorului străin.

Lucrarea *Penel şi sabie. Artişti documentarişti şi corespondenţi de front în Războiul de Independenţă (1877–1878)* întregeşte preocupările autorului legate de studierea activităţii artiştilor, fotografilor şi reporterilor de război din secolul al XIX-lea, iar prin calitatea şi acurateţea informaţiilor furnizate, rod al îndelungatei munci de cercetare depuse de autor, constituie o lectură interesantă pentru cititorul obişnuit, dar este în acelaşi timp şi un important mijloc de studiu pentru cercetătorul interesat de istoria militară a epocii moderne româneşti.

Horia Vl. Şerbănescu

PETRU NEŢ, *Istoria Poliţiei de Frontieră. Repere legislative*, Edit. Adco, 2002, p. 206.

Prin recenta apariţie a cărţii *Istoria Poliţiei de Frontieră* elaborată de domnul Petru Neţ se umple un gol din literatura istorică de specialitate. Autorul, cunoscător temeinic al surselor documentar-juridice din epoca modernă şi contemporană a României, pentru a evidenţia etapele majore din evoluţia instituţională a Poliţiei şi a Vămii din zona de frontieră şi-a structurat lucrarea în opt capitole, care urmează un fir cronologic şi tematic: *Paza şi controlul graniţelor până la 1859* (p. 8-16); *Organizarea şi funcţionarea instituţiilor de pază şi control la frontieră în perioada 1859–1877* (p. 17-52); *Controlul trecerilor peste frontieră în perioada 1878–1903* (p. 53-67); *Înfiinţarea Poliţiei de Frontieră şi crearea sistemului naţional unic al punctelor de frontieră 1904–1920* (p. 68-97); *Evoluţia Poliţiei de Frontieră în perioada interbelică 1927–1939* (p. 98-119); *Instituţia Poliţia de Frontieră şi a punctelor de trecere în perioada 1940–1949* (p. 120-147); *Paza şi controlul trecerilor peste frontieră în perioada 1950–1989* (p. 148-169); *Renaşterea şi modernizarea Poliţiei de Frontieră române 1990-2002* (p. 170-199). Capitolele sunt precedate de o succintă *Prefaţă* (p. 6-7) şi urmate de un *Glosar* (p. 200-202), un *Indice de nume* (p. 203-204) şi o *Bibliografie selectivă* (p. 205-206). În final sunt tipărite amprentele facsimilate (28) ale ştampilelor aplicate în paşapoarte în diferite puncte de frontieră (Curtici, Episcopia Bihorului, Giurgiu, Negru Vodă, Constanţa, Băneasa, Carei) din perioada 1952–2001 (7 p. nenumerotate).

În cuprinsul volumului domnul Petru Neţ a inclus selectiv şi parţial câteva sute de acte juridice care privesc denumirea, organizarea şi funcţionarea punctelor de frontieră şi a instituţiilor care activau în ţară: poliţie, grăniceri, jandarmi, vameşi. Documentele sunt de tipuri diferite: porunci domneşti, jurnale, legiuiri, ordine, decrete, regulamente, dispoziţii, legi, rapoarte, instrucţiuni, hotărâri, ordonanţe de urgenţă, emise de domnitori, regi, divan, miniştri de finanţe, miniştri de interne (Departamentul Afacerilor Interne), Direcţia Generală a Poliţiei, Direcţia Generală a Securităţii Poporului, Comisia de paşapoarte şi vize, Guvern şi Parlament în intervalul 1829–2002.

Poliţia de Frontieră actuală îşi are originea în instituţia *Miliţiei* creată prin *Regulamentele organice* ale Ţării Româneşti şi Moldovei. Prin acest act normativ, Miliţia cu un efectiv de 4673 persoane avea în responsabilitate „paza graniţei, a carantinilor şi a vămilor, cordonul de sănătate slujba din lăuntru, slujba poliţii oraşelor şi a judeţelor, priveghrea lucrătoare pentru împlinirea dajdiilor".

Apariţia armei grănicerilor a fost rezultatul legii nr. 129 din 14 iulie 1850 pentru „Organizaţia Grănicerilor" votată de Divan la 23 iulie 1850. Efectivele totale erau de 7761, cu un buget de 850.000 lei (p. 14). După constituirea Principatelor Unite a fost elaborat primul act normativ privitor la funcţionarea şi atribuţiile sistemului vamal românesc: „Proiectul pentru Administraţia Vămilor Principatelor Unite (Moldova şi Ţara Românească)", sancţionat de Alexandru Ioan Cuza prin decret domnesc la 16 decembrie 1859. Prin Decretul nr. 892 din 24 iulie 1864, dată care a devenit ulterior Ziua Poliţiei de Frontieră, s-a creat o structură unică a instituţiei Grănicerilor.

După Războiul de Independenţă, prin art. 1 din Decretul nr. 2486 din 7 noiembrie 1878, a fost aprobat *Regulamentul pentru organizarea serviciului vamal în Dobrogea pe litoralul Mării Negre şi Dunării, al Consiliilor generale şi al administraţiunii domeniilor şi pădurilor statului*.

În perioada 1878–1903 au fost emise şi acte privind înfiinţarea şi funcţionarea unor puncte vamale, instruirea dorobanţilor, organizarea armatei, uniformele „guarzilor şi revizorilor vamali" (legea din 6 iulie 1902). Din discursul ministrului de interne Vasile Lascăr, în şedinţa Senatului din 25 ianuarie 1903 referitor la reorganizarea poliţiei, rezultă că pe frontiera românească, mai lungă de 2.000 km, existau 75 de trecători din care doar 14 aveau poliţie. În anii următori s-au înfiinţat poliţii de frontieră şi un sistem naţional unic al Poliţiei de Frontieră. La 3 martie 1904 a fost emis Decretul-lege nr. 760 pentru instituirea corpului de grăniceri. Prin Decretul regal 1187 din 31 martie 1904 s-au pus bazele organizatorice şi de funcţionare a serviciului de poliţie la punctele de frontieră, *Legea asupra organizării Poliţiei generale a statului* promulgată prin Decretul Regal nr. 1130 din 1 aprilie 1903. Aceasta cuprinde referiri la încadrarea cu poliţie a unor puncte de frontieră, regulamentul cuprinzând prevederi complexe, inclusiv modalităţile de control al documentelor de călătorie (p. 70-71). Decretul regal nr. 818 din 24 martie 1908 cuprindea art. 11, conform căruia: „poliţia de la punctele de frontieră, din porturi stă sub conducerea directă a ministrului de interne, care o exercita prin directorul poliţiei şi siguranţei generale".

În urma războaielor balcanice, prin decizia ministrului de interne nr. 64523 din 15 octombrie 1913 au fost create funcţii noi în poliţiile de frontieră din porturile Silistra, Turtucaia şi Balcic. O importanţă deosebită pentru sistemul naţional unic al punctelor de frontieră l-a avut Decizia 504715 din 15 octombrie 1920 a ministrului de interne, prin care s-au înfiinţat şi suplimentat posturile poliţieneşti din cadrul punctelor de trecere vamale aflate pe toate hotarele României.

În perioada interbelică Ministerul de Interne a fost reorganizat pe principii moderne. La 23 ianuarie 1930 a fost emis Decretul nr. 214 care cuprindea *Regulamentul de organizare a Ministerului de Interne*, iar la 1 ianuarie 1936 Decretul nr. 4 care viza acelaşi minister. Actul este considerat ca cel mai complex şi cuprinzător act normativ din perioada interbelică (p. 116). În urma Dictatului de la Viena, prin Decizia ministrului de interne nr. 83351 din 11 noiembrie 1940 au fost înfiinţate noi oficii de poliţie în punctele de trecere de frontieră. În 1946 Ministerul Afacerilor Interne a fost reorganizat, iar Direcţia Generală a Poliţiei a căpătat o nouă structură. Prin Legea nr. 208 – aprobată prin Decretul Regal nr. 1259 din 21 iunie 1947 – s-a hotărât că „trupele de grăniceri fac parte integrantă din compunerea forţelor armate ale ţării". Decretul nr. 25 din 22 ianuarie 1949 a decis înfiinţarea Miliţiei şi desfiinţarea simultană a Poliţiei şi Jandarmeriei. Astfel a dispărut Poliţia de Frontieră, care era inclusă în Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Statului.

În perioada comunistă Direcţia Trupelor de Grăniceri a cunoscut mai multe reorganizări. La 7 septembrie 1953, Decretul nr. 365 a decis contopirea Ministerului Securităţii Statului cu Ministerul Afacerilor Interne. Trupele de grăniceri au luat titulatura de Direcţia Trupelor de Grăniceri şi Operative. Decretul nr. 165 din 23 mai 1959 privind organizarea trupelor de grăniceri cuprindea articole referitoare la: îndatoririle principale ale trupelor de grăniceri, relaţiile cu organele vamale, efectuarea actelor de urmărire penală. Recrutarea şi organizarea trupelor se realizau de Ministerul Afacerilor Interne. La 20 februarie 1960, prin decretul nr. 68, Trupele de grăniceri au fost trecute de la Ministerul Afacerilor Interne la Ministerul Forţelor Armate şi s-a revenit la denumirea de Comandamentul Trupelor de grăniceri. Punctele de frontieră au rămas în structura acestui comandament.

Primul act normativ militar elaborat de autorităţile comuniste referitor la punctele de frontieră a fost Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 185 din 23 februarie 1960 privind funcţionarea punctelor de control pentru trecerea frontierei de stat. În 1964, prin Decizia Consiliului de Miniştri, punctele de control pentru trecerea frontierei de stat au trecut din nou în subordinea Ministerului Afacerilor Interne. În decretul nr. 678 din 7 octombrie 1969 se făceau precizări asupra atribuţiilor trupelor de grăniceri.

O schimbare majoră în regimul juridic privind Paza şi Controlul trecerii frontierei de stat a României s-a produs după 1989. Prin Decretul-Lege nr. 45 din 1 februarie 1990, punctele de control pentru trecerea frontierei de stat sunt subordonate Ministerului de Interne. Ulterior această lege a cunoscut mai multe modificări prin anularea unor articole. Un prim aport esenţial în dezvoltarea instituţiei frontierei l-a avut Legea nr. 56 din 4 iunie 1992 privind frontiera de stat a României (p. 173-174). Comandamentul trupelor de Grăniceri s-a transformat în Comandamentul Naţional al Grănicerilor, care a trecut la sistemul profesionalizat al pazei şi supravegherii frontierei de stat. Prin Ordonanţa de Urgenţă nr. 80 din 4 iunie 1999 pentru modificarea şi completarea Legii nr. 56 din 1992 s-a înfiinţat Poliţia de Frontieră Română condusă de Inspectoratul General al Poliţiei de Frontieră. S-a înfiinţat şi Garda de Coastă, iar termenul „grăniceri" din actele normative a fost înlocuit cu sintagma „poliţist de frontieră". Ordonanţa de Urgenţă nr. 104 din 27 iunie 2001 privind organizarea şi funcţionarea Poliţiei de Frontieră Române este primul act care tratează separat şi coerent instituţia Poliţiei de Frontieră în mod distinct de regimul frontierei de stat, în spiritul reglementărilor Uniunii Europene în acest domeniu (p. 192). Această Ordonanţă cu unele modificări şi reformulări a devenit Legea 81 din 26 februarie 2002. Articolul nr. 45 prevede sărbătorirea Zilei Poliţiei de Frontieră la 24 iulie.

Valoarea documentară a lucrării şi perspectiva apropiată a integrării României în Uniunea Europeană impune traducerea lucrării într-o limbă de circulaţie internaţională.

Adrian Nastasia

FLORIN PINTESCU, DANIEL HRENCIUC, *Din istoria polonezilor din Bucovina (1774–2002)*, Suceava, 2002, 252 p.

Pentru un important simpozion ştiinţific internaţional organizat la Suceava mă pregătisem să prezint un raport, cu un conţinut deloc îmbucurător, asupra stadiului actual al istoriografiei româneşti în ceea ce priveşte cercetările despre Polonia, într-un proiect comun cu prietenul Krzysztof Nowak, de la Universitatea din Katowice, care s-a încumetat să analizeze studiile polone despre România. Dimineaţa friguroasă şi mohorâtă, dovezile aduse în susţinerea ideii slabului interes pentru Polonia în istoriografia postcomunistă (la aceleaşi concluzii a ajuns şi K. Nowak, în Polonia) provocau o evidentă stare de disconfort deoarece, îmi spuneam, în definitiv la astfel de întâlniri lumea vine pentru a schimba impresii şi veşti pozitive. Nu îmi dau seama dacă auditoriul a fost de acord cu noi şi nici dacă s-ar fi putut rezolva acolo, în cadrul unei discuţii, o situaţie deja critică! Câteva ore mai târziu, în aceeaşi elegantă sală în care avertizasem asistenţa, aveam să fiu contrazis în mod fericit, fie şi parţial. Doi istorici suceveni, tineri şi stăruitori, Florin Pintescu (Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava) şi Daniel Hrenciuc (Rădăuţi) au lansat volumul intitulat *Din istoria polonezilor din Bucovina (1774–2002)*.

Orice prezentare a acestei cărţi trebuie să pornească de la premisa că este prima tratare monografică de asemenea dimensiuni publicată în România, pe tema evoluţiei comunităţilor polone de la aşezarea lor în Bucovina (în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea) şi până în zilele noastre. Când, în 1996, „Revista istorică" îmi publica studiul despre polonii din România interbelică, invitând la o discuţie mai mult decât necesară, nu puteam să cred că, doar la câţiva ani distanţă, golul imens va fi umplut cu o monografie. În sine, volumul istoricilor suceveni completează eforturile vechi de câteva decenii (Emil Biedrzycki) sau mai noi (Tadeusz Dubicki, Eugeniusz Klosek, Krzysztof Nowak) ale colegilor poloni.

Lucrarea este compusă din cinci mari capitole: *Evoluţia relaţiilor moldo-polone până la anexarea Bucovinei de către Imperiul Austriac (1774–1775); Polonezii bucovineni în timpul administraţiei austriece (1774–1918); Minoritatea polonă din Bucovina în timpul administraţiei româneşti (1918–1944). Reflexe politice, administrative, culturale, legislative şi statistice; Minoritatea poloneză în perioada comunismului; Comunitatea polonă în perioada post-comunistă.*

Speranţele unui nou început. Toate, evident, alături de arhivă, reprezentând un tabel cu polonii din Bucovina de sud repatriaţi în Polonia în primii ani după al doilea război mondial, o foarte bogată *Bibliografie*, generoase rezumate în limbile engleză şi polonă. De excepţie este prezentarea grafică: o splendidă hartă austriacă a Bucovinei (pe întreaga primă copertă), respectiv câteva ilustraţii de început de secol XX din Suceava (coperta IV).

Intenţia celor doi autori se deconspiră, cu claritate, încă din primele pagini: construirea unui model de analiză ce trebuie să aibă în vedere, prioritar, „toleranţa specific bucovineană ce a însemnat cunoaşterea şi acceptarea *celuilalt* cu influenţe reciproce benefice". Nimic mai sugestiv decât sinteza genială a unei poete polone din Bucovina, Anna Danilewicz: „oamenii din Bucovina considerau că, de vreme ce vecinul vorbeşte o altă limbă şi are o altă religie, e evident că aşa trebuie să fie şi este un lucru normal. Nimeni nu se considera mai presus, pentru că mai presus era Dumnezeu. Dar, de vreme ce a creat o asemenea diversitate, nu era nevoie să-i înveţe toleranţa".

De o deosebită atenţie s-a bucurat problema stabilirii (colonizării) comunităţilor de poloni în Bucovina, pe parcursul secolului al XVIII-lea şi, apoi, dezvoltarea lor în plan economic, social şi naţional-cultural. Pentru o astfel de întreprindere epuizantă, autorii au făcut apel la aproape tot ceea ce a produs istoriografia română, mare parte din cea polonă, surse arhivistice, presă în limbile germană şi polonă. În mod firesc, concluzia la care s-a ajuns este aceea că aşezarea polonilor are câteva cauze principale, cele mai importante fiind cele de natură economică şi politică. Coloniştii secolului al XVIII-lea (de la Cacica, de pildă) sunt îndrumaţi de resorturi economice (în condiţiile, totuşi, ale prăbuşirii Republicii nobiliare). Faptul că proveneau din zona muntoasă, de convergenţă lingvistică polono-slovacă denumită Czadca, a marcat un important conflict politic în anii '30 ai secolului XX. Raţiuni politice se regăsesc la emigranţii sosiţi în Bucovina după eşecul revoltelor naţionale antiţariste din 1831 şi, mai ales, 1863. Aceştia din urmă, în mare parte oameni educaţi şi cu o conştiinţă naţională, vor constitui o „Polonie în miniatură" în capitala Bucovinei, Cernăuţi, înfiinţând asociaţii (sociale, culturale, sportive, universitare, de femei), teatre, biblioteci, şcoli, cluburi politice.

Cei doi istorici au urmărit cu minuţie evoluţia numerică a comunităţii polone (vezi datele statistice din 1861, p. 63-63 şi cele din 1890, p. 67-69) deşi, nu o dată, recunosc faptul că le-a fost foarte dificil de stabilit adevărul. Mobilitatea socială, interesul specific al Vienei în ceea ce priveşte raporturile etnice, datele furnizate de către instituţiile bisericeşti şi şcolare (evident deformate), slaba instruire, inclusiv în sens naţional (în cazul populaţiei rurale) au provocat destule capcane. Tocmai de aceea, informaţiile oferite de volum sunt complexe şi, deloc paradoxal, diferite în ceea ce priveşte concluziile. În plus, autorii doresc să sublinieze un fapt important: comunitatea polonă din Bucovina a reprezentat un factor de stabilitate şi sprijin pentru puterea centrală de la Viena. În secolul al XIX-lea, citim „polonezii au fost o prezenţă activă în viaţa politică a Bucovinei", cu un club propriu în Dieta provincială (p. 83). Cernăuţii au avut, totodată, primari de etnie polonă, unii dintre ei cu realizări edilitare remarcabile.

Desfăşurările de forţe şi interese din preajma şi din timpul primului război mondial sunt atent analizate; în plus, un accent deosebit cade pe acordul total şi necondiţionat al comunităţii polone faţă de actul Unirii Bucovinei cu România (anexa volumului redă, de altfel, Declaraţia Consiliului Naţional Polon).

Gestul remarcabil, puţin caracteristic pentru evoluţiile politice, militare şi naţionale din Europa Central Răsăriteană imediat după primul război mondial, îi face pe cei doi istorici să afirme răspicat: „Merită subliniat că delimitarea frontierei comune româno-polone nu s-a făcut pe considerente etnice, tocmai datorită atitudinii pozitive a minoritarilor polonezi" (p. 103). Nimeni nu contestă prima parte a enunţului (cifrele statistice arată că localităţile din zona de frontieră erau locuite exclusiv de către evrei şi ruteni), dar trasarea frontierei comune era, aproape, un fapt stabilit încă din timpul conflagraţiei mondiale, comunitatea polonă neavând nici forţa, nici argumente pentru un alt traseu decât Ceremuşul.

Cel mai consistent capitol în economia volumului este acela care se referă la evoluţiile din perioada interbelică (p. 104-169). Problema spinoasă a numărului exact al celor de etnie polonă este tratată cu foarte mare generozitate (p. 107-115). Între cele două războaie mondiale, subliniază autorii, şcoala în limba polonă a fost unul dintre pilonii fundamentului etnicităţii; rolul şcolii, disputele cu statul român, eforturile liderilor comunităţii de a menţine şi subvenţiona educaţia sunt momente deosebit de atent analizate şi prezentate. În plus, cei doi istorici atacă frontal tema conflictului etnic polono-slovac din Bucovina, de la sfârşitul anilor '30, apelând în mod obiectiv la toate informaţiile accesibile. Poate,

pentru completare, ar fi fost utilă o analiză a argumentelor slovace şi, deloc neimportant, apelul la lingviştii şi istoricii români care s-au pronunţat în această privinţă (spre exemplu, Silviu Dragomir şi Grigore Nandriş). Utilă este cercetarea ziaristicii în limba polonă (ziare, reviste, calendare publicate fără excepţie în Bucovina, la Cernăuţi şi Suceava). Aş dori să fac, totuşi, o precizare şi o erată, totodată: eforturile de investigare pe care le-am făcut nu au dat la iveală existenţa unei publicaţii polone cu titlul *Bukowinska Gazeta Polska* (p. 143). Cum eronat apare şi la sursa indicată, anume Ioan Scurtu, Liviu Boar, *Minorităţile naţionale din România (1918–1925)*, Bucureşti, 1995. Cu siguranţă este vorba despre periodicul „Czernowiecka Gazeta Polska" (care a apărut la Cernăuţi).

Autorii au reuşit să construiască o imagine completă a vieţii interbelice a comunităţii: activităţi politice, dispute interne, evoluţia diverselor asociaţii şi grupări, relaţiile cu majoritatea şi cu autorităţile locale şi centrale. Succesul se datorează seriozităţii şi tenacităţii în ceea ce priveşte documentarea şi, la fel de important, neimplicării emoţionale/subiective (capcane au fost destule!). În argumentarea onestităţii profesionale ireproşabile a celor doi istorici am făcut apel la două dintre cele mai interesante concluzii ale acestui capitol: a) „prototipul unui sincer *homo bucovinensis* era ilustrat doar de o parte a elitelor, cealaltă parte fiind formată din oameni cu sentimente naţionaliste pronunţate, mai ales în cazul românilor şi ucrainenilor" (p. 167) şi b) „polonezii bucovineni au recunoscut dreptul istoric al românilor asupra acestei provincii şi au semnalat, la mijlocul anilor '30, încercările minoritarilor ucraineni de a desprinde o parte din nordul Bucovinei, în vederea alipirii ei la Ucraina" (p. 169).

Inedit este capitolul IV, care analizează evoluţia comunităţii polone în primii ani după al doilea război mondial şi până la dizolvarea, de către regimul comunist, a tuturor organizaţiilor, instituţiilor şi şcolilor în limba polonă (maxim 1950). Repatrierea (voluntară, lasă de înţeles cei doi istorici) în Polonia şi restricţiile impuse de către totalitarism au marcat începutul unei perioade, de patru decenii, lipsite de activitate în sens naţional polon pe pământ românesc (pentru prima dată, în istoria de peste două secole a acestei comunităţi).

Implozia sistemului comunist, în 1989, reînfiinţarea organizaţiilor polone la Bucureşti şi Suceava (Dom Polski) în 1990–1991, intrarea în viaţa parlamentară a liderilor comunităţilor polone, reînfiinţarea şcolilor (claselor) cu limba de predare polonă, reapariţia presei şi a asociaţiilor culturale-sociale polone au fost elementele ce au îndrituit titlul ultimului capitol, *Speranţele unui nou început*. Relaţiile excelente la nivel înalt dintre Bucureşti şi Varşovia, vizitele permanente ale înalţilor demnitari poloni (inclusiv ale preşedintelui Republicii Polone) în satele polone din Bucovina, programele şi proiectele culturale, ştiinţifice, educaţionale, civice în care au fost implicate toate părţile interesate au determinat conturarea unei activităţi extrem de viguroase a etniei polone şi a elitelor ei. Redefinirea identităţii naţionale în noile condiţii democratice – speră cei doi autori – va face posibil ca minoritatea polonă din Bucovina să redobândească rolul de punte de legătură între România şi Polonia, rol asumat în perioada interbelică.

Din istoria polonezilor în Bucovina (1774–2002) trebuie să aibă soarta care i se cuvine în istoriografia românească: aceea de a fi cunoscută de către specialişti şi publicul larg şi de a provoca o discuţie. Pentru că, şi asta este o certitudine personală, volumul reprezintă un model de prezentare şi analiză (chiar din perspectivă regională) ce poate fi urmat şi în alte cazuri.

Florin Anghel

CORNEL I. SCAFEŞ, HORIA VL. ŞERBĂNESCU, CORNELIU M. ANDONIE, IOAN I. SCAFEŞ, *Armata Română în Războiul de Independenţă 1877–1878*, Bucureşti, Edit. Sigma, 2002, 440 p. + il.

Acum 125 de ani ne aflam în război cu turcii. Pe 9-10 mai 1877 fusese proclamată independenţa de stat a României. Evenimentele au trecut aproape neobservate în anul 2002: de teama festivismului, a discursurilor gongorice şi a manifestărilor mamut cu care ne obişnuise guvernul comunist, instituţiile de stat şi culturale au acordat o prea mică importanţă acestui eveniment epocal din istoria naţională. Pe 5 iunie 2002, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" a organizat o sesiune de comunicări cu genericul *125 de ani de la proclamarea Independenţei României*, iar între lunile mai şi septembrie a fost deschisă la Muzeul Naţional de Istorie al României ampla expoziţie *125 de ani de la proclamarea Independenţei* cu o însemnată anexă dedicată iconografiei, *File din albumul*

Independenţei 1877–1878, unde au fost reunite desene, acuarele şi picturi originale de Carol Szathmari, Nicolae Grigorescu, Sava Henţia şi G. D. Mirea, precum şi fotografii de Franz Duschek, Andreas D. Reiser şi de acelaşi complex artist care a fost Szathmari, interesat în egală măsură de plastică şi de mai recenta artă a camerei obscure, în care se evidenţiase ca unul dintre pionieri (fiind chiar primul fotoreporter de front din lume în timpul Războiului Crimeii).

De aceea, este de salutat apariţia unui admirabil volum dedicat Războiului de Independenţă semnat de patru cercetători de la Muzeul Militar Naţional, nume deja cunoscute în studiile militare de la noi şi din străinătate. Acelaşi grup a elaborat, cu câţiva ani în urmă, o altă lucrare de referinţă privind participarea românească la al doilea război mondial, *Armata Română 1941–1945* (Edit. R.A.I., Bucureşti, 1996). Titlul ales de ei pentru lucrarea de faţă, *Armata Română în Războiul de Independenţă 1877–1878*, atractiv şi restrictiv în acelaşi timp, ar putea induce în eroare publicul neavizat crezând că este vorba de o lucrare fastidioasă privind problemele de tactică şi strategie militară din timpul războiului ruso-româno-turc sau, cum era desemnat în epocă de presa occidentală, Războiul Oriental. Dar nu este deloc aşa. Departe de cei patru autori să prezinte doar problemele legate strict de lupte, de desfăşurarea de forţe şi poziţiile ocupate de trupele beligerante în acel discurs tipic pentru istoria evenimenţială ce devine, uneori, fastidios când vehiculează doar date şi statistici aride, lipsite de relevanţă pentru un novice într-ale artei militare. Dimpotrivă, cu o largă deschidere asupra înţelegerii istoriei, autorii fac o expunere vie, plină de nerv şi de acţiune, asupra războiului, abordând aspectele legate de viaţa zilnică din tabere, de nevoile soldatului, de existenţa la vreme de război a comandanţilor – de obicei oameni proveniţi din elita societăţii, din familiile ilustre şi bogate ale ţării, neobişnuiţi cu privaţiunile şi mizeriile campaniei –, toate acestea constituind elemente pe care, până de curând, tratatele academice de istorie nu le atingeau nici măcar tangenţial. Lucrarea lor se înscrie, cu succes, pe acel traiect, atractiv şi cuceritor, al istoriei mentalităţilor şi a cotidianului, atât de recompensantă, în egală măsură, pentru autori în timpul elaborării şi pentru cititorii de mai târziu, căci pe toţi îi transportă într-o lume apusă ce-şi relevă, cu prisosinţă, farmecul din scrieri memorialistice, poze vechi, stampe şi articole de presă. Cu mult talent şi inspiraţie, autorii au ştiut să fructifice acest imens material pe care, după lungi şi înfrigurate căutări, l-au selectat şi i-au dat forma necesară publicării între coperţile acestui volum de mare forţă evocatoare.

Evident, aspectele tehnice nu puteau lipsi, dar felul în care sunt expuse le fac accesibile publicului larg. Lucrarea este structurată în trei părţi, fiecare cu mai multe subcapitole. În prima parte sunt dezbătute preliminariile războiului, apoi dislocarea trupelor pe linia Dunării şi dispozitivul defensiv din Oltenia, urmat de traversarea fluviului, participarea la cea de-a treia bătălie de la Plevna, încercuirea şi asediul redutei şi fazele ulterioare ale campaniei – ocuparea Rahovei, asediul Belogragikului şi Vidinului –, apoi încheierea ostilităţilor şi relaţiile tensionate cu Rusia, care nu îşi mai retrăgea armatele de pe teritoriul românesc, făcând presiuni pentru cedarea Basarabiei care, oricum, a fost reintegrată imperiului rusesc după tratatul de pace de la Berlin. În partea a doua sunt prezentate armele care compuneau armata română: infanterie de linie, vânători, dorobanţi, cavalerie (roşiori şi călăraşi), artilerie, geniu, flotilă, miliţie, jandarmerie, garda civică, corpul sanitar, intendenţa, administraţia şi transporturile. Pentru fiecare dintre acestea sunt descrise uniformele, echipamentul, armamentul şi harnaşamentul, însemnele de grad, decoraţiile, fanioanele şi drapelele. În sfârşit, partea a treia oferă un valoros material documentar privind compunerea armatei române în conformitate cu ordinea de bătaie; apoi sunt daţi, sistematic, toţi comandanţii oastei de la miniştri de război, la statul major general şi comandanţii de armate, de divizii şi brigăzi până la cei de regimente. Sunt date după aceea liste complete cu militarii români şi străini decoraţi cu ordinul „Steaua României", precum şi românii distinşi cu ordine străine. Tabele cu armamentul folosit în lupte, navele şi vehiculele, cu datele lor tehnice foarte riguros documentate (dimensiuni, anul fabricaţiei şi provenienţa) vin să întregească acest tablou amănunţit al oştirii naţionale. În acest fel lucrarea devine un util instrument de lucru pentru cercetătorul istoriei moderne.

Volumul este completat de un binevenit glosar, de bibliografie, indice general şi un substanţial rezumat în engleză, care îi asigură accesibilitatea şi în rândul cititorilor străini. Atragem în mod special atenţia asupra bogatei ilustraţii, care face din lucrare un adevărat compendiu iconografic al Războiului de Independenţă. Au fost folosite imagini din presa ilustrată a epocii şi foarte multe fotografii, majoritatea inedite, din fototeca Muzeului Militar Naţional sau din colecţii particulare. Legendele consistente evidenţiază aspectele mai puţin cunoscute legate de ţinuta, echipamentul şi

armamentul modelului sau oferă informaţii despre gradul sau funcţia deţinută în timpul campaniei şi despre participarea acestuia la anumite lupte. Alături de ilustraţia alb-negru diseminată, cu generozitate, în text sunt de remarcat şi planşele color de la sfârşitul cărţii, două cu armament executate de Ioan I. Scafeş şi patrusprezece reprezentând uniforme şi echipament, semnate de Horia Vladimir Şerbănescu, distinsul cercetător al uniformelor şi ilustrator al propriilor studii de specialitate. Meritul acestor planşe este că arată exact acele ţinute purtate de trupe pe câmpul de luptă care erau, de multe ori, foarte departe de stipulaţiile din regulamente. Să precizăm doar că în regulamentul din 1873 se stabilea ca la căciula dorobanţilor să se poarte pană de vultur, dar, din condiţii obiective, acestea au fost înlocuite cu pene de curcan; de aici şi porecla de curcani dată dorobanţilor, la început în derâdere, apoi „schimbată în renume". Surprinse în plină mişcare, în atitudini fireşti – pornind în „pas gimnastic" la atac, pregătindu-şi echipamentul şi armamentul ori aranjându-şi ţinuta, într-un repaus, ştergându-se de sudoare după un efort deosebit –, personajele lui Horia Vladimir Şerbănescu sunt pline de viaţă şi dau măsura calităţii de ilustrator a autorului, care nu urmăreşte exclusiv detaliile de uniformă, ci şi redarea unor tipuri umane specifice acelor vremuri, cu reale preocupări de portretizare din care nu este evitat nici umorul. Spre pildă, gardistul dintr-o legiune bucureşteană care şi-a încins centironul peste paltonul civil de sub care se iţeşte marginea şorţului de prăvăliaş, e la fel cum îl descria I.L. Caragiale pe camaradul său Sarchiz, armean, negustor de cafea, la parada din ziua Bobotezei, în 1878.

Armata Română în Războiul de Independenţă 1877–1878 este o lectură obligatorie pentru oricare cercetător al istoriei moderne şi o inegalabilă sursă de informaţii pentru orice profan dornic să afle totul şi ceva pe deasupra despre trupele noastre angajate în lupta pentru neatârnare. Condiţiile grafice deosebite şi ilustraţia bogată o fac o apariţie de excepţie în chiar anul aniversării cuceririi independenţei.

Adrian-Silvan Ionescu

VASILII POLIEKTOVICI ALEKSANDROV, *Letopiseţul tulcean*, Bucureşti, Edit. Kriterion, 2002, 286 p. + 15 foto.

A văzut lumina tiparului volumul istoric *Letopiseţul tulcean* de Vasilii Poliektovici Aleksandrov (traducere, prefaţă şi note de Ivan Evseev şi Svetlana Moldovan). Cartea a fost editată cu sprijinul Comunităţii Ruşilor Lipoveni din România.

Svetlana Moldovan şi Ivan Evseev arată în *Cuvânt înainte* că: „Ruşii creştini ortodocşi de rit vechi, indiferent unde s-ar afla, au păstrat cu sfinţenie până în zilele noastre cărţile vechi de cult, tipărite sau în manuscris, unele dinte ele fiind adevărate rarităţi bibliografice" (p. 143).

Cu câţiva ani în urmă s-a descoperit în Slava Rusă, judeţul Tulcea, o interesantă operă istorică: *Letopiseţul tulcean*, carte importantă pentru istoria străveche şi contemporană a Comunităţii Ruşilor Lipoveni din România.

Vasilii Poliektovici Aleksandrov s-a născut în 1875 în oraşul Tulcea, ca fiu al arhitectului Poliekt Aleksandrov (cel care a întocmit proiectul spitalului orăşenesc din Tulcea şi pe cel al spitalului de boli infecţioase din Babadag). După ce a absolvit 7 clase a devenit un foarte cunoscut meşter-tâmplar în urbea sa natală. S-a căsătorit cu Hazitina, cu care a avut 8 copii. Unul dintre copii, Apifan Aleksandrov, a fost preot în localitatea Slava Rusă din judeţul Tulcea între anii 1935–1982. Una dintre lucrările sale în manuscris, *Învăţăturile părinteşti către fiii naturali şi cei spirituali*, a fost prezentată de Svetlana Moldovan la Conferinţa internaţională de la Moscova şi publicată în culegerea de comunicări ştiinţifice *Mir staroobsea olcestva* (*Lumea credinţei de rit vechi)*, Moscova, 1998.

Vasilii Poliektovici îmbracă rasa monahală în 1950 la mănăstirea Uspenia din Slava Rusă, judeţul Tulcea, unde va deveni Visarion. În 1959, în etate de 84 de ani, călugărul Visarion a intrat în eternitatea cerească la mănăstirea Slava, unde este şi înhumat.

Letopiseţul tulcean a fost prezentat publicului interesat de Svetlana Moldovan şi Andrei Ivanov la prima ediţie a seminarului ştiinţific naţional al ruşilor lipoveni din România, desfăşurat la Sarichioi, judeţul Tulcea, în 1995. Letopiseţul se referă la ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi se încheie în 1941, când, pe 27 aprilie, a fost uns ca Mitropolit episcopul Innochentie în oraşul Brăila.

Menţionăm că *Letopiseţul tulcean* a apărut în condiţii grafice excelente, însoţit de ilustraţii-document valoroase; este un volum valoros al istoriei ruşilor lipoveni din România. Viaţa şi opera lui Vasilii Poliektovici din Tulcea sunt un model de credinţă creştină şi de muncă neobosită pentru luminarea oamenilor şi înfrumuseţarea locurilor unde i-a fost dat să trăiască. Apariţia volumului reprezintă un eveniment editorial.

Ioan Babici

ALEXANDRU ZUB, *Oglinzi retrovizoare: istorie, memorie şi morală în România. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi*, Iaşi, Edit. Polirom, 2002, 216p.

Volumul de convorbiri, apărut în colecţia *Duplex* a Editurii Polirom, este al treilea din seria celor realizate de Sorin Antohi, profesor la *Central European University* (primii doi interlocutori au fost Adrian Marino şi Mihai Şora) şi este alcătuit din trei părţi: *O viaţă „sub vremi"*, *Etică şi istorie* şi *Memorie, istorie, viitor.*

Prima parte a dialogului este reconstituirea unei biografii având ca principale puncte de reper satul natal, şcoala normală din Şendriceni, Facultatea de Istorie din Iaşi, experienţa carcerală, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" şi descoperirea Occidentului. Datorită insistenţei unui preot inimos din sat, copilul Alexandru Zub („popa cel mic") ajunge la şcoala normală din Şendriceni, unde are şansa întâlnirii cu profesori de eminentă condiţie (p. 27), împinşi spre periferie de noul regim care se instala după 1945. Deşi vremurile erau tulburi (adolescentul asistă chiar la distrugerea bibliotecii din Şendriceni), Alexandru Zub rămâne conştient că are o misiune de îndeplinit şi urmează, după ezitări, cursurile Facultăţii de Istorie. Evocarea, chiar în cadrele permise de regim, a lui Ştefan cel Mare la Putna (1957) va fi la originea arestării, intervenită la 6 martie 1958. Spre deosebire de alţi cărturari trecuţi prin universul concentraţionar, Alexandru Zub optează pentru un discurs de mijloc: evocarea închisorii nu este nici prezentarea întregii experienţe în culori negre, nici un discurs ce reduce totul la o binecuvântare (p. 50).

Deşi refuză după 1989 o angajare publică, Alexandru Zub nu este indiferent de viaţa cetăţii: deplânge lipsa autoanalizei la vârful Bisericii (p. 82), precum şi inerţiile sau „nelimpezirile" din spaţiul politic. Moştenirea *vulgatei* istoriografice etno-naţionale şi starea studiilor istorice de după 1989 sunt temele centrale ale părţii a doua a dialogului (*Etică şi istorie*). Atât Alexandru Zub, cât şi Sorin Antohi pledează pentru racordare la Occident prin accentul ce ar trebui pus în discursul istoric pe teorie şi pe necesitatea unei pluralităţi narative. „În România – remarcă Sorin Antohi –, din nefericire, absenţa unui proiect de viitor sau, mai bine zis, a unor proiecte credibile de viitor a exacerbat preocuparea pentru trecut, astfel încât există un paseism în rândul unora dintre români (şi dintre românii care se exprimă public), un paseism care ne rezervеşte la nesfârşit trecutul produs de vulgata naţională, un trecut monolitic, organizat teleologic, organizat, pe de altă parte, conform categoriilor unui marxism vulgar, chiar şi după ce referinţele directe la Marx au dispărut, astfel încât avem de a face cu un fel de pseudomemorie naţională, construită la nesfârşit prin repetarea clişeelor vulgatei, care creează o identitate xenofobă colectivă, la rândul ei monolitică, fără nici un fel de legătură cu istoria aşa cum s-a întâmplat, *wie es eigentlich gewesen*" (p. 117). Şi continuă: „în canonul memoriei sociale româneşti nu există aproape nici o minoritate (etno-naţională, lingvistică, confesională)" (p. 116). Sorin Antohi a surprins bine bolile de care suferă istoriografia românească, dar unele nuanţări se impun. Încercări de a depăşi această cantonare în exclusivism naţional-confesional s-au făcut: tragedia ţiganilor deportaţi a fost abordată de cercetători serioşi (Viorel Achim, Cristian Troncotă), Centrul pentru Resurse şi Diversitate Etnoculturală din Cluj a publicat sub egida sa documente despre comunitatea maghiară şi despre ţigani, Ovidiu Bozgan, Ioan Marius Bucur, Marcel Ştirban, Gabriel Catalan şi alţii au integrat prigoana anticatolică în ansamblul măsurilor represive ale regimului comunist, iar sfârşitul tragic al unor personalităţi greco-catolice precum Iuliu Hossu, Ioan Suciu sau Vasile Aftenie a fost inclus în hotarele suferinţei *româneşti.* Deşi cu mare greutate, chiar şi reprezentanţi ai minorităţii maghiare, cum ar fi Ioan Scheffler sau Márton Áron, încep să nu mai fie ignoraţi. Aceste recuperări se produc chiar în lucrări „neopozitiviste onorabile", pentru a folosi limbajul dlui Sorin Antohi.

Nu ne putem ascunde unele nedumeriri. Deşi Sorin Antohi este iniţiatorul unei lucrări comparative de istorie a istoriografiei postcomuniste (p. 10), ne surprinde faptul că menţine discuţia la

un nivel al generalităţilor: cine sunt reprezentanţii de azi ai *vulgatei* naţional-comuniste sau ai neopozitivismului lipsit de onorabilitate şi care sunt operele lor? Nici măcar publicaţiile *ştiinţifice* ale neopozitivismului – onorabil sau naţional-comunist – nu sunt citate (în discursul lui Sorin Antohi apar doar *„Dosarele istoriei" şi „Magazin istoric"*, p. 107). Sorin Antohi remarcă, pe bună dreptate, că figurile publice şi mediatice mai importante ale istoriografiei româneşti sunt supravieţuitorii naţional-comunismului (p. 109). Totuşi, profesorul de la *Central European University* nu-şi asumă riscul nominalizărilor (este pomenit ca personaj negativ un ne-istoric – Sergiu Nicolaescu, p. 107-108); în schimb, este destul de aspru cu istorici opuşi tendinţei naţional-comuniste (Sorin Mitu şi Lucian Boia, pe care i-a şi publicat în calitatea sa de coordonator al colecţiei de profil a Editurii Humanitas, şi care au intrat *direct* în polemică cu reprezentanţii *vulgatei* istoriografice naţional-comuniste). Sigur, aici se cuvin aduse anumite clarificări, rezerve şi nuanţe (vezi Radu Păun, *Miturile demitificării sau radiografia unei şanse ratate: Lucian Boia, Istorie şi mit în conştiinţa românească, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1997*, în „Revista istorică", nr. 1-2, 1999 – punctul de vedere critic al unui profesionist, ignorat de unii adversari avântaţi ai lui Lucian Boia).

Altminteri un istoric deschis către noile tendinţe din istoriografia occidentală, Sorin Antohi se dovedeşte un „tradiţionalist" în chestiunea unirii cu Basarabia: „în mediul profesional al istoricilor nu am întâlnit până acum o pledoarie pentru integrarea Basarabiei care să ţină seama de realitatea complexă de acolo, şi anume de existenţa unei diversităţi etnice şi lingvistice" (p. 128). În circumstanţele de astăzi, datoria istoricului român este să scrie istoria onestă a provinciei Basarabia (cu accent asupra deportărilor masive şi asupra politicii de deznaţionalizare dusă de URSS) şi a limbii române, demontând falsurile, tezele aberante .sovietice şi „moldoveneşti", nu să elaboreze proiecte de unire. Unire cu cine? Nu ponderea foarte mare de neromâni din Basarabia (36 de procente) sau lipsa de soluţii pentru ei (venite din exterior) sunt adevăratele probleme. Un excelent teoretician al istoriei precum Sorin Antohi nu observă lucruri elementare de istorie politică sau evenimenţială: în majoritate, populaţia *românească* a Basarabiei (a Republicii Moldova, mai bine zis) a dat girul unor forţe politice antiromâneşti care au edictat o lege fundamentală ce proclamă limba *moldovenească* drept limbă de stat – o aberaţie propagată în trecut şi de istoricii şi lingviştii erei staliniste. Exagerând puţin, a redacta în România proiecte de unificare echivalează cu a formula revendicări teritoriale faţă de un stat independent. Sigur că în Moldova există partide sau curente unioniste, dar ponderea lor este nesemnificativă, probabil sub 15 %. Chiar acceptând că această situaţie s-ar schimba, nu este sigur că visul unirii s-ar împlini. Sorin Antohi a sesizat bine spinoasa problemă a diversităţii etnice şi lingvistice, dar chestiunea gravă este că guvernul de la Chişinău (indiferent că este comunist sau de altă culoare politică, filoromân, de exemplu) nu controlează tot teritoriul moldovenesc şi nici măcar oraşe precum Tighina (Bender), situate în Basarabia istorică, pe malul drept al Prutului. Moldova mai are şi o minoritate găgăuză, reticentă faţă de o eventuală unire. Despre ce fel de unire este vorba? Şi unire cu cine? Cu Moldova fără Transnistria şi Tighina? Cu o armată transnistreană la frontierele fluide ale noului stat unificat, probabil membru NATO (organizaţie politico-militară care nu are nevoie de relaţii tensionate cu Federaţia Rusă – ţară care, în mod previzibil, i-ar susţine pe rebelii transnistreni)? Ce soluţie să ofere bieţii istorici români la această complicată ecuaţie? Utopia a fost unul dintre subiectele predilecte, abordate cu competenţă de Sorin Antohi. Poate că şi unirea Basarabiei este o utopie însă. Pentru unii tineri istorici români, mai realişti, chestiunea unirii nici nu se mai pune: unirea este considerată fie o utopie, fie un vis care se va realiza abia peste decenii. Având ca punct de reper Occidentul, unde francofonii şi germanofonii trăiesc în state diferite, aceşti tineri s-ar putea întreba de ce mai este nevoie de o unificare politică. Mai ales când ea nu pare să fie dorită, în acest moment, de o majoritate a populaţiei româneşti din Republica Moldova.

Fireşte, aceste nedumeriri sunt lipsite de importanţă. Ele pălesc în faţa iniţiativei lăudabile a lui Sorin Antohi, aceea de a invita la dialog un profesionist de excepţie, iniţiatorul unei publicaţii esenţiale pentru cunoaşterea istoriografiei româneşti (*Xenopoliana*) – profesorul Alexandru Zub. În fapt, este o provocare adresată istoricilor români, un apel ce îndeamnă un corp profesional să se conecteze la marile tendinţe din istoriografia occidentală. *Addenda* lucrării, care cuprinde 4 texte ale profesorului Alexandru Zub şi o convorbire din 1983 cu acelaşi Sorin Antohi, completează în mod fericit volumul de *entretiens*.

Cristian Vasile

BERNARD WASSESTEIN, *Dispariţia Diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*, Iaşi, Edit. Polirom, 2000, 259 p.

Lucrarea istoricului britanic Bernard Wasserstein, fost preşedinte al Centrului pentru studii ebraice si evreieşti din Oxford, în prezent profesor de istorie în cadrul Universităţii din Glasgow, Scoţia, este o istorie a evreilor europeni din perioada de după cel de-al doilea război mondial.

Cartea, alcătuită din 11 capitole, pe cât de compactă, pe atât de edificatoare, este consacrată dispariţiei diasporei din Europa, ca grup al unei populaţii, ca entitate culturală şi ca forţă semnificativă în societatea europeană şi în lumea evreiască.

Cel mai însemnat efect al genocidului nazist asupra vieţii evreilor din întreaga lume, în perioada postbelică, este "complexul supravieţuirii", creat în rândul liderilor şi gânditorilor evrei, credincioşi şi laici, sionişti şi nesionişti, cu vederi de stânga sau de dreapta, aproape toţi sunt de acord că supravieţuirea colectivă a evreilor ar trebui să fie scopul primordial al vieţii comunităţii evreieşti. Această preocupare fundamentală a modelat activităţile de organizare ale evreilor atât din diaspora, cât şi din Israel, începând cu 1945, imprimându-le o direcţie şi un scop. Israelul, a cărui supravieţuire nu mai poate fi pusă la îndoială, a asigurat cadrul cel mai specific şi cel mai coeziv pentru astfel de activităţi – o societate unică prin faptul că are o populaţie evreiască majoritară, creată şi menţinută cu scopul de a asigura supravieţuirea şi creativitatea evreilor.

În schimb, evreii din diaspora de confruntă, ca grup, cu un viitor mult mai tulbure. Pentru majoritatea evreilor din Europa, îndeseobi pentru cei care trăiesc în societăţile deschise din Vest, unde valorile liberale tind, în mod inevitabil, să îi atragă în vâltoarea asimilatoare, perspectivele unei supravieţuiri colective sunt reduse, iar istoricul Wasserstein dezvoltă în cartea sa un punct de vedere original privind fenomenul de dispariţie al diasporei evreieşti de pe continentul european, iar acest lucru nu se datorează numai lui Hitler.

Autorul apreciază, pe baza unor date preluate din surse oficiale, că în 1939 în Europa trăiau oficial 10 milioane de evrei, din care mai mult de jumătate au fost ucişi de nazişti în timpul celui de-al doilea război mondial, iar la sfârşitul secolului al XX-lea emigraţia, precum şi rata mortalităţii (mai mare decât cea a natalităţii) au făcut ca populaţia de evrei din Europa să scadă mai mult de jumătate, ajungând la mai puţin de două milioane de suflete.

Estimările demografice pentru următoarele două-trei decenii variază semnificativ, depinzând de factori cum ar fi rata emigraţiei din fosta Uniune Sovietică; însă prognozele sunt pesimiste – în cel mai bun caz, evreii din Europa se confruntă cu o reducere numerică lentă, iar în cel mai rău caz, cu o eventuală dispariţie. De la începutul epocii moderne, evreii din Europa, ca indivizi formaţi de o tradiţie culturală şi spirituală comună şi reprezentând comunităţi modelate de un destin istoric comun, au jucat importante roluri politice, economice şi intelectuale în toate societăţile europene importante, însă potrivit unor estimări realiste, pe parcursul câtorva generaţii ei vor dispărea ca element semnificativ din viaţa continentului.

Chiar dacă evreii sunt pe cale de dispariţie, problema evreiască nu a dispărut. Dimpotrivă, de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial a reapărut in diferite forme, în politica majorităţii statelor europene. Chiar şi în ţări ca Polonia şi Austria, unde de-abia dacă au mai rămas câţiva evrei, a reprezentat o importantă temă în discursul public, în momente politice de răscruce, din 1945 şi până în prezent. În Uniunea Sovietică, patria celei mai mari comunităţi de evrei care i-a supravituit lui Hitler, pretenţia bolşevicilor de a fi eliminat problema evreiască s-a dovedit a fi falsă; într-adevăr, faptul că regimul sovietic nu a reuşit să rezolve acestă problemă a constituit unul dintre factorii care au incitat opoziţia faţă de regimul politic din ultimii 20 de ani. În zonele est-europene dominate de imperialismul sovietic între anii 1945 şi 1989, marile comunităţi evreieşti de dinainte de război aproape că au dispărut. În Europa de Vest, emanciparea evreilor, pentru prima dată atinsă în Franţa în timpul Revoluţiei, pare să le fi oferit acestora o poziţie sigură în cadrul democraţiilor liberale. Dar în timpul celui de-al doilea război mondial, deportarea evreilor în lagărele morţii, indiferenţa majorităţii germanilor şi a multor populaţii ocupate (chiar dacă nu toate) faţă de soarta concetăţenilor lor evrei, precum şi lipsa de acţiune a guvernului britanic şi a celorlalte guverne aliate în faţa crimelor în masă săvârşite de nazişti au scos la iveală fisuri ale eficienţei umbrelei liberale în oferirea protecţiei pentru evrei. O dată cu înfiinţarea statului Israel în 1948, s-a creat un nou pol ideologic de atracţie, precum şi o nouă şi aparent eficientă formulă de succes pentru rezolvarea problemei evreieşti. Până la un anumit

punct a existat o astfel de soluţie – atât pentru cetăţenii evrei ai statului Israel, cât şi pentru diaspora evreiască ameninţată cu persecuţia. Dar înfiinţarea statului Israel, în timp ce inspira un sentiment al mândriei colective şi al încrederii în propriile puteri, a dat, totodată, în anii '50 şi '60, naştere la noi acuzaţii de dublă loialitate sau neloialitate, iar în anii '70 şi '80 i-a expus pe evreii din diaspora la atacuri teroriste sângeroase.

În plină desfăşurare, autorul a avut în vedere, pe baza unor surse inedite şi a unei vaste bibliografii, modul în care a evoluat problema evreiască în contexte naţionale şi ideologice diferite, impactul memoriilor colective din cel de-al doilea război mondial asupra atitudinilor faţă de evrei, imaginea colectivă revoluţionară despre evrei, aşa cum reiese din crearea şi dezvoltarea statului Israel, caracterul social în permanentă schimbare al marilor comunităţi evreieşti, impactul noilor metode creştine de abordare a problemelor legate de evrei şi de iudaism, precum şi reacţiile faţă de toate aceste moduri de evoluţie a evreilor europeni.

Simona Stănescu

Tiparul executat la
S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax 211.32.60; Tel. 212.29.27

„REVISTA ISTORICĂ" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sunt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoţit de discheta aferentă. Ilustraţiile vor fi plasate la sfârşitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulaţie internaţională. Responsabilitatea pentru conţinutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondenţa privind manuscrisele şi schimbul de publicaţii se va trimite pe adresa redacţiei, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 - Bucureşti, tel. 212.88.90.

Publicaţie apărută cu sprijinul
Ministerului Culturii şi Cultelor

ISSN: 1018 - 0443
www.dacoromanica.ro